Rijksoverheid

Nota van Antwoord

Nota Ruimte

Colofon

Deze Nota van Antwoord is een uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Redactie, eindredactie en coördinatie
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties

Tekst en kaarten
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Ministerie van Defensie
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Ministerie van Financiën
Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Vormgeving
Publiquest/VormVijf

Fotografie
Cover: Amsterdam (Noord-Holland), Joris van Gennip / ANP

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties
www.ruimtelijkeordening.nl
Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

november 2026

Inhoud

Hoofdstuk 1 **Inleiding** **4**

1.1 Context en aanleiding 4
1.2 Van ontwerp- naar definitieve Nota Ruimte 4
1.3 Proces: terinzagelegging en participatie 5
1.4 Beeld van de ontvangen zienswijzen 5
1.5 Wijze van analyse en beantwoording 7
1.6 Leeswijzer 7

Hoofdstuk 2 **Beantwoording van samenvattende vragen per thema** **8**

2.1 Analyse, opgaven en visie 11
2.2 Water en bodem 26
2.3 Landbouw en natuur 64
2.4 Economie en energie 137
2.5 Wonen, Werken en Bereikbaarheid 186
2.6 Sectoraal 247
2.7 Uitvoering 276
2.8 Participatie en DSO 292
2.9 PlanMER 297
2.10 Kaarten 300
2.11 Buiten scope ONR 321

Bijlage 1 **Overzicht indieners met verwijzing naar samenvattende vraag** **322**

Hoofdstuk 1
Inleiding

1.1 Context en aanleiding

Op 6 oktober 2025 heeft de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO) het ontwerp van de Nota Ruimte namens het kabinet aan de Tweede Kamer aangeboden. Op dezelfde datum is deze gepubliceerd, onder andere op www.inspraaknotaruimte.nl. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie onder de Omgevingswet. Dit betekent dat het Rijk met de Nota Ruimte een langetermijnvisie geeft op de duurzame ontwikkeling van de fysieke leefomgeving in Nederland. In de Nota Ruimte maakt de rijksoverheid nationale keuzes en geeft zij een richtinggevend kader voor het maken van decentrale keuzes. Dat doet de Nota Ruimte voor nu, straks (2050) en met een doorkijk naar later (2100).

Van 6 oktober tot en met 15 december 2025 heeft de Ontwerp-Nota Ruimte samen met het milieueffecten-rapport (planMER) ter inzage gelegen. In deze periode kon iedereen zienswijzen indienen. Het kabinet is verheugd over de getoonde betrokkenheid en dankt de indieners voor het geven van hun zienswijzen op de Ontwerp-Nota Ruimte.

1.2 Van ontwerp- naar definitieve Nota Ruimte

Met deze Nota van Antwoord worden de ontvangen zienswijzen op de Ontwerp-Nota Ruimte beantwoord. Ook wordt aangegeven of – en zo ja: in hoeverre – deze zienswijzen aanleiding geven tot aanpassing van het ontwerp naar de definitieve Nota Ruimte. Deze zienswijzen vormen – samen met het coalitieakkoord van het kabinet-Jetten, de reflecties van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het College van Rijksadviseurs (CRa) en de planMER – de ingrediënten voor de aanscherping van de Ontwerp-Nota Ruimte tot de definitieve Nota Ruimte. De aanscherping heeft zowel betrekking op de teksten als op het kaartmateriaal.

Verschillende zienswijzen geven aanleiding de thema's ruimtelijke kwaliteit, gezondheid en milieu steviger te positioneren. Ook is er meer aandacht gegeven aan de samenhang tussen verschillende sectorale keuzes in de Nota Ruimte. Dat komt onder meer tot uitdrukking in kaderteksten, waarin getoond wordt hoe de drie leidende principes van de Nota Ruimte (meervoudig ruimtegebruik, gebiedskenmerken centraal, zoveel mogelijk voorkómen van afwentelen) doorwerken. Om te kunnen laten zien hoe sectorale keuzes ook lokaal passend samenkomen, zijn er landsdelige kaarten toegevoegd.

Verschillende zienswijzen vroegen ook om een aanscherping van de teksten, keuzes en kaarten voor de integrale thema's Water en bodem en Landbouw en natuur. Onderdeel hiervan is een duidelijkere definitie en dito doorwerking van 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe, een actievere stikstofaanpak en explicietere natuurdoelen, die ook in het coalitieakkoord stonden. Op het integrale thema Economie en energie besteedt de definitieve Nota Ruimte op basis van de zienswijzen onder andere meer aandacht aan het belang van regionale economische ontwikkeling. Voor het integrale thema Wonen, werken en bereikbaarheid hadden veel zienswijzen betrekking op de regionale uitwerking van keuzes in de Nota Ruimte, met name over de VISTA-strategie. In de definitieve Nota Ruimte zijn daarom een aantal aanscherpingen doorgevoerd, geven we meer kleuring aan VISTA en is dit nadrukkelijker gekoppeld aan het beschrijven van regionale kansen voor economie.

Zienswijzen gaan ook vaak over (feitelijke) onjuistheden en missende onderdelen in teksten en het kaartmateriaal. Hiervan hebben we dankbaar gebruikgemaakt, waardoor we teksten en kaarten een belangrijke verbeterslag hebben kunnen geven. Ten slotte vragen veel medeoverheden in hun zienswijzen aandacht voor de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte. Hieraan wordt tegemoetgekomen via een Uitvoeringsstrategie, die in het voorjaar van 2027 wordt gepubliceerd.

1.3 Proces: terinzagelegging en participatie

In het Participatieverslag Ontwerp-Nota Ruimte staat de participatie tijdens de fase tot Ontwerp-Nota Ruimte beschreven (fase 1).[1] In deze paragraaf beschrijven we het participatieproces in de fase van Ontwerp-Nota Ruimte tot de definitieve Nota Ruimte (fase 2). De beschrijvingen van de participatie in fase 1 en fase 2 vormen tezamen het participatieverslag bij de Nota Ruimte. In de Nota Ruimte zelf wordt op hoofdlijnen het doorlopen participatieproces beschreven.

Aanpak

De terinzagelegging van de Ontwerp-Nota Ruimte en het planMER heeft plaatsgevonden van maandag 6 oktober tot en met maandag 15 december 2025.[2] De kennisgeving hiervan is gepubliceerd in de Staatscourant[3], het Algemeen Dagblad, diverse regionale kranten en op de website www.inspraaknotaruimte.nl. Op de website waren de documenten te vinden waarover een zienswijze kon worden ingediend, inclusief verschillende documenten voor een nadere toelichting. Het indienen van een zienswijze kon zowel via de website als per (digitale) post worden gedaan.

In het kader van de terinzagelegging van de Ontwerp-Nota Ruimte zijn er per provincie bijeenkomsten met medeoverheden (provincie, gemeenten en waterschap(pen)) georganiseerd. Het doel van deze bijeenkomsten was om de diverse partijen te informeren over de Ontwerp-Nota Ruimte en om hen de gelegenheid te geven nadere en vooral verduidelijkende vragen te stellen ter voorbereiding van het opstellen van hun (eventuele) zienswijze. Daarnaast hebben we met diverse maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven gesproken, om zo ook hen te informeren over de inhoud van de Ontwerp-Nota Ruimte.

Omdat de Nota Ruimte ook voor omringende landen gevolgen kan hebben, zijn conform het Verdrag van Espoo ook nationale en regionale overheden van de ons omliggende landen op de hoogte gesteld van de Ontwerp-Nota Ruimte en het planMER. Dit betreft de Espoo-contactpersonen van de bestuursorganen in Duitsland, België, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en de Europese Commissie. Tot slot is ook de Commissie voor de milieueffectrapportage (mer) gevraagd advies te geven over het planMER. Dit heeft de Commissie mer op 6 maart 2026 gedaan.[4]

Resultaat

In totaal zijn 492 zienswijzen ingediend. Dit zijn onder meer particulieren uit diverse gemeenten, medeoverheden (Nederland, België en Duitsland), maatschappelijke organisaties en bedrijven. Een aantal zienswijzen is vertaald. In de Nota van Antwoord zijn de zienswijzen voorzien van een reactie.

1.4 Beeld van de ontvangen zienswijzen

Zienswijzen

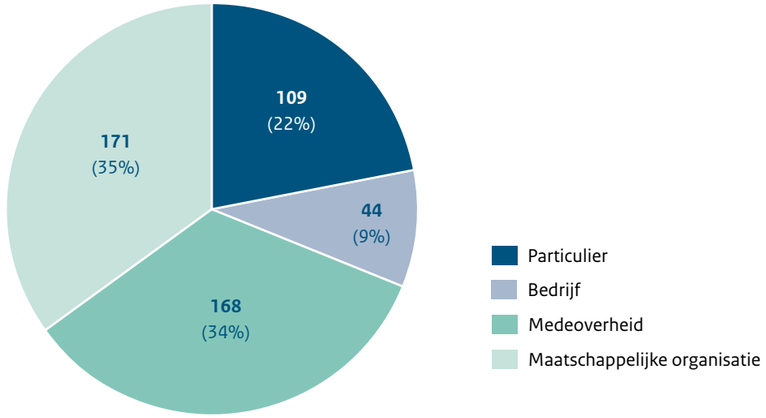
De ontvangen zienswijzen zijn zorgvuldig geanalyseerd. De daarin opgenomen vragen en opmerkingen zijn samengevoegd en geordend naar hoofdthema's, overeenkomstig de indeling van de Nota Ruimte. De vragen en opmerkingen zijn geclusterd tot 1.245 samenvattende vragen. In bijlage 1 is een overzicht opgenomen van organisaties en personen die zienswijzen hebben ingediend; deze is geanonimiseerd voor wat betreft particulieren en op verzoek ook voor sommige (particuliere) bedrijven.

Indieners

Van de totaal 492 zienswijzen zijn er 109 afkomstig van particulieren. Daarnaast zijn 44 zienswijzen afkomstig van het bedrijfsleven en brancheverenigingen. Van de overige zienswijzen zijn er 168 afkomstig van nationale medeoverheden, zoals provincies, gemeenten en waterschappen, alsmede buitenlandse overheden. Tot slot zijn 171 zienswijzen afkomstig van maatschappelijke organisaties. Onderstaande grafiek toont bijbehorende percentuele verdeling (figuur 1).

1 Kamerstukken II 2025–2026, 29 435, nr. 269.
2 Kamerstukken II 2025–2026, 29 435, nr. 269.
3 Staatscourant 2025 nr. 33575.
4 Commissie voor de milieueffectrapportage, projectnummer 3749

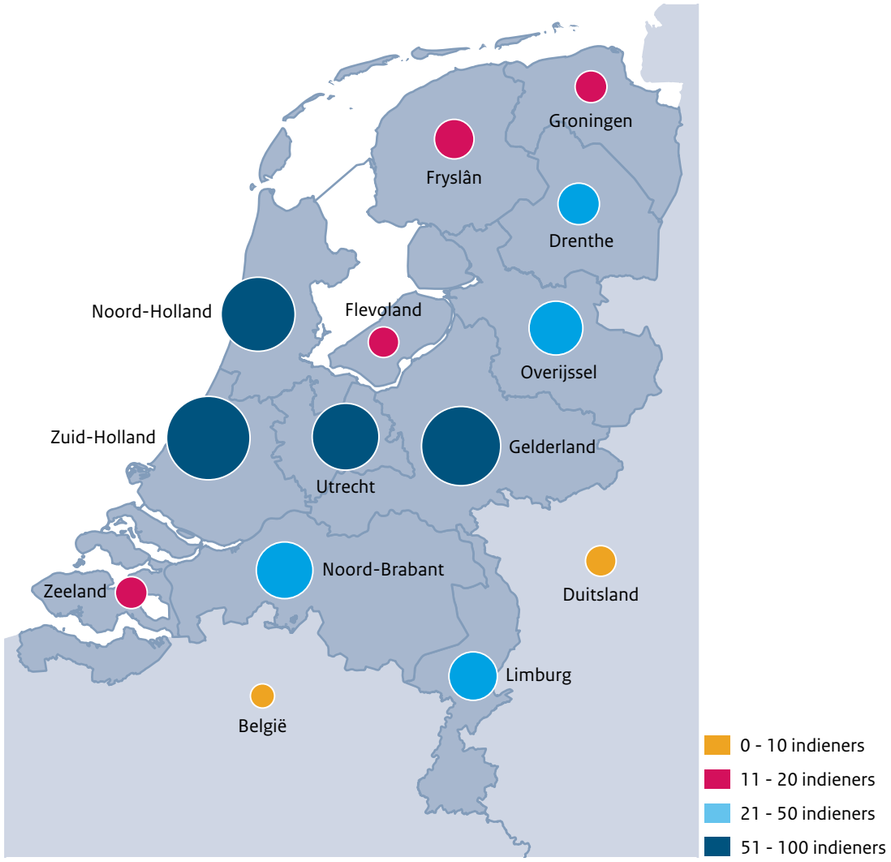
Figuur 1 Aantal ingediende zienswijzen per type organisatie

Geografische spreiding

Figuur 2 geeft een beeld van de geografische herkomst van de zienswijzen. Er zijn 20 zienswijzen afkomstig uit het buitenland; 13 uit Duitsland en 7 uit België.

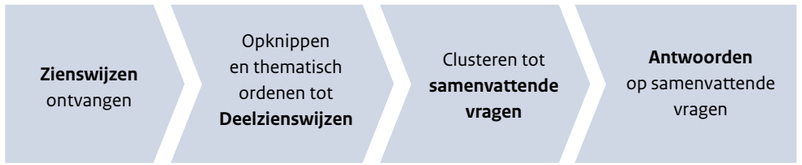
Figuur 2 Geografische herkomst van de zienswijzen

1.5 Wijze van analyse en beantwoording

De meeste zienswijzen bevatten meerdere vragen en opmerkingen (‘deelzienswijzen’). Op het niveau van de individuele zienswijzen gaan deze vaak over een brede variëteit aan onderwerpen. Bij de analyse van de vragen en opmerkingen uit alle zienswijzen valt op dat deze vaak over dezelfde onderwerpen gaan. De deelzienswijzen zijn dan ook overeenkomstig de indeling van de Nota Ruimte samengevoegd en gecategoriseerd naar thema’s. Voor een effectieve en behapbare beantwoording zijn de deelzienswijzen vervolgens geclusterd tot samenvattende vragen. Zodoende worden met één samenvattende vraag meerdere deelzienswijzen tegelijkertijd beantwoord. Daar waar in een deelzienswijze een dermate unieke opmerking wordt gemaakt, is deze behandeld als aparte (samenvattende) vraag.

Hieronder wordt het doorlopen proces voor de verwerking en beantwoording van de zienswijzen schematisch weergegeven.

Gebruik AI-tool

Bij het opstellen van deze Nota van Antwoord is binnen een beveiligde omgeving gebruik gemaakt van kunstmatige intelligentie (AI). De ontvangen zienswijzen zijn met behulp van een AI-tool opgeknipt in deelzienswijzen en vervolgens gecategoriseerd. Daarna is dit handmatig gecontroleerd en waar aan de orde, aangepast in de digitale database (Relatics). Ook is gebruik gemaakt van AI bij het clusteren van deze deelzienswijzen tot samenvattende vragen. Deze samenvattende vragen zijn vervolgens handmatig gecontroleerd, en waar aan de orde, verbeterd. Tenslotte is in beperkte mate AI ingezet bij het opstellen van conceptantwoorden op de samenvattende vragen. Alle antwoorden zijn handmatig beoordeeld en waar AI was ingezet, zijn de antwoorden handmatig herschreven om de gewenste kwaliteit te borgen.

1.6 Leeswijzer

Na dit inleidende hoofdstuk volgt in hoofdstuk 2 de beantwoording van de samenvattende vragen. Deze vragen zijn ingedeeld overeenkomstig de thematische indeling van de Nota Ruimte.

Bijlage 1 bevat een overzicht van de indieners op volgorde van de referentiecode en een verwijzing naar de samenvattende vragen. De indieners hebben na het indienen van de zienswijze een unieke referentiecode ontvangen. Aan de hand van deze code kunnen de indieners de voor hun zienswijze relevante samenvattende vragen en de antwoorden daarop in de bijlage terugvinden.

Hoofdstuk 2

Beantwoording van samenvattende vragen per thema

De vragen en opmerkingen uit de zienswijzen zijn thematisch geordend, op basis waarvan samenvattende vragen zijn geformuleerd die in dit hoofdstuk beantwoord worden.

Categorisering

Bij de analyse en ordening van de zienswijzen is aangesloten bij de thematische indeling die ook in de Ontwerp-Nota Ruimte gehanteerd is, aangezien de zienswijzen zijn ingediend op de Ontwerp-Nota Ruimte.

- **Deel I – Analyse, opgaven en visie**
  Dit deel schetst de fysisch-geografische en historische ontwikkeling van ons land, de context van mondiale trends, de grote opgaven in de fysieke leefomgeving en de ruimtelijke visie op hoofdlijnen. In Deel I wordt ook de inhoudelijke hoofdlijn voor de vier integrale thema's in de Nota Ruimte beschreven: **Water en bodem**, **Landbouw en natuur**, **Economie en energie** en **Wonen, werken en bereikbaarheid**.
  De samenvattende vragen die dit deel betreffen worden beantwoord in paragraaf 2.1 van de Nota van Antwoord.
- **Deel II – Nationale ruimtelijke hoofdstructuur**
  Dit deel gaat inhoudelijk verder de diepte in en laat in kaartbeelden en met teksten zien hoe zowel het ruimtelijk systeem als de inrichting van de leefomgeving in ons land zich – in samenhang – tot 2050 kunnen ontwikkelen. In Deel II worden daarmee de inhoudelijke keuzes en richtingen gepresenteerd, van het nationale schaalniveau tot de regio en de directe leefomgeving en van integraal tot sectoraal.
  De samenvattende vragen die dit deel betreffen worden beantwoord in de paragrafen 2.2 tot en met 2.6
- **Deel III – Uitvoering**
  Dit deel bevat de visie op de uitvoering. Hier beschrijven we de rijksregierol, interbestuurlijke samenwerking en het instrumentarium dat het Rijk kan inzetten. Ook bevat Deel III een verantwoording over hoe participatie en de milieueffectrapportage gebruikt zijn bij het opstellen van de Nota Ruimte. De samenvattende vragen die dit deel betreffen worden beantwoord in de paragrafen 2.7 tot en met 2.9.

Naast de beantwoording binnen Deel I t/m III zijn er vanuit de zienswijzen ook veel opmerkingen over de kaarten van de Ontwerp-Nota Ruimte. Deze zijn tijdens het proces van ordenen zoveel mogelijk apart genomen. De beantwoording hiervan is terug te lezen in paragraaf 2.10. De beantwoording op opmerkingen die buiten de scope van de Ontwerp-Nota Ruimte vallen is terug te lezen in paragraaf 2.11.

De thematische onderverdeling van de samenvattende vragen ziet er dan als volgt uit:

Thema	Aantal samenvattende vragen
Deel I – Analyse, opgaven en visie	**82**
2.1 Analyse, opgaven en visie	82
Deel II – Nationale ruimtelijke hoofdstructuur	**1.125**
2.2 Water en bodem	150
2.3 Landbouw en natuur	245
2.4 Economie en energie	216
2.5 Wonen, werken en bereikbaarheid	294
2.6 Sectoraal	120
Deel III – Uitvoering	**88**
2.7 Uitvoering	63
2.8 Participatie en DSO	12
2.9 PlanMER	13
Overig	**50**
Kaarten	42
Buiten scope ONR	8
Totaal	**1.245**

Toelichting bij de beantwoording

In de samenvattende vragen wordt standaard gesproken van 'indieners', maar kan er ook sprake zijn van slechts één indiener.

Wanneer dat van toepassing is wordt in de beantwoording van de samenvattende vragen aangegeven of – en zo ja: hoe en waar – de definitieve Nota Ruimte naar aanleiding van de betreffende zienswijze(n) gewijzigd is ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte. Daarbij geldt in algemene zin dat de vragen en opmerkingen in de zienswijzen regelmatig gedetailleerder zijn dan het abstractieniveau van de Nota Ruimte. Hierdoor kan het zijn dat – hoewel het beleid (naar aanleiding van de ingediende zienswijzen) inhoudelijk in lijn ligt met vragen en opmerkingen van indieners – dergelijke vragen en opmerkingen niet expliciet terugkomen in de definitieve Nota Ruimte.

Een deel van de vragen en opmerkingen uit de zienswijzen heeft betrekking op de kaarten in de Ontwerp-Nota Ruimte, al dan niet in samenhang met vragen en opmerkingen over de inhoudelijke onderdelen van de Ontwerp-Nota Ruimte. Waar het reacties op feitelijke onjuistheden betreft, zijn deze verwerkt in de kaarten. Een ander deel van de vragen en opmerkingen betreft inhoudelijke beleidsrichtingen die ook doorwerken in de kaarten; hierop zijn aanpassingen gedaan in lijn met de beleidsinhoudelijke aanpassingen in de definitieve Nota Ruimte. Een deel van de voorgestelde wijzigingen is niet verwerkt, omdat deze wijzigingen niet aansluiten bij het abstractieniveau van de Nota Ruimte of bij de manier waarop de kaarten gelezen moeten worden, óf omdat de inhoudelijke reacties zélf niet aansluiten bij de richtingen en de keuzes in de Nota Ruimte.

Een ander deel van de zienswijzen heeft niet zozeer betrekking op de inhoud van en de visie in de Nota Ruimte zelf, maar bevat vragen over – bijvoorbeeld – het stelsel van de Omgevingswet of de samenwerking binnen de NOVEX-aanpak. Op deze vragen is in algemene, feitelijke zin antwoord gegeven. Voorts bevatten sommige zienswijzen suggesties en verzoeken voor het intensiveren van de samenwerking binnen bepaalde gebieden of verbanden. Ook voor deze zienswijzen is een passend antwoord gegeven op de bijbehorende samenvattende vraag, maar geldt wel dat deze antwoorden niet altijd en volledig recht doen aan de gebiedsspecifieke situatie waaraan de zienswijze refereerde.

Leeswijzer

Hierna worden de samenvattende vragen van een antwoord voorzien – in negen paragrafen, corresponderend met bovengenoemde negen thema's. Binnen iedere paragraaf wordt een nadere onderverdeling in subthema's aangehouden. Voor wat betreft de vier integrale thema's (2.2 tot en met 2.5) wordt daarbij, – in lijn met de (Ontwerp-)Nota Ruimte – gesproken van 'bouwstenen'.

Vraag- en antwoord

2.1 Analyse, opgaven en visie

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond deel I.

Dit thema is nader onderverdeeld in:

2.1.1 Analyse en opgaven
2.1.2 Visie en integrale thema's
2.1.3 Nota Ruimte algemeen

2.1.1 Analyse en opgaven

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**2**
Samenvattende vraag	De indieners signaleren een tegenstrijdigheid in de passages over migratie, tijdelijke aard van arbeidsmigratie en vergrijzing. Graag zien ze verduidelijking en verdere uitwerking.
Antwoord	De tekstdelen over migratie zijn gebaseerd op beschikbare data van onder andere het Centraal Bureau voor de Statistiek en op het rapport van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050. De door u aangehaalde passages zijn niet met elkaar in tegenspraak.
ID	**3**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat demografische veranderingen kunnen leiden tot extra ruimtebeslag voor begraafplaatsen. Zij vragen aandacht voor deze ruimtelijke consequentie.
Antwoord	Het voorzien in een toenemende vraag naar begraafplaatsen is een verantwoordelijkheid van gemeenten en maakt geen onderdeel uit van de nationale omgevingsvisie.
ID	**4**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer sturing op bevolkingsgroei en migratie. Zij stellen dat dit nodig is om druk op de ruimte, het woningtekort en leefbaarheidsproblemen te verminderen.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen. Sturing op bevolkingsgroei is geen onderdeel van de Nota Ruimte. Bij het opstellen van de Nota Ruimte maken we gebruik van de WLO-scenario's van PBL en CPB, deze komen uit op een bandbreedte van circa 18 tot 22 miljoen Nederlanders in 2070. In de Ontwerp-Nota Ruimte is uitgegaan van een scenario met grip op migratie en een gematigde groei tot 20 miljoen inwoners, met een bijbehorende extra behoefte van 1,65 miljoen woningen (prognose door Primos) tot 2050.
ID	**5**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of de klimaatopgave, klimaatscenario's en klimaatadaptatie voldoende wetenschappelijk zijn onderbouwd. Zij verzoeken om meer aandacht en voor onzekerheden, alternatieve inzichten, een zorgvuldige toepassing van scenario's en oplossingen die hier rekening mee houden.
Antwoord	Bij het opstellen van de Nota Ruimte wordt gewerkt met wetenschappelijk onderbouwde klimaatscenario's en een bandbreedte als het gaat om de effecten van klimaatverandering. In de grafiek over zeespiegelstijging zijn die scenario's en hun effecten op zeespiegelstijging in beeld gebracht. Hier is per abuis een fout in het bijschrift geslopen die in de definitieve Nota Ruimte aangepast is. De effecten van klimaatverandering laten zich niet precies voorspellen. De bandbreedte van effecten is groot. In de Nota Ruimte worden keuzes gemaakt die ervoor zorgen dat Nederland ook op lange termijn veilig leefbaar is. Daarbij is het doel ook het voorkomen van hoge maatschappelijke kosten, zowel op de korte als de lange termijn. Dat betekent dat lastige keuzes niet vooruitgeschoven worden, zodat toekomstige generaties ermee opgezadeld worden. Evengoed worden er nu geen keuzes gemaakt die in het heden tot onnodige kosten leiden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**6**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de gevolgen van klimaatverandering voor waterveiligheid en bewoonbaarheid om een langere termijnstrategie vragen. Zij pleiten voor een ruimtelijke benadering waarin stroomgebieden, meerlaagsveiligheid en risicodialoog beter en ook direct al worden meegenomen.
Antwoord	De Nota Ruimte is de langetermijnstrategie, waarbij het principe 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe wordt gehanteerd bij keuzes voor alle ruimtelijke thema's. De door u genoemde aspecten, zoals een benadering vanuit stroomgebieden, meerlaagsveiligheid en risicodialoog zijn eveneens opgenomen in de Nota Ruimte.
ID	**7**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor om klimaatdoelen sterker te verankeren in ruimtelijke keuzes. Zij vragen om meer aandacht voor toekomstbestendige maatregelen, CO_2-uitstoot, klimaatadaptieve inrichting en natuurgebaseerde oplossingen.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat bij uitstek toekomstbestendige keuzes, die in ieder aannemelijk scenario bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving in Nederland. Om dat in beeld te brengen bevat de nota een paragraaf 4.4.5 met ontwikkelpaden, waarin zichtbaar is gemaakt hoe keuzes in samenhang en met ruimte voor bijsturen gemaakt zijn. De keuzes en ontwikkelrichting in Nota Ruimte lenen zich niet voor het formuleren van precieze doelen en maatregelen, zoals CO2-reductie. Dat gebeurt in onder andere het Klimaatplan 2025-2035, dat weer uitgewerkt is in nationale programma's zoals het Nationaal Programma Energiesysteem (NPE). Wel laat de Milieueffectrapportage zien dat de planvariant van de Nota Ruimte een positief effect heeft op het verminderen van broeikasgasemissies, vooral via verduurzaming van energiegebruik, functiemenging en CO_2-vastlegging in veenweidegebieden. De Nota Ruimte geeft ook richting aan een klimaatadaptieve inrichting met een eigen bouwsteen onder het thema Water en bodem. 'Water en bodem sturend' als richtinggevend principe gaat uit van een meer op de werking van het natuurlijk systeem gebaseerde inrichting van Nederland. Dit heeft effecten op alle vormen van landgebruik en leidt tot oplossingen die meer in overeenstemming zijn met de natuurlijke werking van water en bodem.
ID	**8**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aandacht voor de gevolgen van klimaatmaatregelen voor elektrogevoeligen. Zij stellen dat gasloos wonen voor deze groep problematisch kan zijn.
Antwoord	Dit onderwerp valt buiten de scope van de Nota Ruimte. De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**9**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat luchtvervuiling meer aandacht moet krijgen bij ruimtelijke keuzes. Zij vragen om een consistentere afweging van vervuilende functies en ruimtegebruik.
Antwoord	De luchtkwaliteit in Nederland is de afgelopen decennia verbeterd en de milieueffectrapportage bij de Nota Ruimte laat zien dat deze positieve trend zich de komende jaren zal voortzetten. Zowel maatregelen ten aanzien van uitstoot door landbouw als door de industrie en het verkeer dragen daaraan bij. Om de gezondheid te beschermen wordt een drieslag gehanteerd: *voorkomen* van vervuiling van de leefomgeving, *mitigeren* door het nemen van maatregelen die blootstelling verminderen, en *accepteren* van belasting op de leefomgeving, voor zover dat binnen de bestaande regelgeving past.
ID	**10**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat delfstoffenwinning en zandwinning ruimtelijk beter moeten worden geborgd. Zij verzoeken om deze winning als nationaal belang op te nemen. Daarnaast wordt verzocht om zandwinning op de Noordzee als volwaardige functie op te nemen en hiervoor structureel ruimte te reserveren in de verdere uitwerking. Ook wordt gevraagd om voor het IJsselmeergebied zandwinning expliciet te noemen.
Antwoord	(Duurzame) grondstoffenwinning is van groot belang voor Nederland. Binnen het Noordzeebeleid is zandwinning al aangemerkt als activiteit van nationaal belang vanuit de nationale belangen waterveiligheid en klimaatbestendige inrichting van het land. Vanuit waterveiligheid wil het Rijk voldoende geschikt, bereikbaar, langdurig beschikbaar en winbaar suppletiezand veiligstellen. De ruimtelijke borging op de Noordzee is reeds geregeld in het reserveringsgebied voor zandwinning dat is aangewezen op de Noordzee (en vastgelegd op de ruimtelijke plankaart van de Noordzee). In het programma Noordzee zijn het beleid en de afwegingskaders opgenomen over hoe om te gaan met ruimtegebruik in deze reserveringszone in relatie tot voorrang van de activiteit zandwinning (als nationaal belang) in dit gebied. De Nota Ruimte noemt zandwinning als economisch belang van het IJsselmeergebied (hoofdstuk Integratie per landsdeel en NOVEX-aanpak, paragraaf Grote wateren en de Noordzee).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**11**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om grote wetenschappelijke infrastructuur beter te beschermen en ruimtelijk te positioneren. Zij stellen dat dit nodig is om nationaal en internationaal sterker te staan.
Antwoord	De Nota Ruimte beoogt het optimaal benutten van wetenschappelijke infrastructuur, onder andere bij regionale ontwikkeling. Onderscheidende profielen zijn daarbij uitgangspunt. Specifiek over het waarborgen van een storingsvrije omgeving, onder andere voor radioastronomie, is in de Nota Ruimte een passage opgenomen in paragraaf 8.1.1: *evenals essentiële wetenschappelijke infrastructuur, die voor het functioneren deels afhankelijk is van een te waarborgen storingsvrije omgeving, zoals radioastronomie.*
ID	**12**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om scherpere keuzes en duidelijke prioritering – ook in volgorde van de nationale belangen – vanuit het Rijk. Zij stellen dat de nationale belangen concreter moeten worden geborgd.
Antwoord	In de Nota Ruime maakt het Rijk in samenhang keuzes voor nu, straks en later. Daarbij is niet het uitgangspunt om aan de ene ruimtevrager meer prioriteit te geven dan aan de andere. Dat geldt ook voor de nationale belangen. De volgorde en nummering daarvan drukt geen prioritering uit. De nationale belangen wordt nader geborgd in Nationale programma's en nationaal beleid ten aanzien van de leefomgeving.
ID	**13**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een 'Agenda 2050', een langetermijnvisie met als kernpunten bevolkingskrimp door remigratie, kernenergieopwekking, innovatieve woonoplossingen en een einde aan economische groei. Zij stellen dat dit nodig is om van Nederland weer een prettig land te maken.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**14**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om genderinclusief ontwerpen op te nemen als leidend uitgangspunt bij de uitwerking van nationale belangen 'Waardevolle leefomgeving' en 'Gezonde en veilige leefomgeving'.
Antwoord	In de sectorale paragraaf over Wonen en wijken is het principe "design for all" toegevoegd als principe voor de inrichting van de directe leefomgeving. De veiligheid van meisjes en vrouwen is daar specifiek bij benoemd.
ID	**15**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om bij de uitwerking van de Nota Ruimte ruimte te bieden aan regiospecifieke behoeften en regionale karakteristieken.
Antwoord	Regiospecifieke behoeften en regionale karakteristieken vormen inderdaad een centraal uitgangspunt in de Nota Ruimte. Dat komt onder andere tot uitdrukking in het leidend principe 'gebiedskenmerken centraal'. Meer concreet is bij ieder van de vier integrale thema's in de Nota Ruimte een gebiedsspecifieke benadering het vertrekpunt, naast een inzet op gebiedsoverstijgende keuzes over bijvoorbeeld nationale netwerken en het hoofdwatersysteem. Voorbeelden van die gebiedsspecifieke benadering zijn de bouwstenen 'Regionale systemen in balans' onder Water en bodem, 'Samenhang landbouw en natuur met het regionale water- en bodemsysteem' onder Landbouw en natuur, 'Inzetten op regionale kansen voor economie en energie' onder Economie en energie en 'VISTA: strategie voor regionale ontwikkeling' onder Wonen, werken en bereikbaarheid.
ID	**16**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur, biodiversiteit, cultureel erfgoed en landschappelijke kwaliteiten sterker moeten worden uitgewerkt. Zij vragen om betere bescherming van deze waarden.
Antwoord	Onder de principes voor het maken van ruimtelijke keuzes is in de Nota Ruimte een tekstblok toegevoegd waarin ruimtelijke kwaliteit en de waarden die bepalend zijn voor die kwaliteit worden beschreven.
ID	**17**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat goede en gezonde leefomgevingskwaliteit inhoudelijk en consistent moet worden uitgewerkt, juridisch verankerd en met een uitvoeringsprogramma. Zij pleiten voor een integrerend kwaliteitskader.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Conform de Omgevingswet draagt de Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie bij aan het bereiken en instandhouden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en goede omgevingskwaliteit. Een goede en gezonde leefomgevingskwaliteit heeft in de Nota Ruimte een meer prominente plek gekregen, ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte. Onder de principes voor het maken van ruimtelijke keuzes is een tekstblok toegevoegd waarin ruimtelijke kwaliteit en de waarden die bepalend zijn voor ruimtelijke kwaliteit worden beschreven. In de sectorale paragraaf Gezonde, schone en veilige leefomgeving is een drieslag opgenomen om de gezondheid te beschermen: *voorkomen* van vervuiling van de leefomgeving, *mitigeren* door het nemen van maatregelen die blootstelling verminderen, en *accepteren* van belasting op de leefomgeving, voor zover dat binnen de bestaande regelgeving past. De Nota Ruimte is niet de plek waar dit juridisch verankerd wordt. Wel beschrijft het de kaders voor het benodigde rijksbeleid. De uitwerking hiervan geschiedt in sectorale of gebiedsgerichte programma's. Er komt geen aparte instrumentering in de Uitvoeringsstrategie voor ruimtelijke kwaliteit.
ID	**18**
Samenvattende vraag	De indieners vragen wat wordt bedoeld met de toepassing van nationale belangen in de ondergrond.
Antwoord	De toevoeging is gedaan om te onderstrepen dat de nationale belangen ook betrekking hebben op de ondergrond en daar ook gelden.
ID	**46**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om sociale veiligheid expliciet te verankeren binnen het nationale belang van een gezonde en veilige leefomgeving. Zij pleiten voor structurele aandacht voor diverse gebruikersperspectieven in ontwerp, beleid en uitvoering.
Antwoord	Sociale veiligheid is onderdeel van het begrip 'veiligheid', zie de toelichting bij het nationale belang onder Ten Geleide in de Nota Ruimte. In de definitieve nota is toegevoegd dat de openbare ruimte voor eenieder zo toegankelijk en sociaal veilig mogelijk ingericht dient te zijn. Dit vindt u terug in Deel II, in het hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid, onder de bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen.
ID	**47**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om veiligheidsbeleving expliciet te koppelen aan bereikbaarheid. Zij stellen dat OV-knooppunten, fiets- en looproutes ook sociaal veilig moeten zijn.
Antwoord	De sociale veiligheid van OV-knooppunten en fiets- en looproutes valt onder het nationale belang 'veilige, robuuste en duurzame hoofdinfrastructuur voor mobiliteit van personen, goederen en grondstoffen'.
ID	**21**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of de opgaven, uitgangspunten en keuzes in de Nota Ruimte beter kunnen worden onderbouwd. Zij vragen om inzicht in onderzochte alternatieven en gemaakte waardenafwegingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte maakt het Rijk keuzes in samenhang voor de kortere en lange termijn. Om die keuzes te toetsen zijn een nul-variant (voortzetting huidig beleid) en drie onderscheidende ontwikkelvarianten opgesteld, die samen met de planvariant (Nota Ruimte) getoetst zijn op hun effecten op de leefomgeving. De nul-variant (voortzetting huidig beleid) en drie ontwikkelvarianten zijn beschreven in de *Nota Reikwijdte en detailniveau* (2023), die ook ter inzage heeft gelegen. De toetsing op effecten op de leefomgeving is beschreven in de Milieueffectrapportage (MER) bij de Ontwerp-Nota Ruimte, die tegelijk met de Ontwerp-Nota Ruimte is gepubliceerd. Bij de definitieve Nota Ruimte wordt een aanvulling op de MER meegestuurd.
ID	**22**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende scherpe keuzes en kaders bevat. Zij vragen om duidelijke prioritering en een heldere werkwijze voor integrale afweging en uitvoering.
Antwoord	In de Nota Ruime maakt het Rijk in samenhang keuzes voor nu, straks en later. Daarbij is niet het uitgangspunt om aan de ene ruimtevrager meer prioriteit te geven dan aan de andere. Ook kan het Rijk in haar omgevingsvisie geen blauwdruk voor heel Nederland neerleggen. Daarvoor is het ruimtelijk systeem te complex en verschillen de omstandigheden lokaal teveel van elkaar. Daarbij zijn veel ruimtelijke keuzes een verantwoordelijkheid van provincies, gemeenten of waterschappen. Dat betekent dat veel keuzes lokaal en in gebiedsgerichte uitwerkingen gemaakt worden. De Nota Ruimte heeft als ambitie een stevige basis te bieden voor het maken van een integrale afweging op verschillende schaalniveaus. Hiertoe geeft de nota op hoofdlijnen richting en biedt ze tegelijk de nodige flexibiliteit.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**23**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat relevante trends en opgaven onvoldoende volledig en samenhangend zijn uitgewerkt. Zij vragen om een bredere analyse die beter bruikbaar is voor ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De beschrijving van trends en opgaven in Deel I van de Nota Ruimte is om praktische redenen sectoraal ingestoken. Bij het opstellen van de Nota Ruimte zijn deze trends en opgaven wel degelijk integraal in beschouwing genomen. Dat is onder andere gebeurd met behulp van zogenaamde ontwikkelvarianten, die ook gebruikt zijn bij het opstellen van de Milieueffectrapportage. Deze ontwikkelvarianten zijn in de Milieueffectrapportage beknopt beschreven.
ID	**24**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een langere en consistentere planhorizon. Zij stellen dat ruimtelijke keuzes ook voorbij 2050 moeten worden doordacht.
Antwoord	Bij het opstellen van de Nota Ruimte is consequent een planhorizon van 2050 gebruikt. Voor sommige thema's is daarnaast een doorkijk tot 2070 (bijvoorbeeld demografie en wonen) of 2100 en zelfs daarna (bijvoorbeeld waterveiligheid en klimaatadaptatie) gehanteerd. Dit wordt in de Nota Ruimte inzichtelijk gemaakt door middel van ontwikkelpaden, zoals beschreven in hoofdstuk 4.
ID	**25**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of de Nota Ruimte meer kan beginnen vanuit de concrete uitdagingen waar Nederland voor staat.
Antwoord	De concrete opgaven staan beschreven in Deel I. De Nota begint daarnaast met een algemene beschouwing over de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland in historisch perspectief, inclusief een overzicht van grote trends die inwerken op Nederland. De reden hiervoor is dat de Nota Ruimte keuzes maakt en ontwikkelrichtingen voorstelt die onderdeel zijn van een historische en wereldwijde ontwikkeling. Dat is van belang om een goed beeld te krijgen van de toekomstige ruimtelijke opgaven.
ID	**26**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat brede welvaart, cultuur, sociale cohesie en menselijke behoeften onvoldoende centraal staan. Zij vragen om deze waarden sterker mee te wegen in ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De door indieners genoemde aspecten hebben in de definitieve Nota Ruimte een meer prominente plek gekregen. Dat is onder andere gebeurd door het expliciet benoemen van brede welvaart in hoofdstuk 4. Deze aspecten zijn bovendien meegewogen in de Milieueffectrapportage. Maatschappelijke voorzieningen, waaronder voor cultuur, hebben een eigen paragraaf gekregen in het hoofdstuk over sectoraal beleid. Onder de paragraaf 10.13 Wonen en wijken is verder een nieuwe 'totaalaanpak' voor grootschalige woningbouw toegevoegd, die beschrijft hoe het Rijk wil bouwen aan complete wijken.
ID	**27**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat nationale regie waardevol is. Zij vragen om deze regie goed te laten aansluiten op regionale waarden, ambities en uitvoeringskracht.
Antwoord	Met 'Gebiedskenmerken centraal' als een van de drie leidende principes stelt de Nota Ruimte een regionaal onderscheidende benadering centraal. Uitgangspunt is het beschermen en benutten van bestaande kwaliteiten, het ontwikkelen van nieuwe ruimtelijke kwaliteit en het werken aan lokaal en regionaal passende oplossingen. Rijksregie betekent daarnaast intensieve samenwerking met regiopartners en een rolbewust proces richting de uitvoering. Dat wordt uitgewerkt in de Uitvoeringsstrategie.
ID	**28**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het uitgangspunt 'Elke regio telt' concreter moet worden uitgewerkt. Zij vragen om meer aandacht voor platteland, kleine gemeenten en niet-stedelijke regio's.
Antwoord	Het Rijk werkt in het Nationaal Programma Leefbare regio's aan het uitwerken van het Rli-rapport 'Elke regio telt'. Juist met regionaal onderscheidende strategieën draagt de Nota Ruimte daar aan bij. Onderdeel van de VISTA-strategie is bijvoorbeeld een stevige inzet op ontwikkeling van regio's aan de rand van het land. Denk dan aan 'Initiëren' in Groningen-Assen, Emmen, Twente en Zuid-Limburg. Het Rijk werkt ook met deze regio's samen aan grootschalige woningbouw en investeringen in infrastructuur, zoals de Nedersaksenlijn. Veel van de regio's waarover 'Elke regio telt' gaat, vallen onder de strategie 'Versterken'. In deze strategie is bij uitstek ruimte voor opgaven die spelen in regio's met een meer landelijk karakter. Denk een leefbaarheid en kleinschalige ontwikkeling in kleine kernen, specifieke bereikbaarheidsoplossingen en kansen voor de recreatieve sector. In de definitieve Nota Ruimte is VISTA nog verder uitgewerkt ten opzichte van het Ontwerp.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**29**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om specifieke regio's beter te positioneren in de Nota Ruimte. Zij verzoeken om regionale kansen en grensoverschrijdende samenhang explicieter mee te nemen.
Antwoord	In de Nota Ruime is juist vanwege de regionale invalshoek veel gelegenheid voor het positioneren van individuele regio's. Dat heeft in de definitieve nota nog meer plek gekregen. Onder andere door het toevoegen van een nadere beschrijving van regionale economische systemen en door middel van nieuwe landsdelige kaarten is een beter beeld gegeven van het regionale ontwikkelbeeld richting 2050.
ID	**30**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimteclaims onvoldoende zijn gekwantificeerd. Zij vragen om meer inzicht in grondgebruik, grondbeleid en de benodigde ruimte voor nationale opgaven.
Antwoord	Een omgevingsvisie is een visie op hoofdlijnen voor de lange termijn, met ruimte voor bijsturen. Dat maakt het tot een heel ander planfiguur dan een omgevingsplan, waar tot op de vierkante meter nauwkeurig de bestemming aangegeven is. Om toch inzichtelijk te maken dat de ruimtevragen opgeteld niet zomaar passen in Nederland, is er in de Nota Ruimte nu een indicatie van ruimtevragen tot 2050 toegevoegd onder hoofdstuk 4. De boodschap van deze indicatie is dat er naast keuzes vooral ook een efficiënt gebruik van de ruimte nodig is om alle opgaven te kunnen invullen.
ID	**31**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat data en kaartmateriaal niet altijd actueel, duidelijk of volledig zijn. Zij vragen om een beter beeld van de huidige staat van de fysieke leefomgeving.
Antwoord	In de Milieueffectrapportage bij de Ontwerp-Nota Ruimte is een 'foto van de leefomgeving' opgenomen. Deze brengt de huidige staat van de fysieke leefomgeving in beeld. Voor het kaartmateriaal in de hoofdstukken 1, 2 en 3 is zoveel als mogelijk gebruik gemaakt van de meest actuele data. Voor de kaart met de milieugezondheidsrisico's geldt dat hierin zowel Nederlandse als buitenlandse bronnen zijn meegenomen.
ID	**32**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landelijke knelpunten de uitvoering van ruimtelijke opgaven belemmeren. Zij vragen om concrete oplossingen voor randvoorwaarden die lokaal niet oplosbaar zijn.
Antwoord	De Nota Ruimte benoemt expliciet de randvoorwaarden voor ontwikkeling, zoals het oplossen van netcongestie, mobiliteitsopgaven, de stikstofaanpak, drinkwaterbeschikbaarheid en milieukwaliteit. Op meer plekken dan in het Ontwerp zijn deze randvoorwaarden nu benoemd en is verder richting gegeven aan het oplossen van knelpunten. In de Nota Ruimte staat nu onder meer dat het aanpakken van de netcongestieproblemen de hoogste prioriteit van het Rijk heeft binnen het energiesysteem. Dat zal concreet vragen om het versnellen van procedures en het steviger anticiperen op de ruimtebehoefte voor het energiesysteem. De Nota Ruimte geeft als nationale omgevingsvisie voor de oplossingen ook de hoofdlijnen en kaders aan. Om Nederland van het stikstofslot af te krijgen zijn in de Nota Ruimte de uitkomsten van de ministeriële commissie Economie en Natuurherstel opgenomen. Meer concrete oplossingen krijgen onder andere hun uitwerking in nationale programma's en gebiedsgerichte programma's.
ID	**33**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gezonde leefomgeving, toegankelijkheid en omgevingskwaliteit onvoldoende zijn geconcretiseerd. Zij vragen om deze principes sterker te verankeren als beoordelingskader. Ook vragen zij aandacht voor inclusieve voorzieningen, waaronder scholen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte meer aandacht gegeven aan een gezonde leefomgeving. De sectorale paragraaf Milieu is meer uitgewerkt in een paragraaf Gezonde, schone en veilige leefomgeving. Om de gezondheid te beschermen wordt een drieslag gehanteerd: *voorkomen* van vervuiling van de leefomgeving, *mitigeren* door het nemen van maatregelen die blootstelling verminderen, en *accepteren* van belasting op de leefomgeving, voor zover dat binnen de bestaande regelgeving past. Toegankelijkheid en een inclusieve openbare ruimte is als opgave nader beschreven in Deel I en in Deel II. Maatschappelijke voorzieningen, waaronder scholen, hebben in de Nota Ruimte een eigen paragraaf gekregen. Onder Wonen en wijken wordt ten slotte een totaalaanpak beschreven voor grootschalige woningbouw, waarmee het Rijk sturing wil geven aan onder andere voorzieningen en de kwaliteit van de openbare ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**34**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om klimaatadaptatie, waterveiligheid en vitale waterinfrastructuur duidelijker mee te nemen. Zij stellen dat deze opgaven breder moeten worden benaderd dan alleen bescherming tegen overstromingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte begint de paragraaf 'Veilig en bewoonbaar in een veranderende wereld' met de opgaven ten aanzien van waterveiligheid, als gevolg van klimaatverandering. Denk dan aan piekbuien, toenemende verzilting en de effecten van droogte. Dat voldoende zoetwater beschikbaar en ook schoon moet zijn, staat hier ook vermeld.
ID	**35**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een goede balans tussen ruimteclaims van woningbouw en van economie, en daarmee samenhangend de milieukwaliteit. Zij stellen dat duidelijke kaders nodig zijn om gebiedsontwikkeling uitvoerbaar te houden. Daarnaast vragen zij aandacht voor mobiliteitsopgaven die voortvloeien uit ontwikkelambities en het uitvoering geven aan de gezamenlijke MIRT-afspraken.
Antwoord	De Nota Ruimte doet met het beschermen van industrieclusters en bedrijventerreinen met bijzondere karakteristieken, zoals kades en hoge milieucategorie, al richtinggevende uitspraken. Die werken via een afwegingskader voor selectie direct door in onder andere het aanwijzen van grootschalige woningbouwlocaties. Voor het realiseren van woningbouw zijn investeringen in mobiliteit noodzakelijk. Gemaakte MIRT-afspraken zijn dan ook opgenomen in de kaartbeelden in de sectorale paragraaf over mobiliteit. Om ook tot realisatie te komen worden er als onderdeel van de uitwerking van de Nota Ruimte methodes voor alternatieve bekostiging onderzocht.
ID	**36**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer aandacht voor circulaire economie, systeemverandering en grenzen aan groei. Zij stellen dat de Nota Ruimte hierin scherpere keuzes moet maken.
Antwoord	De Nota Ruimte stelt op onderdelen systeemveranderingen voor, in lijn met internationale afspraken. Denk dan aan de omschakeling naar een circulaire economie, de impact van de landbouw op de natuur en de energietransitie.
ID	**37**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat kennis en innovatie onvoldoende ruimtelijk zijn verankerd. Zij vragen om meer aandacht voor kennisecosystemen als onderdeel van toekomstbestendige ontwikkeling. Termen als "universiteit" of "campus" komen in het gehele document volgens indieners niet of nauwelijks voor.
Antwoord	De Nota Ruimte heeft veel aandacht voor de rol van kennisinstellingen en campussen. De term campus komt meer dan dertig keer voor. Dat is terecht, want universiteiten, HBO's en campussen vervullen een centrale rol in onder andere de regionale ontwikkeling.
ID	**38**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een betere analyse van de haalbaarheid en uitvoerbaarheid van de Nota Ruimte. Zij stellen dat abstracte ambities onvoldoende effect hebben zonder uitvoeringskracht.
Antwoord	Een nationale omgevingsvisie is per definitie een relatief abstract document, waar de nationale keuzes voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling in samenhang worden gemaakt. Concrete uitvoering vraagt daarom om nadere uitwerking van keuzes. Om die reden wordt er bij de Nota Ruimte een Uitvoeringsstrategie opgesteld, waarin keuzes uit de Nota Ruimte geïnstrumenteerd worden. Hierin wordt onder andere vermeld in welke nationale programma's de Nota Ruimte uitgewerkt wordt.
ID	**39**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de gebiedsgerichte benadering duidelijker uit te werken. Zij pleiten voor gebiedsportretten en een betere koppeling met de NOVEX-aanpak.
Antwoord	In de Nota Ruimte is ten opzichte van het Ontwerp een hoofdstuk toegevoegd met landsdelige kaarten en een beknopt overzicht van gebiedsgerichte afspraken en uitwerking. Op deze kaarten is beter te zien hoe de verschillende sectorale keuzes in de Nota Ruimte op gebiedsniveau samenkomen.
ID	**40**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat afwenteling sterker moet worden voorkomen. Zij vragen om ruimtelijke keuzes die niet worden doorgeschoven naar andere regio's, groepen of toekomstige generaties.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het leidende principe ‘Zoveel mogelijk voorkomen van afwentelen’ is verder uitgewerkt in hoofdstuk 4. Ook is onder de vier integrale thema’s een kadertekst toegevoegd, waar inzichtelijk is gemaakt hoe de principes concreet doorwerken in keuzes.
ID	**41**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gebieden met groot ruimtetekort meer ontwikkelperspectief nodig hebben. Zij vragen om in de Nota Ruimte sterker in te zetten op ontwikkeling.
Antwoord	Dat specifiek regio’s met een hoge ruimtedruk nog altijd een grote ontwikkelopgave hebben, komt tot uitdrukking in de VISTA-strategie Accommoderen. Het draait hier om ruimte bieden aan toekomstige groei, door juist stevig te kiezen waaraan nog ruimte geboden wordt én voor ruimte-intensieve oplossingen. Hier wil het Rijk graag met de betreffende regio’s samen aan werken, onder andere door middel van ontwerpend onderzoek op regionale schaal.
ID	**42**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om gepauzeerde MIRT-projecten opnieuw te toetsen aan de uitgangspunten van de definitieve Nota Ruimte.
Antwoord	Het kabinet werkt op het moment van beantwoording van de zienswijzen aan een herprioritering van de middelen voor onder andere de MIRT-projecten. De uitgangspunten en keuzes in de Nota Ruimte vormen mede de basis voor deze herprioritering.
ID	**43**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om donkerte en lichtvervuiling expliciet op te nemen in de Nota Ruimte. Zij stellen dat bescherming van duisternis onderdeel moet zijn van ruimtelijke kwaliteit.
Antwoord	Lichtvervuiling wordt ook wel lichthinder genoemd. Er is op dit moment geen nationaal beleid ten aanzien van lichthinder of bescherming van duisternis. Lichthinder is daarom niet als apart thema opgenomen in de Nota Ruimte.
ID	**44**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbaarheid van ruimte onvoldoende is onderbouwd en geprioriteerd. Zij vragen om inzicht in ruimtegebruik en om duidelijke keuzes in prioritering en grondbeleid.
Antwoord	Om beter inzichtelijk te maken dat de ruimtevragen opgeteld niet zomaar passen in Nederland, is er in de Nota Ruimte nu een indicatie van ruimtevragen tot 2050 toegevoegd onder hoofdstuk 4. De boodschap van deze indicatie is dat er naast keuzes vooral ook een efficiënt gebruik van de ruimte nodig is om alle opgaven te kunnen invullen. Voorzieningen zijn nu vaak onvoldoende onderdeel van nieuwbouwplannen. Dit komt mede door schaarse en daardoor dure grond. Ruimte bieden aan voorzieningen en plekken voor ontmoeting leveren financieel minder op en zet de businesscase van nieuwbouwplannen verder onder druk. Voorzieningen zoals kinderopvang en huisartsenzorg zijn private ondernemingen die zelf ruimte moeten huren of kopen. Gebrek aan geschikte gebouwen en te hoge vastgoedprijzen maken dat in bepaalde nieuwbouwwijken onmogelijk. Daarom wordt ervoor gezorgd dat bij gebiedsontwikkelingen meer (financiële) ruimte komt voor publieke opgaven. Hiervoor wordt onder meer doorgegaan met de in 2023 ingezette modernisering van het grondbeleid. De uitvoering moet worden versneld. Daarom wordt gewerkt aan een betere afstemming tussen rijks- en provinciaal beleid en gebiedsgerichte samenwerking met provincies, waterschappen en gemeenten in gebieden waar grote en complexe opgaven bij elkaar komen. Ook de modernisering van het grondbeleid is gericht op het versnellen van de uitvoering. De nota bevat daarom de volgende keuze: Rijk en medeoverheden voeren in de kwetsbare gebieden actief grondbeleid met een brede set aan beschikbare instrumenten (inzet van nationale grondbank LVVN, provinciale gronden, pachtuitgifte, vrijwillige kavelruil en wettelijke herverkaveling (voorheen WILG).
ID	**19**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de internationale en grensoverschrijdende context sterker moet worden verankerd in de Nota Ruimte. Zij vragen om ontwikkelingen in buurlanden en kaartbeelden beter mee te nemen.
Antwoord	Grensoverschrijdende relaties staan op meerdere kaarten. In de definitieve Nota Ruimte is er zorg voor gedragen dat ook lokaal belangrijke relaties, bijvoorbeeld in de vorm van spoorwegen, zijn opgenomen. Er is voor het integrale thema Wonen, werken en bereikbaarheid een nieuwe versie van de kaart met de Noordwest-Europese context opgenomen. Het belang van grensoverschrijdende strategieën is onder andere verder uitgewerkt in de VISTA-strategie en regionale bouwsteenkaarten van Economie en Energie en Wonen, werken en bereikbaarheid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**20**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de Bezirksregierung Düsseldorf in de toekomst te betrekken bij de Nota Ruimte.
Antwoord	De deelstaat Noordrijn-Westfalen is actief benaderd om een zienswijze in te dienen op de Ontwerp-Nota Ruimte. Ook tijdens de uitvoeringsfase zal indien nodig contact gezocht worden met onze buurlanden en relevante overheden.

2.1.2 *Visie en integrale thema’s*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**48**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een duidelijkere uitwerking van ruimtelijke kwaliteit en leefomgevingskwaliteit. Zij pleiten voor een integrale aanpak waarin ontwerp, regionale samenwerking en samenhang tussen opgaven sterker worden benut.
Antwoord	Ruimtelijke kwaliteit is in de Nota Ruimte nu expliciet benoemd onder de visie in hoofdstuk 4. In de definitieve nota is explicieter opgeschreven dat de thema’s in de Nota Ruimte een eigen logica kennen, maar ook met elkaar samenhangen. Dat is in beeld gebracht in een weergave van adaptieve ontwikkelpaden in hoofdstuk 4. De integrale aanpak die u schetst gaat ook over de samenwerking tussen overheden. De samenhang tussen opgaven zou inderdaad moeten worden benut. Dat vereist samenwerking tussen de overheidslagen. In de definitieve Nota Ruimte is dit verder uitgewerkt, onder hoofdstuk 13 Rijksregie en Interbestuurlijk samenwerking.
ID	**49**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de positie van Caribisch Nederland in de Nota Ruimte. Indien de eilanden buiten de visie vallen, vragen de indieners om dit te motiveren.
Antwoord	De Nota Ruimte heeft betrekking op Europees Nederland. Dit staat ook zo vermeld in de Omgevingswet en het Ten geleide van de Nota Ruimte. Het ruimtelijk Rijksbeleid voor Caribisch Nederland is samengevat in het Ruimtelijk Ontwikkelingsprogramma Caribisch Nederland (ROCN), dat in juni 2024 door de ministerraad is vastgesteld. Het doel van dit beleid is een duurzame en veilige ruimtelijke inrichting van de eilanden door bij te dragen aan een duurzame economische ontwikkeling, een gezond leefmilieu, een goede ruimtelijke kwaliteit en de bescherming van culturele en natuurlijke waarden. Door de formulering van de in het programma opgenomen uitgangspunten voor ruimtelijke ontwikkeling, vormt het ROCN een handreiking en kader bij de voorbereiding van en advisering over ruimtelijke ontwikkelingsplannen in Caribisch Nederland. Het Rijk wil hiermee haar rol als partner van de openbare lichamen invullen en verantwoordelijkheid nemen in het realiseren van goede ruimtelijke ontwikkelingen.
ID	**50**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor om brede welvaart te gebruiken als uitgangspunt voor integrale ruimtelijke keuzes en als koepel voor nationale belangen.
Antwoord	In de aanscherping van de definitieve Nota Ruimte is brede welvaart expliciet benoemd als basis voor beleid, in hoofdstuk 4. Hier wordt expliciet de relatie gelegd tussen een goede balans tussen het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving, zoals benoemd in de Omgevingswet, en het streven naar brede welvaart. Daarmee vormt brede welvaart (met een goede balans tussen ecologische, sociale en economische aspecten) een uitgangspunt voor al het ruimtelijk beleid en dus ook voor de invulling van de nationale belangen.
ID	**53**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat economische ontwikkeling beter moet worden afgewogen tegen brede welvaart, planetaire grenzen en de kwaliteit van de leefomgeving. Zij vragen om expliciete kaders voor deze afweging in de Nota Ruimte. De indieners stellen dat de economische strategie sterker moet worden verbonden met brede welvaart, circulariteit en ecologische grenzen. Zij vragen om een toekomstbestendig economisch model waarin ook natuur, landbouw en sociale waarden worden meegewogen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Die brede afweging is wel degelijk gemaakt. Ook is op thema's die onderdeel zijn van brede welvaart getoetst in de Milieueffectrapportage. Mede op basis van uw zienswijze is in de Nota Ruimte in hoofdstuk 4 aangegeven dat brede welvaart onderdeel is van de principes waarop beleid wordt gemaakt. Het sectorhoofdstuk over circulaire economie gaat in op de ruimtelijke keuzes om grondstoffen en materialen zoveel mogelijk te besparen en hergebruik te stimuleren. Een nieuw economisch model, of het afwegen van keuzes tegen ecologische grenzen, valt buiten de scope van de Nota Ruimte.
ID	**54**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat visie onder de keuzes nauwelijksingaat tegen huidige maatschappelijke economische trends en bredere langetermijnontwikkelingen, bijvoorbeeld veranderingen door klimaat. Zij vragen om een langetermijnvisie met haalbare keuzes die uitvoerbaar zijn.
Antwoord	De Nota Ruimte vertrekt vanuit maatschappelijke economische trends en bredere langetermijnontwikkelingen. Voorbeelden zijn de klimaatscenario's van het KNMI en demografische en economische prognoses door het CBS en PBL. Die hebben deels grote gevolgen voor de inrichting van Nederland. Denk alleen al aan de mogelijke gevolgen van klimaatverandering of de grote vraag naar extra woningen. Daarom zijn onder de vier integrale thema's haalbare en uitvoerbare keuzes opgenomen, die richting geven aan inzetten door het Rijk en de andere overheden om hiermee om te gaan.
ID	**55**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende duidelijk maakt hoe concurrerende ruimteclaims bestuurlijk worden afgewogen. Zij vragen om sterkere rijksregie, nauwe afstemming met mede-overheden en een concreet afwegingskader.
Antwoord	Met deze Nota Ruimte herneemt het Rijk de regie over een flink aantal onderwerpen. In deze nota vindt u dan ook een groot aantal keuzes, een nationale ruimtelijke hoofdstructuur, en een visie op de ontwikkeling van Nederland richting 2030 en 2050, met doorkijk naar 2100. Bij een visie op hoofdlijnen passen geen concrete afwegingskaders. Er moet immers ruimte blijven voor lokale invulling en bijsturen op de langere termijn. Wel hanteert de Nota Ruimte drie leidende principes (Meervoudig ruimtegebruik, Gebiedskenmerken centraal en Zoveel mogelijk voorkomen van afwentelen) die als richtsnoer dienen bij het maken van keuzes. Doel is een goede balans te vinden tussen het benutten en beschermen van de fysieke leefomgeving. Hier geeft het Rijk, in nauw overleg met de medeoverheden, invulling aan in gebiedsgerichte samenwerkingen zoals NOVEX.
ID	**56**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het uitgangspunt 'Elke regio telt' onvoldoende concreet is uitgewerkt. Zij verzoeken om regio's volwaardig te positioneren in de ruimtelijke hoofdstructuur.
Antwoord	De Nota Ruimte vertrekt vanuit de bestaande kwaliteiten van elke regio. Die aanpak komt onder meer terug in de VISTA-strategie. Ook in de bouwstenen onder de vier integrale thema's komt duidelijk naar voren dat het functionele, regionale schaalniveau de basis vormt voor ruimtelijke keuzes en strategieën. Denk aan de regionale samenhang tussen landbouw en natuur met water- en bodem, de regionale kansen voor economie en energie en de indeling in typen sterke en onderscheidende regio's. Via verschillende programma's (zoals het Nationaal Programma Vitale Regio's, maar ook de NOVEX-gebieden) werkt het Rijk aan deze opgaves, in samenspraak met de regio's, en met aandacht voor regionale eigenheid. Daarmee is elke regio telt volwaardig gepositioneerd. En dat is ook nodig, want de Nota Ruimte neemt het adagium 'elke regio telt' letterlijk. Iedere regio doet ertoe, maar elke regio is ook nodig om invulling te geven aan de grote opgaven waarvoor Nederland staat.
ID	**57**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het landelijk gebied onvoldoende richting en bescherming krijgt in de Nota Ruimte. Zij vragen om een gebiedsgerichte visie waarin ruimtelijke kwaliteit, leefbaarheid, landbouw, natuur, wonen en uitvoeringskracht in samenhang worden afgewogen.
Antwoord	De komende dertig jaar verandert de manier waarop met water en bodem wordt omgegaan, hoe landbouw en natuur het landschap vormgeven, waar innovatieve bedrijvigheid tot bloei komt, hoe openbare ruimten worden ingericht en op welke wijze woningen worden gebouwd. Al die grote opgaven bieden de mogelijkheid nieuwe ruimtelijke kwaliteit toe te voegen. U wijst op de ruimtelijke kwaliteit in uw regio, waar u trots op bent en die u wilt beschermen. De Nota Ruimte is een integrale visie voor heel Nederland, waarin voldoende ruimte blijft voor een gerichte en concrete visie voor regio's of kleine kernen. In de definitieve Nota Ruimte is, aanvullend op de drie leidende principes, een tekst toegevoegd over ruimtelijke kwaliteit. Dit is een van de belangrijke doelen van de Nota Ruimte, als onderdeel van het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving. Het beschermen van waardevolle en kwetsbare landschappen wordt daar expliciet benoemd. Daar wil het Rijk juist door middel van gebiedsgerichte samenwerking invulling aan geven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**58**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om brede welvaart en sociale effecten explicieter mee te wegen in ruimtelijke keuzes.
Antwoord	Het Rijk streeft met deze Nota Ruimte naar een goede balans tussen ecologische, economische en sociale waarden. In de aanscherping van de definitieve nota is brede welvaart expliciet benoemd als basis voor beleid. Onder de Omgevingswet is de ruimtelijke opgave niet alleen een kwestie van de juiste functies op de juiste plek. De balans vinden tussen het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving vraagt ook dat thema's als veiligheid, milieukwaliteit, gezondheid en leefbaarheid verweven zijn met de ruimtelijke keuzes. De Nota Ruimte geeft richting aan de randvoorwaarden die op orde moeten zijn om sociaaleconomisch te floreren. Dat betekent onder andere schone lucht, voldoende drinkwater, voldoende huisvesting en ruimte voor ondernemerschap. In de planMER is aan de hand van het Rad van de Leefomgeving in beeld gebracht wat de impact van ruimtelijke keuzes zijn op het welzijn van huidige en toekomstige generaties in Nederland.
ID	**59**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een duidelijkere ruimtelijke visie op de economie van Nederland. Zij verzoeken om economie, kennis, landbouw, arbeidsmarkt en verduurzaming sterker in samenhang te benaderen.
Antwoord	Door te sturen met behulp van ruimtelijke randvoorwaarden voor ontwikkeling geeft de Nota Ruimte mede richting aan de economische ontwikkeling van regio's. Die ruimtelijke randvoorwaarden, bijvoorbeeld waar energie beschikbaar is en hoe het mobiliteitsnetwerk zich ontwikkelt, zijn bepaald in wisselwerking met andere thema's uit de Nota Ruimte. Denk aan de inzet op woningbouw en 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe. In hoofdstuk 4 wordt aan de hand van een schema met adaptieve ontwikkelpaden inzichtelijk gemaakt hoe de integrale thema's met elkaar in verbinding staan, want in de Nota Ruimte zijn nationale keuzes in samenhang gemaakt.
ID	**60**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor inclusief ontwerpen als leidraad voor de Nota Ruimte. Zij vragen om sociale veiligheid, toegankelijkheid en een uitnodigende leefomgeving expliciet te borgen.
Antwoord	De nationale belangen fungeren als leidraad voor de nationale omgevingsvisie. Het eerste nationale belang 'een goede en gezonde leefomgevingskwaliteit' beantwoordt aan uw vraag om inclusief ontwerpen als leidraad te nemen. Wat betreft het borgen van sociale veiligheid, toegankelijkheid en een uitnodigende leefomgeving, is in de definitieve nota toegevoegd dat de openbare ruimte voor eenieder zo toegankelijk en sociaal veilig mogelijk ingericht dient te zijn. Dit vindt u terug in Deel II, in het hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid, onder de bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen.
ID	**61**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gezondheid en sociale kwaliteit onvoldoende concreet zijn uitgewerkt. Zij vragen om meer aandacht voor kinderen, vergroening, beweegvriendelijkheid, sociale infrastructuur en gezonde ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte stelt dat nabijheid een centraal principe is voor stedelijke en regionale ontwikkeling. Nabijheid betekent dat werk en voorzieningen dichtbij woningen zijn en dus bereikbaar te voet of met de fiets. Aandacht voor de invloed van de directe leefomgeving op gezondheid, waaronder ruimte voor bewegen, spelen en sporten, heeft daarnaast meer aandacht gekregen onder de bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen in het integrale themahoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid. Het sectorhoofdstuk over milieu is uitgebreid naar een hoofdstuk Gezonde, schone en veilige leefomgeving. In andere delen van de nota, waaronder bij de Visie in hoofdstuk 4, is expliciet opgeschreven dat het Rijk streeft naar een goede balans tussen het benutten en beschermen van de leefomgeving. Sociale infrastructuur heeft meer aandacht gekregen met een eigen hoofdstuk Maatschappelijke voorzieningen.
ID	**63**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de Nota Ruimte uit te werken als complete Omgevingsvisie zoals onder de Omgevinswet.
Antwoord	De Nota Ruimte voldoet aan de juridische kaders die de Omgevingswet meegeeft. Dat wil zeggen: de nota is de nationale omgevingsvisie, een integrale koepel op het beleid en gaat over alle aspecten van de fysieke leefomgeving. Ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte geeft de definitieve Nota Ruimte meer aandacht aan milieu en gezondheid, onder andere in een verder uitgeschreven paragraaf Gezonde, schone en veilige leefomgeving in Deel II. Ook benadrukt de Nota Ruimte de balans tussen het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving. Integraliteit wordt in de definitieve Nota Ruimte sterker benadrukt, met onder andere verder uitgewerkte adaptieve ontwikkelpaden in hoofdstuk 4 en een nieuw hoofdstuk met landsdelige kaarten, die laten zien hoe sectorale keuzes lokaal bij elkaar komen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**64**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de leidende principes concreter en toetsbaarder moeten worden uitgewerkt. Zij vragen om gebiedskenmerken en het voorkomen van afwenteling zwaarder te laten wegen dan meervoudig ruimtegebruik.
Antwoord	De drie leidende principes zijn gelijkwaardig aan elkaar, wat betekent dat niet één principe prioriteit krijgt boven een andere. De leidende principes zijn in de Nota Ruimte nader toegelicht in de erop volgende tekst in hoofdstuk vier. Ook is er bij de vier integrale themahoofdstukken in Deel II een tekstblok toegevoegd, waarin geschetst wordt hoe de drie leidende principes doorwerken in keuzes uit die hoofdstukken. Gebiedskenmerken waren al zeer nadrukkelijk onderdeel van de Ontwerp-Nota Ruimte. Denk aan de regionale water- en bodemsystemen, regionale koersen voor landbouw en natuur en verschillende typen regionale systemen die beschreven zijn. In de Nota Ruimte zijn deze deels nader uitgewerkt, onder andere in de het beschrijven van regionale kansen voor economie en energie.
ID	**65**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat zij de koers, integrale benadering of zorgvuldige aanpak van de Nota Ruimte waarderen.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**66**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat overheidsbeleid, inclusief de toepassing van de SDG's en invloed van Europese kaders, leidt tot toenemende lasten en onvoldoende maatschappelijke verbetering. Zij pleiten voor meer nationale autonomie en herbezinning op deze beleidsrichting.
Antwoord	De reactie heeft niet geleid tot aanpassingen in de Nota Ruimte.
ID	**67**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een samenwerking om een bijdrage te kunnen leveren zodat ambities uit de nota gerealiseerd kunnen worden voor de ontwikkeling van Nederland.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen. Uitvoering geven aan de Nota Ruimte is een gezamenlijke inspanning. In de Uitvoeringsstrategie wordt beschreven hoe het Rijk met andere overheden en de samenleving samen uitvoering wil geven aan de Nota Ruimte. Daarbij zal grotendeels gebruik gemaakt worden van bestaande Rijk-regio-samenwerkingen, zoals NOVEX en nationale programma's.
ID	**51**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimtelijke keuzes beter moeten aansluiten op klimaatverandering en waterbeschikbaarheid. Zij pleiten voor ruimtegebruik dat past bij het water- en bodemsysteem.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is opgenomen dat 'water en bodem sturend' een richtinggevend principe is, zoals na te lezen in hoofdstuk 4 en het integrale themahoofdstuk over Water en bodem. Dit werkt door in keuzes en richtingen, waarbij expliciet het meer aansluiten op de werking en de draagkracht van het natuurlijk systeem het uitgangspunt is. Dit wordt op verschillende manieren expliciet gemaakt in de Nota Ruimte: onder andere in de bouwstenen onder Water en bodem, de bouwsteen Samenhang landbouw en natuur met het regionale water- en bodemsysteem en in de bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen.
ID	**52**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om water en bodem consequenter te positioneren binnen de leidende principes. Zij pleiten voor aanvullende principes die het water- en bodemsysteem beter borgen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is opgenomen dat water- en bodem sturend een richtinggevend principe is, zoals na te lezen in hoofdstuk vier en het integrale themahoofdstuk over Water en bodem. Bij de leidende principes is explicieter vermeld dat het Rijk streeft naar een goede balans tussen het benutten en beschermen van de fysieke leefomgeving. De vier integrale thema's zijn onderling gelijkwaardig en hangen met elkaar samen. Er is dus geen prioritering af te lezen aan de volgorde waarin zij in de nota worden behandeld.
ID	**62**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om water, bodem, natuur en landschap integraal, incl. sociaal-culturele aspecten als landschapsidentiteit, en waar nodig grensoverschrijdend moeten worden benaderd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte begint met een schets van het ontstaan van het Nederlandse landschap en hoe de samenleving zich in wisselwerking met het landschap ontwikkelde en erdoor gevormd werd. In de definitieve nota is ten opzichte van het ontwerp, voortbouwend op die inleiding en naar aanleiding van onder andere uw zienswijze, beschreven hoe belangrijk onderscheidende kwaliteit van landschap en steden en dorpen is. Eén van de leidende principes is 'Gebiedskenmerken centraal', daar vallen ook gebiedsspecifieke cultuurhistorische kwaliteiten onder. De Nota Ruimte maakt steeds een integrale afweging, waarbij aandacht voor water, bodem, natuur en landschap samengaat met bewustzijn van landschapskenmerken en cultuurwaarden. Ook wat betreft het water- en bodemthema, maar niet uitsluitend daarin, is gekeken en geredeneerd vanuit de ligging van Nederland in Europa en de grensregio's. Dat komt onder meer tot uiting in kaarten in deel II waarin voor ieder integraal thema de Noordwest-Europese context in beeld gebracht is.

2.1.3 Nota Ruimte algemeen

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**68**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Ontwerp-Nota Ruimte onvoldoende vertrouwen geeft in het bestuur en de toekomst van Nederland.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**70**
Samenvattende vraag	De indieners vragen naar de samenhang tussen de Nota Ruimte en ruimtelijke programma's van andere departementen.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie voor de fysieke leefomgeving. De visie geeft richting voor de toekomstige ontwikkeling van de leefomgeving en maakt hier nationaal ruimtelijke keuzes. Veel van de opgaven en keuzes worden verder uitgewerkt in Nationale Programma's. Dit wordt beschreven in de Uitvoeringsstrategie.
ID	**71**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de Nota Ruimte vertrouwen geeft in de overheid en zorgvuldig is opgesteld.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**72**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een onafhankelijk en vrij toegankelijk landelijk overzicht van geplande ruimtelijke ontwikkelingen.
Antwoord	Een onafhankelijk en vrij toegankelijk landelijk overzicht van geplande ruimtelijke ontwikkelingen is momenteel niet realistisch, gezien de vele gremia waarin aan dergelijke ontwikkelingen wordt gewerkt. U kunt de besluitvorming in uw directe omgeving volgen via berichtgeving in het 'Mijn Overheid' portaal. De kaarten in de Nota Ruimte zijn vrij toegankelijk en beslaan onder andere de ruimtelijke hoofdstructuur richting 2030. Daarnaast worden de kaarten nog apart digitaal toegankelijk gemaakt.
ID	**73**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het kaartmateriaal beter leesbaar, eenduidiger en consistenter moet worden gemaakt.
Antwoord	De kaarten zijn nogmaals zorgvuldig bekeken en voor zover mogelijk aangepast. Er is een duidelijk verschil tussen de kaarten bij de inhoudelijke thema's en de beleidskaarten.
ID	**74**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat kaartbeelden actueler moeten zijn en duidelijk moeten vermelden op welk jaar de gegevens betrekking hebben.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De kaarten zijn gebaseerd op de meest recente datasets en laten de ontwikkeling richting 2050 zien.
ID	**75**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om digitale, DSO-bestendige en genummerde kaarten met toegankelijke onderliggende kaartlagen.
Antwoord	De Nota Ruimte zal ook beschikbaar zijn in het DSO. De kaarten worden daarnaast digitaal ontsloten.
ID	**76**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om ontbrekende nationale opgaven en gebiedsaanduidingen op de Visiekaart 2050 en basiskaarten aan te vullen.
Antwoord	De Visiekaart 2050 is een verbeelding van de hoofdrichtingen uit de Nota Ruimte en beoogt geen compleet beeld te geven van alle nationale opgaven. Om die reden is er een onderliggende kaartenset in Deel II opgenomen, met integrale themakaarten, bouwsteenkaarten en kaarten per sectoraal thema. De samenhang daartussen is inzichtelijk gemaakt met behulp van landsdelige stapelkaarten.
ID	**77**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om in de samenvatting een Samenvattende kaart van Nederland op te nemen.
Antwoord	U kunt de Visiekaart 2050 als overzichtskaart beschouwen.
ID	**78**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om regionale economische ecosystemen, campussen en voorzieningen beter zichtbaar te maken in tekst en kaartbeelden.
Antwoord	De elementen waar naar wordt gevraagd, zijn opgenomen in de kaarten onder Economie en energie, onder meer in de nieuwe bouwsteen ‘Inzetten op regionale kansen voor economie en energie’. Voorzieningen die van belang zijn op regionale schaal staan op de kaart bij de bouwsteen ‘Sterke en onderscheidende regio’s’.
ID	**79**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om regionale kernen, grensoverschrijdende verbindingen en belangrijke corridors vollediger op de kaarten weer te geven.
Antwoord	De regionale kernen, grensoverstijgende verbindingen en corridors die nu en richting 2050 van belang zijn voor de nationale ruimtelijke keuzes, zijn opgenomen in de kaarten.
ID	**80**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om begrippen, schrijfwijzen en legenda-aanduidingen in de Nota Ruimte te verduidelijken en consequenter te gebruiken.
Antwoord	Op basis van uw zienswijze is een aantal feitelijke onjuistheden in de Ontwerp-Nota Ruimte op de kaarten en in de legenda’s verbeterd in de definitieve Nota.
ID	**81**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de juridische status, doorwerking en onderlinge samenhang van kaarten en keuzes duidelijker te maken.
Antwoord	De status van de Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie is beschreven in het hoofdstuk Ten geleide en in de paragraaf Juridisch instrumentarium onder de Omgevingswet in Deel III.
ID	**82**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om water-, bodem-, klimaat- en natuurbelangen inhoudelijk juister en vollediger in tekst en kaartmateriaal te verwerken.
Antwoord	Op basis van deze zienswijzen en het coalitieakkoord zijn teksten en kaarten over water en bodem en landbouw en natuur aangescherpt, waarbij nieuwe beleidskeuzes zijn verwerkt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**83**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de waarschijnlijkheid van klimaatscenario’s in de Nota Ruimte moet worden geactualiseerd.
Antwoord	U wijst op de inzichten dat een temperatuurstijging van 1-2,5 graden Celsius steeds minder waarschijnlijk is. De Nota Ruimte houdt rekening met een bandbreedte als het gaat om klimaatverandering en de effecten hiervan op de leefomgeving. In het bijschrift bij de klimaatscenario’s en de verwachte zeespiegelstijging is een fout geslopen. Die is in overleg met het KNMI in de Nota Ruimte gecorrigeerd.
ID	**84**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Enschede, Hengelo en Almelo samen het stedelijk systeem van Twente vormen. Zij vragen om deze samenhang consequent te verwerken in kaartbeelden op pagina 47, 48, 49.
Antwoord	De samenhang tussen de Twentse steden komt tot uitdrukking in de kaart bij de bouwsteen Sterke en onderscheidende regio’s in het integrale themahoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid. Ook het feit dat Twente als een regio onderscheiden wordt binnen de VISTA-strategie, vloeit voort uit het feit dat de drie steden en hun omgeving een functionele eenheid vormen.
ID	**85**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het kaartmateriaal onvoldoende duidelijk en controleerbaar is. Zij verzoeken om digitalisering en correctie van kaarten, zodat zichtbaar wordt waar opgaven liggen.
Antwoord	De kwaliteit van de kaarten in het digitale bestand en in de fysieke versie van de Nota Ruimte wordt beperkt door omvang en afdrukkwaliteit. Bij de Nota Ruimte ontwikkelt het Rijk een digitale ontsluiting van de kaarten, waar deze in hoge kwaliteit te bekijken zijn. Eventuele feitelijke onjuistheden zijn gecorrigeerd op basis van de ingediende zienwijzen.

2.2 Water en bodem

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond het integrale thema Water en bodem.

Dit thema is nader onderverdeeld in:
2.2.1 Ambities-principes-strategie
2.2.2 Bouwsteen: Een toekomstbestendig hoofdwatersysteem
2.2.3 Bouwsteen: Regionale systemen in balans
2.2.4 Bouwsteen: Klimaatadaptieve inrichting
2.2.5 Algemeen Water en bodem

2.2.1 Ambities/principes/strategie Water en bodem

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**86**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het water- en bodemsysteem de ruimtelijke onderlegger moet vormen. Zij vragen om consistente doorwerking daarvan in ruimtelijke keuzes.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt nader ingegaan op de verschillende lagen van ons ruimtelijke systemen en hoe deze op elkaar inwerken. Bij het maken van ruimtelijke analyses en keuzes, zijn we er ons steeds van bewust hoe de drie lagen van het water- en bodemsysteem, de infrastructuurnetwerken en het ruimte gebruik bovengronds, in de zogenaamde occupatielaag, op elkaar inwerken en wat die betekenen voor de bestaande kwaliteit en identiteit. In het ruimtelijk beleid maken we een goede afweging tussen de drie lagen, waarbij we rekening houden met water, bodem en ondergrond bij ruimtelijke ontwikkeling en ruimtegebruik. Maar andersom zullen ook de bestaande stedelijke en landschappelijke structuur en de ontwikkelopgaven elkaar en de keuzes ten aanzien van het watersysteem en de infrastructuur netwerken blijven beïnvloeden. De lagenbenadering helpt ons om richting 2050 toekomstbestendige keuzes te maken. We vermijden zoveel mogelijk ontwikkelingen die later tot hoge kosten leiden voor beheer en onderhoud of aanpassingen, of die nadelige gevolgen hebben voor leefomgevingskwaliteit, gezondheid en natuur. Op die manier werken we aan een gezonde en veilige leefomgeving en wordt afwenteling op toekomstige generaties voorkomen. Elke keuze houdt rekening met beschikbaarheid en kwaliteit van natuurlijke hulpbronnen, zoals zoetwater.
ID	**87**
Samenvattende vraag	De indieners vragen zich af hoe de Nota Ruimte de verhouding tussen natuurlijke systeemwerking en technisch waterbeheer vormgeeft, en stellen dat er grenzen zijn aan maakbaarheid. De Nota stelt de beschikbaarheid van zoetwater te maakbaar voor en vraagt om expliciete keuzes gezien de beperkte beschikbaarheid.
Antwoord	De Nota Ruimte erkent dat er grenzen zijn aan de maakbaarheid van het water- en bodemsysteem. Daarom wordt ingezet op een combinatie van het beter benutten van de natuurlijke systeemwerking en het inzetten van technische maatregelen waar die nodig en effectief zijn. Voor de zoetwatervoorziening betekent dit dat niet aan iedere watervraag kan worden voldaan. Daarom wordt ingezet op het beter in balans brengen van vraag en aanbod en op besparen, vasthouden en bergen van zoetwater. Deze expliciete keuzes zijn opgenomen in de Nota Ruimte. Wel is de keuze omtrent het (niet) nemen van technische maatregelen ten aanzien van zoetwater aangepast en verduidelijkt. Technische maatregelen kunnen in gebieden wel helpen, maar kunnen watertekorten niet oplossen. We kiezen ervoor om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. Dit is op deze manier in de Nota Ruimte beschreven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**88**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur, ecologie en biodiversiteit beter moeten worden meegenomen bij de uitwerking van water en bodem.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van een sterke samenhang tussen natuur, ecologie, biodiversiteit en de keuzes rond water en bodem. De koppeling of synergie tussen deze onderwerpen en ruimtelijke keuzes is binnen alle integrale thema's van belang en geldt nadrukkelijk ook voor het integrale thema Water en bodem vanwege het uitgangspunt multifunctioneel ruimtegebruik van de Nota Ruimte. In de ontwerp-Nota Ruimte werd ook al aangegeven dat maatregelen voor water en bodem waar mogelijk worden gecombineerd met inrichtingsmaatregelen zoals natuurontwikkeling, bijvoorbeeld via beekdalherstel en natuurvriendelijke oevers, ecologische verbindingen (groenblauwe dooradering), en combinaties met inrichtingsmaatregelen voor waterveiligheid. Ook wordt benadrukt dat goede water- en bodemcondities van belang zijn voor natuur. Het in synergie of in samenhang uitvoeren van meerdere ruimtelijke opgaven of maatregelen is niet nieuw en wordt door medeoverheden dan ook al op deze wijze uitgevoerd. In de definitieve Nota Ruimte is de doorwerking van natuur, ecologie en biodiversiteit binnen het integrale thema Water en bodem verder verduidelijkt. Zo wordt explicieter beschreven dat waar mogelijk, wordt ingezet op meervoudig ruimtegebruik en slimme combinaties met een bijbehorend toekomstbestendig handelingsperspectief. Maatregelen die nodig zijn voor water en bodem worden daarbij zo mogelijk met andere (ruimtelijke) opgaven gecombineerd, zodat deze elkaar versterken. Concreet betekent dit dat bijvoorbeeld het herstel van hydrologische systemen, hogere grondwaterstanden in veenweidegebieden, beekdalherstel en verbetering van de water- en bodemkwaliteit, daardoor eveneens bijdragen aan natuurdoelen en biodiversiteit.
ID	**90**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water en bodem sturend sterker moet worden verankerd in de Nota Ruimte. Zij vragen om dit principe expliciet als uitgangspunt voor ruimtelijke keuzes op te nemen.
Antwoord	De Nota Ruimte is hierop aangepast. In de Nota Ruimte hanteert het kabinet water en bodem sturend als richtinggevend principe en zorgen we voor integrale borging.Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem van groot belang. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade.
ID	**91**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om water- en bodemopgaven te combineren met andere ruimtelijke functies. Zij pleiten voor afwegingen die ontwikkeling mogelijk houden.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meervoudig ruimtegebruik een van de drie leidende principes. Het combineren van functies wordt dus aangemoedigd. In de definitieve Nota Ruimte is een kader toegevoegd in het integrale thema Water en Bodem, waarin wordt aangegeven hoe dit leidende principe doorwerkt in de integrale thema's. Daarnaast wordt water en bodem sturend als richtinggevend principe gehanteerd in de Nota Ruimte. Zo maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade.
ID	**92**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat rekening gehouden moet worden met water en bodem in ruimtelijke keuzes, maar vragen ook om voldoende ruimte te houden voor andere ruimtelijke opgaven (bijvoorbeeld woningbouw) en niet te dogmatisch om te gaan met dit principe.
Antwoord	De Nota Ruimte is hierop aangepast met tekst over water en bodem sturend als richtinggevend principe. In de Nota Ruimte hanteert het kabinet water en bodem sturend als richtinggevend principe en zorgen we voor integrale borging. Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem van groot belang. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. Ook wordt in de definitieve Nota Ruimte nader ingegaan op het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadapatieve gebouwde omgeving en de Landelijke maatlat groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving. Deze instrumenten dienen ter ondersteuning bij het maken van toekomstbestendige ruimtelijke keuzes die goed verbonden zijn met het water-en bodemsysteem.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**93**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water en bodem onvoldoende als sturend principe zijn geborgd. Zij pleiten voor een stevigere verankering als basis voor ruimtelijke keuzes, zodat hier meer rekening mee gehouden wordt bij bijvoorbeeld woningbouw of het plaatsen van nutsvoorzieningen.
Antwoord	De Nota Ruimte is hierop aangepast met een nieuwe paragraaf over water en bodem sturend als richtinggevend principe. In de Nota Ruimte hanteert het kabinet water en bodem sturend als richtinggevend principe en zorgen we voor integrale borging. Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem van groot belang. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade.
ID	**94**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkere keuzes en kaders voor het toepassen van het principe water en bodem sturend. Zij vragen om in de Nota Ruimte (of de verdere uitwerking daarvan) regie te pakken en concretere (gebiedsgerichte) keuzes en reserveringen te maken op dit onderwerp, inclusief verplichtingen/criteria/randvoorwaarden.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte wordt Water en bodem sturend als richtinggevend principe gehanteerd. Dit is een aanpassing ten opzichte van de ontwerp Nota Ruimte. Dit principe wordt in de Nota Ruimte uitgebreid toegelicht. Een belangrijke keuze die we in dit kader in de Nota Ruimte maken, is bijvoorbeeld het watersysteem robuuster en toekomstbestendig te maken door meer aan te sluiten bij de natuurlijke systeemwerking en optimalisatie van het huidige systeem. Bijvoorbeeld door voldoende ruimte te reserveren voor de rivieren om de afvoer- en bergingscapaciteit te kunnen vergroten, en een goede balans te vinden tussen het hoofdwatersysteem en de regionale watersystemen. Ook wordt nader ingegaan op, bijvoorbeeld, ruimtelijke reserveringen in het kader van het borgen van de beschikbaarheid van bouwgrondstoffen als suppletiezand. Concrete ruimtelijke reserveringen en nadere keuzes worden onder andere gemaakt in het kader van het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 en het Nationaal Waterprogramma (NWP).
ID	**95**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water- en bodemeisen zwaarder moeten wegen bij bouwambities. Zij vragen om ruimtelijke keuzes die kwetsbaarheid voor waterveiligheidsrisico's verminderen.
Antwoord	Bij ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang dat (lokale) water- en bodemcondities goed worden meegewogen. In de Nota Ruimte wordt toegelicht dat het kabinet 'Water en Bodem sturend' hanteert als richtinggevend principe. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. In de Nota Ruimte leggen we daarom onder meer de ambitie vast dat er voldoende ruimte wordt gecreëerd om de waterveiligheid te waarborgen en wateroverlast zoveel mogelijk te voorkomen.Instrumenten zoals het ruimtelijk afwegingskader klimaatadapatieve gebouwde omgeving en de landelijke maatlat groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving dienen ter ondersteuning bij het maken van toekomstbestendige ruimtelijke keuzes die goed verbonden zijn met het water-en bodemsysteem. Het afwegingskader is bedoeld als ondersteunend instrument voor Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen bij de locatiekeuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Het instrument dient als hulpmiddel en maakt inzichtelijk waar het beste gebouwd kan worden, gegeven de plaatsgebonden risico's vanuit het water- en bodemsysteem (wateroverlast, bodemdaling, et cetera). Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving handvatten.
ID	**96**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om water- en bodemsystemen leidend te maken bij ruimtelijke keuzes. De indiener vraagt ook om nutsvoorzieningen ruimtelijk en landschappelijk goed in te passen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt toegelicht dat het kabinet 'Water en Bodem sturend' hanteert als richtinggevend principe. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. Ook een goede afstemming van nutsvoorzieningen op het water- en bodemsysteem hoort daar bij.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**97**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om concrete maatregelen en investeringen voor water en bodem. De indieners stellen dat leefbaarheid rond het spoor daarbij leidend moet zijn.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt als nationale omgevingsvisie de kaders voor ruimtelijke ontwikkeling in Nederland. 'Water en bodem sturend' wordt als richtinggevend principe gehanteerd in de Nota Ruimte. Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem van groot belang. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. Zo maken we de keuize om in te zetten op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land, niet alleen op plekken met verhoogde risico's vanuit het water- en bodemsysteem. Voor leefbaarheid rond het spoor bevat de Nota Ruimte geen specifieke maatregelen binnen het thema water en bodem. Wel wordt ingezet op een gezonde, veilige en klimaatbestendige leefomgeving waarin ruimtelijke ontwikkelingen integraal worden afgewogen. Bij de te verschijnen Uitvoeringsstrategie wordt nader ingegaan op hoe keuzes doorwerken en worden uitgewerkt. De Nota Ruimte en de Uitvoeringsstrategie zijn tegelijkertijd geen investeringsagenda voor afzonderlijke maatregelen.
ID	**98**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalige grondverplaatsing bij ruimtelijke ontwikkelingen ecologisch onwenselijk is. De indieners vragen om geen functies toe te wijzen aan laaggelegen locaties waarvoor deze grondverplaatsing noodzakelijk is.
Antwoord	De Nota Ruimte ondersteunt de gedachte dat ruimtelijke ontwikkelingen goed moeten aansluiten bij de kenmerken van het water- en bodemsysteem. In de Nota Ruimte is verder uitgewerkt dat we 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe hanteren. Het water- en bodemsysteem (denk hierbij bijvoorbeeld aan de relatie met bodemdaling, wateroverlast en de draagkracht van bodem en ondergrond) moet goed worden meegewogen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Ook zet de Nota Ruimte in op het voorkomen van verstoring van de bodem door ontgraving. De Nota Ruimte bevat daarom geen generieke regel die functies uitsluit op laaggelegen locaties waar grondverplaatsing of ophoging nodig is. De effecten, de omvang van eventuele grondverplaatsing en de noodzaak daarvan verschillen per gebied en ontwikkeling en vragen om een gebiedsgerichte afweging.
ID	**99**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een gebiedsgerichte kustparagraaf voor de Zuid-Hollandse Delta. De indieners vragen ook om structurele betrokkenheid van gemeenten bij de uitwerking hiervan.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft richting aan de ruimtelijke opgaven op nationaal niveau en gaat daarom niet in op alle specifieke opgaven per regio. Wel is er in tekst en kaart aandacht voor opgaven aan de kust: bijvoorbeeld in relatie tot veranderende omstandigheden (verzilting), kansen voor elektrolysers, en kustverdediging. Bij de uitwerking van opgaven geldt het leidende principe dat de gebiedskenmerken centraal staan.
ID	**100**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een landschaps-ecologische benadering van ruimtelijke keuzes. De indieners stellen dat bodem, water, ecologie en menselijk gebruik in samenhang moeten worden beschouwd.
Antwoord	De Nota Ruimte is als nationale omgevingsvisie het instrument om keuzes voor de fysieke leefomgeving op nationaal niveau in samenhang te maken. Dit geldt dus ook voor de keuzes die gemaakt worden voor bodem, water, ecologie en menselijk gebruik: het belang van een samenhangende aanpak wordt in de Nota Ruimte daarom ook onderschreven. Ook wordt er in de Nota Ruimte voor gekozen om waardevolle cultuurlandschappen aan te wijzen ter behoud van gebieden met een waardevolle landschappelijke waarde. Ten slotte helpt ook de lagenbenadering ons om richting 2050 toekomstbestendige keuzes te maken. We vermijden zoveel mogelijk ontwikkelingen die later tot hoge kosten leiden voor beheer en onderhoud of aanpassingen, of die nadelige gevolgen hebben voor leefomgevingskwaliteit, gezondheid en natuur.
ID	**101**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat het accepteren van mogelijke restschade een belangrijke boodschap is.
Antwoord	Dit wordt in de Nota Ruimte onderschreven bij de bouwsteen 'Regionale systemen in balans'. We continueren de voorkeursvolgorde regionaal waterbeheer, met inzet op het besparen, vasthouden en bergen van zoetwater en het aanpassen van landgebruik en accepteren van (rest)schade. We moeten als samenleving accepteren dat er na het nemen van preventieve of adaptieve maatregelen (rest)schade kan overblijven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**102**
Samenvattende vraag	De indiener stelt dat water en bodem juist niet leidend is geweest als principe bij de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland, en dat W&B als leidend uitgangspunt daarom niet logisch aansluit bij de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland.
Antwoord	De Nota Ruimte is aangevuld met een nieuwe tekst over 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe. Voorop staat het besef dat Nederland groot en welvarend is geworden met en dankzij ons water- en bodemsysteem. We hebben onze delta grotendeels zelf gevormd. Dankzij droogmakerijen en inpoldering, een ingenieus en fijnmazig watersysteem en de deltawerken is het moeras waarin we zijn gaan wonen een van de sterkste economieën ter wereld geworden. Onze voorouders kenden het water- en bodemsysteem en pasten zich daaraan aan. Vandaag de dag staan we voor nieuwe uitdagingen om ons land ook in de toekomst veilig en leefbaar te houden. We lopen tegen de grenzen aan van de technische maakbaarheid van het water- en bodemsysteem. Natuurlijke processen zoals bodemdaling worden versneld door onze waterhuishouding, maar ook door klimaatverandering. Door klimaatverandering stijgt de zeespiegel, wordt het weer extremer en stijgen de temperaturen. We ervaren in toenemende mate problemen zoals droogte, verzilting en wateroverlast. Het water- en bodemsysteem staat daarmee onder groeiende druk. Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem, van groot belang. De functies moeten aansluiten bij de natuurlijke kenmerken van het water- en bodemsysteem. Dat doen we bijvoorbeeld bij locatiekeuze en inrichting bij het bouwen van woonwijken en bedrijventerreinen, om te voorkomen dat nieuwe bebouwing op termijn gaat verzakken of een groot risico kent op wateroverlast en -schade. Door 'water en bodem sturend' richtinggevend te laten zijn in de ruimtelijke ordening, kunnen we de extra investeringen in de toekomst zo klein mogelijk houden. We hebben immers de kennis om bij de mogelijkheden van nu rekening te houden met de onmogelijkheden van later. Door daarmee nu aan de slag te gaan, maken we ons land klaar voor later. Zodat het een sterke en leefbare delta blijft voor onze bewoners en bedrijven.
ID	**103**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water en bodem sturend moeten zijn in de ruimtelijke ordening en dat water en bodem momenteel nog onvoldoende geïntegreerd zijn in het hele ruimtelijke domein.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt toegelicht dat het kabinet 'Water en Bodem sturend' hanteert als richtinggevend principe. Bij ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang dat (lokale) water- en bodemcondities goed worden meegewogen. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. Dit is met een nieuwe tekst aan de Nota Ruimte toegevoegd. Ook is per integraal thema apart toegelicht hoe water en bodem doorwerken. Dit is nieuw ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte.

2.2.2 *Bouwsteen: Toekomstbestendig hoofdwatersysteem*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**104**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gebiedsgerichte wateropgaven beter moeten worden meegenomen. Zij vragen aandacht voor waterveiligheid, waterkwaliteit en de samenhang tussen regionale en nationale watersystemen.
Antwoord	Dit is in lijn met de Nota Ruimte. Om invulling te geven aan de ambities is een aanpak op alle schaalniveaus nodig. Dit werken we uit in drie bouwstenen waarin we richting geven en keuzes maken. Deze bouwstenen hebben ook een sterke onderlinge samenhang en wisselwerking. Ze staan daarmee niet los van elkaar. Keuzes op het ene schaalniveau hebben grote invloed op het andere schaalniveau. Dit werkt ook door in de samenwerking tussen het Rijk en de medeoverheden, bijvoorbeeld omdat keuzes ten aanzien van het hoofdwatersysteem direct van invloed kunnen zijn op het functioneren van het regionale watersysteem. In de sturende ruimtelijke bouwstenen zijn nationale, regionale en lokale schaal beschreven. Zo dekt de bouwsteen "Toekomstbestendig hoofdwatersysteem" het nationale niveau, gaat "Regionale systemen in balans" nader in op het regionale schaalniveau, en is "Klimaatadaptieve inrichting" gericht op het lokale schaalniveau. Voor de landsdekkende beleidsinzet op de regionale systemen zijn ook nationale programma's van belang. Zo beschrijft het Rijk in het Nationaal Waterprogramma (NWP) nationale beleids- en beheerdoelen op het gebied van klimaatadaptatie, waterveiligheid, wateroverlast, zoetwater en waterverdeling, waterkwaliteit en natuur, drinkwater en scheepvaart. Het NWP vormt daarmee het kader voor de regionale waterplannen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**105**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bouwen in uiterwaarden en risicogebieden de waterveiligheid ondermijnt. Zij pleiten voor strengere en duidelijkere nationale regels die dit beperken of uitsluiten.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft als visiedocument de hoofdlijnen weer voor een toekomstbestendig hoofdwatersysteem. Om in de toekomst ruimte te hebben voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen, wordt er voldoende binnen- en buitendijkse ruimte gereserveerd voor het hoofdwatersysteem. Die ruimte is bijvoorbeeld nodig voor rivierverruimingen en dijkversterkingen. We herbevestigen de keuze om geen nieuwe bebouwing meer toegestaan in de uiterwaarden die vallen onder de Beleidslijn grote rivieren (BGR). Het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 doet een voorstel voor het reserveren van binnendijkse ruimte om in de toekomst rivierverruimende maatregelen te kunnen nemen, en voor de hieruit volgende globale locaties. Na formele besluitvorming worden deze locaties inclusief onderbouwing eind 2026 onderdeel van het ontwerp-Nationaal Waterprogramma 2028-2033 (NWP). Vanuit de globale locaties in het NWP komen we vervolgens via een vervolgproces tot een concrete begrenzing van de gebied in het Besluit Kwaliteit Leefomgeving (Bkl). Het juridisch vastleggen van (nieuwe) binnendijkse reserveringen is onderdeel van een breder vervolgproces voor de uitwerking van Afvoer en Ruimte in het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 na de besluitvorming eind 2026. Binnen de bredere uitwerking ligt de prioriteit bij het vastleggen van deze concrete reserveringen, samen met het verduidelijken wat er wel en niet (tijdelijk) mag in een gebied. Dit is wenselijk, zodat gemeenten, bewoners en bedrijven in het gebied, zo snel mogelijk duidelijkheid wordt geboden. Daarnaast willen we voorkomen dat in nieuwe gebieden grootschalige en/of kapitaalintensieve ontwikkelingen toekomstige rivierverruimende maatregelen belemmeren of bij realisatie leiden tot maatschappelijk onaanvaardbare hoge kosten.
ID	**106**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van de betekenis en gevolgen van binnendijkse ruimtereserveringen voor rivierverruiming. Zij vragen om meer duidelijkheid over de uitwerking, en specifiek hoe dit zich verhoudt tot bestaande afspraken en welke gebieden dit betreft.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden keuzes gemaakt voor een toekomstbestendig hoofdwatersysteem. Eén daarvan is dat er voldoende binnen- en buitendijkse ruimte wordt gereserveerd voor het hoofdwatersysteem om in de toekomst ruimte te hebben voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen. Die ruimte is bijvoorbeeld nodig voor rivierverruimingen en dijkversterkingen. De verdere uitwerking van de betekenis en gevolgen van binnendijkse ruimtereserveringen voor rivierverruiming wordt uitgewerkt in het programma Ruimte voor de Rivier 2.0. De regels omtrent wat er mogelijk is in gereserveerde gebieden worden vastgelegd in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 is voornemens een proces te starten met Rijk en regio om innovatief ruimtelijk beleid uit te werken, dat duidelijk maakt welk handelingsperspectief in de gereserveerde gebieden geldt. Dit is gericht op: • Meer duidelijkheid geven over wat er (tijdelijk) wel en niet mag in een reserveringsgebied binnen de generieke instructieregels. • Meer gebiedsgericht samenwerken met de andere overheidslagen om ruimtelijk beleid te maken dat bijdraagt aan de ontwikkeling van het reserveringsgebied (innovatief ruimtelijk beleid passend binnen de kaders). Hierbij kijken we ook naar het benutten van kansen die zich voordoen in een gebied waar nu grootschalige ontwikkelingen plaatsvinden.
ID	**107**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor betere afstemming tussen Ruimte voor de Rivier 2.0 en regionale ontwikkelstrategieën. Zij vragen om integratie met andere ruimtelijke opgaven en samenwerking tussen overheden.
Antwoord	Dit maakt onderdeel uit van de uitwerking van keuzes die behoren tot het programma Ruimte voor de Rivier 2.0. Ruimte voor de Rivier 2.0 is een samenwerking tussen Rijk en regio. In dit programma wordt ook nadrukkelijk gekeken naar de koppeling met andere opgaven. In de Nota Ruimte wordt dit daarom niet tot in detail beschreven. De Nota Ruimte biedt kaders voor ruimtelijke ontwikkelingen en werkt door in nationale programma's: het uitgangspunt is daarom dat keuzes integraal, gebiedsgericht en in samenhang worden gemaakt.
ID	**108**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het onderzoeken van grootschalige alternatieven voor waterveiligheid. Zij noemen onder meer een tweede zeewering als mogelijke oplossingsrichting.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Besluiten over aanpassing van de huidige systematiek voor de bergings- en afvoercapaciteit van de rivieren en de bescherming tegen de zee zijn pas over enkele decennia aan de orde. Wel moeten we nu voldoende ruimte reserveren voor toekomstige aanpassingen en ontwikkelingen: rondom keringen met het oog op toekomstige versterkingen, en in de deltawateren met het oog op hogere waterstanden door zeespiegelstijging. Door klimaatverandering kunnen in de toekomst nog hogere extreme afvoeren ontstaan. Dit wordt in de Nota Ruimte beschreven. We kunnen echter niet wachten tot deze veranderingen plaatsvinden. Daarom zorgen we er nu al voor dat we ook in de toekomst voldoende ruimte hebben om benodigde keuzes te kunnen maken. We staan daarom geen nieuwe bebouwing meer toe in de uiterwaarden die vallen onder de Beleidslijn Grote Rivieren. Tijdelijke functies of passende functiecombinaties, zoals voor energie-infrastructuur, kunnen onder voorwaarden wel toegestaan worden. Daarmee maken we onze rivieren meer klimaatrobuust en voorkomen we schade. Ook na afronding van de dijkversterkingen in 2050 blijft een aanvullende opgave voor de waterveiligheid. Die opgave kan worden ingevuld via bijvoorbeeld dijkversterking of door meer ruimte voor de rivier te realiseren, bijvoorbeeld door dijkverleggingen. Ten aanzien van de langetermijnstrategie omtrent wateropgaven zijn andere programma's van groot belang. Denk hierbij onder andere aan het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP), het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het Deltaprogramma.
ID	**109**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de huidige focus op dijkversterking nog niet toekomstbestendig genoeg is. Zij pleiten voor een bredere langetermijnstrategie met meer ruimte voor water, natuurlijke oplossingen, meerlaagsveiligheid en aandacht voor extreme situaties.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt kaders aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland voor 2050 en richting 2100. Daarbij wordt een zeker abstractieniveau gehanteerd. In de Nota Ruimte wordt daarom niet fijnmazig ingegaan op, bijvoorbeeld, beheer- en uitvoeringsmaatregelen voor dijkversterking. De Nota Ruimte is geactualiseerd met inzichten vanuit het Kennisprogramma Zeespiegelstijging. Ons land kan de zeespiegelstijging met de huidige aanpak voor waterveiligheid en kustbeheer technisch tot zeker 3 meter aan. Vervolgonderzoek naar strategie-verlengende maatregelen en de uitwerking van de lange termijn denkrichtingen voor extreme zeespiegelstijging laten zien dat er aanvullende mogelijkheden zijn om Nederland te blijven beschermen tegen overstromingen. Maar de gevolgen voor de ruimtelijke inrichting zullen groot zijn en ingrijpende aanpassing vergen van bestaand en toekomstig ruimtegebruik. Dit is toegevoegd aan de Nota Ruimte. De uitwerking van een langetermijnstrategie omtrent wateropgaven zoals waterveiligheid vindt plaats in de daartoe behorende programma's zoals onder andere het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). Ook is de Nota Ruimte aangevuld met tekst over nature-based solutions. Met nature based solutions (NBS) worden (aanwezige) natuurlijke systemen gebruikt als oplossing. Nature based solutions combineren meerdere functies in een gebied en dragen zo bij aan wettelijke natuurdoelen. Dat is belangrijk in Nederland, waar ruimte schaars is en natuurdoelen toch gehaald moeten worden. NBS kunnen zowel een oplossing vóór natuur als een oplossing mét natuur bieden. NBS worden waar mogelijk toegepast in waterprojecten. Denk bijvoorbeeld aan het herstellen van natuurlijke verstuiving in duingebieden voor het beschermen van onze kust en het aanleggen van nevengeulen om onze rivieren te beschermen tegen overstroming. Ook zijn er veel toepassingen op andere terreinen, zoals het aanleggen van natuur om hittestress tegen te gaan, voor waterberging te zorgen, de fysieke en mentale gezondheid van omwonenden te vergroten etc.
ID	**110**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de regierol van het Rijk en de doorwerking van programma's zoals het Deltaprogramma. Zij pleiten voor heldere verantwoordelijkheden en samenwerking met regio's.
Antwoord	Het Deltaprogramma (DP) is een langjarig nationaal uitvoeringsprogramma onder de Deltawet, waarin het Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen – met inbreng van maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en het bedrijfsleven – samenwerken aan de bescherming van Nederland tegen hoogwater, aan zoetwaterbeschikbaarheid en aan een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting. Het Deltaprogramma vormt een belangrijke bron van kennis en advies voor keuzes ten aanzien van water en bodem in de Nota Ruimte. Dit advies krijgt ook doorwerking in het Rijksbeleid dat voortkomt uit de herijkte deltabeslissingen en voorkeursstrategieën wordt opgenomen in het Nationaal Waterprogramma (NWP). De samenhang tussen verschillende programma's en de verdere uitwerking van de regierol van het Rijk ten opzichte van andere programma's wordt geadresseerd in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte, die nog in ontwikkeling is.
ID	**111**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aandacht voor nadelige effecten van keuzes in het (hoofd)watersysteem voor regio's en om duidelijk te maken welke middelen beschikbaar komen voor gebieden die hierdoor worden belast.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte worden diverse keuzes gemaakt ten aanzien van het hoofdwatersysteem en de regionale water- en bodemsystemen. Er zijn maatregelen nodig in het hoofdwatersysteem om deze robuust en toekomstbestendig te houden, daarnaast wordt de keuze gemaakt om in de regionale systemen in te zetten op besparen, vasthouden en bergen van water, en aan te passen aan veranderende condities. De Nota Ruimte gaat als visiedocument niet nader in op de verdere uitwerking van deze keuzes. Het Nationaal Waterprogramma 2028–2033 (NWP) is het centrale beleidsdocument waarmee het Rijk de nationale wateropgaven programmeert, de strategische keuzes en beleid voor de komende planperiode vastlegt en de koers uitzet voor de langere termijn. De nationale verdeling van zoetwater over de Rijntakken wordt uitgewerkt in het Programma Ruimte voor de Rivier 2.0 en wordt geïntegreerd in het Nationaal Waterprogramma (NWP 2028-2033). In de uitvoeringsstrategie zal een overzicht worden opgenomen van de middelen die het Rijk op de verschillende departementale begrotingen beschikbaar heeft voor de fysieke leefomgeving en die bedoeld zijn voor opgaven die in lijn zijn met de Nota Ruimte, dus ook voor de opgaven voor water en bodem. In de uitvoeringsstrategie wordt ook een werkwijze opgenomen om, waar mogelijk en passend, middelen gericht en in samenhang in te zetten voor de uitvoering van de opgaven uit de Nota Ruimte, mede ten behoeve van gebiedsgerichte financiering. Daarnaast wordt er gewerkt aan een nieuwe Rijksbrede investeringslogica voor langetermijninvesteringen, met als uitgangspunten langetermijnperspectief, rechtvaardigheid, voorspelbaarheid en continuïteit, en meervoudig doelbereik.
ID	**112**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een integrale benadering van het kustgebied. Zij vragen om een samenhangende afweging tussen waterveiligheid, voedselzekerheid, natuur, economie en recreatie.
Antwoord	Onderdeel van de uitgangspunten van de Nota Ruimte is dat integrale afwegingen worden gemaakt waarin de gebiedskenmerken centraal staan. Dat geldt ook voor kustgebieden. In de Nota Ruimte wordt daarbij benoemd dat toerisme in landelijke gebieden, kustregio's en recreatieve landschappen een impuls kan geven aan lokale ondernemingen, verblijfsrecreatie, streekproducten en kleinschalige voorzieningen. Voor het kustgebied en de grote wateren wordt expliciet beschreven dat deze gebieden meerdere nationale functies vervullen en dat ontwikkelingen integraal worden afgewogen. Daarnaast is in het vernieuwde Kustpact 2026-2030 extra aandacht opgenomen voor nieuwe uitdagingen, zoals klimaatverandering, toenemende recreatiedruk en toerisme, en de ontwikkeling van een gezonde en toekomstbestendige strandeconomie.
ID	**113**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat locatiekeuzes in laaggelegen gebieden zoals in Noord-Holland Noord (Wieringermeerpolder) grote waterveiligheidsrisico's en kosten met zich meebrengen. Zij stellen dat gestreefd moet worden naar het maken van een duurzaam veilige(re) ruimtelijke keuze.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt de ruimtelijke hoofdstructuren voor Nederland in 2050 en richting 2100. Binnen deze kaders is het van belang dat er gebiedsgerichte, integrale afwegingen worden gemaakt bij de uitwerking van ruimtelijke keuzes. Waterveiligheid is daarbij een belangrijk aandachtspunt in gebieden die kwetsbaar zijn voor overstromingen. Voor de kustgebieden geldt dat de Nota Ruimte uitgaat van blijvende bescherming tegen overstromingen en van het reserveren van ruimte die nodig is voor waterveiligheid op de lange termijn. De Nota Ruimte is als visie tegelijkertijd niet de beleidsuitwerking die per gebied voorschrijft welke afweging er gemaakt moet worden. Wel biedt de Nota Ruimte handvatten en uitgangspunten voor het maken van goede ruimtelijke afwegingen. Onderdeel daarvan is bijvoorbeeld is de keuze voor een klimaatadaptieve inrichting van Nederland. Instrumenten zoals het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving ondersteunen bij het maken van verstandige locatiekeuzes.
ID	**114**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het vrijhouden van ruimte voor zandwinning ten behoeve van kustveiligheid. Zij vragen om belemmerende activiteiten uit te faseren.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt gekozen voor het beschikbaar houden van voldoende winbaar zand voor toekomstige zandsuppleties. Dit vraagt om zorgvuldige omgang met de reserveringszones voor zandwinning en om een integrale afweging van de gevolgen van andere ruimtelijke ontwikkelingen voor de winbaarheid van zand. In de partiële herziening van het Programma Noordzee 2022–2027 is de reserveringszone daarom zeewaarts uitgebreid van 12 naar 14 nautische mijl. Bij nieuwe activiteiten wordt binnen het geldende afwegingskader bezien hoe het belang van zandwinning wordt geborgd. Daaruit volgt geen algemeen besluit om bestaande activiteiten uit te faseren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**115**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte een te optimistisch beeld geeft van maakbaarheid bij zeespiegelstijging. Zij vragen om meer onderbouwing voor het langetermijnperspectief op waterveiligheid.
Antwoord	De Nota Ruimte is geactualiseerd met inzichten vanuit het Kennisprogramma Zeespiegelstijging. Ons land kan de zeespiegelstijging met de huidige aanpak voor waterveiligheid en kustbeheer technisch tot zeker 3 meter aan. Vervolgonderzoek naar strategie-verlengende maatregelen en de uitwerking van de lange termijn denkrichtingen voor extreme zeespiegelstijging laten zien dat er aanvullende mogelijkheden zijn om Nederland te blijven beschermen tegen overstromingen. Dit is, ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte, toegevoegd aan de Nota Ruimte.
ID	**116**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid en zekerheid over de uitvoering van hoogwaterbeschermingsmaatregelen.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat ruimtelijke keuzes die bijdragen aan de bescherming van Nederland tegen hoogwater. De uitvoering van hoogwaterbeschermingsmaatregelen is van belang voor de ruimtelijke ordening en inrichting van Nederland. De beleidsmatige uitwerking hiervan vindt echter niet plaats in de Nota Ruimte als visiedocument. In het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) en het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 wordt nader aandacht besteed aan de uitvoering van deze opgave.
ID	**117**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ook ruimte nodig is voor waterschapskunstwerken. Zij vragen om dit toe te voegen.
Antwoord	Het klopt dat ook zogeheten kunstwerken als onderdeel van onze waterhuishouding ruimte vragen. In de Nota Ruimte wordt de ruimtelijke visie op Nederland in 2050 en richting 2100 vormgegeven. In principe wordt de Nota daarom op een zeker abstractieniveau vanuit ruimtelijke hoofdstructuren beschreven waarin dergelijke specifieke ruimte-vragende functies niet fijnmazig worden beschreven.
ID	**118**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de formulering over nieuwe bebouwing in uiterwaarden aan te passen. Zij vragen om duidelijkheid zodat lopende planvorming niet onbedoeld wordt belemmerd.
Antwoord	De Nota Ruimte legt op nationaal niveau de richting vast voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland in 2050 en richting 2100. Keuzes in het rivierengebied maken daar een belangrijk onderdeel van uit, met name onder de bouwsteen ‘Toekomstbestendig Hoofdwatersysteem’. In de Nota Ruimte wordt vastgehouden aan de formulering dat in uiterwaarden geen nieuwe bebouwing wordt toegestaan die onder de Beleidslijn grote rivieren valt. In de Nota Ruimte herbevestigen we de lijn van de Beleidslijn grote rivieren (Bgr) ten aanzien van bebouwing in de uiterwaarden van de grote rivieren. Ook voor gebiedsspecifieke uitwerking wordt aangesloten bij de beleidslijn inclusief de bijbehorende beleidsregels; daar gaat de Nota Ruimte dus niet nader op in. De voorgestelde aanpassing van de formulering is niet overgenomen. De Nota Ruimte bevat op dit punt geen wijziging ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte. Ook stelt dat de Nota Ruimte dat, om in de toekomst ruimte te hebben voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen, er voldoende binnen- en buitendijkse ruimte wordt gereserveerd voor het hoofdwatersysteem. Die ruimte is bijvoorbeeld nodig voor rivierverruimingen en dijkversterkingen. In het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 worden keuzes voor een toekomstbestendig rivierengebied meer in detail gemaakt en uitgewerkt, samen met medeoverheden.
ID	**119**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om in laaggelegen gebieden voldoende ruimte te reserveren voor waterberging en multifunctioneel ruimtegebruik, waaronder wonen op water, mede in relatie tot klimaatverandering en ruimtedruk door energieopwekking.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadert wateropgaven integraal en in samenhang met andere ruimtelijke opgaven. In de Nota Ruimte wordt binnen het thema Water en bodem ruimte gereserveerd voor waterberging en worden water- en bodemopgaven waar mogelijk verbonden met andere ruimtelijke ontwikkelingen. Maatregelen die nodig zijn om ons water- en bodemsysteem toekomstbestendig te maken bieden volop mogelijkheden voor functiecombinaties. Hetzelfde geldt voor een klimaatbestendige inrichting van de leefomgeving. Waterberging kan een aanleiding zijn voor natuurontwikkeling of ruimte voor recreatie. Een robuust en toekomstbestendig hoofdwatersysteem vereist ook voldoende ruimte voor (piek)waterberging. De gebieden voor waterberging zijn bedoeld om overloop te creëren en daarmee wateroverlast op andere plekken te voorkomen, deels vanuit het hoofdwatersysteem en deels in de regionale watersystemen. Om wateroverlast tegen te gaan wordt (lokaal) voldoende ruimte gereserveerd voor (piek)waterberging, onder meer aan de hand van de zoekgebieden bij het Noordzeekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal. Het doel wordt daarom nagestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor waterberging en ontwikkelingen op gronden die bijzonder geschikt zijn voor infiltratie te vermijden. Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaats, die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het Nationaal Waterprogramma en zal worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. Ook is er in de Nota Ruimte meer aandacht voor water in stedelijk gebied. In de bestaande gebouwde omgeving wordt er klimaatadaptief ingericht via het vasthouden van water door het vergroten van de sponswerking, het toevoegen van waterberging en waar nodig afvoeren. Met sponswerking bedoelen we het inrichten en beheren van de bodem als een spons, zodat er zoveel mogelijk water kan worden opgenomen. Dit draagt zowel bij aan het tegengaan van wateroverlast als droogte. Waterbergingen, bijvoorbeeld op waterpleinen, tijdelijk op straat of in open water, kunnen worden aangelegd om tijdens extreme regenval naast de capaciteit door sponswerking, voldoende ruimte te houden voor het water.
ID	**120**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe bij de ruimtelijke planning en clustering van industrie wordt geborgd dat deze niet ten koste gaat van natuurherstel, natuurontwikkeling en de instandhouding van Natura 2000-gebieden
Antwoord	Inmiddels is de kamerbrief over de nationale ruimtelijk-economische strategie voor de haven- en industrieclusters gepubliceerd, en de Nota Ruimte is hierop aangescherpt. In deze strategie wordt, ook in lijn met reactie indieners, aandacht geschonken aan hoe de beschreven opgaven voor de haven- en industrieclusters in verhouding zullen moeten staat ten opzichte van bredere leefomgevingsopgaven, zoals op het gebied van natuur.
ID	**121**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat er binnen de nieuwe Bgr geen uitzondering voor passende functiecombinaties is, en vinden dat waterschappen hierbij een sturende stem hebben bij de bepaling van voorwaarden hiervoor.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt vastgehouden aan de formulering dat in uiterwaarden geen nieuwe bebouwing wordt toegestaan die onder de Beleidslijn grote rivieren valt. In de Nota Ruimte herbevestigen we de lijn van de Beleidslijn grote rivieren (Bgr) ten aanzien van bebouwing in de uiterwaarden van de grote rivieren. Ook voor gebiedsspecifieke uitwerking wordt aangesloten bij de beleidslijn inclusief de bijbehorende beleidsregels; daar gaat de Nota Ruimte dus niet nader op in.
ID	**122**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de aanwijzing van gebieden voor (piekwater)berging kan conflicteren met andere functies zoals energie-infrastructuur, drinkwaterwinning en landschappelijke en cultuurhistorische waarden. Zij vragen om duidelijkheid over keuzes en onderbouwing van de keuzes over (piek)waterberging.
Antwoord	De Nota Ruimte reserveert ruimte voor (piek)waterberging om wateroverlast in de toekomst te kunnen opvangen waarbij waterberging kan samenlopen met andere ruimtelijke belangen, zoals energie-infrastructuur, drinkwaterwinning, landschap en cultureel erfgoed. De Nota Ruimte biedt hiervoor ruimtelijke kaders, waarbij integrale afwegingen tussen verschillende opgaven centraal staan. De concrete afwegingen, onderbouwing en locatiekeuzes voor (piek)waterberging vragen nadere uitwerking. Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaats die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het Nationaal Waterprogramma (NWP). De resultaten hiervan worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte.
ID	**123**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een integrale benadering van waterberging. Zij stellen dat wateropgaven sterker moeten worden gekoppeld aan andere ruimtelijke opgaven en dat naast piekwaterberging ook andere vormen, zoals stedelijke waterberging, moeten worden meegenomen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadert wateropgaven integraal en in samenhang met andere ruimtelijke opgaven. In de Nota Ruimte wordt binnen het thema Water en Bodem ruimte gereserveerd voor waterberging en worden water- en bodemopgaven waar mogelijk verbonden met andere ruimtelijke ontwikkelingen. Maatregelen die nodig zijn om ons water- en bodemsysteem toekomstbestendig te maken bieden volop mogelijkheden voor functiecombinaties. Hetzelfde geldt voor een klimaatbestendige inrichting van de leefomgeving. Waterberging kan een aanleiding zijn voor natuurontwikkeling of ruimte voor recreatie. Een robuust en toekomstbestendig hoofdwatersysteem vereist ook voldoende ruimte voor (piek) waterberging. De gebieden voor waterberging zijn bedoeld om overloop te creëren en daarmee wateroverlast op andere plekken te voorkomen, deels vanuit het hoofdwatersysteem en deels in de regionale watersystemen.Om wateroverlast tegen te gaan wordt (lokaal) voldoende ruimte gereserveerd voor (piek)waterberging, onder meer aan de hand van de zoekgebieden bij het Noordzeekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal. Het doel wordt daarom nagestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor waterberging en ontwikkelingen op gronden die bijzonder geschikt zijn voor infiltratie te vermijden. Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaats, die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het Nationaal Waterprogramma en zal worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. Ook is er in de Nota Ruimte meer aandacht voor water in stedelijk gebied. In de bestaande gebouwde omgeving wordt er klimaatadaptief ingericht via het vasthouden van water door het vergroten van de sponswerking, het toevoegen van waterberging en waar nodig afvoeren. Met sponswerking bedoelen we het inrichten en beheren van de bodem als een spons, zodat er zoveel mogelijk water kan worden opgenomen. Dit draagt zowel bij aan het tegengaan van wateroverlast als droogte. Waterbergingen, bijvoorbeeld op waterpleinen, tijdelijk op straat of in open water, kunnen worden aangelegd om tijdens extreme regenval naast de capaciteit door sponswerking, voldoende ruimte te houden voor het water.
ID	**124**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een nationale visie nodig is op de beschikbaarheid en verdeling van zoetwater. Zij pleiten voor een expliciete koppeling met landbouw en voedselzekerheid en vragen om duidelijkheid over de rol van het hoofdwatersysteem.
Antwoord	De Nota Ruimte beschrijft een nationale visie op de beschikbaarheid van zoetwater en de wijze waarop Nederland zich aanpast aan een afnemende beschikbaarheid van zoetwater, met name in de zomerperiode. Uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid van water, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden. De Nota Ruimte beschrijft ook de veranderende rol van het hoofdwatersysteem t.o.v. het regionale watersysteem. Door klimaatverandering zal vanuit het hoofdwatersysteem in de zomer steeds minder water beschikbaar zijn. Doordat regionaal meer ruimte wordt gemaakt voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk zoetwater, wordt de afhankelijkheid van het hoofdwatersysteem beperkt, de watervraag beperkt en de ruimtelijke inrichting aangepast aan de waterbeschikbaarheid. Hierdoor blijft vanuit het hoofdwatersysteem zoetwater beschikbaar om in te kunnen spelen op de veranderende omstandigheden, zoals een toenemende watervraag voor het tegengaan van verzilting of peilopzet. Het Rijk zet in op verbeterde sturing op watervragers via uitgebreidere toetsingskaders in de vergunningverlening en via ruimtelijke ordening. De eerste stap is het bieden van meer transparantie over watertekorten zodat gebruikers, zoals agrariërs, zich kunnen aanpassen en ruimtelijke ordenaars waterbeschikbaarheid beter mee kunnen nemen in ruimtelijke plannen. Dit wordt aanstaande Nationaal Waterprogramma (NWP)-periode (’28-’33) verder uitgewerkt. Dat geldt ook voor keuzes over de nationale waterverdeling over de Rijntakken. De Nota Ruimte gaat hier daarom nu niet verder op in.
ID	**125**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het uitgangspunt om niet te investeren in nieuwe technische maatregelen onvoldoende is onderbouwd en vragen om blijvende of voorwaardelijke inzet op aanvoer en technische oplossingen voor zoetwaterbeschikbaarheid.
Antwoord	Deze keuze is, ook naar aanleiding van verschillende zienswijzen, aangepast. De zinsnede “geen technische maatregelen” is verwijderd. Technische maatregelen kunnen in gebieden wel helpen, maar kunnen watertekorten niet oplossen. De tekst is daarom aangepast naar: ‘”We kiezen ervoor om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is.
ID	**126**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de verdeling van grondwater gebaseerd moet zijn op objectieve gegevens en regionale verschillen en vragen om een eerlijke en brede betrokkenheid vanallegebruikers.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is geen verdeelinstrument voor (grond)water tussen specifieke gebruikersgroepen. De Nota Ruimte zet wel in op het balans brengen van de regionale water- en bodemsystemen om zo beter voorbereid te zijn op veranderende water- en bodemcondities. Dit vereist verdere uitwerking, onder meer met ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau. Dit wordt in de Nota Ruimte nader beschreven in de bouwsteen ‘Regionale systemen in balans’ en zal ook in de Uitvoeringsstrategie aan bod komen De Nota Ruimte beschrijft op hoofdlijnen de kaders voor verschillende thema’s in de fysieke leefomgeving, waaronder het thema ‘Water & bodem’. Ook grondwater is onderdeel van dit thema. In de Nota Ruimte wordt niet tot in detail ingegaan op deze maatregelen. In het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) het Nationaal Water Programma (NWP) wordt hier wel dieper op ingegaan.
ID	**127**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de drinkwateropgave als randvoorwaarde moet worden gekoppeld aanbeoogdewoningbouwlocatiesen vragen omdeze opgave als prioriteit te benoemenenin de uitvoeringsstrategiede benodigde maatregelente versnellen
Antwoord	De Nota Ruimte bevat richtinggevende keuzes voor een toekomstbestendige drinkwatervoorziening door onder andere te kiezen voor het stimuleren van de ontwikkeling van nieuwe drinkwaterbronnen om te voldoen aan de stijgende drinkwatervraag. Daarbij wordt ingezet op het gebruik van grondwater, oppervlaktewater en alternatieve bronnen. Ook wordt in de Nota Ruimte nadrukkelijk de keuze gemaakt dat drinkwaterbeschikbaarheid een belangrijke randvoorwaarde is bij nieuwe woningbouwontwikkelingen. Deze zienswijze heeft daarom niet tot aanpassing van de Nota Ruimte geleid.
ID	**128**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat groenblauwstructuren essentieel zijn voor Lelystad en dat de ontwerp Nota Ruimte hier goed op aansluit. Zij zijn positief over het behoud van ruimte voor kustontwikkeling en landaanwinning en wijzen op afspraken uit 2025 die maximaal 23,5 hectare landaanwinning bij het Waterfront Bataviakwartier mogelijk maken.
Antwoord	De reactie wordt voor kennisgeving aangenomen. De door indiener genoemde afspraak over het Waterfront bij Bataviakwartier betreft een specifieke lokale ontwikkeling waarvoor reeds bestuurlijke afspraken zijn gemaakt, inclusief randvoorwaarden. Deze zienswijze geeft geen aanleiding om de Nota Ruimte aan te scherpen of aan te passen. De Nota Ruimte bevat de nationale ruimtelijke kaders en doet in principe geen uitspraken over afzonderlijke gebiedsontwikkelingen waarvoor al separate afspraken zijn gemaakt.
ID	**129**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat technische ingrepen essentieel blijven in het waterbeheer. Zij pleiten voor een regelbaar en flexibel watersysteem naast natuurlijke oplossingen.
Antwoord	De Nota Ruimte erkent dat er grenzen zijn aan de maakbaarheid van het water- en bodemsysteem. Daarom wordt ingezet op een combinatie van het beter benutten van de natuurlijke systeemwerking en het inzetten van technische maatregelen waar die nodig en effectief zijn. De tekst over technische maatregelen is, ook naar aanleiding van verschillende zienswijzen, aangepast. De tekst is gewijzigd naar: “Technische maatregelen kunnen in gebieden wel helpen, maar kunnen watertekorten niet oplossen. We kiezen ervoor om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is.
ID	**130**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ontzilting en kustlocaties voor grote watervragers belangrijke technische, energetische en milieukundige nadelen hebben. Zij verzoeken deze aspecten nadrukkelijk te betrekken en de keuze voor kustlocaties te heroverwegen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Bij de ruimtelijke inrichting moet de watervraag beter aansluiten op de (teruglopende) beschikbaarheid vanuit het systeem. Dat kan bijvoorbeeld door het bevorderen van slimme locatiekeuzes van nieuwe grote (industriële) watervragers. Daarom is deze keuze opgenomen in de Nota Ruimte. Deze zienswijze heeft niet tot aanpassing geleid. Jaarrond kan de beschikbaarheid van (brak/zout) (koel)water alleen gegarandeerd worden langs de kust. Landinwaarts kunnen tijdens warme, droge zomers zoetwatertekorten ontstaan en kunnen beperkingen gelden voor het lozen van koelwater vanwege waterkwaliteit en -temperatuur. Watergebruikers kunnen hierop inspelen, bijvoorbeeld door bij locatiekeuze locaties te mijden waar op lange termijn de zoetwaterbeschikbaarheid niet kan worden gegarandeerd. Zo worden grote elektrolysers nu al bij voorkeur aan de kust gepland. Nieuwe industriële bedrijvigheid moet bovendien rekening houden met minder mogelijkheden voor grondwateronttrekking en (koel)waterlozingen en strengere regelgeving voor bodembescherming. De uiteindelijke uitwerking is altijd onderdeel van een lokale, gebiedsgerichte afweging, waarin voor- en nadelen worden meegewogen.
ID	**131**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een integrale benadering van hoofd- en regionale watersystemen, waarbij het Nederlandse watersysteem ook in de toekomst technisch regelbaar en flexibel blijft. Zij verzoeken om duidelijke keuzes over waterverdeling, zoetwaterbeschikbaarheid en de omgang met verzilting en droogte, zodat lasten en risico's evenwichtig worden verdeeld en tijdig kan worden ingespeeld op toekomstige watertekorten.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt gekozen voor een samenhangende benadering van het hoofdwatersysteem en de regionale watersystemen. De Nota Ruimte stelt dat het hoofdwatersysteem en de regionale watersystemen in een andere verhouding tot elkaar komen te staan. Daarbij wordt ingezet op het beter in balans brengen van vraag en aanbod in regionale systemen. In de bouwsteen 'Regionale Systemen in Balans' onder het thema 'Water en bodem' wordt hier in de Nota Ruimte nader op ingegaan. De ambitie wordt beschreven om samen met de provincies, gemeenten en waterschappen een integrale beschrijving van de regionale water- en bodemsystemen (in relatie tot het hoofdwatersysteem) te maken, waarmee de veranderende condities – nu en in de toekomst – eenduidig worden vastgesteld. Met deze beschrijving kan de samenhang tussen opgaven binnen het water- en bodemsysteem (o.a. droogte, verzilting, zoetwaterbeschikbaarheid, wateroverlast) en met de fysieke leefomgeving hanteerbaar worden gemaakt voor een meer integrale regionale en lokale afweging.We kijken en denken als Rijk mee vanuit de samenhang tussen regio's, regio-overstijgende vraagstukken en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden. Doel is om inzicht te geven in het water- en bodemsysteem, de opgaven daarin en de mogelijkheden om condities te verbeteren via ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau in het water- en bodemsysteem én in de fysieke leefomgeving. Op basis hiervan kunnen provincies, waterschappen en gemeentelijke waterbeheerders sturen op en rekening houden met de huidige en (autonoom) veranderende water- en bodemcondities. De Nota Ruimte maakt de keuze om de bestaande zoetwaterverdeling binnen de mogelijkheden van het hoofdwatersysteem te optimaliseren, maar niet fundamenteel aan te passen. De verdere keuzes, afwegingen en concrete maatregelen over waterverdelingsvraagstukken worden in de daarvoor bestemde programma's gemaakt, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP).
ID	**133**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat zoetwater een nationaal verdeelvraagstuk is en vragen om duidelijke keuzesdoor het Rijkover verdeling. Zij pleiten voor een eerlijke verdelingtussen regio'sen balans tussen vraag en aanbod(aanpassen op minder aanbod).
Antwoord	De lijn van deze zienswijze wordt herkend. In de Nota Ruimte is opgenomen dat vraag en aanbod van zoetwater steeds meer uit balans raken, bijvoorbeeld door droogte en verzilting. Daarom wordt gekozen voor een toekomstbestendige omgang met de beschikbare hoeveelheid zoetwater, waarbij vraag en aanbod beter met elkaar in balans worden gebracht. Daarbij is opgenomen dat de bestaande zoetwaterverdeling binnen de mogelijkheden van het hoofdwatersysteem wordt geoptimaliseerd, maar niet fundamenteel wordt aangepast. Ook is verduidelijkt dat het hoofdwatersysteem en de regionale watersystemen in een andere verhouding tot elkaar komen te staan, waarbij regionaal meer wordt ingezet op het vasthouden en bergen van water. Er wordt ingezet op een toekomstbestendige zoetwaterverdeling, het beperken van de afhankelijkheid van het hoofdwatersysteem en het beter laten aansluiten op de beschikbare hoeveelheid water. De keuzes, afwegingen en concrete maatregelen over waterverdelingsvraagstukken worden in de daarvoor bestemde programma's gemaakt, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er sinds 2015 binnen het Nationaal Deltaprogramma ook gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen.
ID	**134**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om strategische grondwatervoorraden beter te beschermen. Zij stellen dat de inzet ervan duidelijk moet worden afgewogen tussen rampen, drinkwater en regionaal gebruik.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte wordt reeds de keuze gemaakt dat het Rijk de grondwaterbeschermingsgebieden, boringsvrije zones en waterwingebieden beschermt en de grondwaterkwaliteit verbetert. In het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) wordt dit verder uitgewerkt. Om te voldoen aan de stijgende drinkwatervraag breiden we grondwaterbeschermingsgebieden uit, hebben de provincies Aanvullende Strategische Voorraden (ASV) aangewezen voor de middellange termijn (tot 2040) en wijst het Rijk Nationale Grondwaterreserves aan, die ingezet kunnen worden tijdens rampen en voor de lange termijn. Verder kent Nederland een wettelijk vastgelegde verdringingsreeks die een rangorde weergeeft voor de verdeling van water bij een dreigend of daadwerkelijk tekort. Deze zienswijze heeft daarom niet tot een aanpassing van deze teksten geleid.
ID	**135**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om ontzilting mee te nemen als onderdeel van de toekomstige zoetwatervoorziening.
Antwoord	In de Nota Ruimte zien we al kansen voor het ontzilten en gebruiken van zout en brak water voor grote (nieuwe) watervragers aan de kust. Daarnaast maken we in de Nota Ruimte ook de keuze om aanvullende nieuwe drinkwaterbronnen te ontwikkelen. Het verder verkennen en toepassen van ontzilt water als uitbreiding op conventionele bronnen voor drinkwater is daarbij een mogelijke techniek die de drinkwaterbedrijven mee kunnen wegen in hun keuze. De afweging van dergelijke maatregelen wordt nader uitgewerkt binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP).
ID	**137**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het gewenste water- en bodemsysteem niet tot 2050 kan wachten. Zij vragen om eerdere toepassing richting 2030.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt de urgentie van de opgaven in het water- en bodemsysteem en stuurt niet pas vanaf 2050 op verandering. In de Nota Ruimte is al opgenomen dat nu al ruimtelijke keuzes nodig zijn om water beter vast te houden, te bergen en de inrichting beter aan te laten sluiten op de beschikbare hoeveelheid water. Daarbij wordt expliciet aangegeven dat sectoren en gebruikers op deze verandering moeten anticiperen en hun keuzes hier op moeten aanpassen. De Nota Ruimte geeft hiermee richting aan de opgaven op de korte en lange termijn, maar verbindt daar geen nieuw eindbeeld of verplicht moment van realisatie in 2030 aan. Deze zienswijze geeft daarom geen aanleiding tot aanpassing van de tekst.
ID	**140**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om alle relevante zoetwaterbuffers (zoals Brielse Meer, Spui Haringvliet/Hollands Diep, Volkerak-Zoommeer, en de zoetwaterbel onder de duinen) en aanvoerroutes expliciet te benoemen en deze zo lang mogelijk zoet en beschikbaar te houden.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn de grootste en belangrijkste zoetwaterbuffers op de kaart opgenomen. Het gaat hierbij om het IJsselmeer/Markermeer en het Volkerak-Zoommeer. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en schetst de ruimtelijke opgaven en ambities voor Nederland in 2050 en richting 2100. Daarbij wordt op een visieniveau ingegaan op de opgaven. De verdere uitwerking van het beleid voor zoetwaterbeschikbaarheid en het beschermen van zoetwaterbuffers vindt plaats in daarvoor bestemde programma's, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP). Mede daarom worden niet alle specifieke aanvoerroutes en kleinere zoetwaterbuffers benoemd in de Nota Ruimte.
ID	**147**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat in het IJsselmeer- en Markermeergebied geen nieuwe bebouwing of ontwikkelingen moeten plaatsvinden die de zoetwaterbuffer aantasten of toekomstige peilstijgingen bemoeilijken.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van het IJsselmeer en Markermeer voor de zoetwatervoorziening en waterveiligheid onderschreven. Al in de ontwerp Nota Ruimte stond aangegeven dat het voor onze zoetwatervoorziening en waterveiligheid is het van belang dat de zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en Markermeer niet veel verder wordt verkleind. Terughoudend zijn met landaanwinning en buitendijks bouwen is daarom geboden. Binnendijks bouwen wat binnendijks kan. Ook om toekomstige maatregelen die noodzakelijk zijn voor onze waterveiligheid en zoetwatervoorziening niet moeilijker te maken. Voorbeelden zijn maatregelen als dijkversterkingen en een aanpassing van het peilbeheer. Tegelijkertijd zijn woningbouwinitiatieven langs de randen van de meren mogelijk. De huidige regels in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) bieden hiervoor de kaders aan gemeenten. In de definitieve Nota Ruimte houden we vast aan deze keuze. De zienswijzen geven dan ook geen aanleiding tot aanpassingen van de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**145**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat zoetwatervoorraden beter moeten worden beschermd en vergroot. Zij pleiten voor het waarborgen van de wateraanvoer naar het IJsselmeer, het tegengaan van verzilting en het versterken van zoetwaterbuffers.
Antwoord	Deze onderwerpen maken onderdeel uit van de afwegingen binnen het thema 'Water en bodem' van de Nota Ruimte, dat zich richt zich op de ruimtelijke keuzes die nodig zijn voor een toekomstbestendig water- en bodemsysteem. Daarbij wordt nadrukkelijk ingegaan op zoetwaterbeschikbaarheid en wordt ingezet op het beter vasthouden van zoetwater, het beschermen van belangrijke zoetwaterreserves en het omgaan met teruglopende beschikbaarheid van zoetwater uit hoofdwatersysteem.Nationale en regionale maatregelen om de zoetwatervoorraden te vergroten en beschermen worden uitgewerkt in daarvoor bestemde kaders, zoals o.a. het Nationaal Waterprogramma (NWP) en in gebiedsgerichte uitwerking. De definitieve Nota Ruimte bevat daarom geen aanvullende specifieke uitwerking hierop.
ID	**138**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer duidelijkheid over peilbeheer van het IJsselmeer en de bijbehorende gevolgen.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt in brede ruimtelijke zin een visie over ons toekomstig (hoofd)watersysteem. In de Nota Ruimte wordt het belang van het IJsselmeer en Markermeer voor de zoetwatervoorziening en waterveiligheid onderschreven. De Nota Ruimte gaat niet in op het specifieke peilbeheer in het IJsselmeer en Markermeer. Het Nationaal Waterprogramma 2028-2033 zal hier wel verder op ingaan.
ID	**144**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een integrale visie en sterkere nationale regie nodig zijn voor de verdeling, benutting en ruimtelijke borging van zoetwater.
Antwoord	Deze strekking sluit aan bij de Nota Ruimte. In zowel de ontwerp Nota Ruimte als in de definitieve Nota Ruimte wordt het hoofdwatersysteem in samenhang beschouwd met opgaven op het gebied van waterveiligheid, zoetwaterbeschikbaarheid, natuur, landbouw, economie en ruimtelijke ontwikkelingen. De Nota Ruimte zet in op een toekomstbestendig watersysteem en het regionaal beter in balans brengen van vraag en aanbod van water. De Nota Ruimte biedt hiervoor de nationale ruimtelijke kaders en richtinggevende keuzes. De nadere uitwerking van de beschikbaarheid, verdeling en het beheer van zoetwater vindt vervolgens plaats in programma's waaronder het Nationaal Waterprogramma (NWP) en in gebiedsgerichte uitvoering met medeoverheden. De definitieve Nota Ruimte bevat op dit punt geen wezenlijke beleidswijziging ten opzichte van de eerdere versie. Deze zienswijze geeft daarom geen aanleiding tot aanpassing van de tekst.
ID	**139**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de beschikbaarheid van voldoende zoetwater uit het IJsselmeergebied en andere relevante bronnen als harde randvoorwaarde te verankeren bij ruimtelijke en economische ontwikkelingen, waaronder industrie, energievoorziening en nieuwe grote watervragers.
Antwoord	In de Nota Ruimte is als keuze opgenomen dat, voor onze zoetwatervoorziening en waterveiligheid, het van belang is dat de zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en Markermeer niet veel verder wordt verkleind. De Nota Ruimte maakt ook als keuze dat bij de ruimtelijke inrichting de watervraag beter moet aansluiten op de (teruglopende) beschikbaarheid vanuit het systeem. Omdat zoetwater niet meer vanzelfsprekend overal en altijd beschikbaar is, is het van belang dat, in lijn met de voorkeursvolgorde regionaal waterbeheer, wordt ingezet op besparen, vasthouden en bergen. De provincies en waterschappen maken in gebiedsprocessen ruimte voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk gebiedseigen water. Voor grondwater werken we met provincies aan een handreiking voor grondwateronttrekkingsplafonds. Met deze plafonds kan bepaald worden hoeveel grondwater er in een bepaald gebied, in een bepaald systeem en in een bepaalde periode duurzaam onttrokken kan worden. Dit biedt het startpunt voor het vraagstuk rondom de verdeling van het beschikbare grondwater. Ten aanzien van zoetwaterbeschikbaarheid is aan de Nota Ruimte toegevoegd dat het Rijk inzet op verbeterde sturing op watervragers via uitgebreidere toetsingskaders in de vergunningverlening en via ruimtelijke ordening. De eerste stap is het bieden van meer transparantie over watertekorten zodat gebruikers zich kunnen aanpassen en ruimtelijke ordenaars waterbeschikbaarheid beter mee kunnen nemen in ruimtelijke plannen. Dat wordt aanstaande Nationaal Waterprogramma (NWP)-periode ('28-'33) verder uitgewerkt.
ID	**143**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat er een tekort is aan zoetwater, en verzoeken om bredere mogelijkheden voor zoetwaterbuffering te bekijken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte maakt als Nationale Omgevingsvisie structurerende ruimtelijke keuzes, ook ten aanzien van zoetwater. Zo kiezen we ervoor om de voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer te continueren, waarbij het uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid in een gebied, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Ook kiezen we ervoor dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. De verdere uitwerking van dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt bijvoorbeeld binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er sinds 2015 binnen het Nationaal Deltaprogramma ook gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen. De suggestie om bredere mogelijkheden voor zoetwaterbuffering te onderzoeken heeft in ruimtelijke zin niet geleid tot aanvullende wijzigingen in de Nota Ruimte.
ID	**146**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat veranderingen in het watersysteem, waaronder de aanvoer van zoetwater, gevolgen kunnen hebben voor de bevaarbaarheid van vaargeulen en dat hiermee rekening moet worden gehouden.
Antwoord	De opmerking van deze zienswijze wordt onderschreven en ter kennisgeving aangenomen. Veranderingen in het watersysteem en de beschikbaarheid van zoetwater kunnen gevolgen hebben voor de bevaarbaarheid van vaargeulen. In de Nota Ruimte wordt het belang van voldoende water voor de scheepvaart meegewogen en wordt benadrukt dat keuzes in het hoofdwatersysteem gevolgen kunnen hebben voor verschillende gebruiksfuncties, waaronder de scheepvaart.
ID	**142**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het IJsselmeer moet blijven voldoen aan de eisen voor drinkwaterproductie en dat maatregelen tegen verzilting en verdere vervuiling cruciaal zijn, en verzoeken om dit expliciet te benoemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat de ruimtelijke hoofdkeuzes voor een toekomstbestendig water- en bodemsysteem en bevat geen gedetailleerde uitwerking van de sectorspecifieke eisen voor drinkwaterproductie of waterkwaliteit. Dergelijke opgaven worden uitgewerkt als onderdeel van het traject rond de drinkwaterfunctie van het hoofdwatersysteem in het kader van het Nationaal Waterprogramma (NWP). De zienswijze geeft op dit deel daarom geen aanleiding tot aanpassing van de tekst.
ID	**141**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterberging en afvoer in het hoofdwatersysteem beter moeten worden uitgewerkt. Zij vragen om duidelijkheid over peilbeheer en voldoende afvoercapaciteit om wateroverlast te beperken. bouwstenen
Antwoord	In de Nota Ruimte is een toekomstbestendig hoofdwatersysteem één van de bouwstenen onder het thema 'Water & bodem'. In deze bouwsteen worden de belangrijkste ruimtelijke opgaven en ambities voor het hoofdwatersysteem geschetst. Daarin is onder meer opgenomen dat er voldoende ruimte wordt gereserveerd voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen. De Nota Ruimte geeft hiervoor de nationale ruimtelijke kaders. De nadere uitwerking van peilbeheer, afvoercapaciteit en operationele keuzes binnen het watersysteem vindt plaats in de daarvoor aangewezen programma's en beheersprocessen. De concrete afwegingen, onderbouwing en locatiekeuzes voor (piek)waterberging vragen nadere uitwerking. Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaats die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het Nationaal Waterprogramma (NWP). De resultaten hiervan worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. De Nota Ruimte bevat op dit punt dus geen wezenlijke beleidswijziging ten opzichte van de eerdere versie. Deze zienswijze heeft daarom niet geleid tot een aanpassing van de tekst.

2.2.3 *Bouwsteen: Regionale systemen in balans*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**148**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de bescherming van drinkwaterbronnen en grondwaterreserves onvoldoende is geborgd. Zij pleiten voor een sterker en eenduidig beschermingsregime, inclusief ruimtelijke borging en beperking van risicovolle functies.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang onderschreven van vroegtijdige aandacht bij medeoverheden voor de gevolgen van ruimtelijke ontwikkelingen op de beschikbaarheid van drinkwater in de regio en afstemming tussen drinkwaterbedrijven en bevoegd gezag over plannen voor uitbreiding van drinkwaterbronnen. De bescherming van de bronnen en inzet van het Rijk ten aanzien van de grondwaterbeschermingsgebieden worden opgenomen in het Nationaal Waterprogramma (NWP) samen met het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**149**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de waterkwaliteit onder druk staat en onvoldoende wordt uitgewerkt in de Nota Ruimte. Zij vragen om concreter beleid, strengere maatregelen tegen vervuiling en meer aandacht voor de relatie met klimaatverandering en ecologische kwaliteit.
Antwoord	Het Rijk onderschrijft het belang van een goede waterkwaliteit. Zo is er in de Nota Ruimte onder andere aandacht voor waterkwaliteit, ook in relatie tot stedelijk afvalwater het verbeteren van de grondwaterkwaliteit en de relatie met natuur en landbouw. In de Nota Ruimte is meer duiding gegeven aan waterkwaliteit, onder andere door dieper in te gaan op grondwaterkwaliteit en de relatie met bodemkwaliteit. Ook de relatie met natuur, klimaatadaptatie en ecologie komt aan bod: zo wordt toegelicht dat het opwarmende klimaat leidt tot hogere watertemperaturen en meer uitspoeling van stoffen naar het water door intensieve neerslag. Door een robuuster en breder verbonden watersysteem met ruimte voor natuurlijke oevers verbetert bovendien de waterkwaliteit. Verdere kaderstelling rondom waterkwaliteit landt onder andere in het Nationaal Waterprogramma en het impulsprogramma Kaderrichtlijn Water.
ID	**150**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aanpak van verontreinigingen bij de bron en om meer mogelijkheden voor infiltratie van (regen) water.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst de ruimtelijke hoofdstructuren en biedt kaders voor gebiedsgerichte uitwerking. In de Nota Ruimte is het uitgangspunt opgenomen dat we inzetten op infiltratie en het vergroten van de sponswerking van gebieden, om te zorgen voor een grotere bergingscapaciteit in oppervlakte- en grondwater. Daarbij blijft het voorkomen en aanpakken van verontreinigingen bij de bron van belang, zodat infiltratie niet leidt tot verdere verspreiding van verontreinigingen naar het grondwater.
ID	**151**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aandacht voor de verantwoordelijkheid van Nederland bij de implementatie van de KRW voor de Eems en geeft aan dat naar een strategische milieubeoordeling gekeken kan worden voor meer informatie.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst als visiedocument de ruimtelijke hoofdstructuren voor de fysieke leefomgeving op nationaal niveau. Het inrichten van kwalitatief hoogwaardige watersystemen speelt daar ook een rol in. De implementatie van de doelen van de Kaderrichtlijn Water (KRW) zijn hierbij belangrijk voor de waterkwaliteit. De concrete uitwerking en doorwerking hiervan vindt echter plaats in diverse andere (beleids)programma's, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP). Daarom heeft deze zienswijze niet geleid tot een aanpassing in de teksten van de Nota Ruimte. Uw input omtrent de strategische milieubeoordeling wordt ter kennisgeving aangenomen.
ID	**152**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor langjarige regionale samenwerking en het beter benutten van aanwezige kennis bij het inrichten van kwalitatief hoogwaardige watersystemen.
Antwoord	Het benutten van aanwezige kennis wordt in de Nota Ruimte onderschreven. Zo wordt bijvoorbeeld onder de bouwsteen 'Samenhang landbouw en natuur met het regionale water- en bodemsysteem' benoemd dat integrale beschrijvingen van de regionale water- en bodemsystemen worden opgesteld met de lokale kennis en kunde van provincies, gemeenten, waterschappen en lokale belanghebbenden. De Nota Ruimte schetst als visiedocument de ruimtelijke hoofdstructuren voor de fysieke leefomgeving. Het inrichten van kwalitatief hoogwaardige watersystemen speelt daar ook een rol in. De concrete uitwerking hiervan vindt plaats in diverse andere (beleids)programma's, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook in de te verschijnen Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte wordt nader ingegaan op doorwerking en samenwerking om de ambities uit de Nota Ruimte te realiseren.
ID	**153**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid en zorgvuldige afweging van de impact van ondergrondse activiteiten op waterkwaliteit en leefomgeving. Zij pleiten voor het gebruik van lokale kennis, aanvullend onderzoek en duidelijke kaders.
Antwoord	De Nota Ruimte is een visiedocument. De uitwerking van deze onderwerpen en de afwegingen die gemaakt moeten worden, vinden plaats in andere programma's. Het Rijk zal in deze programma's de principes schetsen over hoe dit gaat plaatsvinden. In het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO) wordt onder andere ingegaan op het gebruik van zoutcavernes.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**154**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe verbetering van hydrologische condities en beperking van grondwateronttrekking wordt gerealiseerd. Zij verzoeken om aan te geven hoe een eventueel instrumentarium wordt ontwikkeld.
Antwoord	Op hoofdlijnen schetsen we de gewenste ontwikkelrichting in de Nota Ruimte. Zo wordt benoemd dat de ecologische, chemische en hydrologische integriteit van het grondwater moet worden hersteld en geborgd. We streven naar een duurzame balans tussen grondwateronttrekking en -aanvulling en daarom werken we met provincies aan het opstellen van grondwateronttrekkingsplafonds. Hoe de verbetering van hydrologische condities en de beperking van grondwateronttrekking wordt gerealiseerd wordt onder andere uitgewerkt in het programma's Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) en het Nationaal Waterprogramma (NWP).
ID	**155**
Samenvattende vraag	De indiener vraagt om het gebruik van Nature-based Solutions expliciet in de Nota Ruimte te benoemen.
Antwoord	De Nota Ruimte is aangevuld met tekst over nature based solutions. Met nature based solutions (NBS) worden (aanwezige) natuurlijke systemen gebruikt als oplossing. Nature based solutions combineren meerdere functies in een gebied en dragen zo bij aan wettelijke natuurdoelen. Dat is belangrijk in Nederland, waar ruimte schaars is en natuurdoelen toch gehaald moeten worden. Nature based solutions kunnen zowel een oplossing vóór natuur als een oplossing mét natuur bieden. NBS worden waar mogelijk toegepast in waterprojecten. Denk bijvoorbeeld aan het herstellen van natuurlijke verstuiving in duingebieden voor het beschermen van onze kust en het aanleggen van nevengeulen om onze rivieren te beschermen tegen overstroming. Ook zijn er veel toepassingen op andere terreinen, zoals het aanleggen van natuur om hittestress tegen te gaan, voor waterberging te zorgen, de fysieke en mentale gezondheid van omwonenden te vergroten etc.
ID	**156**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het verminderen van drinkwatergebruik. Zij vragen om waterbesparing en hergebruik, bijvoorbeeld via regenwateropvang en eisen voor waterzuinig bouwen.
Antwoord	Het verminderen van drinkwatergebruik is één van de oplossingsrichtingen voor de drinkwateropgave en wordt ook zo benoemd in de Nota Ruimte. Concrete maatregelen en uitwerkingen voor het verminderen van drinkwatergebruik landen in andere programma's en strategieën. Zo is er onder andere het Nationaal Plan van Aanpak Drinkwaterbesparing, dat in 2026 herijkt is.
ID	**157**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een verdere uitwerking en verduidelijking van aanvullende strategische voorraden en nationale grondwaterreserves.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt meer duiding gegeven aan wat nationale grondwaterreserves zijn bij het integrale thema 'Water en bodem' onder de bouwsteen 'Regionale systemen in balans'. We beschermen de grondwaterbeschermingsgebieden, boringsvrije zones en waterwingebieden en verbeteren de grondwaterkwaliteit. Om te voldoen aan de stijgende drinkwatervraag breiden we grondwaterbeschermingsgebieden uit, hebben de provincies Aanvullende Strategische Voorraden (ASV) aangewezen voor de middellange termijn (tot 2040) en wijst het Rijk Nationale Grondwaterreserves aan, die ingezet kunnen worden tijdens rampen en voor de lange termijn. In het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater worden de Aanvullende Strategische Voorraden en Nationale Grondwaterreserves in detail uitgewerkt.
ID	**158**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbaarheid en kwaliteit van drinkwaterbronnen onder druk staan. Zij pleiten voor betere bescherming, benutting en ontwikkeling van bestaande en nieuwe bronnen en voor een sterkere verankering in ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte legt als nationale omgevingsvisie de kaders vast voor de ruimtelijke ordening en inrichting van Nederland. Ook drinkwaterbronnen komen hierin aan bod. Zo stelt de Nota Ruimte dat het van belang is om grondwaterbeschermingsgebieden ten behoeve van drinkwaterproductie te beschermen, de grondwaterkwaliteit te verbeteren en aanvullende nieuwe drinkwaterbronnen te ontwikkelen. Daarbij wordt ingezet op het gebruik van grondwater, oppervlaktewater en aanvullende bronnen. De uiteindelijke uitwerking vindt plaats in andere programma's zoals het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**159**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om duidelijke ruimtelijke reserveringen en keuzes voor drinkwaterwinning, transport en infrastructuur. Zij geven aan dat deze randvoorwaarden noodzakelijk zijn voor woningbouw en economische ontwikkeling.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is nader aandacht besteed aan de relatie tussen ruimtelijke keuzes en drinkwater onder het kopje “Ruimtelijke keuzes en drinkwater”. Zo is toegevoegd dat de openbare drinkwatervoorziening ook ruimte vraagt: dat geldt bijvoorbeeld voor het uitbreiden van bestaande en het aanwijzen van nieuwe waterwin- en beschermingsgebieden door provincies. Daarnaast is ruimte nodig voor de productie, zuivering en het transport via drinkwaterleidingen.
ID	**160**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de drinkwatervoorziening afhankelijk is van energie-infrastructuur. Zij vragen om prioriteit voor drinkwaterprojecten binnen het energiesysteem.
Antwoord	Afwegingen over prioriteit binnen het energiesysteem vallen niet onder de Nota Ruimte, maar onder het Prioriteringskader Netcongestie. De Nota Ruimte gaat hier als nationale omgevingsvisie daarom niet nader op in.
ID	**161**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor duidelijke keuzes rond zoetwaterverdeling en verduidelijking van de impact op de leefomgeving.
Antwoord	De Nota Ruimte maakt als Nationale Omgevingsvisie structurerende ruimtelijke keuzes, ook ten aanzien van zoetwater. Zo kiezen we ervoor om de voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer (vasthouden, bergen en afvoeren) te continueren, waarbij het uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid in een gebied, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Ook kiezen we ervoor dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. De verdere uitwerking van, aan dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt binnen het Nationaal Waterprogramma 2028-2033 (NWP). Ook wordt er sinds 2015 binnen het Nationaal Deltaprogramma ook gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema’s waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen. Dit wordt uitgewerkt in Deltabeslissingen voor waterveiligheid, zoet water en ruimtelijke adaptatie en Voorkeurstrategieën per deelgebied, die 6 jaarlijks worden herijkt.
ID	**162**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een visie van het Rijk op smart grids voor water en energie.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van slimme energiesystemen en Energyhubs beschreven. ‘Smarts grids’ maken hier onderdeel van uit. De uitwerking hiervan loopt niet via de Nota Ruimte, maar via programma’s als het Landelijk Actieprogramma Netcongestie (LAN) en het Stimuleringsprogramma Energyhubs. In de Nota Ruimte wordt hiernaar verwezen.
ID	**163**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bodemkwaliteit en bodemvitaliteit onvoldoende concreet zijn uitgewerkt in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor een sterkere inzet op bodemverbetering en sponswerking.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is meer duiding gegeven aan het verbeteren van de bodem en vergoten van sponswerking. In de Nota Ruimte staat aangegeven dat wordt gewerkt aan een gezonde bodem door de brede bodemkwaliteit (chemische, fysische en biologische) integraal en evenwaardig gebiedsgericht en op locatieniveau te betrekken bij de ruimtelijke ontwikkelingen. Dit wordt o.a. uitgewerkt in het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG). Ook is concreter aangegeven in de Nota Ruimte dat sponswerking van belang is voor zowel stedelijk en landelijk gebied.
ID	**164**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bodemdaling breder moet worden benaderd dan alleen veenoxidatie. Zij vragen om een integrale nationale aanpak met aandacht voor stedelijke gebieden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is een visiedocument en schetst de nationale ruimtelijke hoofdstructuren. In de definitieve Nota Ruimte is de tekst over klimaatadaptatie en bodemdaling uitgebreid en concreter gemaakt. In het hoofdstuk ‘Water en bodem’, bij bouwsteen ‘Klimaatadaptieve Inrichting’, is opgenomen dat bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen rekening wordt gehouden met plaatsgebonden risico’s vanuit het water- en bodemsysteem, waaronder bodemdaling. Er is verder uitgewerkt dat bodemdaling, wateroverlast en de draagkracht van bodem en ondergrond nadrukkelijk moeten worden meegewogen bij locatiekeuzes en ruimtelijke ontwikkelingen. Daarnaast is toegevoegd dat in bestaand stedelijk gebied schade door bodemdaling zoveel mogelijk moet worden voorkomen. Daarmee wordt bodemdaling niet alleen benaderd vanuit veenweidegebieden, maar ook vanuit de gebouwde omgeving en stedelijke gebieden. Bodemopgaven worden onder andere uitgewerkt in het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG). Dat programma richt zich op een veilig, efficiënt en duurzaam ruimtegebruik in de bodem en ondergrond en werkt aan thema’s als bodemgezondheid, Ruimtelijke Ordening van de ondergrond, de omgang met bodemdaling en duurzaam beheer van grondwater.
ID	**165**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de bescherming van bodem en ondergrond explicieter en strikter moet worden geborgd. Zij pleiten voor meer aandacht voor natuurfuncties en het behoud van kwetsbare bodemlagen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte wordt verduidelijkt dat bodem en ondergrond explicieter en strikter zal worden beschermt bij ruimtelijke ontwikkelingen. Hierbij wordt eerst gekeken naar de eigenschappen en kwetsbaarheid van de bodem voordat functies aan een gebied worden toegekend. Ook moet er meer aandacht komen voor natuurfuncties en het behoud van kwetsbare bodemlagen. Tegelijkertijd blijft duurzaam gebruik van de ondergrond mogelijk, bijvoorbeeld voor geothermie en infrastructuur, zolang dit de bodem en het grondwater niet schaadt. Dit wordt onder andere verder uitgewerkt in het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO).
ID	**166**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een scherpere formulering van het begrip waterbergend vermogen en pleiten voor nadruk op buffercapaciteit van het watersysteem.
Antwoord	In de Nota Ruimte is dit aangevuld. Met het begrip waterbergend vermogen wordt in de Nota Ruimte bedoeld dat water niet zo snel mogelijk wordt afgevoerd, maar juist wordt vastgehouden en gebufferd in de bodem en het watersysteem. In de definitieve Nota Ruimte wordt benadrukt dat dit belangrijk is om beter bestand te zijn tegen zowel droogte en watertekorten als wateroverlast. Het vergroten van de buffercapaciteit kan onder andere door de aanleg van waterbergingen en regionale waterbuffers. Ook het verbeteren van het waterbergend vermogen van de bodem door het vergroten van de sponswerking, en het verhogen van waterpeilen dragen hieraan bij. Ook wordt in de Nota Ruimte benadrukt dat het watersysteem niet alleen gebruikt wordt om water af te voeren, maar juist ook om water vast te houden en beschikbaar te houden voor droge perioden.
ID	**167**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of vermesting van bodems nog een actueel probleem is en verzoeken om een nadere onderbouwing hiervan.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt vermesting genoemd als één van de vormen van bodemdegradatie, naast onder andere verontreiniging en verzuring. Daarom wordt ingezet op een robuust en toekomstbestendig water- en bodemsysteem door onder meer duurzaam bodembeheer toe te passen. Vermesting van de bodem wordt hoofdzakelijk in het mestbeleid aangepakt en komt daarom niet nader aan de orde in de Nota Ruimte.
ID	**168**
Samenvattende vraag	De indieners ondersteunen een gebiedsgerichte aanpak waarbij bodemcondities per deelgebied worden aangepakt en niet voorbij moet worden gegaan aan de rol van medeoverheden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Dank voor de ondersteuning. Het belang van regionale samenwerking en samenwerking met medeoverheden wordt in de Nota Ruimte onderschreven. Voor water en bodem gaat met name de bouwsteen ‘Regionale systemen in balans’ hier nader op. Zo wordt de keuze gemaakt om samen met de provincies, gemeenten en waterschappen een integrale beschrijving van de regionale water- en bodemsystemen (in relatie tot het hoofdwatersysteem) te maken, waarmee de veranderende condities – nu en in de toekomst – eenduidig worden vastgesteld. Met deze beschrijving kan de samenhang tussen opgaven binnen het water- en bodemsysteem (o.a. droogte, verzilting, zoetwaterbeschikbaarheid, wateroverlast) en met de fysieke leefomgeving hanteerbaar worden gemaakt voor een meer integrale regionale en lokale afweging.We kijken en denken als Rijk mee vanuit de samenhang tussen regio’s, regio-overstijgende vraagstukken en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden. Doel is om inzicht te geven in het water- en bodemsysteem, de opgaven daarin en de mogelijkheden om condities te verbeteren via ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau in het water- en bodemsysteem én in de fysieke leefomgeving. Op basis hiervan kunnen provincies, waterschappen en gemeentelijke waterbeheerders sturen op en rekening houden met de huidige en (autonoom) veranderende water- en bodemcondities. In de Uitvoeringsstrategie zal dit nader worden beschreven.
ID	**169**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een integrale systeembenadering ontbreekt bij nieuwe watervragers. Zij pleiten voor het ontwikkelen van een instrument om de waterimpact beter te betrekken in besluitvorming.
Antwoord	Dit is tekstueel in de Nota Ruimte verduidelijkt. Het Rijk zet in op verbeterde sturing op watervragers via uitgebreidere toetsingskaders in de vergunningverlening en via ruimtelijke ordening. De eerste stap is het bieden van meer transparantie over watertekorten zodat gebruikers zich kunnen aanpassen en ruimtelijke ordenaars waterbeschikbaarheid beter mee kunnen nemen in ruimtelijke plannen. Dat wordt aanstaande Nationaal Waterprogramma (NWP)-periode (’28-’33) verder uitgewerkt.
ID	**170**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een stabiele beschikbaarheid van zoetwater noodzakelijk is voor de continuïteit van industrie en energievoorziening.
Antwoord	Dit wordt ter kennisname aangenomen.
ID	**171**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duidelijkere ruimtelijke keuzes nodig zijn over waar waterintensieve functies wel en niet mogelijk zijn. Zij vragen om explicitering van categorieën watervragers en om sturing vanuit het Rijk op toekomstbestendige locaties
Antwoord	Dit is in de Nota Ruimte verduidelijkt. Aan de Nota Ruimte is toegevoegd dat het Rijk inzet op verbeterde sturing op watervragers via uitgebreidere toetsingskaders in de vergunningverlening en via ruimtelijke ordening. De eerste stap is het bieden van meer transparantie over watertekorten zodat gebruikers zich kunnen aanpassen en ruimtelijke ordenaars waterbeschikbaarheid beter mee kunnen nemen in ruimtelijke plannen. Dat wordt aanstaande Nationaal Waterprogramma (NWP) periode (’28-’33) verder uitgewerkt.
ID	**172**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om verstedelijking in samenhang te bezien met de versterking van groenblauwe structuren en omliggende natuurgebieden.
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte zijn reeds teksten en keuzes opgenomen die het belang van de samenhang tussen verstedelijking en groen in en om de stad benadrukken. Deze teksten zijn gehandhaafd in de definitieve Nota Ruimte en tevens aangevuld met het belang van groen in en om de stad voor water en klimaatadaptatie.
ID	**173**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grote watervragers alleen passen op locaties waar voldoende water beschikbaar is. Zij vragen om duidelijke ruimtelijke keuzes en een transparante belangenafweging.
Antwoord	In de Nota Ruimte is expliciet gemaakt dat de watervraag beter moet aansluiten op de beschikbare hoeveelheid water en dat keuzes tussen verschillende watervragen steeds vaker noodzakelijk zullen zijn. Ook is in de definitieve Nota Ruimte toegevoegd dat transparantie richting watergebruikers van belang is, zodat zij tijdig kunnen anticiperen op veranderende omstandigheden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**174**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een duidelijke rolverdeling en afwegingskader voor het gebruik van de ondergrond ontbreekt. Zij vragen of de Nota Ruimte kan borgen hoe functies gecombineerd worden en hoe conflicten tussen toepassingen worden voorkomen.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt als visiedocument voor de fysieke leefomgeving ook kaders voor de bodem en ondergrond. Voor de uitwerking van deze opgaven gelden de leidende principes ‘meervoudig ruimtegebruik’, ‘gebiedskenmerken centraal’ en ‘zoveel mogelijk voorkomen van afwentelen’. Tegelijkertijd erkent de Nota Ruimte ook dat niet alles altijd overal kan. De uiteindelijke uitwerking is onderdeel van een (gebiedsgerichte) integrale afweging. Het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) werkt verder aan thema’s als bodemgezondheid, Ruimtelijke Ordening van de ondergrond, bodemdaling en duurzaam beheer van grondwater, en werkt deze keuzes ook verder uit. Dat geldt ook voor een verdere uitdieping van functiecombinaties in de ondergrond, en wanneer die wel en niet mogelijk zijn. Het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO) gaat nader in op de ruimtelijke inpassing van mijnbouwactiviteiten. De Nota Ruimte gaat hier daarom niet in meer detail op in.
ID	**175**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat grootschalige ingrepen in de diepe ondergrond onwenselijk zijn. Zij stellen dat mijnbouw en ondergrondse opslag niet passend zijn vanwege risico’s voor mens, milieu en leefomgeving.
Antwoord	In de Nota Ruimte is opgenomen dat de ondergrond van belang is voor verschillende functies. Denk daarbij aan drinkwater, energievoorziening, geothermie, opslag en infrastructuur. De Nota Ruimte stelt ook deze functies in samenhang moeten worden beschouwd. Daarbij wordt nadrukkelijk ingezet op het beschermen van drinkwaterbronnen, grondwatervoorraden en grondwaterkwaliteit. In de Nota Ruimte is verduidelijkt dat de ondergrond ruimtelijk wordt geordend zodat deze duurzaam kan worden benut voor activiteiten zoals geothermie, terwijl tegelijkertijd drinkwaterbronnen, grondwatervoorraden en grondwaterkwaliteit worden beschermd. De Nota Ruimte bevat echter geen beleidskeuze om mijnbouw of ondergrondse opslag in algemene zin uit te sluiten. De afweging van specifieke toepassingen, de risico’s daarvan en de voorwaarden waaronder deze kunnen plaatsvinden, vindt plaats binnen de daarvoor geldende wettelijke kaders en beleidsprogramma’s. De uitwerking van opgaven op het gebied van bodem en ondergrond vindt plaats binnen de daarvoor bestemde programma’s, waaronder het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) en het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO).
ID	**176**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat belangrijke onderzoeken naar effecten van ondergrondse ingrepen ontbreken. Zij vragen of besluitvorming pas kan plaatsvinden nadat deze onderzoeken zijn uitgevoerd.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst als visiedocument de ruimtelijke hoofdstructuren voor de fysieke leefomgeving. De uitwerking van opgaven op het gebied van bodem en ondergrond vindt plaats binnen de daarvoor bestemde programma’s, waaronder het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) en het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO). De Nota Ruimte is als Nationale Omgevingsvisie een kaderstellend visiedocument. Uitwerking en verdere besluitvorming van keuzes vinden daarom niet in de Nota Ruimte plaats. Wel is in de Nota Ruimte nader uitgewerkt dat het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater vanaf 2026 verdere invulling geeft aan de structurerende keuzes voor bodem, ondergrond en grondwater, dat Nationale Grondwaterreserves worden geborgd en dat regionale water- en bodemsysteemanalyses richting geven aan verdere ruimtelijke keuzes. Onderzoeken, monitoring en nadere uitwerking maken daarmee onderdeel uit van de programma’s en daaropvolgende besluitvorming.
ID	**177**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om ondergrondse waterberging expliciet op te nemen in de Nota Ruimte. Zij stellen dat de ondergrond beter benut kan worden voor wateropslag en het omgaan met watertekorten en -overschotten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang benadrukt van het vasthouden, bergen en beter benutten van zoetwater. Ook de ondergrond speelt daar een rol in. Daarnaast is opgenomen dat de beschikbaarheid en kwaliteit van zoetwater uit de ondergrond bescherming van grondwater en drinkwaterbronnen vraagt en dat de ondergrond ruimtelijk wordt geordend om deze duurzaam te benutten. In de definitieve Nota Ruimte is verder verduidelijkt dat regionaal meer water wordt vastgehouden en geborgen, dat de sponswerking van bodem en landschap wordt versterkt en dat de ondergrond wordt benut en beschermd in samenhang met functies zoals drinkwater, geothermie en andere gebruiksvormen. Er is echter geen expliciete beleidskeuze opgenomen voor ondergrondse waterberging als afzonderlijke ruimtelijke functie of als aparte maatregel in de Nota Ruimte. De verdere uitwerking van maatregelen voor grondwater, zoetwaterbeschikbaarheid en het gebruik van de ondergrond vindt plaats in onder meer het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) en het Nationaal Waterprogramma (NWP).
ID	**178**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of geologische kenmerken en bodembewegingen expliciet worden meegenomen in de ruimtelijke ordening van de ondergrond. Zij stellen dat deze aspecten zwaarwegend kunnen zijn voor het gebruik van de ondergrond.
Antwoord	De Nota Ruimte beschrijft dat ruimtelijke keuzes moeten aansluiten bij de kenmerken van het water- en bodemsysteem. Daarbij wordt rekening gehouden met onder meer bodemdaling, bodemopbouw, grondwatercondities en andere natuurlijke eigenschappen van de ondergrond. In de definitieve Nota Ruimte is dit verder verduidelijkt in het thema 'Water en bodem', Bouwsteen 'Regionale systemen in balans'. In deze bouwsteen staan de regionale water- en bodemsystemen centraal. De Nota Ruimte stelt ook dat er rekening wordt gehouden met onder meer bodemdaling en veranderingen in de ondergrond. Daarnaast is verduidelijkt dat de ondergrond ruimtelijk wordt geordend, zodat deze duurzaam kan worden benut voor functies zoals geothermie en infrastructuur, terwijl tegelijkertijd drinkwaterbronnen, grondwatervoorraden en grondwaterkwaliteit worden beschermd. Hiermee wordt het belang van geologische kenmerken en bodembewegingen bij de ruimtelijke ordening van de ondergrond nadrukkelijker tot uiting gebracht. Het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) werkt verder aan de ruimtelijke ordening van de ondergrond.
ID	**179**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de uitwerking van het rijksbeleid voor zoetwater, inclusief doelen, rollen, instrumenten en beleidsprincipes, onvoldoende duidelijk is. Zij vragen om een heldere concretisering en samenhangende visie.
Antwoord	De Nota Ruimte maakt als Nationale Omgevingsvisie structurerende ruimtelijke keuzes, ook ten aanzien van zoetwater. Zo kiezen we ervoor om de voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer te continueren, waarbij het uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid in een gebied, door bij de toedeling van watervragende functies in gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Ook kiezen we ervoor dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. De verdere uitwerking van aan dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt bijvoorbeeld binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er sinds 2015 binnen het Nationaal Deltaprogramma ook gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen.
ID	**180**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat klimaatverandering leidt tot toenemende zoetwatertekorten en grotere risico's voor waterbeschikbaarheid en wateroverlast. Zij vragen om meer aandacht en ruimte voor maatregelen.
Antwoord	De zienswijze sluit aan bij de richting van de Nota Ruimte. In de Nota Ruimte wordt onderkend dat klimaatverandering leidt tot toenemende druk op bijvoorbeeld de zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting, en wateroverlast. De Nota Ruimte zet daarom in op het regionaal beter in balans brengen van vraag en aanbod van zoetwater, het vasthouden en bergen van water, het beschermen van drinkwaterbronnen en het beter afstemmen van ruimtelijke ontwikkelingen op de beschikbaarheid van water. Daarnaast wordt benadrukt dat rekening moet worden gehouden met de teruglopende beschikbaarheid van zoetwater. In de definitieve Nota Ruimte is deze beleidslijn verder uitgewerkt in de bouwsteen 'Regionale systemen in balans'. Ook is er ten aanzien van wateroverlast aangescherpt en geactualiseerd met de meest recente inzichten vanuit bijvoorbeeld de bovenregionale stresstesten in de bouwsteen 'Klimaatadaptieve inrichting'.
ID	**181**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de zoetwatervraag van stedelijke gebieden en maatregelen tegen bodemdaling wordt onderschat. Zij pleiten voor opname hiervan in de zoetwaterstrategie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat de beschikbaarheid van zoetwater terugloopt en dat ruimtelijke ontwikkelingen beter moeten aansluiten bij de zoetwaterbeschikbaarheid. Daarbij wordt ingezet op het regionaal in balans brengen van vraag en aanbod van zoetwater, het vasthouden en bergen van water en het versterken van de veerkracht van het water- en bodemsysteem. Deze nadere uitwerking vindt plaats binnen het waterbeheerbeleid conform het Nationaal Waterprogramma (NWP). De Nota Ruimte maakt ook keuzes over bodemdaling. In bestaand stedelijk gebied dient schade door bodemdaling zoveel mogelijk te worden voorkomen. Dit kan bijvoorbeeld door te investeren in ander grondwaterbeheer of het vervangen van schadegevoelige elementen door bodemdalingsbestendige alternatieven. Bodemdaling wordt onder andere via het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) verder uitgewerkt.
ID	**182**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe het Rijk de toekomstige zoetwaterbeschikbaarheid borgt, zowel voor regio's die afhankelijk blijven van het hoofdwatersysteem als voor gebieden zonder of met beperkte aanvoer, en hoe regionale zelfvoorziening, leveringszekerheid en ecologische doelen daarin worden afgewogen.
Antwoord	De Nota Ruimte maakt als Nationale Omgevingsvisie structurerende ruimtelijke keuzes, ook ten aanzien van zoetwater. Zo kiezen we ervoor om de voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer te continueren, waarbij het uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid in een gebied, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Ook wordt de keuze gemaakt in de Nota Ruimte om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. De verdere uitwerking van aan dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt bijvoorbeeld binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er binnen het Nationaal Deltaprogramma gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen.
ID	**183**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het stimuleren van waterbesparing bij burgers en bedrijven en vragen om de toenemende watervraag van burgers expliciet te benoemen.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van een zuinige omgang met zoetwater. Daarom is opgenomen dat vraag en aanbod van zoetwater regionaal meer in balans moeten worden gebracht en dat wordt ingezet op besparen, vasthouden en bergen van water. Ook wordt benoemd dat alle watergebruikers rekening moeten houden met perioden van droogte en watertekorten en maatregelen moeten nemen om hun watergebruik te beperken. Daarnaast wordt verwezen naar concrete besparingsdoelen voor verschillende sectoren en naar het Nationaal Plan van Aanpak Drinkwaterbesparing. De Nota Ruimte is de Nationale Omgevingsvisie en bevat daarom geen nadere uitwerking van waterbesparingsmaatregelen voor burgers en bedrijven of een afzonderlijke beschrijving van de toenemende watervraag van burgers. De uitwerking van waterbesparing en de aanpak van de watervraag vindt plaats binnen het waterbeleid, waaronder het Nationaal Waterprogramma en het Nationaal Plan van Aanpak Drinkwaterbesparing.
ID	**184**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het vergroten van waterberging en het vasthouden van gebiedseigen water. Hiernaast vragen ze om ander, minder water behoevend, landgebruik.
Antwoord	Het vergroten van waterberging en het vasthouden van gebiedseigen water is in lijn met de Nota Ruimte. Uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid van water, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Het verbeteren van de water- en bodemcondities is slechts een deel van de oplossingsrichting. Een ander deel gaat over het aanpassen aan de veranderende (toekomstige) condities. In de Nota Ruimte wordt daarom ook benoemd dat tijdige aanpassing aan de veranderende condities en waar mogelijk het verbeteren van de water- en bodemcondities vereist zijn, om zeker te zijn van een duurzaam landgebruik en toekomstbestendige bedrijfsvoering.
ID	**185**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om een gezamenlijk en samenhangend investeringsprogramma voor water- en bodemsystemen en een duidelijke Rijksambitie richting 2050.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte geeft de ruimtelijke richting voor een toekomstbestendig water- en bodemsysteem en is geen investeringsagenda. Wel beschrijft de Nota Ruimte een langetermijnkoers met richtinggevende keuzes, waarin bijvoorbeeld voldoende binnen- en buitendijkse ruimte wordt gereserveerd voor het hoofdwatersysteem, vraag en aanbod van zoetwater regionaal meer in balans worden gebracht, en bij het plannen en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving systematisch rekening wordt gehouden met de huidige en toekomstige effecten van klimaatverandering. De verdere uitwerking van aan dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt bijvoorbeeld binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er sinds 2015 binnen het Nationaal Deltaprogramma gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen. Daarnaast wordt van regio's verwacht dat ze hier ook in bijvoorbeeld Omgevingsvisies en Omgevingsplannen uitwerking aan geven. In de uitvoeringsstrategie zal een overzicht worden opgenomen van de middelen die het Rijk op de verschillende departementale begrotingen beschikbaar heeft voor de fysieke leefomgeving en die bedoeld zijn voor opgaven die in lijn zijn met de Nota Ruimte, dus ook voor de opgaven voor water en bodem. In de uitvoeringsstrategie wordt ook een werkwijze opgenomen om, waar mogelijk en passend, middelen gericht en in samenhang in te zetten voor de uitvoering van de opgaven uit de Nota Ruimte, mede ten behoeve van gebiedsgerichte financiering. Daarnaast wordt er gewerkt aan een nieuwe Rijksbrede investeringslogica voor langetermijninvesteringen, met als uitgangspunten langetermijnperspectief, rechtvaardigheid, voorspelbaarheid en continuïteit, en meervoudig doelbereik.
ID	**186**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de samenhang tussen hoofdwatersysteem en regionale watersystemen onvoldoende wordt geborgd envinden het belangrijk dat het Rijkzichrekenschap geeft van de samenhang in het hele watersysteemen zich daar verantwoordelijk voor voelt.Zij vragen om een integrale systeembenadering met passende maatregelen.
Antwoord	De Nota Ruimte maakt als Nationale Omgevingsvisie structurerende ruimtelijke keuzes, ook ten aanzien van zoetwater. Zo kiezen we ervoor om de voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer te continueren, waarbij het uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid in een gebied, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Daarnaast kiezen we ervoor om gebiedsgericht water te besparen, beter vast te houden en te bergen. Ook kiezen we ervoor dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. Voor onze zoetwatervoorziening, drinkwatervoorziening en waterveiligheid is het van belang dat de zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en het Markermeer niet veel verder worden verkleind. Terughoudendheid met landaanwinning en buitendijks bouwen is daarom geboden. De verdere uitwerking van aan dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt bijvoorbeeld binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er binnen het Nationaal Deltaprogramma gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen. Daarnaast wordt van regio's verwacht dat ze hier ook in bijvoorbeeld Omgevingsvisies en Omgevingsplannen uitwerking aan geven.
ID	**187**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om bevestiging van specifieke maatregelen voor piekberging en spuicapaciteit in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte bevestigt het belang van voldoende ruimte voor waterberging en het voorkomen van wateroverlast, maar legt geen specifieke maatregelen voor piekberging of spuicapaciteit vast. In de Nota Ruimte worden wel structurerende keuzes voor dit onderwerp gemaakt. Om wateroverlast tegen te gaan wordt (lokaal) voldoende ruimte gereserveerd voor (piek)waterberging, onder meer aan de hand van de zoekgebieden bij het Noordzeekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal. Het doel wordt daarom nagestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor waterberging en ontwikkelingen op gronden die bijzonder geschikt zijn voor infiltratie te vermijden. Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaats die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het Nationaal Waterprogramma (NWP), en zal worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte.
ID	**188**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat watermaatregelen, zoals waterberging, moeten bijdragen aan een gezonde leefomgeving en meerdere doelen tegelijk dienen.
Antwoord	Dit is in lijn met de Nota Ruimte: eén van de leidende principes is 'Meervoudig ruimtegebruik'. Ruimte is schaars en waardevol. We zoeken waar het kan naar mogelijkheden voor functiecombinaties en naar efficiënt ruimtegebruik met behoud van ruimtelijke kwaliteit. Dat geldt ook voor maatregelen zoals waterberging.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**189**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer uitwerking van de mogelijke instrumenten en maatregelen in specifieke gebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft als nationale omgevingsvisie de kaders mee voor ruimtelijke ontwikkelingen. Het geeft als visiedocument richting maar is geen blauwdruk voor alle (gebiedsgerichte) uitwerking. Opgaven en uitwerkingen zijn per gebied verschillend. In de bouwsteen 'Regionale systemen in balans' wordt bijvoorbeeld expliciet onderscheid gemaakt tussen onder meer veenweiden, hoge zandgronden en beekdalen en zijn hiervoor keuzes opgenomen, zoals hogere grondwaterstanden in veenweiden, verhoging van grondwaterpeilen op hoge zandgronden en herstel van beekdalen. In de Uitvoeringsstrategie zal nader in worden gegaan op de inzet van instrumenten. Verder zal de uitwerking van de ambities van de Nota Ruimte ook landen in programma's. Denk voor water en bodem bijvoorbeeld aan het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG).
ID	**190**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om concrete uitwerking van maatregelen, normen en criteria voor waterbeheer, inclusief grondwater, bufferzones en waterkwaliteit.
Antwoord	Als nationale omgevingsvisie biedt de Nota Ruimte kaders voor ruimtelijke ontwikkelingen. Ook water en bodem spelen daar een belangrijke rol in. De Nota Ruimte geeft op hoofdlijnen koers, maar werkt maatregelen niet uit tot in detailniveau. Verdere uitwerking voor water- en bodem gerelateerde onderwerpen vindt onder meer plaats in het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG).
ID	**191**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat maatregelen tegen verdroging effecten hebben op vernatting en vragen om expliciete sturing op deze balans.
Antwoord	Maatregelen om verdroging tegen te gaan kunnen ook effecten hebben op vernatting. Hoe deze effecten zich tot elkaar verhouden kan per gebied – op basis van de kenmerken van het water- en bodemsysteem – verschillen. In de Nota Ruimte is 'Gebiedskenmerken centraal' daarom opgenomen als leidend principe. Veel water- en bodemopgaven zullen lokaal en/of regionaal uitgewerkt worden. Dit gebeurt in een integrale afweging waarin deze balans ook wordt meegewogen (denk bijvoorbeeld aan de aanpak op sponswerking van de bodem).
ID	**192**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat watervragende functies moeten worden afgestemd op de lokale waterbeschikbaarheid en pleiten voor zuinig watergebruik.
Antwoord	Dit is in lijn met de Nota Ruimte. In de Nota Ruimte is als ambitie opgenomen dat we ervoor zorgen dat ruimtelijke functies in een duurzame relatie komen te staan met de huidige en toekomstige condities van het water- en bodemsysteem. Door bijvoorbeeld landgebruik of bedrijfsvoering aan te passen aan de veranderende condities, zijn we beter toegerust op teruglopende beschikbaarheid van zoetwater of droogte.
ID	**193**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het sterker verankeren van het principe dat water en bodem sturend zijn in ruimtelijke keuzes, met aandacht voor regionale omstandigheden.
Antwoord	De Nota Ruimte is hierop aangepast. In de Nota Ruimte wordt toegelicht dat het kabinet 'Water en Bodem sturend' hanteert als richtinggevend principe. Dit is met een nieuwe paragraaf nader toegelicht. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade.
ID	**194**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat klimaatverandering en systeemgrenzen een transitie van het water- en bodemsysteem noodzakelijk maken. Hierbij vragen ze welke ruimtelijke keuzes hiertoe horen en wat de achterliggende visie is.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte gaat al uit van de noodzaak om ruimtelijke keuzes beter af te stemmen op de grenzen van het water- en bodemsysteem. Daarom wordt ingezet op het meer aansluiten bij de natuurlijke systeemwerking en zorgen we ervoor dat ruimtelijke functies in een duurzame relatie komen te staan met de huidige en toekomstige condities van het water- en bodemsysteem. Door bijvoorbeeld landgebruik of bedrijfsvoering aan te passen aan de veranderende condities, zijn we beter toegerust op teruglopende beschikbaarheid van zoetwater of droogte. Daarnaast is aan de Nota Ruimte een nieuwe paragraaf toegevoegd over 'Water en bodem sturend' als richtinggevend principe. Door 'Water en bodem sturend' als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade Ook is opgenomen dat grote nieuwe watervragers niet worden gepland op locaties waar de zoetwaterbeschikbaarheid op lange termijn niet kan worden gegarandeerd. De gevraagde ruimtelijke keuzes maken daarmee al op hoofdlijnen onderdeel uit van de Nota Ruimte.
ID	**195**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de samenhang tussen het hoofdwatersysteem en regionale systemen sterker moet worden uitgewerkt. Zij vragen om een systeembenadering.
Antwoord	De Nota Ruimte werkt de samenhang tussen het hoofdwatersysteem en de regionale water- en bodemsystemen al uit via een integrale systeembenadering. Daarbij is opgenomen dat samen met provincies, gemeenten en waterschappen een integrale beschrijving en strategie voor de regionale water- en bodemsystemen wordt opgesteld, nadrukkelijk in relatie tot het hoofdwatersysteem. Verder is het Nationaal Waterprogramma (NWP) het kader voor nationale doelen op het gebied van waterveiligheid, zoetwaterbeschikbaarheid, waterkwaliteit en waterbeheer.
ID	**196**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duidelijke kaders, instrumentarium en regie ontbreken. Zij vragen om meer richting en ondersteuning vanuit het Rijk.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt een ruimtelijk en richtinggevend kader voor nationale keuzes in het water- en bodemsysteem. De Nota Ruimte bevat daarvoor al ruimtelijke richtingen, zoals het regionaal in balans brengen van vraag en aanbod van zoetwater, het hanteren van de voorkeursvolgorde besparen, vasthouden en bergen, het maken van locatiekeuzes die aansluiten bij de zoetwaterbeschikbaarheid, het beschermen van drinkwaterbronnen, en het herstellen van beekdalen. De Nota Ruimte is primair bedoeld om richting te geven aan het nationale omgevingsbeleid. In de Uitvoeringsstrategie zal ook worden op ingegaan op het uitvoeren van de ambities van de Nota Ruimte. Ook vindt nadere uitwerking plaats binnen bestaande programma's en beleidstrajecten, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG).
ID	**197**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbaarheid en verdeling van zoetwater en drinkwater en de gevolgen hiervan onvoldoende duidelijk zijn. Zij vragen om meer concrete uitwerking met heldere keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte maakt als nationale omgevingsvisie structurerende ruimtelijke keuzes, ook ten aanzien van zoetwater. Zo kiezen we ervoor om de voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer te continueren, waarbij het uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid in een gebied, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Daarnaast kiezen we ervoor om gebiedsgericht water te besparen, beter vast te houden en te bergen. Ook kiezen we ervoor dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. Voor onze zoetwatervoorziening, drinkwatervoorziening en waterveiligheid is het van belang dat de zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en het Markermeer niet veel verder worden verkleind. Terughoudendheid met landaanwinning en buitendijks bouwen is daarom geboden. De verdere uitwerking van aan dit onderwerp gerelateerde keuzes gebeurt bijvoorbeeld binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). Ook wordt er binnen het Nationaal Deltaprogramma gewerkt aan een regionale uitwerking van de thema's waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie, met een doorwerking naar ruimtelijke plannen. Daarnaast wordt van regio's verwacht dat ze hier ook in bijvoorbeeld Omgevingsvisies en Omgevingsplannen uitwerking aan geven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**198**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterveiligheid leidend moet zijn bij ruimtelijke keuzes. Zij vragen om een gebiedsgerichte en toekomstgerichte aanpak.
Antwoord	Toenemende zeespiegelstijging en vaker voorkomende weersextremen vormen een bedreiging voor waterveiligheid en kunnen vaker leiden tot wateroverlast in Nederland. Deze risico's vragen om maatregelen met ruimtelijke impact, overweging bij ruimtelijke inrichting en in sommige situaties aanpassing van huidig functiegebruik. Dit wordt in de Nota Ruimte benoemd. In de Nota Ruimte maken we keuzes ten aanzien van onze waterveiligheid. Er gelden ruimtelijke reserveringen voor zandwinning (op de Noordzee) ten behoeve van het behoud van het kustfundament en -waterveiligheid. Ook zijn er ruimtelijke reserveringen nodig om in de toekomst waterkeringen verder te kunnen versterken. Daarnaast is ook het behouden en reserveren van voldoende ruimte voor de rivier zelf, en rivierverruimende maatregelen voor het vergroten van de afvoer- en bergingscapaciteit, van belang. Verder wordt de langetermijnstrategie omtrent wateropgaven uitgewerkt in andere programma's. Denk hierbij onder andere aan het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) en het Nationaal Waterprogramma (NWP). Het Kennisprogramma Zeespiegelstijging laat zien dat Nederland met de huidige aanpak voor waterveiligheid en kustbeheer technisch een zeespiegelstijging tot zeker 3 meter kan opvangen, mits tijdig voldoende ruimte, middelen, uitvoeringscapaciteit en zand en klei beschikbaar zijn. Dit vraagt blijvende aandacht voor het op orde houden van de waterkeringen en het kustbeheer en heeft grote gevolgen voor bestaand en toekomstig ruimtegebruik. Vervolgonderzoek zal aanvullende mogelijkheden in beeld brengen om de huidige strategie langer voort te zetten en om Nederland ook bij verdergaande zeespiegelstijging te beschermen.
ID	**199**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een integrale benadering waarin water en bodem sturend zijn voor ruimtelijke keuzes. Zij vragen om betere koppeling met andere opgaven.
Antwoord	De Nota Ruimte is hierop aangepast met een nieuwe paragraaf over water en bodem sturend als richtinggevend principe. Ook is per integraal thema (Landbouw en natuur, Economie en energie en Wonen, werken en bereikbaarheid) expliciet aangegeven hoe water en bodem doorwerkt. In de Nota Ruimte hanteert het kabinet water en bodem sturend als richtinggevend principe en zorgen we voor integrale borging. Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem van groot belang. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade.
ID	**200**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterkwaliteit onvoldoende wordt uitgewerkt. Zij vragen om een bredere en integrale aanpak.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van waterkwaliteit als onderdeel van een toekomstbestendig water- en bodemsysteem. In de bouwsteen "Regionale systemen in balans" wordt waterkwaliteit verbonden met bijvoorbeeld waterbeschikbaarheid, herstel van beekdalen, natuurontwikkeling en bodemkwaliteit. Ook wordt beschreven dat maatregelen gericht op het verbeteren van water- en bodemcondities kunnen bijdragen aan natuurdoelen, het beperken van verontreinigingen en het verbeteren van de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. In de definitieve Nota Ruimte is deze samenhang verder verduidelijkt. Zo is toegevoegd dat voldoende, schoon en gezond water essentieel is voor mens en natuur: voor drinkwater, landbouw en industrie, zwemwater en recreatie, voor dieren en planten en voor ruimtelijke kwaliteit. Het Nationaal Waterprogramma (NWP) bevat nationale beleids- en beheerdoelen voor onder meer waterkwaliteit, waterveiligheid en zoetwaterbeschikbaarheid. De Nota Ruimte geeft hiervoor de ruimtelijke richting op hoofdlijnen. De verdere uitwerking vindt onder andere plaats binnen het Nationaal Waterprogramma.
ID	**201**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verschillende waterproblematiek onvoldoende wordt meegenomen. Zij vragen om een completere uitwerking van droogte, verzilting en (grond)wateroverlast.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadert de opgaven rond droogte, verzilting, wateroverlast en waterbeschikbaarheid al nadrukkelijk in samenhang. In de bouwsteen “Regionale systemen in balans” wordt beschreven dat regionale water- en bodemsystemen in relatie tot het hoofdwatersysteem worden beschouwd en dat rekening moet worden gehouden met veranderende condities (bijvoorbeeld natter, droger, en zouter). Daarbij wordt aandacht besteed aan watertekorten, wateroverlast, verzilting, grondwaterstanden, zoetwaterbeschikbaarheid, waterkwaliteit en de noodzaak om ruimtelijke functies aan te laten sluiten bij water- en bodemcondities. In de definitieve Nota Ruimte is deze samenhang verder verduidelijkt. Zo is explicieter beschreven dat de regionale water- en bodemsystemen in relatie tot het hoofdwatersysteem worden uitgewerkt en dat het Nationaal Waterprogramma het kader vormt voor nationale doelen op het gebied van waterveiligheid, wateroverlast, zoetwaterbeschikbaarheid en waterkwaliteit. Daarnaast is er aandacht voor het beperken van de afhankelijkheid van zoetwateraanvoer, het beschermen van drinkwaterbronnen, het herstel van hydrologische systemen en de rol van locatiekeuzes bij watervraag en drinkwaterbeschikbaarheid. De Nota Ruimte geeft hiervoor de ruimtelijke richting op hoofdlijnen. Verdere uitwerking vindt bijvoorbeeld plaats binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG).
ID	**202**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de financiële consequenties voor bodemdaling en het klimaat adaptief inrichten van het ruimtelijk domein onvoldoende zijn uitgewerkt.
Antwoord	De Nota Ruimte is als nationale omgevingsvisie een visiedocument voor de fysieke leefomgeving. In de uitvoeringsstrategie zal een overzicht worden opgenomen van de middelen die het Rijk op de verschillende departementale begrotingen beschikbaar heeft voor de fysieke leefomgeving en die bedoeld zijn voor opgaven die in lijn zijn met de Nota Ruimte, dus ook voor de opgaven voor water en bodem. In de uitvoeringsstrategie wordt ook een werkwijze opgenomen om, waar mogelijk en passend, middelen gericht en in samenhang in te zetten voor de uitvoering van de opgaven uit de Nota Ruimte, mede ten behoeve van gebiedsgerichte financiering. Daarnaast wordt er gewerkt aan een nieuwe Rijksbrede investeringslogica voor langetermijninvesteringen, met als uitgangspunten langetermijnperspectief, rechtvaardigheid, voorspelbaarheid en continuïteit, en meervoudig doelbereik.
ID	**203**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om in het ruimtelijk en waterbeleid ruimte, flexibiliteit en ondersteuning te bieden voor innovatieve maatregelen voor waterbeheer, waterbesparing en waterberging, zoals infiltratiesystemen, peilgestuurde drainage, ondergrondse en bovengrondse wateropslag, en om samenwerking en passende vergoeding mogelijk te maken bij gebiedsgerichte maatregelen zoals regionale buffers, piekberging en agrarisch natuurbeheer.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat niet in op specifieke innovatieve technieken en maatregelen zoals infiltratiesystemen of peilgestuurde drainage. Als visiedocument schetst de Nota Ruimte de hoofdlijnen en ruimtelijke kaders voor de fysieke leefomgeving. Dergelijke maatregelen passen bijvoorbeeld binnen gebiedsgerichte strategieën en de verdere uitwerking van het waterbeleid., onder andere via het Nationaal Waterprogramma en het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater.
ID	**205**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het combineren van wateropgaven met andere functies. Zij vragen om het stimuleren van meervoudig ruimtegebruik.
Antwoord	Dit is in lijn met de Nota Ruimte. Maatregelen die nodig zijn om ons water- en bodemsysteem toekomstbestendig te maken bieden volop mogelijkheden voor functiecombinaties. De Nota Ruimte zet in op meervoudig ruimtegebruik en ondersteunt dus ook het waar mogelijk combineren van wateropgaven met andere functies. In de Nota Ruimte wordt aangegeven dat maatregelen in het water- en bodemsysteem kunnen worden gekoppeld aan andere doelen, zoals natuurontwikkeling, groenblauwe dooradering, waterkwaliteit, waterberging en het herstel van beekdalen. Meervoudig ruimtegebruik is één van de drie leidende principes in de Nota Ruimte. Per thema is in de Nota Ruimte toegevoegd hoe de leidende principes terugkomen.
ID	**206**
Samenvattende vraag	De indieners roepen op tot landelijk werkbare regels en een handelingskader voor infiltratie van (hemel)water. De indiener is het oneens met de huidige inzet in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte richt zich op de ruimtelijke keuzes die nodig zijn voor een toekomstbestendig water- en bodemsysteem. Daarbij wordt ingezet op het regionaal in balans brengen van vraag en aanbod van zoetwater, het vasthouden en bergen van water en het versterken van de regionale water- en bodemsystemen. In de definitieve Nota Ruimte is extra tekst toegevoegd over sponswerking. Daarbij is opgenomen dat herstel en versterking van sponswerking vragen om systeemgerichte keuzes en een gebiedsgerichte aanpak, ondersteund met onder meer een nationale sponskaart en een handreiking sponswerking. Dit maakt ook onderdeel uit van het Nationaal Water Programma (NWP). De Nota Ruimte legt echter geen landelijke normen of verplicht handelingskader voor infiltratie van hemelwater vast.
ID	**208**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het doel en de werking van de waterkalender onvoldoende zijn uitgewerkt. Zij vragen om duidelijkheid over hoe informatie beschikbaar wordt gemaakt en hoe dit instrument bijdraagt aan beleidskeuzes en inzicht in klimaat- en watergerelateerde risico’s.
Antwoord	In de Nota Ruimte staat beschreven dat een waterkalender kan helpen met het tijdig voorzien van informatie richting overheden, burgers en bedrijven over veranderende -water- en bodemomstandigheden. Op dit moment wordt gewerkt aan een verkenning die de mogelijkheden voor het implementeren van een waterkalender onderzoekt vanuit de beschreven uitgangspunten in de Nota Ruimte. De verkenning loopt nog en de waterkalender is daarom nog niet verder uitgewerkt in de Nota Ruimte.
ID	**204**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat uitbreiding van grondwaterbeschermingsgebieden niet automatisch mag leiden tot beperkingen voor agrarisch gebruik. Zij pleiten voor onderbouwing met data, gebiedsspecifieke afwegingen en transparante besluitvorming.
Antwoord	De definitieve Nota Ruimte gaat nader in op grondwaterbeschermingsgebieden en het ruimtelijke ordenen van de ondergrond bij het integrale thema Water en bodem bij de bouwsteen Regionale Systemen in Balans. We beschermen grondwaterbeschermingsgebieden voor de drinkwaterproductie en we zetten er in op het verbeteren van de grondwaterkwaliteit, zodat we onze drinkwaterbronnen veiligstellen. De uitwerking hiervan – ook in relatie tot ruimtelijke functies zoals agrarisch gebruik – wordt in de Nota Ruimte niet nader opgepakt. In onder andere het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het programma Bodem Ondergrond en Grondwater (BOG) gaat het Rijk dieper in op activiteiten in de ondergrond en het beschermen van drinkwaterbronnen. Grondwaterbeschermingsgebieden zijn tevens ook een onderdeel van de Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof. Via deze trajecten vindt ook de nadere uitwerking van deze opgaven plaats.

2.2.4 *Bouwsteen: Klimaatadaptieve inrichting*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**205**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het afwegingskader en klimaatadaptieve normen te vrijblijvend zijn. Zij verzoeken om juridische borging, landelijke eenduidige normering en een verdere concretisering en operationalisering van instrumenten en beleidskaders. Daarbij vragen zij ruimte voor maatwerk.
Antwoord	In de ontwerp-Nota Ruimte zijn de volgende twee keuzes opgenomen: Voor de gebouwde omgeving helpt het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving bij klimaatadaptieve ontwikkeling. Dit is bedoeld als ondersteunend instrument voor Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen bij de locatiekeuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaat adaptieve gebouwde omgeving handvatten. Niet zozeer voor bouwtechnische eisen aan het gebouw zelf, maar vooral voor gebiedsmaatregelen en om de inpassing van het gebouw. In de definitieve Nota Ruimte is er niet voor gekozen om dit verder aan te scherpen en juridisch te borgen. Locatiekeuzes en inrichtingen van gebiedsontwikkelingen zijn uiteindelijk lokale afwegingen die goed verbonden moeten zijn met het water- en bodemsysteem.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**206**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het van groot belang is dat water, bodem en klimaatadaptatie worden meegenomen in ruimtelijke keuzes. Zij vragen om verankering van waterveiligheid, klimaatrisico's en toekomstbestendigheid in beleid en planvorming.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden keuzes gemaakt die ervoor zorgen dat Nederland ook op lange termijn veilig leefbaar is. Hier hoort bij dat water, bodem en klimaatadaptatie worden meegenomen in ruimtelijke keuzes. Daarbij is het doel onder andere het voorkomen van hoge maatschappelijke kosten, zowel op de korte als de lange termijn. Dat betekent dat lastige keuzes niet vooruitgeschoven worden, zodat toekomstige generaties ermee opgezadeld worden. In de definitieve Nota Ruimte heeft deze visie op water en bodem meer duiding gekregen onder 'Water en bodem sturend als richtinggevend principe'.
ID	**207**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om heldere en juridisch geborgde afwegingskaders voor recreatieve functies binnen water- en natuurbeleid.
Antwoord	Op basis van diverse binnengekomen zienswijzen is ervoor gekozen in om het integrale hoofdstuk 'wonen, werken en bereikbaarheid', bouwsteen: 'complete en prettige leefomgevingen', meer aandacht te besteden aan recreatie en toerisme. In deze teksten wordt ook aangegeven dat recreatie niet als een afzonderlijke functie hoeft te worden benaderd, maar juist geïntegreerd kan worden in andere ruimtelijke ontwikkelingen en functies. Water en natuur zijn hier goede voorbeelden van. We kiezen er in de Nota Ruimte niet voor om juridisch geborgde afwegingskaders voor recreatieve functies te introduceren. Keuzes ten aanzien van recreatie blijven namelijk een integrale ruimtelijke afweging die het beste op lokaal en regionaal niveau gemaakt kan worden.
ID	**208**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijker uit te werken waar bouwen verantwoord is vanuit water en bodem.
Antwoord	Bij ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang dat (lokale) water- en bodemcondities goed worden meegewogen. In de Nota Ruimte wordt toegelicht dat het kabinet 'Water en Bodem sturend' hanteert als richtinggevend principe. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. Hoe en waar gebouwd kan worden is per gebied verschillend. Instrumenten als het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving en de Landelijke maatlat groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving dienen ter ondersteuning bij het maken van toekomstbestendige ruimtelijke keuzes die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem. Voor de gebouwde omgeving helpt het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving bij klimaatadaptieve ontwikkeling. Dit kader is bedoeld als ondersteunend instrument voor Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen bij de locatiekeuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving handvatten. Niet zozeer voor bouwtechnische eisen aan het gebouw zelf, maar vooral voor gebiedsmaatregelen en voor de inpassing van het gebouw.
ID	**209**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe de Nota Ruimte zich verhoudt tot de NAS (nationale klimaatadaptatiestrategie).
Antwoord	De Nota Ruimte is als nationale omgevingsvisie het Rijkskader voor de fysieke leefomgeving. In de Nota Ruimte legt het Rijk de langetermijnvisie op de toekomst en de ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland vast. De Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS) wordt de Rijksbrede strategie om Nederland voor te bereiden op en weerbaarder te maken tegen de gevolgen van klimaatverandering. Teksten in de ontwerp-NAS volgen de geschetste richtingen en gemaakte keuzes in de Nota Ruimte en zijn op punten een nadere uitwerking daarvan.
ID	**210**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de drinkwatervoorziening als dwingende reden van groot openbaar belang beter moet worden uitgewerkt. Zij vragen hoe dit juridisch wordt geborgd en meegewogen in ruimtelijke keuzes.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De drinkwatervoorziening is op grond van de Drinkwaterwet al aangewezen als een dwingende reden van groot openbaar belang. De Nota Ruimte geeft aan dat het waterbelang van meet af aan adequaat meegewogen dient te worden, en dat ook betekent drinkwaterbedrijven tijdig betrokken dienen te worden bij ruimtelijke ontwikkelingen. In de Nota Ruimte is meer duiding gegeven aan de koppeling tussen ruimtelijke keuzes en de beschikbaarheid van drinkwater, onder het nieuwe kopje 'Ruimtelijke keuzes en drinkwater'. Op dit moment wordt bij ruimtelijke keuzes nog niet altijd voldoende rekening gehouden met de gevolgen voor de vraag naar drinkwater door een ontwikkeling. De drinkwatervoorziening vraagt ook ruimte: dat geldt bijvoorbeeld voor het uitbreiden van bestaande en het aanwijzen van nieuwe waterwin- en beschermingsgebieden door provincies. Daarnaast is ruimte nodig voor de productie en zuivering van drinkwater en het transport via drinkwaterleidingen. Bij ruimtelijke ontwikkelingen en keuzes over deze bronnen moet door de provincies vroegtijdig rekening worden gehouden met de drinkwatervoorziening. Dit wordt in de Nota Ruimte benoemd.
ID	**211**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat drinkwaterbronnen beter moeten worden beschermd. Zij pleiten voor het uitsluiten van risicovolle activiteiten in grondwaterbeschermingsgebieden en de ondergrond. Zij vragen hoe beschikbaarheid van bronnen, vergunningverlening en benodigde ruimte beter wordt georganiseerd en ondersteund door het Rijk.
Antwoord	De bescherming van de bronnen en inzet van het Rijk ten aanzien van de grondwaterbeschermingsgebieden is opgenomen in het Nationaal Waterprogramma (NWP) samen met het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG). In de Nota Ruimte wordt stilgestaan bij het belang van vroegtijdige aandacht bij medeoverheden voor de invloed van ruimtelijke ontwikkelingen op de beschikbaarheid van drinkwater in de regio en afstemming tussen drinkwaterbedrijven en bevoegd gezag over plannen voor uitbreiding van drinkwaterbronnen. Verder is het ook aan de decentrale overheden om regels over risicovolle activiteiten in grondwaterbeschermingsgebieden op te nemen in hun verordeningen.
ID	**212**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat afvalwaterzuivering en waterketeninfrastructuur onvoldoende zijn meegenomen. Zij vragen om ruimte, capaciteit en investeringen mee te laten groeien met woningbouw en bedrijvigheid.
Antwoord	De Nota Ruimte erkent het belang van afvalwaterzuivering en waterketeninfrastructuur. Zo benoemt de Nota Ruimte dat de zuiveringscapaciteit van rioolwaterzuiveringsinstallaties een belangrijke randvoorwaarde is bij de ontwikkeling van woningbouwlocaties. Aan de Nota Ruimte is tekst toegevoegd over de relatie tussen ruimtelijke keuzes en drinkwater, inclusief de bijbehorende infrastructuur. Op dit moment wordt bij ruimtelijke keuzes nog niet altijd voldoende rekening gehouden met de gevolgen voor de vraag naar drinkwater door een ontwikkeling. De drinkwatervoorziening vraagt ook ruimte: dat geldt bijvoorbeeld voor het uitbreiden van bestaande en het aanwijzen van nieuwe waterwin- en beschermingsgebieden door provincies. Daarnaast is ruimte nodig voor de productie en zuivering van drinkwater en het transport via drinkwaterleidingen. De Nota Ruimte gaat als visiedocument niet nader in op de verdere uitwerking van deze keuzes. Het Nationaal Waterprogramma 2028–2033 (NWP) is het centrale beleidsdocument waarmee het Rijk de nationale wateropgaven programmeert, de strategische keuzes en beleid voor de komende planperiode vastlegt en de koers uitzet voor de langere termijn.
ID	**213**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het rekening houden met klimaatbestendigheid bij elke ruimtelijke inpassing.
Antwoord	De Nota Ruimte heeft nadrukkelijk aandacht voor een klimaatadaptieve inrichting. Een van de ruimtelijke bouwstenen bij het integrale thema 'Water en Bodem' is een 'klimaatadaptieve inrichting'. Daarin maken we onder andere de keuze dat bij het plannen en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving systematisch rekening wordt gehouden met de huidige en toekomstige effecten van klimaatverandering. Ook wordt ingezet op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land, niet alleen op plekken met verhoogde risico's vanuit het water- en bodemsysteem. In bestaand stedelijk gebied dient schade door bodemdaling zoveel mogelijk te worden voorkomen. Dit kan bijvoorbeeld door te investeren in ander grondwaterbeheer of het vervangen van schadegevoelige elementen door bodemdalingsbestendige alternatieven.
ID	**214**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat aanvullende maatregelen nodig zijn om wateroverlast te beperken. Zij vragen om duidelijkheid over ambities voor waterberging en pleiten voor buffering van water op verschillende schaalniveaus.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is meer duiding gegeven aan wateroverlast en het belang van waterberging, en sponswerking. Het belang van maatregelen op verschillende schaalniveaus wordt ook onderkend. Een succesvolle klimaatadaptieve inrichting is afhankelijk van een goede implementatie op verschillende schaalniveaus In de definitieve Nota Ruimte is hierover meer duiding gegeven bij de bouwsteen Klimaatadaptieve Inrichting bij het integrale thema Water en Bodem (onder het kopje 'Regio, wijk en gebouwniveau'). Ook stuurt het Rijk op het besparen, bergen en vasthouden van zoetwater. Bijvoorbeeld door in te zetten op regionale waterbuffers, het waterbergend vermogen van de bodem en de verhoging van het waterpeil van de hoge zandgronden. Het is van belang dat deze keuzes op lokaal en regionaal schaalniveau gebiedsgericht uitgewerkt worden.
ID	**215**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om hittestress en hitte-eilandeffecten beter te onderzoeken. Zij pleiten voor actuele metingen en beoordeling van warmteontwikkeling bij ruimtelijke plannen.
Antwoord	Ten aanzien van hittestress geldt dat in de Nota Ruimte wordt onderkend dat bewoners vaker te maken krijgen met hittestress door klimaatverandering. Ook is opgenomen dat nieuw te ontwikkelen bouwlocaties beter bestand moeten zijn tegen onder andere hittestress. Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving handvatten. Die definieert voor nieuwbouw wat onder klimaatadaptief bouwen en inrichten wordt verstaan en bestaat uit kwalitatieve doelen, kwantitatieve prestatie-eisen en richtlijnen voor de thema's overstromingen, wateroverlast, droogte, hitte, biodiversiteit en bodemdaling. De maatlat geeft dus aan hoe er klimaatbestendig ingericht en gebouwd kan worden. De Nota Ruimte biedt als nationale omgevingsvisie de kaders voor het maken van integrale ruimtelijke afwegingen op verschillende schaalniveaus. Dat geldt ook voor klimaatadaptieve keuzes, bijvoorbeeld in de stad en ten aanzien van hittestress. Zo zet de Nota Ruimte in op klimaatadaptieve inrichting van alle functies. Eén van de leidende principes in de Nota Ruimte is dat gebiedskenmerken centraal staan. Veel ruimtelijke keuzes, op bijvoorbeeld het gebied van hittestress, worden uiteindelijk lokaal in gebiedsgerichte uitwerkingen uitgewerkt. In dit kader is ook de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS) van belang. De NAS wordt de Rijksbrede strategie om Nederland voor te bereiden op en weerbaarder te maken tegen de gevolgen van klimaatverandering. Teksten in de ontwerp-NAS volgen de geschetste richtingen en gemaakte keuzes in de Nota Ruimte en zijn op punten een nadere uitwerking daarvan.
ID	**217**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat klimaatadaptatie een integrale opgave is die alle ruimtelijke thema's raakt. Zij vragen om meer aandacht voor de inpassing, samenhang en breedte van klimaatadaptieve maatregelen, inclusief vitale infrastructuur en crisisbestendigheid.
Antwoord	Een van de keuzes onder de bouwsteen 'klimaatadaptieve Inrichting' is dat er wordt ingezet op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land. Niet alleen op plekken met verhoogde risico's vanuit het water- en bodemsysteem. Verder dient het ruimtelijke afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving als ondersteunend instrument bij de keuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Het belang van klimaatadaptatie wordt dus zeker onderkend in de Nota Ruimte. In de definitieve Nota Ruimte is meer duiding gegeven aan klimaatadaptatie en specifiek ook aan doorwerking hiervan op verschillende schaalniveaus. Ook wordt nader ingegaan op wateroverlast in relatie tot vitale infrastructuur in het sectorale hoofdstuk "Waterveiligheid en wateroverlast". Bij investeringen aan bestaande of te ontwikkelen objecten die onderdeel zijn van de vitale infrastructuur, zoals ziekenhuizen en energievoorzieningen, wordt rekening gehouden met overstromingsrisico's. Bij de locatiekeuze wordt dus gekeken naar overstromingsrisico's, en het ontwerp is minimaal gericht op het voorkomen van uitval bij (zware) wateroverlast en op snel herstel na een overstroming.
ID	**218**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat vitale en kwetsbare functies beter beschermd en bewust gepositioneerd moeten worden in relatie tot waterveiligheid en klimaatrisico's. Zij vragen hoe wordt omgegaan met bestaande kwetsbare functies en hoe het Rijk hierop stuurt en vragen dit op te nemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt ingegaan op wateroverlast in relatie tot vitale infrastructuur in het sectorale hoofdstuk "Waterveiligheid en wateroverlast". Bij investeringen aan bestaande of te ontwikkelen objecten die onderdeel zijn van de vitale infrastructuur, zoals ziekenhuizen en energievoorzieningen, wordt rekening gehouden met overstromingsrisico's. Bij de locatiekeuze wordt dus gekeken naar overstromingsrisico's, en het ontwerp is minimaal gericht op het voorkomen van uitval bij (zware) wateroverlast en op snel herstel na een overstroming. Voor vervanging en nieuwaanleg van vitale infrastructuur dragen slimmere locatiekeuzes bij aan een hogere weerbaarheid. Daarnaast geldt voor aanbieders van vitale infrastructuur een wettelijke verplichting hebben om uitval van hun dienstverlening te voorkomen of te beperken. Hierbij gaat het om allerlei soorten risico's, maar ook om overstromingen en extreem weer. Hoe de vitale sectoren omgaan met overstromings- en klimaatrisico's wordt nader uitgewerkt in andere (sectorale) programma's, zoals de Nationale Adaptatiestrategie (NAS'26).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**219**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterbeheer en waterveiligheid beter geborgd moeten worden in ruimtelijke keuzes. Zij vragen om duidelijke koppeling met bodemdaling en zeespiegelstijging en om duidelijke randvoorwaarden rondom waterafvoer, waterbeschikbaarheid, woningbouw en afstemming met betrokken partijen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt onderkend dat waterveiligheid en waterbeheer goed geborgd moeten worden in ruimtelijke keuzes. In de definitieve Nota Ruimte is aandacht voor verschillende aspecten van waterbeheer, waterveiligheid, bodemdaling, zeespiegelstijging en waterbeschikbaarheid in onder andere het integrale thema 'Water en bodem'. Aan de Nota Ruimte is toegevoegd dat we door 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe te hanteren we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting maken, en we voorkomen dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade. Ook is ten aanzien van waterbeschikbaarheid toegevoegd dat het Rijk inzet op verbeterde sturing op watervragers via uitgebreidere toetsingskaders in de vergunningverlening en via ruimtelijke ordening. De eerste stap is het bieden van meer transparantie over watertekorten zodat gebruikers zich kunnen aanpassen en ruimtelijke ordenaars waterbeschikbaarheid beter mee kunnen nemen in ruimtelijke plannen. Dat wordt aanstaande Nationaal Waterprogramma (NWP)-periode ('28-'33) verder uitgewerkt.
ID	**220**
Samenvattende vraag	Indieners stelen dat de rol van waterschappen ontbreekt in de tekst bij gebiedsgerichte uitwerking, hiernaast stellen ze dat de Nota Ruimte meer in moet gaan op de rol van regionale uitwerkingen van klimaatadaptieve inrichting.
Antwoord	De teksten over gebiedsgerichte uitwerking zijn aangepast ten opzichte van de Ontwerp Nota Ruimte. De rol van de waterschappen wordt hier nu ook expliciet benoemd. In de Uitvoeringsstrategie zal nadrukkelijker worden stilgestaan bij het uitvoeren van de ambities uit de Nota Ruimte en de rol van Rijk en medeoverheden.
ID	**221**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de rol van natuur in klimaatadaptatie onvoldoende is uitgewerkt.
Antwoord	De Nota Ruimte is aangescherpt op het onderwerp klimaatadaptatie. De rol van natuur bij klimaatadaptatie wordt nader geschetst. In de bouwsteen 'Klimaatadaptieve inrichting' wordt hier nadrukkelijk bij stilgestaan. Klimaatadaptieve inrichting is niet alleen beperkt tot de (dicht)bebouwde omgeving, maar geldt net zozeer voor het landelijk gebied. Inrichting en beheer volgens de principes van Basiskwaliteit Natuur zorgt niet alleen dat alle condities voor algemene soorten in orde zijn, zoals voldoende onbebouwd terrein, laag begroeide, middelhoge vegetatie, wateroppervlakte en boomkroonbedekking. Ook kan dit extra ruimte geven voor recreatie, wateropvang en hittereductie. Het actieprogramma Klimaatadaptatie Natuur (AP KAN) en het actieprogramma Klimaatadaptatie Landbouw (AP KAL) zijn gericht op het toegerust maken van respectievelijk natuur en landbouw om beter om te gaan met en voorbereid te zijn op de effecten van klimaatverandering.

2.2.5 *Algemeen Water en bodem*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**86**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het meenemen van integrale grootschalige oplossingen ten aanzien van kustuitbreiding in de Nota Ruimte.
Antwoord	Kustuitbreiding wordt vooralsnog niet toegestaan, zoals ook in de ontwerp Nota Ruimte al werd beschreven. Op deze tekst is wel een aanvulling gedaan in de Nota Ruimte: "*wel wordt een aantal onderzoeken uitgevoerd die aan kustuitbreiding raken. Het gaat onder meer om de Verkenning ruimtegebrek Rotterdamse haven en impuls leefomgeving, waarbij zeewaartse uitbreiding één van de te onderzoeken oplossingsrichtingen is, een verkennend onderzoek naar de potentie en haalbaarheid van energieopslag op zee, en een klimaatrobuustheidstoets zandwinning Noordzee. Op basis van nieuwe inzichten uit deze onderzoeken zal worden bepaald of en waar ruimte gegeven kan worden aan specifieke ontwikkelingen. Daarbij dient ook rekening gehouden te worden met andere aandachtspunten zoals het mariene ecosysteem. Randvoorwaardelijk daarbij is dat eventuele kustuitbreiding plaatsvindt in overeenstemming met de geldende natuurwetgeving.*"

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1248**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte te weinig vooruitkijkt naar de periode na 2050. Zij vragen om langetermijnkeuzes voor water, bodem en ruimte tijdig te agenderen.
Antwoord	De Nota Ruimte richt zich op 2050 met een doorkijk naar 2100. We houden ook rekening met de periode na 2050. Daarnaast wordt bij het water- en bodemsysteem rekening gehouden met ontwikkelingen op de langere termijn, zoals zeespiegelstijging en hogere piekafvoeren in de rivieren. Er wordt bijvoorbeeld ruimte gereserveerd voor toekomstige dijkversterkingen en rivierverruiming. Ook wordt benadrukt dat flexibiliteit behouden moet blijven, zodat toekomstige aanpassingen mogelijk zijn. Op deze manier maken we keuzes die ook na 2050 houdbaar blijven en ruimte behouden voor adaptiviteit en flexibiliteit zodat toekomstige aanpassingen mogelijk zijn.
ID	**1249**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gaswinning negatieve effecten heeft op bodem en watersysteem. Zij vragen om een integrale afweging en het afwachten van onderzoeksresultaten.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt als visiedocument ook de hoofdlijnen voor bodem en ondergrond in de fysieke leefomgeving, maar gaat niet in detail in op de genoemde vraagstukken in de Samenvattende vraag. De concrete uitwerking van dit onderwerp vindt plaats in andere (beleids)programma's. In het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO) gaat het Rijk nader in op opgaven die raken aan gas- en zoutwinning en de beleidskeuzes die op basis hiervan worden gemaakt voor de diepe ondergrond. Ook het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) werkt aan het verder uitwerken van opgaven in de bodem en ondergrond. Binnen deze trajecten worden ook integrale afwegingen gemaakt en onderzoeken uitgevoerd.
ID	**222**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het principe 'water en bodem sturend' onvoldoende is verankerd. Zij vragen om dit principe als harde randvoorwaarde te hanteren en concreter uit te werken in ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte is aangepast met een nieuwe paragraaf over 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe. In de Nota Ruimte hanteert het kabinet water en bodem sturend als richtinggevend principe en zorgen we voor integrale borging. Voor toekomstige welvaart en veiligheid zijn keuzes in de ruimtelijke ordening, die goed verbonden zijn met het water- en bodemsysteem, van groot belang. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren in de Nota Ruimte maken we verstandige keuzes in de ruimtelijke ordening en inrichting, en voorkomen we dat volgende generaties worden opgezadeld met hoge kosten en schade.
ID	**223**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbaarheid en verdeling van zoetwater onvoldoende is uitgewerkt. Zij vragen om duidelijke keuzes, sturing en maatregelen om vraag en aanbod structureel in balans te brengen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt in het hoofdstuk 'Water en bodem' nader ingegaan op de rol van het hoofdwatersysteem en de verdeling van zoetwater, met aandacht voor de verhouding tot de regionale systemen. Het is belangrijk dat regio's zelf aan de slag gaan om vraag en aanbod in het regionale (grond- en oppervlakte)water- en bodemsysteem in balans te brengen, inzetten op besparen, bergen en vasthouden en waar nodig ook aanpassingen doen in. De Nota Ruimte beschrijft op hoofdlijnen de kaders voor verschillende thema's in de fysieke leefomgeving, waaronder het thema 'Water & bodem'. Zoetwaterbeschikbaarheid is onderdeel van dit thema. In de Nota Ruimte wordt niet tot in detail ingegaan op deze maatregelen. In het Deltaprogramma, het Nationaal Water Programma (NWP) en het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 wordt hier wel dieper op ingegaan. Het Nationaal Waterprogramma 2028–2033 (NWP) is het centrale beleidsdocument waarmee het Rijk de nationale wateropgaven programmeert, de strategische keuzes en beleid voor de komende planperiode vastlegt en de koers uitzet voor de langere termijn. De nationale verdeling van zoetwater over de Rijntakken wordt uitgewerkt in het Programma Ruimte voor de Rivier 2.0 en wordt geïntegreerd in het Nationaal Waterprogramma (NWP 2028-2033). Het Deltaprogramma (DP) is een langjarig nationaal uitvoeringsprogramma onder de Deltawet, waarin het Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen – met inbreng van maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en het bedrijfsleven – samenwerken aan de bescherming van Nederland tegen hoogwater, aan zoetwaterbeschikbaarheid en aan een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting. Dit advies krijgt doorwerking in de Nationale Omgevingsvisie (Nota Ruimte) en het Rijksbeleid dat voortkomt uit de herijkte deltabeslissingen en voorkeursstrategieën wordt opgenomen in het Nationaal Water Programma (NWP).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**224**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat drinkwaterbronnen beter moeten worden beschermd. Zij pleiten voor het uitsluiten van risicovolle activiteiten in grondwaterbeschermingsgebieden en de ondergrond en geven aan dat risico's voor schuinboren nog worden onderzocht.
Antwoord	De definitieve Nota Ruimte gaat nader in op grondwaterbeschermingsgebieden en het ruimtelijke ordenen van de ondergrond bij het integrale thema Water en Bodem. De tekst is hierop aangevuld en beide onderwerpen zijn afzonderlijk uitgewerkt en onder een eigen kopje opgenomen. Zo is opgenomen dat er Aanvullende Strategische Voorraden (ASV's) zijn aangewezen om op middellange termijn te voldoen aan de drinkwatervraag en is toegevoegd dat er Nationale Grondwaterreserves worden aangewezen die kunnen worden ingezet voor de lange termijn en rampen. Verder beschermen we grondwaterbeschermingsgebieden voor de drinkwaterproductie en we zetten in op het verbeteren van de grondwaterkwaliteit, zodat we onze drinkwaterbronnen veiligstellen. In onder andere het Nationaal Waterprogramma (NWP) en het programma Bodem Ondergrond en Grondwater (BOG) gaat het Rijk specifieker in op activiteiten in de ondergrond en het beschermen van drinkwaterbronnen. Daar vindt ook de nadere uitwerking van deze opgaven plaats. Het Rijk herijkt de Structuurvisie Ondergrond via de programma's Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO) en Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG). Verder is het ook aan de decentrale overheden om regels over risicovolle activiteiten in grondwaterbeschermingsgebieden op te nemen in hun verordeningen.
ID	**225**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de keuzes rond waterveiligheid en ruimtereservering voor rivieren onvoldoende duidelijk zijn. Zij vragen om meer financiering voor natuuropgaven, heldere kaders voor bouwen, reserveringen en bescherming tegen overstromingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden op hoofdlijnen de keuzes vastgelegd ten aanzien van onze waterveiligheid en het reserveren van ruimte voor rivieren. In het themahoofdstuk 'Water en bodem' en in het sectorale hoofdstuk 'Waterveiligheid' wordt hier nader op ingegaan. Zo maken we bijvoorbeeld de keuze om voldoende ruimte voor de rivier te behouden en te reserveren om de afvoer- en bergingscapaciteit te kunnen vergroten. Een fijnmazig detailniveau sluit niet aan bij de Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie, maar wel bij de uitwerking in nationale programma's en in regionale en gebiedsgerichte uitwerking. Omdat de Nota Ruimte een visiedocument is, worden er geen financiële verdelingen uitgewerkt in. De financiering van deze opgaven verloopt via de desbetreffende programma's (bijvoorbeeld Ruimte voor de Rivier 2.0 en het Hoogwaterbeschermingsprogramma).
ID	**226**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de regionale uitwerking van het water- en bodemsysteem onvoldoende concreet is. Zij vragen om gebiedsgericht maatwerk en betere afstemming tussen schaalniveaus.
Antwoord	In de bouwsteen 'Regionale Systemen in Balans' onder het thema 'Water en Bodem' wordt hier in de Nota Ruimte nader op ingegaan. We maken de keuze om samen met de provincies, gemeenten en waterschappen een integrale beschrijving van de regionale water- en bodemsystemen (in relatie tot het hoofdwatersysteem) te maken, waarmee de veranderende condities – nu en in de toekomst – eenduidig worden vastgesteld. Met deze beschrijving kan de samenhang tussen opgaven binnen het water- en bodemsysteem (oa droogte, verzilting, zoetwaterbeschikbaarheid, wateroverlast) en met de fysieke leefomgeving hanteerbaar worden gemaakt voor een meer integrale regionale en lokale afweging.We kijken en denken als Rijk mee vanuit de samenhang tussen regio's, regio-overstijgende vraagstukken en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden. Doel is om inzicht te geven in het water- en bodemsysteem, de opgaven daarin en de mogelijkheden om condities te verbeteren via ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau in het water- en bodemsysteem én in de fysieke leefomgeving. Op basis hiervan kunnen provincies, waterschappen en gemeentelijke waterbeheerders sturen op en rekening houden met de huidige en (autonoom) veranderende water- en bodemcondities. In de Uitvoeringsstrategie zal dit nader worden beschreven.
ID	**227**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat klimaatadaptatie onvoldoende concreet wordt toegepast in ruimtelijke inrichting. Zij vragen om duidelijke normen, instrumenten en borging in beleid en uitvoering.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt ingezet op een verdere verankering van klimaatadaptatie in de ruimtelijke inrichting van Nederland. Dit komt onder andere terug in het integrale thema Water en bodem bij de bouwsteen Klimaatadaptieve inrichting. Er wordt ingezet op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land, niet alleen op plekken met verhoogde risico's vanuit het water- en bodemsysteem. De verdere uitwerking vindt plaats op lokaal en regionaal schaalniveau, in samenhang met de (ontwerp-)Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS). Hiervoor zijn onder meer het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving en de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving beschikbaar.
ID	**228**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de waterkwaliteit en ecologische doelen onvoldoende worden gewaarborgd. Zij vragen om strengere maatregelen en betere bescherming van water en natuur.
Antwoord	De Nota Ruimte is een visie en richtinggevend kader voor de ruimtelijke ordening van Nederland. In de Nota Ruimte heeft waterkwaliteit wel meer aandacht gekregen ten opzichte van het ontwerp. Het onderwerp is nader uitgewerkt, met meer tekst en uitleg bij de opgaven en ambitie onder het integrale thema Water en bodem. Concrete normen voor onder andere waterkwaliteit worden verder uitgewerkt in het Nationaal Water Programma (NWP) en met de implementatie van de Kaderrichtlijn Water (KRW). De Nota Ruimte geeft dus de bredere beleidsrichting, terwijl andere programma's meer specifieke normen, richtlijnen en maatregelen bevatten.
ID	**229**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bodemdaling onvoldoende integraal wordt aangepakt. Zij vragen om nationale regie, gebiedsgericht maatwerk en maatregelen voor een bodemdalingsbestendige inrichting.
Antwoord	Het Rijk geeft met de Nota Ruimte richting aan een klimaatadaptieve inrichting en ontwikkeling, waar bodemdaling een van de aspecten van is. In de Nationale Adaptatiestrategie (NAS) wordt dit concreter uitgewerkt. Voor de gebouwde omgeving helpt het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving daarbij. Dit kader is bedoeld als ondersteunend instrument voor Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen bij de locatiekeuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Het dient als hulpmiddel en maakt inzichtelijk waar het beste gebouwd kan worden, gegeven de plaatsgebonden risico's vanuit het water- en bodemsysteem (wateroverlast, bodemdaling, et cetera). Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving handvatten. Die definieert voor nieuwbouw wat onder klimaatadaptief bouwen en inrichten wordt verstaan en bestaat uit kwalitatieve doelen, kwantitatieve prestatie-eisen en richtlijnen voor de thema's overstromingen, wateroverlast, droogte, hitte, biodiversiteit en bodemdaling. De maatlat geeft dus aan hoe er klimaatbestendig ingericht en gebouwd kan worden. Het gaat dan niet zozeer om bouwtechnische eisen aan het gebouw zelf, maar vooral om gebiedsmaatregelen en om de inpassing van het gebouw. Daarnaast worden er voor specifieke typen gebieden, bijvoorbeeld de veenweidegebieden, keuzes gemaakt die bodemdaling zoveel mogelijk tegen gaan.
ID	**230**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ordening van de ondergrond onvoldoende is uitgewerkt. Zij vragen om een duidelijk afwegingskader en betere bescherming van functies.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte meer aandacht gegeven aan de ordening van de ondergrond. In het integrale thema Water en bodem bij de bouwsteen Regionale Systemen in Balans is meer duiding gegeven aan de visie van het Rijk op de ordening van de ondergrond. Dit komt ook naar voren in het integrale hoofdstuk 'Bodem en ondergrond'. Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen worden, vanaf het begin van de planvorming, de bovengrond en de ondergrond in samenhang bezien. Voor de bodem en ondergrond streven we naar een zo natuurlijk mogelijk functionerend geheel, waarmee verschillende diensten geleverd kunnen worden die essentieel zijn voor bijvoorbeeld natuur, landbouw en wonen. Voor een nationale visie op hoe het Rijk bijdraagt aan veilig, efficiënt en duurzaam ruimtegebruik in de bodem en ondergrond werkt het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG) aan thema's als bodemgezondheid, Ruimtelijke Ordening van de ondergrond, de omgang met bodemdaling en duurzaam beheer van grondwater.
ID	**231**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat herstelmaatregelen voor beekdalen onvoldoende rekening houden met wateroverlast en gebruiksfuncties. Zij vragen om aanpasbaarheid en gebiedsgerichte uitvoering.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Bij het integrale thema Water en bodem wordt een brede manier naar de kansen voor het herstel van de beekdalen voor verschillende opgaven gekeken. Zo wordt ingezet op herstel van beekdalen op zandgronden voor het verbeteren van de waterbeschikbaarheid, waterkwaliteit en infiltratie. Het uitgangspunt hierbij is de ontwikkeling van bufferzones aan weerszijden van de beek en waar mogelijk een meer natuurlijke waterloop door hermeandering. Kennis van historische bekensystemen kan daarbij behulpzaam zijn. Zo draagt dit bij aan het bereiken van waterkwaliteitsdoelen, gecombineerd met andere doelstellingen op het gebied van natuur en waterberging. In het thema Landbouw en natuur wordt de samenhang met de opgaven voor landbouw en natuur belicht. Ook is aangegeven dat er kansen liggen voor een bredere aanpak. In beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden is het mogelijk andere opgaven mee te koppelen: natuuruitbreiding (waaronder beekbegeleidend bos) en andere wateropgaven, zoals het bergen bij hoogwater en vasthouden bij een watertekort. Specifiek voor de zones rond de kwetsbare Natura 2000-gebieden en de kwetsbare watergebieden (beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden), heeft het Rijk uitgangspunten geformuleerd voor een zorgvuldige weging en bepaling van keuzes voor andere ruimtelijke activiteiten dan landbouw. Deze geven richting aan gebiedsgerichte uitvoering binnen deze zones en gebieden. Het Rijk zal het nationale beleid voor de zonering en kwetsbare watergebieden richting decentrale besluitvorming vaststellen via instructieregels.
ID	**232**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de uitwerking van waterbergingslocaties onvoldoende duidelijk is. Zij vragen om heldere keuzes, locaties en afwegingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt aandacht geschonken aan het belang van waterberging om wateroverlast tegen te gaan. Daarbij wordt ingezet op het (lokaal) voldoende ruimte reserveren voor (piek)waterberging, onder meer aan de hand van de zoekgebieden bij het Noordzeekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal. Het doel wordt nagestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor waterberging en ontwikkelingen op gronden die bijzonder geschikt zijn voor infiltratie te vermijden. Daarnaast verkent het Rijk hoe handvatten kunnen worden gegeven aan provincies en waterschappen voor het opstellen en aanwijzen van locaties voor waterberging. Toegevoegd aan de Nota Ruimte is dat op dit onderwerp in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaatsvindt, die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het NWP en zal worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte.
ID	**233**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat alternatieve grootschalige oplossingen voor waterveiligheid en zoetwater onvoldoende worden verkend. Zij vragen om deze opties expliciet te onderzoeken.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden keuzes ten aanzien van bijvoorbeeld waterveiligheid en zoetwater gemaakt in samenhang met nationale programma's, zoals het Nationaal Waterprogramma (NWP), het Deltaprogramma en het Kennisprogramma Zeespiegelstijging. Hoewel de concrete uitwerkingen van dit soort onderwerpen dus in andere programma's landen, houdt de Nota Ruimte wel ruimte om op langere termijn keuzes te maken over grootschalige opgaven, waar nog nader uitwerking aan wordt gegeven en waar op dit moment nog geen concrete keuzes over te maken zijn. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het (kunnen) aanpassen aan veranderende water- en bodemcondities op de zeer lange termijn.

2.3 Landbouw en natuur

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond het integrale thema Landbouw en natuur.

Dit thema is nader onderverdeeld in:
2.3.1 Ambities-principes-strategie
2.3.2 Bouwsteen: Landbouw en natuur in samenhang met water en bodem
2.3.3 Bouwsteen: (Landbouw)gebieden met meervoudige opgaven
2.3.4 Bouwsteen: Clusteren van glastuinbouw
2.3.5 Bouwsteen: Robuust natuursysteem
2.3.6 Landbouw (specifieke sectoren)
2.3.7 Algemeen Landbouw en natuur

2.3.1 Ambities/principes/strategie Landbouw en natuur

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**250**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het borgen van extra natuur, het Natuurnetwerk Nederland en overgangszones rond kwetsbare natuurgebieden. Zij vragen om deze ruimte expliciet op te nemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	Het Rijk is zich ervan bewust dat na het afronden van het Nederlandse Natuurnetwerk er een aanvullende natuurareaalopgave is richting 2050 om (internationale) natuurdoelen te bereiken. Het daadwerkelijk bepalen van de lange-termijnopgave en de invulling daarvan vraagt de komende jaren nog aanvullend onderzoek, uitwerking en weging in de toekomst. De omvang van kwantitatieve opgave is daarnaast afhankelijk van stappen die we de komende jaren zetten op het gebied van onder andere drukfactoren en de natuurinclusieve samenleving.
ID	**251**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water, bodem en hydrologie sterker sturend moeten zijn voor ruimtelijke keuzes. Zij vragen om herstel van natuurlijke systemen en betere borging van water- en bodemkwaliteit. Tevens geven zij aan vanuit klimatologische redenen dat landbouw beperkt moet worden op steile hellingen in Limburg en herstel kwelgebieden vanwege aanwezige habitatypen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is water en bodem sturend als richtinggevend principe opgenomen. De Nota Ruimte zet in op een toekomstbestendig water- en bodemsysteem, waarbij de inrichting van landbouw en natuur meer in overeenstemming wordt gebracht met de natuurlijke kenmerken van een gebied. Dit kan onder meer betekenen dat ruimte wordt gereserveerd voor waterberging, waterinfiltratie en het vasthouden van water, en dat rekening wordt gehouden met vraagstukken als verdroging, verzilting en bodemdaling. Verder beschrijft de Nota Ruimte dat de grondwaterpeilen in de hoge zandgronden met, zo mogelijk en als uitgangspunt, 10 tot 50 centimeter moeten worden verhoogd. Onder andere de bodemsamenstelling, omstandigheden van het watersysteem en gebiedsspecifieke behoeften zijn daarbij belangrijke randvoorwaarden. Overeenkomstig de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zet de Nota Ruimte in op extensieve landbouw en herstel en versterking van de water- en bodemkwaliteit, rondom stikstofgevoelige Natuur2000-gebieden (zonering) en binnen kwetsbare watergebieden zoals beekdalen op zandgronden. Een gezonde bodem draagt bij aan waterbuffering, biodiversiteit, klimaatbestendigheid en de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. Ook wordt benadrukt dat verbetering van de waterkwaliteit noodzakelijk is om te voldoen aan Europese doelstellingen. De landbouw speelt hierin een belangrijke rol, onder meer door het terugdringen van de uit- en afspoeling van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen. Op deze manier worden waterkwaliteit, bodem en hydrologie (grondwater en oppervlaktewaterstanden) nadrukkelijk betrokken bij ruimtelijke keuzes en de inrichting van het landelijk gebied.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**252**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om heldere randvoorwaarden, betere uitvoerbaarheid en structurele betrokkenheid van relevante partijen. Zij stellen dat gebiedsgerichte uitwerking niet mag leiden tot uitstel van noodzakelijke keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat de nationale keuzes, kaders en randvoorwaarden voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Deze vormen het vertrekpunt voor de gebiedsgerichte uitwerking die volgt. Op veel onderwerpen wordt al uitvoering gegeven aan het beleid en is de Uitvoeringsstrategie hier een weergave van. Daarbij wordt samen met medeoverheden en betrokken partijen gewerkt aan de verdere invulling van de opgaven, met ruimte voor regionale verschillen en gebiedsspecifieke oplossingen. Hiermee wordt een balans gezocht tussen duidelijke nationale kaders en voldoende ruimte voor regionale invulling en samenwerking. In de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte zal worden uitgelegd hoe deze gebiedsgerichte uitwerking wordt vormgegeven.
ID	**253**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de nationale invulling van internationale verplichtingen kritisch moet worden onderbouwd. Zij vragen om duidelijkheid over de noodzaak en reikwijdte van nationale keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte is gebaseerd op de wettelijke verplichtingen die voortvloeien uit internationale en Europese afspraken op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat. Het gaat hierbij onder meer om de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Natuurherstelverordening, de Kaderrichtlijn Water, de Europese richtlijn bodemmonitoring en veerkracht, de Europese en Nederlandse Klimaatwet en het Klimaatakkoord van Parijs. Deze verplichtingen vormen een belangrijk uitgangspunt voor de keuzes die in de Nota Ruimte zijn gemaakt. De Nota Ruimte introduceert daarbij geen aanvullende nationale verplichtingen bovenop bestaande internationale en Europese wet- en regelgeving, maar geeft richting aan de ruimtelijke doorwerking van deze al geldende wettelijke opgaven.
ID	**254**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een integrale aanpak van natuur, landbouw, klimaat, water en bodem. Zij stellen dat ruimtelijk beleid meer moet bijdragen aan klimaatdoelen en natuurherstel.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van een integrale benadering van natuur, landbouw, klimaat, water en bodem. De opgaven op deze terreinen hangen nauw met elkaar samen en kunnen niet los van elkaar worden aangepakt. Daarom kiest de Nota Ruimte voor een gebiedsgerichte aanpak, waarbij de verduurzaming van de landbouw, natuurherstel, waterbeheer, klimaatadaptatie en een gezond bodem- en watersysteem zoveel mogelijk in samenhang worden vormgegeven. De Nota Ruimte benoemt expliciet dat de opgaven voor natuur en de verduurzaming van de landbouw goed te combineren zijn met de aanpak van water- en bodemopgaven, zoals het verbeteren van de waterkwaliteit, het tegengaan van verdroging, wateroverlast en bodemdaling. Daarbij wordt ingezet op maatregelen zoals groenblauwe dooradering, beekdalherstel, bescherming van grondwater en meer ruimte voor waterberging. Daarnaast wordt ingezet op een robuust natuursysteem, natuurherstel en het wegnemen van drukfactoren zoals stikstof, verdroging en onvoldoende water- en bodemkwaliteit. Ook wordt natuur nadrukkelijk verbonden met andere functies, zodat via functiecombinaties kan worden bijgedragen aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving. Op deze wijze draagt het ruimtelijk beleid bij aan zowel natuurherstel als het behalen van klimaat-, water- en bodemdoelen.
ID	**255**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om internationale natuurverplichtingen juridisch duidelijker te borgen in de Nota Ruimte. Zij stellen dat beleid en uitvoering moeten aansluiten op de verplichtingen voor natuurherstel.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. De Nota Ruimte hierop aangepast. In de Kamerbrief van 26 juni 2026 zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd. De internationale en Europese verplichtingen op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat vormen dan ook een belangrijk uitgangspunt voor de Nota Ruimte. Het gaat daarbij om de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), de Natuurherstelverordening (NHV), de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de EU-richtlijn bodemmonitoring en veerkracht (RBMV). En om de klimaatverplichtingen ten aanzien van CO2-reductie, zoals de Europese en Nederlandse Klimaatwet en het internationale Klimaatakkoord van Parijs. De Nota Ruimte zet daarom, mede in het kader van de Natuurherstelverordening (NHV) in op natuurherstel, versterking van natuur binnen én buiten beschermde gebieden en op functiecombinaties die bijdragen aan een robuust natuursysteem. De Europese Natuurherstelverordening (NHV) die sinds 18 augustus 2024 van kracht is, bouwt op eerdere Europese wetgeving, zoals de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), de Kaderrichtlijn water (KRW) en de Kaderrichtlijn Mariene strategie. De KRW beschrijft wat een goede toestand van oppervlaktewater en grondwater is en stelt dat er geen achteruitgang op mag treden. De uitvoering van de KRW is een verantwoordelijkheid van alle overheden. Tot en met 2027 hebben zij daarvoor veel verbetermaatregelen uitgevoerd en ook na 2027 spannen Rijk en medeoverheden zich in om aan de KRW te voldoen. De Nota Ruimte kiest niet voor aanvullende juridische borging, maar sluit aan bij bestaande wettelijke kaders en bestuurlijke afspraken, zodat invulling kan worden gegeven aan de internationale natuurverplichtingen in samenhang met andere ruimtelijke opgaven.
ID	**250**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om stedelijke ontwikkeling en recreatie beter af te stemmen op natuurkwaliteit. Zij stellen dat kwetsbare natuurgebieden moeten worden ontlast.
Antwoord	Het belang van een goede afstemming tussen stedelijke ontwikkeling, recreatie en natuurkwaliteit ia onderdeel van de Nota Ruimte. De Nota Ruimte zet daarom in op natuurinclusief bouwen, versterking van groen in en om steden en groenblauwe verbindingen tussen stedelijk gebied en het buitengebied. Naar aanleiding van de zienswijzen is de rol van groenblauwe verbindingen voor de versterking van natuurkwaliteit en de veerkracht van het water- en bodemsysteem explicieter opgenomen in de Nota Ruimte. Hiermee wordt niet alleen bijgedragen aan een gezonde leefomgeving, maar ook aan een robuuster natuursysteem. Daarnaast kiest de Nota Ruimte voor een gebiedsgerichte aanpak, waarbij de kernkwaliteiten van landschappen, water- en bodemsystemen en natuurgebieden worden betrokken bij ruimtelijke ontwikkelingen. Daarbij wordt gestuurd op een zorgvuldige inpassing van ontwikkelingen, zodat landschappelijke kwaliteiten behouden en waar mogelijk versterkt worden. Ook is verduidelijkt dat cultuurhistorische en landschappelijke waarden vanaf het begin worden meegewogen bij gebiedsontwikkeling en ruimtelijke transities. Ook buiten waardevolle cultuurlandschappen worden landschappelijke waarden vroegtijdig betrokken bij de uitwerking van projecten en transities. Op deze manier wordt gewerkt aan een evenwichtige ontwikkeling van wonen, recreatie en natuur, waarbij kwetsbare natuurgebieden worden ontzien en natuurkwaliteit wordt versterkt.
ID	**251**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om regionale, mariene en grensoverschrijdende natuur beter te beschermen bij ruimtelijke keuzes. Zij stellen dat specifieke gebieden en natuurwaarden explicieter moeten worden geborgd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat de Nederlandse natuur, in onze delta met een unieke waternatuur, onderdeel is van een groter internationaal systeem en dat natuur- en wateropgaven niet stoppen bij bestuurlijke of landsgrenzen. Daarbij vormen onder meer de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Natuurherstelverordening en internationale klimaatafspraken belangrijke uitgangspunten voor het natuurbeleid. De Nota Ruimte zet in op een robuust natuursysteem, versterking van het Natuurnetwerk Nederland en betere verbindingen tussen natuurgebieden. Daarbij wordt ook invulling gegeven aan de opgaven voor natuurherstel. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan de rol van de Nederlandse delta, internationale migratieroutes voor vogels en vissen en de samenhang met Noordwest-Europese natuurgebieden. Ook wordt ingezet op verbindingszones, groenblauwe dooradering en gebiedsgerichte uitwerking, zodat natuurwaarden behouden en versterkt kunnen worden in samenhang met andere ruimtelijke opgaven. De Nota Ruimte kiest nadrukkelijk voor een gebiedsgerichte en regionale uitwerking van natuur- en landgebruiksvraagstukken. Provincies en regio's krijgen een belangrijke rol bij het vertalen van nationale doelen naar gebiedsspecifieke oplossingen, waarbij rekening wordt gehouden met regionale verschillen, grensoverschrijdende samenhang en de kenmerken van het landschap. Op die manier kunnen natuur-, water-, landbouw- en klimaatopgaven in samenhang worden uitgewerkt. Daarnaast wordt benadrukt dat bestaande nationale en internationale beschermingsregimes, waaronder die voor Natura 2000-gebieden en werelderfgoed, belangrijke uitgangspunten vormen voor ruimtelijke afwegingen. Daarnaast erkent de Nota Ruimte het belang van de Noordzee voor voedselwinning. Bij de ruimtelijke inrichting van de Noordzee wordt rekening gehouden met bestaande en nieuwe vormen van duurzame voedselproductie, waaronder visserij en aquacultuur. In de ontwikkelrichting voor 2050 wordt duurzame visserij en aquacultuur expliciet benoemd als onderdeel van de toekomstige voedselvoorziening. De Nota benadrukt daarbij dat voedselwinning, natuurherstel, energieopwekking en andere functies op de Noordzee zoveel mogelijk in balans en waar mogelijk in combinatie met elkaar moeten worden ontwikkeld. Het voorzorgsprincipe wordt daarbij op een realistische wijze toegepast.
ID	**252**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Defensieontwikkelingen zorgvuldiger af te wegen tegen natuurbelangen. Zij stellen dat effecten op natuur, stikstof, hydrologie en cumulatie beter moeten worden onderbouwd.
Antwoord	De Nota Ruimte erkent het belang van een zorgvuldige afweging tussen defensieontwikkelingen en natuurbelangen overeenkomstig het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD). Binnen het NPRD heeft een zorgvuldige weging plaatsgevonden van deze belangen. Daarbij geldt als uitgangspunt dat de wettelijke kaders voor natuur, stikstof en water onverminderd van toepassing blijven. Om de weinig beschikbare ruimte in ons land efficiënt te kunnen benutten, zet de Nota Ruimte in op het combineren van opgaven en ruimtelijke functies waar dat mogelijk is. Voor een robuuste en gezonde natuur is het niet alleen van belang natuurgebieden goed te beschermen, maar ook om natuur te versterken buiten bestaande natuurgebieden. Daarom wordt nadrukkelijk gekeken naar mogelijkheden voor functiecombinaties, bijvoorbeeld tussen natuur en landbouw, waterveiligheid, klimaatadaptatie en in sommige gevallen ook defensie. Dit betekent niet dat nieuwe defensieactiviteiten in kwetsbare natuurgebieden worden gestimuleerd, maar wel dat bij ruimtelijke ontwikkelingen wordt gezocht naar een inrichting die kan bijdragen aan natuurversterking, bijvoorbeeld via groenblauwe structuren, ecologische verbindingen of andere vormen van natuurinclusieve inrichting. Op die manier wordt zowel invulling gegeven aan de defensieopgave als aan de ambitie om de biodiversiteit en basiskwaliteit natuur te beschermen en versterken.
ID	**253**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuurherstel, biodiversiteit en robuuste natuur onvoldoende centraal staan in de Nota Ruimte. Zij vragen om deze opgaven concreter, gelijkwaardiger en meer richtinggevend te borgen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte zet nadrukkelijk in op een robuust natuursysteem, versterking van biodiversiteit en natuurherstel. Daarbij richt zij zich zowel op het beschermen, uitbreiden en verbinden van natuur als op het wegnemen van belangrijke drukfactoren, zoals stikstof, verdroging, versnippering en een onvoldoende water- en bodemkwaliteit. Ook wordt ingezet op de verdere ontwikkeling van het Natuurnetwerk Nederland en de uitvoering van de Natuurherstelverordening. Daarnaast kiest de Nota voor een brede benadering van natuurherstel. Naast bescherming van bestaande natuurgebieden wordt ingezet op natuurinclusieve oplossingen en functiecombinaties buiten natuurgebieden, bijvoorbeeld via groenblauwe dooradering, groen in en om de stad en de combinatie van natuur met opgaven op het gebied van waterveiligheid, klimaatadaptatie en landbouw. Hiermee wordt gewerkt aan een hogere basiskwaliteit van natuur en biodiversiteit in heel Nederland. De wettelijke opgaven op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat, waaronder de verplichtingen uit de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Natuurherstelverordening en de Kaderrichtlijn Water, vormen een belangrijk uitgangspunt voor de Nota Ruimte. De ontwikkelrichting die in de Nota Ruimte is opgenomen, is mede gebaseerd op deze wettelijke verplichtingen. Zo wordt in het kader van de Natuurherstelverordening gewerkt aan een definitief Natuurplan dat in 2027 wordt ingediend bij de Europese Commissie.
ID	**254**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een betere ecologische onderbouwing van ruimtelijke keuzes. Zij stellen dat effecten, onzekerheden en cumulatieve gevolgen volledig en realistischer moeten worden beoordeeld.
Antwoord	De Nota Ruimte is gebaseerd op bestaande nationale en internationale wettelijke kaders en opgaven voor natuur, water, bodem en klimaat. Vanuit die kaders en opgaven geeft de Nota Ruimte de visie op de ruimtelijke ontwikkeling van ons land. De precieze beoordeling van effecten, onzekerheden en cumulatieve gevolgen van concrete maatregelen en projecten vindt plaats in de vervolguitwerking en de daarvoor geldende plan- en besluitvormingsprocedures, waaronder de bijbehorende milieubeoordelingen. Bij het ecologisch onderbouwen van ruimtelijke keuzes wordt onder andere gebruik gemaakt van de bevindingen, gevraagd en ongevraagd advies, van de ecologische autoriteit, PBL en universiteiten. Deze vraag valt daarmee buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte zelf. De uiteindelijke keuze en functietoedeling vindt plaats door gemeenten en provincies in omgevingsvisie en omgevingsplan, daarbij worden alle belangen onderling afgewogen en beoordeeld.
ID	**255**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om landelijke regels en concrete maatregelen voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Zij stellen dat kwetsbare functies, natuur, bodem en water beter beschermd moeten worden.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en stelt geen sectorspecifieke regelgeving vast voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. De uitwerking van normen, toelatingsbeleid en andere maatregelen op dit terrein vindt plaats binnen de daarvoor geldende wet- en regelgeving en beleidskaders. Deze vraag valt daarom buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte. Wel is de Nota Ruimte ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte aangescherpt op de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en de fysieke leefomgeving. Daarbij is explicieter opgenomen dat in sommige gebieden spanning kan ontstaan tussen intensieve teelten waarbij gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt en andere ruimtelijke functies, zoals woningbouw en een gezonde leefomgeving. Daarom geldt als richtinggevende keuze voor de ruimtelijke ordening dat bij ruimtelijke ontwikkelingen zo veel mogelijk afstand wordt gecreëerd tussen gevoelige bestemmingen, zoals woningen, scholen en zorginstellingen, en landbouw waarbij veel gebruik wordt gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen. Daarnaast wordt gewerkt aan afspraken en reductiedoelen om de milieubelasting van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen terug te dringen en de impact op natuur, water en leefomgeving verder te beperken. Hiermee is de ruimtelijke doorwerking van dit onderwerp in de Nota Ruimte verder verduidelijkt.
ID	**256**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer duidelijkheid en regie in de stikstofaanpak. Zij stellen dat natuurherstel en vergunningverlening alleen mogelijk zijn met geborgde ruimtelijke keuzes.
Antwoord	In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Ook wordt duidelijker welke consequenties deze keuzes ruimtelijk hebben. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd. De inhoud van de Nota Ruimte is overeenkomstig de Kamerbrief van 26 juni 2026.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**257**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende duidelijke keuzes maakt over de toekomst van de landbouw. Zij vragen om een ruimtelijke visie met concrete afwegingskaders voor gebieden, sectoren en ontwikkelrichtingen. Ook vragen zij hoe ervoor wordt gezorgd dat de ruimtelijke visie Europese kaders verbindt met regionale identiteit en lokaal maatwerk, zodat toekomstbestendige keuzes worden gemaakt voor de landbouw, voedselzekerheid, landschapsbeheer en het perspectief van huidige en ook de toekomstige generaties boeren?
Antwoord	Sinds het verschijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte heeft het kabinet in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw: maatregelpakket voor landbouw, natuur en stikstof*' van 26 juni 2026 een samenhangende aanpak gepresenteerd met als doel de vergunningverlening los te trekken, de natuur te herstellen en perspectief te bieden aan agrarische ondernemers. Deze aanpak is overgenomen in de Nota Ruimte. De aanpak bestaat uit verschillende landbouwmaatregelen, waaronder bedrijfsspecifieke emissiedoelen, een grondgebondenheidsnorm voor de melkveehouderij, zonering rond kwetsbare natura 2000-gebieden, de aanpak van kwetsbare watergebieden en ondersteuning van agrarische bedrijven, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. In de Nota Ruimte is binnen de nationale kaders bewust voor een gebiedsgerichte uitwerking gekozen. Daarmee worden landelijke doelen en randvoorwaarden meegegeven, terwijl provincies en regio's ruimte houden om deze passend uit te werken op basis van gebiedskenmerken en lokale opgaven. De Nota Ruimte maakt daarom geen gedetailleerde ruimtelijke keuzes over welke teelten, bedrijfsvormen of landbouwsectoren waar een plek krijgen. Ook wordt geen landelijke verdeling vastgelegd tussen bijvoorbeeld intensieve en extensieve landbouw. Dergelijke keuzes maken onderdeel uit van de regionale uitwerking. De Nota Ruimte geeft wel een duidelijke ontwikkelrichting. Daarbij wordt toegewerkt naar een landbouw die past binnen de milieugebruiksruimte en een economisch en ecologisch toekomstperspectief houdt. De Nota stuurt daarbij primair op doelen, zoals het realiseren van een toekomstbestendige landbouw en het behalen van milieu- en natuurdoelen. De wijze waarop individuele bedrijven hier invulling aan geven, bijvoorbeeld via extensivering, innovatie, kringlooplandbouw of andere bedrijfsmodellen, maakt geen onderdeel uit van de Nota Ruimte zelf.
ID	**258**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat landbouwtransitie alleen haalbaar is met duidelijke ondersteuning en meer regie op het grondgebruik. Zij vragen om uitvoeringskracht, financiële middelen, ontwikkelruimte en een realistisch verdienmodel voor agrarische ondernemers en beheerders.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een duurzaam toekomstperspectief voor de land- en tuinbouw, waarbij ondernemers ook in de toekomst kunnen bijdragen aan de voedselvoorziening. Daarbij wordt ingezet op maatregelen die omschakeling naar duurzame vormen van landbouw ondersteunen en laten lonen. Ook is een investeringspakket beschikbaar voor natuurherstel, gebiedsontwikkeling en landbouwtransitie. De Nota Ruimte erkent tegelijkertijd dat de landbouwsector onder druk staat door samenlopende opgaven op het gebied van natuur, klimaat, water, bodem en ruimtegebruik. Juist daarom wordt ingezet op het bieden van meer duidelijkheid en toekomstperspectief voor ondernemers. Daarbij worden landelijke doelen vastgesteld, terwijl de concrete invulling grotendeels gebiedsgericht plaatsvindt. Hierdoor ontstaat ruimte voor regionale verschillen en voor ondernemers om, passend bij hun bedrijf en gebied, invulling te geven aan de transitie. Daarnaast wordt ruimte geboden voor nieuwe verdienmodellen, bijvoorbeeld door agrarische activiteiten te combineren met natuurbeheer, landschapsbeheer en andere maatschappelijke functies. Ook worden mogelijkheden verkend om de landbouwstructuur te versterken, bijvoorbeeld via gebiedsprocessen en vrijwillige vormen van kavelruil of herverkaveling. Hiermee kan een efficiëntere inrichting van landbouwgronden bijdragen aan zowel bedrijfsontwikkeling als andere ruimtelijke opgaven. Ook voor de visserij wordt ingezet op toekomstperspectief. De Nota Ruimte onderkent het economische, maatschappelijke en culturele belang van de visserijsector en de afhankelijkheid van kust- en havengebieden van deze activiteiten. Binnen de beschikbare ruimte wordt gezocht naar een goede balans tussen visserij, natuurherstel, energieopwekking op zee, defensie en andere ruimtevragers. Daarbij blijft aandacht bestaan voor een duurzaam verdienmodel voor vissers en voor de leefbaarheid en economische vitaliteit van visserijgemeenschappen.
ID	**259**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat voedselzekerheid onvoldoende ruimtelijk wordt geborgd. Zij vragen om bescherming van landbouwgrond en voldoende productieruimte voor de land- en tuinbouw.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat de landbouw ook in 2050 een belangrijke leverancier is en blijft van voedsel, uitgangsmateriaal voor voedselproductie (binnen en buiten Nederland), grondstoffen voor de voedselindustrie en de circulaire economie. Daarbij voorziet Nederland in 2050 voor een groot deel in zijn eigen, betaalbare voedsel en is dan ook internationaal nog steeds een belangrijke speler. De Nota Ruimte kiest ervoor om zorgvuldig om te gaan met landbouwgrond. Daarbij wordt geborgd dat voldoende ruimte behouden blijft voor voedselproductie en een sterke, veerkrachtige landbouwsector. Landbouwgronden waar relatief weinig andere ruimtelijke opgaven spelen, worden daarbij zo veel mogelijk ontzien. Bij een voorgenomen functieverandering worden eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en meervoudig ruimtegebruik verkend. De Nota Ruimte kiest niet voor een strikt nationaal of juridisch afwegingskader. De opgaven verschillen sterk per gebied en vragen om maatwerk. Daarom wordt ingezet op nationale sturing waar nodig, gecombineerd met een gebiedsgerichte uitwerking door medeoverheden. Zo kunnen nationale doelen voor voedselzekerheid, landbouw, natuur, water en klimaat worden verbonden met regionale omstandigheden en bestaande gebiedsopgaven. De koers van de Nota Ruimte is als volgt samen te vatten: behoud van voldoende ruimte voor voedselproductie en een toekomstbestendige landbouwsector, terwijl de concrete invulling per gebied wordt uitgewerkt. Het Rijk verkent samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen, zonder onnodige juridische lasten en met ruimte voor regionale afwegingen.
ID	**260**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een landbouw die beter in balans is met natuur, water, bodem en biodiversiteit. Zij vragen om meer ruimte voor natuurinclusieve en extensievere landbouw.
Antwoord	In de Nota Ruimte is omschreven dat de landbouw in 2050 duurzamer en minder belastend is voor de omgeving. Zo is de uitstoot van stikstof en andere vervuilende stoffen dan sterk afgenomen. Daarnaast bieden landbouwgronden ook andere belangrijke maatschappelijke diensten, zoals biodiversiteit, wateropvang, landschappelijke waarde en recreatieve waarden. Als opgave is dan ook geformuleerd dat het Rijk een grote verantwoordelijkheid voelt om een vitale en productieve landbouwsector te behouden die bijdraagt aan voedselvoorziening, de biodiversiteit versterkt, klimaat robuust wordt en bijdraagt aan een schone en gezonde leefomgeving. Daarnaast ondersteunt het Rijk ondernemers die willen omschakelen naar biologische landbouw door in te zetten op een groeiende afzetmarkt en passende randvoorwaarden. De Nota Ruimte zet daarnaast in op een landbouw die efficiënter omgaat met grondstoffen, water en nutriënten. Innovaties en nieuwe productiewijzen dragen eraan bij dat emissies van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen worden verminderd en dat kringlopen verder kunnen worden gesloten. Ook wordt gewerkt aan een landbouw die beter aansluit bij de draagkracht van water en bodem. In dat kader is meer aandacht opgenomen voor innovatieve technieken en nieuwe productiewijzen die bijdragen aan een toekomstbestendige landbouw. De ontwikkelrichting voor 2050 laat zien dat extensievere landbouw en natuur in delen van Nederland steeds meer samengaan, onder andere in overgangs- en verbindingszones rond natuurgebieden, bij beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden. Tegelijkertijd blijft ruimte bestaan voor innovatieve en hoogwaardige vormen van productie, zoals de glastuinbouw. Ook is verduidelijkt dat wordt uitgegaan van een divers landbouwsysteem waarin verschillende vormen van landbouw naast elkaar bestaan. De Nota Ruimte benoemt daarnaast nieuwe ontwikkelingen op het gebied van eiwitvoorziening, waaronder alternatieve eiwitbronnen en microfermentatie, die kunnen bijdragen aan een toekomstbestendig voedselsysteem. Tot slot wordt in de Nota Ruimte op basis van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Landbouw*' van 26 juni 2026 benadrukt dat het verminderen van drukfactoren zoals stikstof noodzakelijk is voor het herstel van natuur en biodiversiteit. Het wegnemen van deze drukfactoren is ook van belang om Nederland van het zogenoemde stikstofslot te krijgen en vergunningverlening voor maatschappelijke ontwikkelingen weer beter mogelijk te maken. Naar aanleiding van de zienswijzen is daarnaast explicieter opgenomen dat hiervoor een investeringspakket voor natuurherstel, gebiedsontwikkeling en landbouwtransitie beschikbaar is. De inhoud van de Kamerbrief is verwerkt in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**261**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om specifieke verduurzamingsrichtingen sterker op te nemen in de Nota Ruimte. Zij noemen biologische en regeneratieve landbouw, eiwittransitie, innovatie en landbouwmethoden met minder negatieve impact.
Antwoord	In de Nota Ruimte is aangeven dat het Rijk werkt aan een goed toekomstperspectief voor de land- en tuinbouw. Met als doel dat deze sectoren op duurzame wijze, binnen onze en de Europese verplichtingen, voldoende voedzame en veilige voedselproducten kunnen blijven leveren voor een weerbare voedselvoorziening voor de huidige en toekomstige generaties. Richting de toekomst ontwikkelt de landbouw daarbij zich richting een toekomstbestendige sector met verdere vermindering van negatieve bijeffecten op de leefomgeving. Door verduurzaming, innovatie en extensivering kan onder meer de stikstofuitstoot worden verminderd en de belasting op bodem, water en natuur worden beperkt. Met technologische oplossingen en inrichtingsmaatregelen worden hierin belangrijke stappen gezet. Dit gebeurt in alle agrarische sectoren: van de veehouderij tot de glastuinbouw. De Nota Ruimte bevat geen ruimtelijke uitwerking van een specifiek aandeel biologische landbouw. Overeenkomstig het actieplan groei van biologische productie en consumptie wordt ingezet op een biologisch landbouwareaal dat 15% bedraagt van het totale landbouwareaal, in 2030. Daarnaast wordt omschreven dat agrarische ondernemers die willen omschakelen naar biologische landbouw perspectief moeten hebben en dat het Rijk inzet op een groeiende afzetmarkt voor biologische producten. Dit onderdeel is naar aanleiding van de zienswijzen nader verduidelijkt. Deze groei van biologisch landbouwareaal zou voor een belangrijk deel kunnen plaatsvinden in gebieden met meervoudige opgaven. De concrete invulling hiervan vindt plaats in de verdere uitwerking van beleid en gebiedsgerichte processen. Ten aanzien van de eiwittransitie beschrijft de Nota Ruimte de verwachte ontwikkeling van nieuwe eiwitbronnen, zoals microfermentatie en dierlijke eiwitten zonder tussenkomst van dieren, als onderdeel van een toekomstbestendig voedselsysteem. De Nota Ruimte bevat echter geen specifieke doelstellingen voor de eiwittransitie, omdat dergelijke sectorspecifieke keuzes buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte vallen.
ID	**262**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijker te maken wat onder voedselzekerheid wordt verstaan. Zij vragen ook of de Nota Ruimte zich moet richten op Nederlandse of Europese kaders voor voedselzekerheid.
Antwoord	Het belang van voedselzekerheid wordt in de Nota Ruimte benadrukt. Daarbij wordt uitgegaan van een weerbare voedselvoorziening voor huidige en toekomstige generaties, waarbij de Nederlandse land- en tuinbouw op duurzame wijze voldoende voedzame en veilige voedselproducten blijft leveren. De Nota Ruimte plaatst voedselzekerheid nadrukkelijk in een bredere Europese context. De Nederlandse landbouw draagt bij aan de voedselvoorziening van Nederland én Europa en blijft ook in 2050 een belangrijke speler op internationale markten. Daarom richt de Nota Ruimte zich zowel op het behoud van voldoende ruimte voor voedselproductie in Nederland als op de bijdrage van Nederland aan de Europese voedselvoorziening. Naar aanleiding van de zienswijzen is bovendien verduidelijkt in de Nota Ruimte dat voedselzekerheid niet los kan worden gezien van geopolitieke ontwikkelingen en klimaatverandering. Geopolitieke spanningen, conflicten en extremer weer vergroten de risico's voor de landbouw, bijvoorbeeld door verstoringen in de aanvoer van grondstoffen en tegenvallende oogsten. Daarom wordt ook ingezet op weerbare landbouwketens, een goed georganiseerde keten van toeleveranciers en verwerkers en een sterke kennisinfrastructuur die is ingericht op agrarische activiteiten.
ID	**263**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een expliciete visie op de ruimtelijke toekomst van de intensieve veehouderij. Zij vragen om de relatie met stikstof, emissies en lokale ontwikkelruimte vast te leggen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent het belang van een toekomstbestendige landbouwsector die opereert binnen de randvoorwaarden van natuur, water, bodem, klimaat en gezondheid. Daarbij wordt benoemd dat drukfactoren zoals stikstof, onvoldoende water- en bodemkwaliteit en verzuring moeten worden verminderd om de kwaliteit van natuur te verbeteren en vergunningverlening weer mogelijk te maken. Daarnaast is verduidelijkt dat hiervoor een investeringspakket beschikbaar is voor natuurherstel, gebiedsontwikkeling en landbouwtransitie, gericht op onder meer reductie van stikstof- en CO_2-uitstoot. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor één landelijke ontwikkelrichting voor alle vormen van landbouw, maar benadrukt dat de gewenste ontwikkeling afhankelijk is van gebiedsspecifieke omstandigheden en opgaven. Ook is verduidelijkt dat in de ontwikkelrichting voor 2050 ruimte is voor een mix van intensieve, extensieve en biologische landbouwsystemen. Voor intensieve veehouderij wordt specifiek aandacht besteed aan de effecten op de leefomgeving. Het Rijk werkt aan nieuwe geurnormen binnen de Omgevingswet om omwonenden beter te beschermen en werkt via het Schone Lucht Akkoord aan het verminderen van de gezondheidseffecten van emissies uit de landbouw. Naar aanleiding van de zienswijzen is daarnaast opgenomen in de Nota Ruimte dat het Rijk samen met medeoverheden werkt aan een meer eenduidige nationale aanpak voor zorgvuldig omgaan met landbouwgrond en de daarbij behorende ruimtelijke afwegingen. Het Rijk verkent daarnaast samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing nodig is om te komen tot een eenduidige aanpak voor ruimtelijke afwegingen, waarbij rekening wordt gehouden met landbouw, natuur, milieu, gezondheid en andere ruimtelijke opgaven.
ID	**264**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om landbouw- en voedselclusters ruimtelijk beter te erkennen. Zij pleiten voor aandacht voor regionale specialisaties, innovatiesystemen en strategische agrifoodgebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van goed georganiseerde ketens van toeleveranciers en verwerkers, een sterke kennisinfrastructuur en het behoud van productieketens en logistieke verbindingen. Naar aanleiding van de zienswijzen is daarbij nadrukkelijker aandacht opgenomen voor de kracht van verschillende landbouwspecialisaties en de bijdrage die deze leveren aan de Nederlandse en Europese voedselvoorziening. Ook wordt ruimte geboden aan regionale verschillen en specialisaties. Zo wordt voor de glastuinbouw uitgegaan van concentratie in Greenports en wordt in de ontwikkelrichting voor 2050 ingezet op zowel innovatieve als extensieve productiewijzen, afhankelijk van de kenmerken en opgaven van een gebied. Daarnaast wordt ingezet op innovatie, onderzoek en kennisverspreiding, zodat de landbouwsector zich kan blijven ontwikkelen en inspelen op veranderende marktomstandigheden, technologische ontwikkelingen en gebiedsspecifieke omstandigheden. De landbouwsector levert daarnaast een belangrijke bijdrage aan de werkgelegenheid en economische vitaliteit van regio's. De Nota Ruimte onderkent het belang van sterke productieketens, kennisinfrastructuren en logistieke verbindingen voor het behoud van deze positie. Ook is verduidelijkt dat een toekomstbestendige landbouw vraagt om ruimte voor innovatie en ondernemerschap binnen verschillende landbouwsectoren. Voor de verschillende vormen van tuinbouw kiest de Nota Ruimte niet voor een landelijke ruimtelijke uitwerking per deelsector. Wel wordt aangegeven dat ontwikkelingen moeten aansluiten bij de kenmerken en opgaven van een gebied. De verdere invulling hiervan vindt plaats in regionale en gebiedsgerichte uitwerkingen. Voor de glastuinbouw wordt daarbij specifiek uitgegaan van clustering in Greenports. De Nota Ruimte wijst daarbij geen specifieke gebieden toe aan afzonderlijke landbouwsectoren of teelten, anders dan waar dit expliciet is benoemd, zoals bij de Greenports. Ook wordt nadrukkelijk gezocht naar slimme combinaties tussen landbouw en andere functies. Voor de glastuinbouw noemt de Nota Ruimte bijvoorbeeld het gebruik van restwarmte en andere reststromen in samenwerking met andere sectoren. Daarmee wordt ingezet op een efficiënter ruimte- en energiegebruik en op het versterken van de samenhang tussen landbouw, economie en de energietransitie.
ID	**265**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een concreet en juridisch geborgd afwegingskader voor het onttrekken van landbouwgrond. Zij vragen dat voedselzekerheid, natuurdoelen en gebiedsopgaven hierin zorgvuldig worden meegewogen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond, zodat voldoende ruimte behouden blijft voor voedselproductie en een sterke, veerkrachtige landbouwsector. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Waar eerder werd verwezen naar een afwegingskader, benadrukt de Nota nu expliciet het belang van zorgvuldig omgaan met de schaarse ruimte. Hiermee wordt sterker benadrukt dat ruimtelijke keuzes integraal worden afgewogen en dat zorgvuldig ruimtegebruik een leidend principe is. De Nota Ruimte kiest dus niet voor een juridisch geborgd nationaal afwegingskader. Daarbij speelt mee dat de juridische uitwerking van internationale verplichtingen op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat in een dichtbevolkt land met veel concurrerende ruimteclaims in toenemende mate tot knelpunten leidt. Om voldoende ruimte te houden voor een integrale afweging tussen landbouw, natuur, woningbouw, energie, economie, water en defensie, wordt ingezet op een eenduidige nationale aanpak die samen met medeoverheden wordt uitgewerkt. Indien nodig kan deze aanpak worden vastgelegd in bestuurlijke afspraken.
ID	**266**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een ruimtelijke structuur voor landbouw en natuur. Zij pleiten voor duidelijke zonering, zodat landbouwvormen en natuurfuncties op passende plekken worden geborgd.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor een strikte landelijke zonering, maar voor een gebiedsgerichte aanpak waarin landbouw, natuur, water en bodem in samenhang worden ontwikkeld. Naar aanleiding van de zienswijzen is verduidelijkt in de Nota Ruimte dat deze samenhang waar mogelijk ook wordt benut om opgaven voor waterkwaliteit, klimaatadaptatie en bodemverbetering met elkaar te verbinden. Daarbij wordt ingezet op een robuust natuurnetwerk, versterking van natuur binnen én buiten natuurgebieden en op landbouwvormen die passen bij de kenmerken en opgaven van een gebied. Rond stikstofgevoelige natuurgebieden worden overgangs- en verbindingszones voorzien waarin agrarisch grondgebruik aansluit bij de natuurfunctie en waar extensievere vormen van landbouw kunnen worden gecombineerd met andere activiteiten. Ook is explicieter beschreven dat deze overgangs- (zones) en verbindingszones bijdragen aan de versterking van ecologische verbindingen en groenblauwe structuren. Daarnaast wordt bij ruimtelijke ontwikkelingen gestuurd op het voorkomen van negatieve effecten voor zowel natuur als landbouw, bijvoorbeeld door kwetsbare natuurgebieden te beschermen en voldoende afstand te creëren tussen gevoelige functies en landbouwactiviteiten die invloed kunnen hebben op de leefomgeving. Op deze wijze wordt gewerkt aan een ruimtelijke inrichting waarin landbouw- en natuurfuncties op passende locaties kunnen samengaan en elkaar versterken. Daarnaast besteedt de Nota Ruimte specifiek aandacht aan gebieden waar landbouw met intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en andere ruimtelijke functies elkaar raken. In deze situaties kan spanning ontstaan met woningbouw en een gezonde leefomgeving. Naar aanleiding van de zienswijzen is dit onderwerp nader uitgewerkt. Daarom geldt als richtinggevende keuze voor de ruimtelijke ordening dat bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen zo veel mogelijk afstand wordt gecreëerd tussen gevoelige bestemmingen, zoals woningen, scholen en zorginstellingen, en landbouw waarbij veel gebruik wordt gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen.
ID	**267**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimtelijke claims gevolgen hebben voor eigendom, grondwaarde en bedrijfscontinuïteit. Zij vragen om volledige compensatie en aandacht voor betaalbare landbouwgrond.
Antwoord	In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* 'van 26 juni 2026 zijn onder meer door het kabinet keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Essentieel onderdeel van de aanpak zoals in de genoemde Kamerbrief is verwoord is de ondersteuning van boerenbedrijven bij het nemen van maatregelen. Het gaat om brede ondersteuning o.a. binnen zoneringen rondom stikstofgevoelige Natura2000-gebieden. Dan gaat het over innoveren, extensiveren, omschakelen, verplaatsen en vrijwillig beëindigen ('trappetje van Remkes'). Ook investeert het kabinet extra in het platteland. Zo is aangegeven dat voor de zoneringsaanpak rondom kwetsbare Natura2000-gebieden financiële middelen beschikbaar zijn voor o.a. compensatie herwaardering grond. De Nota Ruimte onderkent daarnaast dat de toenemende druk op de ruimte gevolgen kan hebben voor agrarische bedrijven. Omdat landbouw de grootste ruimtegebruiker van Nederland is, vindt uitbreiding van andere functies, zoals woningbouw, natuur, energie, economie en waterveiligheid, veelal plaats op landbouwgrond. Daarom onderschrijft de Nota Ruimte het belang dat de landbouw zorgvuldig wordt meegewogen bij ruimtelijke keuzes en dat voldoende ruimte behouden blijft voor een sterke en veerkrachtige landbouwsector. De Nota Ruimte zet daarom in op zorgvuldig omgaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Landbouwgronden met beperkte opgaven worden daarbij zo veel mogelijk ontzien. Ook worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van andere gronden verkend.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**268**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de gebiedsgerichte aanpak beter te verankeren in de Nota Ruimte. Zij vragen om samenhang tussen landbouw, natuur, stikstof, water, klimaat en regionale uitvoering.
Antwoord	Sinds het verschijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte heeft het kabinet belangrijke stappen gezet via de Taskforce landbouw, natuur en stikstof. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. De ruimtelijke opgave zijn in de Nota ruimte hiervan opgenomen. In de Kamerbrief van 26 juni 2026 zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd.
ID	**269**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke landelijke kaders voor gewasbeschermingsmiddelen, mestgebruik en teeltkeuzes. Zij geven aan dat uniforme regels nodig zijn voor rechtszekerheid en uitvoerbaarheid. Daarnaast wordt een vraag gesteld over de schijding van drinkwater en ander watergebruik.
Antwoord	In de Nota Ruimte is als richtinggevende keuze opgenomen dat bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, vanuit het zorgvuldigheidsprincipe, zo veel mogelijk afstand wordt gecreëerd tussen gevoelige bestemmingen zoals woningen, etc. en landbouw waarbij veel gebruik wordt gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen. Het Rijk kan daarbij met kennis en advies ondersteunen bij de ruimtelijke afweging. Daarnaast werkt het Rijk aan afspraken en reductiedoelen om de milieubelasting van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen verder terug te dringen. In dat kader is een Hoofdlijnenconvenant gesloten, dat wordt uitgewerkt in concrete doelen in deelconvenanten, waarmee wordt gewerkt aan het verminderen van de impact van gewasbeschermingsmiddelen op natuur, leefomgeving en water. Dit moet uiteindelijk leiden tot een kader dat zich eveneens richt op locaties waar mensen langdurig verblijven, zoals woningen, scholen en kinderdagverblijven. Daarnaast wordt vanuit de Kader Richtlijn Water gewerkt aan het waar nodig aan herbeoordeling van toelatingen van KRW normoverschrijdende stoffen en het beperken van emissies in water door gewasbescherming. Landelijke kaders voor mestgebruik en teeltkeuze zijn onderdeel van de actieprogramma's op grond van de Nitraatrichtlijn. Deze programma's worden iedere 4 jaar geactualiseerd.Ook wordt via het Nationaal Waterprogramma ingezet op het juiste water voor het juiste gebruik, zowel voor huishoudens, en voor zakelijk gebruik. Drinkwater is niet strikt te scheiden van ander watergebruik aangezien drinkwater vanuit verschillende bronnen (grondwater en oppervlaktewater) gewonnen wordt.
ID	**270**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landbouw een volwaardige functie is in het landelijk gebied. Zij vragen om perspectief voor de boer en erkenning van de bijdrage aan landschap, leefbaarheid, cultuur en lokale voedselvoorziening.
Antwoord	De Nota Ruimte benoemt dat de landbouw een volwaardige functie is in het landelijk gebied en een belangrijke bijdrage levert aan de voedselvoorziening. Daarnaast levert de landbouwsector een bijdrage aan verschillende maatschappelijke waarden (denk hierbij aan groene ecosysteemdiensten en sociaaleconomische vitaliteit) en is de sector belangrijk als een van de beheerders van het landelijk gebied. Tegelijkertijd leiden neveneffecten van de hoge intensiteit van de landbouwproductie ook tot opgaven in de leefomgeving. Zo staat de landbouwsector, net als andere sectoren, voor belangrijke uitdagingen op het gebied van natuur, water en bodem, klimaat, milieu en gezondheid. De Nota Ruimte benadrukt daarnaast het belang van voedselzekerheid. De landbouw blijft ook in de toekomst volgens de Nota Ruimte een belangrijke leverancier van voedsel voor Nederland en Europa. In de ontwikkelrichting voor 2050 blijft Nederland voor een groot deel voorzien in de eigen voedselbehoefte en wordt voldoende ruimte behouden voor een sterke en veerkrachtige landbouwsector. De Nota Ruimte onderkent tegelijkertijd dat de landbouwsector voor belangrijke uitdagingen staat op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat. Daarom wordt ingezet op een toekomstbestendig perspectief voor agrarische ondernemers, waarbij ruimte blijft voor ontwikkeling en ondernemerschap. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan nieuwe verdienmogelijkheden, bijvoorbeeld via natuurbeheer, landschapsbeheer en andere maatschappelijke diensten waarvoor ondernemers een marktconforme vergoeding kunnen ontvangen. Op die manier wordt gewerkt aan een sterke landbouwsector die ook in de toekomst kan bijdragen aan een vitaal landelijk gebied.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**271**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om natuur, biodiversiteit, ecosysteemdiensten en klimaatadaptatie sterker te borgen. Zij vragen om duidelijkheid over wettelijke natuuropgaven en de ruimtelijke doorwerking daarvan. Ook vragen zij naar een visie op natuurgebieden die aan de zee grenzen.
Antwoord	De Nota Ruimte benoemt de noodzaak van klimaatadaptatie en –mitigatie. Grote wateren en de Noordzee krijgen in de Nota Ruimte expliciet aandacht. De rol en positie van grote wateren en de Noordzee, inclusief de grens tussen zee en land bij klimaatadaptatie en de samenhang met ontwikkelingen, denk aan energie- en voedseltransitie, wordt beschreven. De Nota Ruimte zet in op een robuust natuursysteem, versterking van biodiversiteit en natuurherstel. Daarbij wordt gewerkt aan het verminderen van drukfactoren zoals stikstof, verdroging en een onvoldoende water- en bodemkwaliteit. Ook wordt ingezet op groenblauwe dooradering, natuurinclusieve oplossingen en functiecombinaties die bijdragen aan natuurherstel, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving. De Nota Ruimte hanteert water en bodem als richtinggevend principe. Ruimtelijke inrichting en landgebruik moeten aansluiten bij de natuurlijke kenmerken en gebiedsspecifieke eigenschappen van het water- en bodemsysteem. De ruimtelijke uitwerking van deze opgaven krijgt vorm in de bouwsteen Robuust natuursysteem. Hierin wordt invulling gegeven aan de nationale en internationale natuurdoelen, waaronder de verplichtingen uit de Natuurherstelverordening. De Nota Ruimte besteedt daarbij expliciet aandacht aan waardevolle natuurgebieden en ecosystemen, zoals de Waddenzee en andere grote natuur- en watersystemen, die onderdeel zijn van het robuuste natuurnetwerk van Nederland. De concrete ruimtelijke doorwerking van deze opgaven vindt vervolgens plaats in de gebiedsgerichte uitwerking. Daarbij worden nationale doelen vertaald naar gebiedsspecifieke keuzes, passend bij de kenmerken en opgaven van een gebied. Voor de korte termijn geven de maatregelen uit de Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof richting aan de uitvoering van deze opgaven. Hiermee worden de wettelijke natuurdoelen stapsgewijs ruimtelijk uitgewerkt en gerealiseerd.
ID	**272**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoeveel ruimte er is voor agrarisch natuurbeheer. Zij pleiten voor minder intensieve landbouw die bijdraagt aan voedselzekerheid en biodiversiteit.
Antwoord	De Nota Ruimte stuurt niet op een specifieke vorm van landbouw, omdat dit maatwerk is en per gebied kan verschillen. Daarom wordt gestuurd op de beschikbare milieugebruiksruimte en opgaven op het gebied van natuur, water en bodem. Afhankelijk van de gebiedsopgaven kan dit leiden tot meer extensieve vormen van landbouw waar inzet van agrarisch natuurbeheer een belangrijke rol bij kan vervullen. Agrarisch natuurbeheer, het Agrarisch natuur en landschapsbeheer (ANLb) wordt uitgebreid tot 280.000 ha. Tegelijkertijd kunnen ook innovatie en nieuwe productiewijzen bijdragen aan het realiseren van deze doelen. Daarbij is verduidelijkt dat de ontwikkelrichting voor 2050 ruimte laat voor verschillende landbouwvormen, waaronder extensieve, innovatieve en biologische bedrijfsvoering, passend bij de kenmerken van een gebied.
ID	**273**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verdwijnende landbouw niet vanzelf terugkomt. Zij vragen om dit risico mee te wegen bij ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van een zorgvuldige afweging bij ruimtelijke ontwikkelingen op landbouwgrond. Daarbij wordt onderkend dat functiewijzigingen van landbouwgrond veelal een blijvend karakter hebben en dat behoud van voldoende ruimte voor voedselproductie en een sterke, veerkrachtige landbouwsector daarom aandacht vraagt. Om die reden wordt ingezet op een zorgvuldigere omgang met functiewijzigingen van landbouwgrond, waarbij landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk worden ontzien. Ook worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Daarnaast verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie gewenst is om te komen tot een eenduidige aanpak.
ID	**274**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het creëren van nieuw land om landbouwruimte te vergroten. Zij vragen om deze ruimte te benutten voor verplaatsing van agrarische bedrijven.
Antwoord	De Nota Ruimte voorziet niet in het creëren van nieuw land, eveneens niet om specifiek meer landbouwruimte te vergroten. Wel wordt ingezet op het zorgvuldig omgaan met de beschikbare landbouwgrond en het behouden van voldoende ruimte behoud van een sterke en toekomstbestendige landbouwsector.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**275**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat toezeggingen van de overheid beter moeten worden geborgd.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat niet in op borging van specifieke afspraken of toezeggingen.
ID	**276**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om financiële ondersteuning voor agrariërs. Zij stellen dat compensatie en ondersteuning nodig zijn voor transities in de landbouw.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat niet in op financiële instrumenten. In de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw"* van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Ook wordt duidelijker welke consequenties deze keuzes ruimtelijk hebben. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd.
ID	**277**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een sterkere positionering van Greenports en glastuinbouwketens. Zij pleiten voor erkenning van de samenhang tussen productie, handel, onderzoek, onderwijs en logistiek.
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent het belang van de glastuinbouw en de daaraan verbonden ketens voor de Nederlandse economie, voedselvoorziening en innovatiekracht. In het toekomstbeeld van de Nota is de glastuinbouw geconcentreerd in de Greenports, waar slimme verbindingen worden gelegd met andere sectoren en infrastructuur, bijvoorbeeld voor het gebruik van restwarmte en andere reststromen. Hiermee wordt voortgebouwd op de sterke samenhang tussen productie, handel, logistiek, onderzoek en onderwijs die kenmerkend is voor deze clusters. Daarnaast benadrukt de Nota het belang van innovatie, kennisontwikkeling en kennisverspreiding voor de land- en tuinbouw. Bedrijven maken in toenemende mate gebruik van nieuwe technologieën, zoals kunstmatige intelligentie en precisietechnieken, om emissies te verminderen en duurzamer te produceren. De aanwezigheid van sterke kennis- en innovatieclusters draagt eraan bij dat Nederland internationaal een koploper blijft op het gebied van land- en tuinbouw. De Nota erkent daarmee het belang van geïntegreerde ketens en economische clusters, zoals de Greenports, als belangrijke randvoorwaarde voor een toekomstbestendige en duurzame land- en tuinbouwsector.
ID	**278**
Samenvattende vraag	De indieners vragen welk belang wordt gehecht aan het behoud van landbouwgrond. Zij stellen dat een afwegingskader geen extra blokkade mag vormen voor noodzakelijke woningbouw.
Antwoord	Het behoud van landbouwgrond vormt geen extra blokkade voor het realiseren van woningbouwprojecten. De Nota Ruimte zet wel in op het zorgvuldig omgaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Landbouwgronden met beperkte opgaven worden daarbij zo veel mogelijk ontzien. Ook worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van andere gronden verkend.
ID	**279**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer ruimte om vrijkomende agrarische bebouwing passend te herbestemmen. Zij vragen om een heldere, gebiedsgerichte aanpak met maatwerk voor wonen, zorg, recreatie en economische functies.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent dat vrijkomende agrarische bebouwing een belangrijke ruimtelijke opgave vormt, maar ook kansen biedt voor de vitaliteit van het landelijk gebied. Daarom kiest de Nota voor een integrale benadering, waarbij zorgvuldig wordt gekeken naar nieuwe functies die kunnen bijdragen aan een toekomstbestendig platteland. Voorbeelden hiervan zijn zorgboerderijen, agrarisch natuurbeheer, boerderijwinkels, educatieve functies, recreatie en agrotoerisme. Ook wonen kan op daarvoor geschikte locaties en onder de juiste voorwaarden onderdeel zijn van deze ontwikkeling. Tegelijkertijd benadrukt de Nota dat functieverandering maatwerk vereist. Nieuwe functies mogen niet leiden tot beperkingen voor bestaande agrarische bedrijven, extra druk op kwetsbare natuurgebieden of ongewenste versnippering van het landschap. Daarom moeten ruimtelijke keuzes zorgvuldig worden afgewogen, waarbij per gebied wordt bepaald welke ontwikkelingen passend zijn. De concrete uitwerking vindt plaats op regionaal en lokaal niveau. Provincies en gemeenten krijgen hierbij een belangrijke rol om, binnen de kaders van de Nota Ruimte, een gebiedsgerichte visie te ontwikkelen op de toekomst van erven en vrijkomende agrarische bebouwing. Zo kan rekening worden gehouden met regionale verschillen en de specifieke behoeften van een gebied, terwijl tegelijkertijd wordt gewerkt aan een vitaal landelijk gebied en een toekomstbestendige landbouw.
ID	**280**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke wettelijke kaders voor het mengen van wonen, werken en recreatief verblijf met agrarische activiteiten en natuur.
Antwoord	Een van de leidende principes van de Nota Ruimte is meervoudig ruimtegebruik. De Nota Ruimte onderkent dan ook ten zeerste het belang van meervoudig of multifunctioneel gebruik als principe voor het landelijk gebied. Door traditionele voedselproductie te combineren met maatschappelijke en economische functies, zoals zorg, recreatie, educatie, natuurbeheer of wonen, kunnen nieuwe verdienmodellen ontstaan die perspectief bieden aan boeren en bijdragen aan de vitaliteit van het platteland. De Nota stelt echter geen uniforme wettelijke kaders vast voor het mengen van wonen, werken, recreatief verblijf, agrarische activiteiten en natuur. De juridische kaders hiervoor zijn vastgelegd in de Omgevingswet. De mogelijkheden hiervoor verschillen sterk per gebied en zijn afhankelijk van lokale omstandigheden en opgaven, onder meer vastgelegd in ruimtelijke visies van provincies en gemeenten. Daarom kiest de Nota voor een gebiedsgerichte benadering, waarbij provincies en gemeenten binnen bestaande wettelijke kaders afwegen welke combinaties van functies passend zijn. Daarbij geldt wel als belangrijk uitgangspunt dat nieuwe functies niet mogen leiden tot beperkingen voor bestaande agrarische bedrijven, extra druk op kwetsbare natuurgebieden of aantasting van de kwaliteit van het landschap. Op deze manier biedt de Nota ruimte voor maatwerk, terwijl tegelijkertijd een zorgvuldige afweging van belangen wordt geborgd.
ID	**281**
Samenvattende vraag	De indieners vragen waarom een nieuw afwegingskader voor het onttrekken van landbouwgrond noodzakelijk is. Zij vragen hoe dit zich verhoudt tot de eerdere versoepeling van ruimtelijke afwegingsinstrumenten en welke ruimte gemeenten behouden voor lokaal maatwerk.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat geen nieuw afwegingskader voor het onttrekken van landbouwgrond. De term “afwegingskader” is vervangen door het uitgangspunt om zorgvuldiger om te gaan met landbouwgrond. Dit uitgangspunt komt voort uit de toenemende druk op de ruimte en het belang van landbouwgrond voor voedselproductie, een sterke landbouwsector en andere maatschappelijke waarden. De Nota Ruimte stelt daarom dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Op deze manier wordt geborgd dat landbouw, waar dat mogelijk is, ruimte houdt voor verdere ontwikkeling. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor aanvullende juridische borging. In plaats daarvan verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen. Indien nodig kan dit worden vastgelegd in bestuurlijke afspraken met medeoverheden, met beperkte bureaucratische lasten. Daarmee blijft ruimte bestaan voor gebiedsgerichte afwegingen en regionale invulling door provincies en gemeenten, binnen de nationale uitgangspunten van de Nota Ruimte.
ID	**282**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de werking van het afwegingskader in de praktijk. Zij vragen hoe landbouwgrond wordt afgewogen tegen andere ruimtelijke opgaven en welke afwijkingsruimte daarbij mogelijk blijft.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte bevat geen afwegingskader voor het onttrekken van landbouwgrond, maar gaat uit van het uitgangspunt om zorgvuldiger om te gaan met landbouwgrond. Dit uitgangspunt komt voort uit de toenemende druk op de ruimte en het belang van landbouwgrond voor voedselproductie, een sterke landbouwsector en andere maatschappelijke waarden. De Nota Ruimte stelt daarom dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Op deze manier wordt geborgd dat landbouw, waar dat mogelijk is, ruimte houdt voor verdere ontwikkeling. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor aanvullende juridische borging. In plaats daarvan verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen. Indien nodig kan deze worden vastgelegd in bestuurlijke afspraken met medeoverheden, met beperkte bureaucratische lasten. Daarmee blijft ruimte bestaan voor gebiedsgerichte afwegingen en regionale invulling door provincies en gemeenten, binnen de nationale uitgangspunten van de Nota Ruimte.
ID	**283**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een juridisch geborgd afwegingskader met toetsbare criteria voor functieverandering van landbouwgrond. Zij stellen dat voedselzekerheid, landbouwstructuur en productiebodems volwaardig moeten worden meegewogen.
Antwoord	Het uitgangspunt van de Nota Ruimte is om zorgvuldiger om te gaan met landbouwgrond. Dit uitgangspunt komt voort uit de toenemende druk op de ruimte en het belang van landbouwgrond voor voedselproductie, een sterke landbouwsector en andere maatschappelijke waarden. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor aanvullende juridische borging. In plaats daarvan verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen. Daarmee blijft ruimte bestaan voor gebiedsgerichte afwegingen en regionale invulling door provincies en gemeenten, binnen de nationale uitgangspunten van de Nota Ruimte.
ID	**284**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landbouwgrond zoveel mogelijk beschikbaar moet blijven voor voedselproductie en agrarisch gebruik. Zij vragen om een ruimtelijke koers waarin landbouwgrond niet als restcategorie wordt behandeld.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van de landbouw voor de voedselvoorziening, de economie, het landschap en de leefbaarheid van het landelijk gebied. Tegelijkertijd staat de landbouwsector voor opgaven op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat en neemt de druk op de beschikbare ruimte toe. Omdat landbouw de grootste ruimtegebruiker van Nederland is, zullen andere ruimtelijke ontwikkelingen regelmatig (blijven) raken aan landbouwgrond. Juist daarom kiest de Nota Ruimte voor het uitgangspunt om zorgvuldig om te gaan met landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en gebruik van gronden met andere functies verkend. Het belang van de landbouw wordt hiermee expliciet betrokken bij ruimtelijke afwegingen en het Rijk verkent samen met medeoverheden hoe tot een eenduidige aanpak kan worden gekomen voor het zorgvuldig omgaan met landbouwgrond, in samenhang met andere maatschappelijke opgaven.
ID	**285**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een aanvullend afwegingskader voor landbouwgrond onnodig of belemmerend kan zijn. Zij vragen om voldoende ruimte voor functiewijziging wanneer andere maatschappelijke opgaven daarom vragen.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat geen afwegingskader maar stelt dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Op deze manier wordt geborgd dat landbouw, waar dat mogelijk is, ruimte houdt voor verdere ontwikkeling. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor aanvullende juridische borging. In plaats daarvan verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen. Indien nodig kan deze worden vastgelegd in bestuurlijke afspraken met medeoverheden, met beperkte bureaucratische lasten. Daarmee blijft ruimte bestaan voor gebiedsgerichte afwegingen en regionale invulling door provincies en gemeenten, binnen de nationale uitgangspunten van de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**286**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een voorkeursvolgorde waarbij eerst bestaand bebouwd gebied wordt benut. Zij stellen dat landbouwgrond pas in beeld moet komen als binnenstedelijke ontwikkeling, transformatie en herstructurering onvoldoende ruimte bieden.
Antwoord	De Nota Ruimte stelt dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Op deze manier wordt geborgd dat landbouw, waar dat mogelijk is, ruimte houdt voor verdere ontwikkeling. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor aanvullende juridische borging. In plaats daarvan verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen. Indien nodig kan deze worden vastgelegd in bestuurlijke afspraken met medeoverheden, met beperkte bureaucratische lasten. Daarmee blijft ruimte bestaan voor gebiedsgerichte afwegingen en regionale invulling door provincies en gemeenten, binnen de nationale uitgangspunten van de Nota Ruimte.
ID	**287**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat woningbouw ook in het landelijk gebied of aan dorps- en stadsranden ruimte kan vragen. Zij vragen dat deze woningbouwopgave wordt meegewogen bij zorgvuldig omgaan met landbouwgrond.
Antwoord	De Nota Ruimte stelt dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Op deze manier wordt geborgd dat landbouw, waar dat mogelijk is, ruimte houdt voor verdere ontwikkeling en dat ruimtelijke ontwikkelingen zoals woningbouwprojecten zorgvuldig worden afgewogen.
ID	**288**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur en recreatie volwaardig moeten worden meegewogen bij het onttrekken van landbouwgrond. Zij vragen dat natuurontwikkeling niet ondergeschikt raakt aan landbouw of andere ruimtelijke opgaven.
Antwoord	De Nota Ruimte neemt alle functies volwaardig mee bij ruimtelijke afwegingen. Dat geldt ook voor zowel landbouw, natuur als recreatie. Het realiseren van de (wettelijke) natuuropgaven zijn hierbij het uitgangspunt. Per gebied wordt in de regionale uitwerking beoordeeld welke ruimtelijke keuzes nodig zijn voor natuur, landbouw, water en klimaat.
ID	**289**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor duidelijke criteria voor energieakkers op landbouwgrond. Zij vragen om randvoorwaarden voor locatiekeuze, inrichting en landschappelijke inpassing.
Antwoord	Voor de locatiekeuze voor zonnepanelen geldt de aangescherpte ‘Voorkeursvolgorde Zon’. De Nota Ruimte hanteert water en bodem als richtinggevend principe. Ruimtelijke inrichting en landgebruik moeten aansluiten bij de natuurlijke kenmerken en gebiedsspecifieke eigenschappen van het water- en bodemsysteem. Het beperken van onnodige bodemafdekking is daar onderdeel van. Voor de locatiekeuze voor zonnepanelen geldt daarbij de aangescherpte ‘Voorkeursvolgorde Zon’. De land- en tuinbouwsector niet alleen duurzaam in eigen energievoorziening, maar gaat ook een integraal onderdeel uitmaken van het lokale en regionale energiesysteem. Voor een efficiënte benutting van de energie-infrastructuur is het belangrijk dat veel energie ook lokaal opgewekt wordt. In de land- en tuinbouw liggen belangrijke kansen voor energieproductie, denk aan zonnepanelen op daken, Agri-PV of Agrivoltaics en biogas uit mestvergisting. Ook kan de sector helpen vraag- en aanbod in het energiesysteem te balanceren, onder meer via warmtekrachtkoppelingen (WKK’s) in de glastuinbouw en met slimme opslagsystemen.
ID	**290**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat veranderend grondgebruik negatieve effecten kan hebben op water, lucht, bodem en gezondheid. Zij vragen om betere borging om ongewenste verschuivingen in grondgebruik te voorkomen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is gericht op het voldoen aan internationale verplichtingen op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat. Het gaat daarbij om de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), de Natuurherstelverordening (NHV), de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de EU-richtlijn Bodemmonitoring en veerkracht (RBMV). En om de klimaatverplichtingen ten aanzien van CO2-reductie, zoals de Europese en Nederlandse Klimaatwet en het internationale Klimaatakkoord van Parijs. Door te voldoen aan deze verplichtingen dragen we bij aan de draagkracht van het water- en bodemsysteem, milieu, gezondheid, biodiversiteitsherstel en natuur voor toekomstige maatschappelijke en economische activiteiten Veranderend grondgebruik, zoals omzetting van grasland naar bouwland, kan negatieve effecten hebben op deze bovenstaande Europese verplichtingen maar daarnaast ook positieve effecten. Dit is geen gegeven maar hangt af van verschillende factoren, zoals de locatie, de eigenschappen van de bodem en het beheer van de grond. Schade wordt meestal veroorzaakt door het gebruik van de grond, d.w.z. gebruik van (kunst)mest, gewasbeschermingsmiddelen en water en de teeltkeuze. Zo zijn voor teelt van bollen en lelies over het algemeen veel meer gewasbeschermingsmiddelen nodig dan voor voedselgewassen. Akkerbouw moet daarom in balans met water en bodem en binnen stringente normen voor bemesting en gewasbescherming plaatsvinden. Het voorkomen van negatieve effecten van veranderend grondgebruik op water, lucht, bodem en gezondheid wordt meegenomen in de uitwerking van maatregelen die ook worden uitgewerkt op basis van de Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'* van 26 juni 2026. De inhoud van de Nota Ruimte is in overeenkomstig deze Kamerbrief.
ID	**291**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om landelijke kaders voor mest, gewasbeschermingsmiddelen en teeltkeuzes. Zij stellen dat centrale regie nodig is voor rechtszekerheid, bescherming van kwetsbare functies en een gelijk speelveld.
Antwoord	Er zijn duidelijke landelijke kaders voor het gebruik van mest en gewasbeschermingsmiddelen. De kaders voor gewasbeschermingsmiddelen bestaan uit strenge Europese en nationale regels. Het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb) toetst middelen op veiligheid voor mens, dier en milieu. De wettelijke kaders voor het gebruik van mest in de Nederlandse landbouw zijn vastgelegd in de Meststoffenwet en gebaseerd op de Europese Nitraatrichtlijn. Er zijn daarnaast zorgen over de mogelijke gezondheidseffecten van blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen voor omwonenden van landbouwpercelen. Daarom bevat de Nota Ruimte een aanscherping over de ruimtelijke keuzes die bijdragen aan een gezonde leefomgeving. Bij ruimtelijke ontwikkelingen geldt als zorgvuldigheidsprincipe dat waar mogelijk afstand wordt gecreëerd tussen gevoelige bestemmingen, zoals woningen, scholen en zorginstellingen, en landbouw waarbij veel gebruik wordt gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen. Daarnaast werkt het Rijk aan afspraken en reductiedoelen om de milieubelasting van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen verder terug te dringen. Dit draagt niet alleen bij aan de bescherming van mens en gezondheid, maar ook aan de kwaliteit van natuur, water en leefomgeving. Waar nodig ondersteunt het Rijk de medeoverheden bij de toepassing van instrumenten die zij hebben om ongewenste neveneffecten van landbouwproductie die regionaal of lokaal optreden, te voorkomen en/of verminderen. Het Rijk stuurt verder niet direct op specifieke teeltkeuzes van boeren omdat de Nederlandse overheid principieel kiest voor doelsturing in plaats van middelsturing. Dit betekent dat de overheid wettelijke milieudoelen vastlegt (zoals voor stikstofuitstoot, waterkwaliteit en klimaat), maar bij de ondernemer de vrijheid en verantwoordelijkheid laat, om te bepalen hoe die doelen worden gehaald.
ID	**292**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om voldoende ontwikkelruimte voor bedrijven die verbonden zijn aan het landelijk gebied. Zij stellen dat landbouwbedrijven ruimte, grond en ketenperspectief nodig hebben om toekomstbestendig te blijven.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest voor een toekomstbeeld waarin ruimte bestaat voor verschillende vormen van landbouw. In 2050 produceren sommige bedrijven op intensieve wijze, terwijl andere kiezen voor extensieve of biologische productievormen. Voor alle typen bedrijven geldt dat zij zich verder ontwikkelen door innovatie en bijdragen aan de voedselvoorziening en voedselweerbaarheid van Nederland en Europa. Ook benadrukt de Nota het belang van sterke agrarische ketens, kennisontwikkeling en verwerkende industrie als randvoorwaarde voor een toekomstbestendige landbouwsector. Daarnaast benadrukt de Nota het belang van zorgvuldig omgaan met landbouwgrond. Vanwege de schaarste aan ruimte en het belang van landbouw voor de voedselvoorziening wordt terughoudend omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zoveel mogelijk ontzien, zodat landbouw ook in de toekomst voldoende ruimte behoudt om zich verder te ontwikkelen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**293**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landschap, openheid en erfgoed volwaardig moeten worden meegewogen bij ruimtelijke keuzes in het landelijk gebied. Zij vragen om bescherming van landschappelijke kwaliteit en brede welvaart.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van de Nederlandse cultuurlandschappen als dragers van identiteit, biodiversiteit en leefomgevingskwaliteit. Kenmerkende landschapselementen, zoals houtwallen, heggen, hakhoutbosjes, windsingels, boomcoulissen en erfbeplanting, kunnen bijdragen aan het versterken van het landschap, het natuursysteem, het water- en bodemsysteem en de verduurzaming van de landbouw. Daarmee leveren zij niet alleen een bijdrage aan landschappelijke kwaliteit, maar ook aan de brede welvaart. Daarnaast geeft de Nota aan dat landschappelijke waarden niet alleen binnen waardevolle cultuurlandschappen van belang zijn. Ook bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen en transities moeten deze waarden vroegtijdig worden betrokken bij de planvorming. Decentrale overheden spelen daarbij een belangrijke rol via hun eigen beleid en regelgeving. Ook bestaande nationale en internationale beschermingsregimes, waaronder die voor werelderfgoed, vormen belangrijke uitgangspunten bij ruimtelijke afwegingen.
ID	**294**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om waterveiligheid, klimaatadaptatie en waterberging expliciet mee te nemen in het afwegingskader voor landbouwgrond. Zij stellen dat landbouwgrond soms meervoudig moet kunnen worden ingezet voor deze opgaven.
Antwoord	Het belang van waterveiligheid, klimaatadaptatie en waterberging wordt onderschreven. De Nota Ruimte gaat uit van water en bodem sturend als richtinggevend principe en benadrukt dat de inrichting van landbouw en natuur rekening moet houden met de uitdagingen in het water- en bodemsysteem. Daarbij kan het, afhankelijk van het gebied, nodig zijn ruimte te reserveren voor waterberging, waterinfiltratie en het vasthouden van water. Naar aanleiding van de zienswijzen is in de Nota Ruimte omschreven dat opgaven voor landbouw, natuur, water en klimaat in samenhang dienen te worden bezien en waar mogelijk met elkaar worden gecombineerd. Naar aanleiding van de ingediende zienswijzen is de Nota Ruimte op het punt van een afweegkader landbouwgrond eveneens aangepast. Waar eerder werd verwezen naar een afwegingskader, benadrukt de Nota nu expliciet het belang van zorgvuldig omgaan met landbouwgrond en de schaarse ruimte. De Nota Ruimte onderschrijft het zorgvuldig omgaan met landbouwgrond bij eventuele functiewijzigingen van deze gronden vanwege de waarden die landbouwgrond namelijk biedt. Landbouwgronden met beperkte opgaven worden bij functieveranderingen daardoor zoveel als mogelijk ontzien. Zo wordt gezorgd dat op de plekken waar het kan, landbouw ook de ruimte krijgt. Bij een wens tot functieverandering van landbouwgrond worden daarbij eerst de mogelijkheden van functiecombinatie en gebruik van gronden met andere functies verkend.
ID	**295**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om regionale betrokkenheid bij de uitwerking van het afwegingskader. Zij stellen dat toepassing rekening moet houden met gebiedsspecifieke omstandigheden, bestaande visies en regionale belangen.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat niet langer uit van een afwegingskader maar stelt dat zorgvuldig moet worden omgegaan met functiewijzigingen van landbouwgrond. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en het gebruik van gronden met andere functies verkend. Op deze manier wordt geborgd dat landbouw, waar dat mogelijk is, ruimte houdt voor verdere ontwikkeling. De Nota Ruimte kiest daarbij niet voor aanvullende juridische borging. In plaats daarvan verkent het Rijk samen met medeoverheden welke vorm van nationale sturing of regie wenselijk is om tot een eenduidige aanpak te komen. Indien nodig kan deze worden vastgelegd in bestuurlijke afspraken met medeoverheden, met beperkte bureaucratische lasten. Daarmee blijft ruimte bestaan voor gebiedsgerichte afwegingen en regionale invulling door provincies en gemeenten, binnen de nationale uitgangspunten van de Nota Ruimte.
ID	**296**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duidelijke keuzes, spelregels en onderbouwing ontbreken voor landbouw, natuur en milieu. Zij vragen om een beter uitvoerbare koers voor de transitie in het landelijk gebied.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Sinds het verschijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte heeft het kabinet in de Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'*: van 26 juni 2026, een samenhangende aanpak gepresenteerd met als doel de vergunningverlening los te trekken, de natuur te herstellen en perspectief te bieden aan agrarische ondernemers. Deze aanpak bestaat uit verschillende maatregelen, waaronder bedrijfsspecifieke emissiedoelen, een grondgebondenheidsnorm voor de melkveehouderij, zonering rond kwetsbare natura 2000-gebieden, de aanpak van kwetsbare watergebieden, ondersteuning van agrarische bedrijven, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd. De Nota Ruimte is overeenkomstig de Kamerbrief van 26 juni 2026 en bevat daarmee keuzes en richtinggevende uitspraken voor de transitie van het landelijk gebied, gebaseerd op de (internationale) opgaven voor landbouw, natuur, water, bodem en klimaat.
ID	**297**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om ruimte voor lokale invulling van vrijkomende erven. Zij pleiten voor zorgvuldig inbreiden op bestaande erven zonder negatieve effecten voor blijvende agrarische bedrijven.
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent dat het aantal agrarische bedrijven al decennia afneemt, waardoor vrijkomende agrarische bebouwing ontstaat. Dit brengt risico's met zich mee, zoals leegstand en verlies van landschappelijke kwaliteit, maar biedt tegelijkertijd kansen om zorgvuldig na te denken over het toekomstig gebruik van erven en gebouwen. Het toevoegen van functies in het buitengebied is geen neutrale ingreep; dit is vaak complex en kan gevolgen hebben voor de bedrijfsvoering van bestaande agrarische bedrijven. Denk aan beperkingen vanuit geur, geluid, gewasbescherming of andere aspecten van een gezonde leefomgeving. In de Nota Ruimte is als uitgangspunt opgenomen dat nieuwe ontwikkelingen geen negatieve afwenteling veroorzaken op het functioneren en toekomstperspectief van de land- en tuinbouw.
ID	**298**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om instrumentarium om grondspeculatie te voorkomen. Zij vragen welke ruimtelijke sturing het Rijk wil verbinden aan het gebruik van grond.
Antwoord	De Nota Ruimte heeft als uitgangspunt dat vanwege de waarden die landbouwgrond biedt, het wenselijk is om zorgvuldiger om te gaan met eventuele functiewijzigingen van landbouwgrond, waarbij landbouwgronden met beperkte opgaven zoveel mogelijk ontzien worden. Zo wordt gezorgd dat op de plekken waar het kan, landbouw de ruimte krijgt. Bij een wens tot functieverandering van landbouwgrond worden eerst de mogelijkheden van functiecombinatie en gebruik van gronden met andere functies verkend. De Omgevingswet geeft instrumenten om te sturen op grondgebruik. Denk aan het toedelen van functies in het omgevingsplan waaraan voorwaarden verbonden kunnen worden en het gebruik van een vergunningplichten. De provincie kan sturen op grondgebruik via regels in de provinciale verordening. Daarnaast kan het grondbeleid instrumentarium ingezet worden om grondspeculatie te voorkomen. Denk aan voorkeursrechten en onteigening.
ID	**299**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe wordt geborgd dat nieuwe functies geen negatieve afwenteling hebben op bestaande landbouwbedrijven. Zij stellen dat bescherming tegen latere gebruiksbeperkingen toekomstbestendig moet zijn.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat het toevoegen van functies in het buitengebied zorgvuldig moet gebeuren. Het toevoegen van functies in het buitengebied is dan ook geen neutrale ingreep; dit is vaak complex en kan gevolgen hebben voor de bedrijfsvoering van bestaande agrarische bedrijven, bijvoorbeeld door beperkingen vanuit geur, geluid, gewasbescherming of andere aspecten van een gezonde leefomgeving. Daarom geldt als uitgangspunt in de Nota Ruimte dat nieuwe ontwikkelingen geen negatieve afwenteling veroorzaken op het functioneren en toekomstperspectief van de land- en tuinbouw. Daarom moet per gebied zorgvuldig worden bepaald waar nieuwe functies passend zijn en waar agrarisch gebruik leidend blijft. Het Rijk stimuleert provincies en gemeenten om hiervoor een visie op wonen in het buitengebied te ontwikkelen en stelt hiervoor een afwegingssystematiek beschikbaar. Deze afwegingssystematiek is geen kant-en-klaar afwegingskader, maar een denkraam dat helpt om transparant, uitlegbaar en in samenhang tot een besluit te komen.
ID	**300**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het perspectief van dieren en biodiversiteit onvoldoende wordt meegenomen. Zij vragen om meer aandacht voor de gevolgen van ruimtelijke veranderingen voor leefgebieden van dieren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte constateert dat de biodiversiteit in Nederland de afgelopen decennia sterk is afgenomen en dat het verlies van dieren- en plantensoorten natuurlijke systemen kwetsbaarder maakt. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de natuur zelf, maar ook voor de leefbaarheid, voedselproductie en de kwaliteit van het landschap. Om de kwaliteit van leefgebieden van dieren- en plantensoorten te verbeteren, zet de Nota Ruimte in op het wegnemen van belangrijke drukfactoren, zoals verdroging, stikstof, onvoldoende water- en bodemkwaliteit, versnippering en verzuring. Daarnaast wordt geïnvesteerd in natuurherstel, gebiedsontwikkeling, verbinden van natuurgebieden en landbouwtransitie. Ook wordt ingezet op uitbreiding van natuur via onder andere het Natuurnetwerk Nederland in samenhang ook met de Natuurherstelverordening, zodat de condities voor gezonde natuur en biodiversiteit in heel Nederland worden beschermd en versterkt. Daarmee zijn de gevolgen van ruimtelijke ontwikkelingen voor leefgebieden van dieren een belangrijk onderdeel van de ontwikkelrichting voor landbouw en natuur in de Nota Ruimte.
ID	**301**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de positie van de landbouw onder druk staat door ruimtelijke keuzes. Zij pleiten voor betere bescherming en een volwaardige positie van landbouw in het ruimtelijk beleid.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het grote belang van de landbouw voor de voedselvoorziening, de economie, het landschap en de leefbaarheid van het landelijk gebied. Tegelijkertijd staat de landbouwsector voor opgaven op het gebied van natuur, water, bodem en klimaat en neemt de druk op de beschikbare ruimte toe. Omdat landbouw de grootste ruimtegebruiker van Nederland is, zullen andere ruimtelijke ontwikkelingen regelmatig raken aan landbouwgrond. Juist daarom kiest de Nota Ruimte voor het uitgangspunt om zorgvuldig om te gaan met landbouwgrond. Het is de bedoeling dat voldoende ruimte beschikbaar blijft voor voedselproductie en een sterke, veerkrachtige landbouwsector. Daarbij worden landbouwgronden met beperkte opgaven zo veel mogelijk ontzien en worden bij een voorgenomen functieverandering eerst de mogelijkheden voor functiecombinaties en gebruik van gronden met andere functies verkend. Zo krijgt landbouw, waar dat mogelijk is, de ruimte om zich verder te ontwikkelen. Het belang van de landbouw wordt expliciet betrokken bij ruimtelijke afwegingen en het Rijk verkent samen met medeoverheden hoe tot een eenduidige aanpak kan worden gekomen voor het zorgvuldig omgaan met landbouwgrond, in samenhang met andere maatschappelijke opgaven.

2.3.2 Bouwsteen: Landbouw en natuur in samenhang met water en bodem

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**302**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor de aanleg van hydrologische bufferzones rond duingebieden. Zij stellen dat dit noodzakelijk is om verdroging tegen te gaan en natuurontwikkeling te versterken.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het verbeteren van de hydrologische condities in en rondom natuurgebieden benoemd als een belangrijke systeemmaatregel voor natuurherstel. Daarbij wordt ingezet op gebiedsgerichte uitwerking, waarbij per gebied wordt bepaald welke maatregelen nodig zijn.Uitgangspunt daarbij is dat er integrale afwegingen worden gemaakt waarbij gebiedskenmerken centraal staan. De aanleg van hydrologische bufferzones rond duingebieden kan hier onderdeel van zijn.
ID	**303**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbaarheid en kwaliteit van zoet water cruciaal is voor landbouw en greenports en vragen om expliciete erkenning van regionale opgaven (o.a. in de bollenstreek) en evenwichtige beleidskeuzes. Ook vragen zij aandacht voor het belang van ondergrondse wateropslag.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van voldoende zoetwater voor landbouw en andere functies benadrukt. Tegelijkertijd wordt erkend dat de beschikbaarheid van zoetwater onder druk staat door de gevolgen van klimaatverandering, waaronder droogte, hitte en verzilting. De landbouw en natuur in Nederland zijn sterk afhankelijk van de beschikbaarheid van zoetwater. Onder normale omstandigheden is er voldoende zoetwater voor bijvoorbeeld het beïnvloeden van polderpeilen, tegengaan van verzilting of irrigatie van gewassen. Ook in de toekomst blijven we zo optimaal mogelijk gebruik maken van het beschikbare zoetwater. Echter hebben we nu en in de toekomst te maken met langdurige droge perioden en toenemende waterschaarste. Daarom is het van belang om zowel nationaal als regionaal de watervraag aan te passen aan de waterbeschikbaarheid en in het water- en bodemsysteem veel meer water vast te houden. Gebruikers zijn zelf ook aan zet om maatregelen te nemen tegen langere perioden van droogte. Zij kunnen zich voorbereiden op de veranderende water- en bodemomstandigheden, bijvoorbeeld door andere bedrijfsvoering of andere teelten. Zo passen we de water- en bodemcondities en waar nodig het landgebruik aan, op weg naar een toekomstbestendige landbouw. De Nota Ruimte kiest voor een gebiedsgerichte aanpak, waarbij rekening wordt gehouden met verschillen in water-beschikbaarheid en de kenmerken van regionale water- en bodemsystemen. Rijk en regio werken op basis hiervan ruimtelijke strategieën en water-bodemsysteemanalyses uit. Daarin worden de opgaven en oplossingsrichtingen voor onder andere wateroverlast en droogte uitgewerkt. Dit zijn bijvoorbeeld waterberging, -hergebruik en -besparing, regionale waterbuffers en het vergroten van het waterbergend vermogen van de bodem, zodat een toekomstbestendige balans tussen het watergebruik van verschillende watervragers wordt bevorderd zoals, landbouw, natuur, scheepsvaart, etc. Naast de Nota Ruimte geven de nieuwe Nationale klimaatadaptatiestrategie, het Actieprogramma klimaatadaptatie land-bouw en het Deltaprogramma Zoetwater strategieën en handelingsperspectieven op het gebied van waterbeschikbaarheid.
ID	**304**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de koppeling tussen waterveiligheid, waterbeheer en natuurontwikkeling onvoldoende is uitgewerkt. Zij pleiten voor een integrale benadering met biodiversiteit en ecosysteemherstel.
Antwoord	In de Nota Ruimte is het uitgangspunt dat ruimtelijke opgaven integraal worden afgewogen. Dat geldt ook voor opgaven rondom waterveiligheid, waterbeheer en natuurontwikkeling. Maatregelen die nodig zijn om ons water- en bodemsysteem toekomstbestendig te maken bieden volop mogelijkheden voor functiecombinaties. Hetzelfde geldt voor een klimaatbestendige inrichting van de leefomgeving. Waterberging kan een aanleiding zijn voor natuurontwikkeling of ruimte voor recreatie. Er zijn ook koppelkansen ten aanzien van opgaven in het rivierengebied: het realiseren van meer ruimte voor de rivier vindt plaats in een context waarin andere ruimtelijke functies zoals wonen, werken, bereikbaarheid en energie ook om meer ruimte vragen. Zo wordt gezorgd voor meervoudig ruimtegebruik daar waar dat mogelijk is. Ook is de Nota Ruimte aangevuld met tekst over nature-based solutions. Met nature based solutions (NBS) worden (aanwezige) natuurlijke systemen gebruikt als oplossing. Nature based solutions combineren meerdere functies in een gebied en dragen zo bij aan wettelijke natuurdoelen.
ID	**305**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het aanwijzen van extra waterlopen als Natura 2000-gebied niet effectief is en vragen om hiervan af te zien.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden geen nieuwe Natura2000-gebieden aangewezen.
ID	**306**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een duidelijke en samenhangende strategie voor de landbouwtransitie in het licht van veranderende water- en bodemcondities. Zij verzoeken om meer richtinggevende kaders voor toekomstige teeltkeuzes en bedrijfsvoering, zodat duidelijker wordt hoe landbouw zich kan ontwikkelen binnen de gestelde randvoorwaarden. Daarnaast pleiten zij voor een integrale langetermijnvisie op de landbouw, vergelijkbaar met de systematische benadering van het VISTA-model, waarin ruimtelijke, ecologische en economische afwegingen in samenhang worden beschouwd.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is opgenomen dat agrarische ondernemers rekening moeten houden met de huidige en veranderende water- en bodemcondities. De benodigde aanpassingen verschillen per gebied en worden daarom gebiedsgericht uitgewerkt. Rijk en regio stellen hiervoor integrale regionale water- en bodemsysteemanalyses en ruimtelijke strategieën op. Deze geven richting aan de geleidelijke aanpassing van de landbouw, onder meer via teeltkeuzes, duurzaam bodembeheer en maatregelen gericht op zoetwaterbeschikbaarheid. Naast deNota Ruimte geven de nieuwe Nationale klimaatadaptatiestrategie, het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw en het Deltaprogramma Zoetwater strategieën en handelingsperspectieven op het gebied van waterbeschikbaarheid en klimaatadaptatie in de landbouw. Hiermee biedt de Nota Ruimte samen met onder meer de andere genoemde beleidsinzet een samenhangend kader voor een toekomstbestendige landbouw, waarbij de verdere uitwerking per gebied plaatsvindt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**307**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water en bodem sturend moeten zijn bij ruimtelijke afwegingen. Zij vragen om een sterkere verankering van ecologische draagkracht en natuurdoelen in het beleid. Daarbij pleiten zij voor een natuurlijker functionerend water- en bodemsysteem en benadrukken zij dat ecologisch herstel de basis zou moeten vormen voor de wateropgaven. Ook verzoeken zij om een hardere borging van de ecologische draagkracht in de verdere beleidsuitwerking.
Antwoord	In de Nota Ruimte hanteert het kabinet water en bodem sturend als richtinggevend principe. En in de definitieve Nota Ruimte wordt het regionale water- en bodemsysteem nadrukkelijk betrokken bij ruimtelijke keuzes. Daarbij wordt rekening gehouden met de draagkracht van het water- en bodemsysteem en veranderende condities van het systeem, die per gebied verschillen. Ook de samenhang met natuurdoelen is verankerd. De Nota Ruimte benadrukt het belang van goede hydrologische condities voor natuurherstel en van maatregelen die zowel het water- en bodemsysteem als de natuur versterken. Hiermee volgt de Nota Ruimte de beleidskeuzes en maatregelen van de Taskforce Landbouw, natuur en stikstof. Regionale water- en bodemsysteemanalyses vormen hiervoor de basis en worden vertaald in gebiedsgerichte ruimtelijke strategieën.
ID	**308**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verzilting en schaarste aan zoetwater toenemen. Zij vragen om actief beheer, monitoring en duidelijk beleid voor waterbeschikbaarheid.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en daarmee het zelfbindende Rijkskader voor de fysieke leefomgeving. In de Nota Ruimte wordt rekening gehouden met toenemende droogte, watertekorten en verzilting en de gevolgen daarvan voor de beschikbaarheid van zoetwater. De Nota Ruimte zet in op maatregelen zoals waterberging, regionale waterbuffers en het vergroten van het waterbergend vermogen van de bodem. Daarnaast wordt van alle zoetwatergebruikers gevraagd zich aan te passen aan een verminderde waterbeschikbaarheid en gezamenlijk maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen perioden van droogte, watertekorten en verzilting. Wateropgaven, beleidskeuzes en monitoring van het hoofdwatersysteem (o.a. zoetwaterbeschikbaarheid) wordt verder uitgewerkt in het Nationale Water Programma (NWP) 2028-2033. Het NWP is een Nationaal omgevingsprogramma dat invulling geeft aan de nationale omgevingsvisie (de Nota Ruimte). Via regionale water- en bodemsysteemanalyses en ruimtelijke strategieën werken Rijk en regio vervolgens uit welke aanpassingen per gebied nodig zijn. Daarbij wordt de samenhang tussen landbouw, natuur en waterbeheer nadrukkelijk meegenomen.
ID	**309**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het stimuleren van natuurinclusieve landbouw en het realiseren van kansrijke gebieden voor weidevogels. Zij vragen hiervoor aandacht in de beleidsuitwerking en ruimtelijke inrichting van het landelijk gebied.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt ingezet op een sterke samenhang tussen natuur, landbouw en de kwaliteit van water en bodem. Verbetering van de hydrologische condities en gezonde bodems dragen bij aan zowel natuurherstel als een toekomstbestendige landbouw. Daarnaast benoemt de Nota Ruimte natuurinclusieve landbouw, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en groenblauwe dooradering als belangrijke instrumenten. Hiermee wordt ruimte geboden voor maatregelen die biodiversiteit, natuur- en milieukwaliteit en landbouw met elkaar verbinden.
ID	**310**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beleidskeuzes nog onvoldoende concreet zijn uitgewerkt. Zij vragen om een nadere uitwerking en ruimtelijke borging van de opgaven op de hogere zandgronden. Daarnaast verzoeken zij om het vroegtijdig betrekken van waterschappen bij locatiekeuzes voor ruimtelijke ontwikkelingen, zodat waterbelangen vanaf het begin kunnen worden meegewogen in de planvorming.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en geeft richting aan de opgaven, die voor water en bodem ook zijn uitgewerkt in de nationale ruimtelijke hoofdstructuur water en bodem. De concrete uitwerking verschilt per gebied. Daarom wordt ingezet op het ontwikkelen van regionale water- en bodemsysteemanalyses en het uitwerken van regionale ruimtelijke strategieën in samenwerking met regionale partners en medeoverheden. De Nota Ruimte bevat daarnaast concrete keuzes, zoals grondwateronttrekkingsplafonds, het verhogen van grondwaterstanden op de hoge zandgronden, het toewerken naar passende waterpeilen in veenweidegebieden en het verbeteren van de hydrologische condities rondom N2000, in beekdalen en in grondwaterbeschermingsgebieden. De verdere gebiedsspecifieke uitwerking en ruimtelijke borging vindt (doorgaans vroegtijdig) plaats in het vervolgproces, samen met provincies, gemeenten, waterschappen en andere betrokken partijen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**311**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke afspraken over innovaite, biodiversiteitsverlies en compensatie voor agrarische ondernemers en beworners bij aanleg van de goederenroute Oost-Achterhoek. Zij pleiten voor expliciete afspraken en benutting van koppelkasen met woningbouw. Daarnaast wordt gevraagd om waterschap op te nemen als bevoegd gezag voor grondwaterontrekkingsplafonds.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt benadrukt dat Rijk en regio gezamenlijk werken aan de water en bodem opgaven in het landelijk gebied. Dit is overeenkomstig de Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'* van 26 juni 2026'. Hierbij worden provincies, gemeenten, waterschappen en lokale stakeholders betrokken. Ieder vanuit hun bestaande rollen en verantwoordelijkheden. De verdere uitwerking van de rollen, verantwoordelijkheden, betrokken partijen en samenwerking wordt opgenomen in de Uitvoeringsstrategie. Daarmee wordt invulling gegeven aan de behoefte aan meer duidelijkheid over de uitvoering en samenwerking tussen de verschillende bevoegde gezagen en betrokken partijen. De Nota Ruimte is verder een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat niet over specifieke compensatie voor agrarische ondernemers of bewoners bij specifieke ruimtelijke ontwikkelingen.
ID	**312**
Samenvattende vraag	De indieners ondersteunen de inzet op waterberging en het vergroten van het waterbergend vermogen van de bodem.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het vergroten van de weerbaarheid tegen droogte en watertekorten door onder meer de aanleg van (piek)waterberging en regionale waterbuffers en het vergroten van het waterbergend vermogen van de bodem. Hiermee wordt bijgedragen aan een toekomstbestendig water- en bodemsysteem en een robuustere zoetwatervoorziening.
ID	**313**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat nieuwe risico's zoals exoten en plaagsoorten onvoldoende worden meegenomen. Zij vragen om aandacht hiervoor in beleid.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden overeenkomstig ook de Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'* van 26 juni 2026 invasieve exoten en andere drukfactoren expliciet meegenomen als onderdeel van natuurherstel. Natuurherstelmaatregelen omvatten onder meer het voorkomen en bestrijden van invasieve exoten, het verbeteren van hydrologische omstandigheden, het beperken van gewasbeschermingsmiddelen en het herstellen van ecologische verbindingen.
ID	**314**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aandacht voor bodemdaling in Flevoland. De indieners vragen om handelingsperspectieven voor dit gebied.
Antwoord	De bodemdaling in Flevoland als proces wordt herkend en een ook een opgave hiervoor waarvoor zowel mitigatie als adaptatie maatregelen relevant kunnen zijn of worden. In de definitieve Nota Ruimte wordt bodemdaling benoemd als een veranderende conditie van het water- en bodemsysteem waarmee landgebruikers rekening moeten houden. Dit staat ook op de kaart bij water en bodem condities. Het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater zal uitvoeriger aandacht besteden aan de omgang met, en de aanpassing aan, bodemdaling in veen- en kleigebieden, waaronder ook de bodemdaling in Flevoland.
ID	**315**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe voldoende water voor landbouw zich verhoudt tot het voorbereiden op watertekorten. De indieners vragen om verduidelijking van deze samenhang.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt benadrukt dat landbouw en andere zoetwatergebruikers, zoals de scheepsvaart, industrie en drinkwatervoorziening, rekening moeten houden met een verminderde beschikbaarheid van zoetwater als gevolg van klimaatverandering. Ook de natuur heeft wel voldoende water nodig, ook om onomkeerbare schade aan kwetsbare natuur te voorkomen. In het natuurbeheer liggen er daarom vergelijkbare uitdagingen op waterbeschikbaarheid. De landbouw en natuur in Nederland zijn sterk afhankelijk van de beschikbaarheid van zoetwater. Onder normale omstandigheden is er voldoende zoetwater voor bijvoorbeeld het beïnvloeden van polderpeilen, tegengaan van verzilting of irrigatie van gewassen. Ook in de toekomst blijven we zo optimaal mogelijk gebruik maken van het beschikbare zoetwater. Echter hebben we nu en in de toekomst te maken met langdurige droge perioden en toenemende waterschaarste. Daarom is het van belang om zowel nationaal als regionaal de watervraag aan te passen aan de waterbeschikbaarheid en in het water- en bodemsysteem veel meer water vast te houden. Gebruikers zijn zelf ook aan zet om maatregelen te nemen tegen langere perioden van droogte. Zij kunnen zich voorbereiden op de veranderende water- en bodemomstandigheden, bijvoorbeeld door andere bedrijfsvoering of andere teelten. Zo passen we de water- en bodemcondities en waar nodig het landgebruik aan, op weg naar een toekomstbestendige landbouw. Het toekomstbestendig maken van het waterbeleid, watersysteem, bevorderen van waterbeschikbaarheid en voorbereiden op en aanpassen aan droogte, hitte, verzilting en wateroverlast komen ook aan de orde in de nieuwe Nationale klimaatadaptatiestrategie (NAS'26), en programma's zoals het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw (AP KAL) en Delta beslissingen uit het Deltaprogramma Zoetwater (DPZW), die worden geborgd in het Nationale Water Programma 2028-2033 (NWP).
ID	**316**
Samenvattende vraag	De indieners vragen het Rijk in de Nota Ruimte richting te geven aan de ruimtelijke keuzes voor gebieden die te maken hebben met verzilting, droogte en bodemdaling, waarbij rekening wordt gehouden met regionale verschillen in zoutgehalte, bodemtype en zoetwaterbeschikbaarheid. En vragen hoe deze sturing bijdraagt aan een toekomstbestendige balans tussen landbouw, natuur en waterbeheer?
Antwoord	De Nota Ruimte geeft richting aan ruimtelijke keuzes in gebieden waar verzilting, droogte en bodemdaling spelen. Deze opgaven zijn uitgewerkt in de nationale ruimtelijke hoofdstructuur voor landbouw en natuur en in het de nationale ruimtelijke hoofdstructuur voor water en bodem. Daarbij is onderscheid gemaakt in water- en bodemsysteem kenmerken en verschillen tussen gebieden. Wateropgaven, beleidskeuzes en monitoring van het hoofdwatersysteem i.r.t. bijvoorbeeld veenweidegebieden (o.a. m.b.t. verzilting, droogte en bodemdaling) worden verder uitgewerkt in het Nationale Water Programma (NWP) 2028-2033. Het NWP is een Nationaal omgevingsprogramma dat verder invulling geeft aan de nationale omgevingsvisie (de Nota Ruimte). Via regionale water- en bodemsysteemanalyses en ruimtelijke strategieën werken Rijk en regio vervolgens uit welke aanpassingen per gebied nodig zijn. Daarbij wordt de samenhang tussen landbouw, natuur en waterbeheer nadrukkelijk meegenomen. Maatregelen zoals zoetwaterberging, regionale waterbuffers, verhoging van grondwaterstanden en verbetering van hydrologische condities, klimaat adaptieve teeltkeuzes, duurzaam bodem- en waterbeheer dragen bij aan een toekomstbestendige balans tussen deze functies.
ID	**317**
Samenvattende vraag	De indieners wijzen erop dat watermaatregelen directe gevolgen kunnen hebben voor de landbouwsector. Zij verzoeken om bij beleidskeuzes expliciet aandacht te besteden aan uitvoerbaarheid, economische haalbaarheid en effecten op de bedrijfsvoering. Daarbij wordt voorgesteld als uitgangspunt te hanteren dat hydrologische maatregelen geen disproportionele gevolgen voor de landbouw mogen hebben. Daarnaast geven de indieners aan dat verhoging van grondwaterstanden moet worden beschouwd als een mogelijk middel en niet als een doel op zich. Ook merken zij op dat het nat houden van veengebieden gepaard kan gaan met een aanzienlijke watervraag.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Juist doordat In de Nota Ruimte rekening wordt gehouden met de gevolgen van (veranderende) water- en bodemcondities voor de landbouw, kunnen agrarische ondernemers hun bedrijfsvoering hier geleidelijk op aanpassen, bijvoorbeeld door keuzes in teelt en bedrijfsvoering. (Water)maatregelen dragen bij aan natuurherstel en -verbetering o.a. in en rondom natura2000- gebieden en het verbeteren van de waterkwaliteit. Het Rijk ondersteunt agrarische ondernemers met kennis, informatievoorziening en faciliterende beleidsinstrumenten om zich aan te kunnen passen. Inzicht in welke veranderingen, watermaatregelen en gevolgen waar en wanneer gaan spelen.,. Het Rijk kiest bij veenweidegebieden in de Nota Ruimte voor het gebiedsgericht verantwoord toe bewegen naar een hoger waterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen. Onderkend wordt dat verhoging van grondwaterstanden zoals in veenweidegebieden gevolgen kan hebben voor de agrarische bedrijfsvoering, het verdienvermogen en de waarde en gebruiksmogelijkheden van landbouwgrond. De Nota Ruimte benadrukt daarom dat gebiedsgericht naar hogere grondwaterstanden wordt toegewerkt, afhankelijk van onder meer de bodemopbouw en de omstandigheden van het watersysteem. Medeoverheden, provincies de waterschappen die verantwoordelijk zijn voor de peilbesluiten, geven met betrokkenheid van (agrarische) ondernemers en andere actoren invulling aan de hogere peilopzet. Zij beschikken immers met elkaar over de benodigde kennis van het gebied. Het opzetten van de waterpeilen kan vragen om andere afwegingen ten aanzien van ruimtelijke ordening en landgebruik(verantwoordelijkheid provincies) die passen bij het realiseren van de opgaven in het gebied. Rijk, provincies en waterschappen wegen daarbij samen de verschillende belangen af.
ID	**318**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van het begrip regio en de uitvoering van gebiedsprocessen. Zij willen inzicht in schaalniveau, rolverdeling en borging.
Antwoord	De gebiedsprocessen waarop in de Nota Ruimte gedoeld wordt zijn de uitvoering van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. En de uitwerking van de bouwsteen 'Regionale systemen in balans' via water-bodemsysteem analyses en ruimtelijke strategieën. De nadere uitwerking van het begrip regio, het schaalniveau van gebiedsprocessen, de rolverdeling tussen betrokken partijen en de wijze van borging wordt grotendeels opgenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. Daarin wordt nader aangegeven hoe Rijk en regio, samen met provincies, gemeenten, waterschappen en andere betrokken partijen, de gebiedsgerichte aanpak vormgeven en uitvoeren.
ID	**319**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een integrale en gebiedsgerichte aanpak van het landelijk gebied. Zij vragen om samenhangende keuzes, duidelijke kaders en een langetermijnvisie.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest voor een integrale en gebiedsgerichte aanpak van het landelijk gebied, waarbij de samenhang tussen landbouw, natuur, water en bodem centraal staat. Regionale water- en bodemsysteemanalyses vormen de basis voor ruimtelijke strategieën die rekening houden met de kenmerken en opgaven van het betreffende gebied. Hiermee wordt richting gegeven aan samenhangende keuzes en aan de geleidelijke ontwikkeling naar een toekomstbestendige landbouw en veerkrachtige natuur. De Nota Ruimte is overeenkomstig de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. In deze Kamerbrief zijn onder meer keuzes door het kabinet beschreven over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Ook wordt duidelijker welke consequenties deze keuzes ruimtelijk hebben. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd.
ID	**320**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer ruimte voor regionaal maatwerk. Zij stellen dat gebiedseigen kenmerken leidend moeten zijn bij ruimtelijke keuzes.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en omvat expliciet een aantal ruimtelijke keuzen waarin op hoofdlijnen wordt beschreven hoe we naar de toekomst omgaan met ruimtelijke ontwikkelen zoals de landbouwsector. Het is dus geen gemeentelijk omgevingsplan. Er wordt bewust niets voorgeschreven wat er op perceelniveau of teeltniveau nodig is. De verdere vertaling hiervan ligt bij gemeenten en provincies vanwege maatwerk en de verdere invulling hiervan via een gebiedsproces met belanghebbenden. Daarbij is het centraalstellen van gebiedskenmerken ook een van de drie leidende principes uit de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**321**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het stimuleren van functiecombinaties. Zij vragen om beleid en vergoedingssystemen (voor de landbouw) om meervoudig ruimtegebruik mogelijk te maken.
Antwoord	Een van de drie leidende principes van de Nota Ruimte is meervoudig ruimtegebruik. De Nota Ruimte zoekt waar het kan naar mogelijkheden voor functie combinaties. Dat geldt ook voor de landbouw. Dit kan bijvoorbeeld door natuurinclusieve, biologische of regeneratieve landbouw, precisielandbouw, agroforestry of agrarisch natuurbeheer met langjarige beheercontracten. Ook verbreding van het bedrijfsmodel, bijvoorbeeld met zorg, recreatie of kleinschalig wonen, kan hieraan bijdragen. Hiermee wordt ruimte geboden voor gebiedsgerichte combinaties van landbouw, natuur en andere functies. De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen. Uitwerking van vergoedingen valt daardoor buiten de scope van de Nota Ruimte.
ID	**322**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landbouw en natuur beter in samenhang moeten worden ontwikkeld. Zij pleiten voor ruimte voor natuurinclusieve landbouw en versterking van de wisselwerking.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden landbouw en natuur waar mogelijk nadrukkelijk in samenhang ontwikkeld. De wisselwerking tussen beide is onder meer van belang voor het verbeteren van de hydrologische condities van natuurgebieden, het realiseren van ecologische verbindingen, en het toekomstbestendig maken van de landbouw. De expliciete inzet hiervan voorziet de Nota Ruimte binnen zoneringen rondom kwetsbare natuur en binnen kwetsbare watergebieden. De Nota Ruimte biedt ruimte voor natuurinclusieve landbouw, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en groenblauwe dooradering. Ook andere ontwikkelrichtingen, zoals biologische of regeneratieve landbouw en agroforestry, kunnen bijdragen aan een sterkere verbinding tussen landbouw en natuur. Deze inzet is overeenkomstig de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026.
ID	**323**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de samenhang tussen regio's onvoldoende wordt meegenomen. Zij vragen om een visie op ruimtelijke en ecologische verbindingen over regio's heen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van samenhangende natuurgebieden en ecologische verbindingen benadrukt binnen de bouwsteen 'Robuust natuursysteem' Natuurherstel omvat onder meer het herstellen van ecologische verbindingen en het versterken van de samenhang tussen natuurgebieden. Daarnaast wordt gekeken naar kansrijke verbindingen tussen natuurgebieden, waarmee leefgebieden van soorten op een ruimte-efficiënte manier kunnen worden uitgebreid. Hiermee wordt bijgedragen aan een sterker samenhangend ecologisch netwerk, ook over regionale grenzen heen.
ID	**324**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke afspraken over financiering en vergoedingen. Zij pleiten voor ondersteuning bij investeringen en beloning voor maatschappelijke diensten.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen. Financiering en vergoedingen vallen daarom buiten de scope van Nota Ruimte. De verduidelijking over financiering en vergoedingen voor maatschappelijke diensten zal verder worden uitgewerkt overeenkomstig Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026.
ID	**325**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur onvoldoende wordt erkend en beschermd. Zij pleiten voor herstel, versterking en een volwaardige positie van natuur in beleid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte heeft natuur een volwaardige positie in het ruimtelijk beleid. Het Rijk kiest voor het beschermen en versterken van bestaande natuur en voor natuurherstel en -beheer, zowel binnen Natura 2000-gebieden en het Natuurnetwerk Nederland (NNN) als daarbuiten. Daarbij wordt ingezet op het tegengaan van verdere verslechtering en het robuuster en vitaler maken van de natuur. Natuurherstel wordt nadrukkelijk in samenhang met andere maatschappelijke opgaven vormgegeven. Zo is het verbeteren van de hydrologische condities in en rondom natuurgebieden een belangrijke systeemmaatregel voor natuurherstel. Ook het herstellen van ecologische verbindingen, groenblauwe dooradering en ecologisch beheer van onder meer oevers en dijken dragen bij aan biodiversiteit en een veerkrachtige natuur. Op de korte termijn maakt het Rijk afspraken met provincies over het zo snel mogelijk afronden van het Natuurnetwerk Nederland (NNN), volgens de bestaande afspraken uit het Natuurpact. Daarnaast realiseren we extra bos in lijn met de landelijke Bossenstrategie, passend bij de kenmerken van het gebied. De resterende opgave voor NNN komt neer op ongeveer 30.000 hectares van de in totaal 80.000 extra te realiseren hectares. Voor de bossenstrategie resteert nog een aanzienlijke opgave. Daarbij wordt gekeken in hoeverre de invulling van de restopgave kan worden ingevuld binnen de zoneringsgebieden die worden ingericht rondom Natura 2000-gebieden. Het Rijk is zich er ook van bewust dat na het afronden van het NNN er een aanvullende areaalopgave is richting 2050 om de gestelde natuurdoelen te bereiken. Het daadwerkelijk bepalen van de lange- termijnopgave en de invulling daarvan vraagt de komende jaren nog aanvullend onderzoek, uitwerking en weging in de toekomst. De omvang van kwantitatieve opgave is daarnaast afhankelijk van stappen die we de komende jaren zetten op het gebied van onder andere drukfactoren en de natuurinclusieve samenleving.
ID	**326**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over nieuwe beleidsinstrumenten en kaders. Zij stellen dat flexibiliteit en veranderende omstandigheden beter moeten worden meegenomen.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft richting aan de ontwikkeling van toekomstbestendige landbouw en veerkrachtige natuur, waarbij rekening wordt gehouden met veranderende water- en bodemcondities en verschillen tussen gebieden. De regionale water- en bodemsysteemanalyses en de daarop gebaseerde ruimtelijke strategieën bieden ruimte om de aanpak af te stemmen op gebiedsspecifieke omstandigheden en nieuwe inzichten. Het Rijk ondersteunt hierbij met kennis, informatievoorziening en faciliterende beleidsinstrumenten. De concrete uitwerking van nieuwe instrumenten en kaders vindt plaats in het vervolgproces dat nader wordt beschreven in de Uitvoeringsstrategie.
ID	**327**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bodem- en waterkwaliteit sterker geborgd moeten worden. Zij pleiten voor duidelijke maatregelen gericht op het verminderen van schadelijke emissies.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt sterker ingezet op het verbeteren van de water- en bodemkwaliteit, onder meer door het terugdringen van uit- en afspoeling van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen. Daarnaast worden gebiedsgerichte systeemherstelmaatregelen ingezet, zoals verbetering van hydrologische condities en waterkwaliteit. In beekdalen met een nutriëntenopgave wordt toegewerkt naar extensivering van de landbouw en kunnen normerende en faciliterende maatregelen worden ingezet. In grondwaterbeschermingsgebieden stuurt het Rijk op verbetering van de grondwaterkwaliteit, onder meer door het terugdringen van gewasbeschermingsmiddelen en nutriëntenuitspoeling. Daarmee biedt de Nota Ruimte zowel generieke als gebiedsgerichte maatregelen om de bodem- en waterkwaliteit te versterken en schadelijke emissies terug te dringen.
ID	**328**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betrokkenheid van natuurorganisaties bij de uitwerking van water- en bodemstrategieën.
Antwoord	Samen met de provincies, gemeenten en waterschappen wordt een integrale analyse en beschrijving van de regionale water- en bodemsystemen gemaakt, waarin de samenhang met het hoofdwatersysteem wordt meegenomen. Met deze analyses worden de huidige en toekomstige condities in beeld gebracht, en welke ruimtelijke impact deze condities hebben. Vanuit het Rijk wordt meegedacht vanuit de samenhang tussen regio's, regio-overstijgende vraagstukken en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden. Daarbij is het streven om een richtinggevend instrumentarium te ontwikkelen dat een handvatten biedt voor een adaptatiestrategie voor de ruimtelijke ordening en sectoren, medeoverheden. Hierbij kunnen ook lokale stakeholders, zoals natuurbeheerders worden betrokken. Dit wordt nader uitgewerkt in de Uitvoeringsstrategie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**329**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duiding van het gebruik van (grote)wateren. Ook wordt gevraagd om meer aandacht en duidelijkere kaartbeelden voor NOVEX-gebied de Peel.
Antwoord	De definitieve Nota Ruimte geeft op hoofdlijnen richting aan de samenhang tussen water, bodem, landbouw en natuur. Deze worden beschreven in de nationale Ruimtelijke hoofdstructuur Water en Bodem en in het onderdeel over Landbouw en Natuur. Nadere uitwerking en verdieping van deze keuzes vindt plaats in nationale programma's zoals het Nationaal Water Programma. In de Nota Ruimte wordt aangegeven dat integrale regionale water- en bodemsysteemanalyses nodig zijn om de gebiedsspecifieke opgaven en mogelijkheden in beeld te brengen. Deze analyses worden met lokale kennis en kunde opgesteld en vormen de basis voor regionale ruimtelijke strategieën. De kaarten uit de Nota Ruimte 'Bodem en Ondergrond' en 'Zoetwater beschikbaarheid en waterbeschikbaarheid' geven specifieke beleidsrichtingen weer zoals deze zijn opgenomen in de Nota Ruimte.
ID	**330**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de energietransitie en mobiliteitsmaatregelen negatieve economische en ruimtelijke gevolgen hebben. Zij vragen om heroverweging en betere afweging van effecten.
Antwoord	Voor het behalen van de doelen zoals voor de beoogde energietransitie is het noodzakelijk om meerdere vormen van duurzame energie te gebruiken. Overeenkomstig de Nota Ruimte hoort hier bijvoorbeeld windenergie op land ook bij. De uitwerking voor de Energietransitie en mobiliteitsmaatregelen loopt via andere trajecten zoals via het Nationaal Programma Regionale EnergieStrategieën (RES) en Nationaal Programma Energiesysteem (NP ES). Binnen deze programma's wordt uitwerking gegeven aan het bijbehorende ruimtebeslag en de mogelijke gevolgen hiervan. Hierbij is ook aandacht voor landschap, leefomgeving en soortgelijke thema's.
ID	**331**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om erkenning van specialisische agrarische clusters als strategische productiegebieden. Zij pleiten voor beoordeling op basis van samenhang in ketens en omgeving.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest daar niet voor vanwege de complexe gebiedsspecifieke kenmerken van gebieden. Wel kiest de Nota Ruimte voor clustering van de glastuinbouw als agrarische cluster. Binnen deze clusters wordt ingezet op intensivering, innovatie en clustering van glastuinbouwbedrijven in de bestaande clustergebieden, zodat deze bedrijven kunnen blijven investeren in moderne en duurzame technologie.
ID	**332**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de stikstofproblematiek onvoldoende kan worden aangepakt zonder internationale inzet en aanpak op zee. Zij vragen om sterkere regie van het Rijk.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat een ambitieuze en langjarige inzet nodig is om de natuur te herstellen en de natuurdoelen te bereiken. Het Rijk neemt hierin een actieve regierol, onder meer door samen met medeoverheden een zoneringsaanpak rond een selectie van kwetsbare Natura 2000-gebieden te ontwikkelen. De internationale dimensie van de stikstofproblematiek vraagt daarnaast om inzet in Europees en internationaal verband; dit wordt in de daarvoor relevante beleidskaders verder uitgewerkt. Deze inhoud is in lijn met de Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'* van 26 juni 2026.
ID	**333**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water en bodem integraal moeten worden verbonden met natuur, landbouw en landschap. Zij vragen om ruimtelijke keuzes die aansluiten bij gebiedskenmerken en systeemherstel.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte worden water en bodem nadrukkelijk in samenhang beschouwd met landbouw, natuur en landschap. Agrarische ondernemers en natuurbeheerders zullen steeds beter rekening moeten houden met de, onder andere door klimaatverandering veranderende, kenmerken en draagkracht van het regionale water- en bodemsysteem. De uitdagingen en oplossingsrichtingen verschillen per gebied. Met regionale analyses van het water- en bodemsysteem en regionale strategieën geven Rijk en regio hier richting aan. Daarnaast zet het Rijk in en rondom kwetsbare natuur- en watergebieden in op extensiever landgebruik, passend bij de opgaven in deze gebieden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**334**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterkwaliteit onder druk staat door vervuiling (PFAS) en klimaatverandering en vragen om strengere maatregelen en expliciete aandacht hiervoor in het beleid.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van een goede chemische en ecologische waterkwaliteit nadrukkelijk meegenomen als onderdeel van een toekomstbestendig water- en bodemsysteem. Daarbij wordt rekening gehouden met veranderende omstandigheden als gevolg van klimaatverandering en met het voorkomen van verontreiniging. De Nota Ruimte zet onder meer in op een robuuster en breder verbonden watersysteem, met meer ruimte voor natuurlijke oevers, en op gebiedsgerichte maatregelen voor verbetering van de waterkwaliteit. Ook wordt ingezet op het terugdringen van uit- en afspoeling van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen. Specifieke stoffen zoals PFAS worden binnen de daarvoor relevante beleidskaders en aanpakken geadresseerd. Centraal bij de aanpak waterkwaliteit staat de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de dochterrichtlijnen Grondwaterrichtlijn en de richtlijn Prioritaire Stoffen. De KRW beschrijft dat er geen achteruitgang op mag treden in de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. De richtlijn prioritaire stoffen is een Europese richtlijn die chemische verontreinigingen waaronder PFAS aanwijst die een groot risico vormen voor het oppervlakte- en grondwater. Deze richtlijn hoort bij de Kaderrichtlijn Water. Vanuit de KRW is PFAS een aandachtstofgroep. Vanaf 2028 worden 24 aanvullende PFAS toegevoegd. Via de Europese commissie werkt Nederland aan een breed verbod op de productie, verkoop en het gebruik van PFAS. Daarnaast zijn PFAS specifiek genoemd in het convenant gewasbescherming als aandacht stoffen waar emissiebeperking noodzakelijk is. Dit wordt geborgd in het Nationale Water Programma 2028-2033 (Nationaal Omgevingsprogramma onder de Omgevingswet). De uitvoering van de KRW is een verantwoordelijkheid van alle overheden. Tot en met 2027 hebben zij daarvoor veel verbetermaatregelen uitgevoerd en ook na 2027 spannen Rijk en medeoverheden zich in om aan de KRW te voldoen. Het terugdringen van emissies vanuit gewasbeschermingsmiddelen is hier onderdeel van.
ID	**335**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een grensoverschrijdende visie op waterkwaliteit ontbreekt en voor grensoverschrijdende blauw/groene structuren in Limburg. Zij vragen om waterkwaliteit integraal te benaderen voor beken met aandacht voor bovenstroomse gebieden en internationale effecten.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt waterkwaliteit integraal benaderd vanuit het regionale water- en bodemsysteem en in relatie tot het hoofdwatersysteem. Daarbij wordt rekening gehouden met de samenhang tussen bovenstroomse en benedenstroomse gebieden en met de kenmerken en opgaven van verschillende (sub)systemen. Ook wordt ingezet op robuustere en breder verbonden watersystemen, met ruimte voor natuurlijke oevers en groenblauwe dooradering. De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen. De verdere vertaling hiervan ligt bij gemeenten en provincies vanwege maatwerk en de verdere invulling hiervan via een gebiedsproces met belanghebbenden. De Nota Ruimte kiest wel voor een gebiedsgerichte aanpak die ruimte biedt om grensoverschrijdende water- en groenblauwe structuren, waaronder in Limburg, in samenhang met de regionale opgaven verder uit te werken. Voorts ligt de aanpak van grensoverschrijdende verbetering van zowel de chemische als ecologische waterkwaliteit vast in het vigerende (internationale of overkoepelende) stroomgebiedbeheerplan Maas 2022-2027 i.r.t. de Kaderrichtlijn water. Momenteel wordt er gewerkt aan de grensoverschrijdende stroomgebiedsbeheerplannen 2028-2033, welke geborgd worden in het Nationale Water Programma (NWP) 2028-2033.
ID	**336**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterkwaliteit onvoldoende aandacht krijgt in de Nota Ruimte en dat de huidige maatregelen onvoldoende zijn om aan de KRW-doelen te voldoen. Zij vragen om sterkere en bredere ruimtelijke sturing op waterkwaliteit in relatie tot verschillende functies.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt waterkwaliteit integraal benaderd. In de definitieve Nota Ruimte krijgt waterkwaliteit nadrukkelijk aandacht als onderdeel van het water- en bodemsysteem en in samenhang met landbouw en natuur. Er zijn kwetsbare gebieden waar opgaven voor grond- en oppervlaktewaterkwaliteit, klimaat en stikstof samenkomen. Dit zijn onder andere gebieden direct rond de Natura 2000-gebieden, de beekdalen, grondwaterbeschermingsgebieden en veenweidegebieden. In deze gebieden moeten we een goede balans vinden tussen de verschillende opgaven en functies. Hier wordt een gebiedsgerichte extra inzet gedaan om te zorgen dat we doelen voor landbouw en natuur halen. De uitwerking in doelen en maatregelen wordt verder uitgewerkt en vastgelegd in het Nationaal Waterprogramma 2028-2033 en de stroomgebiedbeheerplannen Kaderichtlijn Water 2028-2033. Voorts ligt de aanpak van grensoverschrijdende verbetering van zowel de chemische als ecologische waterkwaliteit vast in het vigerende (internationale of overkoepelende) stroomgebiedbeheerplan Maas 2022-2027 i.r.t. de Kaderrichtlijn water (KRW). Momenteel wordt er gewerkt aan de (grensoverschrijdende stroomgebiedsbeheerplannen 2028-2033, welke geborgd worden in het Nationale Water Programma (NWP) 2028-2033. Daarnaast wordt gebiedsgericht ingezet op maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren. Zo wordt in beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw toegewerkt naar extensivering en wordt in grondwaterbeschermingsgebieden gestuurd op het terugdringen van gewasbeschermingsmiddelen en nutriëntenuitspoeling. Hiermee geeft de Nota Ruimte richting aan ruimtelijke keuzes die bijdragen aan het behalen van de waterkwaliteitsdoelen, waaronder de Europese KRW-doelen.
ID	**337**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de bijdrage van de landbouw aan stikstof in oppervlaktewater lager is dan eerder aangenomen. Zij vragen om actualisatie van uitgangspunten over bronnen van waterverontreiniging.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte wordt de water- en bodemkwaliteit gebiedsgericht benaderd, waarbij de specifieke kenmerken, opgaven en bronnen van verontreiniging per gebied worden betrokken. De monitoring en bronnenanalyse voor oppervlaktewater maakt onderdeel uit van de uitvoering van de Kaderrichtlijn water en vigerende stroomgebiedbeheerplannen Rijn, Eems, Schelde en Maas 2022-2027. Bij beleidsontwikkeling wordt altijd uitgegaan van de meest recente data en meetgegevens.
ID	**338**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de capaciteit voor afvalwaterverwerking onvoldoende is in relatie tot toekomstige groei. Zij verzoeken om tijdige uitbreiding en ruimtelijke reservering voor zuiveringsinstallaties in verstedelijkingsgebieden.
Antwoord	De definitieve Nota Ruimte onderschrijft het verbeteren en beschermen de waterkwaliteit ook in stedelijk gebied. Er wordt uitvoering gegeven aan de strengere kwaliteitseisen voor de inzameling en behandeling van stedelijk afvalwater die volgen uit de herziene Europese richtlijn Stedelijk afvalwater. Het Rijk zal de komende jaren werken aan de implementatie van de herziene richtlijn in nationale wetgeving. Daarnaast is de zuiveringscapaciteit van rioolwaterzuiveringsinstallaties een belangrijke randvoorwaarde bij de ontwikkeling van woningbouwlocaties. In de Nota Ruimte is de beschikbaarheid van voldoende zuiveringscapaciteit van rioolwaterzuiveringsinstallaties benoemd als belangrijke randvoorwaarden bij de ontwikkeling van woningbouwlocaties.
ID	**339**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de KRW niet als generiek ruimtelijk instrument moet worden toegepast. Zij vragen om toepassing alleen waar gebiedsspecifiek noodzakelijk.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte wordt gekozen voor een combinatie van de Kaderrichtlijn water (KRW) aanpak en een meer gebiedsgerichte aanpak vanuit de samenhangende aanpak stikstof, waarbij maatregelen voor waterkwaliteit aansluiten bij de specifieke kenmerken en opgaven van het betreffende water- en bodemsysteem. Op 26 juni 2026 heeft het kabinet een maatregelenpakket voor landbouw, natuur en stikstof gepresenteerd in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*'. In deze aanpak worden ook systeemversterkende maatregelen benoemd zoals het verbeteren van de hydrologische condities en waterkwaliteit. Dit komt onder meer tot uiting in de aanpak van beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw en van grondwaterbeschermingsgebieden. In beekdalen wordt waar nodig toegewerkt naar extensivering van de landbouw en kunnen gebiedsgerichte normerende en faciliterende maatregelen worden ingezet. In grondwaterbeschermingsgebieden wordt specifiek gestuurd op verbetering van de grondwaterkwaliteit, onder meer door het terugdringen van gewasbeschermingsmiddelen en nutriëntenuitspoeling. Hiermee wordt de ruimtelijke sturing op waterkwaliteit gericht ingezet waar dit vanuit de gebiedsspecifieke opgaven noodzakelijk is.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**340**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterzekerheid (voldoende en schoon) randvoorwaardelijk is voor landbouw en voedselproductie. Zij vragen om rekening te houden met sectorale verschillen en eerdere maatregelen tot waterbesparing in de landbouw.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt waterbeschikbaarheid en waterkwaliteit in samenhang beschouwd met een toekomstbestendige landbouw en voedselproductie. Daarbij wordt erkend dat de beschikbaarheid van zoetwater onder druk kan komen te staan door onder meer droogte en verzilting. De landbouw en natuur in Nederland zijn afhankelijk van de beschikbaarheid van zoetwater. Onder normale omstandigheden is er voldoende zoetwater voor bijvoorbeeld het beïnvloeden van polderpeilen, tegengaan van verzilting of irrigatie van gewassen. Ook in de toekomst blijven we zo optimaal mogelijk gebruik maken van het beschikbare zoetwater. Echter hebben we nu en in de toekomst te maken met langdurige droge perioden en toenemende waterschaarste. Daarom is het van belang om zowel nationaal als regionaal de watervraag aan te passen aan de waterbeschikbaarheid en in het water- en bodemsysteem veel meer water vast te houden. Gebruikers zijn zelf ook aan zet om maatregelen te nemen tegen langere perioden van droogte. Zij kunnen zich voorbereiden op de veranderende water- en bodemomstandigheden, bijvoorbeeld door andere bedrijfsvoering of andere teelten. Zo passen we de water- en bodemcondities en waar nodig het landgebruik aan, op weg naar een toekomstbestendige landbouw. Van alle regio's en zoetwatergebruikers wordt gevraagd zich aan te passen aan een verminderde beschikbaarheid van water en maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen droogte, watertekorten en verzilting. Daarbij wordt ingezet op onder meer waterberging, regionale waterbuffers en het vergroten van het waterbergend vermogen van de bodem, klimaat adaptieve teeltkeuzes (zoals verruiming teeltplan met droogte- en zilttolerantere gewassen, toepassing mengteelten) en verdergaande innovatieve watergeefsystemen (precisie-/druppelirrigatie ter vervanging van haspelberegening).

2.3.3 Bouwsteen: (Landbouw)gebieden met meervoudige opgaven

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**342**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het toekomstperspectief van agrarische bedrijven onder druk staat. Zij pleiten voor duidelijke waarborgen voor continuïteit, rechtszekerheid en ontwikkelruimte van de landbouw.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een toekomstbestendige en economisch vitale landbouw. Daarbij wordt uitgegaan van een landbouw die past binnen de draagkracht van natuur, water en bodem, terwijl tegelijkertijd ruimte blijft bestaan voor ondernemerschap en bedrijfsontwikkeling. Ook benadrukt de Nota Ruimte het belang van duidelijke langjarige keuzes, zodat ondernemers weten waar zij aan toe zijn. Het kabinet ondersteunt agrarische ondernemers bij de aanpassingen die nodig zijn. Zie hiervoor ook de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. De overheid biedt boeren toekomstperspectief door duidelijkheid te geven over langjarige doelen en ruimte te laten voor eigen keuzes in de ontwikkeling van het bedrijf. Daarbij ondersteunt zij ondernemers bij innovatie, verduurzaming, extensivering, omschakeling, verplaatsing of vrijwillige beëindiging. Hiervoor worden verschillende instrumenten ingezet, zoals subsidies, financiering, kennis en innovatie, actief grondbeleid en ondersteuning bij bedrijfsontwikkeling. Ook worden nieuwe verdienmodellen en bedrijfsopvolging gestimuleerd. Het uitgangspunt is dat boeren binnen duidelijke kaders zelf kunnen kiezen voor een economisch en ecologisch toekomstbestendige bedrijfsvoering.
ID	**343**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landbouw en natuur gecombineerd kunnen worden. Zij verzoeken dat de landbouwkundige functie leidend blijft en dat deelname vrijwillig is met passende randvoorwaarden. Daarnaast vragen zij ontwikkel- en milieuruimte voor economische activiteiten, maatschappelijke diensten en effectief natuurherstel mits de agrarische functies centraal staan.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Er wordt onderschreven dat landbouw en natuur in veel gebieden goed met elkaar kunnen worden gecombineerd. De Nota Ruimte benoemt dat een toekomstbestendige landbouw een belangrijke bijdrage kan leveren aan natuur-, water- en klimaatdoelen. Agrarisch natuurbeheer kan daarbij bijdragen aan zowel ecologische doelen als aan het verdienvermogen van agrarische bedrijven. Tegelijkertijd kan niet in alle gebieden de landbouwkundige functie zonder meer leidend zijn. De Nota Ruimte gaat uit van een integrale afweging van landbouw, natuur, water, klimaat en andere ruimtelijke opgaven. Met name in kwetsbare gebieden worden vanuit natuur-, water- en klimaatdoelen randvoorwaarden gesteld aan het agrarisch gebruik. In deze gebieden wordt toegewerkt naar vormen van landbouw die passen bij de draagkracht van bodem, water en natuur. Binnen deze kaders blijft meestal ruimte bestaan voor agrarisch ondernemerschap, maatschappelijke diensten en verbreding van verdienmodellen. Ook wordt ingezet op herstel van ontwikkel- en vergunningruimte door emissiereductie en natuurherstel. Buiten de meest kwetsbare gebieden blijft perspectief bestaan voor een productieve en economisch vitale landbouw. De ontwikkelruimte verschilt daarbij per gebied en hangt samen met de fysieke kenmerken van het gebied en de geldende natuur-, water- en milieuopgaven. Hierbij wordt ook verwezen naar de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* van 26 juni 2026.
ID	**344**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende duidelijkheid geeft over beleidskeuzes, waaronder stikstof, instrumenten en afwegingskaders. Zij vragen om een nadere uitwerking van doelen, verantwoordelijkheden en consequenties.
Antwoord	In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Ook wordt duidelijker welke consequenties deze keuzes ruimtelijk hebben. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd. De inhoud van de Kamerbrief van 26 juni 2026, is ook overgenomen in de Nota Ruimte.
ID	**345**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een sterke gebiedsgerichte aanpak. Zij vragen om duidelijke rolverdeling, samenwerking met regionale partijen, voldoende middelen en uitvoeringsstrategie."
Antwoord	Het belang van een sterke gebiedsgerichte aanpak wordt onderschreven. De Nota Ruimte gaat uit van een nauwe samenwerking tussen Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen, waarbij iedere overheid vanuit haar eigen verantwoordelijkheid bijdraagt aan de realisatie van de ruimtelijke opgaven. Daarbij wordt voortgebouwd op initiatieven, kennis en samenwerkingsverbanden in de regio. Gebiedsprocessen worden expliciet gezien als een essentieel onderdeel van de aanpak. Deze zijn van belang om opgaven voor landbouw, natuur, water en klimaat in samenhang uit te werken en vraagstukken rond grond, kavelruil, bedrijfsontwikkeling en natuurherstel integraal te benaderen. Ook de samenwerking met maatschappelijke organisaties, agrariërs en andere regionale partijen blijft hierbij van groot belang. De Nota Ruimte focust voor NOVEX-gebied De Peel op natuurherstel, stikstofreductie, het verduurzamen van de landbouw en klimaatadaptatie. Daarnaast is het versterken van de leefbaarheid en de sociaaleconomische kansen voor bewoners en ondernemers in de Peel een belangrijke prioriteit is. De verdere uitwerking vindt plaats via de uitvoeringsagenda's en de gebiedsgerichte trajecten, waaronder het NOVEX-proces voor De Peel. Daarnaast stelt het Rijk middelen en uitvoeringscapaciteit beschikbaar ter ondersteuning van de gebiedsgerichte aanpak. Hiervoor wordt ook verwezen naar de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* van 26 juni 2026.
ID	**346**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de inzet en omvang van agrarisch natuurbeheer onvoldoende duidelijk en onderbouwd zijn. Zij vragen om heldere en minder streng keuzes over schaal, spreiding en doel van dit instrument.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* is aangekondigd het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer uit te breiden van ongeveer 130.000 naar 280.000 hectare. Daarbij wordt ingezet op zwaarder beheer en een sterkere ruimtelijke clustering, zodat het beheer gerichter kan bijdragen aan de gestelde doelen. De ecologische evaluatie van het ANLb geeft daarvoor belangrijke ontwikkelrichtingen aan.[1] Agrarisch natuurbeheer moet bijdragen aan natuur-, water- en klimaatdoelen en tegelijkertijd het verdienvermogen van agrariërs versterken. Dit is ook opgenomen in de Nota Ruimte. De precieze ruimtelijke spreiding en verdere vormgeving worden nog nader uitgewerkt, waarbij de inzet zoveel mogelijk wordt gericht op gebieden waar de inzet van agrarisch natuurbeheer deze het meest effectief bijdraagt aan de integrale landbouw- en natuuropgaven per gebied. We onderschrijven hierbij het belang van een sterke gebiedsgerichte aanpak en benadrukken dat Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen vanuit hun eigen verantwoordelijkheden gezamenlijk aan de gebiedsopgaven werken en daarbij voortbouwen op initiatieven en kennis uit de regio. Gebiedsprocessen worden expliciet gezien als een essentieel onderdeel van de aanpak, onder meer om vraagstukken rond grond, kavelruil, bedrijfsontwikkeling en natuur in samenhang op te lossen. Ook de samenwerking met maatschappelijke en regionale partijen wordt voortgezet. De Nota Ruimte heeft ook als uitgangspunt om zorgvuldiger om te gaan met eventuele functiewijzigingen van landbouwgrond, waarbij landbouwgronden met beperkte opgaven zoveel mogelijk ontzien worden. Zo zorgen we ervoor dat op de plekken waar het kan, landbouw de ruimte krijgt. Bij een wens tot functieverandering van landbouwgrond worden eerst de mogelijkheden van functiecombinatie en gebruik van gronden met andere functies verkend. Hierdoor blijft er ook ruimte voor (keten)bedrijven die bijvoorbeeld onderhoud en het beheer van fysieke leefomgeving in Nederland uitvoeren. 1. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/2025/03/25/wur-ecologische-evaluatie-agrarisch-natuur-en-landschapsbeheer
ID	**347**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat overgangsgebieden onvoldoende duidelijk zijn uitgewerkt. Zij vragen om heldere afbakening en ontwikkelperspectief per gebied.
Antwoord	De Nota Ruimte beschrijft dat de opgaven voor natuur, water, landbouw en klimaat per gebied verschillen en daarom een gebiedsgerichte uitwerking vragen. Het kabinet heeft in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 de gebiedsgerichte aanpak rond kwetsbare stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden verder geconcretiseerd. Het kabinet gaat daarbij uit van zonering rond ongeveer 100 stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Naar verwachting geldt rond ongeveer 85 gebieden een zone van 500 meter en rond ongeveer 15 zwaar overbelaste gebieden een zone van 1.000 meter. De definitieve selectie en begrenzing worden samen met provincies verder uitgewerkt. Daarbij blijft ruimte voor gebiedsspecifiek maatwerk binnen landelijke kaders. Ook het agrarisch ontwikkelperspectief is nader verduidelijkt. Binnen deze zones wordt toegewerkt naar extensiever agrarisch grondgebruik, waarbij ondernemers zelf kunnen kiezen op welke wijze zij hun bedrijf binnen de gestelde kaders ontwikkelen, bijvoorbeeld via extensivering, natuurinclusieve of biologische landbouw, agrarisch natuurbeheer of verbreding van het bedrijfsmodel. De precieze begrenzing, normen en het maatwerk per gebied worden in de verdere gebiedsgerichte uitwerking definitief bepaald.
ID	**348**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de landbouwtransitie vraagt om passende financiële ondersteuning, passende verdienmodellen en monitoring van maatregelen. Zij verzoeken om compensatie en investeringszekerheid voor agrariërs.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een toekomstbestendige en economisch vitale landbouw. Daarbij wordt ingezet op een combinatie van ondernemerschap, innovatie, verduurzaming en passende verdienmodellen, zodat agrarische bedrijven zich kunnen ontwikkelen op een manier die aansluit bij de opgaven voor natuur, water en klimaat. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en gaat daarom niet in op financiële ondersteuning. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 wordt echter wel expliciet onderkend dat extensivering en verduurzaming economisch moeten kunnen lonen en wordt financiële ondersteuning beschikbaar gesteld voor investeringen en aanpassingen in de bedrijfsvoering. Het kabinet zet daarbij in op verschillende vormen van ondersteuning, afhankelijk van de ontwikkelrichting van het bedrijf, waaronder innovatie, extensivering, omschakeling en vrijwillige beëindiging. Ook wordt gewerkt aan duurzame verdienmodellen. Zo wordt agrarisch natuurbeheer structureel ondersteund om publieke diensten te belonen en tegelijkertijd het verdienvermogen van agrariërs te versterken.
ID	**349**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landschap en cultuurhistorische waarden beter moeten worden meegenomen. Zij vragen om versterking van regionale identiteit en landschappelijke kwaliteit in samenhang met ruimtelijke ontwikkeling waaronder de Nationale Parken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van landschap, cultuurhistorie en regionale identiteit bij ruimtelijke ontwikkelingen wordt onderschreven. In de Nota Ruimte is ruimtelijke kwaliteit een belangrijk uitgangspunt. Cultureel erfgoed maakt daarvan onderdeel uit als nationaal belang, als afwegingsprincipe waarbij de kenmerken en identiteit van een gebied centraal staan, en als inspiratiebron voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Ook waardevolle cultuurlandschappen, Nationale Parken en andere gebieden met bijzondere landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten worden betrokken bij ruimtelijke keuzes. De Nota Ruimte benadrukt dat nieuwe ontwikkelingen moeten aansluiten bij de kenmerken van een gebied en waar mogelijk bijdragen aan het behoud en de versterking van landschappelijke kwaliteit, cultuurhistorische waarden en regionale identiteit. Op deze manier wordt ingezet op ruimtelijke ontwikkeling die niet alleen ruimte biedt aan nieuwe opgaven, maar ook de kwaliteiten van bestaande landschappen en gebieden versterkt.
ID	**350**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duidelijkheid over stikstofruimte noodzakelijk is voor ruimtelijke ontwikkeling. Zij vragen om nationale keuzes, kaders en een uitvoerbare strategie voor stikstof in samenhang met andere ruimtelijke opgaven.
Antwoord	Overeenkomstig de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zet het kabinet in op het voldoen aan het behoud van de instandhouding van Natuur waardoor stapsgewijs vergunningverlening voor ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk gaat worden De Nota Ruimte sluit aan op deze aanpak qua ruimtelijke keuzes zoals de inzet op een zonering rondom Natura2000-gebieden die zich richt op meerdere drukfactoren dan enkel stikstof.
ID	**351**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat beekdalen niet los gezien kunnen worden van o.a. hoge ruggen en flanken. Zij pleiten voor een integrale benadering van het gehele zandgrondsysteem.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft dat beekdalen onderdeel zijn van een groter hydrologisch systeem en niet uitsluitend vanuit het beekdal zelf kunnen worden beschouwd. De Nota Ruimte kiest daarom voor een systeemgerichte benadering van water en bodem waarbij op de hoge zandgronden wordt ingezet op hogere grondwaterstanden, meer infiltratie en het versterken van de sponswerking, zodat water langer in het gebied wordt vastgehouden en de beschikbaarheid van grondwater tijdens droge perioden verbetert. De aanpak van een selectie van beekdalen is onderdeel van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw' van 26 juni 2026*. Bij de aanpak van beekdalen wordt nadrukkelijk gekeken naar samenhang met bovenstroomse en benedenstroomse gebieden. De ruimtelijke inpassing en keuze voor maatregelen wordt in samenwerking met medeoverheden uitgewerkt. De inzet op herstel van beekdalen, infiltratie en waterkwaliteit staat daarmee niet op zichzelf, maar maakt deel uit van het functioneren van het bredere water- en bodemsysteem. De inhoud van de Nota Ruimte is daarbij overeenkomstig de genoemde Kamerbrief.
ID	**352**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe de verantwoordelijkheid en uitvoering van beekherstel zijn verdeeld. Zij verzoeken om duidelijkheid over rol en instrumentarium van het Rijk.
Antwoord	In de Nota Ruimte staat de nationale richting voor het herstel van beekdalen op hoofdlijnen. Deze aanpak wordt samen met provincies en waterschappen verder uitgewerkt. Voor beekdalen met een Kaderrichtlijn Water opgave stuurt het Rijk waar nodig op de afbakening van gebieden en op de nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen. Provincies hebben ruimte om gebiedsgericht af te wegen welke landbouwkundige en ruimtelijke maatregelen nodig zijn. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 is deze rolverdeling nader geduid. Provincies hebben op grond van de Omgevingswet een taak voor de gebiedsgerichte coördinatie en zullen bij kwetsbare watergebieden in veel gevallen als gebiedsregisseur optreden. De uitvoering vindt plaats binnen de bestaande verantwoordelijkheden van provincies, waterschappen en andere betrokken partijen. Het Rijk kan daarbij verschillende instrumenten inzetten of ondersteunen, waaronder juridisch en financieel instrumentarium, bestuurlijke afspraken, interbestuurlijke samenwerking, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en grondinstrumenten. De concrete verantwoordelijkheden en maatregelen worden gebiedsgericht uitgewerkt.
ID	**353**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor voldoende middelen en ruimte voor een gebiedsgerichte aanpak. Zij vragen om flexibiliteit en vermijden van generieke top-down maatregelen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte beschrijft het belang van een gebiedsgerichte aanpak en ruimte voor maatwerk. Daarbij gaat de Nota Ruimte binnen de nationale kaders ervan uit dat de aard en omvang van de opgaven per gebied verschillen en dat de concrete uitwerking daarom samen met medeoverheden en betrokken partijen plaatsvindt, onder regie van het Rijk. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 wordt daarom ingezet op versterking van gebiedsprocessen en gebiedsgerichte ondersteuning. Provincies hebben daarbij een rol als gebiedsregisseur en het Rijk ondersteunt de uitvoering met onder meer financiële, juridische en grondinstrumenten. Waar het nodig is om wettelijke doelen tijdig en geborgd te realiseren en waar nationale belangen zo groot zijn dat bovenstaande kaders nodig zijn, stelt het Rijk landelijke kaders, instructieregels of Rijksregels onder de Omgevingswet. Uitgangspunt is daarbij dat gebiedsgericht maatwerk zoveel mogelijk ruimte krijgt binnen deze nationale kaders.
ID	**354**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat herstel van beekdalen alleen onvoldoende is. Zij pleiten voor aanvullend beleid om de sponswerking in het gehele landschap te vergroten.
Antwoord	De Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie onderschrijft op hoofdlijnen dat herstel van beekdalen onderdeel moet zijn van een bredere aanpak van het water- en bodemsysteem. De Nota Ruimte zet daarom niet alleen in op herstel van beekdalen, maar ook op het regionaal vergroten van de sponswerking van het landschap. Door water langer vast te houden, te bergen en te laten infiltreren kan tegelijkertijd worden bijgedragen aan het verminderen van zowel droogte als wateroverlast en aan natuurherstel. Herstel en versterking van de sponswerking vragen daarbij om systeemgerichte keuzes in de inrichting van maaiveld, bodem, ondergrond en watersysteem. Maatregelen op perceelniveau zijn belangrijk, maar zijn volgens de Nota Ruimte vooral effectief wanneer zij onderdeel zijn van een samenhangende gebiedsgerichte aanpak. Het Rijk ondersteunt provincies, waterschappen, gemeenten, natuurbeheerders en agrariërs hierbij via de Nationale aanpak wateroverlast onder meer met een handreiking sponswerking. Met het programma Bodem, Ondergrond en Grondwater wordt ook ingezet op het vergroten van de sponswerking. Ook het Nationaal Programma Landbouwbodems, het Actieprogramma Klimaatadaptatie Landbouw dragen hieraan bij.
ID	**355**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het bodemsysteem beter moet worden geborgd. Zij vragen om meer aandacht voor bodemopbouw en geomorfologische waarden bij beekherstel.
Antwoord	Het belang van een goede borging van het bodem- en watersysteem bij het herstel van beekdalen wordt door de Nota Ruimte onderschreven. De Nota Ruimte hanteert water en bodem daarbij als richtinggevend principe. Ruimtelijke inrichting en landgebruik moeten aansluiten bij de natuurlijke kenmerken en gebiedsspecifieke eigenschappen van het water- en bodemsysteem. Ook het herstel van beekdalen wordt vanuit deze systeembenadering bezien. Welke maatregelen nodig en passend zijn, verschilt per gebied en wordt mede bepaald door de lokale water- en bodemcondities. Daarbij wordt onder meer ingezet op infiltratie, waterberging, hermeandering en herstel van het bredere beekdalsysteem. Geomorfologische waarden zijn hier de basis voor.
ID	**356**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat beekherstel leidt tot grotere fluctuaties in waterstanden. Zij vragen om deze dynamiek expliciet te betrekken in beleid en afwegingen.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op herstel van beekdalen, meer natuurlijke waterlopen door hermeandering en ruimte voor waterberging. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar (ecologische en chemische) waterkwaliteit en infiltratie, maar ook naar het bergen van water bij hoogwater en het vasthouden van water in perioden van tekort. Met als doel om ongewenste dynamiek (hoogwater en droogte) te dempen. De concrete hydrologische effecten en de gewenste inrichting verschillen per beekdal. Daarom is in de Nota Ruimte ook opgenomen dat ruimte is voor een gebiedsgerichte afweging, waarbij de omstandigheden van het watersysteem en de toekomstige water- en bodemcondities worden betrokken. Ruimtelijke functies zullen waar nodig moeten worden aangepast aan de condities van het herstelde watersysteem.
ID	**357**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat specifieke problematiek van het effect van erosie op de waterkwaliteit bij heuvellandbeken ontbreekt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen. De specifieke problematiek van bodemerosie en de gevolgen daarvan voor de waterkwaliteit van heuvellandbeken wordt in de Nota Ruimte daarom niet afzonderlijk uitgewerkt. De Nota geeft op nationaal niveau daarvoor de volgende richting mee: De nadere aanpak van dergelijke gebiedsspecifieke oorzaken van (ecologische en chemische) waterkwaliteitsproblemen vindt plaats in de regionale uitwerking en binnen het water- en KRW-beleid. Vastlegging van maatregelen vindt plaats in regionale (water)plannen.
ID	**358**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer duidelijkheid en concrete onderbouwing van waterbeheer en grondgebruik in beekdalen. Zij vragen hoe rijkskaders zich verhouden tot de afwegingsruimte van provincies, gemeenten en waterschappen en wat dit betekent voor de bedrijfsvoering.
Antwoord	De Nota Ruimte richt de aanvullende aanpak niet op alle beekdalen, maar op beekdalen waar een relevante Kaderrichtlijn Water- opgave ligt. Het Rijk stuurt waar nodig op de afbakening van deze gebieden en op faciliterende en normerende kaders. Welke maatregelen precies nodig zijn, verschilt per gebied. Binnen deze Rijkskaders blijft ruimte voor gebiedsgerichte uitwerking. Provincies hebben ruimte om af te wegen welke landbouwkundige en ruimtelijke maatregelen nodig zijn; gemeenten en waterschappen behouden daarbij hun eigen taken en bevoegdheden. Dit past bij het uitgangspunt van de Nota Ruimte dat de provincie veelal als gebiedsregisseur optreedt en dat uitvoering plaatsvindt in samenspel tussen de overheden. De Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* van 26 juni 2026 werkt deze lijn nader uit. Voor kwetsbare watergebieden wordt met medeoverheden bepaald welke gebieden en maatregelen nodig zijn. Voor agrarische ondernemers kan dit betekenen dat de bedrijfsvoering moet bijdragen aan minder uit- en afspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen. De concrete gevolgen voor een individueel bedrijf volgen uit de nadere gebiedsgerichte uitwerking en de uiteindelijk geldende regels, waarbij ondernemers binnen die kaders ruimte houden voor passende keuzes in hun bedrijfsvoering.
ID	**359**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een integrale gebiedsgerichte aanpak noodzakelijk is om samenhangende opgaven rond natuur, waterkwaliteit en landbouw effectief te combineren. Met name de omschakeling van veeteelt naar akkerbouw brengt weer nieuwe uitdagingen mee voor de waterkwaliteit
Antwoord	De Nota Ruimte omschrijft duidelijke ruimtelijke kaders om samenhangende opgaven rond natuur, waterkwaliteit en landbouw effectief te combineren. Rond zones rondom kwetsbare Natura2000 gebieden en binnen kwetsbare watergebieden wordt overeenkomstig de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 ingezet op extensivering van landbouw. Daarnaast dienen samenhangende maatregelen binnen de zones te zijn gericht op het aanpakken van meerdere drukfactoren die de natuurkwaliteit negatief beïnvloeden. Een gebiedsgerichte aanpak is echter nodig voor maatwerk omdat geen gebied daarbij hetzelfde is.
ID	**360**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ambities voor beekdalen en agrarisch natuurbeheer te groot zijn en pleiten voor bijstelling naar een realistischer schaal en effect.
Antwoord	Het belang van een uitvoerbare en gebiedsgerichte aanpak wordt door de Nota Ruimte onderschreven. Er wordt echter geen aanleiding gezien om de ambities voor beekdalen en agrarisch natuurbeheer naar beneden bij te stellen. De inzet in beekdalen hangt samen met wettelijke opgaven, waaronder de Kaderrichtlijn Water. De aanvullende aanpak richt zich op een selectie van beekdalen met een KRW-opgave voor de landbouw. De precieze selectie van beken, ruimtelijke inpassing en keuze voor maatregelen worden in samenwerking met medeoverheden uitgewerkt. Het agrarisch natuur- en landschapsbeheer wordt daarbij gericht ingezet, onder meer in kwetsbare watergebieden. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 is als doel opgenomen om onder meer de regeling Agrarisch natuur- en landschapsbeheer uit te breiden van 130.000 hectare naar 280.000 hectare en het te versterken, door beheer te verzwaren en ruimtelijk te clusteren.
ID	**361**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de problematiek van waterkwaliteit niet generiek voor alle zandgronden geldt en vragen om een meer gedifferentieerde benadering.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft dat de opgave voor de waterkwaliteit niet overal hetzelfde is. De aanpak voor kwetsbare watergebieden richt zich daarom op een selectie beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden met een Kaderrichtlijn Water-landbouwopgave voor nutriënten (voedingsstoffen fosfaat en nitraat) en/of gewasbeschermingsmiddelen vanuit de landbouw, en niet generiek op alle zandgronden.
ID	**362**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duidelijke regels, instrumenten, monitoring en langdurige financiële afspraken en adequate vergoedingen nodig zijn voor beekdalherstel. Zij vragen of stimuleringsmaatregelen vanuit het Rijk voldoende zijn.
Antwoord	In de Nota Ruimte is aangegeven dat het Rijk onder meer in beekdalen inzet op extensivering van de landbouw om de uit- en afspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen afkomstig uit de landbouw naar het grond- en oppervlaktewater te verminderen. Het Rijk stuurt daarbij waar nodig aan op een afbakening van gebieden en nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen met medeoverheden.Dit sluit aan op de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Regels, instrumenten, monitoring en langdurige financiële afspraken dienen daarbij nog nader te worden uitgewerkt.
ID	**363**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om het beleid voor beekdalen te verbreden. Zij pleiten voor het meenemen van natte teelten, droogdalen en de rol van beekdalen in waterbeschikbaarheid en droogte.
Antwoord	Het belang van een benadering van beekdalen vanuit het functioneren van het gehele water- en bodemsysteem wordt onderschreven. De Nota Ruimte omschrijft dat een integrale gebiedsgerichte aanpak kan bijdragen om samenhangende opgaven rond natuur, waterkwaliteit en landbouw effectief te combineren. In de kwetsbare natuur- en watergebieden die in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni worden onderscheiden komen verschillende opgaven voor natuur, waterkwaliteit, waterkwantiteit en landbouw ook samen. De Nota Ruimte kiest daarom in deze gebieden voor extra gebiedsgerichte inzet, waarbij functies en maatregelen zoveel mogelijk in samenhang worden bezien en maatwerk per gebied nodig is. In de gebiedsgerichte aanpak is ook aandacht voor hydrologisch systeemherstel zoals het verbeteren van hydrologische omstandigheden, het verhogen van grondwaterpeilen en het realiseren van groenblauwe dooradering. Welke maatregelen nodig zijn, verschilt per gebied en wordt samen met medeoverheden nader uitgewerkt.
ID	**364**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalig herstel van beekdalen leidt tot beperkingen voor agrarisch natuurbeheer doordat de zone langs de beek te nat wordt. Zij vragen om hiervoor expliciet ruimte te reserveren.
Antwoord	Onderkend wordt dat hydrologisch herstel in beekdalen gevolgen kan hebben voor de mogelijkheden voor agrarisch gebruik en agrarisch natuurbeheer. Het uitgangspunt hierbij is een overstap naar agrarisch grondgebruik aansluitend op een extensieve bedrijfsvoering. Het Rijk ontwikkelt daarom, in aanvulling op een generiek faciliterend pakket, een aanvullend faciliterend pakket in deze gebieden dat nadrukkelijk is bedoeld om de ondernemer te ondersteunen in deze opgave en perspectief te bieden op toekomstbestendige bedrijfsvoering. Bij systeemherstel zijn vaak ook het verbeteren van hydrologische omstandigheden nodig en kan het verhogen van het grondwaterpeil nodig zijn. Dat betekent dat bij de gebiedsgerichte uitwerking rekening moet worden gehouden met de samenhang tussen hydrologisch herstel en de mogelijkheden voor agrarisch gebruik. De mogelijkheden worden verder uitgewerkt in gebiedsprocessen. Voor meer informatie verwijzen we u graag door naar de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026.
ID	**365**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om heldere kaders voor grondwaterbeschermingsgebieden. De indieners vragen dat aanvullende beperkingen voor land- en tuinbouw alleen worden opgelegd op basis van wetenschappelijke onderbouwing, impactanalyses en transparante gebiedsspecifieke afwegingen

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De inzet in grondwaterbeschermingsgebieden in de Nota Ruimte richt zich op gebieden waar sprake is van een KRW-opgave voor de landbouw als gevolg van de uit- en afspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen. Bij de onderbouwing wordt gebruikgemaakt van beschikbare onderzoeksgegevens en kennis over de waterkwaliteit, de bronnen van verontreiniging en de effecten van maatregelen. Ook wordt gebruikgemaakt van bestaand onderzoek naar de kwaliteit van het grondwater in agrarische gebieden en de effecten van maatregelen op de nitraatbelasting. De definitieve selectie van gebieden en de nadere uitwerking van maatregelen vindt plaats in samenwerking met medeoverheden. Daarbij wordt rekening gehouden met de kenmerken van het gebied, de aard van de waterkwaliteitsopgave en de gevolgen voor het grondgebruik. Daarmee wordt aangesloten bij het verzoek om maatregelen te richten op gebieden waar daadwerkelijk een waterkwaliteitsopgave bestaat.
ID	**366**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de huidige begrenzingen van Natura 2000-gebieden niet meer aansluiten op de actuele ecologische en maatschappelijke situatie. Zij pleiten voor een kwalitatieve herijking van deze grenzen, gericht op natuurkwaliteit en uitvoerbaarheid van ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat ruimtelijke keuzes gebiedsgericht moeten worden uitgewerkt en dat rekening moet worden gehouden met verschillen in natuurkwaliteit, landschappelijke kenmerken, water- en bodemsysteem en bestaand gebruik. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 is de zoneringsaanpak rondom stikstofgevoelige Natura200-gebieden nader beschreven. Het kabinet geeft daarbij aan dat zonering niet voor ieder Natura 2000-gebied een proportioneel middel is en dat de definitieve selectie een zorgvuldig proces vereist, in afstemming met medeoverheden en maatschappelijke partijen. Ook wordt benadrukt dat de omvang en invulling van eventuele zones moeten aansluiten bij de kenmerken en opgaven van het betreffende gebied. De precieze regels, normen, begrenzing en ruimte voor gebiedsspecifiek maatwerk worden in het vervolgproces nader uitgewerkt. Daarbij worden de effecten op natuur, landbouw, water en andere ruimtelijke functies betrokken. Ook de gevolgen voor agrarische ondernemers en andere belanghebbenden worden bij deze uitwerking meegewogen.
ID	**367**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de stikstofproblematiek onvoldoende integraal en urgent wordt aangepakt in de Nota Ruimte. Zij vragen om duidelijke en samenhangende ruimtelijke keuzes op rijksniveau. Dit is volgens de indieners niet alleen nodig voor de natuur, maar ook om de vergunningverlening weer op gang te krijgen voor ruimtelijke ontwikkelingen zoals woningbouw en de verduurzaming van de landbouw.
Antwoord	Nota Ruimte benadrukt dat de opgaven voor natuur, landbouw, water, woningbouw, energie en economie met elkaar samenhangen en daarom in onderlinge samenhang moeten worden aangepakt. De stikstofaanpak is nader uitgewerkt in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Daarin worden stikstofreductie, natuurherstel, toekomstperspectief voor de landbouw, verbetering van de waterkwaliteit en het weer op gang brengen van de vergunningverlening als één samenhangend pakket benaderd. Het kabinet benadrukt daarbij de urgentie om de vergunningverlening weer mogelijk te maken voor onder meer woningbouw, infrastructuur, energietransitie en verduurzaming van de landbouw. De Nota Ruimte biedt hiervoor het ruimtelijk-strategische kader. Daarbij wordt ingezet op een gebiedsgerichte aanpak waarin natuurherstel, een toekomstbestendige landbouw en andere ruimtelijke opgaven in samenhang worden uitgewerkt. Hiermee wordt gewerkt aan zowel het realiseren van wettelijke natuurdoelen als het creëren van ruimte voor maatschappelijke en economische ontwikkelingen. De inhoud van de Nota Ruimte is daarbij overeenkomstig de Kamerbrief van 26 juni 2026.
ID	**368**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat zoneringen en bufferzones rond Natura 2000-gebieden onvoldoende duidelijk en onderbouwd zijn. Zij vragen om heldere criteria, begrenzing en juridische borging, op basis van gebiedsgerichte analyse en na een evenwichtige belangenafweging conform de Omgevingswet. Indieners pleiten tegen generieke beperkingszones zonder onderbouwing.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* van 26 juni 2026 is de zoneringsaanpak rondom kwetsbare Natura2000-gebieden nader beschreven. Het kabinet geeft daarbij aan dat zonering niet voor ieder Natura 2000-gebied een proportioneel middel is en dat de definitieve selectie een zorgvuldig proces vereist, in afstemming met medeoverheden en maatschappelijke partijen. Ook wordt benadrukt dat de omvang en invulling van eventuele zones moeten aansluiten bij de kenmerken en opgaven van het betreffende gebied. Deze aanpak is ook opgenomen in de Nota Ruimte (onderdeel 7.4. Sturende ruimtelijke bouwstenen). De precieze regels, normen, begrenzing en ruimte voor gebiedsspecifiek maatwerk worden in het vervolgproces nader uitgewerkt. Daarbij worden de effecten op natuur, landbouw, water en andere ruimtelijke functies betrokken. Ook de gevolgen voor agrarische ondernemers en andere belanghebbenden worden bij deze uitwerking meegewogen.
ID	**369**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat stikstofbeleid en zones rond Natura 2000-gebieden leiden tot stagnatie van woningbouw, economie en vergunningverlening. Zij vragen om een evenwichtiger en effectievere aanpak, met oog voor regionale omstandigheden en effecten.
Antwoord	In de Kamerbrief ''*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw* van 26 juni 2025 is een samenhangend maatregelenpakket uitgewerkt dat is gericht op emissiereductie, natuurherstel en het stapsgewijs weer op gang brengen van de vergunningverlening. Daarmee wordt beoogd om meer ruimte te creëren voor onder meer woningbouw, energietransitie, infrastructuur en verduurzaming. De relevante aspecten uit dit pakket zijn opgenomen in de Nota Ruimte waarin ook wordt benadrukt dat de opgaven voor natuur, landbouw, water, woningbouw en economie in samenhang moeten worden bezien. Daarbij wordt uitgegaan van een gebiedsgerichte aanpak, omdat de aard en omvang van de opgaven per regio verschillen en maatwerk vragen. De gebiedsgerichte zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden vormt onderdeel van deze aanpak. Het kabinet geeft daarbij aan dat zonering niet overal noodzakelijk of proportioneel is en dat de verdere uitwerking wordt afgestemd op de kenmerken en opgaven van het betreffende gebied. De zoneringsaanpak is bedoeld om, in combinatie met generieke maatregelen en natuurherstel, de druk op kwetsbare Natura 2000-gebieden te verminderen en daarmee perspectief te bieden voor natuurherstel én het weer op gang brengen van de vergunningverlening. De Nota Ruimte omvat daarbij uitgangspunten voor medeoverheden voor functiebepaling binnen zoneringen die ook andere urgente ruimtelijke opgaven die erop zijn gericht om ook ruimte te behouden voor andere ruimtelijke opgaven zoals woningbouw mits deze verenigbaar zijn met water- en natuuropgaven.
ID	**370**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor gebiedsgericht maatwerk bij Natura 2000-opgaven. Zij vragen om actieve betrokkenheid van (agrarisch) ondernemers en ruimte voor maatwerkoplossingen. De Nota Ruimte dient dit expliciet mogelijk te maken.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van een gebiedsgerichte aanpak bij Natura2000 opgaven, waarbij opgaven voor natuur, water, landbouw en andere ruimtelijke functies in samenhang worden uitgewerkt. De Nota Ruimte benadrukt daarbij dat onder meer regionale maatwerk nodig is voor aanpak van drukfactoren rondom kwetsbare Natura2000-gebieden, beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden.
ID	**371**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de landbouwtransitie rond Natura 2000-gebieden onvoldoende financieel wordt ondersteund. Zij pleiten voor structurele ondersteuning aan agrariërs in deze gebieden, om tot economisch duurzame verdienmodellen te komen. Er wordt gepleit voor het gebruiken van overgangsgebieden als proeftuinen voor duurzame initiatieven en het stimuleren van emissiearme veehouderij of multifunctioneel agrarische bedrijven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een toekomstbestendige en economisch vitale landbouw, waarbij natuur-, water- en klimaatdoelen hand in hand gaan met een gezond verdienvermogen voor agrarische ondernemers. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en gaat daarom niet specifiek in op financiële ondersteuning. In de uitvoeringsstrategie zal een overzicht worden opgenomen van de middelen die het Rijk op de verschillende departementale begrotingen beschikbaar heeft voor de fysieke leefomgeving en die bedoeld zijn voor opgaven die in lijn zijn met de Nota Ruimte, zoals het versterken van de infrastructuur, het bouwen van huizen en een toekomstbestendige landbouw. In de uitvoeringsstrategie wordt ook een werkwijze opgenomen om, waar mogelijk en passend, middelen gericht en in samenhang in te zetten voor de uitvoering van de opgaven uit de Nota Ruimte, mede ten behoeve van gebiedsgerichte financiering. Daarnaast wordt er gewerkt aan een nieuwe rijksbrede investeringslogica voor langetermijninvesteringen, met als uitgangspunten langetermijnperspectief, rechtvaardigheid, voorspelbaarheid en continuïteit, en meervoudig doelbereik. Overeenkomstig de Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'* van juni 2026 is opgenomen dat rondom stikstofgevoelige Natura2000-gebieden zoneringen van 500 en 1000 mtr. zullen worden aangewezen. In de Nota Ruimte is overeenkomstig deze Kamerbrief aangegeven dat binnen zonering wordt ingezet op extensieve landbouw. De Nota Ruimte benadrukt dat binnen zonering daarbij ook ruimte blijft voor andere ruimtelijke functies. Daarbij past ook een vorm van landbouw, natuur, wonen i.c.m. ander functies zoals multifunctionele agrarische bedrijven als deze verenigbaar zijn met water- en natuurdoelen.
ID	**372**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuurontwikkelingszones en andere natuurgebieden niet gelijkgesteld moeten worden aan Natura 2000-gebieden. Zij wijzen op de gevolgen voor rechten en gebruik.
Antwoord	Natura 2000-gebieden hebben een specifieke juridische status die voortvloeit uit de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn en de Omgevingswet. Andere natuurgebieden of gebieden waar natuurontwikkeling wordt voorzien, hebben niet automatisch dezelfde juridische status en hetzelfde beschermingsregime. Zo worden gebieden van het Natuurnetwerk Nederland door provincies aangewezen in de omgevingsverordening en gelden daarvoor andere regels dan voor Natura 2000-gebieden. De Nota Ruimte onderscheidt verschillende typen natuurgebieden en opgaven. Daarbij wordt ingezet op zowel bescherming en herstel van Natura 2000-gebieden als op het versterken en afronden van het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Deze gebieden hebben ieder een eigen doel en juridisch kader. Het kabinet wil de resterende uitbreiding van het Natuurnetwerk Nederland afronden en geeft aan dat een deel daarvan kan worden gerealiseerd in zones rondom kwetsbare Natura 2000-gebieden, omdat dit kan bijdragen aan het verminderen van drukfactoren op die gebieden. Daarmee worden deze gronden echter niet als gevolg van die ontwikkeling zelf onderdeel van het Natura 2000-gebied. Ook buiten Natura 2000-gebieden kunnen beperkingen gelden, bijvoorbeeld vanuit het Natuurnetwerk Nederland, provinciale natuurregels of vanwege mogelijke effecten van activiteiten op een nabijgelegen Natura 2000-gebied. Deze worden gebaseerd op het daarvoor geldende juridische kader.
ID	**373**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat maatregelen voor Natura 2000-gebieden nabij Duitsland grensoverschrijdende effecten kunnen hebben. Zij vragen om afstemming met buitenlandse partijen en integratie van internationale plannen.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een samenhangende benadering van natuur-, water- en klimaatopgaven en van een goed functionerend grensoverschrijdend water- en bodemsysteem. In grensregio's vraagt dit om aandacht voor ontwikkelingen en maatregelen aan beide zijden van de grens. De Kamerbrief *'Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw'* van 26 juni 2025beschrijft bij de aanpak van drukfactoren en systeemherstel onder meer de verbetering van hydrologische omstandigheden, waterkwaliteit en verbindingen tussen gebieden. Ook wordt aangekondigd met buurlanden in gesprek te gaan over hun inzet op natuurherstel. Bij de verdere gebiedsgerichte uitwerking is het daarom van belang om, waar grensoverschrijdende effecten relevant zijn, buitenlandse ontwikkelingen, maatregelen en beschikbare gebiedskennis te betrekken bij de analyse en hierover af te stemmen met buitenlandse overheden en gebiedspartijen. De wijze waarop deze internationale afstemming plaatsvindt, wordt per gebied nader uitgewerkt.
ID	**374**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een generieke peilverhoging van 20 tot 40 cm onder maaiveld niet overal haalbaar of wenselijk is. Zij vragen om structurele ruimte voor gebiedsgericht maatwerk en duidelijke criteria voor afwijking.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van gebiedsgericht maatwerk bij het toewerken naar hogere grondwaterstanden in de veenweidegebieden wordt onderschreven. Het Rijk kiest bij veenweidegebieden in de Nota Ruimte voor het gebiedsgericht verantwoord toe bewegen naar een hoger waterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen. Aanvullend wordt de toepassing van een generieke basismaatregel voor 'peilfixatie tot 40 centimeter drooglegging' verkend. Hierbij indexeren de waterschappen de waterpeilen niet meer voor bodemdaling totdat een drooglegging van 40 centimeter is bereikt. Met deze gebiedsgerichte aanpak wordt ook bijgedragen aan het realiseren van een reductie van één megaton CO2-equivalent in 2030 aan broeikasgasuitstoot uit veenbodems.
ID	**375**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat peilopzet alleen onvoldoende effectief en technisch beperkt stuurbaar is. Hiernaast vragen ze om kritisch te kijken naar de effecten op de vraag naar zoetwater en het klimaat.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van een gebiedsgerichte combinatie van maatregelen om de gewenste grondwaterstanden te bereiken, waaronder verhoging van slootpeilen. Welke combinatie passend en haalbaar is, verschilt per veenweidegebied. De Nota Ruimte constateert dat aanvullende vernatting van laagveen een nieuwe grote watervrager kan worden, terwijl door klimaatverandering juist minder zoetwater beschikbaar komt. Daarom wordt ingezet op het beperken van de watervraag, het minimaliseren van de aanvoer van gebiedsvreemd water en het zoveel mogelijk vasthouden, bergen en benutten van gebiedseigen water. Ook de klimaateffecten maken deel uit van de afweging. Hogere grondwaterstanden zijn mede gericht op het beperken van veenafbraak, bodemdaling en broeikasgasemissies. Deze aspecten moeten daarom worden betrokken bij de verdere gebiedsgerichte uitwerking en de keuze van de passende maatregelen.
ID	**376**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het opnemen en verkennen van alternatieve oplossingsrichtingen en maatwerk welke rekening houdt met lokale context. Zij noemen onder meer verzilting, meer onderzoek en grootschalige waterstructuren als opties voor een integrale aanpak.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst met ruimtelijke hoofdstructuren de kaders voor ruimtelijke ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving. Tegelijkertijd blijft daarmee dus ruimte voor gebiedsgerichte uitwerking. Uitgangspunt daarbij is dat er integrale afwegingen worden gemaakt waarbij gebiedskenmerken centraal staan.
ID	**377**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de rolverdeling tussen Rijk, provincies en waterschappen bij veenweidegebieden onvoldoende duidelijk is. Zij vragen om explicitering van verantwoordelijkheden en samenwerking.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft hiervoor op hoofdlijnen de verantwoordelijkheden aan tussen Rijk, provincies en waterschappen. Het Rijk bepaalt de nationale richting en werkt aan een provincie-overstijgende strategie en prioritering voor de veenweidegebieden. Provincies hebben een belangrijke rol als gebiedsregisseur bij de gebiedsgerichte uitwerking. Rijk, provincies en waterschappen wegen daarbij gezamenlijk de verschillende belangen af. De waterschappen zijn verantwoordelijk voor de peilbesluiten en geven, met betrokkenheid van agrariërs en andere partijen, gebiedsgericht invulling aan de hogere waterstanden. Daarbij wordt rekening gehouden met de bodem, het watersysteem en de opgaven en omstandigheden van het gebied. Iedere overheid behoudt haar eigen wettelijke taken en bevoegdheden en waar de opgaven meerdere overheden raken, wordt gewerkt met interbestuurlijke samenwerking en afspraken. De concrete verantwoordelijkheden, afspraken en uitvoering worden in de verdere gebiedsgerichte uitwerking nader geconcretiseerd.
ID	**378**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bodemdaling sterker nationaal moet worden verankerd. Zij vragen om prioritering en aanwijzing van specifieke gebieden voor gerichte inzet.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Bodemdaling is in de Nota Ruimte expliciet onderdeel van het nationale water- en bodembeleid. Het nationale programma Bodem, Ondergrond en Grondwater werkt aan een strategie voor de omgang met bodemdaling. De Nota Ruimte onderschrijft daarbij in belangrijke mate het belang van nationale regie en prioritering bij de aanpak van bodemdaling. Voor de veenweidegebieden ontwikkelt het Rijk daarnaast een provincie-overstijgende strategie en prioritering, zodat kan worden bepaald in welke gebieden op korte termijn een aanvullende gebiedsgerichte aanpak nodig is. Hierbij wordt de synergie gezocht met de uitvoering van het kabinetsbeleid met betrekking tot landbouw, natuur en stikstof, zoals geformuleerd in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 en met de noodzakelijke intensivering van het weidevogelbeheer om de neerwaartse trend van weidevogels te keren. Bij die prioritering wordt ook gekeken naar de kenmerken van het veenpakket, de bodemopbouw en de positie in het regionale watersysteem, en naar de snelheid van bodemdaling, broeikasgasemissies, natuur- en wateropgaven en de gevolgen voor infrastructuur en bebouwing.
ID	**379**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat er onvoldoende aandacht is voor waterkwaliteit en kwel bij veenweidegebieden in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest voor een systeembenadering waarin bodemopbouw, het functioneren van het water- en bodemsysteem inclusief hydrologische omstandigheden en de positie in het regionale watersysteem worden betrokken bij het gebiedsgericht toewerken naar hogere grondwaterstanden. De aanwezigheid van kwel en aspecten met betrekking tot de waterkwaliteit worden nadrukkelijk meegenomen.
ID	**380**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de ontwerp Nota Ruimte op het gebied van bodemdaling en oppervlaktewaterpeil verduidelijking en aanvulling behoeft.
Antwoord	De Nota Ruimte is op het onderwerp bodemdaling en oppervlaktewaterpeil verduidelijkt. In de veenweidegebieden wordt – met het oog op de Europese water-, natuur- en klimaatdoelstellingen en om negatieve effecten van en afwenteling door bodemdaling tegen te gaan – gebiedsgericht en verantwoord toe bewogen naar hogere (grond)waterstanden. Het betreft een beweging naar een hoger oppervlaktewaterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen. Aanvullend wordt de toepassing van een generieke basismaatregel voor 'peilfixatie tot 40 centimeter drooglegging' verkend. Hierbij indexeren de waterschappen de waterpeilen niet meer voor bodemdaling totdat een drooglegging van 40 centimeter is bereikt. Met deze gebiedsgerichte aanpak wordt ook bijgedragen aan het realiseren van een reductie van één megaton CO2-equivalent in 2030 aan broeikasgasuitstoot uit veenbodems.
ID	**381**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een generieke waterpeilverhoging in veenweidegebieden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld niet haalbaar, niet praktisch uitvoerbaar en niet doelmatig is, of zelfs schadelijk voor landbouw en natuur. Zij pleiten voor gebiedsspecifiek maatwerk en differentiatie op basis van veenweidetype, waterhuishouding en (agrarisch) gebruik.
Antwoord	Het Rijk onderschrijft het belang van gebiedsgericht maatwerk bij het toewerken naar hogere grondwaterstanden in de veenweidegebieden. De Nota Ruimte hanteert voor de veenweidegebieden als richtinggevend toekomstbeeld een grondwaterstand van 20 tot 40 centimeter onder maaiveld. Daarbij is nadrukkelijk gekozen voor gebiedsgericht verantwoord toe bewegen en niet voor een overal identieke uitwerking. De bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven en behoeften van het gebied zijn bepalend voor de concrete invulling. De Nota Ruimte biedt daarmee ruimte voor differentiatie. Aanvullend wordt de toepassing van een generieke basismaatregel voor 'peilfixatie tot 40 centimeter drooglegging' verkend. Hierbij indexeren de waterschappen de waterpeilen niet meer voor bodemdaling totdat een drooglegging van 40 centimeter is bereikt. Met deze gebiedsgerichte aanpak wordt ook bijgedragen aan het realiseren van een reductie van één megaton CO2-equivalent in 2030 aan broeikasgasuitstoot uit veenbodems.
ID	**382**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ingrijpende peilmaatregelen leiden tot aanzienlijke schade en kosten voor agrarisch ondernemers. Zij pleiten voor samenwerking op basis van vrijwilligheid en gelijkwaardigheid en verzoeken om volledige nadeelcompensatie en structurele financiering door het Rijk.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en gaat daarom niet over nadeelcompensatie of structurele financiering. Dat betekent echter niet dat er geen vergoeding mogelijk is als een peilbesluit schade veroorzaakt. Een peilbesluit is expliciet aangewezen als mogelijke schadeoorzaak. Ook toekomstige inkomensschade kan daarbij worden betrokken. Nadeelcompensatie houdt echter niet in dat in alle gevallen de volledige schade wordt vergoed. Uitgangspunt is dat schade die uitstijgt boven het normale maatschappelijke of bedrijfsrisico en een belanghebbende onevenredig zwaar treft, voor vergoeding in aanmerking kan komen. Het kabinet heeft daarnaast middelen beschikbaar gesteld voor de transitie van de landbouw en voor gebiedsgerichte ondersteuning. Voor meer informatie wordt verwezen naar de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026.
ID	**383**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat alternatieve maatregelen tegen veenoxidatie, bodemdaling en broeikasgas-uitstoot de voorkeur verdienen boven waterpeilverhoging in veenweidegebieden. Zij pleiten voor het volwaardig in de Nota Ruimte opnemen van innovatieve maatregelen (zoals Klei-in-veen, Overlagen en Profielkeren) als voorkeursoptie boven peilverhoging.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het herstel en behoud van een goed functionerend water- en bodemsysteem en op het beperken van bodemdaling en broeikasgasemissies in veenweidegebieden. Daarbij wordt niet gekozen voor één uniforme aanpak, maar voor een gebiedsgerichte uitwerking waarbij de bodemopbouw, de omstandigheden van het watersysteem en de kenmerken van het gebied bepalend zijn. Het kabinet ziet ruimte om bij de verdere gebiedsgerichte uitwerking ook innovatieve maatregelen te betrekken. Maatregelen zoals klei-in-veen, overlagen en profielkeren kunnen bijdragen aan het beperken van veenafbraak, bodemdaling en broeikasgasemissies. Deze maatregelen worden onderzocht en kunnen, waar passend, onderdeel vormen van de gebiedsgerichte maatregelenmix. De kennis over de effectiviteit, toepasbaarheid en neveneffecten van deze maatregelen is op dit moment echter nog onvoldoende om deze generiek als voorkeursalternatief voor hogere grondwaterstanden aan te wijzen. De Nota Ruimte handhaaft daarom de richting om in veenweidegebieden toe te werken naar hogere grondwaterstanden als belangrijk uitgangspunt voor het beperken van bodemdaling en broeikasgasemissies en voor het versterken van het water- en bodemsysteem. Dat sluit de toepassing van andere maatregelen niet uit. Wanneer uit onderzoek en praktijk blijkt dat innovatieve maatregelen in een specifiek gebied aantoonbaar effectief, uitvoerbaar en doelmatig zijn, kunnen deze worden betrokken bij de gebiedsgerichte uitwerking, eventueel in combinatie met hydrologische maatregelen. Daarbij is het van belang dat de effecten op broeikasgasuitstoot, bodemdaling en het functioneren van het water- en bodemsysteem voldoende kunnen worden onderbouwd en gemonitord.
ID	**384**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het toekomstperspectief voor landbouw in veenweidegebieden onvoldoende is uitgewerkt. Zij vragen om een betere uitwerking van de sociaaleconomische gevolgen van de voorgestelde peilverhoging. Ook vragen indieners om een realistische doorrekening en beschikbaarheid van alternatieve (agrarische) verdienmodellen, met heldere keuzes qua grondinstrumentarium.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest voor een gebiedsgerichte benadering, waarbij wordt toegewerkt naar hogere grondwaterstanden en tegelijkertijd aandacht is voor de sociaaleconomische gevolgen en de ontwikkelmogelijkheden van agrarische bedrijven. De Nota Ruimte benadrukt dat de transitie van veenweidegebieden vraagt om passende verdienmodellen en een zorgvuldig gebruik van grondinstrumenten. Daarbij worden onder meer agrarisch natuurbeheer, extensivering, verbreding van de bedrijfsvoering en andere gebiedsgerichte ontwikkelrichtingen genoemd. Melkveehouders die hebben gekozen voor minder koeien laten zien dat een duurzaam bedrijfs- en verdienmodel mogelijk is door kosten te besparen op onder meer kunstmest, krachtvoer en mestafzet in combinatie met inkomsten voor natuur- en landschapsbeheer. Zoals voor kruidenrijk grasland, weidevogelbeheer, inrichting en beheer van natuurlijke oevers en slootbeheer en betalingen voor tijdelijke waterberging. Daarnaast kunnen, afhankelijk van de gebiedskenmerken, aanvullende verdienmogelijkheden zoals agroforestry, recreatie, zorgfuncties, CO_2-vastlegging en duurzame energie een bijdrage leveren aan een toekomstbestendige bedrijfsvoering. In het kader van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 wordt voor urgente gebieden de doorontwikkeling naar dergelijke extensieve, natuurinclusieve bedrijfsvormen gefaciliteerd met ondersteund instrumentarium waaronder actief grondbeleid, de Nationale Grondbank, pacht, kavelruil, herverkaveling, afwaardering en waar mogelijk bedrijfsverplaatsing. De Nota Ruimte betref verder een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat daarom niet specifiek in op doorrekeningen of verdienmodellen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**385**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat door de voorgenomen beweging naar hogere grondwaterstanden in veenweidegebied, de vraag naar water toeneemt. Volgens indieners botst dit met andere voornemens uit de ontwerp-Nota Ruimte zoals de beperking van wateraanvoer vanuit andere gebieden. Zij vragen om duidelijkheid over waterbeschikbaarheid, aanvoer en systeemwerking.
Antwoord	Het wordt onderkend dat het verhogen van grondwaterstanden in veenweidegebieden gevolgen heeft voor de watervraag en dat zoetwater niet overal en altijd beschikbaar zal zijn. De beschikbaarheid van zoetwater verschilt sterk per regio. Dit wordt voor een belangrijk deel bepaald door de fysisch-geografische kenmerken van een gebied en regionale verschillen in watertoevoer vanuit het hoofdwatersysteem. Daarom is het van belang dat regionaal maatregelen genomen worden om water beter vast te houden om zoetwaterbeschikbaarheid zeker te stellen. De Nota Ruimte kiest daarom voor een aanpak waarbij vraag en aanbod van zoetwater regionaal in balans worden gebracht per gebied, met als leidraad 'besparen, vasthouden en bergen'. Daarbij wordt de aanvoer van gebiedsvreemd water zoveel mogelijk geminimaliseerd en wordt ingezet op het vasthouden, bergen en benutten van gebiedseigen water. De Nota Ruimte houdt daarbij expliciet rekening met de toekomstige watervraag voor onder meer peilopzet. Provincies en waterschappen bezien in gebiedsprocessen welke peilmaatregelen passen bij het regionale watersysteem en de beschikbare zoetwatervoorraad. Terecht wordt erop gewezen dat deze samenhang in de verdere, gebiedsgerichte uitwerking voldoende concreet moet worden gemaakt. Het Rijk verkent dan ook aanvullend op het gebiedsgericht verantwoord toe bewegen naar een hoger waterpeil, de mogelijkheid van peilfixatie tot maximaal 40 cm drooglegging als generieke basismaatregel voor het gehele veenweidegebied. Wanneer een gemiddelde drooglegging van 40 cm in een peilvak is bereikt, wordt hernieuwd afgewogen of de peilfixatie gehandhaafd wordt of dat continuering van de 40 cm drooglegging passender is. Per veenweidegebied zal moeten worden beoordeeld hoeveel water voor peilopzet beschikbaar is, welke aanvoer mogelijk en duurzaam is en welke maatregelen nodig zijn om het regionale watersysteem robuust te houden.
ID	**386**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een nationaal funderingsloket. Zij stellen dat ondersteuning en subsidiemogelijkheden landelijk geregeld moeten worden, aangezien funderingsproblematiek verder reikt dan alleen veenweidegebieden en de schaal van de provincie overstijgt.
Antwoord	De Nota Ruimte benoemt het belang van een klimaatbestendige inrichting van Nederland en van het omgaan met de gevolgen van bodemdaling en veranderende grondwaterstanden. Funderingsschade is daarbij een belangrijk aandachtspunt. Inmiddels is daarom de Nationale Aanpak Funderingen ingericht. Deze aanpak ondersteunt zowel de individuele als de gebiedsgerichte aanpak van funderingsproblematiek en draagt bij aan het bundelen van kennis, ondersteuning en handelingsperspectief op nationaal niveau.
ID	**387**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de aanwijzing van weidevogelkansgebieden kan conflicteren met andere doelen. Zij vragen om zorgvuldige afweging in relatie tot waterbeheer en andere natuurdoelen in deze veenweidegebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels op locaties die daarvoor geschikt zijn, met kerngebieden en daaromheen gebieden met voldoende openheid, rust en kruidenrijk grasland. Vrijwilligheid staat hierbij centraal. De Nota Ruimte benadrukt daarnaast dat opgaven voor natuur, water, landbouw en klimaat in samenhang moeten worden uitgewerkt en dat gebiedsgericht maatwerk nodig is met een zorgvuldige gebiedsgerichte afweging. De Nota Ruimte kiest daarmee niet voor een generieke prioritering van weidevogeldoelen boven andere opgaven, maar biedt ruimte om per gebied tot een passende combinatie van maatregelen te komen die aansluit bij de kenmerken en opgaven van het gebied.
ID	**388**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bufferstroken langs watergangen tot verlies van landbouwgrond leiden zonder compensatie. Dit treft vooral de veenweidegebieden, waar percelen klein zijn en het aandeel sloten hoger is. Zij verzoeken om afschaffing van deze maatregel of volledige vergoeding.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat geen voorstel om specifiek in veenweidegebieden aanvullende bufferstroken langs watergangen in te voeren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**389**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de huidige klimaatboekhouding onvolledig is, aangezien grasland naast *uitstoot* van broeikasgassen deze ook in korte tijd veelal weer *opneemt*. Het huidige rekenmodel telt wel de uitstoot maar niet de opname van broeikasgassen. Zij vragen om deze korte koolstofkringloop expliciet mee te nemen in de emissieboekhouding van veenweide en landbouw.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en richt zich dus niet op de methodiek van de nationale emissieboekhouding, maar zet wel in op het behoud van veengronden en het beperken van broeikasgasemissies uit veenbodems door veenafbraak en bodemdaling tegen te gaan. Het verhogen van (grond)waterstanden in veenweidegebieden is een belangrijke manier om dit te realiseren.
ID	**390**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om nationale regelgeving voor mestgebruik en gewasbeschermingsmiddelen ter ondersteuning van lokale uitvoering.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat opgaven voor natuur, water, landbouw en klimaat in samenhang moeten worden aangepakt. Daarbij zijn landelijke kaders en normen van belang om nationale en Europese doelen te borgen, terwijl binnen deze kaders ruimte blijft voor een gebiedsgerichte uitwerking. De Nota Ruimte en de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw' van 26 juni 2026* voorzien daarom in landelijke regels en normen voor kwetsbare natuur- en watergebieden. Voor de zones rond Natura 2000-gebieden gaat het om regels gericht op extensiever grondgebruik, onder meer om regels voor mestplaatsingsruimte en veebezetting. Voor kwetsbare watergebieden wordt een vergelijkbare set maatregelen ontwikkeld. Ook worden voor de kwetsbare watergebieden regels voor gewasbeschermingsmiddelengebruik voorbereid. Daarnaast worden voor de waterkwaliteit aanvullende maatregelen uitgewerkt in het 8e Actieprogramma Nitraatrichtlijn. Voor gewasbeschermingsmiddelen worden afspraken gemaakt via het Convenant Gewasbeschermingsmiddelen. Als deze onvoldoende bijdragen aan het behalen van de doelen, kan het Rijk aanvullende maatregelen of regels overwegen.
ID	**391**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om intensieve samenwerking tussen overheden en een integrale gebiedsgerichte aanpak. Zij pleiten voor duidelijke rolverdeling en gezamenlijke uitvoering in de aanpak van de, vaak complexe opgaven in veenweidegebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft dat de complexe en samenhangende opgaven in veenweidegebieden vragen om een integrale en gebiedsgerichte aanpak en om goede samenwerking tussen overheden. Het interbestuurlijke programma veenweide, dat in 2020 is gestart en waarin overheden, maatschappelijke organisaties en private partijen samenwerken, richt zich op het verminderen van veenafbraak, bodemdaling en uitstoot van broeikasgasemissies uit veengronden. Daarbij worden ook andere gebiedsopgaven meegenomen, zoals met betrekking tot water (waterkwaliteit, zoetwatervoorziening en wateroverlast), natuur en biodiversiteit én het toekomstperspectief willen blijven bieden aan agrarische ondernemers. In lijn daarmee zet de Nota Ruimte in op een provincie-overstijgende veenweideaanpak, waarin klimaat, water, natuur, landbouw, bodemdaling en de gevolgen voor bebouwing en infrastructuur in onderlinge samenhang worden bezien. De Nota Ruimte benadrukt dat de uitwerking van deze opgaven gebiedsgericht plaatsvindt. Omdat de kenmerken, opgaven en gevolgen van maatregelen per veenweidegebied verschillen, is maatwerk noodzakelijk. Daarbij worden water- en bodemsysteem, landbouwkundig gebruik, natuurdoelen en sociaaleconomische effecten in samenhang afgewogen. Medeoverheden, in het bijzonder de waterschappen die verantwoordelijk zijn voor de peilbesluiten, geven met betrokkenheid van (agrarische) ondernemers en andere actoren invulling aan de hogere peilopzet. Zij beschikken immers met elkaar immers over de benodigde kennis van het gebied. Het opzetten van de waterpeilen vraagt om andere afwegingen in peilbesluiten en om het ontwikkelen van landgebruik dat past bij wat nodig is voor het realiseren van de opgaven in het gebied. Daarbij is er verschil tussen gebieden waar het gaat om de urgentie/timing en impact van peilopzet op de functies en verandering in een gebied. Rijk, provincies en waterschappen wegen samen de verschillende belangen af.
ID	**392**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de effecten van maatregelen in veenweidegebieden, zoals verhoging van het waterpeil tegen bodemdaling, onvoldoende zijn onderbouwd. Zij vragen om wetenschappelijke, gebiedsspecifieke analyse en onderbouwing.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De veenweidegebieden worden door sterke ontwatering gekenmerkt door veenafbraak, uitstoot van broeikasgassen en een dalende bodem. Het intensieve landgebruik leidt bovendien tot een verschraling van de biodiversiteit, met een sterke afname van weidevogels in het bijzonder. Steeds diepere ontwatering door peilverlagingen leidt tot een vicieuze cirkel van voortgaande bodemdaling. Deze bodemdaling heeft consequenties, zoals de uitstoot van CO2 door veenoxidatie, funderingsproblemen van gebouwen en oplopende kosten voor onderhoud van verzakkende infrastructuur (wegen, spoor-, vaar-, en waterwegen), riolering en openbare ruimte. Bodemdaling maakt het ook steeds lastiger om gebieden waterveilig te houden. De effecten van maatregelen in veenweidegebieden, zoals verhoging van het waterpeil en toepassing van waterinfiltratiesystemen om bodemdaling en uitstoot van broeikasgasemissies uit veengronden te remmen, zijn en worden onderzocht via onder meer het Nationaal Onderzoeksprogramma Broeikasgassen Veenweide (NOBV) en het Veenweide Innovatieprogramma Nederland (VIP-NL). Waterpeilverhogingen en toepassing van waterinfiltratiesystemen op agrarische percelen zijn bewezen effectieve maatregelen. De Nota Ruimte bevat niet voor ieder afzonderlijk veenweidegebied een volledige effectanalyse. Gebiedsgericht wordt verkend met welke combinatie van maatregelen, zoals het verhogen van slootpeilen en waterinfiltratiesystemen, de gewenste grondwaterstanden tegen aanvaardbare maatschappelijke kosten kunnen worden gerealiseerd. Het Rijk werkt hiervoor aan een provincie-overstijgende veenweideaanpak, waarin wordt gedifferentieerd én in de uitvoering wordt geprioriteerd tussen gebieden.
ID	**393**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalige vernatting van veenweides gezondheidsrisico's kan vergroten in de vorm van malariamuggen. Dit terwijl in veel veenweidegebieden de veenlaag al te dun is om nog gered te worden, aldus de indieners. Zij vragen om dit aspect mee te wegen in het beleid, door gerichtere inzet van maatregelen waar deze het meest effectief zijn – namelijk in gebieden waar de veenlaag nog dik is.
Antwoord	De Nota Ruimte voorziet in een provincie-overstijgende aanpak waarin tussen veenweidegebieden wordt gedifferentieerd naar onder meer de kenmerken en dikte van het veenpakket, de bodemcompositie, de positie in het regionale watersysteem en de verschillende gebiedsopgaven. Op basis daarvan wordt bepaald waar aanvullende inzet het meest urgent en effectief is. De dikte van het veenpakket is daarbij echter niet het enige criterium. Zo kan in gebieden met een dunner veenpakket sprake zijn van versnelde veenafbraak en daarmee van een urgente opgave om broeikasgasemissies te reduceren, maar ook urgentie om het dunne veenpakket te behouden met oog op het watersysteembeheerbaar. De Nota benoemt dit bijvoorbeeld voor de Friese veenweiden, waar de combinatie van diepere ontwatering en een dunner veenpakket, waarvan de instandhouding van belang is voor het watersysteembeheer juist aanleiding kan zijn om daar sneller maatregelen te nemen. De mogelijke gezondheidsrisico's door (malaria)muggen worden in de Nota Ruimte niet specifiek behandeld. Bij de gebiedsgerichte uitwerking worden de verschillende belangen en effecten van maatregelen integraal afgewogen. Mogelijke gezondheidsrisico's van (malaria)muggen en andere dieren die ziekteverwekkers kunnen overbrengen, kunnen daarbij worden meegenomen op basis van adviezen van de GGD en experts in dierziekten.
ID	**1213**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de voorgestelde peilverhoging in veenweidegebieden onvoldoende ambitieus is voor CO2-reductie en weidevogels. De indieners vragen om in te zetten op verdergaande peilverhoging dan de nota nu als uitgangspunt hanteert.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust natuursysteem. Voor kwetsbare natuurgebieden en soorten zijn gerichte gebied specifieke maatregelen nodig waarbij natuurherstel niet overal gecombineerd kan worden met andere functies vanuit meervoudig ruimtegebruik. De uiteindelijke afweging tussen natuur, landbouw, water en andere functies daarbij zal gebiedsgericht moeten plaatsvinden door mede overheden en belanghebbenden binnen de geldende nationale- en internationale wet- en regelgeving plaats. Dit geldt ook voor een mogelijke benodigde verregaande peilopzet voor bepaalde (deel)gebieden dan 20 tot 40 cm onder maaiveld.

2.3.4 Bouwsteen: Clusteren van glastuinbouw

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**394**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimtelijke effecten van arbeidsmigratie onvoldoende worden benoemd. Zij vragen om aandacht voor ruimtebeslag, bedrijvigheid en passende huisvesting.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat het is wenselijk is om in clustergebieden voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar te maken, zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden. Dit geldt ook voor de clustering van de glastuinbouw. Het Rijk verzoekt de medeoverheden om te zorgen dat er in een clustergebied voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar zijn of, zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden Het kabinet stimuleert als onderdeel van het actieplan versnelling woningbouw van 21 september 2026 daarnaast de realisatie van onzelfstandige woonruimte door deze in aanmerking te laten komen voor subsidies. Onzelfstandige eenheden zijn nodig om onder meer arbeidsmigranten te kunnen huisvesten. Met deze subsidie draagt het kabinet bij aan de realisatie van onzelfstandige woonruimte.
ID	**395**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat arbeidsmigratie en de bijbehorende huisvestingsvraag onvoldoende en te beperkt worden meegenomen in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor een realistischere inschatting van de omvang en een nadrukkelijker sturende rol van het Rijk, inclusief voldoende en passende huisvesting voor zowel tijdelijke als langdurige arbeidsmigranten.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat het is wenselijk is om in clustergebieden voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar te maken, zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden. Dit geldt ook voor de clustering van de glastuinbouw. Het Rijk verzoekt de medeoverheden om te zorgen dat er in een clustergebied voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar zijn, zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden.
ID	**396**
Samenvattende vraag	De indieners roepen het kabinet op tot meer regie op de ruimtebehoefte van de glastuinbouwsector, in samenwerking met deze sector en rekening houdend met passende ruimtelijke randvoorwaarden
Antwoord	Het belang van regie op de toekomstige ruimtebehoefte van de glastuinbouwsector wordt onderkend. De Nota Ruimte zet daarom in op het versterken en verduurzamen van bestaande glastuinbouwclusters en op een zorgvuldig ruimtegebruik, in samenhang met andere opgaven zoals water, bodem, energie, natuur en leefomgeving. De Nota Ruimte benadrukt daarmee dat opgaven voor de glastuinbouw niet los kunnen worden gezien van andere ruimtelijke ontwikkelingen. In de bij de Nota Ruimte behorende Uitvoeringsstrategie zal nader worden beschreven hoe het Rijk samen met provincies, gemeenten, de sector en andere betrokken partijen invulling geeft aan de verdere uitwerking van ruimtelijke keuzes.
ID	**397**
Samenvattende vraag	De indiener ondersteuntde inzet op clustering van glastuinbouw, en herkent de ambitie om te zorgen voor voldoende woningen en passende voorzieningen voor arbeidsmigranten. De indiener vraagt naar welke concrete Rijksinzet wordt voorzien voor deze woningen en voorzieningen.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat het is wenselijk is om in clustergebieden voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar te maken, zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden. Dit geldt ook voor de clustering van de glastuinbouw. Het Rijk verzoekt de medeoverheden om te zorgen dat er in een clustergebied voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar zijn of, zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden
ID	**398**
Samenvattende vraag	De indieners roepen op tot meer regie in de ruimtelijke sturing op de Glastuinbouw-sector, inclusief bijbehorend instrumentarium en middelen. Zij pleiten voor een kwalitatieve benadering, in plaats van de nu in de Nota Ruimte gekozen kwantitatieve benadering.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken en verduurzamen van bestaande glastuinbouwclusters, zodat ruimte, infrastructuur, energie, water en voorzieningen zo efficiënt mogelijk kunnen worden benut. De Nota Ruimte kiest daarbij voor een ruimtelijke strategie op nationaal niveau, waarbij de concentratie van glastuinbouwactiviteiten in bestaande clusters centraal staat. Deze benadering is niet uitsluitend gericht op omvang of areaal, maar ook op de kwaliteit, toekomstbestendigheid en verduurzaming van de sector en de samenhang met andere ruimtelijke opgaven. Het Rijk neemt hierbij een regisserende rol door nationale ruimtelijke keuzes vast te leggen en richting te geven aan de verdere ontwikkeling van de sector. De uitwerking vraagt om samenwerking met provincies, gemeenten, sectorpartijen en andere betrokkenen. Daarbij worden ook randvoorwaarden zoals energie, water, bereikbaarheid, arbeidsmarkt en leefomgeving betrokken. De Nota Ruimte biedt daarmee een nationaal kader voor de ruimtelijke ontwikkeling van de glastuinbouwsector. De verdere uitwerking van instrumenten, afspraken en samenwerking vindt plaats in de uitvoeringsfase en in overleg met de betrokken partijen.
ID	**399**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbaarheid van energie, CO_2 en warmte randvoorwaardelijk is en vragen om ondersteuning om leveringszekerheid van energie/ geothermie en CO2 aan de sector te borgen.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat economische ontwikkeling, energievoorziening en verduurzaming in samenhang moeten worden bezien. Voor de glastuinbouw zijn onder meer de ontwikkeling van energie-infrastructuur, warmtenetten, geothermie en de beschikbaarheid van duurzame CO_2 van belang. Deze randvoorwaarden worden meegenomen in de ruimtelijke afwegingen rond de ontwikkeling en verduurzaming van glastuinbouwclusters. De Rijksinzet richt zich op het creëren van de ruimtelijke en beleidsmatige voorwaarden die nodig zijn voor de verduurzaming van de sector. Daarbij wordt samengewerkt met medeoverheden, netwerkbeheerders, energiebedrijven en de sector om de beschikbaarheid van energie, warmte en CO_2 zoveel mogelijk te ondersteunen.
ID	**400**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat tuinbouw kan bijdragen aan klimaatadaptatie en vergroening en vragen om deze rol te benutten.
Antwoord	Behalve de glastuinbouw gaat de Nota Ruimte niet expliciet hier op in de Nota Ruimte benadrukt dat opgaven voor landbouw, natuur, water, klimaat en economie wel in samenhang moeten worden bezien. Binnen die samenhang kan de tuinbouwsector bijdragen aan een efficiënter gebruik van water en grondstoffen, minder gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en uitspoeling in (grond)water, vergroening van de leefomgeving mits op een duurzame manier geteeld en de ontwikkeling van innovatieve oplossingen voor klimaatadaptatie. Daarnaast kan de sector bijdragen aan de energietransitie. De ontwikkeling van duurzame energievoorzieningen, geothermie, warmtenetten en circulaire warmte- en CO_2-systemen biedt kansen om de verduurzaming van de sector en de verduurzaming van de gebouwde omgeving in onderlinge samenhang te versterken.
ID	**401**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een duidelijke toekomstvisie voor de glastuinbouw en sierteelt ontbreekt en vragen om nadere uitwerking.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken en verduurzamen van bestaande glastuinbouwclusters en zet daarmee een duidelijke ruimtelijke toekomstvisie neer. Daarbij wordt de ontwikkeling van de sector bezien in samenhang met andere ruimtelijke opgaven, zoals water en bodem, energie-infrastructuur, klimaatadaptatie, natuur en woningbouw. Concentratie van activiteiten in bestaande clusters biedt daarbij kansen voor een efficiënter gebruik van ruimte, energie, warmte, CO_2 en infrastructuur. De Nota Ruimte biedt hiermee een ruimtelijk kader voor de verdere ontwikkeling van de glastuinbouw- en sierteeltsector. De verdere uitwerking van de toekomstvisie vindt plaats in samenwerking met medeoverheden, de sector en andere betrokken partijen.
ID	**402**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over definitie en status van grondwaterplafonds en hierbij aandacht voor regionale verschillen en of er middelen beschikbaar komen voor schadevergoedingen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een duurzaam beheer van het water- en bodemsysteem en van een balans tussen de vraag naar en beschikbaarheid van zoetwater. De Nota Ruimte benoemt daarbij dat agrarische ondernemers en natuurbeheerders steeds beter rekening moeten houden met de, onder andere door klimaatverandering, veranderende eigenschappen van het water- en bodemsysteem. En dus met (autonoom) veranderende condities zoals wateroverlast, hitte, langdurige droogte, extremere neerslag, verzilting en bodemdaling. Alle zoetwatergebruikers moeten rekening houden met een verminderde beschikbaarheid van water. Zij zullen zowel zelf als gezamenlijk maatregelen moeten nemen om beter bestand te zijn tegen perioden van extreme droogte, watertekorten en verzilting. Het Rijk stuurt op het besparen, bergen en vasthouden van zoetwater. Bijvoorbeeld door in te zetten op regionale waterbuffers, het waterbergend vermogen van de bodem en de verhoging van het waterpeil van de hoge zandgronden. De uitwerking van maatregelen vindt gebiedsgericht plaats, zodat rekening kan worden gehouden met regionale verschillen in hydrologie, bodemopbouw, grondgebruik en watervraag. De precieze invulling van eventuele grondwaterplafonds, de wijze waarop deze worden toegepast en de gevolgen voor verschillende functies vragen om nadere uitwerking. Daarbij zullen ook de effecten voor gebruikers van grondwater en de regionale omstandigheden worden betrokken. De Handreiking stappenplan grondwateronttrekkingsplafond helpt provincies bij het opstellen van een grondwateronttrekkingsplafond: een maximum aan de te onttrekken hoeveelheden grondwater. Daarmee kan bewuster een afweging worden gemaakt of nieuwe onttrekkingen mogelijk zijn. Dit levert een bijdrage aan een duurzaam grondwatersysteem. Dit instrument wordt opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat daarom niet in op schadevergoedingen. Dat laat onverlet dat voor eventuele schade als gevolg van concrete besluiten het bestaande juridische kader geldt. Wanneer maatregelen worden uitgewerkt in juridisch bindende besluiten, kunnen belanghebbenden onder omstandigheden aanspraak maken op nadeelcompensatie. Of daarvan sprake is, hangt af van het specifieke besluit, de aard van de schade en de toepasselijke wettelijke voorwaarden.
ID	**403**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat glastuinbouw alleen toekomstbestendig is met sterke reductie van milieubelasting en vragen om dit expliciet te borgen. Vragen scherpte in formulering, zie tekstvoorstel in zienswijze.
Antwoord	De landbouw (waaronder de glastuinbouwsector) ontwikkelt zich richting een toekomstbestendige sector met verdere vermindering van negatieve bijeffecten op de leefomgeving. De clustering van glastuinbouw in concentratiegebieden draagt hieraan bij doordat in deze gebieden gezamenlijk geïnvesteerd kan worden in technieken en infrastructuur om de milieubelasting te verminderen. De Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie gaat dan ook over milieu en gezondheid. In de Nota Ruimte is benadrukt dat het Rijk voor Nederland een gezonde, schone en veilige leefomgeving wil. Dit wil het Rijk bereiken via de onderstaande algemene beleidsrichtingen: 1. We voorkomen negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid door vroeg in besluitvormingsprocessen van ruimtelijke procedures milieu en gezondheid expliciet mee te wegen en rekening te houden met enkele richtinggevende keuzen over het scheiden van functies. 2. Als we negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid niet kunnen voorkomen, onderzoeken we de mogelijkheden om de effecten te mitigeren. 3. In sommige gebieden accepteren we negatieve effecten voor de gezondheid en het milieu, zo lang dat niet boven de milieunormen komt. 4. We zorgen in de leefomgeving voor voldoende ruimte voor mensen om te sporten, bewegen, spelen, ontspannen en ontmoeten. 5. We zorgen ervoor dat de openbare ruimte toegankelijk is voor iedereen, ook voor mensen met een beperking. Een van de milieueisen waaraan voldaan moet worden is de waterkwaliteit. Diverse Europese richtlijnen sturen bij het werk aan waterkwaliteit. Centraal hierbij staat de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de dochterrichtlijnen Grondwaterrichtlijn en de richtlijn Prioritaire Stoffen. De KRW beschrijft wat een goede toestand van oppervlaktewater en grondwater is en stelt dat er geen achteruitgang op mag treden. De uitvoering van de KRW is een verantwoordelijkheid van alle overheden.
ID	**404**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de kansen voor geothermie bij glastuinbouw onjuist zijn weergegeven. Zij verzoeken deze mogelijkheden, mede op basis van lopend onderzoek, aan te passen in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Voor de glastuinbouwsector zet de Nota ruimte in op een blijvend sterke en innovatieve sector die klimaatneutraal en circulair produceert. Daarbij zetten we zoveel mogelijk in op ontwikkeling via intensivering, innovatie en clustering in de bestaande greenports en clustergebieden. En stimuleren we innovatieve koppelingen tussen glastuinbouw en andere sectoren om optimaal gebruik te maken van reststromen en beschikbare bronnen. De kansen voor geothermie bij glastuinbouw kunnen door lopende verkenningen mogelijk op termijn leiden tot concrete maatregelen of locaties vanwege bevindingen die uit deze verkenningen voortkomen. Daarom maken of kunnen deze locaties nog geen deel uitmaken van de Nota Ruimte.
ID	**405**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ontwikkeling van glastuinbouw moet worden afgestemd op de principes van water- en bodem sturend en andere ruimtelijke opgaven zoals de natuurherstelverordening en stikstof.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van water en bodem sturend als richtinggevend principe voor ruimtelijke keuzes en van het uitgangspunt dat opgaven voor landbouw, natuur, water, klimaat en economie in onderlinge samenhang worden afgewogen. Dit geldt ook voor de glastuinbouw. Bij de verdere ontwikkeling van glastuinbouwgebieden moet rekening worden gehouden met de mogelijkheden en beperkingen van het water- en bodemsysteem, de beschikbaarheid van water, de klimaatopgave en de effecten op de leefomgeving. Daarnaast staan ontwikkelingen in de glastuinbouw niet los van andere opgaven, zoals natuurherstel en de stikstofaanpak. De Nota Ruimte benadrukt dat deze opgaven integraal moeten worden beschouwd en dat ruimtelijke keuzes bijdragen aan een toekomstbestendige inrichting van Nederland.
ID	**406**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten om naast het intensiveren van bestaande clusters, ook (met sturing van landelijke overheid) te zoeken naar de mogelijkheid voor het ontwikkelen van nieuwe clusters
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken en verduurzamen van bestaande glastuinbouwclusters. Clustering biedt kansen om ruimte efficiënter te benutten, voorzieningen te delen en de verduurzaming van de sector te ondersteunen. Het uitgangspunt is om eerst de mogelijkheden binnen bestaande glastuinbouwclusters optimaal te benutten. Daarbij wordt ook gekeken naar herstructurering, intensivering en kwaliteitsverbetering van bestaande locaties. Wanneer in de toekomst blijkt dat aanvullende ruimte nodig is, vraagt dit om een zorgvuldige ruimtelijke afweging in samenhang met andere opgaven, zoals water en bodem, energie, natuur, bereikbaarheid en leefomgeving. Daarbij hebben Rijk en regio gezamenlijk een rol.
ID	**407**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat actief grondbeleid noodzakelijk is voor het clusteren van glastuinbouw. Zij vragen het Rijk om gemeenten financieel te ondersteunen en sanering van oude glastuinbouw te faciliteren.
Antwoord	De zienswijze wijst terecht op het belang van herstructurering en transformatie van verouderde glastuinbouwlocaties. De concrete inzet van grondbeleid, financiële ondersteuning en eventuele saneringsmaatregelen vraagt echter om uitwerking in uitvoeringsprogramma's en gebiedsgerichte trajecten en maakt geen onderdeel uit van de ruimtelijke keuzes die in de Nota Ruimte worden vastgelegd. De Nota Ruimte biedt daarmee het ruimtelijk kader voor clustering en verduurzaming van de sector, terwijl de keuze voor specifieke instrumenten en financiering in de verdere uitvoering wordt uitgewerkt. De Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte zal hier verder op in gaan.
ID	**408**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat voldoende schuifruimte nodig is voor verplaatsing, schaalvergroting en ontwikkeling van glastuinbouw. Zij vragen om ruimte voor nieuwe en uitbreidende clusters en passende instrumenten om deze transitie mogelijk te maken richting een circulaire glastuinbouw met maatschappelijke meerwaarde.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken, verduurzamen en toekomstbestendig maken van bestaande glastuinbouwclusters. De Nota Ruimte kiest er daarbij voor om de mogelijkheden binnen bestaande glastuinbouwclusters optimaal te benutten. Herstructurering, intensivering en transformatie van bestaande locaties spelen hierbij een belangrijke rol. Voor de ontwikkeling van de sector is voldoende schuifruimte van belang, zodat bedrijven zich kunnen ontwikkelen, verplaatsen of concentreren op locaties die daarvoor het meest geschikt zijn. De verdere uitwerking vraagt om samenwerking tussen Rijk, provincies, gemeenten en de sector. Daarbij wordt bezien welke instrumenten nodig zijn om de gewenste transitie van de sector mogelijk te maken, rekening houdend met andere ruimtelijke opgaven en randvoorwaarden, zoals water en bodem, energievoorziening, bereikbaarheid en leefomgeving.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**410**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aanpassing van beleidsaanduidingen en contouren zodat deze aansluiten bij de feitelijke ontwikkeling en afspraken.
Antwoord	De casus(sen) is/zijn van een kleiner schaalniveau dan van de Nota Ruimte die de nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen is. Het is aan medeoverheden om hier samen met ondernemers en andere betrokkenen nadere invulling aan te geven.
ID	**411**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de afbakening van het Zuid-Hollandse Transformeren-gebied (VISTA) onduidelijk is, en benoemen de rol van Gouda en Gorinchem daarin.
Antwoord	De begrenzing van de VISTA-begrenzing van de T-regio heeft geen invloed op de glastuinbouw.
ID	**412**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of meer en andere geschikte locaties voor glastuinbouwclusters kunnen worden aangewezen en of de huidige kaart met potentiële gebieden volledig is.
Antwoord	De kaart met potentiële gebieden uit de Nota Ruimte is volledig. De Nota Ruimte zet in op het versterken en verduurzamen van bestaande glastuinbouwclusters. Clustering biedt kansen om ruimte efficiënter te benutten, voorzieningen te delen en de verduurzaming van de sector te ondersteunen. Het uitgangspunt is om eerst de mogelijkheden binnen bestaande glastuinbouwclusters optimaal te benutten. Daarbij wordt ook gekeken naar herstructurering, intensivering en kwaliteitsverbetering van bestaande locaties. Wanneer in de toekomst blijkt dat aanvullende ruimte nodig is, vraagt dit om een zorgvuldige ruimtelijke afweging in samenhang met andere opgaven, zoals water en bodem, energie, natuur, bereikbaarheid en leefomgeving. Daarbij hebben Rijk en regio gezamenlijk een rol.
ID	**413**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat niet alle glastuinbouwactiviteiten geschikt zijn voor clustering en vragen daarom ruimte te bieden voor solitaire vestigingslocaties. Daarnaast merken zij op dat de betrokken gemeenten geen grootschalige uitbreiding van glastuinbouw voorzien.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken en verduurzamen van bestaande glastuinbouwclusters. Clustering biedt belangrijke voordelen op het gebied van ruimtegebruik, energievoorziening, warmte, CO_2-infrastructuur, bereikbaarheid en verduurzaming. Om die reden vormen bestaande clusters het uitgangspunt van de ruimtelijke strategie voor de glastuinbouwsector. Het Rijk verzoekt medeoverheden daarom eerst naar versterking van bestaande clusters te kijken en pas daarna naar de mogelijkheden voor nieuwe concentratiegebieden op geschikte locaties (niet zijnde bestaande industrie- of bedrijventerreinen) – waar potentie voor geothermie aanwezig is en/of restwarmte vrijkomt en waar slimme koppelingen met gebouwde omgeving of industrie te maken zijn.

2.3.5 *Bouwsteen: Robuust natuursysteem*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**414**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om landschappelijke kwaliteit en natuurwaarden steviger mee te wegen in ruimtelijke ontwikkelingen, waarbij nadrukkelijk gebruik wordt gemaakt van koppelkansen tussen opgaven. Zij stellen voor te werken vanuit een Basiskwaliteit Natuur en Landschap, vragen aandacht voor toeristische trekkers in het landelijk gebied als dragers van natuur en landschap, en benadrukken het belang van landschap en erfgoed als verbindende elementen bij gebiedsontwikkeling. Daarnaast vragen zij om eenduidig provinciaal beleid en voldoende financiële ruimte voor uitvoering.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van het behouden en versterken van landschappelijke kwaliteiten en natuurwaarden in samenhang met ruimtelijke ontwikkelingen wordt onderschreven in de Nota Ruimte. De Nota Ruimte gaat uit van een integrale benadering, waarbij ontwikkelingen niet alleen ruimte bieden aan wonen, werken, energie en landbouw, maar ook bijdragen aan de kwaliteit van natuur, landschap en de onderliggende water- en bodemsystemen. Met de inzet op Basiskwaliteit Natuur wordt gewerkt aan een versterking van natuurwaarden, niet alleen binnen beschermde natuurgebieden maar ook in het bredere landelijk en stedelijk gebied. Daarmee wordt de verbinding gelegd tussen natuurkwaliteit, landschappelijke kwaliteit en een aantrekkelijke leefomgeving. De Nota Ruimte zet daarnaast in op functiecombinaties en meervoudig ruimtegebruik, zodat natuur, landschap en andere ruimtelijke opgaven zoals bijvoorbeeld ook economische en toeristische trekkers die elkaar zoveel mogelijk kunnen versterken in plaats van beconcurreren. Ook wordt het belang van gebiedsidentiteit, cultureel erfgoed en landschappelijke kwaliteit betrokken bij ruimtelijke keuzes. Het aanwezige erfgoed en cultuurhistorische waarden worden benut om transities zodanig vorm te geven dat ze zo goed mogelijk worden ingepast, zoveel mogelijk bijdragen aan de landschappelijke kwaliteit en waar mogelijk nieuwe kwaliteiten toevoegen.
ID	**415**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte ‘natuur’ niet scherp genoeg definieert en daarnaast nieuwe termen introduceert als ‘natuurinclusiviteit’ en ‘basiskwaliteit natuur’. Deze leiden volgens indieners op voorhand al tot verschillende uitleg door verschillende partijen, aangezien een heldere visie en concrete uitwerking mist. Zij vragen om duidelijkheid over begrippen, status doelen, de rol van natuur in relatie tot andere opgaven. Ook vragen zij te stoppen van het introduceren van nieuwe termen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte worden de termen natuurinclusiviteit en basiskwaliteit natuur gedefinieerd. Natuur is essentieel voor onze gezondheid, drinkwatervoorziening en de productie van gezond en gevarieerd voedsel. Ook helpt een gezonde natuur om ons land weerbaar te maken tegen de effecten van klimaatverandering, zoals droogte, overstromingen en hittestress. Zo zijn zoetwaterecosystemen onze buffers voor droge periodes én om water op te slaan tijdens hevige regenbuien. Natuur moet breder gezien worden dan alleen onze natuurgebieden. Ook het stedelijk en landelijk gebied kennen natuurwaarden die van belang zijn voor ons en de soorten die er hun leefgebied hebben. Zo zorgt gevarieerd groen voor koelere steden en dorpen en zijn weidevogels sterk gebonden aan een open agrarisch landschap. Daarnaast wordt aangegeven dat natuur niet het sluitstuk wordt van de ruimtelijke ordening, maar als een intrinsiek maatschappelijk belang wordt meegenomen in een integrale ruimtelijke afweging. Dit betekent dat bij het aanleggen van nieuwe natuur niet alleen wordt gekeken welke gronden resteren na het invullen van andere ruimtelijke ontwikkelingen, maar dat nieuwe natuur bewust wordt ontwikkeld op de daarvoor noodzakelijke en gunstige locaties. Dit voorkomt onder andere verdere ruimtelijke versnippering van de natuur en draagt bij aan een gerichte doorontwikkeling van onze unieke water- en deltanatuur op Europese schaal. Het kabinet sluit in de Nota Ruimte aan bij begrippen en terminologie die al worden gebruikt in bestaand beleid en kennisdocumenten. Zo is in 2024 het *Kennisdocument Basiskwaliteit Natuur* aan de Tweede Kamer aangeboden, waarin het begrip nader wordt toegelicht. Met de inzet op Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit wordt een breder natuurbegrip gehanteerd. De Nota Ruimte richt zich daarbij niet alleen op de bescherming en versterking van natuur binnen bestaande natuurgebieden, maar ook op het verbeteren van natuurwaarden in het landelijk en stedelijk gebied. Dit sluit aan bij het uitgangspunt dat natuur, water, landbouw, klimaat en andere ruimtelijke functies zoveel mogelijk in samenhang worden ontwikkeld. De begrippen Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit zijn bedoeld om richting te geven aan deze ontwikkeling en om het belang van natuur buiten beschermde gebieden te benadrukken. Daarbij blijft de bescherming van Natura 2000-gebieden en het Natuurnetwerk Nederland onverminderd van belang. De Nota Ruimte verduidelijkt de rol van natuur in relatie tot andere ruimtelijke opgaven door uit te gaan van functiecombinaties en een integrale benadering van natuur-, water-, landbouw- en klimaatopgaven. Hiermee wordt beoogd natuur en andere ruimtelijke functies elkaar zoveel mogelijk te laten versterken.
ID	**416**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat invasieve soorten als kreeften en muskusratten grote schade veroorzaken aan natuur en landbouw in de Krimpenerwaard. Zij pleiten voor een effectieve bestrijding om verdere schade te voorkomen, zodat ecologische doelen en agrarisch toekomstperspectief haalbaar worden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van een effectieve aanpak van invasieve soorten wordt onderschreven. Invasieve exoten kunnen negatieve effecten hebben op natuurwaarden, inheemse soorten, waterkwaliteit, landbouwkundig gebruik en de kwaliteit van het watersysteem. De Nota Ruimte gaat als ruimtelijke visie niet in op beheermaatregelen. Het voorkomen en bestrijden van invasie exoten is in de Nota Ruimte benoemd maar de aanpak van invasieve soorten wordt en is via andere trajecten uitgewerkt. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 heeft het kabinet aanvullende maatregelen aangekondigd voor de aanpak van invasieve exoten. Daarbij wordt onder meer geïnvesteerd in de bestrijding van invasieve soorten die een bedreiging vormen voor natuur en watersystemen.
ID	**417**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de Waddenzee expliciet als UNESCO Werelderfgoed op te nemen in de bouwsteen 'Robuust natuursysteem'. Zij vragen om de uitzonderlijke natuurwaarden en internationale betekenis van de Waddenzee nadrukkelijker te benoemen en deze status ook zichtbaar te maken in de beschrijving van het nationale natuursysteem.
Antwoord	De unieke natuurwaarden van de Waddenzee met UNESCO Werelderfgoedstatus zijn expliciet benoemd in de Nota Ruimte, in het onderdeel over het Waddengebied (bij het onderdeel 'Grote wateren en Noordzee'). Daar wordt ingegaan op de bijzondere ecologische betekenis van het gebied en de bescherming van de aanwezige kwaliteiten. Het kabinet onderschrijft het belang van de Waddenzee als uniek natuurgebied en UNESCO Werelderfgoed. Dit geeft echter geen aanleiding om de door u voorgestelde passage aanvullend op te nemen in de bouwsteen *Robuust natuursysteem*, omdat de Waddenzee elders in de Nota Ruimte al specifiek en gebiedsgericht is beschreven.
ID	**418**
Samenvattende vraag	De indieners onderschrijven hoofdstuk 6 van de passende beoordeling en verzoekt dringend deze opmerkingen te verwerken in de definitieve Nota Ruimte. De indieners vragen meer en duidelijk doelgericht beleid, concrete en meetbare doelen, bronmaatregelen, inzet en ambitie op te nemen in de definitieve Nota Ruimte, zodat de natuur zich kan herstellen tot een gezond en veerkrachtig ecosysteem.
Antwoord	Op 26 juni 2026 heeft het kabinet een maatregelenpakket voor landbouw, natuur en stikstof gepresenteerd in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*'. De ruimtelijke consequenties van deze keuzes zijn verwerkt in de Nota Ruimte. Daarmee is in belangrijke mate tegemoetgekomen aan de aandachtspunten uit de passende beoordeling. Het maatregelenpakket bevat concrete maatregelen voor de vermindering van stikstofdepositie, de aanpak van andere drukfactoren zoals waterkwaliteit, waterkwantiteit en versnippering, gerichte zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden, hydrologisch herstel en versterking van natuur. Daarmee wordt invulling gegeven aan belangrijke randvoorwaarden voor natuurherstel en het voorkomen van verdere verslechtering van natuurwaarden. De Nota Ruimte biedt hiervoor het ruimtelijk-strategische kader. Daarbij wordt ingezet op een gebiedsgerichte aanpak waarin opgaven voor natuur, water, landbouw, klimaat en ruimtelijke ontwikkeling in samenhang worden uitgewerkt. De verdere concretisering van maatregelen, doelen, monitoring en uitvoering vindt plaats in de uitwerking van het maatregelenpakket en de bijbehorende uitvoeringsprogramma's. De zienswijze benadrukt het belang van doelgericht beleid, effectieve bronmaatregelen en een goede borging van de uitvoering. Met de verwerking van het maatregelenpakket in de Nota Ruimte is hierin een belangrijke stap gezet.
ID	**419**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de passende beoordeling een risico op significante negatieve effecten op Natura 2000-gebeieden laat zien en verzoeken dat de aanbevelingen worden overgenomen in de Nota Ruimte. De indieners vragen om tenminste het stand-still-principe, verankerd in de Habitatrichtlijn, te respecteren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Op 26 juni 2026 heeft het kabinet een maatregelenpakket voor landbouw, natuur en stikstof gepresenteerd in de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*. De ruimtelijke consequenties van deze keuzes zijn verwerkt in de Nota Ruimte. Hiermee is in belangrijke mate tegemoetgekomen aan de aandachtspunten uit de passende beoordeling van de Nota Ruimte. Het gaat hierbij om concrete maatregelen voor vermindering van stikstofdepositie, de aanpak van andere drukfactoren zoals waterkwaliteit, waterkwantiteit en versnippering, gerichte zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden, hydrologisch herstel en versterking van natuur. Daarmee wordt invulling gegeven aan belangrijke randvoorwaarden voor natuurherstel en het voorkomen van verdere achteruitgang van natuurwaarden. De Nota Ruimte zet daarnaast in op een gebiedsgerichte aanpak waarin natuur-, water-, landbouw- en klimaatopgaven in samenhang worden uitgewerkt. Hiermee wordt uitvoering gegeven aan een belangrijk deel van de aanbevelingen uit de passende beoordeling. Het door de indiener genoemde stand-still-principe sluit aan bij het verslechteringsverbod uit de Habitatrichtlijn. Dit houdt in dat de kwaliteit van natuurlijke leefgebieden of habitats en leefgebieden van soorten in Natura 2000-gebieden niet mag verslechteren. Dit verslechteringsverbod is verankerd in de Omgevingswet en vormt daarmee een belangrijk uitgangspunt voor besluiten en ontwikkelingen die betrekking hebben op Natura 2000-gebieden. De Nota Ruimte is opgesteld binnen deze wettelijke kaders.
ID	**420**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor expliciete erkenning en ondersteuning van natuurbeheerorganisaties en andere terreinbeheerders als partners in het realiseren van nationale natuurdoelstellingen.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een robuust natuurnetwerk en van een samenhangende aanpak van natuur-, water- en klimaatopgaven. Natuurbeheerorganisaties en andere terreinbeheerders leveren hieraan een belangrijke bijdrage door hun kennis van gebieden, hun rol in het beheer en hun betrokkenheid bij de uitvoering van natuurmaatregelen. De realisatie van de natuurdoelstellingen vraagt om samenwerking tussen Rijk, provincies, terreinbeheerders, agrariërs, waterschappen en andere betrokken partijen. Als onderdeel van de uitvoeringsstrategie worden samen met provincies en beheerders afspraken gemaakt over de uitvoering van natuurbeheer en natuurherstel.
ID	**421**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het versterken van ecologische verbindingen en groenblauwe structuren, beschermingszones (of 'buffer-/overgangszones'), migratieroutes en rustplaatsen voor trekvogels. Zij vragen kortom om een robuust en samenhangend natuurnetwerk in de ruimtelijke ordening en om deze aspecten in de Nota explicieter en uitgebreider op te nemen.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust en samenhangend natuursysteem. Daarbij wordt zowel ingezet op het versterken van bestaande natuurgebieden als op het verbeteren van de samenhang tussen natuurgebieden. Ecologische verbindingen, groenblauwe structuren en een goed functionerend water- en bodemsysteem spelen daarbij een belangrijke rol. Daarnaast kiest de Nota Ruimte voor een breder natuurbegrip met de inzet op Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit. Hiermee wordt niet alleen ingezet op bescherming van natuur binnen bestaande natuurgebieden, maar ook op versterking van natuurwaarden daarbuiten. Door natuur, water, landbouw en andere functies meer met elkaar te verbinden, wordt gewerkt aan een veerkrachtiger natuurnetwerk en een grotere ecologische samenhang tussen gebieden. De Nota Ruimte onderkent daarmee het belang van verbindingen tussen natuurgebieden, groenblauwe structuren en overgangszones of zoneringen als onderdeel van een robuust natuurnetwerk. De inhoud van de Nota Ruimte is daarbij overeenkomstig met de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. De verdere uitwerking van natuurherstel, natuurverbindingen en andere (natuur)maatregelen vindt plaats in samenwerking met provincies, waterschappen, terreinbeheerders en andere betrokken partijen.
ID	**422**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota in algemene zin onvoldoende ambitie, samenhang en richting biedt voor natuurherstel en -behoud. Indieners missen aandacht voor onderliggende ecologische kernproblemen zoals biodiversiteitsverlies en versnippering. Indieners missen ook expliciete doelen voor natuurherstel en inzicht in de ruimtelijke consequenties. Zij vragen om sterkere regie, extra maatregelen en een robuuste aanpak boven minimale EU-verplichtingen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte neemt als uitgangspunt om te voldoen aan Europese verplichtingen en zet daarom in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur om te komen tot een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. Daarbij wordt onderkend dat natuur in Nederland onder druk staat door onder meer verlies van biodiversiteit, versnippering van leefgebieden, een onvoldoende waterkwaliteit, verdroging en stikstofbelasting. De Nota Ruimte kiest daarom voor een samenhangende aanpak van natuur-, water-, klimaat- en landbouwopgaven. Om de natuur te versterken wordt ingezet op bescherming en herstel van bestaande natuurgebieden, uitbreiding van natuur, afronding van het Natuurnetwerk Nederland, versterking van ecologische verbindingen en herstel van het water- en bodemsysteem. Daarnaast kiest de Nota Ruimte voor een breder natuurbegrip met de inzet op Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit, zodat ook buiten beschermde natuurgebieden wordt bijgedragen aan natuurherstel en biodiversiteit. De Nota Ruimte beschrijft hiermee de ruimtelijke ontwikkelrichting voor natuurherstel en natuurversterking. De ruimtelijke consequenties hiervan zijn onder meer de uitbreiding en versterking van natuurgebieden, het realiseren van ecologische verbindingen, het versterken van groenblauwe structuren en het creëren van meer ruimte voor natuur in samenhang met andere functies.
ID	**423**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur een fundamentele randvoorwaarde is voor het (menselijk) leven en (dus) ook voor ruimtelijke ontwikkeling. Zij pleiten voor erkenning van de intrinsieke waarde van natuur en vragen om een leidende rol van natuur en biodiversiteit in de Nota Ruimte. Indieners doen hiervoor concrete suggesties, namelijk het toevoegen van het principe ‘rekening houden met natuur en biodiversiteit’ als verbindend element door alle thema’s heen, het aanbrengen van meer balans in hoofdstuk 7 over landbouw en natuur en het opnemen van natuur en biodiversiteit bij de nationale belangen in hoofdstuk 12.
Antwoord	De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangescherpt. De Nota Ruimte onderkent het belang van natuur en biodiversiteit als essentiële voorwaarden voor een gezonde leefomgeving, een goed functionerend water- en bodemsysteem en een toekomstbestendige inrichting van Nederland. Daarom wordt natuur in de Nota Ruimte niet als afzonderlijke opgave beschouwd, maar nadrukkelijk in samenhang bezien met opgaven voor water, landbouw, klimaat, energie, economie en wonen. De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur, het herstellen van biodiversiteit en het realiseren van een robuust natuursysteem. Daarbij wordt gewerkt aan natuurherstel binnen bestaande natuurgebieden én aan versterking van natuurwaarden daarbuiten, onder meer via Basiskwaliteit Natuur, natuurinclusiviteit, ecologische verbindingen en groenblauwe structuren. Ten opzichte van de ontwerpversie is het belang van natuur en natuurherstel nadrukkelijker uitgewerkt. Daarnaast zijn water en bodem sturend als richtinggevend principe en wordt ingezet op een integrale afweging van ruimtelijke opgaven, waarbij rekening wordt gehouden met de effecten op natuur en biodiversiteit. De Nota Ruimte beoogt daarmee natuur, biodiversiteit en andere ruimtelijke functies zo veel mogelijk in samenhang te ontwikkelen en elkaar te laten versterken. Voor een nadere toelichting op de ambities en maatregelen voor natuurherstel wordt verwezen naar de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’ van 26 juni 2026, waarvan de ruimtelijke consequenties zijn verwerkt in de Nota Ruimte. Daarin worden onder meer maatregelen beschreven voor natuurherstel, versterking van biodiversiteit, afronding van het Natuurnetwerk Nederland en vermindering van drukfactoren op natuurgebieden.
ID	**424**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de Nota onvoldoende concreet is uitgewerkt op het onderwerp natuur. Zij vragen om duidelijkheid over doelen, effecten, instrumenten en uitvoering van natuurbeleid.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur om te komen tot een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. Daarbij wordt ingezet op het versterken van bestaande natuurgebieden, afronding van het Natuurnetwerk Nederland, verbetering van de ecologische samenhang tussen natuurgebieden, herstel van het water- en bodemsysteem en versterking van natuurwaarden buiten beschermde natuurgebieden via Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit. Ten opzichte van de ontwerpversie is het onderdeel natuur verder versterkt. De ruimtelijke consequenties van de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’ van 26 juni 2026 zijn verwerkt in de Nota Ruimte. Hierdoor is meer duidelijkheid ontstaan over de richting van het natuurbeleid, de benodigde maatregelen en de wijze waarop natuurherstel in samenhang met landbouw-, water- en klimaatopgaven wordt gerealiseerd. In de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte wordt beschreven hoe deze maatregelen samen met provincies, waterschappen, terreinbeheerders en andere betrokken partijen verder worden uitgewerkt en uitgevoerd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**425**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor effectieve maatregelen om voldoende aaneengesloten gebieden voor weidevogels te realiseren. Indieners vragen daarbij om voldoende financiële vergoedingen en sturing bij het beheer van deze gebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken van de biodiversiteit en het realiseren van robuuste leefgebieden voor soorten die onder druk staan, waaronder weidevogels. Daarbij wordt ingezet op aaneengesloten weidevogel kansgebieden op locaties die hiervoor ecologisch geschikt zijn, met voldoende openheid, rust, water en kruidenrijk grasland. De uitwerking, inclusief de uitvoering, wordt opgepakt via sectorale programma’s. Voor een nadere toelichting op de maatregelen voor natuurherstel, agrarisch natuurbeheer en de versterking van biodiversiteit wordt verwezen naar de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’ van 26 juni 2026. Hierin zijn ook maatregelen opgenomen die bijdragen aan de ontwikkeling van robuuste natuurgebieden en het versterken van leefgebieden voor soorten, waaronder weidevogels.
ID	**426**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de nationale parken, de Zeeuwse natuur, een aantal specifieke gebieden in Limburg en de Veluwe beter te erkennen en te beschermen. Zij vragen om expliciete ruimtelijke borging en beleidskeuzes en om maatwerk toe te passen bij regio’s met complexe opgaven.
Antwoord	Een aantal genoemde gebieden die worden geduid in de zienswijze zijn opgenomen als waardevol cultuurlandschap in de Nota Ruimte. Dit zijn namelijk cultuurhistorisch gezien waardevolle landschappen waar het Rijk kiest voor een ontwikkelgerichte aanpak. Deze aanpak staat naast beschermingsregimes zoals UNESCO of samenwerkingsvormen zoals Nationale Parken. De aanpak voor waardevolle cultuurlandschappen is complementair aan het bestaande beleid en regelgeving van decentrale overheden, de aanpak introduceert geen nieuw juridisch beschermingsregime. Wel wordt de bestaande regelgeving beter benut om ontwikkelingsgericht te werken. Ook buiten waardevolle cultuurlandschappen moeten cultuurhistorische en landschappelijke waarden vroegtijdig worden betrokken bij de uitwerking va transities of projecten.
ID	**427**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betere monitoring van de natuurkwaliteit. Zij stellen dat een nulmeting en inzicht in de feitelijke staat noodzakelijk is.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op natuurherstel, versterking van natuurkwaliteit en het realiseren van een robuust natuursysteem. De monitoring van natuurkwaliteit en natuurdoelen, met daarbij het benutten van referentiepunten en -jaren maakt onderdeel uit van de uitvoering van het natuurbeleid en de wettelijke verplichtingen die hiervoor gelden. De verantwoordelijkheid voor de monitoring van natuurkwaliteit ligt in belangrijke mate bij provincies als bevoegd gezag, in samenwerking met andere betrokken overheden en organisaties. Daarbij wordt gebruikgemaakt van bestaande monitorings- en meetsystemen om de ontwikkeling van natuurkwaliteit en het behalen van natuurdoelen te volgen. Voor de verdere uitwerking van natuurherstelmaatregelen en de uitvoering van de Europese Natuurherstelverordening blijft monitoring een belangrijk aandachtspunt.
ID	**428**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor duidelijke zonering rond Natura 2000-gebieden. Zij vragen om strengere ruimtelijke bescherming en passende gebruiksvoorwaarden.
Antwoord	Ten opzichte van de ontwerpversie is de aanpak rond Natura 2000-gebieden verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’. Hiermee is meer duidelijkheid ontstaan over de wijze waarop natuurherstel en vermindering van drukfactoren worden gerealiseerd. Als onderdeel van deze aanpak wordt ingezet op gebiedsgerichte zonering rond kwetsbare en stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Daarbij worden maatregelen getroffen om de druk op natuurgebieden te verminderen, onder meer door extensivering van het grondgebruik, vermindering van emissies, verbetering van de waterhuishouding en natuurherstelmaatregelen. De precieze begrenzing en invulling van deze zones worden gebiedsgericht uitgewerkt. Daarnaast kiest het kabinet ervoor om in een aantal gebieden met hoge natuurdruk, waaronder de Veluwe en de Peel, met prioriteit uitvoering te geven aan natuurherstelmaatregelen. Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’ van 26 juni 2026.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**429**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om in totaal drie verduidelijkingen dan wel aanscherpingen van formuleringen in de Nota over ‘watervoorziening door regenwater’, ‘voorkomen van bodemverontreiniging conform de zorgplicht bodem’ en ‘juiste condities’, op respectievelijk pagina’s 128, 234 en 240.
Antwoord	Ten aanzien van de voorgestelde aanpassing in het hoofdstuk Natuur wordt opgemerkt dat de passages over het natuurbeleid zijn aangepast naar aanleiding van de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’ van 26 juni 2026. De hierin opgenomen ambities en maatregelen voor natuurherstel zijn verwerkt in de Nota Ruimte. Daarbij is nadrukkelijk aandacht opgenomen voor het verminderen van drukfactoren op natuur, waaronder hydrologische knelpunten, invasieve exoten en de aanvoer van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen. De voorgestelde aanpassingen om op pagina 234 het woord *verminderen* te vervangen door *voorkomen* en om op pagina 128 het woord *grootste* toe te voegen, zijn niet overgenomen. De huidige formuleringen sluiten aan bij de gekozen systematiek en uitgangspunten van de Nota Ruimte en geven geen aanleiding tot aanpassing.
ID	**430**
Samenvattende vraag	De indieners onderschrijven functiecombinaties met natuur, maar vragen om vooraf duidelijke randvoorwaarden en om monitoring en controle op de naleving daarvan.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op meervoudig ruimtegebruik en functiecombinaties, waaronder combinaties van natuur met functies als landbouw, waterbeheer, recreatie en klimaatadaptatie. Daarbij geldt dat functiecombinaties alleen kansrijk zijn wanneer deze bijdragen aan de beoogde natuurdoelen en passen bij de kenmerken en draagkracht van het gebied. De Nota Ruimte onderkent daarom het belang van duidelijke randvoorwaarden bij de toepassing van functiecombinaties. De verdere uitwerking van deze randvoorwaarden vindt gebiedsgericht plaats, waarbij rekening wordt gehouden met de betreffende natuurdoelen, de staat van de natuur en de samenhang met andere ruimtelijke opgaven. Daarnaast is het van belang dat de effecten van maatregelen en functiecombinaties worden gevolgd. Monitoring vormt een belangrijk onderdeel van de uitvoering van natuurbeleid en natuurherstelmaatregelen. Als voor activiteiten vergunningen, voorwaarden of beheerafspraken gelden, zijn toezicht en handhaving belegd bij de daarvoor verantwoordelijke overheden en bevoegde gezagen.
ID	**431**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur niet ten koste mag gaan van landbouwgrond. Gepleit wordt tegen toepassing van ‘significante stroken’ rond natuurgebieden. De indieners pleiten voor ruimtelijke beperking van nieuwe natuur en focus op bestaande natuurgebieden bij het behalen van doelen zoals rond natuurherstel.
Antwoord	De Nota Ruimte neemt als uitgangspunt om te voldoen aan Europese verplichtingen en zet daarom in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur om te komen tot een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. De ruimte die daarvoor nodig is wordt zorgvuldig afgewogen. De Nota Ruimte kiest er daarnaast ook voor om zorgvuldig om te gaan met eventuele functiewijzigingen van landbouwgrond, waarbij landbouwgronden met beperkte opgaven zoveel mogelijk ontzien worden. De inzet is erop gericht om zo te zorgen dat op de plekken waar het kan, landbouw de ruimte krijgt. Bij een wens tot functieverandering van landbouwgrond worden daarbij eerst de mogelijkheden van functiecombinatie en gebruik van gronden met andere functies verkend. De inhoud van de Nota Ruimte is overeenkomstig de Kamerbrief *‘Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw’* van 26 juni 2026, zo ook zoneringen rondom kwetsbare stikstofgevoelige Natura2000-gebieden.
ID	**432**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat meervoudig ruimtegebruik te dominant wordt gepresenteerd als oplossing, zeker waar het gaat om de combinatie van natuur met andere functies. Zij vragen om duidelijke keuzes waarbij natuurdoelen leidend zijn en niet overal functiestapeling plaatsvindt ten koste van kwaliteit en herstel van natuur.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust natuursysteem. Daarbij wordt onderkend dat voor kwetsbare natuurgebieden en soorten gerichte maatregelen nodig zijn en dat natuurherstel niet overal gecombineerd kan worden met andere functies. Waar mogelijk kiest de Nota Ruimte voor een samenhangende aanpak van natuur-, water-, klimaat- en landbouwopgaven. Daarbij wordt ingezet op versterking van bestaande natuurgebieden, verbetering van ecologische verbindingen, herstel van het water- en bodemsysteem en het terugdringen van drukfactoren op natuur. Voor kwetsbare natuurgebieden kunnen gerichte maatregelen en ruimtelijke keuzes noodzakelijk zijn om natuurdoelen te realiseren. De Nota Ruimte zet aanvullend in op meervoudig ruimtegebruik en functiecombinaties waar dit mogelijk en passend is. Daarbij is het combineren van functies geen doel op zichzelf. In gebieden waar natuurwaarden kwetsbaar zijn of waar natuurdoelen om aanvullende bescherming vragen, kunnen natuurdoelen aanleiding zijn voor specifieke ruimtelijke keuzes en maatregelen. Hiermee wordt invulling gegeven aan uw zienswijze. De uiteindelijke afweging tussen natuur, landbouw, water en andere functies vindt gebiedsgericht en binnen de geldende nationale- en internationale wet- en regelgeving plaats, waarbij rekening wordt gehouden met de opgaven en kwaliteiten van het betreffende gebied. Daarbij blijft het realiseren van natuurdoelen een belangrijk uitgangspunt.
ID	**433**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat uitbreiding en kwaliteitsverbetering van natuurareaal noodzakelijk blijven. Zij vragen om te bevestigen dat het combineren van functies niet in plaats komt van extra beschermde natuur.
Antwoord	De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangepast. De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken én uitbreiden van natuur om te komen tot een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. Daarbij wordt onderkend dat kwaliteitsverbetering van bestaande natuurgebieden alleen niet voldoende is en dat ook uitbreiding van natuur nodig blijft. De Nota Ruimte kiest daarom voor een combinatie van maatregelen. Enerzijds wordt ingezet op versterking van bestaande natuurgebieden, afronding van het Natuurnetwerk Nederland, herstel van natuurkwaliteit en verbetering van de ecologische samenhang. Anderzijds wordt met Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit gewerkt aan versterking van natuurwaarden buiten beschermde natuurgebieden. De inzet op functiecombinaties en natuurinclusiviteit komt daarmee niet in de plaats van beschermde natuur of natuuruitbreiding, maar vormt hierop een aanvulling. Om tot een robuust en veerkrachtig natuursysteem te komen, zijn zowel uitbreiding van natuur als versterking van natuurwaarden in het bredere landelijk en stedelijk gebied van belang. Voor een nadere toelichting op de natuurambities en de verdere uitbreiding en versterking van natuur wordt verwezen naar de Kamerbrief ‘*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*’ van 26 juni 2026. Hierin zijn aanvullende maatregelen opgenomen voor natuurherstel, natuuruitbreiding en versterking van de ecologische samenhang.
ID	**434**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het structureel toepassen van natuurinclusieve oplossingen en ‘Nature-based Solutions’. Zij stellen dat deze benadering leidend moet zijn bij ruimtelijke ontwikkeling en het behalen van maatschappelijke doelen, aangezien dit bijdraagt aan een duurzame en effectieve aanpak van maatschappelijke opgaven.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van natuurinclusieve oplossingen ofwel *Nature-based Solutions* als belangrijke bouwstenen voor een toekomstbestendige inrichting van Nederland. De Nota Ruimte zet in op het versterken van natuur, water en bodem als basis voor ruimtelijke ontwikkelingen en stimuleert waar mogelijk oplossingen die tegelijkertijd bijdragen aan natuurherstel, klimaatadaptatie, waterbeheer, leefomgevingskwaliteit en biodiversiteit. Dit sluit aan bij de inzet op Basiskwaliteit Natuur, natuurinclusiviteit en een beter functionerend water- en bodemsysteem. Daarbij wordt gestreefd naar functiecombinaties waarbij maatschappelijke opgaven en natuurwaarden elkaar kunnen versterken. Natuurinclusieve oplossingen en *Nature-based Solutions* vormen daarmee een belangrijk onderdeel van de aanpak, naast andere ruimtelijke, technische en maatschappelijke maatregelen die nodig kunnen zijn om opgaven te realiseren.
ID	**435**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een sterkere uitwerking en (financiële) borging van groenblauwe structuren en ecologische verbindingen, ook met het oog op recreatie en voldoende open ruimte tussen steden. Zij geven aan dat deze netwerken essentieel zijn voor leefkwaliteit én natuurherstel.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken van groenblauwe structuren als onderdeel van een robuust en samenhangend natuur- en watersysteem. Groenblauwe structuren dragen bij aan biodiversiteit, ecologische verbindingen, waterbeheer, klimaatadaptatie, recreatieve mogelijkheden en de kwaliteit van de leefomgeving. Ook helpen zij om natuurgebieden beter met elkaar te verbinden en de veerkracht van natuurgebieden te vergroten. Daarnaast benadrukt de Nota Ruimte het belang van voldoende open ruimte tussen stedelijke gebieden en van een aantrekkelijke en toegankelijke leefomgeving. Groenblauwe structuren kunnen hierbij een belangrijke verbindende functie vervullen tussen natuur, water, recreatie en verstedelijking. Op 26 juni 2026 heeft het kabinet de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' aan de Kamer aangeboden. De hierin opgenomen natuurmaatregelen zijn verwerkt in de Nota Ruimte. Het kabinet is voornemens te investeren in natuurherstel. De inzet is gericht op de aanpak van drukfactoren die een negatieve invloed hebben op natuur. Daarnaast wordt ingezet op het versterken van het natuurnetwerk en het verbinden van natuurgebieden. Daarmee wordt de basis gelegd voor robuustere groenblauwe structuren en ecologische verbindingen. De concrete prioritering, inrichting, natuurmaatregelen en verdere borging van groenblauwe structuren en ecologische verbindingen worden in de gebiedsgerichte uitwerking nader ingevuld, in samenwerking met provincies, waterschappen, terreinbeheerders en andere betrokken partijen.
ID	**436**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een betere balans tussen natuurbescherming en recreatief gebruik. Zij stellen dat recreatie kan bijdragen aan draagvlak, mits natuurkwaliteit wordt geborgd.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een robuust en samenhangend natuursysteem met een goede toegankelijkheid voor recreatie waar dat mogelijk is. Daarbij wordt gebiedsgericht gezocht naar een passende balans tussen natuurdoelen, recreatief gebruik en andere functies. Groenblauwe structuren, recreatieve verbindingen en aantrekkelijke landschappen kunnen daarbij bijdragen aan zowel leefkwaliteit als draagvlak voor natuur. Recreatiedruk kan een negatieve invloed hebben op kwetsbare natuurwaarden en soorten. Daarom wordt recreatiedruk in de Nota Ruimte benoemd als een van de drukfactoren die de natuurkwaliteit kunnen beïnvloeden. In kwetsbare gebieden kunnen maatregelen nodig zijn om natuurwaarden te beschermen en natuurherstel mogelijk te maken.
ID	**437**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om meer regionale beleidsruimte in de natuurdoelen, onder andere voor kwalitatieve herijking van Natura 2000-grenzen en om integrale gebiedsontwikkeling mogelijk te maken. Zij stellen dat flexibiliteit nodig is om natuurdoelen en andere opgaven zoals economie te combineren, ook met het oog op toekomstige consequenties van het veranderende klimaat voor natuurbeleid.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een gebiedsgerichte aanpak, waarbij natuur-, water-, landbouw-, klimaat- en economische opgaven in samenhang worden uitgewerkt. Daarbij wordt onderkend dat de aard van de opgaven en de meest effectieve maatregelen per gebied kunnen verschillen. Om die reden wordt ruimte geboden voor gebiedsgericht maatwerk binnen de geldende nationale en Europese kaders. De Nota Ruimte benadrukt daarnaast het belang van een robuust natuursysteem dat beter bestand is tegen drukfactoren en de gevolgen van klimaatverandering. Bij de verdere uitwerking wordt daarom rekening gehouden met regionale verschillen, gebiedskenmerken en de samenhang tussen natuurherstel en andere ruimtelijke opgaven. Een kwalitatieve herijking van Natura 2000-grenzen is echter niet aan de orde. Binnen de bestaande Europese en nationale kaders bestaan onder voorwaarden mogelijkheden om instandhoudingsdoelstellingen en, in specifieke gevallen, begrenzingen aan te passen. Voor grenswijzigingen geldt daarbij dat deze op ecologische gronden moeten worden onderbouwd. Maatschappelijke of economisch-ruimtelijke afwegingen vormen op zichzelf geen grond voor aanpassing van Natura 2000-begrenzingen. De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen, dat betekent dat onderwerpen zoals gebiedsgerichte financiering, samenwerking tussen (grensoverschrijdende) partijen binnen de genoemde gebiedsgerichte aanpak in relatie tot genoemde opgaven buiten de scope vallen van de Nota Ruimte.
ID	**439**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ambities voor natuurareaal en groenblauwe dooradering te omvangrijk zijn. Zij pleiten voor een meer realistische balans tussen natuur en andere functies.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust en samenhangend natuursysteem. Daarbij wordt onderkend dat Nederland voor grote ruimtelijke opgaven staat en dat een zorgvuldige afweging nodig is tussen natuur, landbouw, water, wonen, economie en energie. De Nota Ruimte kiest daarom voor een integrale benadering waarbij natuurherstel niet los wordt gezien van andere ruimtelijke opgaven. Daarbij wordt ingezet op zowel uitbreiding van natuurgebieden als op versterking van natuurkwaliteit, vergroting van de ecologische samenhang en de ontwikkeling van groenblauwe structuren. Ook wordt ingezet op Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit, zodat natuurwaarden niet uitsluitend binnen beschermde natuurgebieden worden versterkt. De omvang en inrichting van natuurmaatregelen worden gebiedsgericht uitgewerkt. Daarbij wordt rekening gehouden met de kenmerken van het gebied, de aanwezige functies en de opgaven die daar samenkomen. Op deze manier wordt gewerkt aan een balans tussen natuurherstel en andere maatschappelijke opgaven.
ID	**440**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat opgaven op het gebied van natuurherstel, landbouw, bouw, water en bodem sterker in samenhang moeten worden uitgewerkt. Zij vragen om duidelijke keuzes en beleidskaders die deze samenhang ondersteunen.
Antwoord	De Nota Ruimte heeft als uitgangspunt dat de opgaven op het gebied van natuurherstel, landbouw, water, bodem, woningbouw, energie en economie nauw met elkaar samenhangen en daarom niet los van elkaar kunnen worden aangepakt. Om die reden kiest de Nota Ruimte voor een integrale benadering waarin deze opgaven zoveel mogelijk in samenhang worden uitgewerkt. Daarbij vormen water en bodem een belangrijke basis voor ruimtelijke keuzes. Ook wordt ingezet op een gebiedsgerichte aanpak, zodat rekening kan worden gehouden met de specifieke kenmerken, kansen en knelpunten van verschillende regio's. Ten opzichte van de ontwerpversie is deze samenhang verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierdoor is meer duidelijkheid ontstaan over de wijze waarop natuurherstel, landbouwontwikkeling, wateropgaven en ruimtelijke ontwikkeling gezamenlijk worden aangepakt zoals ook het Nederlands Natuurnetwerk. Daarbij worden onder meer maatregelen voorzien voor natuurherstel, vermindering van stikstofbelasting, verbetering van de waterkwaliteit en waterhuishouding, versterking van het natuurnetwerk en een gebiedsgerichte aanpak rond kwetsbare natuur- en watergebieden. De Nota Ruimte biedt hiervoor het ruimtelijk-strategische kader.
ID	**441**
Samenvattende vraag	De indieners vragen wat wordt bedoeld met het verbinden van natuur aan andere functies; hoe verhouden natuurdoelen zich tot andere functies zoals landbouw, defensie en waterveiligheid? Hoe worden onderlinge afwegingen gemaakt? Zij verzoeken om duidelijkheid over mogelijke functiecombinaties en randvoorwaarden, zoals financiële, juridische en uitvoeringsgerichte ondersteuning.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een integrale benadering van ruimtelijke opgaven, waarbij natuur niet los wordt gezien van andere functies zoals landbouw, waterbeheer, defensie, energie, wonen en economie. Met het verbinden van natuur aan andere functies wordt bedoeld dat bij ruimtelijke ontwikkelingen wordt gezocht naar mogelijkheden om natuurwaarden te behouden, te versterken of te ontwikkelen in samenhang met andere opgaven. Voorbeelden hiervan zijn natuurinclusieve landbouw, groenblauwe structuren, waterbergingsgebieden met natuurwaarden en natuurinclusieve inrichting van stedelijke gebieden. Tegelijkertijd wordt erkend dat functiecombinaties niet overal mogelijk of wenselijk zijn. De Nota Ruimte benadrukt dat voor kwetsbare natuurgebieden en natuurdoelen soms specifieke maatregelen en ruimtelijke keuzes nodig zijn. De afweging tussen natuur en andere functies vindt daarom gebiedsgericht plaats, waarbij rekening wordt gehouden met de kenmerken van het gebied, wettelijke verplichtingen, de water- en bodemsystemen, de staat van de natuur en andere maatschappelijke opgaven. De Nota Ruimte kiest daarbij voor een combinatie van bescherming van bestaande natuur, uitbreiding en versterking van natuurgebieden, Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit. Hierdoor ontstaat ruimte om natuur zowel binnen als buiten beschermde natuurgebieden te versterken. De verdere uitwerking van functiecombinaties, randvoorwaarden en ondersteunende instrumenten vindt plaats in de uitvoeringsfase. Daarbij wordt samengewerkt met provincies, gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders, agrariërs en andere betrokken partijen. Afhankelijk van de opgave kunnen daarbij financiële, juridische en uitvoeringsgerichte instrumenten worden ingezet. Voor een nadere toelichting op de uitwerking van natuurherstel, functiecombinaties en de gebiedsgerichte aanpak wordt verwezen naar de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierin zijn aanvullende maatregelen opgenomen voor natuurherstel, vermindering van drukfactoren, gebiedsgerichte zonering en versterking van de samenhang tussen natuur, landbouw, water en andere ruimtelijke functies.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**442**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur en groen in stedelijk gebied onvoldoende worden geborgd. Zij vragen om duidelijke ambities, instrumenten en normen voor natuurinclusieve stedelijke ontwikkeling. En verwijzen daarbij naar de verplichting voortkomend uit artikel 8 Natuurherstelverordening.
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent het belang van natuur en groen in stedelijk gebied voor biodiversiteit, klimaatadaptatie, gezondheid, leefkwaliteit en een aantrekkelijke leefomgeving. Daarom zet de Nota Ruimte in op natuurinclusieve ontwikkeling als onderdeel van de verstedelijkingsopgave en op het versterken van de samenhang tussen stad en ommeland. De natuurherstelverordening (artikel 8) vraagt om herstel en behoud van natuur in stedelijke omgeving. In de definitieve Nota Ruimte vormt de natuurherstelverordening zoals ook andere nationale en internationale wet- en regelgeving een belangrijk uitgangspunt. Met de inzet op Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit wordt niet alleen gewerkt aan natuurherstel binnen bestaande natuurgebieden, maar ook aan versterking van natuurwaarden in stedelijk gebied (art. 8 van de Natuurherstelverordening). Daarbij wordt ingezet op groenblauwe structuren, een klimaatbestendige inrichting van de leefomgeving en het beter verbinden van natuurgebieden met het stedelijk gebied. Deze inzet sluit aan bij de gevraagde inzet vanuit de Natuurherstelverordening en als zodanig ook van het nationale Natuurplan. De Nota Ruimte biedt hiervoor het ruimtelijk-strategische kader. De verdere uitwerking van instrumenten, normen en maatregelen voor natuurinclusieve ontwikkeling vindt plaats in samenwerking met provincies, gemeenten en andere betrokken partijen. Hierbij worden ook de verplichtingen uit de Europese Natuurherstelverordening betrokken, waaronder de opgave voor stedelijke ecosystemen.
ID	**443**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke ruimtelijke keuzes en instrumenten voor de combinatie van landbouw en natuur. Daarbij pleiten zij voor zonering, passende vergoedingen en versterking van agrarisch natuurbeheer. Daarnaast vragen zij nadrukkelijk aandacht voor de rol die agrariërs vervullen in het beheer van het landschap en wordt benadrukt dat ook het beheer van bestaande natuurgebieden op orde moet worden gebracht.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt ruimte voor verschillende ontwikkelrichtingen, waaronder agrarisch natuurbeheer, natuurinclusieve landbouw en extensievere vormen van grondgebruik in gebieden waar natuur-, water- en klimaatopgaven samenkomen. Daarnaast wordt ingezet op het zorgvuldig omgaan met landbouwgronden om de goede landbouwgronden zo veel mogelijk te behouden. Ten opzichte van de ontwerpversie is de aanpak verder geconcretiseerd door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierin zijn onder meer maatregelen opgenomen voor gebiedsgerichte zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden, uitbreiding van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer, extensivering van landbouw en het versterken van natuurkwaliteit. Agrarisch natuurbeheer wordt daarbij gezien als een belangrijk instrument om natuur-, water- en klimaatdoelen te combineren met een toekomstbestendige landbouw. De verdere uitwerking van zonering, vergoedingen en andere instrumenten vindt plaats in vervolgbeleid en gebiedsprocessen, in samenwerking met provincies, waterschappen, agrariërs en andere betrokken partijen.
ID	**444**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de streefbeelden van PAGW richtinggevend te maken voor de ontwikkeling van deltanatuur en de ecologische waterkwaliteit van de grote wateren. Daarbij vragen zij aandacht voor bronaanpak, industriële vervuiling zoals PFAS en het voorkomen dat waterkwaliteitsdoelen afhankelijk worden van hoge waterafvoeren
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een robuust en toekomstbestendig water- en natuursysteem. Voor de grote wateren wordt daarbij gewerkt aan herstel van de ecologische waterkwaliteit, verbetering van de verbinding tussen water en natuur en versterking van de natuurwaarden in de delta. De Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) levert hiervoor een belangrijke bijdrage en vormt een belangrijke bouwsteen voor de ontwikkeling van goede waterkwaliteit, robuuste natuur en een beter functionerend watersysteem. De Nota Ruimte onderkent daarnaast dat zowel de ecologische als de chemische waterkwaliteit van belang zijn voor het behalen van natuurdoelen. Daarom wordt ingezet op het verminderen van drukfactoren op watersystemen en op het herstel van de randvoorwaarden voor gezonde ecosystemen. De verbetering van de chemische en ecologische waterkwaliteit is voorzien met de uitvoering van de Kaderrichtlijn Water en de maatregelen uit de stroomgebiedbeheerplannen voor Rijn, Maas, Schelde en Eems. Daarbij wordt ook ingezet op een brongerichte aanpak van verontreinigingen. Specifieke stoffen, zoals PFAS, worden binnen de daarvoor geldende beleids- en uitvoeringstrajecten geadresseerd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**445**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende duidelijke en concrete ruimtelijke keuzes maakt voor natuurherstel en ontwikkeling. Zij vragen om expliciet te maken hoe de doelen van de Natuurherstelverordening ruimtelijk worden gerealiseerd.
Antwoord	De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangepast. De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust en samenhangend natuursysteem. Daarbij worden natuur-, water-, klimaat- en landbouwopgaven in samenhang beschouwd. De ruimtelijke keuzes die hiervoor nodig zijn, betreffen onder meer de versterking en uitbreiding van natuurgebieden, afronding van het Natuurnetwerk Nederland, verbetering van ecologische verbindingen, herstel van het water- en bodemsysteem en de ontwikkeling van groenblauwe structuren. Ten opzichte van de ontwerpversie is de natuuropgave verder geconcretiseerd door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierdoor is meer duidelijkheid ontstaan over de ruimtelijke maatregelen die bijdragen aan natuurherstel, zoals gebiedsgerichte zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden, hydrologisch herstel, vermindering van drukfactoren op natuurgebieden, versterking van natuurkwaliteit en uitbreiding van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. De Nota Ruimte biedt daarmee het ruimtelijk-strategische kader voor natuurherstel. De verdere uitwerking van de doelen uit de Natuurherstelverordening vindt plaats in opvolgende programma's, gebiedsprocessen en uitvoeringsmaatregelen. Daarbij worden de benodigde ruimtelijke keuzes en maatregelen verder geconcretiseerd in samenwerking met provincies, waterschappen, terreinbeheerders, agrariërs en andere betrokken partijen. Voor een nadere toelichting op de maatregelen voor natuurherstel en de verdere uitwerking van de natuurdoelen wordt verwezen naar de genoemde Kamerbrief van 26 juni 2026.
ID	**446**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimte voor natuurherstel en uitbreiding onvoldoende is. Zij pleiten voor meer areaal, ook buiten bestaande natuurgebieden, en voor een hogere ambitie vanuit het Rijk.
Antwoord	De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangescherpt. De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken én uitbreiden van natuur om te komen tot een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. Daarbij wordt ingezet op versterking van bestaande natuurgebieden, afronding van het Natuurnetwerk Nederland, verbetering van ecologische verbindingen en versterking van natuurwaarden buiten beschermde natuurgebieden. Het Rijk is zich ervan bewust dat na het afronden van het NNN er een aanvullende areaalopgave is richting 2050 om de natuurdoelen te bereiken. Het daadwerkelijk bepalen van de lange- termijnopgave en de invulling daarvan vraagt de komende jaren nog aanvullend onderzoek, uitwerking en weging in de toekomst. Ten opzichte van de ontwerpversie is de natuurambitie als onderdeel van de Nota Ruimte verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Daarbij kiest het kabinet onder meer voor afronding van het Natuurnetwerk Nederland, versterking van natuurkwaliteit, uitbreiding van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer, herstel van ecologische verbindingen en vermindering van drukfactoren op natuurgebieden. Daarnaast wordt erkend dat er nog een kwantitatieve opgave is na 2030, de omvang van deze opgave is onderwerp van nader onderzoek. De Nota Ruimte kiest daarnaast voor een breder natuurbegrip met de inzet op Basiskwaliteit Natuur en natuurinclusiviteit. Hiermee wordt niet alleen ingezet op natuurherstel binnen bestaande natuurgebieden, maar ook op versterking van natuurwaarden daarbuiten. Op die manier wordt gewerkt aan meer biodiversiteit en een grotere ecologische samenhang in het landelijk en stedelijk gebied.
ID	**447**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de onderliggende oorzaken van natuurachteruitgang onvoldoende worden aangepakt. Zij vragen om expliciete maatregelen tegen drukfactoren zoals stikstof, verdroging en vervuiling.
Antwoord	Ten opzichte van de ontwerpversie is de aanpak van deze drukfactoren verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. De Nota Ruimte is qua inhoud overeenkomstig deze Kamerbrief gemaakt en bevat hierdoor meer concrete ruimtelijke keuzes gericht op het verminderen van stikstofbelasting, het verbeteren van de waterkwaliteit, het herstel van hydrologische systemen, het tegengaan van verdroging en het versterken van de ecologische samenhang tussen natuurgebieden. Daarnaast wordt ingezet op gebiedsgerichte zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden, hydrologisch herstel, versterking en uitbreiding van het Natuurnetwerk Nederland, verbetering van de waterhuishouding en maatregelen gericht op het verminderen van andere drukfactoren, zoals uit- en afspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen. De Nota Ruimte kiest daarmee nadrukkelijk voor een aanpak die niet alleen is gericht op natuurherstel op zichzelf, maar ook op het terugdringen van de onderliggende oorzaken van natuurachteruitgang.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**448**
Samenvattende vraag	De indiener uit zorgen over de totstandkoming en legitimiteit van de Natuurherstelverordening. Indiener betwijfelt de rol van publieke middelen daarbij.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat niet over de totstandkoming van Europese regelgeving of de politieke afwegingen die daaraan ten grondslag liggen. Deze zienswijze is daarom niet meegenomen in de Nota Ruimte.
ID	**449**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de aanwijzing van hun gronden als verbindings- of groenzone het voortbestaan van hun bedrijf bedreigt. Zij verzoeken om deze gronden uit de zone te halen of hiervoor ruimhartig te compenseren.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het versterken van de ecologische samenhang tussen natuurgebieden, onder meer door middel van ecologische verbindingen, groenblauwe structuren en het verder ontwikkelen van het Natuurnetwerk Nederland. De precieze uitwerking hiervan vindt gebiedsgericht plaats en vraagt om een zorgvuldige afweging van natuur-, landbouw-, water- en andere ruimtelijke belangen. Daarbij gaat het om verwerving van gronden of deelname van grondeigenaren op basis van vrijwilligheid.
ID	**450**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om natuurlijk erfgoed expliciet mee te nemen naast cultureel erfgoed en dit ook zichtbaar te maken in de benaming van het betreffende beleidsonderdeel.
Antwoord	De term *natuurlijk erfgoed* is geen juridisch of beleidsmatig vastomlijnd begrip zoals *cultureel erfgoed*. Om die reden is ervoor gekozen in de Nota Ruimte om aan te sluiten bij de bestaande terminologie en beleidskaders die op nationaal en internationaal niveau worden gehanteerd. De Nota Ruimte besteedt wel nadrukkelijk aandacht aan de bescherming en versterking van natuurwaarden, biodiversiteit, landschappelijke kwaliteit en bijzondere natuurgebieden (natuurlijk erfgoed). Het Rijk stimuleert een gebiedsgerichte aanpak, dat biedt mogelijkheden om zowel voorliggende beleidsopgaven te realiseren en te versterken. Het aanwezige erfgoed en cultuurhistorische waarden worden benut om transities zodanig vorm te geven dat ze zo goed mogelijk worden ingepast, zoveel mogelijk bijdragen aan de landschappelijke kwaliteit en waar mogelijk nieuwe kwaliteiten toevoegen. Dit kan ook natuurlijk erfgoed omvatten.
ID	**451**
Samenvattende vraag	Indieners missen de realisatie en uitvoering van de Bossenstrategie als volwaardig onderdeel van de ontwerp-Nota. De indieners stellen dat de huidige (strikte) invulling van de Bossenstrategie de uitbreiding van bos beperkt. Zij vragenmede met het oog op klimaatdoelen, om meer ruimte voor bosaanplant buiten het NNN, het meetellen van groenblauwe dooradering als invulling van bos en om flexibiliteit in de definitie van bos.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. Bossen leveren hieraan een belangrijke bijdrage, onder meer op het gebied van biodiversiteit, klimaatadaptatie, CO_2-vastlegging, waterbeheer en leefomgevingskwaliteit. Ten opzichte van de ontwerpversie is de natuurambitie in de Nota Ruimte verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierin wordt onder meer ingezet op natuurherstel, versterking van het natuurnetwerk en het vergroten van de ecologische samenhang tussen gebieden. Aanvullend is aangegeven dat bossen ook in de zoneringsgebieden gerealiseerd kunnen worden. De Nota Ruimte doet geen uitspraken over een aanpassing van de definitie van bos of over het meetellen van groenblauwe dooradering als bosareaal. Deze onderwerpen maken onderdeel uit van de verdere uitwerking van de Bossenstrategie en de daarvoor geldende beleidskaders. De verdere uitwerking van de Bossenstrategie vindt plaats binnen de daarvoor geldende beleidskaders. Daarbij wordt bezien hoe de ambities voor bosuitbreiding, natuurontwikkeling, klimaatdoelen, groenblauwe dooradering en andere ruimtelijke opgaven in samenhang kunnen worden gerealiseerd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**452**
Samenvattende vraag	Indieners missen de realisatie en uitvoering van het Natuurnetwerk Nederland als volwaardig onderdeel van de ontwerp-Nota, aangezien bijbehorende ambitie van het NNN onvoldoende is geborgd en de NNN na uitvoering van de huidige afspraken nog niet af is. De indieners vragen om duidelijkheid over de voortgang en zo spoedig mogelijke afronding van het Natuurnetwerk Nederland. Zij verzoeken om inzicht in benodigde inspanningen, een duidelijke verbeelding van het NNN en daarbij tevens recreatief medegebruik mee te nemen. Daarbij wordt ook verzocht om met het oog op effectief ruimtegebruik, te verkennen hoe binnen de bestaande begrenzing van de NNN-gebieden de natuurkwaliteit geoptimaliseerd kan worden.
Antwoord	De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangescherpt. De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust en samenhangend natuursysteem. Het Natuurnetwerk Nederland (NNN) vormt hierbij een belangrijke bouwsteen. Ten opzichte van de ontwerpversie is de natuuropgave verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierin heeft het kabinet aangegeven samen met provincies in te zetten op een zo spoedig mogelijke afronding van het Natuurnetwerk Nederland, volgens de afspraken uit het Natuurpact. Dit betreft de resterende opgave van ongeveer 30.000 hectare natuur. De Nota Ruimte richt zich niet alleen op uitbreiding van natuurareaal, maar ook op versterking van de kwaliteit en samenhang van bestaande natuurgebieden. Daarbij spelen ecologische verbindingen, groenblauwe structuren, herstel van natuurkwaliteit en een goed functionerend water- en bodemsysteem een belangrijke rol. Ook binnen bestaande natuurgebieden wordt ingezet op natuurherstel en kwaliteitsverbetering. De verdere invulling van het Natuurnetwerk Nederland, waaronder de prioritering van maatregelen, de gebiedsgerichte uitvoering en de combinatie met andere functies zoals recreatie, vindt plaats in samenwerking met provincies en andere betrokken partijen. Daarbij wordt gezocht naar een goede balans tussen natuurwaarden, toegankelijkheid en recreatief medegebruik, voor zover dit verenigbaar is met de natuurdoelen.
ID	**453**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bosaanplant binnen het NNN ongewenst kan zijn waar dit ten koste gaat van cultuurhistorische en halfopen landschappen. Gepleit wordt voor realisatie van de Bossenstrategie in betere afstemming op deze waardevolle landschappen met streekeigen kenmerken.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van ruimtelijke kwaliteit en van gebiedsgerichte afwegingen die aansluiten bij de identiteit en kenmerken van een gebied. Dit betekent dat natuurontwikkeling, waaronder bosontwikkeling, moet aansluiten bij de kwaliteiten en opgaven van het betreffende landschap. Zo ook binnen het Nederlandse Natuurnetwerk. Bij de verdere uitvoering van de Bossenstrategie wordt daarom rekening gehouden met de kenmerken van waardevolle landschappen. In gebieden met bijzondere cultuurhistorische, landschappelijke of ecologische waarden kan dit vragen om een andere invulling van natuurontwikkeling dan bosaanplant. Daarbij kunnen ook andere natuurvormen bijdragen aan biodiversiteit, klimaatdoelen en landschappelijke kwaliteit. Waar het gaat om gebieden die onderdeel uitmaken van de geïdentificeerde waardevolle cultuurlandschappen wordt hier bij de uitvoering van de bossenstrategie expliciet naar gekeken. De waardevolle cultuurlandschappen kenmerken zich door een ontwikkelgerichte aanpak waarbij het behoud van het bijzondere cultuurhistorische karakter van de geselecteerde gebieden centraal staat.
ID	**454**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de voortgang en afronding van het Natuurnetwerk Nederland. Zij verzoeken om inzicht in benodigde inspanningen en een duidelijke verbeelding van het NNN en daarbij tevens recreatief medegebruik mee te nemen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken en uitbreiden van natuur en op het realiseren van een robuust en samenhangend natuursysteem. Het Natuurnetwerk Nederland (NNN) vormt daarbij een belangrijke bouwsteen voor de ecologische samenhang tussen natuurgebieden en voor het behalen van natuurdoelen. De Nota Ruimte richt zich daarbij niet alleen op uitbreiding van het Natuurnetwerk Nederland, maar ook op versterking van de kwaliteit en samenhang van bestaande natuurgebieden. Ecologische verbindingen, groenblauwe structuren en herstel van natuurkwaliteit spelen hierbij een belangrijke rol. De verdere invulling van het Natuurnetwerk Nederland, waaronder de prioritering van maatregelen, de benodigde inspanningen en de gebiedsgerichte uitvoering, vindt plaats in samenwerking met provincies en andere betrokken partijen. Daarbij wordt ook gekeken naar de mogelijkheden voor recreatief medegebruik, voor zover dit verenigbaar is met de natuurdoelen en de draagkracht van het gebied. Sinds het uitkomen van de ontwerpversie Nota Ruimte is de natuuropgave verder versterkt door de verwerking van de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. Hierin heeft het kabinet aangegeven samen met provincies in te zetten op een zo spoedig mogelijke afronding van het Natuurnetwerk Nederland, overeenkomstig de afspraken uit het Natuurpact. Dit betreft de resterende opgave van ongeveer 30.000 hectare nieuwe natuur.
ID	**455**
Samenvattende vraag	Indieners stellen dat de uitbreiding van natuur niet 100% moet worden gezien als het combineren van functies, zoals natuurfuncties in de stad en op het landelijk gebied.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op het beschermen, versterken én uitbreiden van natuur om te komen tot een robuust en toekomstbestendig natuursysteem. Daarbij wordt niet uitsluitend ingezet op functiecombinaties, natuurinclusiviteit en versterking van natuurwaarden buiten bestaande natuurgebieden. De Nota Ruimte kiest nadrukkelijk voor een *en-en*-benadering. Enerzijds wordt ingezet op uitbreiding en versterking van bestaande natuurgebieden, afronding van het Natuurnetwerk Nederland, herstel van natuurkwaliteit en verbetering van de ecologische samenhang. Anderzijds wordt met Basiskwaliteit Natuur, natuurinclusiviteit en groenblauwe structuren gewerkt aan versterking van natuurwaarden binnen het landelijk en stedelijk gebied. Functiecombinaties kunnen bijdragen aan biodiversiteit en een aantrekkelijkere leefomgeving, maar komen niet in de plaats van beschermde natuur of natuuruitbreiding. Om de natuurdoelen te realiseren zijn zowel uitbreiding en kwaliteitsverbetering van natuurgebieden als versterking van natuurwaarden buiten deze gebieden nodig.

2.3.6 *Landbouw (specifieke sectoren)*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**456**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om rijksregie op spuitzones, gewasbeschermingsmiddelen, PFAS, geur en fijnstof in relatie tot woningbouw. Zij stellen dat gezondheid en ruimtelijke ontwikkeling gezamenlijk moeten worden afgewogen.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft aan dat de landbouw zich ontwikkelt binnen de randvoorwaarden van natuur-, milieu- en gezondheidsbeleid en bevat hiervoor richtinggevende keuzes voor onder meer geur, luchtkwaliteit en gewasbeschermingsmiddelen. Bij ruimtelijke ontwikkelingen is het uitgangspunt om als zorgvuldigheidsprincipe zoveel mogelijk afstand te creëren tussen gevoelige bestemmingen, zoals woningen, scholen en zorginstellingen, en agrarische activiteiten waarbij veel gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt. Het Rijk ondersteunt medeoverheden hierbij met kennis en handreikingen. Daarnaast wordt via het Hoofdlijnenconvenant Gewasbeschermingsmiddelen gewerkt aan vermindering van de milieubelasting en aan een betere bescherming van locaties waar mensen langdurig verblijven. Ook voor geur en luchtverontreiniging worden maatregelen genomen. Zo wordt gewerkt aan nieuwe geurnormen binnen de Omgevingswet en aan verdere verbetering van de luchtkwaliteit via het Schone Lucht Akkoord en de Europese luchtkwaliteitsnormen. De Nota Ruimte biedt daarmee het ruimtelijk kader voor een integrale afweging van gezondheid, landbouw en verstedelijking. De verdere uitwerking van normen, maatregelen en instrumenten vindt plaats binnen de daarvoor geldende beleids- en regelgevingstrajecten.
ID	**457**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gezondheidsrisico's door gewasbeschermingsmiddelen en spuitzones onvoldoende zijn geborgd. Zij verzoeken om nationale regie en duidelijke kaders voor de afweging tussen woningbouw en blootstelling van omwonenden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangepast. De Nota Ruimte benadrukt dat gezondheid en ruimtelijke ontwikkeling in samenhang moeten worden afgewogen. De Nota Ruimte bevat daarom als richtinggevende keuze dat bij ruimtelijke ontwikkelingen als zorgvuldigheidsprincipe zoveel mogelijk afstand wordt gecreëerd tussen gevoelige bestemmingenen landbouw waarbij veel gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt. Het Rijk ondersteunt medeoverheden bij deze afweging met kennis, onderzoek en handreikingen. Daarnaast werkt het Rijk aan afspraken en reductiedoelen om de milieubelasting van gewasbeschermingsmiddelen terug te dringen. Hiervoor is een Hoofdlijnenconvenant gesloten en wordt toegewerkt naar een kader dat zich mede richt op locaties waar mensen langdurig verblijven, zoals woningen, scholen en kinderdagverblijven. Hiermee wordt invulling gegeven aan het streven naar meer duidelijkheid en landelijke kaders voor de afweging tussen gezondheid, landbouw en ruimtelijke ontwikkeling. De Nota Ruimte legt echter geen generieke landelijke afstandsnormen voor spuitzones vast. De concrete afweging blijft daarom afhankelijk van de lokale situatie en de verdere uitwerking van het landelijke beleidskader.
ID	**458**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de stikstofproblematiek samenhangt met de staat van instandhouding van natuur. Zij geven aan dat natuurbeheer en -herstel nadrukkelijker belegd moeten worden bij terreinbeherende organisaties.
Antwoord	Natuurherstel vraagt om een samenhangende aanpak van natuur-, water-, klimaat- en landbouwopgaven. Daarbij spelen terrein beherende organisaties een belangrijke rol, onder meer door hun bijdrage aan natuurbeheer, natuurherstel en de uitvoering van maatregelen in natuurgebieden. De Nota Ruimte onderkent het belang van deze terrein beherende organisaties als partner bij het realiseren van de natuurdoelen. Het behalen van een gunstige staat van instandhouding kan echter niet uitsluitend door terrein beherende organisaties worden gerealiseerd. Hiervoor is ook inzet nodig van Rijk, provincies, waterschappen, agrariërs en andere betrokken partijen, zowel binnen als buiten natuurgebieden. Daarom kiest de Nota Ruimte voor een gezamenlijke en gebiedsgerichte aanpak van natuurherstel en natuurbeheer.
ID	**459**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landbouw, natuur en spuitzones woningbouw in plattelandsgebieden sterk beïnvloeden. Zij vragen om duidelijkheid en oplossingen die woningbouw mogelijk maken zonder de lokale leefomgeving en bestaande functies onnodig te belasten.
Antwoord	Woningbouw in het landelijk gebied dient overeenkomstig de Nota Ruimte moet zorgvuldig worden afgewogen tegen bestaande functies, natuurdoelen en de kwaliteit van de leefomgeving. De Nota Ruimte stimuleert provincies daarom een visie op wonen in het buitengebied te ontwikkelen en stelt daarvoor een afwegingssystematiek beschikbaar. Bij de keuze van woonlocaties moet rekening worden gehouden met de bestaande milieudruk en moeten blootstelling aan schadelijke milieufactoren en veiligheidsrisico's zoveel mogelijk worden beperkt. De Nota Ruimte benadrukt daarnaast dat opgaven voor wonen, landbouw, natuur en gezondheid in samenhang moeten worden beschouwd. Daarbij wordt gezocht naar oplossingen die zowel bijdragen aan de woningbouwopgave als aan een gezonde leefomgeving en een toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied. Specifiek voor gewasbeschermingsmiddelen kiest de Nota Ruimte ervoor om bij ruimtelijke ontwikkelingen als zorgvuldigheidsprincipe zoveel mogelijk afstand te creëren tussen gevoelige bestemmingen, waaronder woningen, en landbouw waarbij veel gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt. Het Rijk ondersteunt medeoverheden hierbij met kennis en advies.
ID	**460**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimtelijke keuzes risico's op infectieziekten en zoönosen kunnen vergroten. Zij vragen om deze risico's mee te wegen bij natuurontwikkeling, waterberging en ruimtelijke inrichting.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt het belang van een gezonde en veilige leefomgeving en benoemt dat in bedrijfs- en dierdichte gebieden een verhoogd risico op verspreiding van dierziekten kan bestaan. Ook wordt benoemd dat in waterrijke gebieden het risico op uitbraken van hoogpathogene vogelgriep bij pluimveebedrijven kan toenemen. De Nota Ruimte kiest er daarom voor om bij ruimtelijke afwegingen rekening te houden met beschikbare kennis en adviezen over dierziekten en zoönosen. Het Rijk ondersteunt provincies en gemeenten door relevante kennis en adviezen beschikbaar te stellen. De precieze risico's en benodigde maatregelen verschillen per gebied en zijn afhankelijk van de lokale omstandigheden. De Nota Ruimte kiest daarom niet voor generieke beperkingen voor natuurontwikkeling of waterberging, maar voor een gebiedsgerichte afweging waarin gezondheidsrisico's, natuurdoelen, wateropgaven en andere ruimtelijke belangen in samenhang worden beschouwd. Gemeenten kunnen daarbij gebruik maken van adviezen van de GGD.
ID	**461**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de gebruiksruimte voor landbouw, mest en gewasbescherming beter moet worden geborgd onder regie van de Rijksoverheid. Zij vragen om realistische kaders die bestaande agrarische bedrijven niet onnodig beperken
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een economisch vitale en toekomstbestendige landbouw en stuurt erop dat voldoende ruimte behouden blijft voor voedselproductie en een sterke, veerkrachtige landbouwsector. De Nota Ruimte benadrukt daarnaast het belang van duidelijke langjarige keuzes en een gebiedsgerichte aanpak, zodat ondernemers weten waar zij aan toe zijn en investeringsbeslissingen kunnen nemen. Daarbij wordt rekening gehouden met verschillen tussen gebieden en de opgaven die daar spelen. Tegelijkertijd moet de landbouw opereren binnen de geldende natuur-, water-, milieu- en gezondheidsdoelen. Het Rijk stelt hiervoor de nationale kaders en stuurt samen met medeoverheden waar nodig op de gebruiksruimte voor meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen. Daarbij wordt gezocht naar een balans tussen het behalen van publieke doelen en het behoud van een toekomstbestendige landbouw. Als onderdeel van de gepresenteerde samenhangende aanpak Landbouw, Natuur en Stikstof in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 zal het kabinet via het convenant gewasbeschermingsmiddelen met partijen afspraken maken om het gebruik van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen fors terug te dringen (op basis van onder andere milieubelastingpunten.
ID	**462**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om agrarische clusters en specifieke teelten explicieter te erkennen in de Nota Ruimte. Zij stellen dat hiervoor ruimtelijke voorwaarden moeten worden aangegeven gericht op het duurzaam kunnen voortbestaan hiervan.
Antwoord	De Nota Ruimte kiest er niet voor om alle agrarische clusters en teeltgebieden afzonderlijk aan te wijzen of hiervoor landelijke ruimtelijke regimes vast te leggen. Wel wordt ingezet op het zorgvuldig omgaan met landbouwgrond, het behouden van een goede landbouwstructuur en het voorkomen van onnodige functieverandering van landbouwgronden, met name in gebieden waar de landbouw een belangrijke economische functie vervult. De verdere uitwerking van de ontwikkelmogelijkheden van agrarische clusters en specifieke teelten vindt gebiedsgericht plaats, waarbij rekening wordt gehouden met de regionale kenmerken, de economische betekenis van het betreffende cluster en de samenhang met andere ruimtelijke (milieu) opgaven. Op die manier wordt gewerkt aan voorwaarden voor een duurzaam toekomstperspectief van de land- en tuinbouw.
ID	**463**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grasland, dierlijke mest, graasdierhouderij en verhogen van het aandeel gras in het rantsoen voor vee, bijdragen aan klimaat-, water- en biodiversiteitsdoelen. Zij pleiten voor ruimtelijke en beleidsmatige ruimte voor deze functies.
Antwoord	De Nota Ruimte benadrukt dat het Rijk werkt aan een goed toekomstperspectief voor de land- en tuinbouw. Met als doel dat deze sectoren op duurzame wijze, binnen onze en de Europese verplichtingen, voldoende voedzame en veilige voedselproducten kunnen blijven leveren voor een weerbare voedselvoorziening voor de huidige en toekomstige generaties. De landbouw ontwikkelt zich daarbij richting een toekomstbestendige sector met verdere vermindering van negatieve bijeffecten op de leefomgeving. Door verduurzaming, innovatie en extensivering kan onder meer daardoor de stikstofuitstoot worden verminderd en de belasting op bodem, water en natuur worden beperkt. Dat betekent dat maatregelen zoals het behouden of vergroten van het aandeel grasland, aanpassingen in het rantsoen, vormen van graasdierhouderij of een andere omgang met mest onderdeel kunnen zijn van de mogelijkheden waarmee ondernemers aan deze doelen bijdragen, voor zover deze passen binnen de geldende randvoorwaarden. De Nota Ruimte wil de ruimtelijke condities bieden die dergelijke aanpassingen mogelijk maken, zonder op voorhand vast te leggen welke maatregel een ondernemer moet kiezen. Ook in de verdere uitwerking van het landbouwbeleid blijft het uitgangspunt dat ondernemers binnen gestelde doelen en normen zelf bepalen welke aanpassingen in de bedrijfsvoering zij treffen. Hiermee wordt ruimte geboden voor innovatie, gebiedsgericht maatwerk en verschillen tussen bedrijven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**464**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat mestverwaarding en groen gas een grotere rol kunnen spelen in de energievoorziening. Zij vragen om meer aandacht voor deze optie en om passende vergunningverlening.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een toekomstbestendige landbouw, circulariteit en een duurzame energievoorziening. Daarbij kunnen mestverwaarding en groen gas bijdragen aan het sluiten van kringlopen, het verminderen van emissies en de productie van hernieuwbare energie. De verdere uitwerking, waaronder de benodigde vergunningverlening en de ruimtelijke inpassing van installaties, vindt plaats binnen het energie-, landbouw- en omgevingsbeleid. Daarbij wordt samengewerkt met medeoverheden en andere betrokken partijen om de ontwikkeling van deze initiatieven te faciliteren binnen de geldende randvoorwaarden.
ID	**465**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat klimaatslimme systemen nodig zijn voor stallen en opslag. Zij stellen dat deze technieken belangrijk zijn voor dierenwelzijn en productkwaliteit.
Antwoord	De Nota Ruimte biedt ruimte voor innovatieve ontwikkelingen die bijdragen aan een toekomstbestendige veehouderij. Klimaat slimme systemen voor stallen en opslag kunnen daarbij bijdragen aan het verbeteren van het stalklimaat, het beperken van emissies, het versterken van dierenwelzijn en het borgen van productkwaliteit. In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 is deze inzet nader geconcretiseerd. Het kabinet ondersteunt investeringen in integraal duurzame stallen en managementmaatregelen en zoekt daarbij nadrukkelijk naar samenhang tussen emissiereductie, klimaat, dierwaardigheid, een gezonde leefomgeving en waterkwaliteit. De Nota Ruimte schrijft daarbij geen specifiek klimaat slimme stal- of opslagsystemen voor. Het uitgangspunt is om binnen de gestelde doelen en randvoorwaarden ruimte te bieden voor innovatie, zodat ondernemers zelf passende technieken en bedrijfsmaatregelen kunnen toepassen. Hiermee blijft ruimte bestaan voor maatwerk en technologische ontwikkeling.
ID	**466**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het structureel borgen van vismigratie en het versterken van de ecologische kwaliteit van watersystemen.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op robuuste en ecologisch goed functionerende watersystemen. Waar mogelijk worden open verbindingen tussen rivieren, waterbekkens en zee versterkt en wordt ruimte geboden aan geleidelijke zoet-zout- en land-waterovergangen. Daarmee verbetert de ecologische waterkwaliteit en kunnen vissen zich beter tussen leef- en paaigebieden verplaatsen. Dit komt onder meer tot uitdrukking in het IJsselmeergebied en de verbinding met andere wateren, waar goede zoet-zoutovergangen en waterkwaliteit van belang zijn voor de migratie van vissen naar paaigebieden. Ook in het rivierengebied wordt ingezet op goed verbonden leefgebieden en verbetering van de waterkwaliteit. De structurele uitvoering vindt onder meer plaats via de Programmatische Aanpak Grote Wateren. Daarmee werkt het Rijk tot 2050 samen met andere overheden en betrokken partijen aan toekomstbestendige grote wateren waarin een goede ecologische waterkwaliteit en hoogwaardige natuur samengaan met andere gebruiksfuncties. Deze inzet draagt bij aan de doelen van de Kaderrichtlijn Water, de Vogel- en Habitatrichtlijn en de Natuurherstelverordening.
ID	**467**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of met voedselwinning uit wateren ook binnenwateren worden bedoeld.
Antwoord	Het klopt inderdaad dat met de voedselwinning uit wateren ook de binnenwateren worden bedoeld. De Nota Ruimte beschrijft het economische en maatschappelijke belang van voedselwinning op zee én uit de wateren en benoemt daarbij expliciet de visserij en vissoorten in zowel de Noordzee als de binnenwateren.
ID	**468**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat slimmer visbeheer (zowel in binnenwater als zeewater) regulering door overheden vraagt en niet alleen aan de sector kan worden overgelaten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte benoemt dat de visserij zich door slimmer visbeheer, innovatie en nieuwe vangsttechnieken duurzaam kan blijven ontwikkelen. Daarbij geldt als randvoorwaarde dat de visserij plaatsvindt binnen de ecologische draagkracht van het watersysteem en dat visbestanden duurzaam worden beheerd. Deze benadering heeft betrekking op zowel de visserij op zee als in de binnenwateren. De Nota Ruimte gaat daarbij uit van een actieve rol van de overheid bij het stellen van kaders voor een duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen. De concrete regulering van visbestanden, vangstmethoden en visserijactiviteiten vindt plaats binnen het daarvoor geldende nationale en Europese visserijbeleid en is niet uitsluitend een verantwoordelijkheid van de sector zelf. Nadere uitwerking hiervan vindt plaats binnen sectoraal beleid.
ID	**469**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beschikbare ruimte voor visserij sterk afneemt door natuurwetgeving en offshore-infrastructuur. Zij geven aan dat dit de economische positie, investeringen en toekomstbestendigheid van de sector onder druk zet.
Antwoord	De Nota Ruimte benoemt expliciet dat voldoende ruimte voor duurzame voedselwinning van belang is voor het toekomstperspectief van de visserijsector en voor investeringen in innovatie en verduurzaming. De Nota Ruimte zet daarom in op een zorgvuldige afweging van functies op de Noordzee. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de economische waarde van de visvangst, maar ook naar de betekenis van de visserij voor de keten, de visserijgemeenschappen en de voedselvoorziening. Ook de cumulatieve effecten van verschillende ruimteclaims worden hierbij betrokken. Het Rijk zet zich daarnaast in om het ruimtelijk belang van de visserij beter te onderbouwen en sterker te betrekken bij ruimtelijke keuzes op de Noordzee. Daarbij wordt onder andere bezien onder welke voorwaarden actieve visserij binnen windparken mogelijk kan zijn. Tegelijkertijd moet het gebruik van de Noordzee plaatsvinden binnen de ecologische draagkracht van het systeem. Daarom worden de belangen van visserij, natuurherstel, energie, scheepvaart en andere functies in samenhang afgewogen. De Nota Ruimte borgt dat duurzame voedselwinning en de positie van de visserij een expliciete plaats hebben binnen deze afweging.
ID	**470**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bestaande visserijrechten in Natura 2000-gebieden moeten worden gerespecteerd.
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent het belang van een duurzaam toekomstperspectief voor de visserij en benoemt dat voldoende ruimte voor duurzame voedselwinning van belang is voor de continuïteit en verduurzaming van de sector. Daarbij wordt ook het belang van de visserij voor kustgemeenschappen, de voedselvoorziening en de maritieme economie erkend. Tegelijkertijd zet de Nota Ruimte in op het beschermen en herstellen van natuurwaarden en op het realiseren van een gunstige staat van instandhouding van natuur in en rond Natura 2000-gebieden. Activiteiten in deze gebieden, waaronder visserij, moeten daarom passen binnen de geldende natuurdoelen en de daarvoor geldende wettelijke kaders. De verdere samenhang tussen visserij en natuurbeleid wordt nader uitgewerkt in natuur- en visserijbeleid.
ID	**471**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of alleen ruimte wordt geboden aan passieve visserijtechnieken waarbij geen bijvangst van vogels en zeezoogdieren optreedt.
Antwoord	De Nota Ruimte zet in op een toekomstbestendige visserij die plaatsvindt binnen de ecologische draagkracht van het mariene systeem. De Nota Ruimte is een ruimtelijke visie en doet geen nadere uitspraken over visserijtechnieken. De keuze voor technieken en de voorwaarden waaronder deze kunnen worden toegepast, worden uitgewerkt binnen het geldende visserij- en natuurbeleid.

2.3.7 Algemeen Landbouw en natuur

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**472**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een nadere uitwerking van bufferzones naast beken. Zij pleiten voor maatwerk en aandacht voor effecten op agrarisch gebruik en compensatie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte kiest voor een systeemgerichte benadering van water en bodem. Het Rijk zet in op een aanpak voor een selectie van beekdalen met een KRW-opgave voor de landbouw. De selectie van beken, ruimtelijke inpassing en keuze voor maatregelen worden in samenwerking met medeoverheden uitgewerkt. Voor meer informatie verwijzen we u graag door naar de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026.
ID	**473**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat peilverhoging leidt tot beperkingen voor landbouwgebruik en het verdienmodel. Zij vragen hoe negatieve effecten worden voorkomen en het draagvlak onder agrariërs wordt geborgd. Hiernaast pleiten ze voor maatwerk.
Antwoord	Er wordt onderkend dat verhoging van grondwaterstanden in veenweidegebieden gevolgen kan hebben voor de agrarische bedrijfsvoering, het verdienvermogen en de waarde en gebruiksmogelijkheden van landbouwgrond. De Nota Ruimte benadrukt daarom dat gebiedsgericht naar hogere grondwaterstanden wordt toegewerkt, afhankelijk van onder meer de bodemopbouw en de omstandigheden van het watersysteem Medeoverheden, provincies de waterschappen die verantwoordelijk zijn voor de peilbesluiten, geven met betrokkenheid van (agrarische) ondernemers en andere actoren invulling aan de hogere peilopzet. Zij beschikken immers met elkaar over de benodigde kennis van het gebied. Het opzetten van de waterpeilen kan vragen om andere afwegingen ten aanzien van ruimtelijke ordening en landgebruik (verantwoordelijkheid provincies) die passen bij het realiseren van de opgaven in het gebied. Rijk, provincies en waterschappen wegen daarbij samen de verschillende belangen af.
ID	**474**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duidelijke financiële, juridische en instrumentele randvoorwaarden ontbreken. Zij verzoeken om versterking van instrumentarium en compensatieregelingen, waaronder het mogelijk maken van dubbelfuncties in veenweidegebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen en gaat niet in op financiële instrumenten. In de Kamerbrief *Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*" van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Ook wordt duidelijker welke consequenties deze keuzes ruimtelijk hebben. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd.
ID	**475**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om zorgvuldige sturing op wonen en bouwen in groene en landelijke gebieden. Zij stellen dat regionale wenselijkheid en bescherming van open landschappen daarbij leidend moeten zijn.
Antwoord	Het belang van het behouden en versterken van de kwaliteit, identiteit en herkenbaarheid van waardevolle landschappen wordt onderschreven. Om deze reden wordt ook de aanpak voor de Waardevolle Cultuurlandschappen geïntroduceerd. In de Nota Ruimte zijn dan ook waardevolle cultuurlandschappen geselecteerd op basis van de criteria: gaafheid, zeldzaamheid, kenmerkendheid, samenhang en ensemblewaarde en ruimtelijke spreiding en verscheidenheid. De opgaven voor Nederland zijn dermate omvangrijk dat landschappen zullen blijven veranderen. Het toevoegen van functies in het buitengebied is dan ook geen neutrale ingreep; dit is vaak complex en kan gevolgen hebben voor huidige landschappelijke waarden en huidig agrarisch gebruik. Daarom geldt als uitgangspunt dat moet worden voorkomen dat nieuwe ontwikkelingen negatieve afwenteling veroorzaken op het functioneren en toekomstperspectief van de land- en tuinbouw. Daarnaast moet worden voorkomen dat nieuwe functies, zoals wonen, leiden tot extra druk op kwetsbare natuurgebieden of tot versnippering van het landschap. Een gebiedsgerichte aanpak biedt mogelijkheden om zowel beleidsopgaven te realiseren als de diversiteit van deze landschappen te bewaken en te versterken. In samenwerking met de provincies worden kernkwaliteiten van waardevolle cultuurlandschappen waar nodig verder uitgewerkt. Deze worden benut om transities zodanig vorm te geven dat ze zo goed mogelijk worden ingepast, zoveel mogelijk bijdragen aan de landschappelijke kwaliteit en waar mogelijk nieuwe kwaliteiten toevoegen. Zo dragen we bij aan het doorgeven van identiteit en herkenbaarheid aan volgende generaties.
ID	**476**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het afwegingskader een overbodig instrument is, dat de wensbouw of benodigde ruimte of werkgelegenheid niet ondersteund, omdat het omzetten van landbouwgronden naar een andere functie al wordt voorafgegaan met een uitgebreid en zorgvuldig besluitvormingsproces.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte kiest niet voor een strikt nationaal of juridisch afwegingskader vanwege andere redenen. Opgaven verschillen namelijk sterk per gebied en vragen om maatwerk. Daarom wordt ingezet op nationale sturing waar nodig, gecombineerd met een gebiedsgerichte uitwerking door medeoverheden. Zo kunnen nationale doelen voor voedselzekerheid, landbouw, natuur, water en klimaat worden verbonden met regionale omstandigheden en bestaande gebiedsopgaven.
ID	**477**
Samenvattende vraag	Indieners geven aan dat de onderbouwing van stikstofbeleid ook gebaseerd moet zijn op het meenemen van economische effecten hierbij en dat ruimtelijke keuzes die tot stand zijn gekomen via inzet van rekenmodellen, volledig transparant zijn, vooraf gevalideerd zijn en met voldoende openbare metingen en waarnemingen tot stand zijn gekomen.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat over de ruimtelijke consequenties die de opgaven voor landbouw, natuur en water met zich meebrengen en hoe zich dit verhoudt tot andere ruimtelijke opgaven op hoofdlijnen. In de Kamerbrief "*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*" van 26 juni 2026 zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. De inhoud van de Kamerbrief van 26 juni 2026 is verwerkt in de Nota Ruimte. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd. De Nota Ruimte gaat aanvullend ook over de ruimtelijke consequenties die de opgaven voor landbouw, natuur en water met zich meebrengen en hoe zich dit verhoudt tot andere ruimtelijke opgaven.
ID	**478**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het Zuid-Limburgse heuvellandschap breder moet worden benaderd met aandacht voor cultuurhistorie en grensoverschrijdende samenhang.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale ogevingsvisie op hoofdlijnen en biedt ruimte aan provincies en gemeenten om vanuit eigen bevoegdheden en verantwoordelijkheden invulling te geven aan beleid. De Nota Ruimte biedt de regio daarmee voldoende ruimte om hier haar eigen beleid verder op te ontwikkelen en grens overstijgende afstemming te organiseren. In een gebiedsproces is het van belang om in een vroegtijdig stadium het belang van erfgoed- en cultuurhistorische waarden in te brengen in het ontwikkelings- en besluitvormingsproces. In het kader daarvan wordt bepaald hoe cultuurhistorie een plek kan krijgen in ontwikkelingen en het karakter van het gebied behouden kan blijven en hoe ruimtelijke opgaven worden ontwikkeld waarbij ook een aantrekkelijke werking voor toerisme daarbij kan worden versterkt. Besluitvorming over dergelijke ontwikkelingen vindt plaats bij het bevoegd gezag, veelal een decentrale overheid, op basis van de daar geldende regels.
ID	**479**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt om bepaalde passages minder dringend te formuleren zoals "alle publieke keukens vanaf 2027 moeten voldoen aan een duurzaaamheidsnorm".
Antwoord	De suggesties om bepaalde passages minder dringend of sturend te formuleren zijn zorgvuldig beoordeeld. De Nota Ruimte heeft als doel richting te geven aan de lange termijn ontwikkeling van Nederland en vraagt daarom op onderdelen om duidelijke ruimtelijke keuzes en ambities. Waar mogelijk zijn teksten verduidelijkt of aangepast, waarbij is gestreefd naar een zorgvuldige balans tussen duidelijkheid, beleidsvrijheid en bestuurlijke uitvoerbaarheid.
ID	**480**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan het niet eens te zijn met het thema landbouw en natuur in de Nota Ruimte.
Antwoord	Het thema landbouw en natuur is zorgvuldig gekozen en vormt een van de vier integrale hoofdthema's van de Nota Ruimte.
ID	**481**
Samenvattende vraag	De abstracte omschrijving van milieukwaliteit maakt onvoldoende duidelijk wanneer die kwaliteit 'voldoende' is en hoe hierin bijvoorbeeld ruimte voor landbouw geborgd is. Graag dit begrip uitwerken in de definitieve Nota Ruimte

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota ruimte is een nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen. Het begrip milieukwaliteit is daarbij nader uitgewerkt in de beschrijving van de nationale belangen, onder "Een goede en gezonde leefomgevingskwaliteit". De Omgevingswet vereist dat bij ruimtelijke planvorming een evenwicht wordt gezocht tussen het beschermen en het benutten van de leefomgeving. Bij dat laatste gaat het om een breed scala aan mogelijke ruimtelijke opgaven, waaronder ook het borgen van ruimte voor landbouw. Voor het milieuaspect waterkwaliteit is in de Nota ruimte een uitwerking gemaakt onder de bouwsteen water en bodem. Daarvoor geldt dat diverse Europese richtlijnen de overheid stuurt bij het werk aan waterkwaliteit. Centraal hierbij staat de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de dochterrichtlijnen Grondwaterrichtlijn en de richtlijn Prioritaire Stoffen. De KRW beschrijft wat een goede toestand van oppervlaktewater en grondwater is en stelt dat er geen achteruitgang op mag treden. De uitvoering van de KRW is een verantwoordelijkheid van alle overheden. De Nota Ruimte beschrijft de ambitie, doelen en kaders, maar invulling aan dat evenwicht moet gebiedsspecifiek worden bepaald, omdat dat van gebied tot gebied en van opgave tot opgave zal verschillen. Zo kan milieukwaliteit in de context van een hoogstedelijke omgeving anders worden gewaardeerd dan in gebieden met een hoge natuurlijke of recreatieve waarde. Dit vereist een gebiedsgerichte afweging.
ID	**482**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat diverse kaarten onjuist of onvolledig zijn. Zij verzoeken ontbrekende gebieden, functies en opgaven correct weer te geven en kaarten inhoudelijk te actualiseren.
Antwoord	De ingediende opmerkingen over kaarten zijn zorgvuldig beoordeeld. Waar mogelijk zijn kaarten geactualiseerd en zijn ontbrekende gebieden, functies en opgaven verwerkt. Tegelijkertijd geldt dat de kaarten op het schaalniveau van de Nota Ruimte een landelijk en richtinggevend karakter hebben en daarom niet alle regionale of lokale situaties volledig kunnen worden weergeven.
ID	**483**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat kaarten onvoldoende leesbaar en begrijpelijk zijn. Zij vragen om verbetering van legenda's, begrenzingen en visuele duidelijkheid.
Antwoord	De opmerkingen over de leesbaarheid en begrijpelijkheid van de kaarten zijn zorgvuldig beoordeeld. Waar mogelijk zijn verbeteringen doorgevoerd in de vormgeving, legenda's, begrenzingen en toelichtingen. Daarbij blijft gelden dat de kaarten op het schaalniveau van de Nota Ruimte een richtinggevend karakter hebben en primair bedoeld zijn om nationale ruimtelijke opgaven inzichtelijk te maken.
ID	**484**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanvullende en aangepaste aanduidingen van landschappen en natuurgebieden. Zij vragen om een eenduidige en herkenbare weergave van gebieden met bijzondere status.
Antwoord	De opmerkingen over de aanduiding van landschappen en natuurgebieden zijn zorgvuldig beoordeeld. Waar mogelijk zijn aanvullende of aangepaste aanduidingen verwerkt om de herkenbaarheid en consistentie van gebieden te verbeteren. Daarbij blijft de Nota Ruimte uitgaan van een landelijk en richtinggevend schaalniveau, waarbij de nadere afbakening en uitwerking van gebieden plaatsvindt in samenwerking met medeoverheden.
ID	**485**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat begrippen en terminologie onduidelijk of inconsistent zijn. Zij vragen om heldere definities en eenduidig taalgebruik.
Antwoord	Helder duidelijk en consistent gebruik van begrippen is belangrijk. Waar nodig is er een definitie toegevoegd en zijn begrippen beter uitgelegd.
ID	**486**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota onvoldoende duidelijke keuzes maakt voor de inrichting van landbouw en natuur. Zij pleiten voor nadere uitwerking van beleidsrichtingen en instrumenten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw' van 26 juni 2026* zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiedoelen, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Daarbij zijn ook instrumenten benoemd, zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. De ruimtelijke vertaling hiervan, aangevuld met veenweiden-aanpak, uitkomsten convenant gewasbeschermingsmiddelen, beleid t.a.v. geitenhouderijen en het anticiperen van landbouw op gewijzigde water- en bodemcondities ten gevolge van klimaatverandering is weergegeven in de Nota Ruimte. De precieze normen, regels en gebiedsgerichte uitwerking worden de komende periode verder geconcretiseerd.
ID	**487**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de onderbouwing van modellen en analyses onvoldoende inzichtelijk is. Zij vragen om transparantie en betere onderbouwing van data en causaliteit.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat over de ruimtelijke consequenties die de opgaven voor landbouw, natuur en water met zich meebrengen en hoe zich dit verhoudt tot andere ruimtelijke opgaven. De onderbouwing voor en de precieze grootte van deze opgaven, waarvoor o.a. modellen en analyses gehanteerd en gebruikt worden, vindt plaats via andere beleidstrajecten en vormen onder meer onderdeel van de uitwerking van maatregelen als onderdeel van de stikstofaanpak en kwetsbare watergebieden (Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026).
ID	**488**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat er inconsistenties zijn tussen kaarten, tekst en beleidsuitgangspunten. Zij vragen om een samenhangende en consistente uitwerking.
Antwoord	De suggesties zijn zo goed als mogelijk verwerkt met een heldere koppeling tussen de tekst, beleid en de bijbehorende kaarten.
ID	**489**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ecologische verbindingen onvoldoende zijn uitgewerkt. Zij vragen om versterking van de ruimtelijke ecologische samenhang.
Antwoord	Het belang van ecologische verbindingen en een goed functionerend water- en bodemsysteem wordt onderschreven. In de Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie op hoofdlijnen is explicieter de aandacht opgenomen voor maatregelen die de ruimtelijke samenhang en ecologische verbindingen in samenhang met natuur, water en landbouw versterken, zoals groenblauwe dooradering, beekdalherstel, ruimte voor de rivieren, bescherming van grondwater en de aanleg van natuurlijke oevers ten behoeve van de waterkwaliteit. Dit is overeenkomstig de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026.
ID	**490**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om expliciete aansluiting bij bestaande beleidskaders. Zij vragen om duidelijke verwijzingen en borging van afspraken.
Antwoord	De Nota Ruimte bouwt voort op bestaande nationale, Europese en internationale beleidskaders en wettelijke verplichtingen op het gebied van natuur, landbouw, water, bodem en klimaat. Sinds het verschijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte heeft het kabinet belangrijke vervolgstappen gezet via de Taskforce landbouw, natuur en stikstof. De uitkomsten hiervan zijn opgenomen in de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026 en geven nadere invulling aan verschillende opgaven. De ruimtelijke aspecten hiervan zijn die in de Nota Ruimte opgenomen. Zo zijn onder meer keuzes gemaakt over emissiereductie, doelsturing, ondersteuning van agrarische bedrijven, zonering rond kwetsbare Natura 2000-gebieden en de aanpak van kwetsbare watergebieden. Ook zijn in de Kamerbrief instrumenten benoemd zoals financiële ondersteuning, extensivering, actief grondbeleid, vrijwillige bedrijfsbeëindiging en gebiedsgerichte maatregelen. Daarmee wordt de samenhang tussen de Nota Ruimte en de verdere beleidsuitwerking versterkt. De Nota Ruimte geeft de ruimtelijke ontwikkelrichting en de bijbehorende randvoorwaarden. De verdere uitwerking van normen, regels en gebiedsgerichte maatregelen vindt plaats als onderdeel van programma die gekoppeld is aan het wettelijk vaststellen van de stikstofreductie voor landbouw, industrie en mobiliteit en via het Natuurplan als onderdeel van de Europese Natuurherstelverordening. Daarbij zullen gebiedsgerichte uitwerking van natuurherstelmaatregelen plaatsvinden binnen (bestaande) gebiedsprocessen. In de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte zullen we dit ook opnemen. Welke ruimtelijke consequenties de gemaakte keuzes hebben voor verschillende gebieden en functies zal daarmee concreter inzichtelijk worden. Hiermee sluit de Nota Ruimte aan op bestaande beleidskaders en vormt zij een kader voor de verdere uitvoering daarvan.

2.4 Economie en energie

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond het integrale thema Economie en energie.

Dit thema is nader onderverdeeld in:

2.4.1 Ambities-principes-strategie
2.4.2 Bouwsteen: Alle bedrijventerreinen
2.4.3 Bouwsteen: Regionale ecosystemen
2.4.4 Bouwsteen: (Inter)nationale corridors en overslagpunten
2.4.5 Bouwsteen: Energie-intensieve industrieclusters
2.4.6 Bouwsteen: Optimaal benutten van de Noordzee voor economie en energie
2.4.7 Algemeen Economie en energie

2.4.1 Ambities/principes/strategie Economie en energie

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**500**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende fundamentele keuzes maakt voor de lange termijn. Zij vragen om betere onderbouwing, kwantificering en benutting van kennis bij ruimtelijke en energetische keuzes, ook i.r.t. demografische groei.
Antwoord	De visie van de Nota Ruimte focust zich op het nu (2030), later (2050) en op de lange termijn (2100). In de definitieve Nota Ruimte onder het sectorale hoofdstuk 8 'Energie en Economie' besteden we naar aanleiding van de zienswijzen meer aandacht aan die lange termijn en een bijbehorende onderbouwing. Specifiek op het gebied van energie is de inzet inderdaad om de ontwikkeling van het nieuwe energiesysteem proactief te programmeren, in samenhang met o.a. de gewenste bredere economische doorontwikkeling per regio en de verwachte bevolkingsgroei. Deze lijn zat al in de Ontwerp-Nota Ruimte, maar de Definitieve Nota Ruimte zal hier nog verder op worden aangescherpt, onder meer binnen het bouwblok `regionale kansen en kenmerken voor economie en energie'. De Nota Ruimte vormt hiermee het kader voor de sectorale uitwerking die o.a. via het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) zal worden vormgegeven.
ID	**501**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de energietransitie onvoldoende is onderbouwd op betaalbaarheid en uitvoerbaarheid. Zij vragen om de sociaal-economische gevolgen en effecten op industrie en bestaanszekerheid beter in beeld te brengen.
Antwoord	De sociaaleconomische effecten en uitvoerbaarheid van de energietransitie worden met name via de nationale energieprogramma's, zoals Nationaal Plan Energiesysteem (NPE) en Programma Energiehoofdstructuur (PEH), afgewogen. In deze nationale programma's worden onder meer betaalbaarheid, internationale concurrentiepositie en uitvoerbaarheid afgewogen. De Nota Ruimte geeft kaders voor deze factoren daar waar het ruimtelijk relevant is. Zo gaat de Nota Ruimte bijvoorbeeld in op de ruimtelijke uitvoerbaarheid van net-verzwaringen en worden ruimtelijk-economische aspecten meegewogen in de bouwsteen 'haven- en industrieclusters' en bouwsteen 'regionale ecosystemen'. De zienswijzen geven voor nu geen aanleiding tot aanpassingen in de Nota Ruimte.
ID	**502**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat windenergie op land te veel ruimtebeslag en negatieve effecten veroorzaakt. Zij pleiten voor herziening van deze plannen met meer aandacht voor landschap, leefomgeving, biodiversiteit en alternatieven.
Antwoord	Voor het behalen van de doelen voor de beoogde energietransitie is het noodzakelijk om meerdere vormen van duurzame energie te gebruiken. Hier hoort windenergie op land ook bij. In het Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën (RES) en Nationaal Programma Energiesysteem (NP ES) wordt uitwerking gegeven aan het bijbehorende ruimtebeslag en de mogelijke gevolgen hiervan. Hierbij is ook aandacht voor landschap, leefomgeving en soortgelijke thema's. De zienswijzen leiden daarom niet tot een aanpassing van de Nota Ruimte en zet de huidige lijn, ten aanzien van windenergie op land, door.
ID	**503**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat duurzame energieontwikkeling beter moet aansluiten op beschikbare infrastructuur en ruimte. Zij pleiten voor zon op dak, energiebesparing en een zorgvuldige overgang van fossiele naar duurzame energie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte stelt dat de duurzame energieontwikkeling moet aansluiten op de beschikbare ruimte en infrastructuur en de vraagontwikkeling. Bij de energietransitie en de behoefte aan energie is van energiebesparing een belangrijke eerste stap. Dit staat nadrukkelijk benoemd in de (Ontwerp) Nota Ruimte. Het beleid zet verder in op een mix van duurzame energie, en zet zo de stap naar een flexibel en betrouwbaar energiesysteem. Er wordt daarbij gelet op een zorgvuldige overgang van fossiele naar duurzame energie. De Definitieve Nota Ruimte zal naar aanleiding van de zienswijzen, worden aangevuld op de kansen voor zonne-energie, met name via meervoudig ruimtegebruik.
ID	**504**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie-infrastructuur een randvoorwaarde is voor ruimtelijke en economische ontwikkeling. Zij vragen om meer duidelijkheid over systeemintegratie, regionale investeringen en de keuzes rond uitbreiding van energie-infrastructuur.
Antwoord	In de Nota Ruimte is een integraal hoofdstuk 8 voor 'Economie en Energie' opgenomen. Door dit thema als integraal hoofdstuk te behandelen wordt ervoor gezorgd dat economie en energie verweven is met alle andere thema's binnen de Nota Ruimte. In dit hoofdstuk wordt onderschreven dat energie-infrastructuur een belangrijke randvoorwaarde is voor economische ontwikkeling. Hierin wordt weergegeven hoe het energiesysteem samen komt met economische aspecten, zoals met de energie-intensieve industrie. Om keuzes te maken over de uitbreiding van energie-infrastructuur wordt ook altijd gekeken naar de vraag. Op deze wijze brengen we vraag en aanbod ten aanzien van energie meer samen. Dit aspect zit voldoende uitgewerkt in de Nota Ruimte en daarmee leiden de zienswijzen niet tot aanpassingen. Uitwerking en specifieke keuzes loopt via de energieprogramma's, zoals het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) en meer specifiek het programma voor de verduurzaming van de energie intensieve industrieclusters.
ID	**505**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor geothermie als strategische pijler in het ruimtelijk energiebeleid. Zij vragen om ruimtelijke borging van ondergrondse zones voor geothermie.
Antwoord	In de (Ontwerp) Nota Ruimte is het belang, ook uit ruimtelijk oogpunt, van geothermie in het toekomstig energiesysteem reeds benoemd. Op de kaarten zijn ook de geothermie-potentie-gebieden ingetekend. En via de keuzes op het gebied van duurzaam gebruik diepe ondergrond wordt ingezet op het optimaal inzetten van de ondergrond voor maatschappelijke opgaven, waaronder op het gebied van energietransitie. Uw zienswijzen hebben daarom niet tot aanpassingen geleid. Nader uitwerking gebeurt in het Programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (PDGDO) binnen de kaders zoals gesteld in de Nota Ruimte.
ID	**506**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalige energieprojecten, nucleaire voorzieningen en mijnbouw onvoldoende zijn onderbouwd op ruimtebeslag, veiligheid en milieueffecten. Zij vragen om afstand te nemen van plannen die tot onherstelbare schade of grensoverschrijdende risico's kunnen leiden.
Antwoord	Om de energietransitie te realiseren wordt er ingezet op een mix aan energiebronnen. Op deze manier ontstaat er een flexibel en betrouwbaar energiesysteem. Daarnaast draagt een mix aan energiebronnen bij aan strategische autonomie en weerbaarheid. Kernenergie is ook een onderdeel van deze mix. Bij alle vormen van energieopwek wordt rekening gehouden met en gestuurd op verantwoordelijk ruimtebeslag, veiligheid en milieu. Voordat een grootschalig (energie) project plaatsvindt, wordt er altijd een zorgvuldige afweging gemaakt. In de Nota Ruimte bestendigen we deze aanpak. Daarmee leiden de zienswijzen nu niet tot een aanpassing van het beleid in de Nota Ruimte.
ID	**507**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verspilling van brandstoffen door oorlogen moet worden meegewogen bij de beschikbare brandstoffen voor nationale consumptie.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie die zich focust op de verdeling van ruimte van Europees Nederland inclusief de territoriale wateren, zoals aangegeven in de Omgevingswet. De (internationale) verdeling van brandstof en/of kritieke materialen (en mogelijke schaarste) maakt hier geen onderdeel van uit. De zienswijzen leiden niet tot een aanpassing van de Nota Ruimte.
ID	**508**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om energie-infrastructuur en de ruimtelijke druk daarvan duidelijker op kaarten en in ruimtelijke afwegingen op te nemen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De verbouwing van het energiesysteem is in de Nota Ruimte benoemd als één van de belangrijke ruimtelijke uitdagingen voor de komende tijd. Er wordt een indicatie gegeven van de grootte en complexiteit van deze uitdaging. Daarnaast worden er keuzes en ontwikkelrichtingen benoemd voor de ruimtelijke vormgeving en inpassing van de energietransitie. Dit wordt nader uitgewerkt via o.a. Programma Energiehoofdstructuur (PEH). Ook op de kaarten zijn de benodigde verzwaringen en uitbreidingen van het energiesysteem, voor zover momenteel bekend, opgenomen.
ID	**509**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de gaswinningsproblematiek en de opgave van Nij Begun onvoldoende terugkomen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst een integraal toekomstbeeld van de ruimtelijke inrichting van Nederland. Regiogebonden opgaves en ontwikkelingen worden concreter in specifieke overheidsprogramma's zoals de Agenda voor Herstel, de Sociale Agenda en Economische Agenda van Nij Begun. In het NOVEX-gebied Groningen werken Rijk en de regio samen aan het versterken van de leefomgeving in gebieden die worden beïnvloed door aardbevingen als gevolg van gaswinning. Ook opgaven op het gebied van de energietransitie, economische ontwikkeling, natuurherstel en de versterking van de infrastructuur worden meegenomen. In samenwerking met woningcorporaties en lokale gemeenschappen wordt gewerkt aan het toekomstbestendig maken van de woningvoorraad en het verbeteren van leefbaarheid. Verder wordt nauw samengewerkt met landbouworganisaties en natuurorganisaties om duurzame landbouw en beter water- en bodembeheer te realiseren.
ID	**510**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om ruimtelijke borging, kwantificering en strategische locaties voor grondstoffen en circulaire economie.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) zetten we ruimtelijke ordening in om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Het ruimtelijk effect van de circulaire economie zit daarbij vooral in de extra stappen voor allerlei verwerkingsprocessen van afval- en reststromen: het behouden van de waarde van producten en het herwinnen van (kritieke) grondstoffen. Het gaat dan om bundelen, scheiden, verzamelen, sorteren en herverwerken. Daarnaast vraagt een circulair systeem meer op- en overslag. Verder is (tijdelijke) schuifruimte nodig om in de overgangsperiode lineaire activiteiten en locaties om te bouwen naar circulaire activiteiten, zonder dat bedrijven hun activiteiten moeten stilleggen. De vier ruimtelijke principes (besparen, benutten, optimaliseren en strategisch uitbreiden) in Nota Ruimte vormen de basis voor de ruimtelijke strategie voor de economie.
ID	**511**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat circulaire economie ook lokaal en binnenstedelijk ruimte vraagt. Zij vragen om ruimte voor reparatie, delen, hergebruik en recycling beter te borgen.
Antwoord	Het borgen van lokale, binnenstedelijke ruimte voor specifieke activiteiten valt buiten de scope van de nationale omgevingsvisie. Wel is als kader voor de lokale en regionale uitwerking opgenomen dat beter benutten van de mogelijkheden voor menging van circulaire activiteiten met wonen in stedelijk gebied, voor kleinschalige reparatie en de deeleconomie een plek moet krijgen in de lokale en regionale plannen.
ID	**512**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat cumelabedrijven bijdragen aan lokale kringlopen en hergebruik van grondstoffen. Zij vragen om voldoende ruimte en uitvoerbare procedures voor deze activiteiten.
Antwoord	U stelt dat cumelabedrijven bijdragen aan lokale kringlopen, en vraagt de rijksoverheid ruimte te reserveren voor procedures voor hergebruik van grondstoffen. Het reserveren van (milieu-)ruimte voor specifieke activiteiten vraagt niet alleen inspanning van het rijk, maar ook van gemeenten. Het reserveren van milieugebruiksruimte is een instrument onder de Omgevingswet waarmee gemeenten milieuruimte (zoals geluid- of geurruimte) vastleggen in het omgevingsplan voor toekomstige plannen of bedrijvigheid. Het Rijk richt zich met deze nota Ruimte l op het borgen van ruimte voor strategische industrieclusters.
ID	**513**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat primaire bouwgrondstoffen noodzakelijk blijven naast secundaire stromen. Zij verzoeken om ruimte voor lokale winning van zand, grind en klei expliciet te borgen. Zij vragen om bouwgrondstoffenwinning als nationaal belang op te nemen in de Nota Ruimte en de uitvoeringsagenda

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de aanscherping naar de definitieve Nota Ruimte is opgenomen dat er reserveringen behouden blijven voor de winning van suppletiezand op de Noordzee, ten behoeve van de kustverdediging. Mogelijk zijn er ook reserveringen nodig op land en op water voor de winning van zand, grind en klei.
ID	**514**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om internationale afstemming en strategische autonomie bij de circulaire economie. Zij verzoeken ook om monitoring van de voortgang richting circulariteitsdoelen.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst een integraal toekomstbeeld van de ruimtelijke inrichting van Nederland. Internationale afstemming en strategische autonomie bij grondstoffen zijn onderdeel van het Nationaal Programma Circulaire Economie en de Nationale Grondstoffenstrategie, in lijn met Europese afspraken zoals de Europese verordening kritieke grondstoffen (Critical Raw Materials Act). De Nota Ruimte beschrijft dat de uitvoering van die verordening leidt tot een extra ruimtevraag, die zich kan voordoen in industrieclusters en op bedrijventerreinen. Daarnaast vraagt opslag van kritieke grondstoffen en strategische voorraden ruimte; de (zee)havens zijn daarvoor interessant en ook in de industrieclusters is extra ruimte nodig. De voortgang naar een circulaire economie wordt elke twee jaar beschreven in de Integrale Circulaire Economie Rapportage van het Planbureau voor de Leefomgeving; de volgende verschijnt in 2027.
ID	**515**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de circulaire transitie haalbaar en uitvoerbaar te maken. Zij verzoeken om ondersteuning met kennis, financiering, experimenteerruimte en passende procedures.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van bestaande middelen en doet geen nieuwe financiële toezeggingen. Kennis en instrumenten voor de circulaire economie lopen via het Nationaal Programma Circulaire Economie (brief 'Actualisatie Nationaal Programma Circulaire Economie (NPCE 2025)', Tweede Kamer, vergaderjaar 2025-2026, 32852, nr. 392). De Nota Ruimte kiest er wel voor om milieuruimte op bedrijventerreinen alleen te gebruiken voor activiteiten die deze ruimte nodig hebben (hoofdstuk Economie en energie). Dat geeft provincies en gemeenten een basis om plek te maken voor circulaire bedrijven die veel milieuruimte nodig hebben.
ID	**516**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat circulaire ontwikkeling afhankelijk is van voldoende energie. Zij geven aan dat netcongestie en stikstofproblematiek deze ontwikkeling belemmeren.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Een belangrijk onderdeel van deze visie is ook de transitie naar een circulaire economie. De circulaire economie vormt zich op allerlei werklocaties, zoals de industrie- en bedrijventerreinen als op (in)formele binnenstedelijke locaties. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. De Nota Ruimte beschrijft dat de komende jaren in het teken staan van het oplossen van urgente knelpunten zoals de stikstofcrisis en netcongestie (hoofdstuk Opgaven in de leefomgeving). Het Rijk geeft het oplossen van netcongestie de hoogste prioriteit binnen het energiesysteem en zet in op forse uitbreiding en verzwaring van de elektriciteitsinfrastructuur (hoofdstuk 10 'Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes', paragraaf Energie). Op bedrijventerreinen kiest de Nota Ruimte voor verduurzaming en voor lokale systemen waarin bedrijven de opwekking, opslag en het gebruik van energie op elkaar afstemmen (hoofdstuk Economie en energie).
ID	**517**

Soort	Vraag en antwoord per ID
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer sturing op meervoudig ruimtegebruik. Zij vragen om kansrijke combinaties met natuur, landbouw, energie en economie beter te benutten. De indieners vragen om hergebruik van materialen en grondstoffen explicieter te benoemen. Zij stellen dat dit de circulaire economie sterker verankert in de ruimtelijke strategie. De indieners stellen dat het beter benutten van milieuruimte gevolgen kan hebben voor gezondheid en leefomgevingskwaliteit. Zij vragen om duidelijke keuzes en mitigerende maatregelen De indieners pleiten voor het beter benutten en toekomstbestendig maken van bestaande bedrijventerreinen. Zij vragen om actieve inzet, middelen en instrumenten voor intensivering, herstructurering en kwaliteitsverbetering. In de Nota Ruimte wordt de schaarste aan bedrijventerreinen erkend. In diverse regio's zijn er geen bedrijfskavels meer beschikbaar. De Nota Ruimte meldt de volgende oplossingen: a. Intensiever benutten van bestaande terreinen (hoger bouwen, multifunctioneel gebruik, energy hubs); b. Strategische uitbreiding van areaal bedrijventerrein waar nodig, mits goed ingepast; c. Transformatie van bedrijventerreinen alleen terughoudend bij terreinen met unieke milieuruimte of watergebonden ligging; Dilas onderschrijft dit maar vestigt de aandacht op de urgentie en slagkracht om dit op te pakken, met name gezien de tijd die het kost om de oplossingen daadwerkelijk beschikbaar te krijgen. Dilas pleit ervoor om de planologische mogelijkheden in bestemmingsplannen voor bestaande en recent geplande bedrijventerreinen – waar dat in de ruimtelijke context gezien passend is – te optimaliseren waardoor intensivering mogelijk is. Verruiming van de bouwhoogte en het bebouwingspercentage maakt meer mogelijk op bestaande terreinen, het jaagt brownfield herontwikkeling aan en vermindert de druk op zoeklocaties voor nieuwe ontwikkelingen. Neem dit standaard mee bij de periodieke herziening van omgevingsplannen. De indieners pleiten voor het combineren van functies om ruimtedruk te verminderen. Zij vragen daarbij aandacht voor toekomstbestendige en uitbreidbare assets. De indieners vragen om verduidelijking van de strategieën besparen, beter benutten en uitbreiden. Zij stellen dat eerst duidelijk moet zijn welke ruimtewinst mogelijk is voordat uitbreiding wordt overwogen.
Antwoord	Meervoudig ruimtegebruik is een van de drie leidende principes van de Nota Ruimte (hoofdstuk Visie 2050, paragraaf Principes voor het maken van ruimtelijke keuzes). Op bedrijventerreinen gaat het bijvoorbeeld om daken benutten voor parkeren of het opwekken van energie, en om meerlaags bouwen waar de ruimte schaars is (hoofdstuk Economie en energie). De Nota Ruimte beschrijft dat hergebruik van producten en materialen ruimte vraagt, onder meer voor opslag, sorteren en bewerken in hoofdstuk 10 'Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes, paragraaf Grondstoffen en circulair'. Bij het beter benutten van milieuruimte wordt milieubelasting eerst voorkomen, dan beperkt en pas daarna geaccepteerd. De wettelijke milieunormen zijn daarbij de grens. De Nota Ruimte kiest er ook voor om gezondheidsschadelijke functies te scheiden van woningen, scholen en ziekenhuizen. De afweging op een concrete plek maken provincies en gemeenten dit is ook beschreven in hoofdstuk 10 'Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes. Bestaande bedrijventerreinen beter benutten is een van de keuzes in de Nota Ruimte. De Nota Ruimte gaat uit van bestaande middelen. In de uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie werken Rijk, provincies, gemeenten en bedrijfsleven samen uit hoe bedrijventerreinen beter kunnen worden benu
ID	**518**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of internationaal recht gevolgen heeft voor delfstoffenwinning en bevolkingsontwikkeling.
Antwoord	Het Rijk respecteert het internationaal recht, ook bij de winning van delfstoffen. De Nota Ruimte gaat uit van bevolkingsgroei. Dat maakt zuinig en circulair gebruik van grondstoffen belangrijk, nu en in de toekomst.
ID	**519**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat CO_2 niet alleen moet worden opgeslagen. Zij pleiten voor een beleidskoers die circulair gebruik van CO_2 als grondstof mogelijk blijft maken.
Antwoord	Het Nederlandse Rijksbeleid rond het gebruik van CO_2 als grondstof (ook wel Carbon Capture and Utilisation, CCU of koolstofhergebruik genoemd) is erop gericht om CO_2 niet alleen als afvalstof te zien, maar in bepaalde toepassingen opnieuw in de economie te gebruiken. Het beleid ziet CO_2-gebruik vooral als onderdeel van de overgang naar een klimaat neutrale en circulaire economie, maar niet als vervanging voor de eerste prioriteit: het voorkomen van CO_2-uitstoot.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**520**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de nota ruimte onvoldoende richting geeft aan de economie die Nederland in 2050 wil zijn. Zij vragen om duidelijke keuzes over economische sectoren, ruimtelijke prioriteiten en samenhang met Europa, de arbeidsmarkt, migratie en strategische autonomie. De indieners stellen dat deltatechnologie economische en internationale kansen biedt. Zij vragen om erkenning van exportpotentieel, werkgelegenheid en publiek-private samenwerking binnen de ruimtelijke economische strategie. De indieners vragen om de inzet op economische groei aan te scherpen. Zij pleiten voor hoogwaardige werkgelegenheid en voldoende ruimte voor circulaire economie. De indieners stellen dat de ruimtelijke visie op economie niet los kan worden gezien van arbeidsmarkt, arbeidsmigratie en maatschappelijke voorzieningen. Zij vragen om deze samenhang expliciet op te nemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De inbreng is meegenomen in de definitieve versie van de Nota Ruimte. De Nota Ruimte geeft richting aan de economie van de toekomst door in te zetten op open strategische autonomie binnen een weerbaar Europa. Hierbij zijn vier domeinen als cruciaal aangewezen: digitalisering en kunstmatige intelligentie, veiligheid en weerbaarheid, energie- en klimaattechnologie (waar deltatechnologie onder valt) en life sciences en biotechnologie. Dit is nader uitgewerkt in het hoofdstuk Economie en energie, paragraaf Opgaven en ambitie. Ten aanzien van de circulaire economie wordt gesteld dat dit geen afzonderlijke sector is, maar een omslag van de gehele economie. Daarom wordt gekozen voor het beschermen, beter benutten en strategisch uitbreiden van alle werklocaties. Tot slot wordt de samenhang tussen economie, arbeidsmarkt en migratie expliciet erkend. Arbeidsmigratie hangt nauw samen met de ontwikkeling van de economie. Om afwenteling op andere gebieden te voorkomen, is opgenomen dat er in een clustergebied voldoende woningen en lokale voorzieningen beschikbaar moeten zijn of komen voor arbeidsmigranten. Dit is eveneens terug te lezen in het hoofdstuk 8 Economie en energie.
ID	**521**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een duidelijke visie op de toekomstige economie in samenhang met de energievoorziening ontbreekt. Zij verzoeken deze visie samen met regio's en gemeenten uit te werken en te verankeren in de definitieve Nota Ruimte.
Antwoord	De visie op de economie van de toekomst en de samenhang met het energiesysteem is reeds uitgewerkt en verankerd in het hoofdstuk 8 'Economie en energie' van de Nota Ruimte. Binnen deze visie is geanticipeerd op de noodzakelijke omvorming en verduurzaming van de industriële clusters en de verschuiving naar schone technologieën, inclusief de ruimtelijke en energetische impact die deze transitie met zich meebrengt. Dit vormt het vastgestelde nationale ruimtelijke kader. De verdere ruimtelijke en gebiedsgerichte uitwerking van deze visie krijgt in de uitvoeringsfase vanzelfsprekend wel vorm in samenwerking met de medeoverheden en maatschappelijke partners.
ID	**522**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie-infrastructuur een randvoorwaarde is voor ruimtelijke en economische ontwikkeling. Zij vragen om nationale prioritering, duidelijke instrumenten en bestuurlijke borging bij netcongestie en ruimtereservering.
Antwoord	Binnen de Nota Ruimte is vastgelegd dat de uitbreiding van de elektriciteitsinfrastructuur, binnen het energiesysteem, de hoogste prioriteit heeft. Middels de aanpak van 'energieplanologie' worden vraag en aanbod van energie beter op elkaar afgestemd, en wordt energie een ruimtelijk ordenend principe. Met het wetgevingsprogramma Stroomlijnen energieprojecten worden maatregelen in gang gezet om o.a. procedures te versnellen. Via het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) en het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) wordt regie gevoerd op de ruimtelijke ontwikkeling van het energiesysteem op lange termijn. Regionale prioritering, specifieke locatiekeuzes en escalatiemechanismen behoren echter tot de uitvoeringsfase en sectorale regelgeving. Wel is in de nota vastgelegd dat structureel afspraken worden gemaakt met medeoverheden en netbeheerders om vraag en aanbod lokaal af te stemmen, onder meer via netbewust ontwikkelen. Deze kaders zijn uitgewerkt in het hoofdstuk 8 'Economie en Energie', paragraaf Energie.
ID	**523**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat land- en tuinbouw onvoldoende als volwaardige economische sector wordt erkend en er meer aandacht nodig is voor de voordelen van verschillen schaalgrootte van bedrijven. Zij vragen om voedselproductie, agrofood, Greenports en de toekomst van agrarische bedrijven expliciet mee te nemen in de ruimtelijke economische strategie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het verzoek om de land- en tuinbouw (inclusief voedselproductie en Greenports) als specifieke economische sector expliciet op te nemen in de ruimtelijke economische strategie, wordt niet overgenomen. Binnen de algemene strategie voor economie en energie wordt terughoudend omgegaan met het uitlichten van specifieke sectoren. Aan de landbouw, de voedselproductie en de Greenports wordt echter uitgebreid en als volwaardig onderdeel van de fysieke leefomgeving aandacht besteed in de nota. De ruimtelijke keuzes voor de agrarische sector zijn in samenhang met het water- en bodemsysteem terug te lezen in het hoofdstuk 7 'Landbouw en natuur'.
ID	**524**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat voldoende fysieke ruimte en milieuruimte noodzakelijk zijn voor een toekomstbestendige circulaire economie. Zij vragen om concrete keuzes, investeringszekerheid en betere borging van ruimte voor bedrijven, bedrijventerreinen en ondernemers. De indieners stellen dat voldoende milieu- en ontwikkelruimte voor bedrijven noodzakelijk is. Zij vragen om te voorkomen dat milieudruk of ruimtelijke beperkingen onevenredig worden afgewenteld op andere regio's. De indieners stellen dat bedrijventerreinen van groot economisch belang zijn. Zij pleiten voor voldoende en concreet geborgde ruimte voor bedrijvigheid. De indieners stellen dat ruimte voor economie en ondernemen explicieter moet worden geborgd. Zij vragen om nationale regie, voldoende fysieke en milieuruimte, voorspelbare procedures en bescherming van strategische economische functies.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025)wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Een belangrijk onderdeel van deze visie is ook de transitie naar een circulaire economie. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. In meer specifieke overheidsprogramma's ten behoeve van de ontwikkeling voor een circulaire economie, zoals het NPCE en de krachtenbundeling Rijk en Regio CE is de uitvoering om te komen tot een circulaire economie opgepakt. Deze beleidslijn is in de Nota Ruimte verder uitgewerkt in het hoofdstuk 8 'Economie en Energie' en het sectorhoofdstuk voor de circulaire economie.
ID	**525**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de samenhang tussen nationale, regionale en lokale economische belangen onvoldoende is uitgewerkt. Zij vragen om rijksregie, uitvoeringsinstrumenten, middelen en maatwerk voor regionale economische ontwikkeling. Ook vragen zij aandacht voor de risico's van het creëren van nieuwe economische zwaartepunten/gebieden.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst uitsluitend de ruimtelijke kaders en de strategische basis voor de ontwikkeling van regionale ecosystemen. De concrete uitwerking van deze bestuurlijke samenhang, de weging van risico's bij nieuwe economische zwaartepunten, evenals de inzet van specifieke uitvoeringsinstrumenten en financiële middelen, krijgen nader vorm in de uitvoeringsfase. De Nota Ruimte wijst geen afzonderlijke locaties aan voor de circulaire economie, maar kiest ervoor in het bijzonder terreinen met milieuruimte, terreinen aan het water of aan een kade en goed bereikbare terreinen te beschermen en beter te benutten (hoofdstuk 10 Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes, paragraaf Grondstoffen en circulair). Deze zaken worden uitgewerkt en opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte en de interbestuurlijke uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie. De ruimtelijke strategische basis voor deze toekomstige samenwerking is vastgelegd in het hoofdstuk 8 'Economie en energie'.
ID	**526**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of vergunningprocedures voor strategische economische ontwikkelingen kunnen worden versneld. Zij verzoeken om betere benutting van Europese kaders en bewaking van termijnen.
Antwoord	De Nota Ruimte stelt uitsluitend de strategische kaders voor de fysieke inrichting van Nederland. Het versnellen van vergunningprocedures, het aanpassen van de juridische kaders rondom termijnbewaking en de bredere implementatie van Europese richtlijnen (zoals de Net Zero Industry Act) behoren tot de sectorale wet- en regelgeving en de uitvoeringsfase. Dit valt daarmee buiten de ruimtelijke reikwijdte van de Nota Ruimte.
ID	**527**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke keuzes over en modernisering van duurzame energieopwekking op land. Zij stellen dat ruimtelijke inpassing, effecten op leefomgeving en voorwaarden voor energieprojecten beter moeten worden uitgewerkt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het verzoek om in de nota aanvullende keuzes te maken over de modernisering van duurzame energieopwekking op land en de ruimtelijke inpassing daarvan nader uit te werken, wordt niet overgenomen. Er is gekozen om de huidige beleidslijn te continueren. Als het gaat om nieuwe opweklocaties op land, wordt tot 2030 prioriteit gegeven aan het verzilveren van de biedingen uit de Regionale Energiestrategieën. Er worden afspraken gemaakt met de medeoverheden over de verdere ontwikkeling van de decentrale kant van het energiesysteem. Hierbij worden de aangescherpte Voorkeursvolgorde Zon en de keuze van het kabinet voor een afstandsnorm van twee keer de tiphoogte voor windturbines op land (Kamerstukken, 2026-2027, 3983, nr. 450), in acht genomen. Deze instrumenten borgen de voorwaarden voor energieprojecten en de afweging van effecten op de leefomgeving. Deze kaders zijn terug te lezen in het hoofdstuk 10 'Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes', paragraaf Energie.
ID	**528**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of de Nota Ruimte meer duidelijkheid kan geven over het handelingsperspectief bij energieplanologie, waaronder het creëren van voorzienbaarheid en het formuleren van transitiepaden voor inwoners, bedrijven en regio's.
Antwoord	De Nota Ruimte kondigt energieplanologie aan als nieuwe werkwijze om ruimtelijke ordening en energiesysteem-keuzes in samenhang te brengen. Op diverse thema's wordt ook handelingsperspectief gegeven in de Nota Ruimte, denk bijvoorbeeld aan netbewuste nieuwbouw of buisleidingen. Het klopt dat nog niet op alle onderwerpen het handelingsperspectief en de transitiepaden al helemaal helder zijn. Dit wordt komende uitgewerkt via o.a. de actualisaties van het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE), Programma Energiehoofdstructuur (PEH) en Nationaal Programma Energiesysteem (NP ES). Naar deze programma's wordt in de Nota Ruimte reeds verwezen. Uw zienswijze heeft daarom niet tot aanpassingen geleid.
ID	**529**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor om energieplanologie breder en sterker als structurerend principe in de ruimtelijke ordening te verankeren, waarbij energieopwek, opslag, infrastructuur en energievraag integraal worden afgewogen met andere ruimtelijke opgaven.
Antwoord	Binnen de Nota Ruimte krijgt energieplanologie een nadrukkelijke plek als onderdeel van de ruimtelijke ordening. Het energiesysteem is daarmee structurerend voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Vraag, aanbod, opslag en infrastructuur worden in samenhang afgewogen met andere ruimtelijke opgaven. Het Rijk zet hiermee nadrukkelijker in op energieplanologie als onderdeel van de ruimtelijke afweging. Uw zienswijze heeft daarom niet tot aanpassingen geleid.
ID	**530**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de ruimtelijke inpassing van energie-infrastructuur, opwek, opslag en conversie concreter uit te werken en hiervoor duidelijke ruimtereserveringen, landelijke kaders en afdwingbaar instrumentarium op te nemen. Indieners vragen welk juridische instrumentarium wordt voorzien en welke rol wordt weggelegd voor medeoverheden.
Antwoord	Deze elementen worden ten aanzien van het nationale energiesysteem meegenomen in het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). Via PEH wordt geanticipeerd op de benodigde ruimte voor de energiehoofdstructuur en wordt ruimtelijke sturing gegeven aan de verschillende nationale onderdelen van het energiesysteem op land. Voor het regionale en lokale energiesysteem wordt deze sturing opgepakt in het Nationaal Programma Energiesysteem (NP ES). In de Nota Ruimte wordt reeds verwezen naar deze programma's, uw zienswijze heeft daarom niet tot aanpassingen geleid.
ID	**531**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een energietoets en bijbehorend juridisch instrumentarium op te nemen, zodat energie-infrastructuur, netcapaciteit en netbewust bouwen vroegtijdig kunnen worden meegewogen bij gebiedsontwikkeling en ruimtelijke planvorming. Eventueel de energietoets als randvoorwaarde opnemen bij gebiedsontwikkeling.
Antwoord	Zoals in de Ontwerp-Nota Ruimte opgenomen, worden de aanvullende sturingsmogelijkheden binnen de Omgevingswet ten behoeve van doelmatig gebruik en ontwikkeling van het energiesysteem (waar ook wel naar wordt gerefereerd in discussies als de 'energietoets') verkend. Dit wordt gedaan náást een beleidsmatige inzet op het in samenhang programmeren van energie en ruimtelijke ordening, waar onder meer de inzet op netbewuste nieuwbouw onderdeel van uit maakt. In de recente Kamerbrief Wetgeving Netcongestie (99490734) is een stand van zaken rond dit wetgevingstraject. In de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte wordt een verwijzing opgenomen naar het verdere proces hieromtrent.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**532**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke en *expliciet benoemde* governance voor energieplanologie, met heldere rollen, regie op verschillende schaalniveaus, en een duidelijk escalatiepad bij vastlopende besluitvorming. Daarnaast wordt gevraagd hoe de regie op nationale en regionale infrastructuur wordt georganiseerd.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte beschrijft de kaders voor energieplanologie en creëert aanknopingspunten. De verdere uitwerking hiervan, waaronder de governance en rollen, vindt plaats in andere programma's, zoals het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energietransitie (in oprichting) (LOE i.o.), het nationaal programma energiesysteem (NP ES) en het Programma Energiehoofdstructuur (PEH).
ID	**533**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om procedures en vergunningverlening voor energie-infrastructuur te versnellen, onder meer via Omgevingswet-instrumenten, standaardisering, parallelle vergunningstrajecten, Europese mogelijkheden zoals het benutten van de Grids Package, werkbare toepassing van milieuregels, experimenteerruimte en het gebruiken van de gebiedsgerichte aanpak binnen het uitvoeringsprogramma.
Antwoord	Het Rijk geeft prioriteit binnen het energiesysteem de aan de opgave rond het aanpakken van de netcongestieproblemen. De Ontwerp-Nota Ruimte onderstreept deze prioriteit. Via het Landelijk Actieprogramma Netcongestie (LAN) en wetgevingsprogramma werkt het Rijk dit verder uit. Parallel aan de Nota Ruimte zijn er zoals indiener aangeeft meerdere trajecten om vergunningverlening te versnellen. Het kabinet hanteert hierbij de lijn dat versnellen geen afbreuk doet aan milieu- en gezondheidsnormen.
ID	**534**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de tijdigheid van energievoorziening randvoorwaardelijk is voor gewenste groei, zoals economische groei, woningbouw en transitie-investeringen in elektrificatie. Maak daarom energie een integraal onderdeel van ruimtelijke keuzes. Ook wordt gepleit voor meer aandacht voor woningbouwlocaties binnen energieprogrammering.
Antwoord	De inzet in de Ontwerp-Nota Ruimte is nadrukkelijk gericht op het meer proactief en in samenhang programmeren van energiesysteem en de gewenste ruimtelijk-economische en maatschappelijke ontwikkelingen. De uitwerking hiervan verloopt via nationale programma's, waaronder het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). Naar aanleiding van (onder meer) uw zienswijzen gaan we in de Definitieve Nota Ruimte nog nadrukkelijker duiden dat de (tijdige) aanleg van het nieuwe energiesysteem randvoorwaardelijk is voor de realisatie van andere maatschappelijke opgaven.
ID	**535**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om bij de keuzes voor het toekomstige energiesysteem meer aandacht te besteden aan betaalbaarheid, betrouwbaarheid, leveringszekerheid en strategische autonomie.
Antwoord	Het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE) geeft invulling aan deze aspecten. De ruimtelijke uitwerking hiervan is geborgd via de Nota Ruimte, onder meer door ruimte te bieden aan een betrouwbaar en toekomstbestendig energiesysteem en de benodigde energie-infrastructuur. Verdere afwegingen hierover vinden plaats in het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE).
ID	**536**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkere ruimtelijke kaders voor zonne- en windenergie, waaronder benutting van dakoppervlak, zon op land, wind op land, multifunctioneel ruimtegebruik en de verhouding tot bestaande voorkeursvolgordes en afstandsnormen.
Antwoord	De Nota Ruimte verwijst naar de voorkeursvolgorde zon en het recente besluit van het kabinet voor een afstandsnorm van twee keer de tiphoogte voor windturbines op land (Kamerstukken, 2026-2027, 3983, nr. 450). Ook na het behalen van de 35TWh-doelstelling voor hernieuwbare energie op land (zonne- en windenergie) in 2030 blijft een doorgroei essentieel om te kunnen voorzien in onze behoeften om te wonen, werken en verplaatsen. Het onlangs geactualiseerde Nationaal Plan Energiesysteem 2026 benoemt richtwaarden voor zon-PV (75-95GW) en wind op land (12-14GW) in 2040. Bij de uitwerking van deze richtwaarden wordt ook het sociaal-maatschappelijk en ruimtelijk perspectief meegenomen, en afgestemd met medeoverheden in de te maken energieafspraken. De Ontwerp-Nota Ruimte benadrukt de potentie van zon- en wind op land: 'kijkend naar het energiesysteem in volle breedte, in samenhang met inzichten over de regionale kansen voor vraag, aanbod en netwerken, de regionale economische ontwikkelrichting en de samenhang met het nationale systeem' (hoofdstuk 10.9 Energie).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**537**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de ruimtelijke impact van de energieopgave op leefomgeving, landschap, waterveiligheid, waterbeschikbaarheid, landbouw en andere ruimtelijke opgaven explicieter en transparanter in beeld te brengen.
Antwoord	Het nieuwe energiesysteem wordt integraal, samenhangend geprogrammeerd ten opzichte van andere ruimtelijke opgaven. De Nota Ruimte geeft hier richting aan en maakt hier concrete keuzes voor. De doorvertaling gebeurt in sectorale programma's, waaronder het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). Denk bijvoorbeeld aan de structurerende werking van waterbeschikbaarheid voor de verdere doorontwikkeling van het energiesysteem. Onder meer naar aanleiding van uw zienswijzen wordt de Definitieve Nota Ruimte op een aantal plekken nog verder aanscherpt, onder meer t.a.v. de samenhang van de land- en tuinbouwsector met de verbouwing van het energiesysteem en over de implicaties van de energietransitie voor UNESCO-werelderfgoed.
ID	**538**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de ruimtelijke en veiligheidseffecten van ondergrondse energieopslag, buisleidingen, waterstofopslag, gasopslag en bijbehorende bovengrondse infrastructuur expliciet en integraal mee te wegen.
Antwoord	Onder meer naar aanleiding van de zienswijzen wordt de definitieve Nota Ruimte aangevuld met de beleidsinzet van het Rijk op het gebied van buisleidingen. De doorvertaling en uitwerking vindt plaats binnen het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). Ten aanzien van ondergrondse energieopslag, waaronder waterstofopslag, doet de Nota Ruimte een aantal (proces)uitspraken op hoofdlijnen. Nadere beleidskeuzes hierover worden gemaakt in onder meer het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO). In de uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte zal naar deze programma's worden verwezen. Omgevingsveiligheid is ook een aspect dat wordt betrokken in de PEH. De geldende kader voor omgevingsveiligheid worden hierbij gerespecteerd.
ID	**539**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om naast elektriciteit ook warmte, geothermie, groen gas, waterstof en andere energiedragers nadrukkelijker ruimtelijk te verankeren als onderdeel van een bredere en toekomstbestendige energiemix.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte beschouwt het energiesysteem in zijn geheel. Naast elektriciteit wordt aandacht besteed aan onder meer warmte, geothermie, waterstof en biogas. Daarbij kijkt de Ontwerp-Nota Ruimte naar het gehele systeem, van opwekking, transport, opslag en conversie. De ruimtelijke afweging en verankering van deze energiedragers vindt plaats in het Programma Energiehoofdstructuur, en is daarmee onderdeel van de Nota Ruimte.
ID	**540**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om energieplanologie integraal en expliciet te maken door ook rekening te houden met bevolkingsgroei, economische ontwikkelingen en de baten in een regio zoals werkgelegenheid, onderwijs, innovatie en infrastructuur.
Antwoord	Doel en tevens uitdaging is de ontwikkeling van het nieuwe energiesysteem te programmeren in samenhang met o.a. de gewenste bredere economische doorontwikkeling per regio en de verwachte bevolkingsgroei. Deze lijn zat al in de Ontwerp-Nota Ruimte, maar de definitieve Nota Ruimte zal hier nog verder op worden aangescherpt, onder meer binnen het bouwblok `regionale kansen en kenmerken voor economie en energie'. Indieners van deze zienswijzen pleiten ook voor het in balans brengen van 'lusten en lasten' bij uitbreidingen van het energiesysteem. Dit heeft zeker aandacht in de Ontwerp-Nota Ruimte: niet alleen is een goede landschappelijke inpassing essentieel, ook worden ontwikkelrichtingen beschreven om gebiedsgericht de `baten' te benutten van verzwaringen van het energiesysteem in diezelfde gebieden, onder meer binnen de bouwsteen 'Haven- en Industrieclusters'. Keuzes met betrekking tot de betaalbaarheid van de verduurzaming (en o.a. energiearmoede) worden niet in de Nota Ruimte gemaakt, maar in het kader van het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE).
ID	**541**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de kaarten, cijfers en onderbouwing van de energieopgave in de Nota Ruimte navolgbaarer te maken, onder meer door actuele bronnen, beleidsprogramma's en kwantitatieve gegevens expliciet te gebruiken.
Antwoord	De data en kaarten ten aanzien van de energieopgave zijn opgesteld in samenwerking met het ministerie van EZK. En hebben vooral hun basis in het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) en Nationaal Plan Energiesysteem (NPE). Er is gekozen voor een algemene verwijzing naar deze programma's in plaats van een uitgebreide duiding van alle data en cijfers. Naar aanleiding van deze zienswijze-procedure worden nog enkele opmerkingen over de kaarten verwerkt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**542**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor om de ruimteclaims van opwekking, opslag, conversie en transport van duurzame energie concreet ruimtelijk te vertalen.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte geeft kaders voor de ruimtelijke uitwerking van het energiesysteem. En geeft de tot nu toe gemaakte ruimtelijke keuzes weer, ook op kaart. Verder wordt de ruimtelijke opgave indicatief geschetst. De verdere ruimtelijke uitwerking en vertaling vindt plaats via het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energietransitie (in oprichting) (LOE i.o.) en het Programma Energiehoofdstructuur (PEH).
ID	**543**
Samenvattende vraag	De indienersvragen om binnen energieplanologie meer aandacht te besteden aan de uitvoeringskracht voor de realisatie van het nieuwe energiesysteem.
Antwoord	De uitvoerbaarheid van de verbouwing van het energiesysteem (waaronder voldoende personele capaciteit voor de realisatie) valt buiten de scope van Nota Ruimte, maar wordt meegenomen in o.a. het Landelijk Actieprogramma Netcongestie. In de definitieve Nota Ruimte wordt een korte verwijzing naar de inzet op dit gebied toegevoegd.
ID	**544**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de energietransitie nieuwe risico's met gevaarlijke stoffen dichter bij de bewoonde omgeving brengt. Zij vragen om meer aandacht voor risicobeheersing en voorbereiding op incidenten.
Antwoord	De energietransitie brengt nieuwe uitdagingen met zich mee op het gebied van veiligheid. Over het algemeen zijn de stoffen die in de energietransitie meer gebruikt zullen worden niet nieuw en zijn er veiligheidsvoorschriften voor bijvoorbeeld het vervoer. Als Rijk sturen we op veiligheid van energietransitie via diverse programma's. Zo wordt veiligheid nadrukkelijk meegenomen bij de uitwerking van het Programma EnergieHoofdstructuur II (PEH). En lopen er specifieke trajecten, zoals de ontwikkeling van veiligheidsrichtsnoeren voor waterstof(dragers) en zijn uitgangspunten vastgelegd in een visie waterstofdragers. In de Ontwerp-Nota Ruimte worden de relevante veiligheidsissues benoemd en geagendeerd, in de uitvoeringsstrategie wordt dit verder uitgewerkt.
ID	**545**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of opgewekte windenergie beter kan worden benut. Zij pleiten voor ruimtelijke koppeling aan flexibele vraag nabij aanlandingslocaties.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte geeft hier kaders over mee: 'Om de energie van zee optimaal te gebruiken, wordt aanlanding hiervan aan de kust en de energie-intensieve bedrijvigheid waar mogelijk verder geconcentreerd. Dit voorkomt onnodig transport van energie naar het binnenland en daarmee samenhangende nieuwe infrastructuur en het daaraan gekoppelde ruimtebeslag' (hoofdstuk 10.14.2 Noordzee onder Windenergie op Zee).
ID	**546**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor sterkere ondersteuning van decentrale energiesystemen. Zij vragen o.a. om heldere kaders, (stimuleren van) experimenteerruimte, ontwikkeling coor publiek/private samenwerking, ruimte voor lokale energiehubs en betere voorwaarden voor regionale sturing vanuit hun unieke maatschappelijke kracht.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte geeft hiervoor een richting, bijvoorbeeld door in te zetten op lokale en regionale uitwisseling, opwek en opslag van energie en het beter op elkaar aansluiten van vraag en aanbod (hoofdstuk 10.9 Energie). Onder meer het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energietransitie (in oprichting) (LOE i.o.), het Stimuleringsprogramma Energiehubs en het Landelijk Actieprogramma Netcongestie (LAN) ondersteunen decentrale ontwikkelingen in het energiesysteem, aan de hand van de kaders van de Nota Ruimte, het NPE en het PEH.
ID	**547**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over SMR's en aandacht voor tijdige participatie en regionale afstemming.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	SMR's zijn een nieuwe vorm van kerncentrales die nog volop in ontwikkeling is en waarvan de op dit moment in andere Westerse landen gestart wordt met de ontwikkeling daarvan. Het kabinet heeft de ambitie om SMR's in 2050 een onderdeel te laten zijn van de totale 7 GW kernenergiecapaciteit. Hieraan wordt in het programma SMR's gewerkt. In het PEH II worden gebieden voor SMRs onderzocht. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is dat SMRs, wanneer deze bij vraag geplaatst worden, knelpunten op het hoogspanningsnet kunnen verminderen. Het Rijk betrekt de regionale stakeholders bij de verschillende trajecten die lopen over SMRs.
ID	**548**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gaswinning op land onvoldoende is opgenomen. Zij verzoeken om de ruimtelijke inpassing daarvan mee te nemen in de definitieve Nota Ruimte.
Antwoord	Het programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO) werkt de Nota Ruimte verder uit op het gebied van de diepe ondergrond, inclusief de ruimtelijke inpassing van gaswinning.
ID	**549**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat groen gas onvoldoende aandacht krijgt. Zij pleiten voor explicietere ruimtelijke borging van groen gasinstallaties en hergebruik van bestaande locaties.
Antwoord	Onder meer naar aanleiding van deze zienswijzen zal het (ruimtelijk) vraagstuk rond 'groen gas' worden toegevoegd aan de definitieve Nota Ruimte. De uitwerking van dit vraagstuk gebeurt in het programma Groen Gas en via het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energietransitie (LOE).
ID	**550**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimtelijke gevolgen van keuzes in het energiesysteem onvoldoende integraal worden afgewogen. Zij vragen om planologie sterker te gebruiken voor prioritering.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte zet in op energieplanologie, waarbij het energiesysteem en ruimtelijke ontwikkelingen in samenhang worden geprogrammeerd (hoofdstuk 8.2 richting voor de toekomst). Daarbij speelt de samenhang tussen vraag en aanbod van energie een grotere rol in de ruimtelijke afweging. Hiermee wordt planologie gebruikt om ruimtelijke keuzes in samenhang met het energiesysteem te maken (hoofdstuk 10.9.2 algemene beleidsrichtingen).
ID	**551**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de instandhouding van grootschalige wetenschappelijke onderzoeksinfrastructuur opnieuw als nationaal belang op te nemen. Zij stellen dat een storingsvrije omgeving ruimtelijk moet worden geborgd.
Antwoord	Het belang van het instandhouden van de grootschalige wetenschappelijke onderzoeksinfrastructuur wordt gedeeld. Daarom is in de Nota Ruimte onder het hoofdstuk 8 'Economie en Energie' opgenomen dat de een storingsvrije omgeving van belang is voor die onderzoeksinfrastructuur.
ID	**552**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat nieuwe kerncentrales in Nederland niet nodig zijn. Zij vragen aandacht voor mogelijke grensoverschrijdende milieugevolgen en geven aan dat een inhoudelijke zienswijze pas mogelijk is bij concrete projectprocedures.
Antwoord	Het kabinet heeft als doelstelling om een energiemix te ontwikkelen waarmee Nederland (meer) onafhankelijk wordt van het buitenland, deze energie betaalbaar is en de leveringszekerheid daarvan gegarandeerd. Daarom wil het kabinet het aandeel kernenergie in energiemix uitbreiden. Hiervoor is ook in Nederland ruimte nodig. In de projectprocedure voor de twee nieuwe kerncentrales komt de mogelijkheid om een zienswijze in te dienen ten aanzien van de concrete zoeklocaties.

2.4.2 Bouwsteen: Alle bedrijventerreinen

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**555**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bedrijven ruimte en bereikbaarheid nodig hebben voor circulaire ontwikkeling. Zij vragen om mobiliteitsmogelijkheden en bestaande bedrijfslocaties hierin mee te nemen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ingezet op het borgen van voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten. De ontwikkeling naar een circulaire economie is daar onderdeel van. Deze richting is ook verankerd in de Ontwerp-Nota Ruimte, zowel in het hoofdstuk 8 'Economie en Energie' als het sectorhoofdstuk 10.10 over de circulaire economie. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. In de uitvoeringsagenda van de Nota Ruimte worden de vervolgstappen geconcretiseerd. De mobiliteitsmogelijkheden zijn onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld.
ID	**556**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat aan het landelijk gebied verbonden bedrijven voldoende ruimte nodig hebben voor hun bedrijfsactiviteiten. Zij verzoeken om deze bedrijfslocaties expliciet te erkennen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft de hoofdkeuzes weer voor de ruimtelijke vertaling van onder andere de economische ontwikkeling van Nederland. De Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) geeft binnen deze kaders de uitwerking en verdieping en wordt de vertaling om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen, dat geldt ook voor bedrijven met een nadrukkelijke verbondenheid in het landelijk gebied. In de Nota Ruimte is het vertrekpunt voor de visie het ruimtelijk economisch ecosysteem.
ID	**557**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat specifieke bedrijventerreinen nodig zijn voor circulaire, watergebonden, logistieke en maritieme functies. Zij pleiten voor behoud, betere benutting en uitbreiding van deze locaties. Zij roepen op specifiek na te denken over de functie en rol van haventerreinen/binnenhavens.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Het blijkt dat circulaire activiteiten te vinden zijn op alle typen bedrijventerreinen en ook op andere werklocaties binnen de stedelijke omgeving. Er is eveneens een bovengemiddeld belang van locaties voor milieuhinderlijke activiteiten en water- en kadegebonden terreinen. Vestigingsplekken in en rondom steden nemen in belang toe, omdat stedelijke gebieden en regio's belangrijke bron- en afzetpunten zijn voor circulaire materialen en producten. De Nota Ruimte kiest ervoor bedrijventerreinen met unieke, schaarse kenmerken beter te beschermen, zoals terreinen met milieuzonering en binnenhavens. Wat dit specifiek betekent voor de binnenhavens in Nederland en hoe die een toekomstbestendige functie behouden in een sterk en autonoom Nederland is onder meer onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld.
ID	**558**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om ruimtelijke en bestuurlijke erkenning van campussen, innovatiedistricten en kennisclusters. Zij stellen dat deze locaties belangrijk zijn voor innovatie en economische transitie.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) dat door het ruimtelijk faciliteren van een gezonde ontwikkeling van de economie, we het verdienvermogen versterken, we een aantrekkelijk vestigingsklimaat creëren en we een weerbare economie borgen. Door een diversiteit aan economische functies variërend van campussen tot energie-intensieve industrieclusters een plek te geven in Nederland uitgaande van de ecosystemen die er regionaal zijn. Naar aanleiding van de zienswijze is dit verder aangescherpt in de Definitieve Nota Ruimte.
ID	**559**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe het uitplaatsen van onderbenutting bij bedrijventerreinen wordt gefaciliteerd en gefinancierd door het Rijk. Uitsterfbeleid kost veel tijd terwijl er snelheid nodig is.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Om aan de opgaven op het gebied van strategische autonomie en energie- en circulaire transitie te voldoen, en tevens doorontwikkeling van de economie mogelijk te maken, is (milieu)ruimte nodig. Het economische profiel, de behoefteraming en de gewenste ontwikkelrichting in de toekomst zijn bepalend voor de ruimtelijke opgaven in de regio: herontwikkeling, behouden en beter benutten en/of strategisch uitbreiden. En daarnaast in ieder geval de vijf clusters (Rotterdam-Moerdijk, Noordzeekanaalgebied, Noord-Nederland, Chemelot en Zeeland-West Brabant) alleen benutten voor activiteiten die milieuruimte nodig hebben of haven- en kadegebonden zijn. De uitvoering wordt later nader vormgegeven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**561**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat industrieterreinen voor opslag van kernafval of waterstof grote ruimtelijke gevolgen kunnen hebben. De indieners vragen om behoud van bestaande waarden in de regio.
Antwoord	Via het Nationaal Programma Radio actief Afval werken we aan een routekaart en locatiekeuzes voor de eindberging van radioactief afval. De opslag van radioactief afval vindt in Nederland plaats bij de Centrale Opslag van Radioactief Afval (COVRA) in Zeeland. Ook het afval dat wordt gecreëerd door nieuwe kernreactoren zal daar worden opgeslagen.
ID	**562**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimte nodig is voor de nazorg van verlaten mijnbouwassets. De indieners vragen om deze ruimteclaim mee te nemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	Om onze economie toekomstbestendig te houden en te verduurzamen, is het van nationaal belang dat de economie zich ontwikkelt naar een toekomstbestendige, duurzame circulaire economie. Duurzame winning van (bouw)grondstoffen is van nationaal belang. Het doel is optimaal gebruik en hergebruik van grondstoffen. Hergebruik van grond maakt daar deel van uit. Daarmee is de nazorg geborgd.
ID	**563**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de ruimtelijke concentratiestrategie voor bedrijvigheid. Zij pleiten voor ruimte voor maatwerk buiten corridors, knooppunten en industrieclusters.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Provincies en gemeenten pakken in regionaal verband hun ruimtelijk-economische hun rol op, op basis van de kansen en kenmerken van de regio. Op basis van het ruimtelijk-economische profiel van de regio en een gedeeld beeld van de gewenste ontwikkeling richting naar de toekomst maken provincies periodiek programmeringsafspraken voor bedrijventerreinen (en indien van toepassing ook kantoren, campussen en havens). In de Nota Ruimte is de ruimtelijke concentratiestrategie primair gericht op het beschermen en optimaal benutten van nationale netwerken, corridors, knooppunten en de vijf energie-intensieve industrieclusters. Tegelijkertijd wordt nadrukkelijk erkend dat niet alle economische activiteiten binnen deze zware structuren thuishoren of geconcentreerd moeten worden. Via de brede benadering van alle circa 3.800 bedrijventerreinen en de versterking van regionale ecosystemen is geborgd dat er in de hele regio voldoende ruimte blijft bestaan voor lokale, stadsverzorgende en regionale bedrijvigheid. De verschillende werkmilieus bieden hierbij de nodige flexibiliteit en ruimte voor maatwerk passend bij de lokale en regionale schaal.
ID	**564**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bestaande bedrijventerreinen beter beschermd moeten worden. Zij vragen om zorgvuldige herijking van transformatieplannen en tijdige compensatie bij verlies van economische ruimte.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In de nota is als generiek uitgangspunt vastgelegd dat we zuinig zijn op de bestaande ruimte voor economie en dat bij eventuele transformatie van bedrijventerreinen lokaal of regionaal gecompenseerd moet worden. Het beoordelen, herijken en sturen op concrete lokale transformatieplannen en de planning van compensatielocaties behoren echter tot de uitvoeringsfase en de regionale programmering. Dit wordt nader uitgewerkt in de Uitvoeringsagenda Nota Ruimte en het Regionaal Programma Werklocaties. In regio's met grote woningbouwplannen worden bedrijventerreinen onderdeel van de ruimtelijk-economische strategie, met aandacht voor ruimtelijke kwaliteit. Want verstedelijking is het toevoegen van wonen én werken; dat kunnen ook bedrijventerreinen zijn.
ID	**565**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om voldoende ruimte voor mobiliteitsbedrijven op bedrijventerreinen. Zij pleiten voor flexibele omgevingsplannen die mobiliteitshubs, laadvoorzieningen en functiemenging mogelijk maken.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Het verzoek om in de beleidskaders expliciet ruimte te reserveren voor specifieke mobiliteitsbedrijven en omgevingsplannen hierop in te richten, wordt niet overgenomen. In de ruimtelijke economische strategie van de Nota Ruimte wordt bewust geen specifieke aandacht gegeven aan afzonderlijke marktsectoren of branches. Het beleid voor bedrijventerreinen richt zich op generieke werkmilieus (zoals het productiemilieu en het stedelijk milieu) en het toekomstbestendig maken van de circa 3.800 terreinen als geheel. De lokale afweging over functiemenging, laadvoorzieningen, energiehubs en flexibele omgevingsplannen is belegd bij de gemeente, die dit binnen de instrumenten van de Omgevingswet gebiedsgericht kan inrichten. Deze kaders zijn terug te vinden in het hoofdstuk 8 'Economie en energie', onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**566**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer maatwerk bij het combineren van wonen en werken. Zij stellen dat functiemenging zorgvuldig moet worden afgewogen vanwege milieuruimte, leefkwaliteit en regionale economische profielen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is als uitgangspunt opgenomen dat een gezonde leefomgeving en economische activiteit zorgvuldig op elkaar moeten worden afgestemd. Om de milieuruimte en de omgevingsveiligheid te waarborgen, wordt op locaties met zware bedrijvigheid en industriële clusters expliciet gekozen voor een scherpere scheiding van functies om knelpuntsituaties met woningbouw te voorkomen. Tegelijkertijd biedt de nota via de verschillende onderscheiden werkmilieus en stedelijke gebieden wel de ruimte voor maatwerk en gecontroleerde functiemenging waar dit ruimtelijk en milieukundig verantwoord is. De concrete invulling hiervan en het leveren van maatwerk is een verantwoordelijkheid van medeoverheden. Deze uitgangspunten zijn uitgewerkt in Hoofdstuk 8 'Economie en Energie' en binnen het thema Gezonde, schone en veilige leefomgeving.
ID	**567**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Rijkssteun voor uitvoeringsgerichte gebiedsontwikkeling op en rond bedrijventerreinen. Zij pleiten voor financiële afspraken en benutting van bestaande samenwerkingsmodellen.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst uitsluitend de ruimtelijke hoofdkaders voor het beschermen, beter benutten en het vraaggericht en strategisch uitbreiden. De praktische uitwerking hiervan, zoals het inrichten van publiek-private samenwerkingsmodellen, de toekenning van financiële middelen en het opstellen van investeringsagenda's voor herstructurering, behoort tot de uitvoeringsfase. Deze uitvoeringsgerichte afspraken worden niet in de ruimtelijke visie zelf, maar in onder andere de Uitvoeringsagenda Nota Ruimte vastgelegd. De ruimtelijke basisprincipes die hieraan ten grondslag liggen, zijn uitgewerkt in het hoofdstuk 8 'Economie en Energie', onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.
ID	**568**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om ontbrekende bedrijventerreinen en industriesystemen op de kaarten op te nemen. Zij vragen ook om betere leesbaarheid van de kaartbeelden.
Antwoord	Het verzoek om ontbrekende bedrijventerreinen en industriesystemen toe te voegen en de leesbaarheid van de kaarten te verbeteren, wordt meegenomen bij de opmaak van de definitieve kaartbeelden. De specifieke opmerkingen over het ontbreken van bepaalde regionale bedrijventerreinen worden zorgvuldig gecontroleerd en waar nodig verwerkt. De betreffende kaartbeelden, waaronder de kaart 'Bouwsteen: toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen', maken onderdeel uit van het hoofdstuk Economie en energie.
ID	**569**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht en fysieke ruimte voor de mkb-maakindustrie. Zij pleiten voor behoud van betaalbare ruimte op toekomstbestendige bedrijventerreinen.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In de nota wordt expliciet onderkend dat ruimte op bedrijventerreinen in diverse regio's steeds schaarser wordt en dat dynamische ondernemingen binnen het middel- en kleinbedrijf (mkb) voldoende, passende en betaalbare ruimte nodig hebben om te kunnen starten, opschalen en doorgroeien. Om deze economische diversiteit te behouden, geldt als uitgangspunt dat het huidige areaal voor economie en bedrijventerreinen zoveel mogelijk wordt beschermd en waar nodig strategisch wordt uitgebreid. Het investeren in toekomstbestendige bedrijventerreinen met het oog op betaalbare ruimte voor het mkb is en blijft daarmee een nadrukkelijke doelstelling. Deze beleidslijnen zijn vastgelegd in Hoofdstuk 8 'Economie en Energie', in de paragraaf Economie en onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.
ID	**570**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor om bij verzwaring van de energie-infrastructuur op te trekken met de regio en provincie zodat ze maatwerk kunnen toepassen. Investeer in energiehubs en breng meer synergie aan op het thema van energie- en mobiliteitscorridors.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het verzoek om het optrekken met de regio bij de verzwaring van de energie-infrastructuur, de investering in energiehubs en de synergie tussen energie- en mobiliteitscorridors verder te borgen, wordt niet overgenomen, aangezien dit reeds in voldoende mate in de Nota Ruimte is verwerkt. In de Nota Ruimte wordt breed ingezet op een samenhangende ontwikkeling van energie, economie en goederenvervoer. Voor de grote (inter)nationale corridors is de bundeling van de verschillende netwerken voor vervoer, grondstoffen en energiedragers als uitgangspunt gekozen. Daarbij wordt bij de inpassing van elektriciteitsinfrastructuur actief gezocht naar combinatiemogelijkheden met mobiliteit en andere ruimtelijke opgaven. Lokaal en regionaal trekken Rijk en regio al gezamenlijk op om via de Interbestuurlijke Samenwerkingsagenda (ISA) tot regionaal maatwerk te komen bij het in samenhang brengen van vraag, aanbod en netcapaciteit. Bovendien is expliciet de keuze gemaakt om kansen voor lokale systemen voor slimme uitwisseling van energie te benutten, waarbij direct wordt ingezet op de ontwikkeling van de zogeheten energiehubs op bedrijventerreinen. Deze beleidslijnen zijn uitgewerkt in hoofdstuk 8 ‘Economie en energie’, bij de bouwstenen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen en Beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten.
ID	**571**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van de sturing op niet-bedrijfsgebonden functies. Zij stellen dat voorzieningen op bedrijventerreinen soms ook kunnen bijdragen aan een aantrekkelijk werkklimaat.
Antwoord	Het verzoek om het optrekken met de regio bij de verzwaring van de energie-infrastructuur, de investering in energiehubs en de synergie tussen energie- en mobiliteitscorridors verder te borgen, wordt niet overgenomen, aangezien dit reeds in voldoende mate in de Nota Ruimte is verwerkt. In de Nota Ruimte wordt breed ingezet op een samenhangende ontwikkeling van energie, economie en goederenvervoer. Voor de grote (inter)nationale corridors is de bundeling van de verschillende netwerken voor vervoer, grondstoffen en energiedragers als uitgangspunt gekozen. Daarbij wordt bij de inpassing van elektriciteitsinfrastructuur actief gezocht naar combinatiemogelijkheden met mobiliteit en andere ruimtelijke opgaven. Lokaal en regionaal trekken Rijk en regio al gezamenlijk op om via de Interbestuurlijke Samenwerkingsagenda (ISA) tot regionaal maatwerk te komen bij het in samenhang brengen van vraag, aanbod en netcapaciteit. Bovendien is expliciet de keuze gemaakt om kansen voor lokale systemen voor slimme uitwisseling van energie te benutten, waarbij direct wordt ingezet op de ontwikkeling van de zogeheten energiehubs op bedrijventerreinen. Deze beleidslijnen zijn uitgewerkt in hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’, bij de bouwstenen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen en Beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten.
ID	**572**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bedrijventerreinen van groot economisch en maatschappelijk belang zijn. Zij pleiten voor een landelijke visie op toekomstbestendige bedrijventerreinen waarin werklocaties, verduurzaming, natuurinclusiviteit en ruimtelijke kwaliteit worden geborgd. De indieners stellen dat strategische bedrijventerreinen met multimodale ontsluiting of watergebonden ligging beschermd moeten worden. Zij vragen om actieve overheidssturing op het optimaal benutten van deze terreinen. De indieners stellen dat bedrijvigheid niet uitsluitend binnen nationale corridors en industrieclusters moet worden geconcentreerd. Zij vragen om ruimte voor regionale en lokale bedrijvigheid buiten deze gebieden. De indieners stellen dat kleinschalige bedrijfslocaties onder druk staan door transformatie. Zij vragen om betere borging van de balans tussen wonen en werken op regionale en lokale schaal. De indieners pleiten voor rijksregie op de benodigde ruimte voor circulaire economie op bedrijventerreinen. De indieners vragen of glastuinbouwgebieden binnen de definitie van bedrijventerreinen kunnen vallen. Zij stellen dat deze gebieden een rol kunnen vervullen als energy hubs. De indieners vragen om snelle duidelijkheid over de afstemming tussen ruimtelijke keuzes van het Rijk en regionale behoeften voor grootschalige bedrijventerreinen. De indieners vragen hoe de Rijksoverheid regio’s gaat ondersteunen bij het toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. De Nota Ruimte formuleert de generieke ruimtelijke hoofdkaders en de bescherming van de bestaande ruimte voor economie en bedrijventerreinen. De praktische uitwerking, de inzet van specifieke uitvoeringsinstrumenten, regionale programmeringsafspraken (zoals via regionale programma’s en regiodeals) en de financiële ondersteuning van medeoverheden behoren tot de uitvoeringsfase. Deze aspecten worden geborgd in de Uitvoeringsagenda Nota Ruimte. Deze beleidsuitgangspunten zijn nader omschreven in het hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’, onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**573**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verduurzaming van bedrijven buiten de vijf industrieclusters afhankelijk is van passende energie-infrastructuur. Zij vragen om betere erkenning en ruimtelijke borging van het zesde cluster. De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende ingaat op de toekomstige positie van maakindustrie, technologie en industriepolitiek. Zij vragen aandacht voor de risico’s van deïndustrialisering en voor nieuwe economische clusters. De indieners stellen dat industrieclusters en bedrijven uit het zesde cluster aanvullende bescherming vragen. Zij pleiten voor een landelijke strategie met concrete acties.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Het pleidooi voor een betere erkenning, ruimtelijke borging en verduurzaming van de verspreid liggende industrie en bedrijven (het zesde cluster) buiten de vijf hoofdindustrieclusters is, voor zover passend binnen de ruimtelijke kaders, meegenomen in de definitieve versie van de Nota Ruimte. In de Nota Ruimte wordt onderkend dat de energietransitie en de verduurzaming van de maakindustrie en het bedrijfsleven breder dan alleen de vijf kustclusters van groot belang zijn. Om te voorkomen dat vitale bedrijvigheid onder druk komt te staan, is het zogeheten ‘zesde cluster’ (de circa 1.300 verspreid liggende, energie-intensieve bedrijven) expliciet verankerd in de ruimtelijke. Bouwstenen. Omdat deze bedrijven vaak regionaal geworteld zijn, vraagt de verdere ondersteuning en inpassing om maatwerk. Dit wordt gebiedsgericht opgepakt in samenhang met de regionale energie-infrastructuur, de programmering van bedrijventerreinen en de regionale ecosystemen. Deze beleidslijn is uitgewerkt in het hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’, onder de bouwstenen Versterken van regionale ecosystemen, Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen en de paragraaf over de industrieclusters.
ID	**574**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om bij compensatie van bedrijventerreinen ook arbeidsplaatsen en type bedrijven mee te wegen.
Antwoord	In de Nota Ruimte staat dat er bij transformatie van bedrijventerreinen gezorgd moet worden voor voldoende en passende compensatie, met als doel dat de huidige bedrijvigheid ruimte behoud in de regio. Daarbij gaat het dus in de basis om de bestaande bedrijven met de bijbehorende arbeidsplaatsen. Het is aan de gemeente om vervolgens te kijken hoe ze bedrijventerreinen inrichten en eventueel het type bedrijven en arbeidsplaatsen daarin meenemen.
ID	**575**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat voldoende ruimte voor economische activiteiten beter moet worden geborgd. Zij pleiten voor strategische uitbreiding, herontwikkeling en intensivering van (bestaande) bedrijventerreinen.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In de Nota Ruimte is expliciet de beleidskeuze gemaakt om de bedrijventerreinen zoveel mogelijk te beschermen, beter te benutten en waar nodig strategisch uit te breiden. Om dit landelijk te borgen, is op basis van de verwachte economische groei als indicatieve nationale omvang vastgesteld dat in 2050 3,5% van de totale oppervlakte van Nederland bestemd moet zijn voor economie. Aan medeoverheden is bovendien de opdracht meegegeven om strategisch uit te breiden en lokaal of regionaal te compenseren, indien het planaanbod op de bestaande terreinen en het intensiveren daarvan niet toereikend blijken voor de benodigde economische ontwikkeling. Deze beleidslijnen zijn uitgewerkt in het hoofdstuk Economie en energie, onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen en bij de Sectorale keuzes.
ID	**576**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat specifieke economische functies voldoende ruimte nodig hebben. Zij pleiten voor bescherming en strategische inpassing van functies met bijzondere ruimtelijke of milieukundige eisen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In de nota is als generiek uitgangspunt vastgelegd dat bedrijventerreinen en locaties met unieke kenmerken extra aandacht krijgen en nadrukkelijk worden beschermd. Hierbij gaat het specifiek om locaties die geschikt zijn voor activiteiten met een hoge milieubelasting, grootschalige vestigingen, water- en kadegebonden terreinen en multimodaal ontsloten terreinen. Deze unieke terreinen moeten in de basis plaats bieden en gereserveerd blijven voor de bedrijven met deze specifieke vestigingsvoorwaarden. Om te borgen dat dergelijke bedrijven de benodigde ruimte behouden, wordt de huidige milieuruimte gerichter benut door in gebieden met een hoge milieubelasting (milieuzonering) uitsluitend nieuwe activiteiten toe te staan die deze specifieke milieuruimte ook daadwerkelijk nodig hebben. Hiermee zijn de functies met bijzondere ruimtelijke of milieukundige eisen ruimtelijk afgewogen en geborgd. Deze beleidslijnen zijn uitgewerkt in het hoofdstuk 8 Economie en energie, onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen en bij de Overzicht integrale keuzes.
ID	**577**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om zorgvuldig om te gaan met transformatie van bedrijventerreinen. Zij pleiten voor duidelijke compensatie en maatwerk bij functieverandering en bestaande regelingen.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In de nota is als generiek uitgangspunt verankerd dat de bestaande ruimte voor economie en bedrijventerreinen zoveel mogelijk beschermd wordt en dat bij een noodzakelijke transformatie lokaal of regionaal gecompenseerd moet worden. De precieze inrichting hiervan, zoals het toepassen van maatwerk bij gemengde woon-werkmilieus, het inbedden van reeds bestaande provinciale compensatieregelingen of het herzien van lokale transformatieplannen, behoort echter tot de uitvoeringsfase. Dit valt onder de bevoegdheid en sturing van decentrale overheden, die dit via de regionale programmering en gemeentelijke omgevingsplannen verder dienen uit te werken. Deze ruimtelijke kaders zijn vastgelegd in het hoofdstuk 8 Economie en energie, onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.
ID	**578**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bepaalde bedrijven een passende plek in het landelijk gebied nodig hebben. Er wordt gesteld dat dit de druk op bedrijventerreinen kan verminderen.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In deze visie ligt de focus voornamelijk op economische activiteiten gelegen op bedrijven- en industrieterreinen in het stedelijk gebied. Maar er is juist ook aandacht voor andere (in)formele werklocaties, zoals kantoren en retail en economische sectoren verbonden aan het landelijk gebied, zoals landbouw en de gastvrijheidseconomie. Deze brede scope aan werklocatie is reeds verankerd Nota Ruimte.
ID	**579**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat economische programmering sterker moet worden meegenomen in de ruimtelijke ordening. De indieners verzoeken om meer sturing op welke functies waar landen.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Een belangrijk onderdeel van deze visie is een goede borging van de samenhang tussen wonen, werken en bereikbaarheid. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. De economische programmering is onderdeel van de interbestuurlijke uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie. De gedetailleerde economische programmering, oftewel de sturing op welke bedrijven exact waar landen buiten deze nationale hoofdstructuren, behoort tot het takenpakket van provincies en gemeenten. Decentrale overheden dienen dit op basis van de regionale kenmerken via periodieke regionale programmeringsafspraken voor bedrijventerreinen af te wegen en vorm te geven.
ID	**580**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe uitbreiding van milieuruimte wordt afgewogen tegen gezondheid, natuur en klimaat. Zij pleiten voor duidelijke borging van een gezonde leefomgeving.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte is vastgelegd dat de noodzakelijke strategische uitbreiding en reservering van (milieu)ruimte uitsluitend plaatsvindt vanuit een brede afweging. Bij de zoektocht naar geschikte locaties weegt het economische en energetische belang mee, maar wordt de ruimtelijke keuze nadrukkelijk in samenhang gebracht met de borging van een gezonde, schone en veilige leefomgeving en het beperken van impact op natuur en milieu. Om dit te borgen, is de werkwijze aangescherpt. Effecten op de leefomgeving, gezondheid en ecosystemen moeten vroeg in het besluitvormingsproces (aan de voorkant) transparant worden meegewogen. De focus ligt hierbij op het primair voorkomen van vervuiling door inzet op schone technieken (bronaanpak) en het tijdig scheiden van zware milieubelastende activiteiten en kwetsbare bestemmingen. Het vullen of creëren van milieuruimte is in deze afweging geen doel op zich, maar is ondergeschikt aan de balans tussen benutten en beschermen. Deze afwegingskaders zijn verder uitgewerkt in het hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’.
ID	**581**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat innovatiegebieden in de Nota Ruimte concreter moeten worden uitgewerkt. Zij vragen om meer aandacht voor verschillende typen innovatiegebieden, regionale ecosystemen, gebiedsmanagement en ondersteuning bij verdere ontwikkeling.
Antwoord	Onder meer naar aanleiding van uw zienswijze wordt in de Definitieve Nota Ruimte een aangescherpte bouwsteen toegevoegd met de titel “Inzetten op regionale kansen voor economie en energie”. Hierin zit een meer integrale en concrete invulling van de ambitie om regionale ecosystemen (voor economie en energie) te versterken.
ID	**582**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energiehubs en opslagvoorzieningen geen structurele beperkingen voor landbouwgrond mogen veroorzaken. Zij vragen om niet-agrarische locaties prioriteit te geven.
Antwoord	De ruimtelijke inpassing van energie-infrastructuur vraagt om een zorgvuldige en integrale afweging. De Ontwerp-Nota Ruimte gaat uit van drie leidende principes: meervoudig ruimtegebruik, de gebiedskenmerken centraal en het voorkomen van afwenteling. Voor energie-infrastructuur wordt dit vertaald naar het efficiënt benutten van de ruimte. Deze afweging gaat onder meer uit van het plaatsen van energiehubs en opslagvoorzieningen nabij bestaande energie-infrastructuur. Bij een gebiedsgerichte uitwerking dient zorgvuldig om te gaan worden met functiewijzigingen van agrarische gronden. Dit geldt ook voor energiehubs en opslagvoorzieningen. Een nadere aanscherping hierop is in de definitieve Nota-Ruimte doorgevoerd.
ID	**583**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bedrijventerreinen zich kunnen ontwikkelen tot energiehubs. De indieners vragen om ruimte voor collectieve energievoorzieningen, opslag en slimme benutting van het energiesysteem.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte besteedt hier al aandacht aan. Zo wordt ingezet op het verduurzamen van bedrijventerreinen en het benutten van kansen voor lokale systemen voor slimme uitwisseling tussen opwek, opslag en afname van energie, zogenoemde energiehubs. Daarnaast wordt ruimte voor energieopslag en een betere afstemming van vraag en aanbod in het decentrale energiesysteem benadrukt. Ruimte

2.4.3 Bouwsteen: Regionale ecosystemen

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**585**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat digitale infrastructuur expliciet en structureel moet worden geborgd in de Nota Ruimte. Zij vragen om een concrete ruimtelijke uitwerking voor de verdere ontwikkeling van deze infrastructuur. De indieners pleiten voor meer nationale regie op digitale infrastructuur en datacenters. Zij vragen om samenhangende keuzes over locatie, energie, ruimte, ruimtelijke kwaliteit en de rolverdeling tussen Rijk en regio. De indieners stellen dat datacenters een groot beslag leggen op ruimte, energie en water. Zij vragen om deze effecten expliciet mee te wegen bij locatiekeuzes. De indieners vragen om voldoende ruimte en snellere procedures voor hoogwaardige telecomnetwerken en antenne-infrastructuur. Zij pleiten voor betere landelijke coördinatie, De indieners vragen om correcties in de kaartbeelden en terminologie rond datacenters. Zij verzoeken om aanduidingen te verwijderen of aan te passen waar deze niet aansluiten bij de feitelijke of bestuurlijke situatie. De indiener pleit voor een herijking van het beleid voor rekenkracht en datacenters. De indiener vraagt om ruimtelijk beleid dat datacenters beter verbindt met energieopslag, warmte- en koudetechnieken. De indiener vraagt hoe burgers worden beschermd bij de ontwikkeling van digitale infrastructuur. De indiener vraagt aandacht voor privacy, databescherming, gezondheid en burgerrechten. De Ontwerp-Nota Ruimte heeft potentiële gevolgen voor kleine gebieden in de grensregio, waarover het telecommunicatienetwerk van Nedersaksen verloopt. In enkele gevallen lopen onze telecommunicatieverbindingen over Nederlands grondgebied. De indieners vragen om digitale infrastructuur concreter te benoemen als ruimtelijke opgave. Zij pleiten voor nationale regie en snellere procedures voor telecomnetwerken
Antwoord	De specifieke inbreng ten aanzien van de bescherming van privacy, databescherming en gezondheid, evenals het verzoek tot het versnellen van vergunningprocedures, is ter kennisgeving aangenomen. Deze aspecten behoren tot de sectorale wet- en regelgeving en de uitvoeringsfase, en vallen daarmee buiten de ruimtelijke reikwijdte van deze nota. Het pleidooi om digitale infrastructuur expliciet ruimtelijk te borgen en de nationale regie op datacenters te versterken, is verwerkt in de definitieve versie van de Nota Ruimte. Er wordt momenteel gewerkt aan een geïntegreerde nationale aanpak voor datacenters, voor Hyperscale Datacenters is er een verbod van kracht. Hierin wordt de ontwikkeling van datacentercapaciteit, in samenspraak met decentrale overheden, direct in samenhang gebracht met de bredere ruimtelijk-economische en energetische opgaven, waaronder de koppeling met energie, water en warmtetechnieken. Daarnaast richt de ruimtelijke inzet zich op de zorgvuldige inpassing van digitale infrastructuur, waaronder antenne-infrastructuur en zeekabels, om zo het digitale vestigingsklimaat en de open strategische autonomie te versterken. Verzoeken om specifieke correcties in aanduidingen en kaartbeelden worden bij de definitieve kaartopmaak nader beoordeeld. Deze kaders zijn vastgelegd in het hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’.
ID	**586**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat datacenters kunnen bijdragen aan het energiesysteem. Zij vragen om een nationaal kader met regionale voorwaarden voor duurzame inpassing.
Antwoord	Het verzoek om een nationaal kader met regionale voorwaarden voor de duurzame inpassing van datacenters en hun actieve bijdrage aan het energiesysteem, is overgenomen in de definitieve versie van de nota. Ten aanzien van datacenters werkt het Rijk momenteel, in samenspraak met provincies en de sector, aan een geïntegreerde nationale aanpak Datacenters. Hierin wordt de ontwikkeling van datacentercapaciteit direct in samenhang gebracht met de bredere ruimtelijk-economische en energetische opgaven. De complexe puzzel van ruimte, netcapaciteit, energie, water en digitale infrastructuur wordt hierbij integraal gelegd. Deze beleidslijn is uitgewerkt in het hoofdstuk 8 ‘Economie en energie’, onder de bouwsteen Versterken van regionale ecosystemen.
ID	**587**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van het begrip regionaal ecosysteem. Zij stellen dat het schaalniveau en de terminologie duidelijker moeten worden uitgewerkt.
Antwoord	Het begrip regionaal ecosysteem is in de nieuwe versie van de Nota Ruimte nader uitgewerkt en gepreciseerd. Daarbij wordt nu explicieter aandacht geschonken aan regionale innovatie-ecosystemen en bouwstenen als campussen. Daarnaast wordt ook het brede ruimtelijke economische ecosysteem geschetst. Er is een ruimtelijke vertaling geven van de economie per regio in vier type werkmilieus: het industrieel milieu, productiemilieu, innovatiemilieu en stedelijk milieu. Hiermee bieden we inzicht in de ruimtelijke impact die het economische ecosysteem op de diverse regio’s heeft. Hiermee wordt inzicht gegeven in de ruimtelijke impact die het economische ecosysteem op de diverse regio’s heeft. Deze verduidelijking is nader uitgewerkt in het hoofdstuk Economie en energie, onder de bouwsteen Versterken en benutten regionale kansen voor economie en energie, en de paragraaf Economie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**588**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het MKB en Cluster 6 onvoldoende aandacht krijgen. Zij vragen om betere ruimtelijke randvoorwaarden voor deze bedrijven vanuit het rijk en om erkenning van hun regionale en nationale economische betekenis.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) zetten we ruimtelijke ordening in om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In deze visie worden vier werkmilieus geschetst, waaronder het industriemilieu. De zogeheten cluster 6 bedrijven zijn van economische en maatschappelijke betekenis. Deze bedrijven kunnen een katalysator van transities op bedrijventerreinen zijn. De ontwikkeling van smart energy hubs is daar een goede illustratie van. Ook is er expliciet aandacht voor voldoende betaalbare bedrijfsruimte voor het MKB. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. Deze keuzes zijn opgenomen in het hoofdstuk Economie en energie, bij de bouwstenen Versterken van regionale ecosystemen en Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen.
ID	**589**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de industriële basis onder druk staat door ongelijkwaardige concurrentievoorwaarden. Zij vragen om Europese afstemming en instrumenten die verduurzamingsinvesteringen lonend maken.
Antwoord	De inbreng om nadrukkelijk te sturen op Europese afstemming en instrumenten die verduurzamingsinvesteringen voor de industriële basis lonend maken, valt grotendeels buiten scope van de Nota Ruimte. Wél is dit vraagstuk (indirect) meegenomen in de ruimtelijke strategie voor de industrie in Nederland. Zo wordt in de Nota Ruimte het behoud van het concurrentievermogen en een aantrekkelijk vestigingsklimaat erkend als cruciaal voor de transitie naar een klimaatneutrale, schone en inclusieve industrie (zie ook hoofdstuk 8). En worden keuzes uitgewerkt om o.a. verduurzaming en doorontwikkeling ruimtelijk te faciliteren. Zo is o.a. vastgelegd dat het Rijk de mogelijkheid uitwerkt om binnen de industrieclusters zogeheten ‘versnellingsgebieden’ aan te wijzen. Dit gebeurt in het kader van de Europese Clean Industrial Deal en Net Zero Industry Act. Middels deze gebieden kan, met behulp van stimulerend Europees beleid en financiële kaders, de verduurzaming van de industrie en de vestiging van bedrijven voor schone technologieën maximaal worden ondersteund. Dit is nader uitgewerkt in het hoofdstuk 8 ‘Economie en energie’, specifiek bij de Opgaven en de bouwsteen Verduurzamen, beschermen en versterken van energie-intensieve industrieclusters (paragraaf 8.4).
ID	**590**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat binnenhavens, maritieme maakindustrie en watergebonden bedrijventerreinen van strategisch belang zijn. Zij vragen om bescherming, ontwikkeling en betere ruimtelijke borging van deze functies.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In deze visie worden vier werkmilieus geschetst, waaronder het productiemilieu. Voor de maakindustrie is betere bescherming van bedrijventerreinen met unieke kenmerken belangrijk. Denk aan bedrijventerreinen die multimodaal ontsloten zijn, die grootschalig watergebonden zijn of locaties die geschikt zijn voor bedrijvigheid met milieuhinderlijke functies. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. Deze beleidslijn is uitgewerkt in het hoofdstuk Economie en energie, onder de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen en bij de Sectorale keuzes.
ID	**591**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om specifieke kennisclusters, campussen en innovatie-ecosystemen prominenter op te nemen. Zij pleiten voor passende ruimtelijke randvoorwaarden, investeringen en een duidelijke positionering in tekst en kaartbeelden.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het grote belang van de diverse campussen in Nederland als brandpunten van de onderzoeks- en innovatie-ecosystemen nadrukkelijk onderkend (paragraaf 8.2). Om deze dynamiek ruimtelijk te faciliteren, is er een specifieke bouwsteen toegevoegd voor het stimuleren en beschermen van deze innovatieve clusters. Daarnaast is het ‘innovatiemilieu’ geïntroduceerd als één van de vier ruimtelijke werkmilieus. De strategie voor dit milieu is primair gericht op een integrale aanpak van ruimtelijke kwaliteit, het versterken van het bestaande ecosysteem, en het bieden van ruimte aan startups en scale-ups. Om dit langjarig te borgen, verkent het Rijk tevens of de grotere campussen formele ruimtelijke bescherming kunnen krijgen binnen de kaders van de Omgevingswet. Deze beleidskeuzes zijn nader uitgewerkt in het hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’, paragraaf Economie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**592**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie-infrastructuur en netcapaciteit randvoorwaardelijk zijn voor ruimtelijke en economische ontwikkeling. Zij vragen om betere ruimtelijke borging, prioritering en ondersteuning van duurzame en decentrale energieoplossingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is vastgelegd dat het oplossen van netcongestie en de forse uitbreiding en verzwaring van de energie-infrastructuur van groot belang zijn. Met de introductie van 'energieplanologie' fungeert het energiesysteem niet langer uitsluitend als faciliteit, maar als een sturend en ordenend principe binnen de ruimtelijke ordening. Hiermee zijn de ruimtelijke borging en de samenhang tussen netcapaciteit en gebiedsontwikkeling nadrukkelijk verankerd. De verdere uitvoering en ondersteuning van duurzame en decentrale energieoplossingen krijgen vorm via de bestaande landelijke en regionale programma's, zoals het Programma Energiehoofdstructuur en de Regionale Energiestrategieën. Deze beleidslijnen zijn uitgewerkt in het hoofdstuk 8 'Economie en energie', paragraaf Energie.
ID	**593**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om correcte en duidelijke weergave van economische ecosystemen op kaarten. Zij stellen dat aanduidingen moeten aansluiten bij bestaande functies, regionale kenmerken en ruimtelijke effecten.
Antwoord	De specifieke ingediende opmerkingen over de correcte en duidelijke weergave van economische ecosystemen op de kaarten worden nader bekeken. Waar nodig en passend worden de aanduidingen op de desbetreffende kaarten, zoals de sectorale kaart Economie en de integrale themakaart Economie en energie (hoofdstuk Economie en energie), gecorrigeerd of verduidelijkt om beter aan te sluiten bij de feitelijke regionale kenmerken. Hierbij is in de Nota Ruimte tevens verduidelijkt dat de kaarten veelal indicatief zijn. Zij duiden de huidige situatie, de opgaven en de ontwikkelrichtingen, maar zijn niet te lezen als een strikte blauwdruk voor de toekomst. De exacte weergave van regionale ecosystemen en de ruimtelijke effecten vraagt in de praktijk om een nadere gebiedsgerichte uitwerking in samenspraak met andere partijen.
ID	**594**
Samenvattende vraag	De indieners herkenne zich niet in de kaart zoals geschetst op pagina 280, waarbij het economisch zwaartepunt wat betreft industrie wordt aangewezen in de as Drachten-Heerenveen-Joure. De indieners constateren dat Lemmer niet is geïdentificieerd in deze as. Echter, Lemmer zou met zijn (natte) industrie ook een rol kunnen spelen in deze as
Antwoord	Het belang van Lemmer en de aanwezige (natte) industrie wordt onderkend. De kaart op pagina 280 heeft een schematisch en indicatief karakter en is bedoeld om de belangrijkste ruimtelijk-economische structuren op nationaal niveau in beeld te brengen. Daarbij kunnen niet alle economische concentraties, knooppunten en industriële locaties afzonderlijk worden weergegeven. De aanduiding van de economische as Drachten-Heerenveen-Joure betekent niet dat andere economisch relevante locaties buiten deze as geen rol spelen in de regionale economie. Bij de verdere uitwerking van de Nota Ruimte wordt bezien of de weergave en toelichting van regionale economische structuren voldoende duidelijk zijn en recht doen aan de economische betekenis van verschillende locaties binnen de regio.
ID	**595**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie explicieter als randvoorwaarde en structurerend principe voor ruimtelijke ontwikkeling moet worden opgenomen. Zij vragen om betere vroegtijdige koppeling tussen verstedelijking, energie-infrastructuur en ruimtelijke programmering.
Antwoord	Het Rijk geeft via de Ontwerp-Nota Ruimte energie een structurerende rol en versterkt daarmee de samenhang tussen ruimtelijke ontwikkeling en het energiesysteem. Deze samenhang wordt in de Nota Ruimte verder aangescherpt. Daarnaast wordt de samenhang tussen verstedelijking, energie(infrastructuur) en ruimtelijke programmering ook via energiebeelden, gebiedsuitwerking en energieafspraken uit de interbestuurlijke werkwijze versterkt. Het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energietransitie (in oprichting) (LOE i.o.) ondersteunt medeoverheden daarbij.
ID	**596**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat inpassing van energie-infrastructuur ruimtelijke consequenties heeft, en de energiebijdragen niet altijd lokaal landen. Zij vragen om concreet handelingsperspectief voor regio's ikhv netcongestie, en duidelijke samenwerking tussen Rijk en Regio.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het oplossen van netcongestie is in de Ontwerp-Nota Ruimte benoemd als hoogste prioriteit en randvoorwaardelijk voor veel andere urgente opgaven. De Nota Ruimte geeft hiervoor ruimtelijke handelingsperspectieven. De Definitieve Nota Ruimte is aangescherpt op de laatste afspraken over netcongestie, met bijvoorbeeld een verwijzing naar het wetgevingsprogramma 'stroomlijnen energieprojecten'. Het 'lusten en lasten'-dilemma bij nieuwe energieprojecten is een bekend en terecht punt van zorgen. De inzet van de Nota Ruimte, nader uit te werken in o.a. Programma Energiehoofdstructuur (PEH), is er op gericht dat regio's waar energie-infra doorheen loopt of aanlandt ook ruimtelijk-economisch profiteren van de energie-infrastuctuur. Daarnaast wordt ingezet op zo goed mogelijke landschappelijke inpassing op locaties die zich hier ruimtelijk het beste voor lenen, zoals de energie-intensieve industrieclusters.
ID	**597**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijker beleid voor hernieuwbare opwek op land, bijvoorbeeld als het gaat om een landelijke afstandsnorm. Zij stellen dat wind en zon ook na 2030 ruimtelijk geborgd moeten worden.
Antwoord	De Nota Ruimte verwijst naar de voorkeursvolgorde zon en gaat uit van het recente besluit van het kabinet voor een afstandsnorm van twee keer de tiphoogte voor windturbines op land (Kamerstukken, 2026-2027, 3983, nr. 450). Via het Landelijk Ondersteuningsprogramma (in oprichting) (LOE) en in de nader te maken energieafspraken met medeoverheden wordt de regionale uitwerking gemaakt. Daarom wordt de volgende passage bij hoofdstuk 10.9 Energie Lokale en Regionale Energiesysteem opgenomen: 'Voor de verdere doorgroei van opwek op land richting 2040 zijn in het Nationaal Plan Energiesysteem 'richtwaarden' benoemd: 75-95GW voor zon op land en 12-14GW voor wind op land. Daarbij is nadrukkelijk aangegeven dat er rond deze richtwaarden nog onzekerheden gelden en dat de precieze invulling wordt bepaald in samenwerking met de medeoverheden. Dit wordt meer dan voorheen, kijkend naar het energiesysteem in volle breedte, in samenhang met inzichten over de regionale kansen voor vraag, aanbod en netwerken, de regionale economische ontwikkelrichting en de samenhang met het nationale systeem. De nog uit te werken uitzonderingen als onderdeel van het onlangs genomen besluit m.b.t. de afstandsnorm van twee keer de tiphoogte voorwindenergie op land worden hierbij in acht genomen. Dat geldt ook voor de aangescherpte Voorkeursvolgorde Zon, die laat zien dat er nog veel kansen liggen voor de doorgroei van zonne-energie, met name in de vorm van meervoudig ruimtegebruik, zoals via zonne-energie op daken, op gevels en boven parkeerplaatsen.'
ID	**598**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat wind- en zonne-energie onvoldoende worden afgewogen tegen effecten op menselijk comfort, gezondheid, landschap en milieu (i.r.t. korte levensduur en afvalcyclus). Zij vragen om alternatieven en betere bescherming van de leefomgeving.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt gesproken over de noodzaak van zon- en wind op land voor onze energiemix. Daarbij komt een gewogen ruimtelijke inpassing en kaders over de plaatsing van zowel zon- als windenergie. Naast de bestaande veiligheidsnormen vanuit de Omgevingswet is zowel voor Zon als Wind een aanvullend inpassingskader. Voor zonne-energie benoemt de Nota Ruimte hiervoor de voorkeursvolgorde zon wat de inpassingsmogelijkheden van zon op land weergeeft. Voor wind op land gaat de Nota Ruimte uit van de recente keuze van het kabinet voor een afstandsnorm van twee keer de tiphoogte (Kamerstukken, 2026-2027, 3983, nr. 450).
ID	**599**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om agrarische bedrijven expliciet te erkennen als energieproducenten. Zij pleiten voor ontwikkelingsmogelijkheden voor groen gas, zon op daken, vergisting en kleinschalige opwek.
Antwoord	Het verzoek wordt in de Nota Ruimte niet overgenomen, omdat de voorgestelde maatregelen te gedetailleerd en sectoraal van aard zijn voor deze nationale ruimtelijke visie. De Nota Ruimte focust zich binnen het energiesysteem in eerste instantie op de nationale energiehoofdstructuur en grootschalige knooppunten. De verdere ontwikkeling van de decentrale kant van het energiesysteem, waaronder de ruimtelijke inpassing van hernieuwbare energie op land, kleinschalige vergisting, groen gas-productie, behoort tot de lokale en regionale uitwerking. De ontwikkeling van hernieuwbare energie op land wordt samen met medeoverheden vormgegeven in onder meer de Regionale Energiestrategieën (RES).
ID	**600**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat collectieve warmtevoorzieningen beter moeten worden geborgd. Zij vragen om meer aandacht voor warmtenetten, warmtebronnen (m.n. aquathermie) en specifiek de financiële ondersteuning van kleine collectieve warmte warmtesystemen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In onder andere hoofdstuk 10.9 Energie bij de paragraaf Collectieve Warmte' in de Ontwerp-Nota Ruimte wordt aandacht besteed aan verschillende warmtenetten en warmtebronnen. Er wordt onder andere ingezet op het optimaal benutten van warmtebronnen en de opschaling van warmtenetten. Verdere uitwerking van collectieve warmtevoorzieningen vindt plaats binnen het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energie (in oprichting) (LOE i.o.) en via warmtewetgevingstrajecten.
ID	**601**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om geothermie steviger ruimtelijk te borgen. Zij pleiten voor ruimtelijke reservering, snelle vergunningverlening en erkenning van geothermie bij glastuinbouw.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte heeft geothermie een belangrijke plek in het energiesysteem. Met name bij hoofdstuk 6 'Regie op de Ondergrond' en hoofdstuk 10.9 'Collectieve warmte'. Het Rijk beoogt via de ruimtelijke ordening meer regie op de ondergrond te voeren zodat deze duurzaam kan worden benut. Daarnaast staat geothermie in het hoofdstuk collectieve warmte gekenmerkt als een van de potentiële warmtebronnen voor collectieve warmtenetten. De ruimtelijke borging van geothermie is hiermee geborgd in de Nota Ruimte en wordt uitgewerkt in DGDO.
ID	**602**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om materiaalgebonden CO_2-impact mee te wegen bij verduurzaming van bestaande bouw.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat over de ruimtelijke kaders voor de transitie naar een circulaire economie, waarbij bijvoorbeeld wordt gestuurd op het reserveren van fysieke ruimte voor de op- en overslag en het hoogwaardig hergebruik van bouw- en sloopmaterialen. De normering, de weging van de CO_2-impact van materialen (zoals isolatie) en de technische detaillering voor de verduurzaming van individuele panden, maken echter geen deel uit van de ruimtelijke ordening. Dergelijke bouwtechnische aspecten worden landelijk via andere kaders en instrumenten gereguleerd (zoals het Besluit bouwwerken leefomgeving en de Milieu Prestatie Gebouwen) en vallen daarmee buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte.
ID	**603**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de zonneladder leidend te maken.
Antwoord	Het Rijk heeft met de medeoverheden in 2023 bestuurlijke afsprakengemaakt om bij de ontwikkeling van zonneparken op land de voorkeursvolgorde zon aan te scherpen. De provincies hebben de afspraken begin 2025 verwerkt in hun provinciale verordeningen. Daarmee wordt de voorkeursvolgorde zon door het lokaal bevoegde gezag ingezet in de besluitvorming over lokale projecten.
ID	**604**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over regionale aansluiting op waterstofinfrastructuur. Zij stellen dat waterstof beter moet worden gekoppeld aan regionale vraag en ruimtelijke randvoorwaarden.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt expliciet benoemd dat, naast de vijf grote industriële havenclusters, zich verspreid door Nederland nog andere bedrijven bevinden die voor hun verduurzaming mogelijk naar waterstof kijken. Voor een eventuele uitbreiding van het waterstofnetwerk naar deze gebieden is in de nota vastgelegd dat nader onderzoek wordt gedaan naar de regionale waterstofvraag, onder meer vanuit het zogeheten 'cluster 6'. De ruimtelijke randvoorwaarden en de verdere regionale vraagontwikkeling worden door de provincies verkend en gewogen binnen hun Provinciale Energievisies. Deze kaders zijn beschreven in het hoofdstuk 10 'Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes', onder de paragraaf Energie (Opbouw waterstofeconomie).
ID	**605**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om het hoogspanningsnet consequent en correct op te nemen. Zij stellen dat bestaande en nieuwe netten planologisch moeten worden beschermd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het verzoek om het hoogspanningsnet (waaronder het 110/150kV-net) consequenter op te nemen als nationaal belang en de planologische bescherming ervan te verduidelijken, wordt nader bekeken en waar nodig verwerkt in de definitieve Nota Ruimte. Het belang van een robuuste en fors uit te breiden energie-infrastructuur wordt ten volle onderschreven. De specifieke inbreng ten aanzien van de formele status van de 110/150kV-netten en de noodzaak om deze planologisch te borgen, wordt op dit moment zorgvuldig afgestemd met de verantwoordelijke minister van Klimaat en Groene Groei (KGG). Daarnaast worden de specifieke opmerkingen over ontbrekende netwerken in de cartografie, waaronder het 150 kV-net rond Tilburg-Zuid, gecontroleerd en meegenomen in de verbeterslag van de definitieve kaartbeelden binnen het hoofdstuk Economie en energie.
ID	**606**
Samenvattende vraag	De indieners vragen bevestiging dat gebiedsgerichte energieoplossingen bij hoogstedelijke ontwikkeling voorkeur hebben boven ''alles op het eigen gebouw''. Zij stellen dat dit kan bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit en klimaatdoelen.
Antwoord	Het verzoek om de tekst specifiek aan te passen of uit te breiden is niet overgenomen, aangezien de huidige beleidslijn in de Nota Ruimte reeds in hoge mate met deze visie strookt. De Nota Ruimte onderkent nadrukkelijk dat de focus op uitsluitend individuele of gebouw gebonden elektrificatie ruimtelijk niet haalbaar en niet altijd wenselijk is, zeker wanneer de druk op de ruimte groot is. Om de bovengrondse ruimtedruk en de druk op het elektriciteitssysteem effectief te verlagen, hanteert de nota reeds als beleidskeuze de inzet op het opschalen van collectieve warmtenetten en de gebiedsgerichte integratie van warmtebronnen zoals geothermie, aquathermie en restwarmte. De uiteindelijke afweging om in specifieke hoog stedelijke verdichtingsgebieden aan deze gebiedsgerichte oplossingen de nadrukkelijke voorkeur te geven boven maatregelen op of aan het eigen gebouw, is belegd binnen de regierol van de gemeenten voor de lokale warmtetransitie. Hierbij wordt landelijk reeds het vereiste ruimtelijke kader en handelingsperspectief geboden,
ID	**607**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om energie- en economieopgaven beter te verbinden met zoetwateropgaven, bijv. in combinatie met de opgave voor een brede kustzone.
Antwoord	Zoetwaterbeschikbaarheid is inderdaad richting de toekomst een structurerende factor voor de doorontwikkeling van het energiesysteem. Dit staat in de Ontwerp-Nota Ruimte ook zo benoemd. Voorts wordt in de Ontwerp-Nota Ruimte het belang beschreven van de NOVEX-samenwerking en de daarin gemaakt afspraken, o.a. t.a.v. een brede kustzone. Uw zienswijze heeft daarom niet tot aanpassingen geleid.
ID	**608**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om energie-infrastructuur ook in internationale samenhang te beschouwen.
Antwoord	Het kabinet heeft als doelstelling om een energiemix te ontwikkelen waarmee Nederland (meer) onafhankelijk wordt van het buitenland, deze energie betaalbaar is en de leveringszekerheid daarvan gegarandeerd. De energiemix bestaat daarmee naast o.a. zon en windenergie (op land en zee), waterstof ook uit kernenergie. De uitwisseling van energie vindt (binnen de EU) internationaal plaats. Windparken op de Noordzee zijn ook verbonden Engeland en Noorwegen. Evengoed is op land het elektriciteitsnetwerk via België en Duitsland verbonden met de rest van de EU. Via de Delta Rhine Corridor wordt het waterstofnetwerk verbonden met Duitsland. In het Nationaal Plan Energiesysteem wordt, naast lokale/nationale opwek ook ingezet op de import van energie als onderdeel van de energiemix.
ID	**609**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de Energiehaven in het Noordzeekanaalgebied een plek te geven in de Nota Ruimte.
Antwoord	In de definitieve versie van de Nota Ruimte wordt de toenemende ruimte schaarste binnen de energie-intensieve industrieclusters nadrukkelijk onderkend en wordt gericht gekeken naar potentiële, strategische uitbreidingslocaties. De Energiehaven in het Noordzeekanaalgebied is hierbij als cruciaal onderdeel opgenomen. De tekst bevestigt dat er in NOVEX-verband verkenningen lopen rond de ontwikkeling van deze Energiehaven, om zo voldoende fysieke ruimte te bieden aan de noodzakelijke vraag-aanbod-combinaties en de (kust)faciliteiten die benodigd zijn voor de energietransitie. Deze aanscherping en de benoeming van de Energiehaven zijn vastgelegd in het hoofdstuk 8 'Economie en energie', onder de bouwsteen 'Verduurzamen, beschermen en versterken van energie-intensieve industrieclusters'.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**610**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duurzame energie ruimtelijk te verbinden met biodiversiteit. Zij stellen dat energieontwikkeling niet ten koste mag gaan van natuur.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte benoemt de combinatie van energie en natuur, onder meer via de basisprincipes van de Nota Ruimte, zoals het zoveel mogelijk voorkomen van afwenteling en meervoudig ruimtegebruik. Dit is in lijn met het beschermen en versterken van natuur. De verbinding tussen natuur en het energiesysteem komt dan ook terug in de definitieve Nota Ruimte. Waar mogelijk wordt ingezet op het verbinden van de natuurherstelopgave met de energietransitie.
ID	**611**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterstofopslag en radioactief afval in Drentse zoutkoepels onwenselijk is. Zij vragen om veiligheidsrisico's en gevolgen voor leefomgeving, natuur en landbouw zwaar mee te wegen.
Antwoord	Het verzoek om de Drentse zoutkoepels in deze nota op voorhand uit te sluiten voor deze functies, wordt niet overgenomen. Het vastgestelde beleid wordt hierop gecontinueerd, wat inhoudt dat de locatiekeuzes en de veiligheidsafwegingen niet op voorhand in de Nota Ruimte worden vastgelegd, maar via afzonderlijke, daarvoor ingerichte trajecten worden onderzocht. In de Nota Ruimte is vastgelegd dat momenteel landelijk wordt onderzocht in hoeverre zoutcavernes en lege gasvelden wenselijk en afdoende zijn om te voorzien in de groeiende vraag naar de opslag van waterstofgas. Een beslissing over de locatie van de eindberging is rond 2050 voorzien. Het proces van locatiekeuze staat pas aan het begin; er is nog geen enkel gebied in Nederland aangewezen of uitgezonderd als mogelijke optie. Voor de keuze van mogelijke locaties voor de eindberging zullen de komende jaren meerdere criteria worden opgesteld. Het criterium veiligheid staat absoluut voorop, maar is zeker niet de enige maatstaf. Ook criteria als draagvlak binnen de regio of het behoud van waardevol historisch landschap en dorpen zijn daarbij belangrijk. Bij de verdere uitwerking van deze lopende trajecten, alsook binnen het sturende Programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (pDGDO) en het Programma Energiehoofdstructuur (PEH), vormen externe veiligheid, de mogelijke gevolgen voor de leefomgeving en de inpassing in het lokale (bovengrondse) landschap standaard een cruciaal onderdeel van de uiteindelijke locatieafweging.
ID	**612**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat campussen, bedrijventerreinen en innovatieclusters belangrijk zijn voor regionale economische groei. Zij pleiten voor investeringen en een integrale aanpak van ruimtelijke randvoorwaarden.
Antwoord	Het verzoek om de strategische waarde van campussen, bedrijventerreinen en innovatieclusters sterker te borgen en hierbij te sturen op een integrale aanpak van de ruimtelijke randvoorwaarden, is overgenomen in de herijking van de nota. In de Nota Ruimte wordt de cruciale rol van innovatie-ecosystemen en campussen voor het toekomstige verdienvermogen en de regionale economische groei expliciet onderschreven. Deze gebieden fungeren als de nationale brandpunten voor sleuteltechnologieën en kennisintensieve sectoren. Omdat een succesvolle ontwikkeling van deze locaties sterk afhankelijk is van fysieke en milieutechnische kaders, introduceert de nota de ruimtelijke typologie Innovatiemilieu. Hierin is vastgelegd dat voor de doorontwikkeling van dergelijke campussen standaard een integrale ruimtelijke afweging vereist is, waarbij economische groei hand in hand gaat met het borgen van ruimtelijke kwaliteit en de inpassing in de leefomgeving. Daarnaast zet de nota, vanuit deze integrale benadering, gericht in op het op orde brengen van de randvoorwaarden voor deze schaalsprongen. Zo krijgt het vestigen en uitbreiden van kennisintensieve bedrijvigheid nadrukkelijk prioriteit nabij (nieuw te ontwikkelen) hoogwaardige OV-knooppunten en investeringscorridors. Ook het tijdig faciliteren van de benodigde energie-infrastructuur en de beschikbaarheid van (proces)water vormen een integraal onderdeel van de programmering, om zodoende de groei van regionale innovatieclusters niet onnodig te belemmeren. Om de beschikbare ruimte voor deze ecosystemen voor de lange termijn veilig te stellen, wordt momenteel tevens verkend hoe grotere campussen in het kader van de Omgevingswet planologisch beter beschermd kunnen worden.
ID	**613**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om energie-infrastructuur en netuitbreiding concreter te verbinden aan ruimtelijke ontwikkeling. Zij stellen dat dit nodig is voor woningbouw, bedrijventerreinen, landbouw, mobiliteit en regionale ontwikkeling.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte heeft energie een structurerende werking in de ruimtelijke ontwikkeling. Door vraag en aanbod ruimtelijk in samenhang te brengen, energie aan de voorkant van gebiedsontwikkeling mee te nemen en energie als randvoorwaarde te betrekken bij grootschalige woningbouwlocaties, staat de verbinding tussen energie-infrastructuur en ruimtelijke ontwikkeling centraal in de definitieve Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**614**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie en netcapaciteit harde randvoorwaarden zijn voor ruimtelijke ontwikkeling. Zij pleiten voor meer ruimtelijke sturing op decentrale energiesystemen, netbewust ontwikkelen en regionale regie.
Antwoord	In de Nota Ruimte is ervoor gekozen om de huidige beleidslijn te continueren. Energie en netcapaciteit worden hierin reeds als harde randvoorwaarde gepositioneerd via de aanpak van 'energieplanologie', waarbij het energiesysteem ruimtelijk ordenend is. Binnen deze kaders wordt landelijk al maximaal ingezet op netbewust ontwikkelen en het lokaal beter afstemmen van vraag en aanbod binnen decentrale energiesystemen. De verdere invulling van de regionale regie, de rol van lokale initiatieven en de inzet van specifieke uitvoeringsinstrumenten behoren tot de uitvoeringsfase en de decentrale energie- en warmteprogramma's. Deze beleidskeuzes zijn vastgelegd in het hoofdstuk 8 'Economie en energie', paragraaf Energie

2.4.4 Bouwsteen: (Inter)nationale corridors

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**615**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken bestaande energie- en gasinfrastructuur beter te beschermen. Zij pleiten voor hergebruik op termijn, zodra gastransport niet meer van belang is, van bestaande gastransportleidingen voor waterstoftransport.
Antwoord	Het beschermen van ruimte voor (toekomstige) energie-infrastructuur is een prioriteit van de Nota Ruimte. De Nota reflecteert dit, en nadere uitwerking vindt plaats in de herziening van het Programma Energie Hoofdstructuur waaraan het Rijk werkt (PEH II). Het hergebruiken van bestaande energie-infrastructuur is inderdaad duurzaam en ruimtelijk efficiënt. Daarom wordt er in de Nota Ruimte ingezet op hergebruik van fossiele assets en bijbehorende ruimtes waar mogelijk. Hierbij kan worden gedacht aan het inzetten van energiecentrales, gasleidingen en gasvelden voor waterstof en CCS. Daar waar geen zicht is op hergebruik van fossiele infrastructuur wordt ingezet op verwijdering. Hiermee wordt invulling gegeven aan uw zienswijzen.
ID	**616**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de volwaardige Delta Rhine Corridor als internationale energie(- en mobiliteits)corridor met regionale betekenis ruimtelijk moet worden geborgd. Zij vragen om voldoende ruimte voor toekomstige buisleidingen, voldoende capaciteit, regionale aftakkingen en versnelling van realisatie.
Antwoord	De Delta Rhine Corridor (DRC) is inderdaad van groot belang voor de Nederlandse energievoorziening, transport van CO2 en daarmee voor de economie. Het Rijk faciliteert daarom de DRC en deze staat stevig in de Nota Ruimte verankerd. In de buisleidingstrook waarin de DRC wordt aangelegd (PEH-strook) blijft na de realisatie van de DRC ruimte voor de aanleg van nieuwe ondergrondse infrastructuur, bijvoorbeeld voor de aanleg van buisleidingen voor het vervoer van ammoniak of andere gevaarlijke stoffen. De ruimtelijke procedure van de DRC wordt op het moment doorlopen, het ministerie van EZK is hiervoor primair verantwoordelijk.
ID	**617**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor veiligheid bij buisleidingen voor gevaarlijke stoffen. Zij verzoeken lokale overheden vroegtijdig te betrekken bij afwegingen over nieuwe leidingen.
Antwoord	Veiligheid is een kritiek aspect bij het vervoer van gevaarlijke stoffen, zeker wanneer er sprake is van het vervoer van nieuwe energiedragers zoals waterstofdragers. Het kabinet heeft zich daarom in de kabinetsvisie waterstofdragers constructief uitgesproken ten opzichte van private initiatieven voor ammoniakbuisleidingen en de ruimtelijke inpassing hiervan in de Buisleidingstroken. Een nadere uitwerking van dit thema vindt plaats in de herziening van het Programma Energie Hoofdstructuur waaraan het Rijk werkt (PEH II).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**618**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat meer Rijksregie nodig is op buisleidingstroken. Zij pleiten voor eenduidig en toekomstgericht beleid (inclusief kaders en handhaving daarvan), integrale afwegingen, voldoende ruimte, actief beheer en een centraal beheersysteem om toekomstige leidingaanleg mogelijk te houden.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte onderschrijft het belang van buisleidingen in het toekomstig energie- en grondstoffensysteem. Het is inderdaad onder meer belangrijk dat de gereserveerde ruimte in buisleidingstroken (PEH-stroken) daadwerkelijk vrij blijft voor de aanleg van ondergrondse infrastructuur. Maar ook om te anticiperen op toekomstige benodigde ontwikkelingen. In de Definitieve Nota Ruimte zal, onder meer naar aanleiding van uw zienswijzen, een aanvulling worden toegevoegd over de Rijks-inzet op het gebied van buisleidingen. Een nadere uitwerking van dit thema vindt plaats in de herziening van het Programma Energiehoofdstructuur waaraan het Rijk werkt (PEH II).
ID	**619**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat particuliere grondeigenaren beter moeten worden beschermd bij aanleg en ombouw van leidinginfrastructuur. De indieners vragen om duidelijke afspraken over compensatie en gebruiksvergoeding.
Antwoord	De aanleg en het onderhoud van (ondergrondse) energie-infrastructuur is inderdaad impactvol voor de omgeving, en hierbij zijn inderdaad veel particuliere grondeigenaren betrokken. Met de. Nota Ruimte probeert het Rijk duidelijkheid te scheppen over welke keuzes er nodig zijn voor het energiesysteem, waardoor particulieren beter weten waar zij aan toe zijn. De aanleg van afzonderlijke projecten en de relaties met en compensatie van individuele particuliere grondeigenaren blijft echter maatwerk, en hier kan de Nota Ruimte helaas geen uitspraken over doen.
ID	**620**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de Delta Rhine Corridor af te stemmen met de ruimtelijke procedures in Noordrijn-Westfalen. Zij stellen dat bij verdere planning rekening moet worden gehouden met de Duitse territoriale effectbeoordeling.
Antwoord	De Delta Rhine Corridor (DRC) is een internationaal project met een groot belang voor Nederland en Duitsland, en in het bijzonder voor Noordrijn-Westfalen. Het Rijk waardeert daarom de betrokkenheid van ons buurland en uw deelstaat. De DRC is opgenomen in de Nota Ruimte als onderdeel van het ruimtelijke toekomstbeeld van Nederland (en Noordwest-Europa), maar de precieze procedurele uitwerking vindt plaats in de realisatie van de DRC, met behulp van het Ministerie van EZK. Hierbinnen speelt de afstemming tussen Nederland en Duitsland een grote rol.
ID	**621**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de Regio Lelystad een aansluiting wil op de waterstofbackbone.
Antwoord	In de (Ontwerp) Nota Ruimte is vastgelegd dat de mogelijkheden voor regionale aftakkingen van de waterstofbackbone nader worden verkend, ook gelet op het belang hiervan voor regionale ruimtelijk-economische ontwikkelingen. Specifiek rond Lelystad loopt deze verkenning nog tussen Rijk en regio. Daar wordt in de Nota Ruimte niet op vooruit gelopen.
ID	**622**
Samenvattende vraag	De indiener stelt dat Regio Lelystad aansluiting wil op de waterstofbackbone.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte onderschrijft de positie van Lelystad als schakelpunt tussen de MRA en Noord- en Oost-Nederland. De Nota Ruimte biedt hiervoor de strategische ruimtelijke kaders op hoofdlijnen. Concrete besluitvorming over prioritering, fasering en bekostiging van de genoemde projecten (waterstofbackbone, Lelylijn, A6 en N50) vindt niet plaats in de Nota Ruimte, maar loopt via de daarvoor bestemde programma's en trajecten zoals het MIRT, het MIEK en de betreffende NOVEX-gebieden.
ID	**623**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat robuuste goederencorridors en logistieke ketens noodzakelijk zijn voor economie, leveringszekerheid en weerbaarheid. Zij pleiten voor nationale borging van bereikbaarheid, capaciteit, ruimte en structurele investeringen, gericht op toevoegen van economische én maatschappelijke waarde, en voor afstemming met het Europese achterland, in de eerste plaats België en Duitsland.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de nationale en internationale rol van het goederenvervoer. In grote lijnen maakt bijna heel Nederland onderdeel uit van het economisch kerngebied van de Europese Unie. Dit kerngebied wordt gevormd door een dichtbevolkt deel van Europa, dat vanaf de Belgisch-Nederlandse westkust, via het Rijnland, Zuid-Duitsland en Zwitserland tot in Noord-Italië loopt. Dat betekent dat ook de meeste minder dynamische regio's binnen Nederland op Europese schaal gunstig gelegen zijn. Dat biedt kansen voor de ontwikkeling van een sterke, gevarieerde en innovatieve economie. Het beschermen en door ontwikkelen van de zeehavens, de (inter)nationale corridors en overslagpunten is om die reden een belangrijke bouwsteen in de Ontwerp-Nota Ruimte. Dat wil zeggen het beschermen en door ontwikkelen van de (inter) nationale netwerken en knooppunten (alle denkbare modaliteiten) voor op- en overslag van goederen, data, grondstoffen en energie, om zo de strategische ligging van Nederland ook in de toekomst te benutten. Dat vraagt om toekomstige investeringen waarvoor te zijner tijd middelen gezocht kunnen worden. De Beleidsagenda Goederenvervoer adresseert de belangen van bereikbaarheid, capaciteit en ruimte.
ID	**624**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een toekomstbestendige nationale visie op binnenhavens. Zij vragen om (schuif)ruimte, instrumenten en structurele investeringen om binnenhavens beter te benutten voor logistiek, (watergebonden) industriële activiteiten, circulariteit, energie en regionale economie.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op een belangrijk onderdeel van de modal split van het goederenvervoer binnen Nederland maar vooral ook daarbuiten. Het beschermen en door ontwikkelen van de zeehavens, binnenhavens en andere multimodale overslagpunten is een belangrijke bouwsteen in de Nota Ruimte. Wat dit specifiek betekent voor de binnenhavens in Nederland en hoe die een toekomstbestendige functie behouden in een sterk en autonoom Nederland is onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld.
ID	**625**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om havens met een regionale, nationale of internationale functie beter zichtbaar te maken in tekst en kaartbeelden. Zij pleiten voor erkenning van deze, nu nog in tekst en kaartbeelden ontbrekende, havens als onderdeel van het nationale goederenvervoersnetwerk
Antwoord	Er is geen noodzaak om havens met een regionale, nationale of internationale functie beter zichtbaar te maken. Niettemin wordt onderkend dat deze havens onderdeel zijn van het goederenvervoersysteem zoals is beschreven in de Beleidsagenda Goederenvervoer.
ID	**626**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat strategische grensregio's sterker te borgen binnen de internationale goederencorridors. Zij vragen om deze positie expliciet te erkennen in de Nota Ruimte.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op regionale ontwikkelingen en de positie van de grensregio's daarin. De komende decennia zijn alle regio's van belang. Alleen al om alle opgaven in te kunnen vullen, maar ook om richting 2050 perspectief te bieden aan alle delen van ons land. De Nota Ruimte neemt het motto 'elke regio telt' letterlijk. Ook de grensregio's, zowel de noordelijke, oostelijke en zuidelijke, behoren bij deze aanpak, zeker als het gaat om de internationale goederencorridors die door Nederland heen lopen.
ID	**627**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bestaande wegcorridors onvoldoende worden erkend of versterkt. Zij vragen om investeringen en betere borging van deze verbindingen voor goederenvervoer en nationale bereikbaarheid.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de verbetering van de netwerkverbindingen op weg, water, spoor en buisleiding. In de Ontwerp-Nota Ruimte is op verschillende plekken aandacht gegeven aan voor het belang van de corridors en de ontwikkeling daarvan. De wijze waarop in 2050 onze netwerken voor vervoer van goederen, stoffen en energie en de grote clusters zijn ingericht, ligt grotendeels vast. Grote industriële clusters, logistieke (handels)clusters, Greenports en overige concentraties van economische functies zullen dan ook niet snel van plek veranderen. Op het stedelijk netwerk zoals het nu al bestaat wordt doorgebouwd en wordt ervoor gezorgd dat economische ontwikkeling, knooppunten voor op- en overslag en verstedelijking zo min mogelijk met elkaar verstrengeld raken en elkaar beperken. In bouwsteen Beschermen en door ontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten is dat meer uitgewerkt. Doorontwikkeling gaat verder gepaard met rand voorwaardelijke uitbreiding van netwerken voor energie (waar onder waterstof en elektriciteit), goederen en grondstoffen, overslag, laadfaciliteiten voor elektrisch vrachtvervoer en verzorgingsplaatsen, en de ruimtelijke reserveringen. De uitvoering van deze visie is onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**628**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de A28-A37-E233 een nationale én internationale corridorfunctie heeft. Zij vragen om deze verbinding op kaarten en in tekst als zodanig te erkennen.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de verbetering van de kaarten en de tekst. Er is voor gekozen de kaart Mobiliteit Goederenvervoer aan te sluiten op de TEN-T –corridors. Daardoor is de zeggingskracht van de internationale corridorfunctie versterkt maar vermindert de zichtbaarheid van deze corridor. In de tekst gaan we niet in op afzonderlijke snelwegen. Dat is onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld. Het Toekomstperspectief Hoofdwegennet geeft nadere duiding van de betekenis van (snel-)wegen voor nationale en internationale functies. Mocht latere ontwikkelingen reden geven om de functie van de corridor anders te beschouwen of in te vullen, kunnen medeoverheden dit agenderen binnen reguliere overleggen met het Rijk.
ID	**629**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om specifieke grensoverschrijdende spoor- en multimodale verbindingen beter te verankeren. Zij stellen dat deze verbindingen nodig zijn voor modal shift, internationale bereikbaarheid en economische ontwikkeling.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op het internationale goederen- en personenverkeer en de daarvoor benodigde netwerken. In de Ontwerp-Nota Ruimte is op verschillende plekken aandacht gegeven aan het belang van de internationale goederencorridors en de ontwikkeling daarvan. De wijze waarop in 2050 onze netwerken voor vervoer van goederen, stoffen en energie en de grote clusters zijn ingericht, ligt grotendeels vast. Nederland bouwt voort op die knooppuntfunctie voor goederenstromen binnen Europa en de strategische ligging van Nederland. In de bouwsteen Beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten is dit uitgewerkt.
ID	**630**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer samenhang tussen energie- en mobiliteitscorridors van Nederland, België en Duitsland. Zij pleiten voor betere aansluiting op Europese energie- en mobiliteitsnetwerken en grensoverschrijdende economische systemen.
Antwoord	Ruimtelijk-economische ontwikkelingen in Nederland moeten worden afgewogen ten opzichte van ruimtelijk-economische ontwikkelingen over de grens inclusief de (Noordwest) Europese corridors en netwerken. Deze hoofdlijn zit al in de (Ontwerp) Nota Ruimte. Concretere keuzes hierover zullen worden gemaakt in sectorale programma's, zoals het Programma MIRT-goederencorridors, de Goederencorridors, de Beleidsagenda Goederenvervoer en het Programma Energiehoofdstructuur (PEH).
ID	**631**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat logistiek voldoende ruimte nodig heeft binnen en buiten de (internationale én regionale) corridors en knooppunten. Zij pleiten voor landelijke sturing op, slimme inpassing, gespreide clustering en betere benutting (ook ten behoeve van ruimtelijke kwaliteit) van logistieke hubs.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op het optimaal gebruik van de beschikbare ruimte op de nationale en internationale netwerken, de ruimte bij de havens en andere ruimte voor op- en overslag, regionale knooppunten en digitale infrastructuur. De vraag is hoe landelijk sturing wordt gegeven om het gebruik te optimaliseren. In het verlengde van de afspraken van de beleidslijn Grip op grootschalige bedrijfsvestigingen, de Ruimtelijk Economische Visie en bijbehorende onderzoek naar de nationale meerwaarde van clustering is er overleg met regio's over de ruimte voor grootschalige bedrijfsvestigingen. Provincies en gemeenten pakken in regionaal verband hun ruimtelijk-economische rol en kijken ook naar de samenhang met de ontwikkeling van het decentrale energiesysteem. Het Rijk kijkt mee vanuit de samenhang tussen regio's, voldoende ruimte voor moeilijker in te passen economische activiteiten en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden zoals bereikbaarheid, energie en woningbouw.
ID	**632**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat spoorgoederenvervoer sterker moet worden verankerd, beschermd en ontwikkeld. Zij vragen om aandacht voor de sturende werking van spoorinfrastructuur en -knooppunten, (investeringen in) voldoende spoorcapaciteit, ruimte voor terminals, betere aansluiting op en verankering van het Europese TEN-T-netwerk en een gefaseerde agenda richting 2050.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op het bestaande spoorgoederenvervoernetwerk en de internationale aansluitingen. Daarmee betreft de vraag niet de ruimtelijke aspecten van het spoorgoederenvervoer en valt dit buiten de scope van de Nota Ruimte. Het Toekomstbeeld Spoorgoederenvervoer 2050 en onderliggende uitvoeringsagenda's gevengeven aandacht aan het spoorgoederenvervoer.
ID	**633**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een integrale afweging tussen goederenvervoer, woningbouw, leefbaarheid en veiligheid. Zij stellen dat reserveringen voor corridors niet los kunnen worden gezien van stedelijke ontwikkeling.
Antwoord	Ruimtelijke ordening gaat over klein en heel groot, van de stoeptegel tot internationale verbindingen. Nederland is een complex, meerlaags en integraal functionerend geheel, dat zich niet in een eenvoudig schema of concept als eindbeeld laat vangen. In de visiekaart 2050 presenteert de Ontwerp-Nota Ruimte een integraal beeld hoe het ruimtelijk systeem en de inrichting van de leefomgeving in ons land zich tot 2050 kunnen ontwikkelen. In het nationaal programma Leefbaar en Veilig werkt men aan grootschalige woningbouw en een kwaliteitsimpuls in de leefomgeving. In de bouwsteen 'Een ontwikkelgericht nationaal netwerk' zijn de (inter)nationale verkeer- en vervoerscorridors en onder meer ook de landschappelijke eenheden opgenomen. Daarmee is invulling gegeven aan de zienswijze.
ID	**634**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om correcties en aanvullingen op kaarten en legenda's. Zij stellen dat ontbrekende of onjuist weergegeven corridors, terminals, havens en verbindingen moeten worden aangepast.
Antwoord	Feitelijke onjuistheden zijn aangepast op de kaarten in de Nota Ruimte. De aanpassingen zijn naar aanleiding van eigen inzicht vanuit het Rijk, nieuw of aangepast beleid of door zienswijzen die tot aanpassingen op kaarten hebben geleid.
ID	**635**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de toekomstige bereikbaarheid van havens in het IJsselmeergebied. Zij pleiten voor investeringen in vaarwegen, sluizen en regionale infrastructuur.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de economische functie van de binnenhavens in het IJsselmeergebied en de daarvoor gewenste investeringen. Het beschermen en door ontwikkelen van de zeehavens, binnenhavens en andere multimodale overslagpunten is een belangrijke bouwsteen in de Nota Ruimte. Een beschikbaar en betrouwbaar vaarwegennetwerk is hiervoor belangrijk. Het Rijk geeft prioriteit aan het oppakken van de instandhoudingsopgave, waaronder de Rijks vaarwegen en bijbehorende infrastructuur. Wat dit specifiek betekent voor de afzonderlijker binnenhavens in Nederland en hoe die een toekomstbestendige functie blijven ontwikkelen in een sterk en autonoom Nederland is onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld en de aanstaande Toekomstvisie vaarwegen. Daarnaast onderzoekt het Rijk binnen het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 ook maatregelen voor de verdere vergroting van de laagwaterafvoer richting de IJssel ten behoeve van ons zoetwaterverdeling, wat ook bevorderlijk werkt voor de bevaarbaarheid.
ID	**636**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor beperking van langeafstandstransport. Zij vragen om meer nadruk op regionale ontwikkelingen langs corridors.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op regionale ontwikkelingen en goederenvervoer binnen en buiten de regio's. In de Nota Ruimte is aangegeven dat de Nederlandse regio's niet op zichzelf staan. Ze vullen elkaar aan en hebben elkaar nodig. Ze zijn onderdeel van een nationaal systeem, dat op zijn beurt weer ingebed is in het sterk verstedelijkte Noordwest-Europa. Dit systeem functioneert dankzij een (inter)nationaal netwerk van snelle en betrouwbare verbindingen per weg en spoor, door de lucht en over water. Regio's zijn hier via knooppunten op aangesloten. Provincies en gemeenten pakken in de regio hun ruimtelijk-economische rol op om de regionale ontwikkelingen, ook langs de corridors, te versterken.
ID	**637**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat North Sea Port vraagt om robuuste grensoverschrijdende samenwerking en infrastructuur. Zij pleiten voor voldoende capaciteit en milieuruimte voor verbindingen met nationale clusters en het Europese achterland.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Voor Zeeland is de afspraak gemaakt om gezamenlijk een ontwikkelstrategie op te stellen met het accent op verstedelijking richting 2050. Hierbij worden ontwikkelkansen voor wonen, werken, leefkwaliteit en bereikbaarheid in samenhang opgepakt, passend bij de vele ontwikkelingen in Zeeland en aansluitend op de ontwikkelingen in relatie tot het NOVEX-gebied North Sea Port District. Deze afspraak blijft gehandhaafd en leidt niet tot aanpassing in de Nota Ruimte. Als onderdeel van de nationale strategie industrieclusters werkt het rijk de mogelijkheden voor het vastleggen van de fysieke contouren en de milieucontouren verder uit. Momenteel wordt hier een methodiek voor ontwikkeld, waarbij het van belang is dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om de productieprocessen verder te verschonen. Per industriecluster vraagt het maatwerk om te komen tot passende contouren voor bijvoorbeeld geluidsbelasting en plaatsgebonden risico. Doorontwikkeling gaat verder gepaard met randvoorwaardelijke uitbreiding van netwerken voor energie (waar onder waterstof en elektriciteit), goederen en grondstoffen, overslag, laadfaciliteiten voor elektrisch vrachtvervoer en verzorgingsplaatsen, en de ruimtelijke reserveringen.
ID	**638**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Stedelijke Regio Breda-Tilburg een strategische schakel vormt op Europese corridors. Zij vragen om een ontwikkeling waarbij ook Brabant profijt heeft van de bijdrage aan nationale en internationale transities
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de strategische schakel die Brabant is in internationaal verband en de voordelen die Brabant er zelf bij heeft. De komende decennia zijn alle regio's van belang. Alleen al om alle transitieopgaven te kunnen uitvoeren, maar ook om richting 2050 perspectief te bieden aan alle delen van ons land. Die regionale ontwikkeling moet wel in balans plaatsvinden. Dat betekent dat wonen, werken en voorzieningen en nutsvoorzieningen met elkaar in samenhang ontwikkeld worden. De Nota Ruimte neemt het motto 'elke regio telt' letterlijk.
ID	**639**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor nationale sturing op een toekomstvast kernnet voor het vervoer van gevaarlijke stoffen en, daarbij, een integrale afweging tussen bereikbaarheid, veiligheid en ruimtelijke ordening/verstedelijking.
Antwoord	Het vervoer van gevaarlijke stoffen door het dichtbevolkte Nederland is een noodzakelijk onderdeel van onze economie, en dit moet ook in de toekomst veilig blijven geschieden. Het is inderdaad cruciaal om dit thema integraal te benaderen, om zo het verband te leggen met de leefomgeving, verstedelijking en mobiliteit. Voor het vervoer via binnenwateren, het spoor en de weg bestaat in Nederland het basisnet. In het basisnet is de infrastructuur opgenomen die van belang is voor het vervoer van gevaarlijke stoffen. Om dit kernnet ook toekomstvast te houden stimuleren alle overheden dat nieuwe industrie of activiteiten die kunnen leiden tot vervoer van gevaarlijke stoffen aansluiten op het kernnet. Veiligheid langs de routes in het kernnet blijft een aandachtspunt. Bij ruimtelijke ordening en ontwikkelingen binnen aandachtsgebieden en voorschriftengebieden rekening gehouden met het vervoer van gevaarlijke stoffen. Buiten het kernnet zijn deze gebieden er niet, wel blijft het belangrijk om voorbereid te zijn op eventuele branden, rampen en crises want ook op die routes mag er vervoer van gevaarlijke stoffen plaatsvinden. Het vervoer zelf moet ook veilig zijn of dat nou over het spoor, de weg of via het water gaat. Daarvoor hebben we internationale regelgeving. Het vervoer van gevaarlijke stoffen vindt plaats over de weg, het spoor, de zee, binnenwateren en via buisleidingen. Al deze modaliteiten hebben hun eigen functie. Daarbij heeft het de voorkeur als het vervoer via buisleidingen plaatsvindt. Het stimuleren van het vervoer per buisleiding is in de Nota Ruimte opgenomen. Met deze elementen en regelgeving blijft het vervoer van gevaarlijke stoffen mogelijk zoals van belang is voor de economie, blijft het veilig en blijft er ruimte voor ontwikkelingen in de buurt van de infrastructuur.
ID	**640**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de goederencorridor Noordoost-Europa expliciet op te nemen als multimodale civiel-militaire ontwikkelprioriteit. Zij stellen dat deze corridor nodig is voor duurzame logistiek, internationale verbindingen, spreiding van goederenstromen en om een uitbreiding van personenvervoer per spoor op drukke trajecten in Midden-Nederland mogelijk te maken, maar ook voor de militaire doorvoercapaciteit.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op het internationale goederenvervoer en de daarvoor benodigde netwerken, die ook voor militaire doelen kunnen worden gebruikt. In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt op verschillende plekken aandacht gegeven aan het belang van de internationale goederencorridors en de ontwikkeling daarvan. De wijze waarop in 2050 onze netwerken voor vervoer van goederen, stoffen en energie en de grote clusters zijn ingericht, ligt grotendeels vast. De internationale transportroutes waarvan gebruik wordt gemaakt, ook voor militair transport, vallen onder andere onder het TEN-T-netwerk en de regelgeving voor vervoer van gevaarlijke stoffen. De prioritering gebeurt als onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld. Specifiek voor het spoorgoederenvervoer naar Noordoost Europa wordt momenteel gekeken naar mogelijke routes binnen het Nut en Noodzaakonderzoek Goederenroutering Noordoost Europa (GNOE). Op de uitkomsten daarvan kunnen wij niet vooruitlopen op de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**641**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de corridor Hardenberg-Twenterand-Almelo te verankeren als strategische ontwikkelingsas. Zij stellen dat deze corridor van belang is voor brede welvaart, regionale samenhang en toekomstbestendige mobiliteit.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op regionale ruimtelijk-economische ontwikkeling en de positie van de grensregio's daarin. Het motto van de Nota Ruimte is dat elke regio telt. Het Rijk zegt hiermee expliciet dat om alle opgaven waar Nederland voor staat te kunnen realiseren en voor een weerbare en concurrerende Nederlandse economie, alle regio's daaraan een bijdrage dienen en kunnen leveren. Gezamenlijk met regio's kijkt het Rijk hoe elke regio, vanuit haar eigen regionale unieke kwaliteiten, hieraan kan bijdragen. Regionale (beoogde) ontwikkelingen en (verdere) investeringen zoals de corridor Hardenberg-Twenterand-Almelo zijn ook al onderdeel van het gesprek tussen Rijk en regio, onder andere via het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport. Dit ondervangt de wens tot het opnemen van een regionale corridor als 'strategische ontwikkelingsas' in de Nota Ruimte.
ID	**642**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om concretere uitwerking van internationale goederenvervoercorridors en binnenvaart. Zij stellen dat de gemaakte keuzes nu onvoldoende duidelijk zijn.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de keuzes rondom de internationale goederenvervoercorridors en binnenvaart. Het beschermen en door ontwikkelen van de netwerken, binnenhavens en andere multimodale overslagpunten is een belangrijke bouwsteen in de Nota Ruimte, ook als het gaat om de internationale goederencorridors. Een beschikbaar en betrouwbaar vaarwegennetwerk is hiervoor belangrijk. Het Rijk geeft prioriteit aan het oppakken van de instandhoudingsopgave, waaronder de Rijks vaarwegen en bijbehorende. Wat dit specifiek betekent voor de binnenhavens in Nederland en hoe die een toekomstbestendige functie behouden in een sterk en autonoom Nederland is onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld.
ID	**643**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een sterkere tekstuele verankering van Rotterdam-Rijnmond en Mainport. Zij stellen dat deze positie onvoldoende tot uitdrukking komt bij de bouwstenen voor corridors en overslagpunten.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen, die bijdragen aan de dynamiek, weerbaarheid en wendbaarheid van de economie. Voor een samenhangend economisch systeem waarin nationale en internationale netwerken kunnen opereren, zijn bepaalde gebieden en functies cruciaal. Zo profiteren we als internationaal handelsland van onze (lucht)havens zoals Schiphol en Rotterdam. De mainports (haven van Rotterdam en luchthaven Schiphol) hebben in eerste instantie een belangrijke vervoersfunctie en blijven van groot belang voor de Nederlandse economie. Datzelfde geldt voor de andere zee- en luchthavens. Er blijft een continue inzet op de internationale bereikbaarheid van Nederland voor zowel personen- als goederenvervoer, onder andere via de nationale lucht- en zeehavens. Focus ligt bij het behouden van de huidige vervoerscorridors en de regionale, nationale en internationale knooppunten. Daarmee is dit voldoende verankerd in de Nota Ruimte.
ID	**644**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat binnenhavens onvoldoende zijn gepositioneerd als multimodale knooppunten. Zij pleiten voor betere borging van hun rol in logistiek, circulariteit, energietransitie en regionale economie.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op een belangrijk onderdeel van de modal split van het goederenvervoer binnen Nederland. Het beschermen en door ontwikkelen van de zeehavens, binnenhavens en andere multimodale overslagpunten is een belangrijke bouwsteen in de Nota Ruimte. Een beschikbaar en betrouwbaar vaarwegennetwerk is hiervoor belangrijk. Het Rijk geeft prioriteit aan het oppakken van de instandhoudingsopgave, waaronder de Rijks vaarwegen en bijbehorende infrastructuur. Niettemin wordt onderkend dat deze havens onderdeel zijn van het multimodale goederenvervoersysteem zoals is beschreven in de Beleidsagenda Goederenvervoer. Wat dit specifiek betekent voor de binnenhavens in Nederland en hoe die een toekomstbestendige functie behouden in een sterk en autonoom Nederland is onderdeel van de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport dat jaarlijks wordt opgesteld en de aanstaande Toekomstvisie vaarwegen.
ID	**645**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte een breder grensoverschrijdend perspectief nodig heeft. Zij pleiten voor betere aansluiting op Europese netwerken en ontwikkelingen in buurlanden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op de internationale functie van het goederenvervoer. In de Nota Ruimte is dat in tekst en op kaarten opgenomen in hoofdstuk 10 Sociaal Beleid, Beleidskaarten en keuzes, kaart Mobiliteit Goederenvervoer. Daarmee is het grensoverschrijdende perspectief geborgd.
ID	**646**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om spoorgoederenvervoer en TEN-T-corridors sterker te verankeren. Zij pleiten voor ruimtelijke bescherming, investeringen en een gefaseerde agenda richting 2050.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op het bestaande spoorgoederenvervoernetwerk en de internationale aansluitingen. Daarmee betreft de vraag niet de ruimtelijke aspecten van het spoorgoederenvervoer en valt dit buiten de scope van de Nota Ruimte. Het Toekomstbeeld Spoorgoederenvervoer 2050 en onderliggende uitvoeringsagenda's geven aandacht aan het spoorgoederenvervoer. Verdere keuzes daarover zullen genomen worden binnen het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT).
ID	**647**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om elektrificatie en optimalisatie van de Betuwelijn voor personenvervoer. Zij stellen dat dit van belang is voor regionale bereikbaarheid.
Antwoord	Deze vraag heeft betrekking op het bestaande spoorgoederenvervoernetwerk en de internationale aansluitingen. Daarmee betreft de vraag niet de ruimtelijke aspecten van het spoorgoederenvervoer en valt dit buiten de scope van de Nota Ruimte. Het Toekomstbeeld Spoorgoederenvervoer 2050 en onderliggende uitvoeringsagenda's geven aandacht aan het spoorgoederenvervoer. Verdere keuzes daarover zullen genomen worden binnen het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT).
ID	**648**
Samenvattende vraag	De indiener stelt voor om de spoorverbindingen naar Den Bosch en Eindhoven op niveau te brengen en meer samenhang en synergie aan te brengen in de energie- en mobiliteitscorridors tussen de Benelux-havens en Duitsland, mede vanuit de binnenkort te verschijnen Europese Havenstrategie.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte onderschrijft het belang van een robuuste spoorbereikbaarheid van 's-Hertogenbosch en Eindhoven, mede gezien de economische sleutelpositie van de Brainportregio. In de Ontwerp-Nota Ruimte (Thema Wonen, werken en bereikbaarheid) is het versterken van het stedelijk netwerk en de grote OV-knooppunten daarom verankerd binnen de ruimtelijk-economische strategie 'Accommoderen'. Concrete besluitvorming over prioritering, fasering en bekostiging van spoor- en stationsprojecten vindt echter niet plaats in de Nota Ruimte, maar loopt via het MIRT en de afspraken rondom de schaalsprong van Brainport en NOVEX Stedelijk Brabant.
ID	**649**
Samenvattende vraag	De indiener stelt dat de mogelijke realisatie van een spoorgoederenverbinding van Antwerpen naar Duitsland onderdeel dient te zijn van de Nota Ruimte, omdat deze kan bijdragen aan het maximaal ontlasten van de Brabantroute en het versterken van de militaire weerbaarheid.
Antwoord	Met een zichthorizon tot 2050 en doorkijk naar 2100 richt de Ontwerp-Nota Ruimte zich nadrukkelijk ook op de lange termijn, waarbij het beter benutten en toekomstbestendig maken van bestaande multimodale netwerken en knooppunten vooropstaat. Ten aanzien van het spoorgoederenvervoer en militaire mobiliteit stuurt de Nota Ruimte primair op het optimaal benutten en robuust houden van de aangewezen hoofdcorridors en het oplossen van knelpunten op de Brabantroute. Een ruimtelijke reservering voor een nieuwe spoorgoederenverbinding tussen Antwerpen en Duitsland (zoals de 3RX- of IJzeren Rijn-corridor) is niet in de Nota Ruimte opgenomen. Afwegingen over dergelijke internationale verbindingen en de aanpak van de Brabantroute lopen via het MIRT en internationale overleggen met België en Duitsland.
ID	**651**
Samenvattende vraag	De indieners roepen op tot erkenning van de Maximacentrale als strategische energiehub van nationaal belang en om Flevoland te positioneren als energieregio van nationaal belang.
Antwoord	De gesprekken over de (strategische) toekomst van de Maximacentrale en omgeving en de mogelijkheden voor de realisatie van (onder meer) een energiehub vinden momenteel nog plaats tussen Rijk en regio. In de Nota Ruimte wordt hier niet op vooruit gelopen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**652**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat kernenergie en energie-intensieve ontwikkelingen in Zeeland integraal moeten worden afgewogen. Zij vragen aandacht voor effecten op natuur en leefbaarheid en voor de bouwfase.
Antwoord	Een integrale ruimtelijke afweging van de verschillende (energie)opgaven in een gebied is van belang, ook in Zeeland. In het NOVEX-gebied North Sea Port District wordt hier aan gewerkt. Ook bij een mogelijk vervolg op de projectprocedure voor de bouw van de eerste twee nieuwe kerncentrales in Zeeland worden de andere opgaven in deze regio betrokken. De effecten op natuur en leefbaarheid worden daarin ten behoeve van besluitvorming over vergunningen in beeld gebracht en betrokken, alsmede de benodigde ruimtelijke effecten in de bouwfase van de nieuwe kerncentrales.
ID	**653**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat nieuwe kerncentrales ongewenst zijn. Zij vragen bijzondere aandacht voor de risico's van een kerncentrale bij de Eemshaven, ook met het oog op het bestaande en nog niet opgeloste aardbevingsprobleem in de provincie Groningen, de opslag van kernafval en de gevolgen voor grensregio's in Duitsland.
Antwoord	Voor een vergunning voor de bouw van een nieuwe kernreactor vindt plaats op basis van strenge (intern)nationale voorschriften. Onderdeel van deze voorschriften zijn externe risico's waaronder aardbevingen. Het radioactief afval dat wordt voortgebracht door de nieuwe kernreactoren wordt verplicht opgeslagen bij de COVRA in Zeeland. COVRA slaat het radioactief afval op in het Hoog Radioactief Behandelings- en Opslag Gebouw (HABOG). Het HABOG is specifiek ontworpen en gebouwd voor het veilig bovengrondse opslaan van het afval voor de lange termijn. In de Nota Ruimte worden deze keuzes niet gemaakt, maar in een projectprocedure worden de uitgangspunten van de Nota Ruimte meegenomen. In de projectprocedure voor de twee nieuwe kerncentrales worden derhalve deze strenge normen als uitgangspunt genomen en meegewogen in de beoordeling van de potentiële locaties. Het onderzoek naar de locatie voor kerncentrales 1&2 heeft daarbij speciale aandacht besteed aan de combinatie van kerncentrales en de aardbevingenproblematiek in de provincie Groningen. Dit heeft ons geleerd dat de beoogde kerncentrales goed bestand zijn tegen de bevingen die waargenomen en te verwachten zijn in Groningen.
ID	**654**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om structurele grensoverschrijdende afstemming over nucleaire ontwikkelingen. Zij pleiten voor gezamenlijke risicoanalyses, noodplanning en transparantie.
Antwoord	Het kabinet volgt de nucleaire ontwikkelingen in het buitenland met belangstelling en staat hierover in contact met andere Westerse landen. Deze gesprekken worden in het kader van het Nationaal Plan Energiesysteem, het Programma SMR's en de ontwikkeling van kerncentrales gevoerd. De Nota Ruimte biedt hiervoor ruimtelijke kaders en voorwaarden die meegenomen worden bij ruimtelijke projecten en programma's. Binnen deze trajecten vindt ook grensoverschrijdende afstemming plaats.
ID	**655**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat opslag van radioactief afval en waterstof zorgvuldig en integraal, dus ook ruimtelijk, moet worden afgewogen, binnen de juiste wettelijke kaders. Zij vragen om duidelijkheid over (de besluitvorming over) eindberging, veiligheid en gevolgen voor bodem en leefomgeving.
Antwoord	De opslag en transport van kernafval worden beoordeeld bij de locatiekeuze voor een eventuele kerncentrale of SMR. Het veilig opslaan en transport van kernafval valt onder de vergunning die door de Autoriteit Nucleaire Veiligheid en Stralingsbescherming wordt afgegeven bij de bouw van een kerncentrale. In het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) II zal transport en opslag van kernafval worden meegewogen bij eventuele potentiële voorkeursgebieden voor nieuwe kerncentrales of SMR's. Voorts wordt door het Rijk gewerkt naar besluitvorming over de eindberging van radioactief afval rond 2050.
ID	**656**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor Small Modular Reactors en andere kernenergietechnieken. Zij pleiten voor ruimtelijke ondersteuning en nadere uitwerking van deze mogelijkheden.
Antwoord	In maart 2024 heeft het kabinet de programma aanpak SMR's aan de Tweede Kamer verzonden en in juni 2026 de Routekaart 7 GW Kernenergie in 2050. Hierin is de ambitie en de aanpak langs een viertal sporen voor kernenergie, waaronder SMR's opgenomen. De uitgangspunten van de Nota Ruimte worden concreter uitgewerkt in de verdere uitwerking van het programma SMR's en het volgende Programma Energiehoofdstructuur.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**657**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte meer richting moet geven aan nationale energienetwerken. Zij vragen om een integrale visie, concrete keuzes, ook ten aanzien van ruimtelijke condities en randvoorwaarden, juridische borging, betere afstemming met decentrale overheden en meer samenhang tussen economie, energietransitie en leefomgeving.
Antwoord	De Nota Ruimte werkt vanuit de principes van energieplanologie om de ruimtelijke ordening en energiesysteem-keuzes in samenhang te brengen. Op diverse thema's wordt ook handelingsperspectief gegeven in de Nota Ruimte, denk bijvoorbeeld aan netbewuste nieuwbouw of buisleidingen. Het klopt dat nog niet op alle onderwerpen het handelingsperspectief en de transitiepaden al helemaal helder zijn. Dit wordt komende tijd uitgewerkt via o.a. de actualisaties van het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE), Programma Energie Hoofdstructuur (PEH) en Nationaal Programma Energiesysteem (NP ES). Naar deze programma's wordt in de Nota Ruimte reeds verwezen. Uw zienswijze heeft daarom niet tot aanpassingen geleid.
ID	**658**
Samenvattende vraag	De indieners dringen aan om versnelling van grote energie-infrastructuurprojecten. Zij vragen prioriteit voor corridors, netverzwaring en aanlandingen die nodig zijn voor regionale en industriële ontwikkeling, maar ook om duidelijkheid over (de planning van) de uitvoering.
Antwoord	Het voortvarend inzetten op – en voorkomen van vertragingen rond noodzakelijke verzwaringen van de energie-infrastructuur is een duidelijke inzet van de Ontwerp-Nota Ruimte. En, onder meer naar aanleiding van uw zienswijzen, wordt de Definitieve Nota Ruimte nog verder aangescherpt op de urgentie van dit vraagstuk en de samenhang met andere urgente opgaven.
ID	**659**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor beter benutten van bestaande energie-infrastructuur. Zij vragen om een integraal kader waarin bestaande en nieuwe energiefuncties in samenhang worden bekeken.
Antwoord	Het beter benutten van het bestaande energiesysteem en het waar mogelijk combineren en bundelen van energie-infrastructuur is inderdaad een belangrijke inzet in de Nota Ruimte. Onder meer gelet op uw zienswijzen wordt de Rijksinzet op dit vraagstuk aangevuld in de Definitieve Nota Ruimte. Zo wordt een meer uitgebreide verwijzing opgenomen naar het Landelijk Actieprogramma Netcongestie, spoor Beter Benutten. En is de inzet op o.a. netbewuste nieuwbouw en buisleidingen aangescherpt.
ID	**660**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie-infrastructuur zorgvuldig moet worden ingepast. Zij vragen om bundeling, bescherming van natuur en landbouwgrond, volledige compensatie bij schade en een zorgvuldige afweging in relatie tot andere ruimteclaims.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte beschrijft de aanpak om te komen tot een zorgvuldige omgang met landbouwgrond. Deze aanpak geldt onverminderd voor energieprojecten. Het aspect nadeelcompensatie valt buiten scope van de Nota Ruimte, maar wordt meegenomen in o.a. het Landelijk Actieprogramma Netcongestie (LAN).
ID	**661**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om het beter in beeld brengen van internationale energienetwerken en -knooppunten. Zij pleiten voor een integrale visie op grensoverschrijdende verbindingen.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte is op verschillende plekken aandacht gegeven aan het belang van grensoverstijgende energienetwerken en -knooppunten, o.a. op het gebied van waterstof en elektriciteit. Uitwerking en nadere keuzes hierover vinden plaats in het kader van Programma Energiehoofdstructuur (PEH).
ID	**662**
Samenvattende vraag	De indieners dringen aan op regionale aansluitingen op de waterstofbackbone. Zij stellen dat dit noodzakelijk is voor verduurzaming van regionale industrie en economische ontwikkeling.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte is beschreven dat voor de cluster 6-gebieden perspectief op tijdige aanleg van (duurzame) energie-infrastructuur van groot belang is. En wordt verwezen naar het traject dat momenteel loopt waarin door Rijk en regio de kansen voor regionale aftakkingen van de waterstofbackbone in kaart worden gebracht. Dit traject loopt nog, in de definitieve Nota Ruimte kunnen we hier niet op vooruit lopen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**665**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aandacht voor de impact van energie-infrastructuur op UNESCO Werelderfgoed, zoals de Hollandse Waterlinies, Droogmakerij de Beemster en de Waddenzee. De indieners willen dat deze effecten ruimtelijk worden meegewogen.
Antwoord	Onder meer naar aanleiding van uw zienswijzen, maar ook naar aanleiding van de recent opgeleverde landelijk dekkend Heritage Impact Assessment (LHIA), zijn in de Definitieve Nota Ruimte de passages aangescherpt over hoe de verzwaring en uitbreiding van het energiesysteem zich verhoudt tot UNESCO Werelderfgoed. Er wordt toegelicht dat de LHIA in beeld heeft gebracht hoe in een vroeg stadium het belang van de instandhouding van werelderfgoed in de planvorming meegenomen kan worden en hoe effecten aan de hand van de schadebeperkingshiërarchie van UNESCO gemitigeerd kunnen worden. Voor veel projecten zijn er effectieve maatregelen voorhanden. Waar nog knelpunten resteren is er gebiedsgericht maatwerk nodig.
ID	**666**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan constructief mee te willen werken aan de 380 kV-verbinding door Heerenveen. De indieners vragen om tijdige afstemming over ruimtelijke inpassing en koppelkansen.
Antwoord	Nadere planvorming en locatiebesluiten van 380 kV-verbindingen verlopen via de projectbesluitprocedure.
ID	**667**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat onvoldoende ruimte wordt gereserveerd voor CO_2-vrije gascentrales en grootschalige opslag. Gevraagd wordt om deze functies mee te nemen voor de balans van het energiesysteem.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte is het belang van (het verduurzamen van) energiecentrales en grootschalige opslag beschreven. Een nadere uitwerking hiervan wordt gemaakt in het Programma Energiehoofdstructuur (PEH).
ID	**668**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over waterstofelektrolyse in relatie tot waterbeschikbaarheid Twente. Er wordt gesteld dat provinciale ambities en ruimtelijke randvoorwaarden beter op elkaar moeten worden afgestemd.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte bevat richtinggevende uitspraken over hoe grote nieuwe watervragers, zoals elektrolysers, zich dienen te verhouden tot o.a. waterbeschikbaarheid. Zo wordt gesteld dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden, en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Ook worden alle gebruikers gevraagd zich aan te passen op afnemende waterbeschikbaarheid door klimaatverandering. Omgang met (grote) (koel)watervragers wordt nader uitgewerkt via het Programma Energie Hoofdstructuur (PEH) in samenhang met het Nationaal Waterprogramma (NWP). Indiener vraagt hoe deze keuzes uitpakken voor mogelijke lokale waterstofproductie. Dit zal onderdeel zijn van een gebiedsgerichte uitwerking. Het PEH gaat over energiefuncties van nationaal belang, hier worden elektrolysers vanaf 100 MW meegenomen.
ID	**669**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een stabiel elektriciteitsnet essentieel is voor vitale functies. Zij vragen om aandacht voor meekoppelkansen bij nieuwe energie-infrastructuur.
Antwoord	Deze zienswijze wordt beschouwd als steun voor de lijn zoals vastgelegd in de Ontwerp-Nota Ruimte.
ID	**670**
Samenvattende vraag	De indieners vragen de veiligheidsrisico's van nieuwe energievormen concreter uit te werken. De indieners willen meer duidelijkheid over de relatie tussen de milieuzonering (en dus veilige woon- en werkomgevingen) en de veiligheidsrisico's die aan de verschillende vormen van de energietransitie kleven.
Antwoord	Indieners geven terecht aan dat de energietransitie nieuwe uitdagingen met zich meebrengt op het gebied van veiligheid. Als Rijk wordt hierop gestuurd via diverse programma's. Zo wordt veiligheid nadrukkelijk meegenomen bij de uitwerking van het Programma Energiehoofdstructuur II (PEH). En lopen er specifieke trajecten, zoals de ontwikkeling van veiligheidsrichtsnoeren voor waterstof(dragers). In de Nota Ruimte worden de relevante veiligheidsissues geagendeerd, in de uitvoeringsstrategie worden de beleidstrajecten opgenomen waar dit wordt uitgewerkt. Uiteindelijk worden alle nieuwe vergunningen getoetst op de eisen voor externe veiligheid. Waar nodig zijn deze eisen geactualiseerd zoals bij de energieopslagsystemen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**671**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om een toekomstbestendige en robuuste energiehoofdstructuur voor de Metropoolregio Utrecht. Er wordt gesteld dat leveringszekerheid nodig is voor woningbouw en economische ontwikkeling.
Antwoord	Inzet van de Ontwerp-Nota Ruimte is nadrukkelijk gericht op het tijdig programmeren van een toekomstbestendig en robuust energiesysteem, ten behoeve van zowel verduurzaming als realisatie van ruimtelijk-maatschappelijke opgaven. Dit geldt evenzeer voor de MRU-regio en de actuele netcongestie-problematiek in dit gebied onderstreept de noodzaak voor versnelling. In de Definitieve Nota Ruimte is de inzet van het Rijk om netcongestie-projecten te versnellen aangevuld o.b.v. de nieuwste afspraken daarover.
ID	**672**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of internationale kernenergie-uitwisseling een alternatief kan zijn voor nieuwe kerncentrales in Nederland. De indieners willen weten of dit ruimtelijk efficiënter is.
Antwoord	Energie uit kerncentrales in het buitenland kan via de elektriciteitsnetwerken worden uitgewisseld. Nederland staat in verbinding met de rest van Noordwest-Europa via interconnecties, waardoor Nederland overschotten kan exporteren en tijdens tekorten kan importeren. Op het moment dat kernenergie is omgezet naar elektriciteit wordt dit samengebracht met andere vormen van elektriciteit en is de bron daarvan niet meer te onderscheiden. Het kabinet heeft als doelstelling om een energiemix te ontwikkelen waarmee Nederland (meer) onafhankelijk wordt van het buitenland, deze energie betaalbaar is en de leveringszekerheid daarvan gegarandeerd. Hiervoor is ook in Nederland ruimte nodig.
ID	**674**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat watergebonden bedrijventerreinen beter moeten worden beschermd. De indieners pleiten voor erkenning van de maritieme maakindustrie als sector met nationale veiligheids- en energiebelangen. De indieners vragen om beter instrumentarium voor sturing op bedrijventerreinen. Zij vragen om duidelijkheid over functieselectie, milieuruimte, compensatie en verantwoordelijkheden
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) wordt ruimtelijke ordening ingezet om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. In deze visie worden vier werkmilieus geschetst, waaronder het productiemilieu. Voor de maakindustrie is betere bescherming van bedrijventerreinen met unieke kenmerken belangrijk. Denk aan bedrijventerreinen die multimodaal ontsloten zijn, die grootschalig watergebonden zijn of locaties die geschikt zijn voor bedrijvigheid met milieuhinderlijke functies. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden, mits passend binnen de leefomgeving vanuit gezondheid, milieu en omgevingsveiligheid. In de uitvoeringsagenda's, zoals de uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie en Nota Ruimte, worden interbestuurlijke afspraken gemaakt van deze uitgangspunten
ID	**675**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of het Rijk uitspraken doet over toekomstige economische clusters in relatie tot de arbeidsmarkt. De indieners stellen dat de samenhang met arbeidsmigratie, huisvesting en sociale voorzieningen ontbreekt.
Antwoord	De nota ruimte geeft richting aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland, met als uiteindelijk doel een goede balans tussen het beschermen, benutten en vraaggericht en strategisch uitbreiden van onze fysieke leefomgeving. Maatschappelijke en economische ontwikkelingen, waaronder de ontwikkeling van demografie en arbeidsmigratie zijn belangrijke parameters voor de Nederlandse economie in de toekomst. De implementatie van de uitvoering vindt plaats in uitvoeringsagenda's, zoals de uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie en Nota Ruimte. Onderdeel van de uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie zijn prognoses van de vraag naar ruimte voor bedrijven. Hierbij wordt ook gekeken naar de economische en demografische trends (inclusief migratie) die per deelregio worden verwacht. Daarnaast geldt voor beide agenda's dat er ook aandacht voor sociale vraagstukken.

2.4.5 Bouwsteen: Energie-intensieve industrieclusters

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**680**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om grootschalige integrale energie-water-natuurprojecten ruimtelijk en beleidsmatig te faciliteren.
Antwoord	Ten aanzien van de zienswijze is relevant dat enerzijds de Nota Ruimte het belang onderschrijft van meer flexibele energieopwekking en energieopslag en het ontwikkelen van een diversiteit aan energiebronnen. Anderzijds geeft de Nota Ruimte ontwikkelprincipes voor ontwikkelingen op en rond water en natuur. Concrete initiatieven kunnen vervolgens hierop beoordeeld worden en eventueel tot ontwikkeling worden gebracht. De zienswijze is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**681**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor duidelijke kaders en een concreet ontwikkelingsperspectief voor energie-intensieve industrieclusters inclusief de rol van tuinbouwsector in de energietransitie. Zij vragen om versnelling van verduurzaming, infrastructuur en investeringen.
Antwoord	De energie-intensieve industrieclusters zijn inderdaad van groot belang voor de Nederlandse economie en ons verdienvermogen. Het Rijk zet daarom de ingezette gebiedsgerichte samenwerkingen in de haven- en industrieclusters voort, bijvoorbeeld in de NOVEX-haven- en industriegebieden. In deze gebieden zijn ontwikkelperspectieven vastgesteld: integrale langetermijnvisies ondertekend door overheden, verschillende ministeries en (haven)bedrijven. Nu worden uitvoerings- en regionale investeringsagenda's opgesteld om de uitvoering van deze visies te bewerkstelligen. Hiermee wordt invulling gegeven aan uw zienswijze.
ID	**682**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat wind- en zonne-energie beperkingen kennen in opbrengst, ruimtelijke inpassing en economische haalbaarheid.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat in op de ruimtelijke gevolgen van de energietransitie, waarin Nederland van een hoofdzakelijk fossiele energievoorziening overschakelt naar duurzame bronnen. Wind- en zonne-energie maken hier nu en in de toekomst een zeer belangrijk onderdeel van uit. Maar hebben tevens ruimtelijke implicaties die richting toekomst worden afgewogen. De Nota Ruimte hanteert het recente besluit van het kabinet voor een afstandsnorm van twee keer de tiphoogte voor windturbines op land (Kamerstukken, 2026-2027, 3983, nr. 450) en de aangescherpte voorkeursvolgorde zon als randvoorwaardelijk richting de toekomst. Het Landelijk Ondersteuningsprogramma Energiesysteem (LOE) geeft de nadere uitwerking van deze opgave.
ID	**683**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor duidelijke ruimtelijke keuzes die de transitie van Chemelot versnelling van energie- en grondstoffeninfrastructuur, waaronder waterstof ondersteunen en fysieke en milieucontouren rond Chemelot borgen. Zij vragen om Chemelot aan te wijzen als versnellingsgebied met een duidelijk strategisch profiel en verwijzingen naar verplaatsing te schrappen. Graag uitleg aanduiding van Chemelot als flex- en bufferfunctie voor energie en afweging strategische uitbreiding in relatie tot woningbouw in Nederland en net over de grens.
Antwoord	Voor wat betreft de duidelijke ruimte keuzes waarvoor u pleit, is het kabinet op basis van het coalitieakkoord gestart met een nationale ruimtelijk-economische strategie voor de energie-intensieve haven- en industrieclusters, waar Chemelot er één van is. Ruimtelijke keuzes voor energiefuncties van nationaal belang worden in het Programma Energiehoofdstructuur II (PEH II) vastgelegd. In het afgelopen jaar is in opdracht van de ministeries van EZK en VRO en in samenwerking met de partijen in de clusters een ontwerpend onderzoek 'Schaarse ruimte in de energie-intensieve haven- en industrieclusters' uitgevoerd, dat als belangrijke input dient voor de nationale strategie. Het ontwerpend onderzoek moet verschillende resultaten opleveren: (a) scherpere strategische profielen voor de clusters, (b) ruimtelijk handelingsperspectieven en (c) bijbehorend instrumentarium. De komende periode zullen de regio en het Rijk op basis van de input uit het ontwerpend onderzoek verschillende mogelijkheden verkennen. Daarbij wordt onderzocht welke ruimtelijke keuzes voor Chemelot nodig en wenselijk zijn. Tegelijkertijd wordt bekeken hoe de fysieke en milieuruimte rond Chemelot kan worden geborgd. De effecten voor de binnenlandse en buitenlandse omgeving worden hierbij meegewogen. Via het PEH II maakt het Rijk ruimtelijke keuzes over het energiesysteem van nationaal belang, waaronder energieopslag, buisleidingen, elektriciteitscentrales en hoogspanningsinfrastructuur. Binnen het PEH II kunnen proactief gebieden voor energie worden gereserveerd, waardoor projecten versneld gerealiseerd kunnen worden. De interactie met het buitenland en de afwegingen met andere ruimtelijke ontwikkelingen, zoals woningbouw, zijn onderdeel van de Integrale Effectanalyse in PEH II.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**684**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om vereenvoudiging van vergunningverlening voor onderzoek en opschaling van circulaire materialen uit afvalstoffen.
Antwoord	Uw zienswijzen betreffen de vereenvoudiging van vergunningverlening door het herdefiniëren van in uw ogen strikte afvaldefinities. Dit is niet iets wat met behulp van de Nota Ruimte geregeld kan worden.
ID	**685**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de gezonde leefomgeving en milieugevolgen beter moeten worden meegewogen bij de transformatie van industrieclusters. Zij vragen om duidelijkheid over de ruimtelijke en milieukundige gevolgen van de energie- en circulaire transitie.
Antwoord	Het belang van een veilige leefomgeving en eventuele milieugevolgen zijn inderdaad cruciale aspecten van de ontwikkelingen in en rondom industrieclusters. Dit maakt daarom een belangrijk onderdeel uit van de nationale strategie industrieclusters waaraan het kabinet werkt, en zal per individueel haven- en industriecluster een hoofdrol spelen in de ontwikkeling en de nog te maken keuzes. De consequenties en de vertaling van de gekozen richting worden dus per cluster samen met de betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven vormgegeven. Uw zienswijzen over het beter meewegen van deze belangen wordt dus onderschreven en vormt input voor nadere uitwerking.
ID	**686**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe het vastleggen van fysieke contouren en milieucontouren door het Rijk zich verhoudt tot bestaande bevoegdheden van andere overheden. Zij vragen ook om welke contouren het dan gaat en wat dit betekent voor bestaande contouren, veiligheidsafspraken en lopende processen en hoe voorrang voor haven, industrie en grootschalige energiefuncties zich verhoudt tot CO_2-opslagprojecten en stikstofregels. Indieners vragen om in de regierol van het Rijk de ruimte voor bedrijvigheid en de hinder die dit mogelijk met zich mee brengt in luchtkwaliteit, geluid en gezondheidsrisico's in balans te brengen voor een schonere, veiligere en gezondere leefomgeving.
Antwoord	Het vastleggen van fysieke- en milieucontouren is, net als het beter borgen van het belang van een gezonde en veilige leefomgeving, een belangrijk onderdeel van de nationale strategie industrieclusters waaraan het Rijk werkt. Het vastleggen van contouren is maatwerk en vraagt inderdaad per cluster een belangenafweging tussen voldoende ruimte voor industriële en economische activiteiten enerzijds en de bescherming van de leefomgeving anderzijds. Momenteel ontwikkelt het kabinet een methodiek voor het beter vastleggen en beschermen van de fysieke- en milieucontouren. Daarbij is het van belang dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om productieprocessen verder te verschonen en de veiligheid te verbeteren. Verschillende sturingsopties en instrumenten onder de Omgevingswet worden hierbinnen verkend. Te maken keuzes in de haven- en industrieclusters worden samen met de betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven vormgegeven. Doel is te komen tot een optimaal samenspel van rollen en bevoegdheden met meer doorzettingskracht. Hiervoor zullen voor de NOVEX-gebieden de NOVEX-trajecten worden gebruikt, waarbij bestaande ontwikkelperspectieven en uitvoeringsagenda's de basis vormen.
ID	**687**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om concrete ruimtelijke bescherming van industrieclusters. Zij pleiten voor duidelijke bufferzones, passende milieuzonering en helderheid over de betekenis van gevoelige functies nabij deze clusters.
Antwoord	Het vastleggen van fysieke en milieucontouren is, net als het beter borgen van het belang van een gezonde en veilige leefomgeving, een belangrijk onderdeel van de nationale strategie industrieclusters waaraan het Rijk werkt. Momenteel ontwikkelt het kabinet een methodiek voor het beter vastleggen en beschermen van de fysieke- en milieucontouren. Daarbij is het van belang dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om productieprocessen verder te verschonen en veiliger te maken. Deze uitwerking van contouren is maatwerk per cluster. Daarbij is het mogelijk om te bufferen. In het sectorhoofdstuk Gezonde, schone en veilige leefomgeving geeft de Nota Ruimte verder een aantal richtinggevende keuzes mee die er op zien om gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen. Een hiervan is om woningbouw te scheiden van functies als zware industrie met activiteiten die risico's met zich meebrengen en hinder veroorzaken voor omwonenden. Dit betekent terughoudendheid met het plaatsen van nieuwe woningbouw, scholen en ziekenhuizen in de buurt van industrieclusters. In de uitwerking van de contouren per cluster wordt het daarmee voldoende mogelijk om de belangenafweging tussen voldoende ruimte voor industriële en economische activiteiten enerzijds en de bescherming van een gezonde, schone en veilige leefomgeving anderzijds te maken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**688**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Powerport regio Moerdijk correct en consistent weer te geven in tekst en kaartbeeld. De indieners pleiten voor een duidelijk nationaal strategisch profiel voor Moerdijk met aandacht voor de koppeling van de opgave van Moerdijk met de energie-infrastructuur, internationale corridors en regionale economische ecosystemen. Daarbij verzoeken zijn ook om de Powerport regio Moerdijk aan te wijzen als NOVEX-gebied vanwege de complexe stapeling van nationale opgaven.
Antwoord	De uitwerking van de strategische profilering van de haven- en industrieclusters onder de Nota Ruimte vindt plaats in de nationale strategie industrieclusters waaraan het Rijk nu werkt. De ontwikkelingen in en rondom Powerport Moerdijk maken hier onderdeel van uit en vragen specifieke aandacht. De definitieve Nota Ruimte, alsook de kaartbeelden, zal worden aangescherpt op basis van de meest recente afspraken in het kader van Powerport Regio Moerdijk. Voor dit gebied en de omgeving wordt aangesloten bij bestaande samenwerkingsstructuren.
ID	**689**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Powerport regio Moerdijk geen ruimte kan bieden aan kernenergie. Zij verzoeken de inleidende tekst voor de energie-intensieve clusters hierop aan te passen
Antwoord	In de tekst waarnaar wordt verwezen staat dat de energie-intensieve industrieclusters de locaties zijn waar het Rijk naar kijkt voor de eerstvolgende kerncentrales, omdat deze hier (relatief) het beste in te passen zijn. Deze constatering is feitelijk en de Powerport regio Moerdijk is hier niet genoemd. Nadere keuzes over toekomstige nucleair vermogen in ons land worden gemaakt in het kader van Programma Energiehoofdstructuur (PEH).
ID	**690**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het aan de gemeente is om de afweging te maken ten aanzien van milieucontouren, veiligheid en leefbaarheid. Het van Rijkszijde vaststellen van milieucontouren of uitbreiding van industrieclusters en het accepteren van een toename van de milieubelasting in sommige gebieden past niet bij de lokale verantwoordelijkheid voor veiligheid en leefbaarheid. Indieners verzoeken het Rijk rekening te houden met de randvoorwaarden op leefbaarheid zoals door de gemeente Moerdijk is vastgesteld eind 2025.
Antwoord	Veel van de afwegingen op milieucontouren, veiligheid en leefbaarheid zijn via de Omgevingswet en de Amvb's zijn belegd bij gemeenten. Als onderdeel van de Nationale Strategie Industrieclusters werkt het Rijk de mogelijkheden voor het vastleggen van de fysieke contouren en de milieucontouren verder uit. Momenteel wordt hier een methodiek voor ontwikkeld, waarbij het van belang is dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om de productieprocessen verder te verschonen en veiligheid te verbeteren. Het vastleggen van fysieke en milieucontouren is maatwerk per cluster. De cluster specifieke consequenties en de vertaling van de gekozen richting worden samen met de betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven vormgegeven. Doel is te komen tot een optimaal samenspel van rollen en bevoegdheden met meer doorzettingskracht. Voor de Powerport regio Moerdijk geldt dat er in relatie tot de verdere uitwerking van het strategische profiel wordt gezocht naar de beste samenwerkingsvorm om dit te bereiken.
ID	**691**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat digitale veiligheid beter moet worden geborgd bij energie- en industrieclusters.
Antwoord	Het appèl voor het borgen van de digitale veiligheid van Nederland is er een van groot belang. Het (digitaal) weerbaarder maken van Nederland is daarom een prioriteit van het kabinet. Dit wordt echter niet primair opgepakt in de Nota Ruimte, maar bijvoorbeeld wel in de Nederlandse Cybersecuritystrategie. Onderdeel hiervan is het beschermen van zogenaamde 'kritieke entiteiten': objecten, gebouwen en gebieden die van groot belang zijn voor de veiligheid en het welzijn van Nederland. Hier vallen de haven- en industrieclusters onder, maar ook bijvoorbeeld drinkwatervoorzieningen, het bankwezen en waterkeringen.
ID	**692**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water een bepalende randvoorwaarde is voor de transitie en uitbreiding van de industrie en energie. Zij vragen om duidelijkheid over zoetwaterbeschikbaarheid, Koelwater en proceswater, verzilting en de inrichting van piekwaterberging.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Waterbeschikbaarheid, waterkwaliteit en waterveiligheid zijn inderdaad sturende factoren in de ontwikkeling van de Nederlandse haven- en industrieclusters. In de nationale strategie industrieclusters waar het Rijk aan werkt wordt voor ieder cluster een strategisch profiel vormgegeven, samen met betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven. Dit is maatwerk per cluster, maar water, waaronder beschikbaarheid van zoet-, koel- en proceswater, is een van de bepalende randvoorwaarden voor de keuzes die hierin zullen worden gemaakt. Het NWP bevat rijkskeuzes en -maatregelen op het gebied van water, waaronder voor koelwater, zoetwaterbeschikbaarheid en waterveiligheid, kustuitbreiding en ruimtelijke reserveringen vanuit ruimte voor de rivieren die mede richting geven aan de ontwikkelingen. Ook waterafhankelijke bedrijven gevestigd op reguliere bedrijventerreinen, die bedrijven die water gebruiken als productiefactor en die bedrijven die worden bevoorraad over water en of exporteren over water, zullen zich beter moeten voorbereiden op de gevolgen van klimaatverandering. In de context van het NWP zullen hiervoor Rijk, medeoverheden en bedrijven maatregelen ontwikkelen.
ID	**693**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de rijksregie op energie-intensieve industrieclusters duidelijker moet worden uitgewerkt in concrete keuzes voor voor behoud ontwikkeling van deze clusters inclusief handelingsperspectieven en ruimte voor maatwerkafspraken door andere overheden. Zij vragen om helderheid over de positie van cluster 6 en erkenning van het zesde cluster in diverse delen van het land.
Antwoord	De definitieve Nota Ruimte wordt aangescherpt op hoe de Rijksregie op de energie-intensieve haven- en industrieclusters zal worden ingevuld, op basis van de nationale strategie industrieclusters waar het Rijk aan werkt. Voor de uitvoering en uitwerking van deze strategie zullen de NOVEX-gebieden en de NOVEX-trajecten worden gebruikt, waarbij bestaande ontwikkelperspectieven en uitvoeringsagenda's de basis vormen. Toewerken naar concrete handelingsperspectieven en ruimte voor maatwerkafspraken maakt voor alle clusters onderdeel uit van de aanpak. De zienswijzen gaan ook in op het bieden van meer erkenning en het expliciet maken van de invulling van de Rijksregie op de cluster 6-bedrijven. We onderschrijven in de (Ontwerp) Nota Ruimte het belang van de cluster-6-bedrijvigheid voor de economische opgaven waar Nederland voor staat. En beschrijven in de bouwstenen `Kansen voor regionale economie en energie' en 'Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen' hoe we als Rijk sturen op de doorontwikkeling van deze cluster 6-bedrijvigheid.
ID	**694**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ontwikkeling van industrieclusters afhankelijk is van robuuste randvoorwaarden. Zij vragen om borging van randvoorwaarden als energie-infrastructuur, transportcorridors, stikstofruimte, netcapaciteit en CO2-netwerken, maar ook wat betekend de inzet op een ruimtelijk economisch vestigingsklimaat en welke functies passen daarbij of in nabijheid.
Antwoord	De zienswijzen gaan in op cruciale randvoorwaarden voor de ontwikkeling van de nationale energie-intensieve industrieclusters. De noodzaak om deze randvoorwaarden op orde te krijgen wordt onderschreven, en in de Nota Ruimte wordt bijvoorbeeld reeds expliciet ingegaan op het creëren van extra netcapaciteit, het versterken van transportcorridors en het oplossen van problematiek rondom stikstof. Uw zienswijzen onderstrepen de noodzaak om deze ontwikkelingen te realiseren. Een toekomstbestendige, circulaire economie is een van de nationale belangen in de Nota Ruimte; duurzame winning van (bouw)grondstoffen is daar onderdeel van, net als optimaal gebruik en hergebruik van grondstoffen.
ID	**695**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om zorgvuldige benutting van haven- en industriegebieden. Zij stellen dat primaire havenfuncties en maritieme clusters met nationale betekenis voldoende ruimte en aandacht moeten krijgen.
Antwoord	De zienswijzen onderstrepen het belang van het beschermen van primaire havenfuncties en binnen de haven- en industrieclusters. Het beschermen van deze functies is van groot belang, en het is dan ook één van de redenen waarom het Rijk haar regierol in deze gebieden vergroot. Hoe de primaire havenfuncties het best beschermd kunnen worden, is maatwerk en hangt af van de specifieke gebiedskenmerken, de beschikbare (fysieke en milieu)ruimte, de positie in (inter) nationale netwerken en de belangen en (groei)ambities van gevestigde bedrijven in het regionale ecosysteem. In hoofdstuk 8 'Economie en Energie' van de Nota Ruimte worden een aantal richtinggevende keuzes weergegeven.
ID	**696**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer ruimte en ondersteuning voor verduurzaming en innovatie. Zij vragen aandacht voor duurzame technologie, duurzame brandstoffen, waterstofinfrastructuur en innovatieve bedrijven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het Rijk ondersteunt de noodzaak om onze industrie te verduurzamen. Innovatie, waaronder het stimuleren van innovatieve bedrijvigheid in verscheidene sectoren en het realiseren van waterstofinfrastructuur, maakt onderdeel uit van de inzet die het Rijk hierop pleegt. Daarmee wordt invulling gegeven aan de door u ingebrachte zienswijzen.
ID	**697**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Emmen en het noordelijk industriecluster explicieter moeten worden erkend in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor een integrale positionering van Emmen, Eemshaven, Delfzijl, Oosterhorn en Veendam als samenhangend strategisch industriecluster.
Antwoord	Het industriecluster Noord-Nederland bevat de haven- en industriegebieden Eemshaven, Delfzijl en Emmen. Dit cluster wordt in de Nota Ruimte erkend als een haven- en industriecluster van nationaal belang. In de uitwerking van de nationale strategie industrieclusters wordt het industriecluster Noord-Nederland als één geheel beschouwd. Daarom wordt onderzocht hoe het zuidelijke gedeelte van dit industriecluster kan worden betrokken bij de governance van het NOVEX-gebied Groningen, Masterplan Zeehavens.
ID	**698**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de bereikbaarheid van Eemsdelta en Eemshaven als nationaal belang moet worden beschouwd. Zij vragen aandacht voor infrastructuur, achterlandverbindingen en corridors.
Antwoord	In het NOVEX-gebied Groningen, Masterplan Zeehavens, werken Rijk en regio aan een Integrale Mobiliteitsanalyse waarin de effecten van de ruimtelijke ontwikkelingen op het mobiliteitssysteem van de gehele provincies Groningen en Drenthe in kaart worden gebracht. De uitkomsten van deze analyse worden meegenomen in de verdere ontwikkeling van het industriecluster Noord-Nederland.
ID	**699**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor erkenning van de Eemshaven en het achterland als nationale energie- en waterstofcluster, een duidelijk profiel, juiste verbeelding aanlandingen wind aan zee op kaarten en schrappen Eemshaven als zoeklocatie voor kernenergie. Zij stellen dat daarbij ook de brede ontwikkeling van de regio met woningbouw, arbeidsmigratie, mobiliteit, onderwijs, voorzieningen en aandacht voor de milieudruk vanuit zware industrie moeten worden meegenomen.
Antwoord	De Eemshaven is als onderdeel van het industriecluster Noord-Nederland aangeduid als energie-intensief haven- en industriecluster van nationaal belang. De strategische profilering van en gedetailleerdere keuzes over dit cluster worden opgepakt in de nationale strategie industrieclusters waar het Rijk aan werkt. Deze keuzes worden niet alleen door het Rijk gemaakt, maar juist samen met de regio. Hiervoor zal ook de governance van het NOVEX-gebied Groningen | Masterplan Zeehavens worden ingezet, waarbinnen ook de brede ontwikkelingen worden meegenomen waar u in uw zienswijzen naar verwijst. De besluitvorming rondom de Eemshaven als zoeklocatie voor kernenergie verloopt niet via de Nota Ruimte, maar via de projectprocedure. De Nota Ruimte zal hier niet op vooruit lopen. Tot slot is relevant dat Rijk en regio hebben afgesproken in het bestuurlijk overleg leefomgeving d.d. 3 september 2026 om een breder gesprek te voeren over de ontwikkeling van de regionale en nationale energievoorziening in Groningen.
ID	**700**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de gevolgen van gaswinning, veenoxidatie en bodemdaling beter moeten worden erkend in de Nota Ruimte. Zij vragen aandacht voor Nij Begun en het langjarige perspectief voor Groningen inclusief bescherming UNESCO-status van de Waddenzee en het betrekken van gemeenten bij ruimtelijke keuzes.
Antwoord	Er wordt gewezen op verscheidene impactvolle ontwikkelingen die spelen in (Noord-)Groningen. De gevolgen van de gaswinning en de relatie met Nij Begun zijn, zoals gesteld, onderwerp van gesprek in het NOVEX-gebied Groningen | Masterplan Zeehavens. Binnen deze NOVEX-samenwerking zijn gemeenten stevig vertegenwoordigd als gelijkwaardige samenwerkingspartners. De UNESCO-status van de Waddenzee speelt een grote rol bij de afwegingen die worden gemaakt over energie-infrastructuur rondom dit bijzondere en kwetsbare gebied.
ID	**701**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om nadere onderbouwing van het behouden van het Tata Steel-terrein als industriegebied. Zij vragen om alternatieve ruimtelijke keuzes, waaronder verplaatsing van tata-steel en woningbouw en natuurherstel op huidige locatie mee te nemen in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het Noordzeekanaalgebied is in de Nota Ruimte aangemerkt als een energie-intensief industriecluster van nationaal belang vanwege de strategische positie van het gebied binnen het nationale en internationale systeem van energie, grondstoffen en goederen. Het gebied huisvest belangrijke basisindustrieën en vormt een knooppunt voor de energievoorziening, internationale logistiek en industriële productie. Daarnaast is het NZKG van belang voor de energietransitie en de versterking van de strategische autonomie van Nederland. Vanwege de beperkte ruimte en juist omdat deze functies moeilijk ergens anders kunnen worden gevestigd, wil het Rijk voorkomen dat de beschikbare ruimte wordt verdrongen door andere functies. Als onderdeel van de nationale strategie industrieclusters werkt het Rijk de mogelijkheden voor het vastleggen van de fysieke contouren en de milieucontouren verder uit. Momenteel wordt hier een methodiek voor ontwikkeld, waarbij het van belang is dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om de productieprocessen verder te verschonen en de veiligheid te verbeteren. Specifiek voor Tata Steel is de inzet van het Rijk om met een maatwerkafspraak meerdere maatschappelijke doelen te dienen: grote klimaatwinst, het verminderen van de impact van het bedrijf op de leefomgeving en het verankeren van toekomstbestendige staalproductie in de IJmond. Alternatieven zijn eerder onderzocht en minder wenselijk gebleken (zie Kamerstuk 32813, nr. 1369).
ID	**702**
Samenvattende vraag	De indieners prijzen de keuze in Nota Ruimte om het Noordzeekanaalgebied als haven- en industriecluster van nationaal belang te noemen en beschermen. Zij vragen om duidelijkheid hoe deze keuze zich verhoudt tot het accommoderen van woningbouw in de regio volgens de VISTA-strategie. Ook vragen zij om te erkennen dat hier meerdere nationale belangen, waaronder de bijdrage aan de strategische autonomie en het internationaal knooppunt in het energie- en grondstoffensysteem, samenkomen die gebiedsgericht moeten worden afgewogen. De indieners vragen om de bestaande NOVEX-aanpak in het Noordzeekanaalgebied hierom expliciet te erkennen.
Antwoord	In oktober is de Kamerbrief over de 'nationale ruimtelijk-economische strategie haven- en industrieclusters' gepubliceerd. En de definitieve Nota Ruimte is hierop aangescherpt. In de aanscherping van de Nota Ruimte in het hoofdstuk economie en energie onder de bouwsteen haven- en industrieclusters maken we duidelijk dat, zoals ook deze indieners betogen, de toekomst van de haven- en industrieclusters integraal moet worden afgewogen ten opzichte van andere ruimtelijke opgaven in de omgeving. Voor het Noordzeekanaalgebied gaat het dan onder meer om de verstedelijkingsopgave (ook i.r.t. VISTA). Inzet van de Nota Ruimte is dat helderheid en duidelijkheid over de haven- en industriecontouren ook de verstedelijkingsopgave kunnen helpen. In datzelfde hoofdstuk wordt ook expliciet aandacht besteed aan de samenwerking binnen NOVEX Noordzeekanaalgebied. Verder is vastgelegd dat de NOVEX-samenwerking, dus ook voor Noordzeekanaalgebied, wordt benut en versterkt om uitwerking en uitvoering te geven aan de strategie haven- en industrieclusters. Hiervoor zullen voor de NOVEX-gebieden de NOVEX-trajecten worden gebruikt, waarbij bestaande ontwikkelperspectieven en uitvoeringsagenda's de basis vormen.
ID	**704**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken het Rijk om samen met gemeenten de strategische specialisatie van het NZKG in te vullen met aandacht voor de Energiehaven IJmond als cruciale schakel in de ontwikkeling van offshore wind in het NZKG , met het verzoek om deze expliciet in tekst én kaartbeeld op te nemen in de Nota Ruimte. Daarbij vragen indieners ook aan het Rijk om actieve inzet op strategische grondposities, Investeringen, borging van (milieu en stikstof) ruimte voor industrie en energie-infrastructuur (waterstof, elektriciteit, warmte, CO2-netten).
Antwoord	In oktober is de Kamerbrief over de 'nationale ruimtelijk-economische strategie haven- en industrieclusters' gepubliceerd (nr. 98973529). En de definitieve Nota Ruimte is hierop aangescherpt. In deze aanscherping maakt het Rijk duidelijk dat, zoals ook deze indieners betogen, de komende tijd het strategisch profiel van NZKG zal worden aangescherpt, in gezamenlijkheid tussen Rijk en regio. De Nota Ruimte geeft al een aantal kernpunten voor dit strategisch profiel. Zo is onder meer het belang van dit gebied in de energietransitie benoemd. En wordt 'Energiehaven' in het hoofdstuk economie & energie, bouwsteen haven- en industrieclusters expliciet als belangrijke ontwikkeling benoemd. De aanscherping gaat ook in op de inzet van het Rijk ten aanzien van onder meer grondbeleid, borging van milieu- en stikstofruimte en tijdige aanleg van energie-infrastructuur.
ID	**705**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de Houtrakpolder als integrale ruimtelijke opgave te benoemen. Zij stellen dat waterberging, ecologie, recreatie, veiligheid en energie-infrastructuur in samenhang moeten worden ontwikkeld.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In oktober is de Kamerbrief over de 'nationale ruimtelijk-economische strategie haven- en industrieclusters' gepubliceerd met hierin een verwijzing naar de Lange Termijn Ontwikkelrichting Houtrakpolder. En de definitieve Nota Ruimte is in hoofdstuk economie & energie, bouwsteen haven- en industrieclusters hierop aangescherpt. De Houtrakpolder wordt expliciet benoemd, met een verwijzing naar het lopende proces daar, o.a. de Lange Termijn Ontwikkelrichting Houtrakpolder. In dit proces worden onder andere ook opgaven rond natuur, landschap & ecologie, water & klimaat, energie, haven, recreatie, landbouw & open ruimte betrokken.
ID	**706**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor versnellingsgebieden in de Rotterdamse Haven [conform rapport Wennink] en snellere vergunningprocedures om innovaties mogelijk te maken en de stap naar uitvoering te versnellen.
Antwoord	Het Rijk gaat de mogelijkheid uitwerken om binnen de clusters versnellingsgebieden aan te wijzen in het kader van de Europese Clean Industrial Deal en Net Zero Industry Act. Daarnaast is de Rotterdamse haven aangewezen als een van de prioritaire economische clusters in de gebiedsgerichte stikstofaanpak van LVVN om vergunningverlening los te trekken. Om verduurzamingsinvesteringen ruimtelijk én financieel te faciliteren, gaat het Rijk de mogelijkheid uitwerken om binnen de industrieclusters zogeheten 'versnellingsgebieden' aan te wijzen. Dit gebeurt in het kader van de Europese Clean Industrial Deal en Net Zero Industry Act. Middels deze gebieden kan, met behulp van stimulerend Europees beleid en financiële kaders, de verduurzaming van de industrie en de vestiging van bedrijven voor schone technologieën maximaal worden ondersteund.
ID	**707**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor voldoende fysieke en milieuruimte voor de transitie van de Rotterdamse haven. Zij vragen om zeewaartse uitbreiding serieus te onderzoeken en ruimtelijk te borgen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt aangegeven dat voor het ruimtegebrek in de Rotterdamse haven verschillende oplossingsrichtingen worden verkend. Zeewaartse uitbreiding van de Maasvlakte is daarbij een van de te onderzoeken opties en is geen doel op zich of vooraf gemaakte keuze. Het behoud van de strategische voorraad zand voor de toekomstige waterveiligheid van Nederland worden meegewogen. Het vastleggen van fysieke en milieucontouren is een belangrijk onderdeel van de nationale strategie industrieclusters waaraan het Rijk werkt. Het vastleggen van contouren is maatwerk en vraagt per cluster een belangenafweging tussen voldoende ruimte voor industriële en economische activiteiten enerzijds en de bescherming van de leefomgeving anderzijds.
ID	**708**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aandacht voor de gevolgen van het industriecluster Rotterdam-Moerdijk voor milieuzonering, leefomgeving en woningbouw. Zij verzoeken om voldoende ruimte voor woningbouw en een gezonde leefomgeving te behouden.
Antwoord	Als onderdeel van de nationale strategie industrieclusters werkt het rijk de mogelijkheden voor het vastleggen van fysieke en milieucontouren verder uit. Het gaat hierbij om het beschermen van de bestaande ruimte. Momenteel wordt hier een methodiek voor ontwikkeld, waarbij het van belang is dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om de productieprocessen verder te verschonen en veiligheid te verbeteren. Het vastleggen van contouren is maatwerk en vraagt per cluster een belangenafweging tussen voldoende ruimte voor industriële en economische activiteiten enerzijds en de bescherming van de leefomgeving anderzijds. Te maken keuzes in de haven- en industrieclusters worden samen met de betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven vormgegeven. Doel is te komen tot een optimaal samenspel van rollen en bevoegdheden met meer doorzettingskracht. Hiervoor zullen voor de NOVEX-gebieden de NOVEX-trajecten worden gebruikt, waarbij bestaande ontwikkelperspectieven en uitvoeringsagenda's de basis vormen. Bij woningbouwplannen moet nu al rekening gehouden worden met de bestaande activiteiten in het industriecluster. Bij eventuele strategische uitbreiding van het industriecluster is het van belang om een integrale afweging te maken waarbij ook de belangen van woningbouw en gezonde leefomgeving worden meegenomen.
ID	**709**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat uitbreiding van fysieke en milieuruimte voor zeehavens en industrieclusters urgent is, evenals het verplaatsen van zware industrie naar locaties met passende faciliteiten. Zij verzoeken om hiervoor een programma in te richten en deze ruimte expliciet te beschermen en ruimtelijke informatie over geschikte locaties voor bedrijfsverplaatsing beschikbaarheid te maken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het Rijk onderschrijft het belang van voldoende ruimte voor de industrie. Het Nationaal Programma Verduurzaming Industrie heeft in 2025 het onderzoek 'Nationale prognose ruimtebehoefte industrieclusters' gepubliceerd. Daarin is de behoefte aan (milieu)ruimte van de vijf industrieclusters in beeld gebracht. Dit onderzoek is basis voor de Nota Ruimte. Daarom hebben we onder Economie Energie een bouwsteen opgenomen die zich richt op de vijf energie-intensieve industrieclusters. De uitkomsten van het onderzoek worden ook middels het programma verder uitwerkt in strategieën. Als onderdeel van de nationale strategie industrieclusters werkt het rijk de mogelijkheden voor het vastleggen van fysieke en milieucontouren verder uit. Momenteel wordt hier een methodiek voor ontwikkeld, waarbij het van belang is dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om de productieprocessen verder te verschonen. Het vastleggen van contouren is maatwerk en vraagt per cluster een belangenafweging tussen voldoende ruimte voor industriële en economische activiteiten enerzijds en de bescherming van de leefomgeving anderzijds.
ID	**710**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor versterking van de grensoverschrijdende samenwerking rond North Sea Port District. Zij vragen om voortzetting en versnelling van de NOVEX-aanpak met duidelijke bestuurlijke borging.
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte geeft in hoofdstuk 8.3 het volgende aan over grensoverschrijdende systemen: al deze netwerken en clusters zijn weer onderdeel van een groter Noordwest-Europees systeem voor energie, vervoer en economie, en functioneren dus ook grensoverschrijdend. Ook wordt samenwerking op Noordwest-Europees niveau essentieel genoemd bij grensoverschrijdend vervoer. We zetten in op het versterken van de samenwerking op het gebied van ruimte en mobiliteit met onze buurlanden. Zo kan worden gedacht aan het stimuleren van de samenwerking tussen havens met onze buurlanden en het verder stimuleren van internationaal spoorvervoer in Europees verband, om een alternatief te vormen voor vluchten op korte afstanden. We kiezen ervoor om voor de vijf energie-intensieve clusters een scherpere langetermijnstrategie op te stellen met een sterke regierol van het Rijk, om daarmee te borgen dat de cruciale (nationale) functies tot hun recht komen. Dit vraagt om maatwerk per gebied én om overkoepelende keuzes op (inter)nationaal niveau. Het NOVEX-gebied North Sea Port District zal hiervoor worden ingezet.
ID	**711**
Samenvattende vraag	De indieners stellen North Sea Port richting 2040 een urgente ruimtelijke opgave heeft met verduurzaming, intensivering en uitbreiding van industrie en de verzwaring van de energie-infrastructuur. Zij vragen om nationale regie op intensieverruimtegebruik en het verkennen van strategische uitbreiding met borging van de benodigde voorwaarden, waaronder landschappelijke inpassing. Daarbij pleiten indieners voor een overgang naar nieuwe duurzame industrie in Zeeland.
Antwoord	In oktober is de kamerbrief 98973529 over de 'nationale ruimtelijk-economische strategie haven- en industrieclusters' gepubliceerd. En de definitieve Nota Ruimte is hierop aangescherpt. De vijf energie-intensieve industrieclusters vormen nu belangrijke knooppunten in een internationaal netwerk van corridors voor vervoer van goederen, grondstoffen en energiedragers. Daarnaast zitten hier belangrijke basisindustrieën voor de strategische autonomie en een brede economie in Nederland. De industrieclusters hebben nationaal en internationaal een belangrijke rol in de transitie naar een duurzame en circulaire samenleving. We kiezen ervoor om voor de vijf energie-intensieve clusters een scherpere langetermijnstrategie op te stellen met een sterke regierol van het Rijk, om daarmee te borgen dat de cruciale (nationale) functies tot hun recht komen. Vanwege de schaalgrootte en complexiteit van de opgaven beschouwen we de vijf energie-intensieve clusters als van nationaal belang. We versterken de rijksregie op de ruimtelijke ordening in en om de clusters. Als onderdeel van de nationale strategie industrieclusters werkt het rijk de mogelijkheden voor het vastleggen van fysieke en milieucontouren verder uit. Momenteel wordt hier een methodiek voor ontwikkeld, waarbij het van belang is dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om de productieprocessen verder te verschonen. Het vastleggen van contouren is maatwerk en vraagt per cluster een belangenafweging tussen voldoende ruimte voor industriële en economische activiteiten enerzijds en de bescherming van de leefomgeving anderzijds. Dit vraagt om maatwerk per gebied én om overkoepelende keuzes op (inter)nationaal niveau.

2.4.6 Algemeen Economie en energie

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**715**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om eerdere zienswijzen en regio-adviezen te betrekken bij het opstellen van de Nota Ruimte.
Antwoord	Voor het opstellen van de Nota Ruimte is intensief inhoud opgehaald bij de provincies, met name vanuit de door de provincie ingestuurde ruimtelijke voorstellen. Hierin zijn ook regio-adviezen meegenomen. Daarnaast zijn er de afgelopen jaren meermaals gesprekken gevoerd met provincies, gemeenten en waterschappen over de Nota Ruimte. Op deze manier is de input van provincie en regio zoveel mogelijk in de Nota Ruimte verwerkt. Daarbij zijn bij het opstellen van de Definitieve Nota Ruimte ook de zienswijzen meegenomen bij de herijking van beleid. Waar nodig hebben zienswijzen vanuit de regio geleid tot aanpassingen in beleid.
ID	**716**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verschillende kaartbeelden onduidelijk, inconsistent of onvoldoende leesbaar zijn. Zij vragen om correctie en verduidelijking van legenda's, aanduidingen en kaartbeelden.
Antwoord	Op alle kaarten in de Nota Ruimte zijn feitelijke onjuistheden aangepast. Dit is aangepast naar aanleiding van eigen inzicht vanuit het Rijk, nieuw of aangepast beleid of door zienswijzen die tot aanpassingen op kaarten hebben geleid. Daarbij is in het algemeen ook gekeken naar het verbeteren van leesbaarheid van de kaarten, legenda's en aanduidingen.
ID	**717**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat goederencorridors, TEN-T-verbindingen, overslagpunten en havens onvolledig of onjuist zijn weergegeven. Zij verzoeken om deze netwerken en knooppunten volledig er en consistenter op te nemen.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn feitelijke onjuistheden op kaarten met betrekking tot goederencorridors,TEN-T-verbindingen, overslagpunten en havens aangepast. Voor de leesbaarheid van de kaarten is ervoor gekozen om te focussen op de belangrijkste verbindingen, die met name ook in de teksten van de Nota Ruimte worden beschreven. Dit zijn vaak verbindingen van nationale schaal. Door alle mogelijke verbindingen op kaarten weer te geven worden de kaarten minder goed leesbaar. Naast de aangepaste onjuistheden leiden deze zienswijzen nu niet tot aanpassingen op de kaarten van de Nota Ruimte met betrekking goederen, TEN-T-verbindingen en overslagpunten (havens).
ID	**718**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bedrijventerreinen, multimodale terreinen en economische gebiedsaanduidingen onvolledig of onjuist zijn weergegeven. Zij verzoeken om deze gegevens te corrigeren.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn feitelijke onjuistheden op kaarten met betrekking tot bedrijventerreinen, multimodale terreinen en economische gebiedsaanduidingen aangepast. Voor de leesbaarheid van de kaarten is ervoor gekozen om te focussen op de belangrijkstelocaties en gebieden, die vaak ook in de teksten van de Nota Ruimte zijn benoemd. Door allemogelijke aspecten op kaarten weer te geven worden de kaarten minder goed leesbaar. Erwordt in de Nota Ruimte gefocust op de nationale structuren.
ID	**719**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat regionale economische ecosystemen, industrieclusters en campussen niet volledig of onjuist zijn weergegeven. Zij verzoeken om deze gebieden en clusters beter te duiden en te corrigeren.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn alle feitelijke onjuistheden op kaarten met betrekking tot regionale ecosystemen, industrieclusters en campussen aangepast. Voor de leesbaarheid van de kaarten is ervoor gekozen om niet alles weer te geven, maar met name te focussen op nationale hoofdstructuren. Voor de campussen is er gekozen om op de kaarten te focussen op de campussen die onderdeel zijn van de Campussen Inventarisatie van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.
ID	**720**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het belang van radioastronomie onvoldoende wordt benoemd. Zij verzoeken om dit belang en het bijbehorende werkingsgebied beter te beschermen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van radioastronomie wordt erkend door de Rijksoverheid. In de Definitieve Nota Ruimte zijn op basis van de zienswijzen aanpassingen doorgevoerd en is het belang hiervan toegevoegd onder het integrale hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’ en hoofdstuk 9 ‘Wonen, Werken en Bereikbaarheid’.
ID	**721**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gebieden met geothermiepotentie onduidelijk of onvolledig zijn weergegeven. Zij verzoeken om de geothermiekaarten te verduidelijken en aan te vullen.
Antwoord	Op de kaarten in de Nota Ruimte is de onjuiste en onvolledige informatie met betrekking tot gebieden met geothermiepotentie aangepast.
ID	**722**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat elektriciteitsverbindingen, knooppunten en locaties voor grootschalige energieproductie onduidelijk of onvolledig zijn weergegeven. Zij vragen om correctie en verduidelijking.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn feitelijke onjuistheden op kaarten met betrekking tot elektriciteitsverbindingen, knooppunten en locaties voor grootschalige energieproductie aangepast. Voor de leesbaarheid van de kaarten is er voor gekozen om niet alles weer te geven, maar met name te focussen op nationale hoofdstructuren.
ID	**723**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat waterstofinfrastructuur, de Delta Rhine Corridor en energieopslag onjuist of onvolledig zijn opgenomen. Zij verzoeken om deze onderdelen te corrigeren en beter aan te laten sluiten op de ruimtelijke werkelijkheid.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn de feitelijke onjuistheden in relatie tot waterstofinfrastructuur, de Delta Rhine Corridor en energieopslag op de kaarten gecorrigeerd. Het kan zijn dat niet alles wat zich in de werkelijkheid in de ruimte begeeft ook op de kaarten staat. De keuze is gemaakt om op de kaarten te focussen, zoals de Nota Ruimte bedoeld is, op de nationale structuren. Naast de aanpassingen van de feitelijke onjuistheden leiden de zienswijzen niet tot verdere aanpassing van beleid en/of de bijbehorende kaarten.
ID	**724**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat decentrale opwek, windenergie, datacenters en netbewuste ontwikkeling onvoldoende zorgvuldig zijn uitgewerkt. Zij vragen om betere borging van deze onderwerpen in de Nota Ruimte.
Antwoord	In de (Ontwerp) Nota Ruimte is aandacht besteed aan deze thema’s. De definitieve Nota Ruimte zal nog nader worden aangescherpt op o.a. het toekomstperspectief voor datacentra en decentrale en regionale energie-opwek, omdat de richting en borging hiervan in de Nota Ruimte inderdaad nog scherper kon. Het kabinet werkt momenteel aan een geïntegreerde nationale aanpak voor datacenters. Hierin wordt de ontwikkeling van datacentercapaciteit, in samenspraak met decentrale overheden, direct in samenhang gebracht met de bredere ruimtelijk-economische en energetische opgaven, waaronder de koppeling met energie, water en warmtetechnieken. Daarnaast is in de bouwsteen ‘Regionale kansen voor economie en energie’ aangevuld met keuzes-richtingen voor het regionale energiesysteem.
ID	**725**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gemeentelijke regie op de warmtetransitie zonder inhoudelijke kaders kan leiden tot ongewenste lock-in situaties.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het nationale (ruimtelijke) belang van een juiste warmtetransitie en daarmee het belang van kaders en Rijks-betrokkenheid. Ook het risico op lock-ins wordt benoemd. Dit is beschreven in de Nota Ruimte onder hoofdstuk 8 ‘Economie en Energie’. De zienswijzen leiden niet tot een verdere aanvulling van deze kaders in dit hoofdstuk. De daadwerkelijke invulling en uitwerking dient te gebeuren in het kader van o.a. het Nationaal Programma Lokale Warmte (NPLW).
ID	**726**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat enkele teksten en begrippen rond het energiesysteem feitelijk onjuist of verwarrend zijn. Zij verzoeken om deze formuleringen te corrigeren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Deze begripsdefinities zijn afgeleid van hoe ze in sectorale Rijks-programma’s worden gebruikt. De zienswijze heeft niet tot aanpassingen geleid, definities blijven zo staan.
ID	**727**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat mijnbouwdata, olie- en gasvelden, CO_2-opslag en bestaande concessies onvolledig of onjuist zijn weergegeven. Zij verzoeken om actualisatie van deze informatie.
Antwoord	Op de kaarten in de Definitieve Nota Ruimte is de onjuiste en onvolledige informatie met betrekking tot de mijnbouw, olie- en gasvelden en CO_2-opslag doorgevoerd.
ID	**728**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat water- en bodemrandvoorwaarden voor economie en energie onvoldoende zijn opgenomen en er nog punten missen op de kaart. Zij vragen om betere borging van zoetwaterbeschikbaarheid, bodemdaling en zandwinning.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van water- en bodemrandvoorwaarden voor economie en energie bevestigd. Op basis van deze randvoorwaarden worden keuzes gemaakt. Dit is mede uitgewerkt via het integrale hoofdstuk water en bodem, dat vervolgens in verband wordt gebracht met de andere integrale thema’s, waaronder energie en economie. Relevant is onder meer de paragraaf inzake ‘Aanpassen aan veranderende water- en bodemcondities’.
ID	**729**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat kaartbeelden voor Flevoland en Lelystad onduidelijk of onvolledig zijn. Zij verzoeken om correctie van energie-, infrastructuur-, water- en havenaanduidingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt ervoor gezorgd dat de onduidelijke of onvolledige informatie met betrekking tot Flevoland (Lelystad) op het gebied van energie-, infrastructuur-, water- en havenaanduidingen worden aangepast en doorgevoerd. Het kan zijn dat niet alle gewenste informatie op de kaarten terug te zien is in verband met de leesbaarheid. De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie die zich met name focust op nationale structuren (hoofdlijnen). Waar het logisch wordt geacht en voor betere leesbaarheid zorgt zijn de gewenste aanpassingen op kaarten doorgevoerd.
ID	**730**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de kaartweergave van energie-intensieve industrieclusters te verduidelijken. Zij geven aan dat de onderliggende infrastructuur beter zichtbaar moet blijven.
Antwoord	Voor nu onbeantwoord laten.
ID	**731**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de strategische positie van Eemshaven en Delfzijl niet consequent zichtbaar is op relevante kaarten. Zij vragen om volledige opname van havens, energieverbindingen, waterstofimportlocaties en digitale infrastructuur.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn de feitelijke onjuistheden op de kaart aangepast met betrekking tot de positionering van Eemshaven en Delfzijl. Er is bewust gekozen om op de kaarten niet alles op te nemen. Vanwege de focus van de Nota Ruimte op het nationale schaalniveau en de leesbaarheid van kaarten is niet altijd alle informatie op kaarten terug te zien.

2.5 Wonen, Werken en Bereikbaarheid

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond het integrale thema Wonen, werken en bereikbaarheid.

Dit thema is nader onderverdeeld in:

2.5.1 Ambities-principes-strategie (inclusief VISTA-strategie)
2.5.2 Bouwsteen: Een ontwikkelgericht nationaal netwerk
2.5.3 Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's
2.5.4 Bouwsteen: Complete en prettige leefomgevingen
2.5.5 Algemeen Wonen, werken en bereikbaarheid

2.5.1 Ambities/strategie/principes Wonen, werken en bereikbaarheid (VISTA-strategie)

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1209**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aandacht voor investeringskracht die nodig is om woningcorporaties hun bijdrage te laten leveren aan de woningbouwambitie.
Antwoord	De verdere uitwerking van woningbouwambities vindt plaats binnen bestaande programma's en in samenwerking tussen Rijk, provincies, gemeenten, woningcorporaties en andere betrokken partijen. De Nota Ruimte gaat niet over investeringen. De zienswijze geeft daarom geen aanleiding om de Nota Ruimte aan te passen.
ID	**740**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat zij de ambities voor wonen, werken en bereikbaarheid ondersteunen. Zij vragen om verdere concretisering van de regionale uitwerking.
Antwoord	In de Nota Ruimte is de invulling van de VISTA-strategieën nader uitgewerkt voor de verschillende regio's en ontwikkelrichtingen. De verdere concretisering van deze keuzes vindt, net als voor de overige keuzes in de Nota Ruimte, plaats in de op te stellen uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. Hierin worden acties opgenomen voor de doorwerking van de keuzes binnen het thema wonen, werken en bereikbaarheid, waaronder de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategieën. De gevraagde concretisering is daarmee reeds voorzien in de de uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte.
ID	**741**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het structureel opnemen van drijvend bouwen in de Nota Ruimte. Zij stellen dat dit kan bijdragen aan woningbouw, klimaatadaptatie en meervoudig ruimtegebruik.
Antwoord	In de Nota Ruimte is, in het hoofdstuk Wonen, werken bereikbaarheid onder de bouwsteen complete en prettige leefomgevingen, meer aandacht besteed aan de opgaven voor klimaatadaptatie. Hierin is aangesloten bij de uitgangspunten uit de ontwerp-Nationale Klimaatadaptatiestrategie. In dat kader is drijvend bouwen benoemd als voorbeeld van een mogelijke klimaatadaptieve oplossing. Tevens is in het hoofdstuk wonen, werken en bereikbaarheid aangegeven dat wonen een zaak is van de lange termijn en dat het daarom belangrijk is om vooruit te kijken. Daarom zal er onderzocht worden waar in Nederland er op de lange termijn nieuwe stedelijke ontwikkeling mogelijk is om in de groeiende en veranderende vraag naar woonruimte te voorzien. Dat betekent kijken voorbij de gevestigde kaders en beperkingen, waaronder de mogelijkheden voor wonen op het water.
ID	**742**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de woningbouwopgave centraler moet staan in ruimtelijke keuzes. Zij vragen om een integrale aanpak waarin betaalbaarheid, duurzaamheid en sociale samenhang worden geborgd.
Antwoord	Het belang van voldoende en kwalitatief goede woningen wordt in de Nota Ruimte nadrukkelijk onderkend. De Nota Ruimte beschouwt wonen niet als een op zichzelf staande opgave, maar als onderdeel van een integrale ruimtelijke afweging waarin woningbouw, bereikbaarheid, economie, voorzieningen, leefomgevingskwaliteit, klimaatadaptatie en water en bodem in samenhang worden ontwikkeld. Aanvullend wordt, bij grootschalige woningbouw, ingezet op een totaalaanpak. De nationaal grootschalige woningbouwlocaties bieden een unieke kans om complete nieuwe stadsdelen te realiseren. In deze gebieden komen niet alleen grote aantallen nieuwe woningen. Ook wordt er gericht gewerkt aan bredere maatschappelijke opgaven, zoals passende huisvesting voor ouderen, studenten en aandachtsgroepen, het versterken van gezondheid, veiligheid en leefbaarheid, het creëren van ruimte voor werk, en het verbeteren van klimaatbestendigheid en biodiversiteit.
ID	**743**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkere uitwerking van regionale verstedelijkingsopgaven. Zij verzoeken om meer duidelijkheid over de positie van regio's, lopende trajecten en langetermijnafspraken.
Antwoord	De Nota Ruimte bevat de hoofdlijnen en richtinggevende keuzes voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Daarbij wordt onderkend dat in verschillende regio's al sinds lange tijd wordt samengewerkt aan verstedelijkingsopgaven via (o.a.) NOVEX-gebieden en verstedelijkingsstrategieën. In de uitvoeringsstrategie zal uitgebreider worden stilgestaan bij de rol die deze regionale samenwerkingen hebben in de uitvoering van de keuzes van de Nota Ruimte. Omdat de Nota Ruimte een lange termijn visie is die veelal verder vooruit kijkt dan de regionale ontwikkelperspectieven, kan het soms zijn dat keuzes in de Nota Ruimte afwijken van afspraken in de regionale ontwikkelperspectieven.
ID	**744**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw alleen uitvoerbaar is met tijdige investeringen in bereikbaarheid, infrastructuur en voorzieningen. Zij vragen om langdurige Rijksinzet en voldoende financiële middelen.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat namelijk uit van een integrale benadering van verstedelijking, waarbij nieuwe woon- en werklocaties worden ontwikkeld in samenhang met bereikbaarheid, leefomgevingskwaliteit en economische ontwikkeling. Daarnaast benoemt de Nota Ruimte expliciet dat woningbouw, mobiliteit en economische ontwikkeling niet los van elkaar kunnen worden gezien. De Nota Ruimte bevat geen keuzes voor investeringen of andere financiële besluiten.
ID	**745**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw zorgvuldig moet worden afgewogen tegen natuur, landschap en landbouw. Zij pleiten voor koppeling van woningbouw aan natuurversterking en beperking van ruimtelijke schade.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van een integrale benadering van ruimtelijke ontwikkeling, waarbij woningbouw niet los wordt gezien van andere opgaven in of bestaand gebruik van de fysieke leefomgeving. In de Nota Ruimte is reeds opgenomen dat keuzes voor woningbouw in samenhang worden gemaakt met onder andere water en bodem, natuur, landschap, bereikbaarheid en leefomgevingskwaliteit. Ook wordt in het hoofdstuk Landbouw en Natuur ingezet op versterking van de natuur en wordt in het hoofdstuk wonen, werken en bereikbaarheid de handreiking groen in en om de stad aangehaald als hulpmiddel voor het creëren van groene en aantrekkelijke steden.
ID	**746**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer Rijksregie op ruimte voor economie. Zij stellen dat strategische werklocaties en economische functies van nationaal belang beter beschermd moeten worden tegen verdringing door woningbouw.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van een integrale benadering van ruimtelijke ontwikkeling, waarbij woningbouw niet los wordt gezien van andere opgaven in of bestaand gebruik van de fysieke leefomgeving. In de Nota Ruimte is reeds opgenomen dat keuzes voor woningbouw in samenhang worden gemaakt met onder andere water en bodem, natuur, landschap, bereikbaarheid en leefomgevingskwaliteit. Ook wordt in het hoofdstuk landbouw en natuur ingezet op versterking van de natuur en wordt in het hoofdstuk wonen, werken en bereikbaarheid de handreiking groen in en om de stad aangehaald als hulpmiddel voor het creëren van groene en aantrekkelijke steden.
ID	**747**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de ruimtelijke visie op 15-minutensteden, grensgebieden en de tristatecity.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De begrippen ‘15-minutenstad’ en ‘tristate city’ maken geen onderdeel uit van de Nota Ruimte en worden daarin ook niet als ruimtelijk concept of beleidsdoel gehanteerd.
ID	**748**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aanscherping van de kwaliteitsborging in de woningbouw. Zij stellen dat onafhankelijke toetsing beter moet worden geborgd.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale ruimtelijke visie en richt zich op de ruimtelijke inrichting van Nederland en de samenhang tussen opgaven op het gebied van wonen, werken, bereikbaarheid, economie, natuur, water en energie. De Nota Ruimte bevat geen wijzigingen van bouwregelgeving. Dergelijke onderwerpen worden behandeld binnen de daarvoor geldende wettelijke kaders en beleidsprocessen
ID	**749**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duurzame investeringen en uitpondingsscenario’s te betrekken bij het woningmarktbeleid. Zij stellen dat dit kan bijdragen aan betaalbare en economisch haalbare woningbouw.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale ruimtelijke visie en richt zich op de ruimtelijke inrichting van Nederland en de samenhang tussen opgaven op het gebied van wonen, werken, bereikbaarheid, economie, natuur, water en energie. De Nota Ruimte doet geen uitspraken over specifieke exploitatiemodellen, uitpondingsscenario’s, investeringsconstructies of publiek-private financieringsafspraken voor individuele woningbouwprojecten. Deze onderwerpen behoren tot het domein van woningmarktbeleid.
ID	**750**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het opnemen van biobased bouwen in de Nota Ruimte. Zij vragen dat de overheid hierin het goede voorbeeld geeft.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale ruimtelijke visie en richt zich op de ruimtelijke inrichting van Nederland en de samenhang tussen opgaven op het gebied van wonen, werken, bereikbaarheid, economie, natuur, water en energie. In de Nota Ruimte zijn de kansen voor biobased bouwen in het sectorale hoofdstuk wonen en wijken benoemd, maar de Nota Ruimte maakt geen keuzes over specifieke bouwmethoden, bouwmaterialen of eisen voor afzonderlijke gebouwen, zoals een verplichting om overheidsgebouwen biobased uit te voeren.
ID	**751**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betere afstemming tussen de Nota Ruimte en provinciaal omgevingsbeleid. Zij stellen dat de mogelijkheid voor een ‘wijkje erbij’ ruimtelijk moet worden geborgd.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn de keuzes ten aanzien van ‘wijkje erbij’ aangepast. Zo worden de mogelijkheden voor ‘Wijkje Erbij’ uitgebreid naar 200 woningen. En is aangegeven dat ook voor een ‘wijkje erbij’ de uitgangspunten van de Nota Ruimte van toepassing zijn. De integrale ruimtelijke afwegingen bij een wijkje erbij’ zijn en blijven primair aan provincies en gemeenten.
ID	**752**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de transformatie van binnensteden en kernen expliciet op te nemen als nationale ruimtelijke opgave. Zij vragen om Rijksregie en praktische toepasbaarheid van leidende principes.
Antwoord	De Nota Ruimte zet reeds in op het versterken van bestaande steden en dorpen, het beter benutten van bestaand bebouwd gebied en het toekomstbestendig maken van centra en leefomgevingen. In de definitieve Nota Ruimte zijn in het secorale hoofdstuk wonen en wijken teksten toegevoegd over de opgaven in het bestaand bebouwd gebied. Daarbij is aandacht voor onderwerpen als transformatie, verdichting, bereikbaarheid, voorzieningen, leefbaarheid en economische vitaliteit. Ook de gebiedsgerichte aanpak die wordt voorgesteld, sluit aan bij de koers van de Nota Ruimte. Binnen de verstedelijkingsstrategieën, NOVEX-gebieden en regionale uitwerkingen wordt gewerkt aan integrale gebiedsontwikkelingen waarin wonen, werken, voorzieningen, mobiliteit en leefomgevingskwaliteit in samenhang worden bezien. De verdere concretisering en uitvoering hiervan vindt plaats binnen bestaande programma’s, uitvoeringsagenda’s en samenwerkingsverbanden tussen Rijk, provincies, gemeenten en andere betrokken partijen.
ID	**765**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Rivierenland expliciet te benoemen als schakel tussen groeiende stedelijke regio’s. Zij stellen dat de regio specifieke kwaliteiten en uitdagingen heeft als cruciale schakel tussen metropolen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Dit geeft meer reliëf aan de verschillende VISTA-regio’s, zoals ook Rivierenland. De specifieke kwaliteiten van Rivierenland komen ook in beeld in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen.
ID	**766**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de strategie Stimuleren voor Noord- en Midden-Limburg moet worden aangescherpt. Zij pleiten voor hoogwaardige werkgelegenheid en ruimtelijke borging van circulaire economie.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal de nadere uitwerking en uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie uiteenzetten. Het pleidooi om voor specifieke regio’s in te zetten op hoogwaardige werkgelegenheid is primair economisch en valt daarmee buiten de scope van de Nota Ruimte. De ruimtelijke borging van circulaire economie maakt onderdeel uit van de brede borging van ruimte voor bedrijventerreinen en is daarmee reeds ondervangen in de Nota Ruimte.
ID	**767**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat Hilversum onder de juiste regionale indeling moet worden geplaatst.
Antwoord	De regionale indeling van de VISTA-strategie in de Nota Ruimte is gebaseerd op daily urban systems: het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen. Daarbij is geen rekening gehouden met bestuurlijk grenzen en indelingen.
ID	**768**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken Regio Emmen als initiëerregio op te nemen in de VISTA-strategie. Zij stellen dat de regio ruimtelijke, economische en strategische potentie heeft voor een schaalsprong.
Antwoord	In de Nota Ruimte is de regio Emmen, op basis van de ingediende zienswijzen en de aangenomen motie-Nobel (Tweede Kamerstuk 29 435, nr. 300), aangeduid als ‘Initiëren-regio’ binnen de VISTA-strategie.
ID	**769**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken Noord-Holland Noord sterker te positioneren binnen de Nota Ruimte. Zij pleiten voor indeling onder Stimuleren vanwege de woningbouwopgave, economische kracht en regionale centrumfunctie.
Antwoord	Naar aanleiding van de aangenomen motie-Zalinyan (Tweede Kamerstuk 29 435, nr. 292) is de regio rond Alkmaar en Hoorn in de Nota Ruimte aangeduid als ‘Stimuleren-regio’ binnen de VISTA-strategie. In deze regio zijn op de korte en middellange termijn al grote aantallen nieuwe woningen gepland. Dat is niet het geval in de Kop van Noord-Holland, waar de opgaven beter aansluiten op de ‘Versterken-strategie’ van de VISTA-strategie. In de Nota Ruimte blijft de ‘Versterken’ strategie voor de Kop van Noord-Holland daarom gehandhaafd. Het is immers belangrijk dat de woningbouwontwikkeling gelijke tred houdt met de verwachte economische ontwikkeling van een regio.
ID	**770**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken de positie van Regio Zwolle, Fryslân en bijbehorende kernen eenduidiger te verwerken in de VISTA-strategie. Zij stellen dat de huidige indeling onvoldoende aansluit bij bestaande regionale functies, woningbouwlocaties en economische ontwikkeling.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De strategische potentie van specifieke steden en regio’s krijgt daarnaast aandacht in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. Daarbij is de regionale indeling van de VISTA-strategie in de Nota Ruimte is gebaseerd op daily urban systems: het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen. Daarbij is geen rekening gehouden met bestuurlijk grenzen en indelingen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**771**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de strategie Accommoderen binnen de MRA nader te concretiseren. Zij stellen dat binnen de regio verschillen bestaan die om een meer gedifferentieerde VISTA-toepassing vragen.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De binnen de regio's bestaande verschillen komen daarnaast terug in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. Daarnaast is in de Nota Ruimte is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's) een aantal keuzes opgenomen die raken aan deze vraag. Eén van die keuzes is het met provincies, gemeenten en regio's werken aan een inzet voor ruimtelijk-economische ontwikkeling op basis van de VISTA-strategie. Ook de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal aandacht besteden aan de nadere uitwerking en uitvoering van de VISTA-strategie.
ID	**772**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om een duidelijkere en passendere positionering van Flevoland binnen de VISTA-strategie. Zij stellen dat de huidige indeling onvoldoende aansluit bij groei, regionale opgaven en strategische ontwikkelingen.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Dit geeft meer reliëf aan de verschillende VISTA-regio's. Daarbij is ook aandacht besteed aan een passender positionering van Flevoland. De regionale opgaven krijgen meer scherpte in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. Daarbij is de regionale indeling van de VISTA-strategie in de Nota Ruimte gebaseerd op daily urban systems: het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen. Daarbij is geen rekening gehouden met bestuurlijk grenzen en indelingen. In Flevoland worden drie daily urban systems onderscheden met ieder hun eigen onderscheidende dynamiek, opgaven en kansen. Hetgeen vraagt om een onderscheidende regionale ontwikkelstrategie. Om die reden is er in Flevoland gekozen voor verschillende VISTA-strategieën.
ID	**773**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een passende uitwerking van de VISTA-strategie voor het Groene Hart. Zij stellen dat zowel de luwte van het gebied als de stedelijke opgaven van de Groene Hart-steden moeten worden meegenomen.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Daarbij is ook aandacht besteed aan een passendere positionering van het Groene Hart. De specifieke regionale opgaven krijgen meer scherpte in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. Daarnaast zijn in de Nota Ruimte in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's) een aantal keuzes opgenomen die raken aan deze vraag. Eén van die keuzes is het met provincies, gemeenten en regio's werken aan een inzet voor ruimtelijk-economische ontwikkeling op basis van de VISTA-strategie. Ook de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal aandacht besteden aan de nadere uitwerking en uitvoering van de VISTA-strategie.
ID	**774**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om correctie van de aanduiding van kernen en verstedelijkingsgebieden op de VISTA-kaart. Zij stellen dat de huidige typering in meerdere gevallen geen recht doet aan de regionale functie.
Antwoord	In de Nota Ruimte is in het hoofdstuk 'Wonen, werken en bereikbaarheid', bouwsteen: 'een ontwikkelgericht nationaal netwerk' de systematiek voor de indeling van kernen toegelicht. De classificatie van kernen als centrumstad, regiokern of lokale kern is gebaseerd op inwoneraantal (lokale kern <40 duizend inwoners, regiokern: 40-100 duizend inwoners, centrumstad: >100 duizend inwoners en metropolen: Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht). In de Ontwerp-Nota Ruimte is daarnaast reeds beschreven hoe de VISTA-indelingen tot stand zijn gekomen, namelijk op basis van data, ontwerpend onderzoek en ruimtelijke analyse. Daarbij zijn onder andere ligging in het nationale mobiliteitsnetwerk, stedelijke massa, ontwikkeling van het aantal inwoners en banen, economische sectoren, aanwezigheid van kennisinstellingen en kansen en beperkingen vanuit landschap, water en bodem gewogen. Elk van de strategieën vraagt op eigen manier om een actieve rol van de Rijksoverheid, in samenwerking met regio's, provincies en gemeenten om samen door ontwerpend onderzoek aan een ontwikkelperspectief te werken, maar ook door een gerichte inzet van instrumenten en middelen. Dit krijgt in de Uitvoeringsstrategie en de diverse ruimtelijke programma's van het Rijk zijn uitwerking. In de Nota Ruimte is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Dit geeft meer reliëf aan de verschillende VISTA-regio's. De binnen de regio's bestaande kansen en opgaven komen daarnaast terug in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**775**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer differentiatie binnen de Brabantse toepassing van de VISTA-strategie. Zij stellen dat regionale economische profielen en stedelijke netwerken sterker moeten worden betrokken.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De binnen de regio's bestaande verschillen en differentiatie komen daarnaast terug in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. De gevraagde differentiatie en het betrekken van regionale economische profielen – inclusief de onderlinge relaties – van de verschillende Brabantse stedelijke netwerken komen aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt. Daarnaast wordt in het hoofdstuk Economie en energie aandacht besteed aan het versterken van regionale ecosystemen (Bouwsteen: versterken van regionale ecosystemen). Hier wordt expliciet benoemd dat dit vraagt om een samenwerking tussen Rijk en regio, die hier in gezamenlijkheid uitwerking aan geven.
ID	**776**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken de Zuidelijke Randstad en de Rotterdamse Haven samenhangender te verwerken in de VISTA-strategie. Zij vragen om differentiatie binnen de transformatieopgave en betere afstemming tussen ruimtelijke trajecten.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De binnen de regio's bestaande verschillen – en daarmee ook de differentiatie binnen de Transformatie-strategie – komen ook aan bod in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. De differentiatie – en ook de afstemming tussen verschillende trajecten – komt nadrukkelijk aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt. Daarnaast wordt in het hoofdstuk Economie en energie aandacht besteed aan het versterken van regionale ecosystemen (Bouwsteen: versterken van regionale ecosystemen). Hier wordt expliciet benoemd dat dit vraagt om een samenwerking tussen Rijk en regio, die hier in gezamenlijkheid uitwerking aan geven.
ID	**777**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van de doorwerking van de initiëerregio Groningen-Assen naar omliggende gemeenten. Zij stellen dat de rol van deze gebieden op de VISTA-kaart onvoldoende duidelijk is.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De binnen de regio's bestaande kansen en opgaven komen daarnaast terug in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. De rol die omliggende gemeenten in de regio Groningen-Assen kunnen spelen in de 'Initiëren-strategie', komt nadrukkelijk aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt.
ID	**778**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een passende positionering van Zeeland en het North Sea Port District binnen de VISTA-strategie. Zij stellen dat economische ontwikkeling, leefbaarheid en grensoverstijgende samenwerking in balans moeten worden gebracht.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Dit geeft meer reliëf aan de verschillende VISTA-regio's. De binnen de regio's bestaande kansen en opgaven komen daarnaast terug in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. Als onderdeel van deze aanvulling is in kaart en tekst ook meer aandacht gegeven aan de verstedelijkingsopgave in Zeeland, met name in de vier grote Zeeuwse steden. Daarin is ook aangegeven dat het Rijk deze steden steunt met haar reguliere economische instrumenten en woningbouwinzet. Daarnaast zijn op de kaart bij de bouwsteen 'sterke en onderscheidende regio's' de lokale grensoverschrijdende relaties beter in beeld gebracht, zo ook in Zeeland. Het in samenhang bezien en in balans brengen van opgaven, komt nadrukkelijk aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**779**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om een sterkere positie voor regionale gebieden met ontwikkelkansen. Zij stellen dat gebieden als de Achterhoek en Rivierenland explicieter moeten worden betrokken in het toekomstbeeld.
Antwoord	De indieners vragen aandacht voor regionale gebieden met ontwikkelkansen. In de Nota Ruimte wordt aandacht besteed aan de kansen van gebieden als de Achterhoek en Rivierenland. Daarnaast is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Richting voor de toekomst: VISTA-strategie) de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Op de VISTA-kaart is de regio Rivierenland expliciet benoemd. Het in samenhang bezien en in balans brengen van opgaven en kansen, komt nadrukkelijk aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt.
ID	**780**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een helderdere onderbouwing van VISTA-indelingen. Zij verzoeken om regionale positionering zorgvuldig af te stemmen op lopende ruimtelijke perspectieven en gemeentelijke dynamiek.
Antwoord	De Nota Ruimte is een visie op de lange termijn (2050 en verder). De nota beschrijft reeds hoe de VISTA-indelingen tot stand zijn gekomen, namelijk op basis van data, ontwerpend onderzoek en ruimtelijke analyse. Daarbij zijn onder andere ligging in het nationale mobiliteitsnetwerk, stedelijke massa, ontwikkeling van het aantal inwoners en banen, sociale opgaven, economische sectoren, aanwezigheid van kennisinstellingen en kansen en beperkingen vanuit landschap, water en bodem gewogen. Elk van de strategieën vraagt op eigen manier om een actieve rol van de Rijksoverheid, in samenwerking met regio's, provincies en gemeenten om samen door ontwerpend onderzoek aan een ontwikkelperspectief te werken, maar ook door een gerichte inzet van instrumenten en middelen. Dit krijgt in de Uitvoeringsstrategie en de diverse ruimtelijke programma's van het Rijk zijn uitwerking. Daarnaast is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Dit geeft meer reliëf aan de verschillende VISTA-regio's. De binnen de regio's bestaande kansen en opgaven komen daarnaast terug in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. De regionale positionering en afstemming op lopende ruimtelijke processen, komt nadrukkelijk aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt.
ID	**781**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken de gezamenlijke opgave in de A2-corridor expliciet mee te nemen in de VISTA-strategie. Zij vragen aandacht voor multimodale bereikbaarheid, woningbouw en regionale gebiedsontwikkeling.
Antwoord	De A2-corridor maakt geen onderdeel uit van de VISTA-strategie. Wel zullen in de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie per regio de opgaven op het gebied van wonen, werken en bereikbaarheid in samenhang worden bezien. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt. De regionale indeling van de VISTA-strategie in de Nota Ruimte is gebaseerd op daily urban systems: het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen. Daarbij is geen rekening gehouden met bestuurlijk grenzen en indelingen. Het kan daarmee dus voorkomen dat in een bestuurlijke regio verschillende VISTA-strategieën van toepassing zijn.
ID	**782**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de VISTA-indeling en verstedelijkingsopgave in Limburg onvoldoende zijn onderbouwd. Zij vragen om heroverweging van de schaal, effecten en regionale passendheid.
Antwoord	In de Nota Ruimte is de VISTA-indeling en de opgaven en kansen per VISTA-regio onderbouwd. Het Rijk ziet geen aanleiding de VISTA-strategie voor Limburg aan te passen. Het in samenhang bezien en in balans brengen van opgaven en kansen, komt nadrukkelijk aan bod bij de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt. Daarnaast wordt in het hoofdstuk Economie en energie aandacht besteed aan het versterken van regionale ecosystemen (Bouwsteen: versterken van regionale ecosystemen). Hier wordt expliciet benoemd dat dit vraagt om een samenwerking tussen Rijk en regio, die hier in gezamenlijkheid uitwerking aan geven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**783**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om passende randvoorwaarden voor de verdere groei van Nijmegen. Zij stellen dat wonen, werken en voorzieningen daarbij in balans moeten worden ontwikkeld.
Antwoord	De indieners vragen aandacht voor het in balans ontwikkelen van wonen, werken en voorzieningen. De noodzaak van deze balans wordt onderschreven in Hoofdstuk Wonen, Werken en Bereikbaarheid en de VISTA-strategie in de Nota Ruimte waar het een van de centrale uitgangspunten is.
ID	**784**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe sturing wordt gegeven aan de indeling van de Stedendriehoek als Large-regio binnen de VISTA-strategie.
Antwoord	De sturing op het eindbeeld in de Nota Ruimte door middel van de VISTA-strategie wordt vormgegeven in de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt.
ID	**785**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat Rijswijk een voorbeeld is van de strategie Transformeren. Zij wijzen op de substantiële bijdrage aan de woningbouwopgave.
Antwoord	Hartelijk dank voor uw zienswijze, waarin u wijst op het voorbeeld dat Rijswijk kan zijn voor de Transformeren-strategie in de Zuidelijke Randstad.
ID	**786**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het onwenselijk is als één regio onder verschillende VISTA-strategieën valt. Zij vragen om een eenduidige indeling.
Antwoord	De regionale indeling van de VISTA-strategie in de Nota Ruimte is gebaseerd op daily urban systems: het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen. Daarbij is geen rekening gehouden met bestuurlijk grenzen en indelingen. Het kan daarmee dus voorkomen dat in een bestuurlijke regio verschillende VISTA-strategieën van toepassing zijn.
ID	**787**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Gouda in te delen in strategie Transformeren.
Antwoord	De VISTA-strategie is een strategie voor regionaal gedifferentieerde ruimtelijk-economische ontwikkeling. De ontwikkelrichtingen voor de verschillende VISTA-regio's en de indeling daarvan, zoals opgenomen in de Nota Ruimte, is gebaseerd op breed ontwerpend onderzoek. Bij de ontwikkeling van de VISTA-strategieën en met name de indeling van de VISTA-regio's, zijn ook fysische kenmerken zoals kansen en beperkingen vanuit landschap, water en bodem zijn gewogen. Voor Gouda geldt dat de beperkingen die voortkomen uit water- en bodemcondities en de opgave om het Groene Hart zoveel mogelijk te beschermen, ertoe leiden dat de 'Transformeren-strategie', die onder meer gericht is op het blijven voorzien in de toenemende vraag naar woningen, niet passend is.
ID	**788**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om samen met het Rijk en betrokken partijen in te zetten om bereikbaarheid en leefbaarheid van Vught t.b.v. het vervullen van een schakelfunctie in de bredere Brainportregio.
Antwoord	In de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie komen verschillende opgaven samen, zo ook bereikbaarheid en leefbaarheid en de onderlinge relaties tussen verschillende regio's De uitgangspunten voor de gebiedsgerichte uitwerking worden opgenomen in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte, waarin de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie nader zal worden uitgewerkt.
ID	**789**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de VISTA-strategie samen met regio's en overheden concreet uit te werken. Zij vragen om duidelijke samenhang met bestaande gebiedsprocessen, instrumenten en betrokken overheden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's) een aantal keuzes opgenomen die raken aan deze vraag. Eén van die keuzes is het met provincies, gemeenten en regio's werken aan een inzet voor ruimtelijk-economische ontwikkeling op basis van de VISTA-strategie. Ook de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal aandacht besteden aan de nadere uitwerking van de VISTA-strategie. Voor de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie is het uitgangspunt om zoveel als mogelijk gebruik te maken van bestaande Rijk-regiosamenwerkingen, zoals de (NOVEX-)verstedelijkingsgebieden. De samenhang met bestaande gebiedsprocessen, instrumenten en betrokken overheden is bij de nadere uitwerking en uitvoering van de VISTA-strategie een belangrijk aandachtspunt.
ID	**790**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken de strategie Accommoderen samen met de regio verder uit te werken. Zij stellen dat deze moet aansluiten bij regionale ontwikkelopgaven en bestaande ontwikkelperspectieven."
Antwoord	In de Nota Ruimte is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's) een aantal keuzes opgenomen die raken aan deze vraag. Eén van die keuzes is het met provincies, gemeenten en regio's werken aan een inzet voor ruimtelijk-economische ontwikkeling op basis van de VISTA-strategie. Ook de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte ze aandacht besteden aan de uitwerking vanvan de VISTA-strategie. Voor de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie is het uitgangspunt om zoveel als mogelijk gebruik te maken van bestaande Rijk-regiosamenwerkingen, zoals de (NOVEX-)verstedelijkingsgebieden. In de Uitvoeringsstrategie is opgenomen dat de gebiedsgerichte uitwerking moet aansluiten bij regionale processen voor visievorming of de herijking van ontwikkelperspectieven.
ID	**791**
Samenvattende vraag	De indieners onderschrijven de strategie Transformeren voor de Zuidelijke Randstad. Zij verzoeken deze strategie concreet uit te werken naar beleid, afspraken en uitvoeringsmaatregelen.
Antwoord	Rijk en regio zetten al stappen om de Transformeren-strategie gezamenlijk uit te werken. De Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie verder invullen.
ID	**792**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de strategie Stimuleren breder moet worden ingevuld dan alleen groei van werkgelegenheid. Zij vragen aandacht voor hoogwaardige werkgelegenheid, stedelijke ontwikkeling en de ruimtelijk-economische samenhang tussen regio's.
Antwoord	De indieners vragen aandacht voor de invulling van de Stimuleren-strategie als onderdeel van de VISTA-strategie. De brede invulling die u in uw zienswijze aandraagt, maakt al onderdeel uit van de Stimuleren-strategie zoals opgenomen in de Nota Ruimte. Groei in werkgelegenheid en geconcentreerde stedelijke ontwikkeling zijn de kernpunten van de Stimuleren-strategie. De ruimtelijk-economische samenhang tussen regio's krijgt vorm in hoofdstuk Economie en energie (Bouwsteen: versterken van regionale ecosystemen). In deze paragraaf maakt een 'mozaiek' zichtbaar welke economische sectoren Nederland heeft en welke werkmilieus. Daarnaast zal de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte de uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie verder invullen. Een van de aandachtspunten is de samenhang tussen VISTA-regio's. Extra aandacht voor hoogwaardige werkgelegenheid voor specifieke regio's valt buiten de scope van de Nota Ruimte.
ID	**793**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw en gebiedsontwikkeling alleen mogelijk zijn als bereikbaarheid, economie, werkgelegenheid, voorzieningen, energie en brede welvaart integraal worden geborgd."
Antwoord	De indieners wijzen terecht op het belang van het integraal borgen van bereikbaarheid, economie, werkgelegenheid, voorzieningen, energie en brede welvaart. De Nota Ruimte voorziet in deze integrale benadering door (onder meer) de introductie van de VISTA-strategie, die richting geeft aan Rijkskeuzes op het vlak van ruimtelijk-economische ontwikkeling en voorziet in gebiedsgerichte uitwerking daarvan. In andere delen van de Nota Ruimte worden integrale ruimtelijke keuzes gemaakt op de andere aspecten die in de vraag worden genoemd.
ID	**794**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat kleinere gemeenten en kernen meer ruimte nodig hebben voor passende woningbouw en voorzieningen. Zij vragen om lokale en regionale schaal, identiteit en leefbaarheid zichtbaar mee te wegen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De indiers vragen terecht aandacht voor de opgaven in kleinere gemeenten en kernen. De Nota Ruimte besteedt in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's) aandacht aan deze opgaven, met name in de tekst over de M-regio's en de S-regio's. Ook biedt de Nota Ruimte de mogelijkheid om aansluitend op een bestaande kern een 'wijkje erbij' te realiseren, passend in de ruimtelijke context. Tot slot is 'gebiedskenmerken centraal' een van de principes van de Nota Ruimte, waarin wordt aangegeven dat wat er is wordt beschermd en benut en dat nieuwe, onderscheidende ruimtelijke kwaliteit wordt ontwikkeld. Lokaal en regionaal wordt gewerkt aan passende oplossingen.
ID	**795**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de VISTA-strategie niet alleen economisch en stedelijk mag worden ingevuld. Zij vragen om brede welvaart, water, bodem, landbouw, natuur en sociaal-economische ontwikkeling volwaardig mee te wegen.
Antwoord	De VISTA-strategie is een strategie voor regionaal gedifferentieerde ruimtelijk-economische ontwikkeling. De ontwikkelrichtingen voor de verschillende VISTA-strategieën en de indeling daarvan, zoals opgenomen in de Nota Ruimte, zijn gebaseerd op breed ontwerpend onderzoek(voetnoot naar onderzoek invoegen). In dit onderzoek zijn ook fysische kenmerken, zoals kansen en beperkingen vanuit landschap, water en bodem gewogen. De VISTA-strategie is echter niet sturend op deze fysische kenmerken. In de gebiedsgerichte uitwerking zal wél aandacht worden besteed aan raakvlakken met sociaaleconomische ontwikkeling en het NPVR. Aan de uitwerking van de VISTA-strategie zal meer aandacht worden besteed in de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte.
ID	**796**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de strategische positie en potentie van specifieke steden en regio's duidelijker te erkennen. Zij vragen om passende status, kaartweergave en inzet in de Nota Ruimte.
Antwoord	In hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. De strategische potentie van specifieke steden en regio's krijgt daarnaast aandacht in de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen.
ID	**797**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de VISTA-indeling en kaartbeelden op onderdelen onduidelijk of inconsistent zijn. Zij vragen om aanpassing van begrenzingen en verduidelijking van de toepasselijke strategie per regio.
Antwoord	In hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Daarnaast bieden de landsdelige kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen verduidelijking.
ID	**798**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om nader te verkennen wat accommoderen inhoudt.
Antwoord	In de Nota Ruimte is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (Bouwsteen: Sterke en onderscheidende regio's) een aantal keuzes opgenomen die raken aan deze vraag. Eén van die keuzes is het met provincies, gemeenten en regio's werken aan een inzet voor ruimtelijk-economische ontwikkeling op basis van de VISTA-strategie. Ook de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal aandacht besteden aan de nadere uitwerking van de VISTA-strategie. Voor de gebiedsgerichte uitwerking van VISTA is het uitgangspunt om zoveel als mogelijk gebruik te maken van bestaande Rijk-regiosamenwerkingen, zoals de (NOVEX-)verstedelijkingsgebieden. In de gebiedsgerichte uitwerking komt de nadere inkleuring van accommoderen aan bod en moet duidelijk worden wat de accommoderen-strategie betekent voor de betreffende regio en de medeoverheden.
ID	**799**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat culturele voorzieningen en culturele infrastructuur onvoldoende expliciet zijn opgenomen. Zij pleiten voor ruimtelijke borging van cultuur binnen stedelijke ontwikkeling.
Antwoord	Met de VISTA-strategie in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid van de Nota Ruimte wordt beoogd de inzet op stedelijke ontwikkeling te verbreden integrale verstedelijking met, naast woningbouw, een inzet op economische ontwikkeling en groen in en om de stad, rekening houdend met het water- en bodemsysteem en met aandacht voor bestaande en nieuwe culturele en landschappelijke kwaliteiten. Cultuur heeft daarmee een plek binnen stedelijke ontwikkeling. In de Nota Ruimte is daarbij, ten opzichte van het ontwerp, in het thema Wonen, Werken, Bereikbaarheid meer aandacht besteed aan de rol en toegevoegde waarde van cultuur en culturele voorzieningen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**800**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe bereikbaarheid, openbaar vervoer en benutting van infrastructuur worden verbonden aan de VISTA-strategie. Zij vragen ook aandacht voor uitvoering en financiering.
Antwoord	De VISTA-strategie in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid van de Nota Ruimte richt zich op het in balans ontwikkelen van wonen, werken en bereikbaarheid, waarbij elke regio bijdraagt aan de grote opgaven waar Nederland voor staat. Bereikbaarheid en ligging in het netwerk is een van de redenen geweest om in regio's in te zetten op specifieke strategieën. De Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal ingaan op de nadere gebiedsgerichte uitwerking en uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie. Daarbij gaat het enerzijds om de inzet vanuit het Rijk en anderzijds om de wijze waarop de gebiedsgerichte uitwerking vorm te geven. Via de bestaande gebiedsgerichte samenwerkingen blijft het Rijk graag in gesprek met de medeoverheden over de diverse ruimtelijke vraagstukken.
ID	**801**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de VISTA-strategie sterker moet worden verbonden met de samenhang tussen regio's. Zij vragen aandacht voor stedelijke netwerken en grensoverschrijdende relaties.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid in beeld en tekst meer aandacht besteed aan lokale, regionale en grensoverschrijdende relaties. De onderlinge relaties tussen VISTA-regio's komen daarbij aan bod in de bouwsteen 'een ontwikkelgericht nationaal netwerk'. Dit wordt verder uitgewerkt in de uitvoeringsaanpak en de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie. De Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal ingaan op de nadere uitwerking en uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie. Daarbij gaat het enerzijds om de inzet vanuit het Rijk en anderzijds om de wijze waarop de gebiedsgerichte uitwerking, waaronder de samenhang tussen de regio's, vorm te geven.
ID	**802**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bodem, water, landschap en leefomgeving sterker moeten doorwerken in de VISTA-strategie. Zij vragen om duidelijke ruimtelijke borging van deze randvoorwaarden.
Antwoord	De VISTA-strategie is een strategie voor regionaal gedifferentieerde ruimtelijk-economische ontwikkeling. De ontwikkelrichtingen voor de verschillende VISTA-regio's en de indeling daarvan, zoals opgenomen in de Nota Ruimte, is gebaseerd op data, ontwerpend onderzoek en ruimtelijke analyse. Daarbij zijn onder andere ligging in het nationale mobiliteitsnetwerk, stedelijke massa, ontwikkeling van het aantal inwoners en banen, sociale opgaven, economische sectoren, aanwezigheid van kennisinstellingen en kansen en beperkingen vanuit landschap, water en bodem gewogen.
ID	**803**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een nadere uitwerking en onderbouwing van de VISTA-strategieën. Zij pleiten voor meer maatwerk per regio en duidelijkheid over de uitvoering.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Dit geeft meer reliëf aan de verschillende VISTA-regio's. Daarnaast zal de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte ingaan op de aanpak van de uitvoering van de VISTA-strategie. Daarbij gaat het enerzijds om de inzet vanuit het Rijk en anderzijds om de wijze waarop de gebiedsgerichte uitwerking vorm te geven. Via de bestaande gebiedsgerichte samenwerkingen blijft het Rijk graag in gesprek met de medeoverheden over de diverse ruimtelijke vraagstukken.
ID	**804**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om langjarige samenwerking tussen Rijk en regio. Zij pleiten voor evenwichtige inzet van middelen, capaciteit en investeringen binnen alle VISTA-strategieën.
Antwoord	De Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal ingaan op de aanpak van de uitvoering van de VISTA-strategie. Daarbij gaat het enerzijds om de inzet vanuit het Rijk en anderzijds om de wijze waarop de gebiedsgerichte uitwerking vorm te geven. Voor de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie is het uitgangspunt om zoveel als mogelijk gebruik te maken van bestaande Rijk-regiosamenwerkingen, zoals de (NOVEX-)verstedelijkingsgebieden.
ID	**805**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouwopgaven binnen VISTA moeten aansluiten op woondeals en lokale of regionale visies. Zij vragen om consistentie tussen woningbouw, landbouw en natuur.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De VISTA-strategie heeft, net als de Nota Ruimte, 2050 als zichtjaar met een doorkijk richting 2100. Daarmee kijkt deze strategie verder vooruit dan de Woondeals. Ook is met de Nota Ruimte een nieuwe nationale Omgevingsvisie vastgesteld die richting geeft aan de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving. De Nota Ruimte en de VISTA-strategie sluiten daarom niet per definitie aan op bestaande lokale of regionale visies.
ID	**806**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van Elke Regio Telt als vertrekpunt voor de Nota Ruimte. Zij stellen dat deze benadering de kracht van regio's erkent.
Antwoord	De Nota Ruimte heeft als vertrekpunt een ruimtelijke visie in Hoofdstuk *Elke regio telt.* In dit hoofdstuk wordt dit vertrekpunt onderbouwd.
ID	**807**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe de VISTA-strategieën omgaan met onzekerheden en veranderende omstandigheden. Zij vragen ook om verduidelijking van de gebruikte scenario's en afwegingskaders.
Antwoord	In Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid (kadertekst VISTA: Strategie voor regionale ontwikkeling) is de VISTA-strategie zowel op kaart als in de tekst op diverse punten aangepast en aangescherpt. Daarbij is ook aandacht besteed aan scenario's en de omgang met onzekerheden en veranderende omstandigheden.
ID	**808**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie-intensieve industrieclusters onvoldoende zijn verbonden aan de VISTA-strategie. Zij vragen om deze clusters mee te nemen in regionale ontwikkelkansen.
Antwoord	In de Nota Ruimte vormt de VISTA-strategie een strategie voor regionaal gedifferentieerde ruimtelijk-economische ontwikkeling. VISTA is primair gericht op het ruimtelijke samenspel tussen demografie, economie en mobiliteit. De energie intensieve industrieclusters dragen bij aan de economische kansen van regio's en dragen zo bij aan de ruimtelijk-economische potentie van een regio. Tegelijk is de opgave van de energie intensieve industrieclusters primair gericht op de grote transitie opgave van deze energie intensieve gebieden en daarom is er een minder sterke relatie gelegd met de VISTA-strategie. In de gebiedsgerichte uitwerking van de VISTA-strategie zal per regio inzicht moeten worden verkregen in ruimtelijk-economische ontwikkelkansen. Waar dat kansen in de energie-intensieve industriecluster betreft zal dat in de gebiedsgerichte uitwerking worden geïdentificeerd. De Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal ingaan op de nadere uitwerking en uitvoeringsaanpak van de VISTA-strategie.
ID	**810**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalige verplaatsing van woongebieden naar het oosten van Nederland niet uitvoerbaar is. Zij vragen om rekening te houden met beperkingen door de ondergrond.
Antwoord	Met de Nota Ruimte wordt niet beoogd een grootschalige verplaatsing van woongebieden naar het oosten te bewerkstelligen.

2.5.2 Bouwsteen nationaal

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**815**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat zijn voorstel voor een vliegveld in zee, SchipholKatwijk, financieel en ruimtelijk uitvoerbaar is. De indieners pleiten voor beperkte benutting van bestaande luchthaveninfrastructuur van Schiphol en herontwikkeling van vrijkomende gronden (Schiphol en Rotterdam The Hague Airport).
Antwoord	We hebben in de Nota Ruimte niet gekozen voor de aanleg van een luchthaven op zee. In de Nota Ruimte sluiten we aan bij de gebiedgerichte aanpak in het NOVEX-gebied Schipholregio, waar Rijk en regio samenwerken aan de afstemming tussen de landzijdige en luchtzijdige ontwikkelingen. Herontwikkeling van vrijkomende gronden op Schiphol of Rotterdam The Hague Airport maken daar geen onderdeel vanuit.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**817**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Lelylijn sterker en definitiever moet worden verankerd in de Nota Ruimte en om het woord ‘mogelijk’ te schrappen bij « mogelijke aanleg van de Lelylijn » . Ook pleite zij ervoor om het Deltaplan Perspectief Noordelijk Nederland 2050 mee te nemen in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor erkenning als noodzakelijke spoorcorridor voor bereikbaarheid, brede welvaart en weerbaarheid.
Antwoord	Besluitvorming over de Lelylijn vindt niet plaats in de Nota Ruimte, maar via het MIRT. Er is nog geen tracébesluit over de Lelylijn genomen, in de Nota Ruimte staat een longlist opgenomen van mogelijke structuurversterkende infraprojecten, hierin is de Lelylijn ook opgenomen, alsmede weergegeven in het kaartmateriaal binnen Wonen, Werken & Bereikbaarheid.
ID	**818**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een sterkere verwoording in de definitieve Nota Ruimte de potentie van gebiedsontwikkeling langs de Nedersaksenlijn én bestaand spoor. »
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte zijn het belang van de kansen van de Nedersaksenlijn al opgenomen. In de definitieve Nota Ruimte is dit verder aangevuld en geëxpliciteerd in hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid in het stuk over de VISTA-strategie, bijvoorbeeld in relatie tot de verstedelijkingskansen in Noordoost-Nederland en de strategie ‘initiëren’ in de regio Emmen. De regio Emmen wordt conform motie Nobel (Kamerstuk 29 435, nr. 300) als initieerregio opgenomen in de Nota Ruimte. In de toelichtende tekst daarbij zal ook aandacht besteed worden aan de mogelijkheden die de Nedersaksenlijn biedt.
ID	**819**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het spoorsysteem als geheel robuust en toekomstbestendig moet blijven. Zij vragen om structurele borging van het hoofdrailnet en investeringen in netwerkkwaliteit en dat verstedelijkingsplannen moeten aansluiten bij de beschikbare capaciteit van het spoornetwerk.
Antwoord	Het belang van het spoorsysteem voor Nederland staat veelvuldig benoemd in het Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid en de sectorale paragraaf mobiliteit. In de definitieve Nota Ruimte is dit verder aangevuld, waaronder met de toevoeging van de keuze met betrekking tot de ‘doorgroeireferentie’. De Nota Ruimte doet geen uitspraken over concrete investeringen, dat is aan de daarvoor aangewezen tafels, zoals het MIRT.
ID	**820**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om station Nijkerk en station Harderwijk als intercitystations op te nemen. Zij stellen dat dit nodig is voor woningbouw, bereikbaarheid en verlichting van drukte op het spoor.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor keuzes over de dienstregeling op het spoor. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces.
ID	**821**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om internationale spoorverbindingen sterker te verankeren. Zij pleiten voor betere grensoverschrijdende verbindingen en erkenning van internationale stations.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte is in de bouwsteen ‘een ontwikkelgericht nationaal netwerk’ reeds veel aandacht voor internationale verbindingen, onder meer via het spoor. In de definitieve Nota Ruimte zijn op dit punt de kaartbeelden aangepast, waarbij ook is gekeken naar de lokale grensoverschrijdende verbindingen. Waar passend is dit opgenomen in de kaart behorend bij de bouwsteen ‘sterke en onderscheidende regio’s’. Tegelijkertijd is de Nota Ruimte niet de geëigende plek voor besluitvorming over de status van stations. Via het sectorale visietraject t.a.v. het internationaal personenvervoer per spoor wordt hier verdere uitwerking aan gegeven.
ID	**822**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om actieve en duurzame mobiliteit concreter te borgen. Zij pleiten voor duidelijke doelen, betere toepassing van STOMP en meer aandacht voor hubs en snelle OV-verbindingen, voor verduurzaming en voor de benodigde mobiliteitstransitie

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de beschrijving van de verschillende typen woon/werkmilieus (bouwsteen complete en prettige leefomgevingen) alsook de toepassing daarvan in de sectorale paragraaf mobiliteit, komt de rol van actieve mobiliteit al volop naar voren. Zo wordt daar bijvoorbeeld aangegeven dat in de meest hoogstedelijke woon/werkmilieus de openbare ruimte loop- en fietsvriendelijk moet worden ingericht en dat het aandeel van de auto daar beperkter is. In de definitieve Nota Ruimte zijn er nog enkele toevoegingen gedaan specifiek over de rol van de fiets, bijvoorbeeld de kansen die de (elektrische) fiets biedt in verplaatsingen tot 20 km.
ID	**825**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een functionelere categorisering van hoofdwegen en mobiliteitsnetwerken **en afstemming hiervan op de Vlaamse wegencategorisering**. Zij stellen dat categorisering beter moet aansluiten op feitelijk gebruik en grensoverschrijdende samenhang
Antwoord	De categorisering van het hoofdweggennet voor goederenvervoer, zoals die staat opgenomen op de kaart ‘mobiliteit goederenvervoer’ binnen de sectorale paragraaf ‘mobiliteit’, komt voor uit TEN-T kernnetwerk. De categorisering van het hoofdweggennet zoals die is opgenomen op de kaart ‘mobiliteit personenvervoer’ is gebaseerd op het toekomstperspectief Hoofdwegennet. De categorisering sluit dus aan op de gangbare categorisering die gehanteerd wordt voor de netwerken. Deze zijn in de definitieve Nota Ruimte niet aangepast.
ID	**826**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om versterking van de bereikbaarheid van Noord-Holland Noord. Zij pleiten voor robuuste regionale verbindingen en aandacht voor kritieke locaties van nationaal belang.
Antwoord	Robuuste regionale verbindingen zijn een fundament van het Hoofdwegennet. Zo ook die van en naar Noord-Holland Noord. Hier is vanuit de rol van het netwerk voldoende aandacht voor, waarbij IenW continu in gesprek blijft met de lokale en regionale overheden. Specifiek voor Noord-Holland Noord is in de Nota Ruimte aangegeven dat deze regio al een zeer omvangrijke woningbouwopgave heeft, maar waar eenzijdige woon-werkrelaties met de Metropoolregio Amsterdam tot een overbelasting van de spoorverbindingen en rijkswegen onder het IJ en het Noordzeekanaal dreigen te leiden. Een inzet op economische ontwikkeling door de regio is daarom cruciaal is om overbelasting van het mobiliteitsnet te beperken. De inzet binnen de Nota Ruimte is niet gekoppeld aan Rijksmiddelen en investeringen. Dat is aan de daarvoor ingerichte programma’s.
ID	**827**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verstedelijking beter gekoppeld moet worden aan sterke OV-verbindingen. Zij vragen om bereikbaarheid als samenhangend systeem te benaderen.
Antwoord	Met de keuze voor verdere concentratie van verstedelijking binnen de Randstad en gebundelde deconcentratie in diverse regio’s hierbuiten wordt zoveel mogelijk aangesloten op het bestaande systeem van steden en dorpen, goed verbonden door spoor- en autowegen. Daarmee blijft de toename van mobiliteit beperkt. Daarnaast is ook specifiek aangegeven dat stationsomgevingen bij uitstek kansen bieden voor concentratie van wonen, werk en voorzieningen, door de bereikbaarheid die daar nu vaak al op orde is.
ID	**828**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een integrale uitwerking van Schiphol en de Schipholregio. Zij stellen dat bereikbaarheid, economische betekenis, luchthavenontwikkeling en gezonde leefomgeving in samenhang moeten worden afgewogen. Zij vragen om behoud en versterking van deze positie voor goederen, passagiers en zakelijke bereikbaarheid.
Antwoord	Voor specifieke complexe gebiedsopgaven met een ruimtelijke component die de regio overstijgen bestaat de NOVEX-aanpak. Voor de integrale verstedelijkingsontwikkeling van de Metropoolregio Amsterdam werken Rijk en regio samen in het NOVEX-gebied MRA. Voor de afstemming van de luchtzijdige met de landzijdige ontwikkelingen werken Rijk en regio samen in het NOVEX-gebied Schipholregio. Dit zijn de aangewezen tafels waarin de aspecten die worden genoemd in de zienswijze in samenhang worden afgewogen.
ID	**829**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkere keuzes over regionale luchthavens en nieuwe luchtvaartontwikkelingen. Zij stellen dat ruimtelijke effecten, bereikbaarheid en leefomgeving daarbij moeten worden meegewogen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Naast Schiphol zijn er vier burgerluchthavens van nationale betekenis: Rotterdam-The Hague, Maastricht-Aachen, Groningen-Eelde en Lelystad (in ontwikkeling). Voor deze luchthavens worden luchthavenbesluiten genomen waarin de voorwaarden voor het gebruik van de luchthaven worden vastgelegd. In deze luchthavenbesluiten wordt een afweging gemaakt van het belang van de luchtvaart en het belang van een gezonde leefomgeving. Voor de luchthavens van Rotterdam, Groningen en Maastricht loopt de procedure of is deze recent afgerond. Provincies zijn primair aan zet voor een integrale ontwikkeling van de luchthaven en de regio. Voor de Schipholregio wordt de NOVEX-aanpak toegepast die bedoeld is voor complexe integrale gebiedsontwikkeling. In het NOVEX-gebied Schipholregio staat de afstemming van luchtzijdige (luchtvaart) en landzijdige ontwikkelingen centraal.
ID	**830**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om cruciale OV-projecten in de MRA sterker te borgen, zoals ZaanIJ, HAS, OV-SAAL, sprong over het IJ. Zij stellen dat deze projecten randvoorwaardelijk zijn voor woningbouw, mobiliteitshubs en economische ontwikkeling.
Antwoord	ZaanIJ is opgenomen als voorbeeld van een project voor structuurversterkende infra op lange termijn. Dit is een voorlopige lijst, gebaseerd op de Kamerbrief Langetermijnperspectief infrastructuur en woningbouw. De genoemde OV-projecten in de zienswijze maken onderdeel uit van de bredere bereikbaarheidsopgave in de MRA en worden afgewogen in de daarvoor bestaande trajecten, zoals het MIRT en de bestuurlijke overleggen met de regio. De Nota Ruimte is niet de plek om individuele infrastructuurprojecten te borgen of te prioriteren; die afweging vindt plaats in de betreffende programma's en besluitvormingstrajecten.
ID	**831**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aandacht voor verbeterde inpassing van stedelijke snelwegen. Zij pleiten voor verdere uitwerking van de A12-spoorzone en voor de gewenste Huygenstunnel in Voorburg/Den Haag.
Antwoord	Betere inpassing stedelijke snelwegen kan een uitkomst zijn van de aanpak van de opgaven van de stedelijke ringen, die vaak meerdere functies vervullen. Wij lopen niet vooruit op oplossingsrichtingen zolang gesprekken met de regionale en lokale overheden nog niet zijn afgerond. De gesprekken vinden niet plaats in het kader van de Nota Ruimte, maar op de daarvoor ingerichte tafels.
ID	**832**
Samenvattende vraag	De indieners merken op dat de Ontwerp-Nota Ruimte als structuurversterkende infrastructuur naast de Oude Lijn de Westlandlijn en de Oostlandlijn op de kaart zet. Dat is mooi. De hiervoor gangbare namen zijn ZuidWestlandcorridor en ZoRo-verbinding. Graag zien wij deze termen gehanteerd in de Nota Ruimte.
Antwoord	Deze benamingen volgen uit de Kamerbrief Langetermijnperspectief infrastructuur en woningbouw (Kamerstukken II 2025–2026, 29 435, nr. 270). De termen uit deze brief zijn gebruikt.
ID	**833**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om nationale wegcorridors en knelpunten duidelijker te prioriteren. Zij stellen dat investeringen in hoofdverbindingen nodig zijn voor bereikbaarheid, woningbouw en economische ontwikkeling.
Antwoord	De prioritering van investeringen in nationale wegcorridors en het aanpakken van knelpunten vindt plaats in het MIRT-proces. De Nota Ruimte schetst de ruimtelijke hoofdstructuur en de samenhang tussen opgaven. In de Nota Ruimte wordt de prioritering zoals die in (onder meer) het MIRT wordt besloten gevolgd.
ID	**834**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een langjarige en integrale investeringsstrategie voor infrastructuur, woningbouw en gebiedsontwikkeling. Zij pleiten voor corridorgericht samenwerken en structurele bekostiging.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft op hoofdlijnen richting aan de samenhang tussen infrastructuur, en gebiedsontwikkeling. De integrale samenhang tussen wonen, werken en bereikbaarheid vormt de basis voor het gelijknamige hoofdstuk. De concrete programmering, prioritering en besluitvorming over infrastructuurinvesteringen vindt plaats binnen het MIRT. De bekostiging van rijksinfrastructuur loopt daarbij via het Mobiliteitsfonds. Structurele financiering van afzonderlijke projecten wordt niet in de Nota Ruimte vastgelegd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**835**
Samenvattende vraag	De indieners dat de inrichting van steden en transportnetwerken invloed hebben op de verspreiding van infecties. Zij vragen om dit mee te nemen in ruimtelijke en mobiliteitskeuzes.
Antwoord	De mogelijke verspreiding van infecties via de inrichting van onze steden en transportnetwerken, wordt geadresseerd via bestaande instrumenten zoals fytosanitaire en veterinaire controles en grensinspecties. Dit betreft specifiek beleid en toezicht dat buiten de scope van de Nota Ruimte valt.
ID	**836**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken om meer aandacht voor de corridor A50 incl. OV-verbinding als belangrijke verdinbing tussen de regio's gelegen rondom de Randstad.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn op de kaart 'mobiliteit personenvervoer' de belangrijkste verbindingen opgenomen. De A50 is hierop aangegeven als interregionale verbinding. Ook de spoorlijn die daar parallel aan loopt is op dezelfde kaart weergegeven. Deze zienswijze heeft daarom niet geleid tot een aanpassing.
ID	**837**
Samenvattende vraag	De indieners geeft aan dat in de Longlist en op de kaart een mogelijke locatie ergens in Nederland te worden aangegeven ten behoeve van de verplaatsing van het spoorwegemplacement NS/Prorail uit Arnhem. Voor deze verplaatsing is rijksregie noodzakelijk.
Antwoord	Voor de projecten die als voorbeelden zijn opgenomen in de longlist structuurversterkende infra op lange termijn is aangesloten bij de Kamerbrief Langetermijnperspectief infrastructuur en woningbouw (Kamerstukken II 2025–2026, 29 435, nr. 270). Dit project maakt daar geen onderdeel vanuit, omdat het niet tot het detailniveau van de Nota Ruimte en de longlist structuurversterkende infrastructuur behoort.
ID	**838**
Samenvattende vraag	De indieners merken op bij de Noordwest-Europese context voor Wonen, werken en bereikbaarheid: Hier staat TEN-T wel in de legenda, maar niet op de kaart. De gewenste corridor richting Bremen via de Lelylijn sluit niet aan op een internationale corridor (van enig gewicht) in Duitsland. Internationale reizigers spoorcorridors via de HSL Zuid naar Brussel e.v., Utrecht-Arnhem naar Keulen e.v. en Amersfoort-Deventer naar Hannover e.v. staan op de kaart. Maar niet herkenbaar als onderdeel TEN-T kernnetwerk.
Antwoord	Deze aanscherpingen zijn meegenomen in de aanpassing van de legenda's van de betreffende kaarten.
ID	**840**
Samenvattende vraag	Indiener geeft daan dat er een foutieve benaming van de Ringlijn is gebruikt. Het gaat niet om de OV-verbinding Slotervaart – Amsterdam centrum, maar om Sloterdijk – Amsterdam centrum (OVSA).
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is de Ringlijn aangepast naar de OV-verbinding Sloterdijk-Amsterdam Centrum in de lijst met structuurversterkende infra op lange termijn.
ID	**841**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt verzoekt het Rijk om de verbinding Alkmaar-Leeuwarden-Groningen als onderdeel van het stedelijk netwerk zichtbaar op te nemen in het kaartmateriaal.
Antwoord	De Rijkswegen tussen Alkmaar-Leeuwarden-Groningen zijn onderdeel van het Toekomstperspectief Hoofdwegennet en daarmee onderdeel van het kaartmateriaal. Dit is echter geen belangrijke (inter)nationale corridor en daarom is deze verbinding ook niet als zodanig opgenomen op de kaart.
ID	**843**
Samenvattende vraag	Indieners stellen dat op pagina 288 staat onder de kop gepauzeerde MIRT-projecten: 1/A30 Barneveld. Dit moet zijn A1/A30 Barneveld.
Antwoord	Deze tekstuele aanpassing is in de Nota Ruimte verwerkt.
ID	**845**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt Hengelo aan als internationaal intercitystation aan te wijzen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over de status van stations. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt hier verdere uitwerking aan gegeven.
ID	**846**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt de internationale corridor Limburg – Luik naar Brussel te verlengen en de HSL-verbinding tussen Brussel en Keulen toe op de kaart toe te voegen.
Antwoord	De door u genoemde verbindingen tussen Limburg, Luik, Brussel en de hogesnelheidsverbinding tussen Brussel en Keulen liggen grotendeels buiten het Nederlandse grondgebied. De Nota Ruimte richt zich op de ruimtelijke inrichting van Nederland en kan daarom geen ruimtelijke reserveringen of borgingen opnemen voor infrastructuur die buiten de Nederlandse landsgrenzen ligt.
ID	**847**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt Den Haag op de kaart aan te wijzen als internationaal intercitystation.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over de status van stations. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt hier verdere uitwerking aan gegeven.
ID	**848**
Samenvattende vraag	Indiener stelt dat de NZ-verbinding naar Hasselt (en verder) ontbreekt. Vanuit Eindhoven worden corridors spoor en weg enkel richting Antwerpen en via Zuid-Limburg naar Luik aangeduid (o.a. p. 194 en p. 288).
Antwoord	De Nota Ruimte geeft richting aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland op nationaal niveau en is niet het instrument waarin individuele infrastructuurprojecten of specifieke regionale verbindingen worden vastgelegd of geprioriteerd. Besluitvorming over concrete infrastructuurinvesteringen vindt plaats binnen de daarvoor bestemde programma's en besluitvormingstrajecten als het MIRT. Voor de door u genoemde verbinding richting Hasselt geldt bovendien dat de betreffende wegen geen onderdeel uitmaken van het Nederlandse hoofdwegennet en deels onder verantwoordelijkheid van decentrale overheden vallen. Zolang hiervan sprake is, maken deze verbindingen geen onderdeel uit van de nationale ruimtelijke hoofdstructuur zoals opgenomen in de Nota Ruimte. Dit doet niet af aan het belang dat deze verbindingen kunnen hebben voor de regionale bereikbaarheid, maar de verantwoordelijkheid voor het functioneren en de ontwikkeling ervan ligt niet bij het Rijk.
ID	**849**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt de voor Limburg relevante verbindingen te versterken (IC naar Aken, verbreding van de Maaslijn en verbreding A2 Weert-Eindhoven).
Antwoord	De Nota Ruimte bevat een lijst met voorbeelden van mogelijke structuurversterkende infrastructuurprojecten. Hier dient nog verder besluitvorming over plaats te vinden. Om niet de verwachting te scheppen dat dit een uitputtende lijst is, is ervoor gekozen deze lijst niet verder aan te vullen. Structuurversterkende infrastructuur aan wegenzijde krijgt een plek in het aanstaande programma Hoofdwegennet, de toekomstige uitvoeringsagenda voor het hoofdwegennet. Alle opgaven op dit vlak worden hierin integraal gewogen. De Nota Ruimte is niet de plek waarin nieuwe schakels of verbindingen worden toegevoegd.
ID	**850**
Samenvattende vraag	Indiener stelt dat Helmond als internationaal station aangeduid dient te worden.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over de status van stations. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt hier verdere uitwerking aan gegeven.
ID	**851**
Samenvattende vraag	Indiener stelt dat door de aanpak van het spoortraject Breda-Tilburg-Eindhoven op termijn de internationale verbindingen Den Haag-Düsseldorf en Eindhoven-Brussel mogelijk worden. Dit traject hoort daarom bij de internationale verbindingen.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de plek om individuele infrastructuurprojecten te borgen of te prioriteren als internationale verbinding. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt hier verdere uitwerking aan gegeven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**852**
Samenvattende vraag	Indiener stel dat in de Nota Ruimte terecht veel aandacht wordt besteed aan de Nedersaksenlijn die bijdraagt aan de ontwikkeling van Zuid-Oost Groningen en Zuid-Oost Drenthe. Een ander belangrijke infrastructurele ontwikkeling is de Wunderlinie. Deze is gericht op het verbeteren van de spoorverbinding tussen Groningen en Bremen. Dit draagt in belangrijke mate bij aan de economische ontwikkelkansen voor onze gemeente. De bereikbaarheid voor studenten en werkenden wordt door de realisering van de Wunderlinie aanzienlijk verbeterd. Zij verzoeken daarom ook deze ontwikkeling expliciet te benoemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de plek om individuele infrastructuurprojecten of vervoerrelaties te borgen of te prioriteren; die afweging vindt plaats in de betreffende programma's en besluitvormingstrajecten. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt verdere uitwerking gegeven aan het belang van verschillende internationale spoorverbindingen. De Nota Ruimte onderkent het belang van grensoverschrijdende relaties; dit is op diverse plekken in de Nota Ruimte geduid.
ID	**853**
Samenvattende vraag	Indieners vragen dat de Nota Ruimte Zwolle erkent als scharnierfunctie in bereikbaarheid Noord-Nederland en dat de mogelijkheid van een nieuwe oeververbinding aan de oostzijde mee wordt genomen.
Antwoord	Zwolle wordt herkend als een belangrijke schakel in de keten van de bereikbaarheid van Noord-Nederland (met name voor het spoor). Dit komt nu al voldoende naar voren in de kaarten mobiliteit personenvervoer en goederenvervoer en is daarom niet nog explicieter opgenomen in de Nota Ruimte.
ID	**854**
Samenvattende vraag	De indieners missen de internationale trein(reizigers)verbinding met Bad Bentheim op de kaart
Antwoord	De spoorverbinding naar Bad Bentheim en verder is opgenomen in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid op de bouwsteen Een ontwikkelgericht nationaal netwerk en in hoofdstuk Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes op de kaart Mobiliteit personenvervoer.
ID	**855**
Samenvattende vraag	Indieners verzoek van de verbinding Zwolle–Enschede-Munster een hoofdverbinding te maken voor zowel weg als spoor. Dit betekent concreet opname in de lijst op pagina 288 van de Nota Ruimte. Voor het spoor betekent een hoofdverbinding dubbelspoor, waar nu nog sprake is van enkelspoor.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte is de verbinding tussen Zwolle, Enschede en Munster reeds opgenomen in Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid op de bouwsteen Een ontwikkelgericht nationaal netwerk en in hoofdstuk Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes op de kaart Mobiliteit personenvervoer. Dat blijft ook zo in de definitieve Nota Ruimte. Deze verbinding is gecategoriseerd als hoofdweggennet met een regionale functie. De categorie 'hoofdverbinding' bestaat niet. Eventuele capaciteitsuitbreidingen, zoals verdubbeling van enkelspoor, worden afgewogen in de daarvoor bestaande programma's en besluitvormingstrajecten. Voor wensen voor wijzigingen van spoorverbindingen bestaan afzonderlijke trajecten, waaronder het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) en de regionale investeringsagenda's die samen met Rijk en regio worden opgesteld.
ID	**856**
Samenvattende vraag	Indieners stellen dat voor Dronten en de regio's Zwolle en Flevoland de opwaardering van de N50 en de verbinding van de A6 van vitaal belang zijn voor het functioneren van de corridor MRA- regio Zwolle en de ontsluiting van de economie en de realisatie van de woningbouwopgave. Zij pleiten met nadruk dat de noodzakelijke investeringen in de capaciteit en betrouwbaarheid van deze en andere verbindingen expliciet worden meegenomen en meerjarig worden geborgd, als cruciale randvoorwaarden om de gewenste groei in wonen en werken te kunnen faciliteren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Uitgangspunt voor de aanpak N50 is voor het Rijk vanuit het oogpunt van verkeersveiligheid. We zien het belang van de N50 en de verbinding met de A6 voor de regio Zwolle en Flevoland. In de Ontwerp-Nota Ruimte staan deze verbindingen daarom reeds opgenomen op de kaart 'mobiliteit personenvervoer' als wegen met een respectievelijk een regionale en internationale (grensoverschrijdend) functie. Rijk en regio zijn en blijven in gesprek over de N/A50. Mocht de situatie zich voordoen dat extra maatregelen nodig zijn om het functioneren van de weg te verzekeren, gaan Rijk en regio in gesprek onder welke voorwaarden dit plaats kan vinden.
ID	**857**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken de corridor N35 van Zwolle tot Wierden te benoemen als prioritaire corridor met ruimte voor investeringen in bereikbaarheid en verkeersveiligheid. Overigens staat de verbinding Zwolle – Twente nu op de kaarten via Hardenberg – Ommen getekend, wat ons inziens niet juist is, dit moet dus rechtstreeks via de corridor langs de N35.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt niet van 'prioritaire corridors' gesproken. Wel wordt het belang van de N35 erkend, daarom stond deze in de Ontwerp-Nota Ruimte reeds opgenomen als weg met een regionale functie. De lopende aanpak van de N35 is gericht op verkeersveiligheid. De verbinding via Hardenberg en Ommen, waarnaar in de zienswijze wordt verwezen, betreft een spoorlijn en niet de N35.
ID	**858**
Samenvattende vraag	De indiener mist de corridor A28-A37 E233 i welke gereed zal zijn in 2033. Deze corridor is op geen enkele kaart in de Ontwerp Nota Ruimte aangegeven.
Antwoord	De A37 en A28 zijn reeds in de Ontwerp-Nota Ruimte op kaart weergegeven en zijn ingedeeld als interregionale corridor. Dit is gedaan op basis van onderzoek naar feitelijk gebruik op basis van reisafstanden. Uit dit onderzoek is gebleken dat het percentage gebruikers dat internationale afstanden aflegt weliswaar aanwezig is, maar niet voldoende is om hier een categorie aan toe te voegen. Dit neemt niet weg dat feitelijk grensoverschrijdend vervoer daadwerkelijk plaatsvindt.
ID	**859**
Samenvattende vraag	De indiener mist de internationale corridor Emmen-Rheine. Dit is in 2050 een belangrijke spoorverbinding met Duitsland vanuit Noord-Nederland. Eind 2026 rijdt de trein Coevorden – Bad Bentheim en is er sprake van een grensoverschrijdende spoorverbinding met Duitsland voor personenvervoer. Ook deze staat niet op de kaarten
Antwoord	De Nota Ruimte onderkent het belang van grensoverschrijdende relaties; dit is op diverse plekken in de Nota Ruimte geduid. De Nota Ruimte is niet de plek om individuele infrastructuurprojecten of vervoerrelaties te borgen of te prioriteren; die afweging vindt plaats in de betreffende programma's en besluitvormingstrajecten. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt verdere uitwerking gegeven aan het belang van verschillende internationale spoorverbindingen.
ID	**860**
Samenvattende vraag	De indieners vragen zich af of de in de Nota gemaakte keuze voor categorisering past bij het daadwerkelijke gebruik van deze verbinding E29/A4. De indieners maken zich daarom dan ook zorgen over dit verschil in categorisering versus gebruik en de gevolgen die hier mogelijk aan verbonden zullen zijn.
Antwoord	De E29 bevindt zich in Luxemburg en Duitsland en is daarom niet opgenomen op de kaarten in de Nota Ruimte. Vermoedelijk bedoelt de indiener de E19/A4 die is opgenomen als internationale verbinding/corridor. Ook nu al vindt er op deze route veel vervoer plaats tussen Nederland, België en Frankrijk en daarom past de categorisering ook bij het daadwerkelijke gebruik. Daarnaast volgt de categorisering van rijkswegen uit het Toekomstperspectief Hoofdwegennet. De afweging met betrekking tot categorisering is in dit betreffende traject gemaakt, niet in de Nota Ruimte.
ID	**861**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om ook de A7 op te nemen, want willen wij als Nederland blijven 'draaien' dan is een efficiënt netwerk noodzakelijk. De corridors A9/N9 en A7 vormen de hoofdroutes, de scharnierpunten die het omliggende gebied ontsluiten. In de ontwerp Nota Ruimte wordt echter alleen de A9 benoemd als hoofdader binnen het Stedelijk Netwerk Nederland. Dat is niet in lijn met het adagium 'goede verbindingen blijven van groot belang'.
Antwoord	De A9 is aangemerkt als interregionale verbinding binnen het Stedelijk Netwerk Nederland. Voor de verbinding vanuit Amsterdam naar Noord-Nederland is de A6 hiervoor aangewezen. Deze categorisering betreft nadrukkelijk geen hiërarchie: dat de A7 niet als zodanig is aangemerkt, betekent niet dat de kwaliteit of het belang van deze verbinding minder is, maar vraagt om andere keuzes en inzet om die functie te vervullen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**862**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten om de A1-corridor toe te voegen aan de "Longlist structuurversterkende infrastructuur". De corridor wordt aangeduid met interregionale en internationale functie.
Antwoord	Structuurversterkende infrastructuur aan wegenzijde krijgt een plek in het aanstaande programma Hoofdwegennet, de toekomstige uitvoeringsagenda voor het hoofdwegennet. Alle opgaven op dit vlak worden hierin integraal gewogen. De longlist structuurversterkende infrastructuur is in lijn met de eerdere Kamerbrief die daarover naar buiten is gebracht en is niet aangepast in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**863**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten om zo snel mogelijk de gepauzeerde MIRT projecten weer op te starten en in het bijzonder A4 Haaglanden – N14.
Antwoord	Dit is geen keuze die wordt gemaakt in de Nota Ruimte, besluitvorming vindt plaats in het MIRT. De A4 Haaglanden – N14 is wel benoemd in de lijst met gepauzeerde MIRT-projecten.
ID	**864**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het vaststellen van de A2 als corridor.
Antwoord	A2 Utrecht naar het zuiden is over de hele lengte een belangrijke interregionale corridor en is in die hoedanigheid al een corridor met substantiële betekenis. Dit staat ook al op deze manier opgenomen in de Ontwerp-Nota Ruimte en dat blijft zo in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**865**
Samenvattende vraag	De indieners missen de ook voor de Rotterdamse Haven belangrijke corridor A15 en de Betuweroute.
Antwoord	De achterlandverbindingen van de Rotterdamse haven (A15/Betuweroute) en van andere havens zijn reeds opgenomen als belangrijke internationale goederencorridor op de diverse kaarten in de Nota Ruimte, waaronder op de kaart 'mobiliteit goederenvervoer'. Ook in de definitieve Nota Ruimte staat dat zo opgenomen. De verdere ontwikkeling van de achterlandverbindingen is onderdeel van de afwegingen in het kader van het MIRT dat mede wordt ingegeven door de aanstaande Zeehavennota en deelvisies als de Beleidsagenda Goederenvervoer, het Toekomstperspectief Hoofdwegennet, het Toekomstbeeld spoorgoederenvervoer en het Toekomstbeeld Vaarwegen.
ID	**866**
Samenvattende vraag	De indieners missen de A58 In de kaart 'Bouwsteen een ontwikkelgericht nationaal netwerk'. In het stedelijk systeem van Geertruidenberg en de regio Breda-Tilburg wordt opgemerkt dat hierin de verbinding Rotterdam-Eindhoven-Duitsland gemist wordt als internationale corridor via de A58. Daarnaast ontbreekt ook de nationale corridor Utrecht-Breda via de A2.
Antwoord	Internationale corridors zijn gebaseerd op het kernnetwerk TEN-T. De A58 maakt hier geen onderdeel van uit en wordt daarom niet als internationale corridor aangemerkt. Voor de verbinding tussen Breda en Utrecht geldt dat zowel de A27 als de A2 hierin voorzien als interregionale corridor.
ID	**867**
Samenvattende vraag	Indieners stellen dat om de ruimtelijke en economische ontwikkelingen in Zeeland te faciliteren heen tweede volwaardige hoofdontsluiting voor Zeeland noodzakelijk is. Het is daarmee terecht onderdeel van de categorie structuurversterkende infrastructuur zoals in de Nota Ruimte en daaropvolgende brief aan de Tweede Kamer opgenomen. De verbinding is in de ontwerp-Nota indicatief aangegeven, maar niet volledig. De verbinding loopt verder door tot aan de grens met België.
Antwoord	Deze verbinding loopt inderdaad door naar de grens met België. Om die reden is dit in de Nota Ruimte aangepast op de kaart 'mobiliteit personenvervoer'.
ID	**868**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat regionale economische en innovatieve knooppunten beter moeten worden erkend in de Nota Ruimte. Zij vragen om een bredere en evenwichtigere positionering van belangrijke stedelijke centra, stationslocaties en innovatieregio's. Zij vragen daarbij om benoemen van de Achterhoek als innovatieregio en station Hengelo als internationaal knooppunt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte staan de belangrijke campussen, hoger onderwijsinstellingen, ziekenhuizen en dominante sectoren benoemd. De term ‘innovatieregio’ komt niet terug en komt ook niet terug in de definitieve Nota Ruimte. Dat is een primair economische vraagstuk en valt buiten de scope van de Nota Ruimte. De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over de status van stations. Via het sectorale visietraject ten aanzien van het internationaal personenvervoer per spoor wordt hier verdere uitwerking aan gegeven. Daarnaast stond Station Hengelo in de Ontwerp-Nota Ruimte al benoemd als internationaal station en dat blijft zo in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**869**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimtelijk-economische samenhang tussen Zuid-Limburg en Brainport Eindhoven sterker moet worden opgenomen. Zij geven aan dat beide regio’s elkaar kunnen versterken in wonen, werken en regionale ontwikkeling.
Antwoord	Er is tussen Zuid-Limburg en Eindhoven een mate van ruimtelijk-economische samenhang. Echter, omdat in de Nota Ruimte wordt ingezet op nabijheid en concentratie van verstedelijking op plekken waar mensen ook werken en gebruik maken van voorzieningen, wordt het niet gestimuleerd dat mensen die werken in de regio Eindhoven gaan wonen in Zuid-Limburg. Dit leidt namelijk tot een grote druk op het (nationale en regionale) infranetwerk en past niet binnen het principe van efficiënt ruimtegebruik. In Zuid-Limburg wordt, binnen de VISTA-strategie, ingezet op de strategie ‘initiëren’. Dit betekent dat er wordt ingezet op een eigenstandige economische ontwikkeling in de regio zelf (bijvoorbeeld gekoppeld aan Chemelot of de mogelijke komst van de Einsteintelescoop), waarop de woningbouw volgt. Daarnaast wordt in de Rijk-regiosamenwerking Limburg Centraal onderzocht en uitgewerkt in welke mate de verbinding tussen Brainport en (Zuid-)Limburg aan de orde is, dan wel vorm kan krijgen.
ID	**870**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de resultaten van het MIRT-onderzoek Brainportregio en bijbehorende Rijk-Regio-afspraken te verwerken in de definitieve Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte is een visie op de lange termijn (2050 en verder). Dat betekent dat er verder wordt gekeken dan de afspraken die in het kader van NOVEX-gebieden, MIRT of anderszins worden gemaakt. Ook voor andere regio’s herhalen we niet de gemaakte afspraken in het kader van NOVEX, MIRT of anderszins. Natuurlijk betekent dat wel dat bestaande Rijk/regio samenwerkingen worden voorgezet en op de kortere termijn dat het Rijk de gemaakte afspraken tussen Rijk en regio blijft volgen. De specifieke ruimtelijke implicaties die volgen uit de Actualisatie van het MIRT-onderzoek Verstedelijking en Bereikbaarheid Brainport zijn op dit moment nog niet bekend. Daarom kunnen deze ook niet meegenomen worden in de Nota Ruimte.
ID	**871**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt het volgende toe toevoegen aan de kaarten: de RWTH Aachen University en de mogelijke komst AI-giga factory in Julich.
Antwoord	De universiteit van Aken is reeds opgenomen op de kaart ‘Sterke en onderscheidende regio’s’ in de ontwerp Nota Ruimte. Dat blijft ook zo in de definitieve Nota Ruimte. De mogelijke komst van een AI gigafabriek over de grens is niet opgenomen. In de kaart ‘versterken van regionale ecosystemen’ onder het thema Economie en Energie zijn de (clusters van) (hyperscale) datacentra alleen binnen Nederland opgenomen.
ID	**874**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanvullende locaties op te nemen als (nationaal) grootschalige woningbouwlocatie. Zij stellen dat deze locaties kunnen bijdragen aan de nationale woningbouwopgave. Het gaat om IJstad Markermeer, Nieuw Haarlem (een nieuwe stad in de Haarlemmermeer), Zestienhovenstad, Leeuwarden locaties Spoordok en Middelsee en een gesprek over woningbouwlocaties regio Emmen.
Antwoord	In de Taskforce Versnelling Woningbouw is een zorgvuldige afweging gemaakt inzake de nieuwe nationale grootschalige woningbouwlocaties die door het Rijk worden aangewezen. Dit is gebeurd op basis van het afweegkader grootschalige woningbouw dat in de Kamerbrief van april 2026 is toegelicht. Op basis hiervan is wel de locatie Leeuwarden Middelsee-spoordok aangewezen als een nieuwe nationaal grootschalige woningbouwlocatie, maar niet de locaties IJstad Markermeer, Nieuw Haarlem en Zestienhovenstad

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**875**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de woningbouwambities alleen haalbaar zijn als randvoorwaarden tijdig worden opgelost. Zij vragen onder andere aandacht voor ontsluiting van nieuwe woningbouwlocaties. Zij vragen om meer en meer gecoördineerde Rijksinzet, financiering en uitvoeringskracht.
Antwoord	De woningbouwambities zijn inderdaad alleen haalbaar als de randvoorwaarden op orde zijn (zoals bereikbaarheid, netcongestie en stikstof). Zo staat dat ook omschreven in de Nota Ruimte. Via diverse programma’s werkt de Rijksoverheid aan het op orde brengen van deze randvoorwaarden. Zo ook middels het Actieplan Versnelling Woningbouw.
ID	**876**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een evenwichtigere spreiding van woningbouw over Nederland. Het verleggen van de steven meer naar het noorden, oosten en zuiden zien zij niet terug in deze nota. Zij vragen om meer aandacht voor regionale maatwerkoplossingen buiten de bestaande concentratiegebieden.
Antwoord	In de Nota Ruimte is aangegeven dat bij nieuwe verstedelijking wordt ingezet op concentratie van nieuwe woningbouw op plekken waar dat nu ook al plaatsvindt en daarnaast op gebundelde deconcentratie op andere goed gelegen plekken met een basis voor economische groei. Dit is ook de basis onder de VISTA-strategie en de keuzes voor nieuwe grootschalige woningbouwlocaties. Daarmee wordt gekozen voor woningbouw in alle delen van Nederland: het westen, het zuiden, oosten en noorden van ons land.
ID	**877**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om eenduidige aantallen voor de nationale woningbouwopgave: hoeveel woningen moeten er tot 2050 worden gebouwd? Zij stellen dat de Nota Ruimte hierover helder richting moet geven.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt uitgegaan van een toename van 1,65 miljoen nieuwe woningen tot 2050. Dit getal is gebaseerd op de bevolkingsprognose (het middenscenario van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen) en kennen dus altijd een mate van onzekerheid. De woningbouwprogrammering vindt plaats binnen de bestaande structuur van de Woondeals.
ID	**878**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de haalbaarheid van woningbouw in Spoorzone Arnhem-Oost onvoldoende is geborgd. Dit in verband met de noodzakelijke verplaatsing van het spooremplacement en bodemsanering. Zij vragen om onderzoek naar een alternatieve woningbouwlocatie.
Antwoord	Arnhem Spoorzone-Oost bestaat uit meerdere deelgebieden. Ieder deelgebied heeft zijn eigen specifieke opgaven. De verplaatsing van het spooremplacement en de bodemsanering zijn voorbeelden van dit soort opgaven. Het bevoegde gezag en de partijen die betrokken zijn bij deze gebiedsontwikkeling werken samen aan oplossingen voor deze opgaven zodat woningbouw mogelijk wordt. Daarmee is er geen noodzaak om de status van Spoorzone-Oost als nationaal grootschalige woningbouwlocatie te heroverwegen. Overigens is de woningbouw in een aantal deelgebieden van Arnhem Spoorzone-Oost inmiddels gestart.
ID	**879**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de gebiedsontwikkelingen op de ontwikkelas Katwijk-Leiden-Alphen aan den Rijn (Oude Lijn, Valkenhorst, Gnephoek) en in Alkmaar nadrukkelijk bijdragen aan de nationale woningbouwopgave. Zij vragen om deze inzet goed te verankeren in de Nota Ruimte.
Antwoord	De bijdrage die deze locaties kunnen leveren aan de nationale woningbouwopgave wordt herkend. Om die reden is de Oude Lijn eerder al aangewezen als nationaal grootschalige woningbouwlocatie. Valkenhorst en Gnephoek zijn aanvullend in de Ontwerp-Nota Ruimte al aangewezen als regionaal grootschalige woningbouwlocaties. Dit zal niet wijzingen in de Nota Ruimte.
ID	**880**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de woningbouwopgave in samenhang met demografische ontwikkeling moet worden bezien. Zij zijn van mening dat het woningtekort deels veroorzaakt wordt door migratie. Zij vragen om deze samenhang explicieter mee te wegen in ruimtelijke keuzes.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De woningbouwopgave wordt continu in samenhang gezien met de demografische ontwikkeling, dat is de basis voor de woningbouwopgave die in de Nota Ruimte wordt geschetst. Daarbij klopt het dat het grootste deel van de bevolkingsgroei van Nederland veroorzaakt wordt door migratie. Zo staat dat ook omschreven in de Nota Ruimte.
ID	**881**
Samenvattende vraag	De indieners zien graag dat Groot Merwede-Rijnenburg voortaan in de Nota Ruimte en elders wordt benoemd als één nationaal grootschalig woningbouwgebied met Rijksregie.
Antwoord	In de regeling gebiedsbudget wordt de voorgestelde naam reeds gebruikt. De gevraagde wijziging daarom integraal doorgevoerd binnen de Nota Ruimte.
ID	**882**
Samenvattende vraag	Indieners roepen op om wonen weer als topprioriteit te benoemen, gelijkwaardig aan andere opgaven zoals de landbouw-, klimaat- en energietransitie.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte staat al aangegeven dat de aanpak van de woningbouwopgave een hoge prioriteit heeft. In de definitieve Nota Ruimte staat aanvullend aangegeven dat, bij ruimtelijke keuzes in de nationaal grootschalige woningbouwlocaties, woningbouw als zwaarwegend nationaal belang geldt.
ID	**883**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de tabel en het kaartmateriaal voor de regionale woningbouwlocaties volledig en consistent te maken. Zij vragen om juiste benamingen en opname van reeds afgesproken locaties. Het betreft het schrappen van Achtersluispolder, het toevoegen van Groningen, van CID-Binckhorst, Oude lijn Leiden-Dordrecht, Knoop XL Eindhoven, Capelle Oost, gemeente Het Hogeland, Steenwijk, en 'Katwijk i.p.v. 'Katwijk-Valkenhorst'.
Antwoord	Naar aanleiding van deze zienswijze wordt de benaming van de gemeente "Katwijk-Valkenhorst" wordt gewijzigd in "Katwijk". KnoopXL Eindhoven, Oude lijn Leiden-Dordrecht, CID Binckhorst en Groningen zijn nationale grootschalige locaties en zijn om die reden niet opgenomen als regionaal grootschalige locaties. De locatie Capelle Oost is gelegen in de metropoolkern Rotterdam. Aangezien de minimale omvang voor een regionaal grootschalige locatie in een metropoolkern 2.000 woningen is, voldoet deze locatie niet aan de criteria en wordt dan ook niet als zodanig opgenomen in de Nota Ruimte. Steenwijk en Het Hogeland zijn in de Nota Ruimte aangeduid als lokale kernen, en voldoen daarmee ook niet aan de criteria voor een regionaal grootschalige woningbouwlocatie.
ID	**884**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de betekenis en toepassing van het label grootschalige regionale woningbouwlocatie te verduidelijken. Zij vragen om een betere onderbouwing van selectiecriteria, prioritering en ondersteuning.
Antwoord	In de Nota Ruimte is aangegeven dat voor de selectie van de regionale grootschalige woningbouwlocaties aansluiting is gezocht bij de verschillende typen regionale systemen die in deze Nota Ruimte worden gehanteerd en de daarin onderscheiden typen kernen. Hiermee wordt bijgedragen aan het doel om de agglomeratiekracht in de stedelijke regio's te versterken. Per typologie wordt een minimale ondergrens voor een (samenhangende) woningbouwlocatie gehanteerd, om zo de zeggingskracht van het begrip grootschalig te kunnen waarborgen. De ondergrenzen die nu gehanteerd worden, zijn 400 woningen voor locaties binnen regiokernen, 1.000 woningen voor locaties binnen centrumsteden (2.000 woningen voor locaties in centrumsteden die onderdeel uitmaken van een metropoolregio) en 2.000 woningen voor locaties die binnen een metropoolkern vallen. De komende jaren zal het Rijk nog verder aan de slag gaan met het uitwerken van het instrument 'regionaal grootschalige woningbouwlocatie'. Dit wordt ook op die manier opgenomen in de uitvoeringsstrategie bij de Nota Ruimte.
ID	**885**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalige woningbouw alleen uitvoerbaar is als randvoorwaarden tijdig worden geborgd. Zij vragen om Rijkssteun voor infrastructuur, energie, stikstofruimte, drinkwater en financiële tekorten.
Antwoord	De woningbouwambities zijn inderdaad alleen haalbaar als randvoorwaarden worden opgelost (zoals onder andere bereikbaarheid, netcongestie en stikstof). Zo staat dat ook omschreven in de Nota Ruimte. Via diverse programma's werkt de Rijksoverheid aan het op orde brengen van deze randvoorwaarden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**886**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw ook moet bijdragen aan bestaande wijken en leefbare gemeenschappen. Zij pleiten voor aandacht voor wijkvernieuwing, passende woningen, voorzieningen en sociale kwaliteit.
Antwoord	Woningbouw moet inderdaad ook bijdragen aan de versterking van het bestaand bebouwd gebied, zo staat dat ook omschreven in de Nota Ruimte. Invulling hiervan zal met name een lokale aangelegenheid zijn.
ID	**887**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om Driebergen-Zeist als grootschalige regionale woningbouwlocatie te schrappen of te heroverwegen. Zij stellen dat eerst de draagkracht van natuur, landschap, cultuurhistorie en mobiliteit moet worden onderzocht.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. De locatie regiopoort Driebergen-Zeist-stationsgebied is in samenspraak met de provincie en betreffende gemeenten opgenomen. Tevens voldoet de locatie aan de criteria voor een regionale grootschalige locatie. Er is geen reden om de locatie van de lijst te halen. Ten behoeve van de verdere planuitwerking door gemeenten zal het noodzakelijke onderzoekplaatsvinden
ID	**888**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om provinciale regelgeving te beperken waar deze woningbouwontwikkeling belemmert. Zij pleiten voor meer ruimte voor lokaal integraal maatwerk.
Antwoord	Iedere overheid heeft zijn eigen verantwoordelijkheden voor het maken van ruimtelijke keuzes. Deze verantwoordelijkheden zijn in de Omgevingswet geregeld. Gezien de druk op de woningmarkt en de urgentie van de woningbouwopgave is in de Nota Ruimte opgenomen dat de grote behoefte aan woningen van alle overheden om flexibiliteit vraagt en daarom wordt aan de gemeenten en provincies gevraagd om in hun eigen beleid ruimte te bieden voor een straatje en/of wijkje erbij, mits passend bij de ruimtelijke context. Dit betekent dat ook bij een wijkje erbij de uitgangspunten van de Nota Ruimte gelden. Het is aan gemeenten en provincies om hiervoor de integrale ruimtelijke afwegingen te maken.
ID	**889**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grootschalige woningbouw niet ten koste mag gaan van groene, dorpse en landschappelijke kwaliteiten. Zij vragen om terughoudendheid bij hoge woningaantallen in landelijke/dorpse omgevingen en om meer aandacht voor ruimtelijke kwaliteit.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt een integrale afweging gemaakt tussen de verschillende ruimtelijke belangen, waaruit de gemaakte keuzes voortvloeien. Hieronder valt onder meer dat grootschalige woningbouw alleen wordt gerealiseerd binnen of in de nabijheid van grotere kernen. De afweging tussen verdichting, transformatie, inbreiding en uitbreiding is afhankelijk van de kenmerken, opgaven en kwaliteiten van een gebied. Juist daarom blijft deze afweging in belangrijke mate een regionale en lokale verantwoordelijkheid van provincies en gemeenten. Hierbij blijven ook de overkoepelende principes van de Nota Ruimte, zoals 'gebiedskenmerken centraal' van kracht.
ID	**890**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de gehele Spoorzone De Liemers aan te wijzen als regionale grootschalige woningbouwlocatie.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte staat toegelicht dat regionaal grootschalige woningbouwlocaties alleen in regiokernen, centrumsteden en metropolen worden aangewezen, met een bijbehorende ondergrens in aantallen woningen. Daarnaast zijn (regionaal) grootschalige woningbouwlocaties altijd een aaneengesloten/samenhangend gebied en vindt de start van de bouw plaats voor 2035. Ook in de definitieve Nota Ruimte wordt vastgehouden aan deze criteria. Omdat 'Spoorzone De Liemers' in feite een optelsom is van diverse kleinere locaties en geen aaneengesloten/ samenhangende locatie is, is deze locatie niet opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte. Daarnaast zijn Duiven en Zevenaar lokale kernen.
ID	**891**
Samenvattende vraag	De indieners constateren dat in de Ontwerp-Nota Ruimte nieuwe bouwlocaties worden aangewezen, maar dat Houten-Oost als locatie ontbreekt. Indiener vindt dat geen goede zaak, want ook daar moet en kan gebouwd worden en is ruimte voor ongeveer 2.750 nieuwe woningen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. De locatie Houten-Oost is niet aangedragen door de provincie. Om die reden is deze locatie niet opgenomen als regionale grootschalige woningbouwlocatie.
ID	**892**
Samenvattende vraag	Indieners missen Oosterwold fase 2 als toekomstige bouwlocatie op de kaarten van de Nota Ruimte en verzoeken deze locatie aan de kaarten toe te voegen.
Antwoord	Het ontwikkelgebied Oosterwold maakt in zijn geheel deel uit van de nationaal grootschalige woningbouwlocatie MRA Oost. Deze locatie is in de Ontwerp-Nota Ruimte al aangegeven op de kaart, daaraan is in de definitieve Nota Ruimte geen aanpassing gedaan.
ID	**893**
Samenvattende vraag	Indiener is van mening dat het gebied Bredelaar tussen Arnhem en Nijmegen als woningbouwgebied dient te worden opgenomen in de definitieve Nota Ruimte, eventueel als reservelocatie.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Het gebied Bredelaar is in dit proces niet als locatie naar voren gekomen. Om die reden wordt deze locatie niet opgenomen als aangewezen regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
ID	**894**
Samenvattende vraag	Indiener is van mening dat het gebied ten (zuid)westen van Schuytgraaf – Park Lingezegen dient te worden opgenomen in de definitieve Nota Ruimte, eventueel als reservelocatie.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Het gebied ten (zuid)westen van Schuytgraaf – Park Lingezegen is in dit proces niet als locatie naar voren gekomen. Om die reden wordt deze locatie niet opgenomen als aangewezen regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
ID	**895**
Samenvattende vraag	Indiener is van mening dat het gebied tussen Beuningen en Wijchen woningbouwgebied dient te worden opgenomen in de definitieve Nota Ruimte, eventueel als reservelocatie.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Het gebied tussen Beuningen en Wijchen is in dit proces niet als locatie naar voren gekomen. Om die reden wordt deze locatie niet opgenomen als aangewezen regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
ID	**896**
Samenvattende vraag	Indiener is van mening dat het gebied Elst-Zuid dient te worden opgenomen in de definitieve Nota Ruimte.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Het gebied Elst-Zuid is in dit proces niet als locatie naar voren gekomen. Om die reden wordt deze locatie niet opgenomen als aangewezen regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
ID	**897**
Samenvattende vraag	Indiener is van mening dat het gebied ten noordwesten van Veenendaal en ten zuiden van Renswoude, Scherpenzeel en Woudenberg als woningbouwgebied met een bijbehorende nieuwe spoorlijn dient te worden opgenomen in de definitieve Nota Ruimte, eventueel als reservelocatie.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Het gebied ten noordwesten van Veenendaal is in dit proces niet als locatie naar voren gekomen. Om die reden wordt deze locatie niet opgenomen als aangewezen regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**898**
Samenvattende vraag	Indieners vraagt waarom de geplande wijk Stougjeswijk in Oud-Beijerland met circa 2.500 woningen niet op de lijst staat van woningbouwlocaties. Indiener vraagt te motiveren waarom in het gebied Voorne-Putten/Hoeksche Waard geen andere woningbouwlocaties vlak bij de Randstad noodzakelijk zijn.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. In de Nota Ruimte is aangegeven dat voor de selectie van de regionale grootschalige woningbouwlocaties aansluiting is gezocht bij de verschillende typen regionale systemen die in deze Nota Ruimte worden gehanteerd en de daarin onderscheiden typen kernen. Hiermee wordt bijgedragen aan het doel om de agglomeratiekracht in de stedelijke regio's te versterken. Regionaal grootschalige woningbouwlocaties worden aangewezen bij metropoolkernen, centrumsteden en regiokernen. De kernen in het gebied Voorne-Putten/Hoekse Waard zijn in de Nota Ruimte als lokale kernen getypeerd. Om die reden wordt de locatie Stougjesdijk, of een andere locatie in dit gebied, niet opgenomen als aangewezen regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
ID	**899**
Samenvattende vraag	Indieners vragen aandacht voor de woningbouwlocatie Hoogkarspel Zuid (3.000 woningen) in de gemeente Drechterland, en onderbouwen waarom deze locatie van meer dan 120 ha opgenomen zou moeten worden in de lijst van regionale grootschalige woningbouwlocaties zoals opgenomen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De kernen in de gemeente Drechterland worden in de Nota Ruimte getypeerd als lokale kern. Dit geldt ook voor Hoogkarspel. Daarmee voldoet de locatie niet aan de criteria voor een regionale grootschalige woningbouwlocatie en is die ook niet als zodanig opgenomen in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**900**
Samenvattende vraag	Indieners zijn van mening dat een stip ontbreekt bij Twello, op de kaart op pagina 299 waarin u de grootschalige woningbouwlocaties laat zien. Volgens de legenda zijn plaatsen met woningbouw van minimaal 400 woningen tot 2035 voorzien van een oranje stip. Voor Twello streven wij naar minimaal dit aantal. Wij zien Twello, als groeikern, graag terug in de definitieve Nota.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte staat toegelicht dat we regionaal grootschalige woningbouwlocaties alleen plannen in regiokernen, centrumsteden en metropolen, met een bijbehorende ondergrens in aantallen woningen. Daarnaast zijn (regionaal) grootschalige woningbouwlocaties altijd een aaneengesloten/samenhangend gebied en vindt de start bouw plaats voor 2035. Ook in de definitieve Nota Ruimte houden we vast aan deze keuzes. Zoals weergegeven op de kaart bij de bouwsteen 'Een ontwikkelgericht nationaal netwerk' is Twello een lokale kern en daarom is Twello dan ook niet opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
ID	**901**
Samenvattende vraag	Indieners werken, naast onze twee grootschalige woningbouwlocaties Suikerzijde en Stadshavens, aan nog twee grote woningbouwlocaties, die voldoen aan de eisen voor regionale grootschalige woningbouwlocaties. Het betreft Meerstad (10.000 woningen, waarvan er al 1.400 gebouwd zijn) en De Nieuwe Held (1.850 woningen). De Nieuwe Held is al opgenomen in de afspraken over de MIRT Westflank. Meerstad, met uitzondering van het deelgebied Eems, ontbreekt nog in het Rijksbeleid. Terwijl het de grootste woningbouwlocatie van Noord-Nederland is. Wij verzoeken u om beide locaties alsnog op te nemen op de kaart op pagina's 298-299.
Antwoord	Indieners werken, naast onze twee grootschalige woningbouwlocaties Suikerzijde en Stadshavens, aan nog twee grote woningbouwlocaties, die voldoen aan de eisen voor regionale grootschalige woningbouwlocaties. Het betreft Meerstad (10.000 woningen, waarvan er al 1.400 gebouwd zijn) en De Nieuwe Held (1.850 woningen). De Nieuwe Held is al opgenomen in de afspraken over de MIRT Westflank. Meerstad, met uitzondering van het deelgebied Eems, ontbreekt nog in het Rijksbeleid. Terwijl het de grootste woningbouwlocatie van Noord-Nederland is. Wij verzoeken u om beide locaties alsnog op te nemen op de kaart op pagina's 298-299.
ID	**902**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken, zoals ambtelijk al met het ministerie van VRO is verkend, de grens van het grootschalig woningbouwgebied Stadshavens aan te passen zodat ook Meerstad daarbinnen valt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Op basis van de huidige situatie rond Meerstad is er geen aanleiding dit plangebied te betrekken bij de nationaal grootschalige opgave van Stadshavens via de Nota Ruimte. Daarbij staan op de kaart 'wonen en wijken' de grootschalige woningbouwlocaties alleen globaal weergegeven, zonder precieze plangrenzen. Mocht in de toekomst aanleiding zijn Meerstad alsnog te betrekken bij de nationaal grootschalige opgave van Stadshavens, kan dat via aparte afspraken gedaan worden.
ID	**903**
Samenvattende vraag	Indierers verzoeken om de locatie de Geer III op te nemen op de kaart 'wonen en wijken' (p. 298, Ontwerp-Nota Ruimte) en in de conceptlijst regionaal grootschalige woningbouwlocaties (p. 300-303, Ontwerp-Nota Ruimte).
Antwoord	De kern Wijk bij Duurstede wordt in de Nota Ruimte getypeerd als lokale kern. Daarmee voldoet de locatie niet aan de criteria voor een regionale grootschalige woningbouwlocatie.
ID	**904**
Samenvattende vraag	Indieners waarderen dat Alkmaar is opgenomen als grootschalige woningbouwlocatie waarvoor rijksregie noodzakelijk is. Ook hebben zij input geleverd voor de conceptlijst van regionale grootschalige woningbouwlocaties. Zij constateren dat u deze lijst niet volledig heeft overgenomen. Vanuit de urgentie van voldoende en snelle woningbouw verzoeken wij om onze volledige lijst alsnog op te nemen.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte staat toegelicht dat we regionaal grootschalige woningbouwlocaties alleen plannen in regiokernen, centrumsteden en metropolen, met een bijbehorende ondergrens in aantallen woningen. Daarnaast zijn (regionaal) grootschalige woningbouwlocaties altijd een aaneengesloten/samenhangend gebied en vindt de start bouw plaats voor 2035. Ook in de definitieve Nota Ruimte houden we vast aan deze keuzes. De ondergrenzen die gehanteerd worden, zijn 400 woningen voor locaties binnen regiokernen, 1.000 woningen voor locaties binnen centrumsteden en 2.000 woningen voor locaties die binnen een metropoolkern vallen.
ID	**905**
Samenvattende vraag	Indieners geven daan dat op basis van de gegeven criteria niet alle grootschalige (regionale) woningbouwlocaties zijn opgenomen. Zij verzoeken het Rijk om de locatie Overgoo op te nemen bij de regionale woningbouwlocaties.
Antwoord	De woningbouwlocatie voldoet niet aan de eis van regionaal grootschalig, omdat Leidschendam onderdeel is van metropoolkern Den Haag. In metropoolkernen ligt de ondergrens voor regionaal grootschalige woningbouwlocaties op 2.000 woningen. Om die reden is deze locatie niet opgenomen in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**906**
Samenvattende vraag	Indieners missen bij de grootschalige projecten Biddinghuizen (De Graafschap) en Dronten-Centrum (Hanzekwartier). Ze nemen aan dat deze locaties niet zijn opgenomen gelet op het feit dat de projecten al langer lopen in combinatie met de gehanteerde tijdshorizon voor versnelling van de woningbouw (2034). Tot slot missen Ze op de kaart (pagina 299) de locatie van Swifterbant-Zuid dat wel in het overzicht van grootschalige woningbouw is opgenomen (pagina 300).
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Biddinghuizen is in de Nota Ruimte getypeerd als lokale kern en voldoet daarmee niet aan de criteria voor regionale grootschalige woningbouwlocatie. De locatie Hanzekwartier is in eerste instantie niet aangedragen maar voldoet aan de criteria, dus hebben we in de defintieve Nota Ruimte opgenomen in de lijst met regionaal grootschalige locaties. De locatie Swifterbant-Zuid wordt opgenomen op de kaart wonen en wijken in de Nota Ruimte.
ID	**907**
Samenvattende vraag	Indieners vinde het verwarrend dat als het gaat om de verstedelijkingslocaties dat op pagina 295 generiek Den Haag CID Binckhorst en Oude Lijn Leiden-Dordrecht (waaronder impliciet de grootschalige locaties in Rijswijk, Delft en Zoetermeer) worden genoemd, maar dat deze locaties ontbreken in de tabel op pagina 300 terwijl andere al afgesproken locaties zoals Bleizo daar wel in staan. Zij verzoeken om in de tabel een volledig overzicht op te nemen van de locaties in de Zuidelijke Randstad.
Antwoord	De tabel waarnaar wordt verwezen bevat uitsluitend de regionaal grootschalige woningbouwlocaties. De locaties CID/ Binckhorst en Oude Lijn zijn nationaal grootschalige woningbouwlocaties en zijn daarom niet opgenomen in de tabel.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**908**
Samenvattende vraag	Indieners missen in de lijst grootschalige woningbouwlocaties bij Lelystad het projectgebied Zuiderhage als derde project naast de kustzone en het stationsgebied.
Antwoord	De locatie Zuiderhage maakt deel uit van een nationale grootschalige woningbouwlocatie (MRA oost), en daarom niet opgenomen in de lijst met regionaal grootschalige woningbouwlocaties.
ID	**909**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken de spoorzone MerwedeLingelijn toe te voegen aan de conceptlijst van regionale grootschalige woningbouwlocaties in de Nota Ruimte.
Antwoord	De spoorzone MerwedeLingeLijn voldoet niet aan de criteria voor een regionaal grootschalige woningbouwlocatie. De onderliggende deellocaties hebben onvoldoende geografische samenhang en zijn deels ook gelegen in een lokale kern. Daarom wordt deze locatie niet opgenomen in de Nota Ruimte omdat regionaal grootschalige woningbouwlocaties alleen in regiokernen, centrumsteden en metropoolkernen worden ontwikkeld.
ID	**910**
Samenvattende vraag	Indieners pleiten voor de regiokern Kampen om naast de woningbouwlocatie Reevedelta ook de locaties Stationsomgeving Kampen-Zuid en Stationsomgeving Kampen op te nemen.
Antwoord	De locaties stationsomgeving Kampen-Zuid en stationsomgeving Kampen voldoen niet aan de criteria voor opname als regionaal grootschalige woningbouwlocatie, omdat start bouw voor 2035 moet zijn voorzien.
ID	**911**
Samenvattende vraag	Indieners zien zien dat in Sneek twee grootschalige regionale woonlocaties ontbreken op de kaart van de Ontwerp-Nota Ruimte (p.298-299). Namelijk Spoorzone (stationslocatie) en Harinxmaland (beide meer dan 400 woningen). Ze vragen beide locaties aanvullend op de kaart 'Wonen en wijken' te vermelden als "regionale grootschalige woonlocaties".
Antwoord	De aanwijzing van regionale grootschalige woningbouwlocaties is gekoppeld aan de in de Nota Ruimte gehanteerde systematiek van kernen en regionale systemen. Regionale grootschalige woningbouwlocaties zijn gekoppeld aan metropoolkernen, centrumsteden en regiokernen. Binnen deze systematiek is Sneek niet aangemerkt als regiokern, maar als lokale kern. Daarmee voldoet Sneek niet aan de criteria die in de Nota Ruimte worden gehanteerd voor regionale grootschalige woningbouwlocaties.
ID	**912**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken de projectnaam van hun regionale grootschalige woningbouwlocatie aan te passen naar 'Stad aan de Oude IJssel' (pagina 302, nummer 94). Doetinchem-stad is een regionale grootschalige woningbouwlocatie.
Antwoord	De voorgestelde naamswijziging wordt overgenomen.
ID	**913**
Samenvattende vraag	Indieners merken op dat de verstedelijkingsstrategie (VISTA) de samenhang tussen wonen, werken en bereikbaarheid erkend, maar onvoldoende recht doet aan de werkelijkheid in Gelderland. Belangrijke kernen zoals Culemborg, Barneveld, Harderwijk en Nijkerk ontbreken als regionale grootschalige woningbouwlocaties, terwijl daar grote opgaven liggen. Een belangrijk deel van de Liemers (de spoorzone Westervoort- Duiven-Zevenaar) wordt niet meegenomen, terwijl deze regio integraal onderdeel vormt van de Groene Metropoolregio en het NOVEX-gebied Arnhem-Nijmegen-Foodvalley. Ook de zuidelijke Foodvalley wordt niet als grootschalige verstedelijkingslocatie erkend, ondanks de intensieve dynamiek. De afspraken die zijn gemaakt in het kader van de Woondeals blijven hiermee te veel uit beeld.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte staat toegelicht dat regionaal grootschalige woningbouwlocaties alleen worden aangewezen in regiokernen, centrumsteden en metropolen, met een bijbehorende ondergrens in aantallen woningen. Daarnaast zijn (regionaal) grootschalige woningbouwlocaties altijd een aaneengesloten/samenhangend gebied en vindt de start bouw plaats voor 2035. Ook in de definitieve Nota Ruimte houden we vast aan deze keuzes. In de Ontwerp Nota Ruimte zijn regionaal grootschalige woningbouwlocaties aangewezen in zowel Nijkerk als Harderwijk. Het gaat om de projecten 'Regiopoort Nijkerk' (gemeente Nijkerk), 'Stationsgebied: Nieuw Weiburg', 'Stationsgebied: Kranenburg', 'Waterfront' en 'Harderweide' (gemeente Harderwijk). Zoals weergegeven op de kaart bij de bouwsteen 'Een ontwikkelgericht nationaal netwerk' zijn Culemborg en Barneveld lokale kernen en daarom worden locaties in Culemborg en Barneveld ook niet opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocaties in de Nota Ruimte. Tot slot, omdat 'Spoorzone De Liemers' in feite een optelsom is van diverse kleinere locaties en geen aaneengesloten/ samenhangende locatie is, wordt deze locatie niet opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte. Daarnaast zijn Duiven en Zevenaar lokale kernen.
ID	**914**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken om de volgende regionaal grootschalige woningbouwlocaties toe te voegen: – Brunssum Centrum (581 woningen) – Heerlen Noord – NPLV (1.500 woningen) – Woningbouwprogramma Landgraaf (>709 woningen) – Kerkrade Oost (incl. Centrum) (700 woningen).
Antwoord	Op basis van de ingediende zienswijzen zijn deze locaties getoetst. Omdat deze locaties aan de criteria voldoen, worden ze aangewezen aan regionale grootschalige woningbouwlocaties en als zodanig opgenomen in de Nota Ruimte. Naar aanleiding van deze zienswijze zijn de locaties Brunssum centrum, Heerlen Noord, Landgraaf en Kerkrade in de definitieve Nota Ruimte toegevoegd als regionaal grootschalige woningbouwlocaties.
ID	**915**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken het Rijk om de volgende grootschalige woningbouwlocaties op te nemen: •1 Gorinchem – Vleugels van de stad (1.800 w.). •2 Hardinxveld-Giessendam – 't Oog 1e fase (1.500 w.). •3 Hoeksche Waard – Stougjeswijk (2.500 w.). •4 Maassluis – Wilgenrijk (1.750 w.). •5 Maassluis – De Kade/Van Gelderenterrein (1.100 w.). •6 Nissewaard – Spijkenisse Haven Noord (1.350 w.). •7 Pijnacker-Nootdorp – Dwarskade (1.200 w.). •8 Teylingen – Nieuw Boekhorst (1.300 w.). •9 Waddinxveen – Noordkade (1.500 w.). •10 Voorne aan Zee – Boomgaard (1.100 w.). •11 Westland -WZ (o.a. Gouw, HAK, Monster Noord, Westmade) (2.600 w.). •12 Westland -Floracampus (1.250 w.). •13 Westland -Transformatiegebied Wateringen (1.000 w.). •Plus locaties met meer dan 1.000 woningen in Metropoolgebieden die buiten de. •Grootschalige gebieden liggen. •14 Leidschendam-Voorburg – Overgoo (1.000 w). •15 Rijswijk – Pasgeld West (1.000 w.). •16 Rotterdam – Krimsloot (1.000w.). •17 Schiedam – Glasbuurt (1.300 w.)
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt vastgehouden aan de eerder geformuleerde criteria voor de aanwijzing van regionale grootschalige woningbouwlocaties. Voor de selectie van de regionale grootschalige woningbouwlocaties is aansluiting gezocht bij de verschillende typen regionale systemen die in deze Nota Ruimte worden gehanteerd en de daarin onderscheiden typen kernen. Hiermee wordt bijgedragen aan het doel om de agglomeratiekracht in de stedelijke regio's te versterken. Per typologie wordt een minimale ondergrens voor een (samenhangende) woningbouwlocatie gehanteerd, om zo de zeggingskracht van het begrip grootschalig te kunnen waarborgen. De ondergrenzen die gehanteerd worden, zijn 400 woningen voor locaties binnen regiokernen, 1.000 woningen voor locaties binnen centrumsteden en 2.000 woningen voor locaties die binnen een metropoolkern vallen. Daarmee voldoen alle genoemde locaties niet aan de criteria, omdat ze hetzij zijn gesitueerd in kern die zijn getypeerd als lokale kern, hetzij onderdeel uitmaken van metropoolkernen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**916**
Samenvattende vraag	Indiener verzoekt in de tabel "conceptlijst regionaal grootschalige woningbouwlocaties"(pag. 302) de omschrijving van Hoogeveen aan te passen naar: "verbinding stationsgebied-stadscentrum- uitleglocatie".
Antwoord	Naar aanleiding van uw zienswijze wordt de benaming van deze locatie aangepast naar 'Verbinding stationsgebied-centrum-zuid'.
ID	**917**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van de criteria en beleidsgevolgen van de indeling van kernen en woningbouwlocaties. Zij verzoeken om kaarten en labels aan te passen waar deze niet aansluiten bij de feitelijke functie, positie of ontwikkeling van kernen: Hilversum, Deventer, Almelo, Hengelo en Helmond als centrumstad ipv regiokern, Schagen, het gebied Enkhuizen/Grootebroek/Hoogkarspel, Hardenberg, Raalte, Steenwijk, Oldenzaal, Rijssen, Borne als regiokern, toevoegen dorp Baarle-Nassau op kaart, Nijkerk op kaart wonen en wijken aanduiden als Regiokern
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is op de kaart 'wonen en wijken' de systematiek voor de indeling van kernen toegelicht. De classificatie van kernen als centrumstad, regiokern of lokale kern is gebaseerd op inwoneraantal (lokale kern <40 duizend inwoners, regiokern: 40-100 duizend inwoners, centrumstad: >100 duizend inwoners en metropolen: Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht). Naar aanleiding van de zienswijzen zijn de kaarten en aanduidingen opnieuw beoordeeld. Dit heeft niet geleid tot een wijziging van de classificatie, behalve voor Nijkerk. Nijkerk is in de definitieve Nota Ruimte aangepast naar regiokern om hem consistent te maken met de andere kaarten.
ID	**918**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Gouda als regiokern te benoemen. Zij verzoeken om de regionale centrumfunctie van Gouda beter zichtbaar te maken.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is op de kaart 'wonen en wijken' de systematiek voor de indeling van kernen toegelicht. De classificatie van kernen als centrumstad, regiokern of lokale kern is gebaseerd op inwoneraantal (lokale kern <40 duizend inwoners, regiokern: 40-100 duizend inwoners, centrumstad: >100 duizend inwoners en metropolen: Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht). Gouda is in deze systematiek reeds opgenomen en aangeduid als regiokern. De regionale centrumfunctie van Gouda is daarmee onderdeel van de wijze waarop de kern in de Nota Ruimte is gepositioneerd. Ten aanzien van het verzoek om het Groene Hart Ziekenhuis op de kaart op te nemen, wordt dit overgenomen. In de definitieve Nota Ruimte is het ziekenhuis toegevoegd als voorziening op de kaart 'Bouwsteen: sterke en onderscheidende regio's'. Hiermee wordt de weergave van de regionale voorzieningenstructuur verder verbeterd.
ID	**919**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om Culemborg, Beilen, Steenwijk, Nijverdal en Pijnacker-Nootdorp aan te duiden als regiokern.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is op de kaart 'wonen en wijken' de systematiek voor de indeling van kernen toegelicht. De classificatie van kernen als centrumstad, regiokern of lokale kern is gebaseerd op inwoneraantal (lokale kern <40 duizend inwoners, regiokern: 40-100 duizend inwoners, centrumstad: >100 duizend inwoners en metropolen: Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht). Op basis van deze systematiek zijn Beilen, Nijverdal en Culemborg niet als regiokern aangemerkt. Dit doet echter niet af aan hun betekenis voor wonen, werken, voorzieningen, bereikbaarheid en economische ontwikkeling binnen hun regio. Voor Pijnacker-Nootdorp geldt dat de classificatie van kernen niet wordt bepaald door gemeentegrenzen, maar door de ruimtelijke structuur van het stedelijk systeem. De kern Nootdorp maakt ruimtelijk onderdeel uit van het aaneengesloten stedelijke gebied van de metropool Den Haag. De kern Pijnacker is, gelet op de gehanteerde systematiek, opgenomen als lokale kern. Deze zienswijze geeft daarom geen aanleiding om de classificatie van Pijnacker aan te passen. Ten aanzien van Steenwijk is de kaartweergave zoals opgenomen in de Ontwerp-Nota Ruimte overeenkomend met de gehanteerde systematiek voor kernen en stedelijke systemen. Dit leidt daarom niet tot een wijziging van de weergave van Steenwijk op de kaarten in de definitieve Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**920**
Samenvattende vraag	De indieners stellen als Pijnacker-Nootdorp kunnen wij daaraan een bijdrage leveren. Tot onze verbazing en teleurstelling is onze gemeente echter niet aangeduid als regiokern. Een onderbouwing daarvan ontbreekt. Onze buurgemeente Lansingerland, die in veel opzichten vergelijkbaar is, is wel alszodanig aangeduid. Pijnacker-Nootdorp voldoet aan de criteria die in het ontwerp staan.
Antwoord	Voor Pijnacker-Nootdorp geldt dat de classificatie van kernen niet wordt bepaald door gemeentegrenzen, maar door de ruimtelijke structuur van het stedelijk systeem. De kern Nootdorp maakt ruimtelijk onderdeel uit van het aaneengesloten stedelijke gebied van de metropool Den Haag. Voor Lansingerland geldt dat de kernen Berkel en Rodenrijs enBergschenhoek een aaneengesloten stedelijk gebied vormen dat in totaal meer dan 40 duizend inwoners heeft en daarom is aangeduid als regiokern. De kern Pijnacker is, gelet op de gehanteerde systematiek, opgenomen als lokale kern, omdat Pijnacker minder dan 40.000 inwoners kent. Deze zienswijze geeft daarom geen aanleiding om de classificatie van Pijnacker-Nootdorp aan te passen.
ID	**921**
Samenvattende vraag	Indieners vragen om Venlo als centrumstad te positioneren.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is op de kaart ‘wonen en wijken’ de systematiek voor de indeling van kernen toegelicht. De classificatie van kernen als centrumstad, regiokern of lokale kern is gebaseerd op inwoneraantal (lokale kern <40 duizend inwoners, regiokern: 40-100 duizend inwoners, centrumstad: >100 duizend inwoners en metropolen: Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht). De aanwezigheid van regionale voorzieningen, een sterk economisch profiel, campussen en een belangrijk knooppunt voor personen- en goederenvervoer onderstrepen de betekenis van Venlo voor de regio. Deze kenmerken zijn echter op zichzelf niet bepalend voor de classificatie als centrumstad. De stad Venlo heeft minder dan 100 duizend inwoners en daarom wordt de kern niet opgenomen als centrumstad.
ID	**922**
Samenvattende vraag	De indiener verzoeken om de rol en bijdrage van het Rijk aan de invulling van ambitie en ontwikkelingen binnen metropoolkern te duiden.
Antwoord	Zoals staat omschreven in de VISTA-strategie onder het integrale thema Wonen, werken en bereikbaarheid is de verstedelijkingsinzet vanuit het Rijk gericht op het accommoderen van de trend tot concentratie van mensen en werk in metropoolregio’s. Inzet hier is het blijven faciliteren van de sterke groei, maar wel in balans met de kwaliteit van de leefomgeving en gecombineerd met een groei in voorzieningen en infrastructuur, en inzet op betaalbaarheid van woningen en bedrijfslocaties.
ID	**923**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Heerenveen als regiokern op de juiste wijze in alle kaarten te vertalen
Antwoord	Naar aanleiding van uw zienswijze wordt Heerenveen in de definitieve Nota Ruimte consistent opgenomen als regiokern en wordt daartoe de kaart behorend bij de bouwsteen ‘een ontwikkelgericht nationaal netwerk’ aangepast.

2.5.3 Bouwsteen regionaal

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**925**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of het beleid voor groen in en om de stad verder kan worden uitgewerkt. Zij pleiten voor toepassing van de handreiking en verbreding naar klimaatadaptatie en waterbeleid.
Antwoord	In de (ontwerp) Nota Ruimte staan de hoofdlijnen van de keuzes en het beleid rondom groen in en om de stad uitgewerkt. Dit is in de definitieve Nota Ruimte aangevuld met de laatste inzichten vanuit de (ontwerp) nationale klimaatadaptatiestrategie. De Handreiking 2.0 Groen in en om de stad biedt integrale richtlijnen voor vergroening vanuit klimaatadaptatie, gezonde leefomgeving, identiteit en biodiversiteit. Hierin is ook informatie vanuit de Maatlat voor de groene, gebouwde bebouwde omgeving verwerkt. Tevens zal in de uitvoeringsstrategie meer worden toegelicht op welke wijze we deze keuzes verder gaan uitwerken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**926**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat groen en landelijk gebied als uitloopgebied rond steden essentieel zijn voor leefkwaliteit, gezondheid en recreatie. Zij zien in de Nota niet voldoende terug dat verstedelijking zou moeten bijdragen aan de kwaliteit van het groen.
Antwoord	De indieners maken een belangrijk punt dat groen en landelijk gebied als uitloopgebied rond steden essentieel is voor, onder andere, de leefkwaliteit. Dit staat op die manier ook al aangegeven in de ontwerp Nota Ruimte, specifiek in de bouwstenen ‘Sterke en onderscheidende regio’s’ en ‘Complete en prettige leefomgevingen’. In de definitieve Nota Ruimte hebben we in de kaart horend bij ‘Complete en prettige leefomgevingen’ deze relatie verder verduidelijkt. Onder meer in de NOVEX-gebieden wordt dit verder vormgegeven.
ID	**927**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw structureel moet worden verbonden aan voldoende ruimte voor recreatie, groenblauwe ruimte en buitenruimte. Dit mede om grotere druk op natuurgebieden te voorkomen. Zij vragen minimale basisnormen te hanteren,ruimtelijke reservering, innovatieve gebiedsprogramma’s.
Antwoord	De indieners maken een belangrijk punt dat woningbouw moet worden verbonden aan ruimte voor recreatie, groenblauwe ruimte en buitenruimte. In de definitieve Nota Ruimte, in de bouwsteen ‘Complete en prettige leefomgevingen’ hebben we daarom meer aandacht besteed aan het onderwerp recreatie. Basisnormen en ruimtelijke reserveringen maken hier echter geen onderdeel vanuit. De Handreiking Groen in en om de stad biedt aanvullend richtlijnen voor realisatie groenblauwe verbindingen tussen stedelijk gebied en buitengebied, die aansluiten op groenblauwe structuren.
ID	**928**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om samenwerking aan een realisatiestrategie voor groene scheggen en groenblauwe raamwerken. Zij stellen dat hiervoor kennisontwikkeling, investeringen en samenwerking nodig zijn.
Antwoord	n de Nota Ruimte staan de hoofdlijnen van de keuzes en het beleid rondom groen in en om de stad uitgewerkt. Groen in relatie tot verstedelijking is daar een belangrijk onderdeel van. In de uitvoeringsstrategie zal meer worden toegelicht op welke wijze we deze keuzes verder gaan uitwerken, hoewel daar niet zal worden ingegaan op specifieke regionale voorbeelden, zoals de groene scheggen. In een aantal NOVEX-gebieden worden regionale groenblauwe structuren verder uitgewerkt. Er is onderlinge kennisuitwisseling hierover.
ID	**929**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor goede, duurzame verbindingen tussen woongebieden natuur, recreatie en stedelijke centra, de ontwikkeling van een samenhangende netwerken voor fiets, wandel- en vaarverbindingen en mobiliteitshubs.
Antwoord	De indieners maken een belangrijk punt dat verbindingen tussen woongebieden, natuur en recreatie (bijvoorbeeld via wandel- en fietsverbindingen) van belang zijn. In de bouwsteen ‘Sterke en onderscheidende regio’s’ staat dit ook toegelicht. In de uitvoeringsstrategie zal meer worden toegelicht op welke wijze we deze keuzes verder gaan uitwerken. De Handreiking Groen in en om de stad biedt aanvullend richtlijnen voor realisatie van groenblauwe verbindingen tussen stedelijk gebied en het buitengebied, die aansluiten op groenblauwe structuren.
ID	**930**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om kennisinfrastructuur en campussen beter zichtbaar op te nemen in de Nota Ruimte en op basis van een geactualiseerde inventarisatie van campussen ook Campus Zeeland op te nemen.
Antwoord	Voor de campussen in de Nota Ruimte is de Campus Inventarisatie 2023 gebruikt. Deze is begin 2024 naar de Tweede Kamer gezonden. Bij deze inventarisatie is door een onafhankelijk bureau ook gekeken naar diverse campusinitiatieven in Zeeland. Deze campusinitiatieven voldeden niet aan de gestelde criteria en zijn derhalve niet opgenomen in de inventarisatie. Om die reden is de campus Zeeland dus ook niet opgenomen op de kaart in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**931**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om in de verdere uitwerking van Nota Ruimte en planMER meer aandacht te besteden aan de DISV-regio Noord-Limburg als hinterland van Brainport en om de bijhorende grensoverschrijdende effecten expliciet te adresseren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van grensoverschrijdende relaties voor de ruimtelijke en economische ontwikkeling van Nederland wordt onderschreven. Nederland werkt hiervoor al via verschillende grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden samen met België en Duitsland, waaronder de Benelux-samenwerking en de Eurregio's. In de verdere uitwerking van de Nota Ruimte is meer aandacht besteed aan grensoverschrijdende regio's en de samenhang met aangrenzende gebieden in België en Duitsland. Daarbij wordt onderkend dat in diverse grensregio's sprake is van sterke verwevenheid op het gebied van arbeidsmarkt, wonen, mobiliteit en economie.
ID	**932**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de Achterhoek als M-regio te positioneren. Zij vragen om Doetinchem daarbij als centrumstad zichtbaar te maken en daarbij de relatie Doetinchem-Winterswijk in de regionale structuur toe te voegen
Antwoord	De indeling in L-, M- en S-regio's is gebaseerd op de ruimtelijke structuur van een regio, waaronder de mate van stedelijke concentratie, agglomeratiekracht en de aanwezigheid van een samenhangend stedelijk netwerk van kernen. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar bestuurlijke samenwerking of regionale ambities, maar naar de ruimtelijk-functionele kenmerken van een regio als geheel. M-regio's kenmerken zich door een sterker regionaal stedelijk netwerk met een middelgrote concentratie van inwoners, werkgelegenheid en voorzieningen. In de Achterhoek is sprake van een netwerk van elkaar aanvullende kleinere kernen, zonder de schaal en stedelijke concentratie die kenmerkend zijn voor een M-regio. Ook is geen sprake van een regionaal werkgelegenheidscluster van vergelijkbare omvang als in de regio's die als M-regio zijn aangeduid. Dit betekent dat, naar aanleiding van de zienswijze, geen aanpassing is gedaan om de Achterhoek als M-regio te positioneren. Ook geeft de zienswijze geen aanleiding om Doetinchem als centrumstad aan te merken De huidige positionering van de Achterhoek blijft in de definitieve Nota Ruimte gehandhaafd. In de ontwerp Nota Ruimte staat de relatie tussen Doetinchem en Winterswijk reeds aangegeven op de kaart 'sterke en onderscheidende regio's' (met een dunne lijn). Zoals de legenda aangeeft zijn de dikke, gekleurde lijnen alleen van toepassing op intensieve verbindingen tussen centrale en regionale kernen. Ook dit is in de definitieve Nota Ruimte niet aangepast.
ID	**933**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke criteria voor kleinschalige woningbouw bij bestaande kernen. Zij pleiten voor voldoende lokale en provinciale afwegingsruimte.
Antwoord	Het belang van duidelijkheid over de toepassing van het principe 'wijkje erbij' en de betekenis daarvan voor verschillende typen regio's wordt onderkend. In de definitieve Nota Ruimte is dit principe nader toegelicht en uitgewerkt. Daarbij is het maximum aantal woningen verhoogd naar 200 woningen. Ook is duidelijker beschreven wat wordt verstaan onder 'passend in de ruimtelijke context' en hoe dit principe kan worden toegepast in verschillende typen regio's. De invulling hiervan is primair een verantwoordelijkheid van provincies en gemeenten.
ID	**934**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor positionering van het Fries Stedelijk Netwerk als L-regio. Zij vragen om de samenhang tussen de Friese steden, regiokernen en economische functies beter zichtbaar te maken.
Antwoord	De indeling in L-, M- en S-regio's is gebaseerd op de ruimtelijke structuur van een regio, waaronder de mate van stedelijke concentratie, agglomeratiekracht en de aanwezigheid van een samenhangend stedelijk netwerk van kernen. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar bestuurlijke samenwerking of regionale ambities, maar naar de ruimtelijk-functionele kenmerken van een regio als geheel. Het Fries Stedelijk Netwerk vervult een belangrijke rol voor de regionale ontwikkeling van Fryslân. De samenwerking tussen Leeuwarden, Heerenveen, Drachten en Sneek versterkt de regionale economie, het voorzieningenniveau en de verstedelijkingsopgave. Tegelijkertijd is binnen het Fries Stedelijk Netwerk geen sprake van de mate van stedelijke concentratie, agglomeratiekracht en clustering van werkgelegenheid en voorzieningen die kenmerkend is voor de regio's die in de Nota Ruimte als L-regio zijn aangemerkt. Op basis van de gehanteerde systematiek blijft het Fries Stedelijk Netwerk daarom aangemerkt als M-regio. Dit doet niet af aan de belangrijke bijdrage van Leeuwarden, Heerenveen, Drachten en Sneek aan wonen, werken, voorzieningen en economische ontwikkeling in Fryslân en Noord-Nederland. In de definitieve Nota Ruimte is bovendien meer reliëf aangebracht in de VISTA-strategieën. Daarbij is explicieter benoemd dat Fryslân naast een landelijke opgave ook een stedelijke ontwikkelopgave kent, die zich met name concentreert in de vier grotere Friese steden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**935**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om Noord-Limburg als L-regio aan te merken.
Antwoord	De indeling in L-, M- en S-regio's is gebaseerd op de ruimtelijke structuur van een regio, waaronder de mate van stedelijke concentratie, agglomeratiekracht en de aanwezigheid van een samenhangend stedelijk netwerk van kernen. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar bestuurlijke samenwerking, regionale ambities of afzonderlijke economische kwaliteiten, maar naar de ruimtelijk-functionele kenmerken van een regio als geheel. De regio Noord-Limburg vervult een belangrijke rol in de Nederlandse economie en beschikt met Venlo over een sterke regionale kern met een belangrijk logistiek en economisch profiel. Deze kwaliteiten worden onderkend. Tegelijkertijd kent de regio niet de mate van stedelijke concentratie, clustering van werkgelegenheid en samenhangend stedelijk netwerk die kenmerkend is voor de regio's die in de Nota Ruimte als L-regio zijn aangemerkt. Op basis van de gehanteerde systematiek blijft Noord-Limburg daarom aangemerkt als M-regio en blijft Venlo aangeduid als regiokern. Deze positionering doet niet af aan de belangrijke rol van Venlo en Noord-Limburg voor wonen, werken, voorzieningen en economische ontwikkeling. Ook binnen de VISTA-strategie ziet de Nota Ruimte voor M-regio's nadrukkelijk kansen voor verdere ontwikkeling, passend bij de regionale kwaliteiten en opgaven.
ID	**936**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Rivierenland een strategische schakel is in nationale netwerken. Zij vragen om deze positie zichtbaar te erkennen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De betekenis van Rivierenland voor onder meer bereikbaarheid, waterveiligheid en voedselproductie wordt onderkend. In de definitieve Nota Ruimte is meer reliëf aangebracht in de VISTA-strategieën en de wijze waarop deze uitwerken in verschillende regio's. Dit krijgt onder meer een plek in de regionale uitsneden, waarin de kwaliteiten, opgaven en rol van regio's beter zichtbaar worden gemaakt. De vastgestelde systematiek voor de classificatie van regio's blijft hierbij het uitgangspunt. Dit betekent dat de classificatie van regio's niet verandert. Wel is bezien of de huidige kaartweergave op alle onderdelen correct aansluit bij deze systematiek. Dit heeft niet geleid tot een aanpassing in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**937**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om Nijverdal sterker te positioneren binnen de L-regio Twente.
Antwoord	De regionale indeling en de weergave van ruimtelijke systemen in de Nota Ruimte zijn gebaseerd op de functionele samenhang van wonen, werken, voorzieningen en bereikbaarheid binnen een regio. Binnen de gehanteerde systematiek maakt Nijverdal geen onderdeel uit van het ruimtelijk systeem van de Twentse regio zoals dat in de Nota Ruimte is afgebakend. Daarom geeft deze zienswijze geen aanleiding om de kaart aan te passen. De positie van Twente als L-regio blijft ongewijzigd.
ID	**938**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Regio Zwolle functioneert als één samenhangend systeem van centrumstad en regiokernen. Zij vragen om dit onderscheidende karakter beter op te nemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De bijzondere positie van Regio Zwolle als samenhangend regionaal systeem van de centrumstad Zwolle en de omliggende regiokernen wordt onderkend. Ook wordt onderkend dat de functionele relaties binnen Regio Zwolle verder reiken dan de centrumstad alleen. Tegelijkertijd sluit het dagelijks stedelijk systeem (Daily Urban System) van de regio, zoals dat in de Nota Ruimte wordt gehanteerd, niet volledig aan bij de omvang van het gebied zoals door de indieners wordt beschreven. De afbakening in de Nota Ruimte is gebaseerd op ruimtelijk-functionele relaties op het gebied van wonen, werken, voorzieningen en bereikbaarheid en kan afwijken van bestaande bestuurlijke grenzen of samenwerkingsverbanden. De zienswijze geeft daarom geen aanleiding om de regionale afbakening aan te passen. In de definitieve Nota Ruimte is wel meer reliëf aangebracht in de VISTA-strategieën en de wijze waarop deze uitwerken in verschillende regio's. Dit krijgt onder meer een plek in de regionale uitsneden, waarin de kwaliteiten, opgaven en rol van regio's beter zichtbaar zijn gemaakt.
ID	**939**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de fiets niet alleen als voorbeeld te noemen. Zij stellen dat de fiets in alle regiotypen een belangrijke rol heeft.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van de fiets voor een goed mobiliteitssysteem in alle typen regio's van Nederland wordt onderkend. De fiets speelt niet alleen in stedelijke gebieden een belangrijke rol, maar draagt ook in andere regio's bij aan bereikbaarheid, leefbaarheid en gezondheid. In de definitieve Nota Ruimte is daarom meer aandacht besteed aan de rol van de fiets binnen het totale mobiliteitssysteem. Daarbij wordt de fiets niet alleen gezien als vervoermiddel voor korte afstanden, maar ook als belangrijk onderdeel van de ketenmobiliteit in combinatie met het openbaar vervoer en voor mobiliteit over langere afstanden, via de elektrische fiets. Fietsverbindingen dragen bij aan de bereikbaarheid van voorzieningen, werklocaties en openbaarvervoerknooppunten in verschillende typen regio's. Daarnaast wordt actieve mobiliteit, zoals lopen en fietsen, nadrukkelijker gepositioneerd als onderdeel van een ruimtelijk efficiënte inrichting van gezonde en aantrekkelijke leefomgevingen. Door de relatief hoge kosteneffectiviteit van investeringen in fietsinfrastructuur biedt het fietsnetwerk goede mogelijkheden om de bereikbaarheid verder te verbeteren en de samenhang tussen verschillende vervoersvormen te versterken. Hierdoor komt de betekenis van de fiets in de definitieve Nota Ruimte explicieter en meer in samenhang met andere vormen van mobiliteit naar voren.
ID	**942**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bereikbaarheid en multimodale ontsluiting essentieel zijn voor een gezonde economie. Zij vragen om meer aandacht voor de relatie tussen mobiliteit, binnenhavens, bedrijventerreinen en economische ontwikkeling.
Antwoord	We zijn het met de indieners eens dat bereikbaarheid en multimodale ontsluiting essentieel zijn voor een gezonde economie. Om die reden bezien we wonen, werken en bereikbaarheid ook in samenhang met elkaar. Ook in het hoofdstuk Economie en Energie komt dit zo terug, waarin we onder andere keuzes maken om economische cluster, gelegen aan corridors, te versterken.
ID	**943**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor omgevingsveiligheid en de effecten van ruimtelijke ontwikkelingen op de inzet van hulpverleningsdiensten.
Antwoord	De Nota Ruimte is de visie op de fysieke leefomgeving op hoofdlijnen. De verantwoordelijkheid voor de lokale inrichting van de leefomgeving ligt primair bij gemeenten. Het is aan hen om de belangen van hulpdiensten goed mee te nemen in lokale ruimtelijke keuzes. De Nota Ruimte is aangescherpt op het onderwerp gezonde, schone en veilige leefomgeving. In dat sectorhoofdstuk is opgenomen dat we nieuwe activiteiten die leiden tot lawaai of vervuiling, of gepaard gaan met een veiligheidsrisico, waar mogelijk vestigen op plekken waar er zo min mogelijk negatieve effecten ontstaan voor de mensen, dieren en planten.
ID	**944**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat logistiek en distributie voldoende ruimte nodig hebben. Zij pleiten voor verduurzaming van de sector via laadinfrastructuur en regionale logistieke hubs.
Antwoord	In de Ontwerp-Nota Ruimte zijn in het integrale thema Economie en Energie diverse keuzes gemaakt ten aanzien van logistiek en distributie. Dit zijn onder meer ruimtelijke keuzes gericht op clustering van logistieke functies in hubs en laadfaciliteiten voor elektrisch vrachtvervoer. Het doel hiervan is om de huidige corridors en clusters beter te benutten, door het toevoegen van maatschappelijke en economische waarde.
ID	**945**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betere bescherming van omwonenden tegen geluid en uitstoot en om nieuwe regels en ontwikkelpad. Zij stellen dat luchtvaart, windturbines en ruimtelijke ontwikkeling in samenhang met gezondheid moeten worden afgewogen.
Antwoord	Conform de Omgevingswet moet bij alle ruimtelijke besluiten het belang van gezondheid inderdaad worden meegewogen. De Nota Ruimte is op dit onderwerp aangescherpt. In het sectorhoofdstuk Gezonde, schone en veilige leefomgeving is beschreven op welke manier gezondheid moet worden meegewogen bij besluiten in de leefomgeving. Daarbij is onder andere aandacht voor luchtkwaliteit en geluid.
ID	**946**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om het mobiliteitssysteem aan te vullen met overstappen van auto naar collectief vervoer. Zij pleiten ook voor vernieuwende keuzes op autosnelwegen om meer personen per voertuig te stimuleren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte is op verschillende plaatsen aandacht voor multimodale overstappunten en ketenmobiliteit, waaronder de sectorale paragraaf Mobiliteit en het hoofdstuk Wonen, Werken & Bereikbaarheid. Vernieuwende keuzes om meer personen per voertuig op de autosnelweg te stimuleren zijn niet opgenomen, omdat dit geen keuzes zijn voor de fysieke leefomgeving, maar eerder sectoraal mobiliteitsbeleid. Wel wordt ingezet op het optimaal benutten van de netwerken, een hogere bezettingsgraad kan daaraan bijdragen.
ID	**947**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte meer richting moet geven aan duurzame mobiliteit. Zij vragen om duidelijke keuzes voor fiets, lopen, openbaar vervoer, publieke mobiliteit en betere benutting van voertuigen.
Antwoord	In de sectorale paragraaf Mobiliteit en de bouwsteen Complete en Prettige Leefomgevingen zijn diverse keuzes opgenomen die gaan over het stimuleren van actieve en duurzame mobiliteit. Zo wordt in de omschrijving van de woon/werkmilieus aangegeven dat, met name in het hoogstedelijk gebied, actieve mobiliteit en OV wordt gestimuleerd en de openbare ruimte een belangrijke rol vervult in ontmoeting en ontspanning. Ook de auto houdt daar zijn rol, maar die is wel beperkter. In de definitieve Nota Ruimte hebben we in het hoofdstuk Wonen, Werken en Bereikbaarheid en de sectorale paragraaf Mobiliteit een aantal aanvullende keuzes over de rol van de fiets opgenomen.
ID	**948**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat bereikbaarheid in landelijke gebieden en kleinere kernen onvoldoende is uitgewerkt. Zij vragen om meer aandacht voor openbaar vervoer, publieke mobiliteit en deelvervoer in landelijk gebied en de bereikbaarheid van voorzieningen.
Antwoord	In de sectorale paragraaf Mobiliteit en het hoofdstuk Wonen, Werken Bereikbaarheid is aangegeven welke rol het mobiliteitssysteem vervult in diverse typen regio's. Voor landelijke gebieden wordt expliciet aandacht besteed aan publieke mobiliteit. Ook wordt aandacht besteed aan de bereikbaarheid van voorzieningen en aan multimodale bereikbaarheid. Deelmobiliteit wordt ook benoemd als onderdeel van nieuwe mobiliteitsvormen, maar niet specifiek gekoppeld aan landelijk gebied.
ID	**949**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat mobiliteit toegankelijk en inclusief moet zijn. Zij vragen om landelijke normen en investeringen die mobiliteit bruikbaar, betaalbaar en bereikbaar maken voor mensen met een beperking en andere groepen met beperkte mobiliteitskeuzes.
Antwoord	De toegankelijkheid van het mobiliteitssysteem voor mensen met een beperking en mensen met beperkte mobilteitskeuzes, is van groot belang om iedereen volwaardig te kunnen laten deelnemen in de maatschappij. In de Nota Ruimte sluiten we hiervoor aan bij het kabinetsstandpunt Bereikbaarheid op Peil. Met het bereikbaarheidspeil wordt inzichtelijk gemaakt in hoeverre mensen belangrijke voorzieningen kunnen bereiken, met verschillende vervoerswijzen en binnen een acceptabele reistijd. Daarbij is specifiek aandacht voor groepen die beperkt toegang hebben tot auto of openbaar vervoer. Omdat dit thema breder speelt dan alleen mobiliteit zijn in de sectorale paragraaf Wonen en Wijken aanvullende teksten opgenomen over toegankelijkheid, inclusiviteit en (sociale) veiligheid van de leefomgeving in de breedte. Daarin is aangegeven dat mensen met een beperking moeten zoveel mogelijk zelf hun weg kunnen vinden. De openbare ruimte werpt hierbij geen obstakels op. Daarvoor dient het principe van 'design for all', waarbij de publieke ruimte zo functioneel mogelijk wordt ingericht voor de grootst mogelijke groep van potentiële gebruikers. Hierbij is de toegankelijkheid niet alleen gegarandeerd voor personen met een beperking (tijdelijk, fysiek of mentaal), maar ook voor ouders met kleine kinderen en voor ouderen.
ID	**950**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw en economische ontwikkeling alleen mogelijk zijn met tijdige investeringen in bereikbaarheid. Zij vragen om structurele keuzes, programmering en financiering van mobiliteitsmaatregelen.
Antwoord	We zijn het met u eens dat woningbouw en economische ontwikkeling in samenhang moet worden bezien met bereikbaarheid. Daarom richt de Nota Ruimte nieuwe verstedelijking zoveel mogelijk op goed bereikbare plekken en is nabijheid tussen wonen, werken en voorzieningen een belangrijk uitgangspunt. De keuze in de Nota Ruimte om in de Randstad verstedelijking verder te concentreren, inclusief een gebundelde deconcentratie door de nabijheid van wonen en werken zorgt er ook voor dat er bereikbaarheid geboden wordt. Besluitvorming over financiering en uitvoering van specifieke mobiliteitsmaatregelen vindt echter plaats via het MIRT-proces.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**951**
Samenvattende vraag	De indieners roepen op om de volgende verbindingen nadrukkelijker te laten terugkomen in de Nota Ruimte • A2 en A15 als internationale corridors • Aanleg van de Merwede- en Rijnenburglijn • Aanpak van knooppunt Hoevelaken (A1/A28) in samenhang met aansluiting Barneveld (A1/A30) • Doorstroming op de ring Utrecht • Versterken station Amersfoort en Amersfoort Schothorst • Opwaardering van de N33-noord en N46 • Opwaardering van de N279 ten koste van de N270 • Opwaardering A67 op kaart • Rijkswegen A1, A12 en A18/N18 op waarde wegen • Opwaardering van de Oude Lijn • Aanpak knelpunten A4-N14, A15 Papendrecht-Gorinchem, A16 Van Brienenoordbrug, Bodegravenboog (N11/A12) • Aanpak MIRT-project A2/A59 • Aanpak knelpunt A2 Weert-Eindhoven • Aanpak ring Alkmaar en N9 • N35/A35 opwaarderen tot hoofdverbinding • Aanpak MIRT-project A58 Breda-Tilburg • Aanpak A44/N44 • Project doortrekken N206 op de kaart • N217 (Dordrecht-Hoekse Waard) als nationale verbinding
Antwoord	Een groot deel van de verbindingen die worden genoemd is al opgenomen op de kaarten ‘mobiliteit personenvervoer’ en ‘mobiliteit goederenvervoer’. Een ander deel van de projecten is al opgenomen als ‘gepauzeerd MIRT-project’ of voorbeeld van structuurversterkende infrastructuur. Waar het gaat om nieuwe projecten: De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over specifieke mobiliteitsmaatregelen. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces. In de Nota Ruimte zijn geen individuele projecten opgenomen (buiten de gepauzeerde MIRT-projecten en de longlist voor structuurversterkende infrastructuur).
ID	**952**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer erkenning van spoor- en OV-corridors als structuurversterkende infrastructuur. Zij verzoeken om deze verbindingen duidelijker op te nemen in kaarten, investeringskeuzes en uitvoeringsagenda’s. Het gaat om: • Potentie van Vught, Boxtel en Sint-Michielsgestel als regionale mobiliteitsknooppunten ind e coridor Amsterdam-Den Bosch-Eindhoven • Spoorverbinding Antwerpen, Hamont, Weert • Zwolle-Twente-Münster • Den Haag-Eindhoven-Düsseldorf • Eindhoven-BrusselTreinstation bij nieuwe campus ASML, Eindhoven Airport en Tongelre • Randstad-Brainport Eindhoven-Heerlen/Aken • IJmeerlijn en toevoeging Stichtse Lijn aan longlist structuurversterkende infra • Opwaardering spoor Zwolle-Hengelo • Spoorknelpunt Hengelo-Wierden • TEN-T Northsea-Baltic corridor • N280/A52 als international verbinding • Maaslijn (Roermond-Nijmegen), Maaslijnexpress (Nijmegen-Venlo-Maastricht), BRT Eindhoven-Nijmegen en verbinding Brabantse Stedenrij GMR Arnhem-Nijmegen • Noordtak van de Betuweroute • OV-as Zoetermeer-Den Haag • ZO-Ro-railverbinding als nieuwe lijn (Zoetermeer-Rotterdam) • Oude-Lijn:

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte bevat een lijst met voorbeelden van mogelijke structuurversterkende infrastructuurprojecten. Deze volgen uit de longlist uit de Kamerbrief Langjarige Infrastructuur en Woningbouw. Het betreft nadrukkelijk voorbeelden van mogelijke projecten; over deze projecten heeft nog geen besluitvorming plaatsgevonden. Om niet de verwachting te scheppen dat dit een uitputtende lijst is, is ervoor gekozen om deze lijst niet verder aan te vullen. Naast de longlist voor structuurversterkende infrastructuur zet het Rijk natuurlijk ook nog steeds in op andere projecten/ verbindingen. Het gegeven dat een bepaald project niet op de longlist staat betekent niet dat daar niets mee wordt gedaan. Besluitvorming hierover vindt plaats op de daarvoor ingerichte tafels (het MIRT).
ID	**953**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de noord-zuidas in Noord-Limburg en de Maaslijn als corridor voor personenvervoer onbreken op kaart. Zij stellen dat investeringen in deze lijnen bij kunnen dragen aan structuurversterking op deze verbinding.
Antwoord	De Maaslijn staat opgenomen op de kaart ‘mobiliteit personenvervoer’. Deze verbinding is echter geen (inter)nationale corridor en daarom staat hij ook niet als zodanig op de kaart weergegeven. De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over specifieke mobiliteitsmaatregelen. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces.
ID	**954**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de bereikbaarheid van Purmerend en omgeving onder druk staat. Zij vragen om de doortrekking van de Noord/Zuidlijn richting Purmerend en Hoorn als vervoersalternatief op te nemen.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over specifieke mobiliteitsmaatregelen. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces.
ID	**955**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat hoogwaardige OV-modaliteiten en multimodale knooppunten onvoldoende concreet zijn uitgewerkt. Zij vragen om gebiedsgerichte inpassing verbeterde inpassing van stedelijke snelwegen, Bus Rapid Transit en andere regionale OV-oplossingen expliciet mee te nemen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt veel belang toegeschreven aan OV-modaliteiten en multimodale knooppunten voor verbetering van mobiliteit, en ook ten bate van woningbouw en werkgelegenheid. Dit komt op vele plekken terug. Het is niet aan het schaalniveau van de Nota Ruimte om daarbij op lokaal niveau projecten uit te werken. Dit is aan provincies en gemeenten, waarbij vaak wordt samengewerkt met het Rijk, bijvoorbeeld in NOVEX-gebieden. Als aanvulling is er in de definitieve Nota Ruimte aandacht besteed aan ‘Bus Rapid Transit’ als vorm van hoogwaardig openbaar vervoer. Uiteindelijk dient op regionale schaal bekeken te worden welke modaliteiten het beste passen binnen de bredere mobiliteitsmix. De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over specifieke mobiliteitsmaatregelen. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces.
ID	**956**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat fiets-, wandel- en recreatieve mobiliteit sterker ruimtelijk moeten worden verankerd. Zij vragen om investeringen in veilige netwerken, doorfietsroutes, wandelstructuren en duurzame bereikbaarheid van recreatieve functies.
Antwoord	De rol en het belang van actieve mobiliteit staat reeds toegelicht in de Ontwerp-Nota Ruimte. In de definitieve Nota Ruimte hebben we actieve mobiliteit steviger benoemd in de teksten en aanvullingen gedaan op de thema’s recreatie en toerisme, ook in relatie tot de opgave van groen in en om de stad. Daarin komt ook het belang van recreatieve wandel- en fietsroutes ook tot uitdrukking. De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over mobiliteitsmaatregelen. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces.
ID	**957**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat deelmobiliteit kan bijdragen aan efficiënt ruimtegebruik. Zij vragen om landelijke kaders die een eerlijk speelveld borgen tussen deelmobiliteit en lokale mobiliteitsbedrijven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	We zijn het met u eens dat deelmobiliteit kan bijdragen aan efficiënt ruimtegebruik. Tegelijkertijd is de Nota Ruimte een visie op de fysieke leefomgeving. Beleid rondom aanbieders van deelmobiliteit in relatie tot bijvoorbeeld fietsenwinkels of autoverhuurders maakt geen onderdeel uit van de Nota Ruimte.
ID	**959**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat stationsomgevingen beter kunnen worden benut voor verdichting, economische ontwikkeling en brede welvaart. Zij vragen om maatwerk op basis van bereikbaarheid, ruimtelijke kwaliteit en economische potentie.
Antwoord	We zijn het met u eens dat stationsomgevingen goed kunnen worden benut voor verdichting en economische ontwikkeling. We hebben dat reeds in de Ontwerp-Nota Ruimte opgenomen onder de bouwsteen 'Complete en Prettige Leefomgevingen'. Verder zijn we het ook met u eens dat iedere stationsomgeving anders is en maatwerk is vereist. Daarbij moet ook ruimte beschikbaar blijven voor het spoor en de stations om hun huidige en toekomstige functie en de aansluiting met de omgeving goed te kunnen vervullen. De (on)mogelijkheden op lokale schaal werken we samen met medeoverheden uit, bijvoorbeeld in regionale verstedelijkingsstrategieën.
ID	**960**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat mobiliteit, energie en goederenvervoer sterker in samenhang moeten worden bezien. Zij vragen om aandacht voor binnenvaart, spoor, energie-infrastructuur, onderhoud en gedeeld gebruik van netwerken.
Antwoord	Het belang van goederenvervoer, binnenvaart en corridors voor energie staan reeds toegelicht in de Ontwerp-Nota Ruimte onder de bouwsteen 'Beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten' onder het integrale thema Economie en Energie en in de sectorale paragraaf Mobiliteit. Op de kaart behorend bij de genoemde bouwsteen en op de kaart 'mobiliteit goederenvervoer' zijn de TEN-T corridors opgenomen voor alle modaliteiten, evenals de belangrijkste energie-infrastructuur (op de kaart onder Economie en Energie). In de Ontwerp-Nota Ruimte is reeds aangegeven hoe deze onderwerpen met elkaar samenhangen (bijvoorbeeld in de keuzes rondom het versterken van corridors en clusters). Dat blijft zo in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**961**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Ontwerp-Nota Ruimte vooral aandacht heeft voor verbindingen binnen stedelijke knooppunten, terwijl verbindingen tussen regio's en provincies minder expliciet worden benoemd. Voor Regio Holland Rijnland spelen juist deze interregionale relaties een belangrijke rol.
Antwoord	Onder de bouwsteen 'Een ontwikkelgericht nationaal netwerk' zijn in de Ontwerp-Nota Ruimte al de grotere (inter) nationale verbindingen tussen regio's en internationaal opgenomen. Wij herkennen niet het beeld dat deze verbindingen onvoldoende naar voren komen.
ID	**962**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken een verkenning naar nieuwe oeververbinding in Deventer en aansluiting op Rijksweg te ondersteunen.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst de langetermijnvisie op onder andere de integrale samenhang tussen wonen, werken en bereikbaarheid en maakt daarin richtinggevende keuzes op hoofdlijnen. De Nota Ruimte is niet de geëigende plek voor besluitvorming over individuele mobiliteitsmaatregelen. Via sectorale visietrajecten op nationaal en regionaal niveau dienen dergelijke ideeën onderzocht en uitgewerkt te worden. Vervolgens kan besluitvorming over uitvoering en financiering plaatsvinden via het MIRT-proces.
ID	**963**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om evenementen structureel mee te nemen in mobiliteitsplanning. Zij stellen dat OV-capaciteit, hubs en verkeersmodellen beter moeten aansluiten op piekmomenten.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale visie op de fysieke leefomgeving en maakt ruimtelijke keuzes op hoofdlijnen. Keuzes ten aanzien van mobiliteitsplanning vinden plaats in nationale programma's vanuit IenW, provincies en vervoerregio's en komen dus niet terug in de Nota Ruimte.
ID	**964**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte meer concreet invulling moet geven aan het uitgangspunt dat elke regio telt. Zij vragen om maatwerk voor kwetsbare, landelijke en grensregio's en een nationale strategie om regionale ongelijkheid te doorbreken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Elke regio telt wordt in de Nota Ruimte op diverse wijzen ingevuld. De Nota Ruimte wil recht doen aan de onderscheidende kracht van de verschillende delen van Nederland. Zodat elke regio een passende rol heeft in het functioneren van ons land en regio's elkaar aanvullen. Dat komt bijvoorbeeld tot uiting in de VISTA-strategie voor toekomstige verstedelijking in relatie met bereikbaarheid en werkgelegenheid. Daarin worden voor verschillende regio's passende strategieën geïntroduceerd voor de toekomstige ontwikkelingen binnen de regio zelf, maar ook in relatie tot aangrenzende regio's. Zo ontstaat een samenhangend beeld voor een leefbaar Nederland. In het nieuw toegevoegde hoofdstuk over maatschappelijke voorzieningen wordt daar ook de relatie gelegd tussen het sociale en het fysieke domein vanuit de gedachte van nabijheid van voorzieningen. In de uitvoeringsstrategie bij de Nota Ruimte zal specifiek op de vervolgstappen worden ingegaan. Een programma dat hier al aan werkt is bijvoorbeeld het Nationaal Programma Vitale Regio's, waarin vanuit het Ministerie van BZK structureel wordt samengewerkt met elf regio's om de kracht van de regio te stimuleren, zodat ook in de toekomst de regio's aan de randen van het land vitaal en aantrekkelijk zijn en blijven: met verbeterde veiligheid en leefbaarheid, met een duurzaam en bereikbaar voorzieningenniveau en een gezonde en kansrijke toekomst voor inwoners.
ID	**965**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om allen om de bijzondere en/of unieke ligging van hun regio's en regionale netwerken volwaardiger te positioneren in de Nota Ruimte. Zij stellen dat hun ruimtelijke en economische betekenis beter moet worden erkend. Specifiek verzoeken indieners om: • In gesprek te gaan over de mogelijke regio-aanduiding van Goeree-Overflakkee • Harlingen expliciet te erkennen als onderdeel van het Fries stedelijk netwerk • Aandacht te geven aan de bijzondere positie van Midden-Limburg als schakel tussen Noord- en Zuid-Limburg • Noord- en Midden-Limburg volwaardig te positioneren in de ruimtelijke hoofdstructuur en dit te concretiseren in de uitvoeringsagenda van de Nota Ruimte • De relatie(s) tussen Doetinchem en Winterswijk toe te voegen in de regionale structuur • Een herkenbare positie van Voorne aan Zee in gebiedsprogramma's en betrokkenheid bij uitvoeringsafspraken rond kust, energie, wonen en mobiliteit • Regio's als regio Zwolle die niet puur een verzorgende maar ook niet puur een stuwende economie is te positioneren met een herkenbaar 'eigen' status, bijv. economische ontwikkelregio.
Antwoord	Hieronder een reactie per punt: • In gesprek te gaan over de mogelijke regio-aanduiding van Goeree-Overflakkee Dank voor uw aanbod. Er zijn altijd diverse typen regioaanduidingen voorstelbaar. In het integrale thema Wonen, werken en bereikbaarheid gaat het met name om het ruimtelijk-economisch perspectief. Uiteraard blijven we graag met alle regio's in gesprekvia de routes zoals we dat nu ook al doen. • Harlingen expliciet te erkennen als onderdeel van het Fries stedelijk netwerk Het Fries stedelijk netwerk is een initiatief van de vier grote Friese steden (Leeuwarden, Sneek, Heerenveen en Drachten) en wij sluiten met de Nota Ruimte aan op het initiatief zoals dat vanuit de regio is geïnitieerd. • Aandacht te geven aan de bijzondere positie van Midden-Limburg als schakel tussen Noord- en Zuid-Limburg • Noord- en Midden-Limburg volwaardig te positioneren in de ruimtelijke hoofdstructuur en dit te concretiseren in de uitvoeringsagenda van de Nota Ruimte Deze bijzondere positie herkennen we. Aanvullend heeft Midden-Limburg ook een belangrijke internatioale positie tussen Eindhoven, Vlaanderen en het Ruhrgebied in Duitsland. Deze positie komt voldoende naar voren op de kaarten en teksten zoals die ook in de Ontwerp-Nota Ruimte staan. In de uitvoeringsstrategie zullen we aangeven gezamenlijk verder te werken aan de verstedelijkingsstrategie in het kader van Limburg Centraal. • De relatie(s) tussen Doetinchem en Winterswijk toe te voegen in de regionale structuur Deze relatie herkennen we en staat ook als zodanig aangegeven op de kaart van de bouwsteen 'Sterke en onderscheidende regio's'. Omdat deze verbinding kwantitatief minder zwaar is dan andere verbindingen staat deze lichter op de kaart dan verbindingen binnen M-, L- of XL-regio's. • Een herkenbare positie van Voorne aan Zee in gebiedsprogramma's en betrokkenheid bij uitvoeringsafspraken rond kust, energie, wonen en mobiliteit Via de bestaande gebiedsgerichte samenwerkingen blijven we graag in gesprek met de medeoverheden over de diverse ruimtelijke vraagstukken. Voor Voorne aan Zee geldt bijvoorbeeld dat we, via de MRDH, regelmatig in overleg treden in bijvoorbeeld de BO's MIRT. • Regio's als regio Zwolle die niet puur een verzorgende maar ook niet puur een stuwende economie is te positioneren met een herkenbaar 'eigen' status, bijv. economische ontwikkelregio. In de VISTA-strategie zetten we in de regio Zwolle in op de strategie 'stimuleren', dat past precies bij de ambitie die in deze zienswijze wordt geschetst (een regio waar economische groei plaatsvindt, die verder gestimuleerd kan worden). De term 'economische ontwikkelregio' hanteren we niet in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**966**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om uitwerking van de steden en regiokernen met een groeiperspectief in NOVEX-gebied Zwolle (de warme harten) beter tot uiting te laten komen in de Nota Ruimte.
Antwoord	In de Nota Ruimte hanteren we voor regiokernen de ondergrens van 40 duizend inwoners, voor centrumsteden 100 duizend inwoners (binnen een metropoolregio 200 duizend inwoners) en de categorie 'metropool' is alleen van toepassing op de Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht. In de regio Zwolle zijn diverse regiokernen opgenomen, zoals Kampen en Dronten. Niet alle 'warme harten' waarnaar u verwijst komen in aanmerking voor de categorie 'regiokernen' en zijn daarom ook niet als zodanig opgenomen.
ID	**967**
Samenvattende vraag	De indiener vraagt om de juiste naamgeving van structuurversterkende verbindingen in de Nota Ruimte te hanteren en daarom 'Westlandlijn' aan te passen naar 'Zuidwestlandcorridor' en 'Oostlandlijn' aan te passen naar 'ZoRo-verbinding'.
Antwoord	De gekozen benamingen komen voort uit de kamerbrief Langjarige Infra en Woningbouw. Omdat er nog geen verdere besluitvorming heeft plaatsgevonden n.a.v. dit traject en de projecten op de longlist enkel voorbeelden zijn van projecten waaraan kan worden gedacht, is gekozen om te citeren uit deze kamerbrief.
ID	**968**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor concentratie van woningbouw en voorzieningen nabij goed bereikbare OV-locaties. Zij vragen om langjarige investeringen en structurele financiering voor openbaar vervoer.
Antwoord	We zijn het met u eens dat woningbouw, economie en voorzieningen zoveel mogelijk moeten worden geconcentreerd op goed bereikbare locaties, waaronder OV-knooppunten. De Nota Ruimte hanteert daarbij een duidelijke volgorde. Eerst wordt ingezet op woningbouw en verstedelijking op locaties waar binnen het bestaande mobiliteitssysteem nog groei mogelijk is. Pas wanneer de mogelijkheden binnen bestaande stedelijke systemen en netwerken onvoldoende zijn om toekomstige groei op te vangen, komt een afweging in beeld over aanvullende investeringen in bereikbaarheid en structuurversterkende infrastructuur. Hiermee wordt voorkomen dat grootschalige woningbouw afhankelijk wordt van infrastructuur waarvan de noodzaak, vormgeving of financiering nog niet is uitgewerkt. De Nota Ruimte geeft hiervoor de ruimtelijke richting. Zo is dit reeds in de ontwerp Nota Ruimte opgenomen onder de bouwsteen 'Complete en Prettige Leefomgevingen. Zoals opgenomen onder de bouwsteen 'Een ontwikkelgericht nationaal netwerk' en de sectorale paragraaf 'Mobiliteit' werken we ook aan langjarige bekostiging en financiering van structuurversterkende infrastructuur. Concrete keuzes over prioritering en financiering van infra-investeringen vindt plaats in het MIRT-proces.
ID	**969**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat alle regio's moeten meetellen bij ruimtelijke keuzes. Zij vragen hoe het vertrekpunt 'elke regio telt' zich concreet vertaalt naar investeringen en gebiedsgerichte samenwerking in álle regio's, inclusief Fryslân.
Antwoord	In de Visie 2050 van de Nota Ruimte staat het principe dat Elke Regio telt centraal. Een van de manieren waarop we daar invulling aan geven is het principe 'gebiedskenmerken centraal'. Een andere is de VISTA-strategie. Daarin geeft de Nota Ruimte richting aan de ruimtelijk economische ontwikkeling van regio's op de langere termijn. Daarbij staat ook aangegeven dat de Nota Ruimte ernaar streeft om, in samenwerking met de regio's, een nadere, gebiedsgerichte invulling te geven aan de ruimtelijk-economische ontwikkeling van een regio. In de op te stellen Uitvoeringsstrategie, zal onder andere het voornemen staan van het Rijk om samen met provincies verdere uitwerking te geven aan gebiedsgerichte inzet voor regio's waar geen (NOVEX-)verstedelijkingsgebied van toepassing is.
ID	**970**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe de structurerende keuzes voor de verstedelijking en economie van Flevoland worden geborgd in de Nota Ruimte en Uitvoeringsstrategie, en de campus Almere en het MITC Marknesse daarbij te erkennen als nationaal belang.
Antwoord	Met de VISTA-strategie geeft de Nota Ruimte richting aan de ruimtelijk economische ontwikkeling van regio's op de langere termijn. Daarbij streeft de Nota Ruimte om samen met de regio's te werken aan onderscheidende ruimtelijk-economische ontwikkelstrategieën. In de op te stellen Uitvoeringsstrategie zullen verschillende acties staan met betrekking tot doorwerking van de keuzes onder het thema wonen, werken en bereikbaarheid, waaronder over de uitwerking van de VISTA-strategie. De nationale belangen zijn de inhoudelijke belangen in de fysieke leefomgeving waarbij het Rijk een rol voor zichzelf ziet en waarop het kabinet in politieke zin aanspreekbaar is. Afzonderlijke regionale ontwikkelingen zijn niet opgenomen als nationaal belang.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**971**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer ruimte voor maatwerk bij woningbouw buiten bestaand stedelijk gebied. Zij stellen dat gemeenten meer mogelijkheden nodig hebben om passend bij de lokale vraag te bouwen. Daarbij wordt onder andere aangegeven dat het in de provincie Zuid-Holland in principe niet is toegestaan nieuwe locaties voor wonen en werken boven de 3 hectare te realiseren buiten bestaand bebouwd gebied.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn de keuzes ten aanzien van 'wijkje erbij' aangepast. Zo worden de mogelijkheden voor 'Wijkje Erbij' uitgebreid naar 200 woningen. Het is aan gemeenten en provincies om hiervoor de integrale ruimtelijke afwegingen te maken. In de Nota Ruimte worden geen uitspraken gedaan over de beleidskeuzes van afzonderlijke provincies.
ID	**972**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het Fries Stedelijk Netwerk als samenhangende groeiregio moet worden erkend. Zij verzoeken om structurele samenwerking met het Rijk bij de verstedelijkingsstrategie en bijbehorende bereikbaarheid.
Antwoord	Met de VISTA-strategie geeft de Nota Ruimte richting aan de ruimtelijk economische ontwikkeling van regio's op de langere termijn. Daarbij streeft de Nota Ruimte ernaar in samenwerking met de regio's een nadere, gebiedsgerichte invulling te geven. In de op te stellen Uitvoeringsstrategie zullen verschillende acties staan met betrekking tot doorwerking van de keuzes onder het thema wonen, werken en bereikbaarheid, waaronder over de uitwerking van de VISTA-strategie. Het Rijk en de provincie Fryslân hebben op dit moment contact over de invulling hiervan.
ID	**973**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat campussen, innovatiemilieus en kennisinfrastructuur sterker moeten worden erkend als ruimtelijke motor voor regionale economische ontwikkeling. Zij pleiten voor gerichte ondersteuning en betere verbinding met onderwijs, talentontwikkeling en internationale kennisnetwerken.
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte zijn campussen, innovatiemilieus en kennisinfrastructuur reeds opgenomen als belangrijke bouwstenen voor regionale economische ontwikkeling. In de definitieve Nota Ruimte is dit gehandhaafd.
ID	**974**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de economische betekenis en groeiopgave van de MRA onvoldoende concreet zijn uitgewerkt. Zij vragen om duidelijke keuzes en wijzen op het belang van investeringen in randvoorwaarden om wonen, economie en leefbaarheid in balans te houden.
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte is, onder de strategie 'accommoderen', reeds aangegeven dat de inzet hier gericht is op het blijven faciliteren van de sterke groei, maar wel in balans met de kwaliteit van de leefomgeving en gecombineerd met een groei in voorzieningen en structuur, en inzet op betaalbaarheid van woningen en bedrijfslocaties. In de definitieve Nota Ruimte is de invulling van de VISTA-strategie verdiept voor elke deelstrategie. Onder 'Accommoderen', waar de MRA onder valt, is meer reliëf gegeven aan de uitdaging om wonen, economie en leefbaarheid in balans te houden, en hoe dit zich regionaal vertaalt.
ID	**975**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimtelijke opgaven meer integraal en gebiedsgericht moeten worden afgewogen. Zij vragen om erkenning van cumulatieve druk op regio's en om samenhang tussen wonen, economie, mobiliteit, natuur, water en landschap.
Antwoord	Een integrale en gebiedsgerichte aanpak staat centraal in de Nota Ruimte en onderschrijft de uitdaging die u schetst. Het lopende NOVEX-programma is bovendien ingericht om cumulatieve ruimtelijke opgaven met regio's bespreekbaar te maken, en in gezamenlijkheid op te pakken.
ID	**976**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw alleen toekomstbestendig kan plaatsvinden als randvoorwaarden tijdig meegroeien. Zij vragen om borging van een samenhangende inzet op mobiliteit, voorzieningen, energie, klimaatadaptatie en werkgelegenheid.
Antwoord	Een integrale aanpak staat reeds centraal in de Nota Ruimte en onderschrijft de uitdaging die u schetst. Reeds in de ontwerp Nota Ruimte is aangegeven dat randvoorwaarden als mobiliteit, voorzieningen en werkgelegenheid moeten noodzakelijk zijn voor verstedelijking. In de definitieve Nota Ruimte is dit gehandhaafd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**977**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer ruimte en maatwerk voor woningbouw in kleine kernen en dorpen. Zij vragen om concrete beleidsmatige en juridische borging van het principe straatje of wijkje erbij. En verzoeken specifiek dat bestaande plannen uit woondeals niet worden geraakt.
Antwoord	In de Nota Ruimte zijn de keuzes ten aanzien van 'wijkje erbij' aangepast. Zo worden de mogelijkheden voor 'Wijkje Erbij' uitgebreid naar 200 woningen. Het blijft aan gemeenten en provincies om hiervoor de integrale ruimtelijke afwegingen te maken. Om die reden wordt er in de Nota Ruimte geen voorstel gedaan voor een verdere juridische borging van dit principe.
ID	**978**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of woningbouw buiten bestaande stedelijke gebieden voldoende wordt gekoppeld aan nabijheid van voorzieningen, werk en mobiliteit. Zij stellen dat de effecten op bereikbaarheid en leefbaarheid explicieter moeten worden meegewogen.
Antwoord	Het is zowel voor binnen- als buitenstedelijke woningbouw, van belang om rekening te houden met de aspecten die de indiener benoemt. Dit is reeds integraal geborgd binnen de Nota Ruimte.
ID	**979**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken om de A-32 zone en centrumgebied Heerenveen, Heerenveen-West en Houten-Oost te benoemen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie.
Antwoord	Het aanwijzen van regionaal grootschalige woningbouwlocaties vindt plaats in samenspraak met provincies en gemeenten, aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. De locatie Houten-Oost en A32 zone zijn niet aangedragen door de provincie. Om die reden zijn deze locaties niet opgenomen als regionale grootschalige woningbouwlocatie. Heerenveen-West is in de ontwerp Nota Ruimte al opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie en dat blijft zo in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**980**
Samenvattende vraag	1. De indieners stellen dat grensoverschrijdende arbeids- en woningmarktdynamiek onvoldoende wordt meegenomen. (ZWZ: PER-74) 2. De indieners stellen dat er meer aandacht nodig is voor het permanente karakter van arbeidsmigratie, en de gevolgen daarvan voor de woningmarkt. (ZWZ: PER-11) 3. De indieners stellen dat bij huisvesting van arbeidsmigranten de grensoverschrijdende relaties onvoldoende wordt meegenomen. Zij vragen om bestuurlijke afstemming met buurlanden en om aandacht voor betaalbare en passende huisvesting voor arbeidsmigranten. (ZWZ: PER-5)
Antwoord	Naar aanleiding van diverse zienswijzen die op dit punt zijn ingediend zijn de lokale/regionale grensoverschrijdende relaties beter in beeld gebracht op de kaart horend bij de bouwsteen 'sterke en onderscheidende regio's' onder het integrale thema wonen, werken en bereikbaarheid. Daarnaast benoemd de Nota Ruimte in hoofdstuk Nederland en de wereld dat de bevolkingsgroei in ons land onderdeel is van mondiale trends. Arbeidsmigratie is hier onderdeel van.
ID	**981**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat regionale groei alleen verantwoord is als wonen, werken, natuur, recreatie en bereikbaarheid in balans worden ontwikkeld. Zij vragen om investeringen in ruimtelijke voorwaarden voor een complete regio.
Antwoord	Het in balans brengen van de functies in de leefomgeving is de primaire functie van de Nota Ruimte. Binnen het thema Wonen, Werken, Bereikbaarheid wordt omschreven hoe het Rijk er naar streeft wonen, werken, natuur, recreatie en bereikbaarheid in balans te brengen. Aanvullend is in de definitieve Nota Ruimte in de bouwsteen 'complete en prettige leefomgevingen' meer aandacht besteed aan recreatie.
ID	**982**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Lelystad een nationale groeifunctie kan vervullen. Zij vragen om inzet op stedelijke samenhang, voorzieningen en woningbouw om deze schaalsprong mogelijk te maken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De opgaven die in Lelystad spelen op het gebied van het versterken van de bestaande stad en het toevoegen van woningen worden erkend. Ook in andere zienswijzen zijn deze opgaven teruggekomen. In de definitieve Nota Ruimte is om die reden in het sectorale hoofdstuk 'wonen en wijken' meer aandacht besteed aan de opgaven in het bestaand bebouwd gebied, de herstructureringsopgave en specifiek new towns. Zo kan in voormalige groeikernen de vernieuwing van de bestaande woningvoorraad hand in hand gaan met verdichting en versterking van de economische structuur en ruimtelijke kwaliteit. Aanvullend is in 2022 het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (NPLV) gestart. Samen met zes ministeries, twintig gemeenten, bewoners en lokale partners werken we aan meer leefbaarheid en veiligheid in twintig kwetsbare gebieden. Dat gebeurt in lokale allianties, onder leiding van burgemeesters. Het NPLV is er ook voor andere kwetsbare gebieden en wijken in Nederland. We delen onze inzichten rond gebiedsgericht werken aan leefbaarheid en veiligheid. Ook delen we bijvoorbeeld praktijkvoorbeelden en kennis via WijkWijzer, Leefbaarometer en Zicht op wijken.
ID	**983**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimtelijke impact van de energietransitie in woongebieden onvoldoende aandacht krijgt. Zij vragen om deze impact explicieter mee te nemen bij de ontwikkeling van woonomgevingen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is in het sectorale hoofdstuk wonen en wijken meer aandacht besteed aan de opgaven in het bestaand bebouwd gebied. Een van die opgaven is de energietransitie en het oplossen van netcongestie. Daarnaast besteedt het hoofdstuk Economie en energie uitvoerig aandacht aan de ruimtelijke impact van de energietransitie.
ID	**984**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat omliggende regio's een rol kunnen spelen in de groei van Brainport en andere economische kerngebieden. Zij vragen om betere bereikbaarheid en regionale samenwerking als randvoorwaarde.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van de verstedelijkingsstrategie van concentratie en nabijheid. Wonen, werken en voorzieningen worden zoveel mogelijk nabij elkaar ontwikkeld. Met de VISTA-strategie maakt de Nota Ruimte dit specifiek en wordt richting gegeven aan de ruimtelijk economische ontwikkeling van regio's. In de regio Eindhoven wordt ingezet op de strategie 'accommoderen'. Inzet hier is het blijven faciliteren van de sterke groei, maar wel in balans met de kwaliteit van de leefomgeving en gecombineerd met een groei in voorzieningen en structuur, en inzet op betaalbaarheid van woningen en bedrijfslocaties. In de Nota Ruimte wordt er niet naar gestreefd om de verstedelijkingsopgave van de ene regio op te lossen in andere regio's, dat past namelijk niet de keuzes van concentratie en nabijheid en heeft negatieve effecten op infrastructuur.
ID	**985**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om regionale woningbouwpotentie beter te benutten. Zij stellen dat daarvoor investeringen in infrastructuur, mobiliteit en netcongestie noodzakelijk zijn.
Antwoord	Zoals in de ontwerp Nota Ruimte reeds stond aangegeven zijn aspecten als bereikbaarheid, aanwezigheid van werkgelegenheid en aanpak van netcongestie randvoorwaardelijk voor de verstedelijkingsopgave. Ook in de definitieve Nota Ruimte wordt dit zo aangegeven. Aan deze opgaven wordt gewerkt via de daarvoor ingerichte (nationale) programma's (zoals het MIRT of PEH).
ID	**986**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat economische groei vraagt om voldoende ruimte voor wonen én werken. Zij vragen om versnelling van woningbouw en voldoende regionale werklocaties.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt reeds uitgebreid beschreven hoe de nationale groeiopgave zo goed mogelijk in balans moet worden gebracht. Dit vormt zelfs de kern van de keuzes in wonen, werken en bereikbaarheid. De punten waar de indieners aandacht voor vragen, worden aanvullend ook opgepakt in de Taskforce Versnelling Woningbouw, anderzijds in het Programma 'Ruimte voor Economie' (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat).
ID	**987**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landelijke, perifere en grensregio's onvoldoende concreet worden ondersteund. Zij vragen om maatwerk, actieve Rijksbetrokkenheid en structurele aandacht voor voorzieningen, bereikbaarheid en brede welvaart. En vragen daarbij expliciet om de Nij Begun aanpak en het Deltaplan voor het Noorden in de Nota Ruimte te borgen.
Antwoord	Zoals reeds in de ontwerp Nota Ruimte stond opgenomen is de visie van de Nota Ruimte 'elke regio telt'. Dit is vertaald in de keuzes die in de diverse thema's zijn gemaakt. In het thema wonen, werken en bereikbaarheid is dit bijvoorbeeld concreet gemaakt in de keuzes voor de verschillende VISTA-strategieën, woon/werkmilieus (waaronder landelijke gebieden) en verschillende typen regio's.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**988**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een sterkere positie van Fryslân in de nationale verstedelijkingsstrategie. Zij vragen om erkenning als groeiregio en om ruimte voor samenhangende ontwikkeling van wonen, werken, voorzieningen en bereikbaarheid.
Antwoord	In de Nota Ruimte is de invulling van de VISTA-strategie verdiept voor elke deelstrategie. Dit geldt dus ook voor de strategie ‘Versterken’, waar de provincie Fryslân onder valt. In de kleuring op de VISTA-kaart is de verstedelijkingsopgave van de provincie sterker onder de aandacht gebracht. Daarbij streeft de Nota Ruimte ernaar in samenwerking met de regio’s een nadere, gebiedsgerichte invulling te geven. In de op te stellen Uitvoeringsstrategie zullen verschillende acties staan met betrekking tot doorwerking van de keuzes onder het thema wonen, werken en bereikbaarheid, waaronder over de uitwerking van de VISTA-strategie. Het Rijk is hierover momenteel in gesprek met de provincie Fryslân en het Fries Stedelijk Netwerk. Daarnaast is in de Nota Ruimte opgenomen dat de Verstedelijkingspropositie Fries Stedelijk Netwerk 2050 wordt uitgewerkt tot een verstedelijkingsstrategie en investeringsagenda. Verder kent Leeuwarden reeds twee grootschalige woningbouwlocaties, namelijk Middelsee en Spoordok. Daarmee wordt binnen Fryslân al concreet invulling gegeven aan de verstedelijkingsopgave zoals die in de Nota Ruimte is voorzien.
ID	**989**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Zuid-Limburg economisch te beperkt wordt getypeerd. Zij vragen om erkenning van de stuwende rol van campussen, kennisclusters en innovatieve bedrijvigheid en wijzen op de balans tussen werken en voldoende woonaanbod dat hier voor nodig is.
Antwoord	In de Nota Ruimte is de invulling van de VISTA-strategie verdiept voor elke deelstrategie. Onder ‘Initiëren’, waar de regio Zuid-Limburg onder valt, is meer reliëf gegeven aan de uitdaging om wonen, economie en leefbaarheid in balans te brengen. Juist campussen, kennisclusters en innovatieve bedrijvigheid spelen hierin een belangrijke rol, zo stond dat al omschreven in de ontwerp Nota Ruimte en dat is gehandhaafd in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**990**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een evenwichtige groeistrategie voor Zeeland. Zij stellen dat woningbouw, werkgelegenheid, landbouw, recreatie en leefkwaliteit in samenhang moeten worden afgewogen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is de invulling van de VISTA-strategie verdiept voor elke deelstrategie. Dit geldt dus ook voor de strategie ‘Versterken’, waar de provincie Zeeland onder valt. In de kleuring op de VISTA-kaart, de beschrijving van de afzonderlijke strategieën en in de landsdelige uitwerking is de verstedelijkingsopgave van de provincie sterker onder de aandacht gebracht.
ID	**991**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om het begrip nationale welvaart te vervangen door brede welvaart. Zij stellen dat dit beter aansluit bij welzijn, gezondheid, leefomgeving, sociale verbondenheid en duurzaamheid.
Antwoord	In de Nota Ruimte is brede welvaart het gehanteerde begrip, omdat dit inderdaad en bredere insteek kent.
ID	**992**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om betaalbaarheid en sociale huur expliciet te verankeren in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor opname van afspraken over sociale huur en betaalbare nieuwbouw.
Antwoord	De Nota Ruimte richt zich op de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland op nationaal niveau. De door u genoemde kwestie wordt primair uitgewerkt binnen andere beleidskaders, programma’s of besluitvormingstrajecten.
ID	**994**
Samenvattende vraag	De indiener verzoekt om Amstelzone in Uithoorn op te nemen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.
Antwoord	In de ontwerp-Nota Ruimte staat toegelicht dat we regionaal grootschalige woningbouwlocaties alleen plannen in regiokernen, centrumsteden en metropolen, met een bijbehorende ondergrens in aantallen woningen. Ook in de definitieve Nota Ruimte houden we vast aan deze keuzes. Zoals weergegeven op de kaart bij de bouwsteen ‘Een ontwikkelgericht nationaal netwerk’ is Uithoorn een lokale kern en daarom is Amstelzone dan ook niet opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie in de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**995**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat zorgvoorzieningen en ziekenhuiszorg ruimtelijk beter moeten worden meegewogen. Zij vragen aandacht voor nabijheid, bereikbaarheid en regionale spreiding.
Antwoord	In de Nota Ruimte is een sectoraal hoofdstuk over voorzieningen opgenomen. Hierin wordt aandacht besteed aan eerstelijnsvoorzieningen en regionale voorzieningen, waar ziekenhuizen onder vallen. Het is belangrijk om bij de ruimtelijke ordening rekening te houden met ruimte voor zorgvoorzieningen en de functie van deze voorzieningen in de leefomgeving, maar bij de spreiding en locatiekeuze spelen ook andere overwegingen een rol waar de Nota Ruimte niet over gaat, zoals de kwaliteit en de kosten van zorg.
ID	**996**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat voorzieningen randvoorwaardelijk zijn voor het welzijn van inwoners en de samenleving.Het gaat om de combinatie van wonen, zorg en welzijn. Zij zijn verheugd dat daar in de Nota aandacht aan wordt besteed. Zij vragen om een passend voorzieningenniveau in relatie tot woningbouw, verstedelijking en regionale ontwikkeling. Zij stellen dat een afnemend voorzieningenniveau vooral een geldkwestie is.
Antwoord	In de Nota Ruimte is een sectoraal hoofdstuk over voorzieningen opgenomen. Hierin (en in het sectorale hoofdstuk Wonen en wijken) is verwezen naar een nieuwe gebiedsgerichte totaalaanpak bij grootschalige nieuwbouw, om complete en prettige leefomgevingen te creëren. Zo wordt onder andere gekeken naar het bundelen van budgetten en een nadere integratie tussen wonen, zorg, ondersteuning, maatschappelijke voorzieningen en het sociaal domein. Hiermee worden de beschikbare (financiële) middelen slimmer ingezet.
ID	**997**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat voorzieningen niet alleen nabij, maar ook bereikbaar en beschikbaar moeten zijn. Zij pleiten voor het beter ruimtelijk verankeren van voorzieningendoor bijvoorbeeld referentienormen of een toets op bereikbaarheidseffecten van ruimtelijke ingrepen.
Antwoord	De Nota Ruimte streeft niet naar (landsdekkende) referentienormen voor de bereikbaarheid van voorzieningen. Regionale en lokale differentiatie is juist gewenst om bereikbaarheidsdoelstellingen te bepalen. Hieraan wordt uitwerking gegeven in ‘Bereikbaarheid op Peil’, van IenW, waarin elke regio een bereikbaarheidspeil uitwerkt. Bij grootschalige woningbouw wordt aanvullend gestreefd naar een totaalaanpak, waarbij het voorzieningenniveau mee-ontwikkelt en meegroeit. Daarnaast is er een streven om draagvlak voor nabije voorzieningen te vergroten door ruimtelijke ingrepen, zodat deze behouden blijven. Dit is in het bijzonder belangrijk voor aandachtsgroepen, zoals ouderen.
ID	**998**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aandacht voor voorzieningen in landelijke gebieden. Daarbij s van belang dat nabijheid en beschikbaarheid naast efficiency en kosten worden meegewogen. Nadruk op concentratie, bijvoorbeeld in dorpskernenwordt onderschreven. Zij vragen aandacht voor lokale betrokkenheid van maatschappelijke organisaties en inwoners omdat zij volwaardige partners zijn bij lokale voorzieningen.
Antwoord	Het nieuwe sectorale hoofdstuk over voorzieningen onderkent dat de uitdagingen in het landelijk gebied van een andere aard zijn dan in stedelijk gebied. De uitwerking tot oplossingen is regionaal en lokaal belegd. Maatschappelijke organisaties en inwoners worden op dit niveau betrokken om maatwerk te bieden. Het Rijk is dus niet direct, maar wel indirect betrokken bij dit proces door samenwerking met decentrale overheden. Zo is het betrokken bij verschillende programma’s die aandacht geven aan toegang tot voorzieningen voor onder andere het landelijk gebied. Dit loopt vanuit de regionale bereikbaarheidsanalyses van Bereikbaarheid op Peil (Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat), het Nationaal Programma Vitale Regio’s (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) en de regionale uitwerking van de VISTA-strategie uit de Nota Ruimte (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, onder de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening).
ID	**999**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat er kansen zijn voor meervoudig ruimtegebruik, door maatschappelijke sectoren onderling maar ook voor het delen met woonvoorzieningen en voorzieningen in de private sector. Bijvoorbeeld in multifunctionele gebouwen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het nieuwe sectorale hoofdstuk over voorzieningen bevestigt de kansen die dit biedt. Dit past immers ook in het leidende principe uit de Nota Ruimte van 'meervoudig ruimtegebruik'. Één van de specifieke beleidsrichtingen is erop gericht om diensten te combineren in één faciliteit. Zo kunnen er nieuwe, efficiënte combinaties gemaakt worden die de behoeften van de gebruikers het beste bedienen. Omdat deze faciliteiten bij voorkeur minstens een halve eeuw meegaan, moeten gebouwen adaptief worden ontworpen zodat ze zich kunnen aanpassen aan de gebruikswensen. De Rijkinzet is om gemeenten te stimuleren grond en vastgoed hiervoor te reserveren bij gebiedsontwikkeling, en regels te stroomlijnen om functiecombinaties mogelijk te maken.
ID	**1000**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de kwaliteit van maatschappelijk vastgoed, vooral schoolgebouwen, vaak onvoldoende is. De gebouwen zijn qua vorm en functionaliteit, organisatie en bowtechische staat vaak verouderd. Zij pleiten voor actualisatie van normen, vernieuwing van vastgoed en een hoger basisniveau voor onderwijshuisvesting.
Antwoord	In het nieuwe sectorale hoofdstuk over voorzieningen wordt de noodzaak om het maatschappelijk vastgoed te verduurzamen erkend. Schoolgebouwen zijn hierbij in het bijzonder benoemd. De komende jaren vindt hier een verduurzamingsslag plaats. De regie hiervan ligt bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
ID	**1001**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor landelijke borging van betaalbare werkruimte voor cultuur en maatschappelijk vastgoed. Bijvoorbeeld, net zoals bij sociale woningbouw, een percentage betaalbaar zakelijk vastgoed vastleggen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt geen betaalbare werkruimte voor cultuur en maatschappelijk vastgoed geborgd. Het belang van voorzieningen, waaronder culturele voorzieningen, voor de leefbaarheid in wijken en dorpen wordt onderstreept in het nieuwe sectorale hoofdstuk over voorzieningen. Dit hoofdstuk bevat een beleidsrichting om gemeenten te stimuleren voorzieningen mee te nemen bij gebiedsontwikkeling, hiervoor grond en vastgoed te reserveren, en regels te stroomlijnen om functiecombinaties mogelijk te maken.
ID	**1002**
Samenvattende vraag	De indieners wijzen op het belang van sportvoorzieningen in de wijk. Sport is het cement van de samenleving en van belang voor de leefbaarheid in krimpregio's. Zij pleiten voor het opnemen van de richtlijnen van VWSin de gebiedsgerichte samenwerking bij het uitvoeren van de Nota Ruimte.
Antwoord	In het sectorale hoofdstuk Wonen en wijken is de keuze gemaakt om in iedere wijk voldoende ruimte voor sporten en bewegen te creëren, gebaseerd op de ontwerprichtlijn die in opdracht van VWS wordt ontwikkeld, en dat de Rijksoverheid onder andere sport wil stimuleren in de openbare ruimte. In het integrale thema wonen, werken en bereikbaarheid, *Bouwsteen: Complete en Prettige Leefomgevingen*, wordt extra aandacht besteed aan het belang van toegang tot sport, bewegen en recreatie in de bestaande én toekomstige fysieke leefomgeving. De totaalaanpak in verstedelijking en gebiedsontwikkeling streeft ernaar dat nieuwe wijken toekomstbestendig, gezond, bereikbaar en sociaal sterk worden. De verantwoordelijkheid daartoe is belegd bij gemeenten.
ID	**1003**
Samenvattende vraag	De indieners stellen regionale ziekenhuizen en andere essentiéle functies belangrijke regionale voorzieningen zijn, en dat zij onvoldoende zichtbaar zijn in de Nota Ruimte. Zij maken zich daarom zorgen over de toekomstige bereikbaarheid en beschikbaarheid van ziekenzorg voor inwoners. Zij vragen specifiek om het ziekenzorgcomplex Assen (Wilhelminaziekenhuis, GGZ Drenthe, Vanboeijen), de ziekenhuizen Doetinchem en Winterswijk en het Mediapark Hilversum op de kaart te zetten.
Antwoord	In de Nota Ruimte is een sectoraal hoofdstuk opgenomen over voorzieningen. De uitdagingen rondom de bereikbaarheid en beschikbaarheid van regionale voorzieningen worden hierin beschreven en onderkend. Één van de specifieke beleidsrichtingen in dit hoofdstuk richt zich op de nabijheid en bereikbaarheid van voorzieningen. Daarnaast wordt de keuze gemaakt om met alle betrokken departementen gezamenlijk ruimtelijk voorzieningenbeleid op te stellen. Op de kaart die hoort bij de bouwsteen 'sterke en onderscheidende regio's', onder wonen, werken en bereikbaarheid, zijn de grootste ziekenhuizen opgenomen (met meer dan 2000 medewerkers). De ziekenhuizen in Assen, Doetinchem en Winterswijk hebben allemaal minder dan 2000 medewerkers en zijn daarom niet opgenomen op de kaart. Het Mediapark Hilversum is ook niet opgenomen op de kaart, omdat nergens specifieke economische clusters zijn opgenomen. De inrichting van de leefomgeving moet voldoende ruimte bieden voor zorgvoorzieningen, maar de spreiding van zorgvoorzieningen wordt ook door andere overwegingen bepaald waar de Nota Ruimte niet over gaat, zoals de kwaliteit en de kosten van zorg.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1004**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een sterke sociale basis het fundament vormt van een gezonde en veerkrachtige samenleving. Het binden van jongeren en het stimuleren van bedrijvigheid is hierbij van groot belang. Zij geven aan dat jongeren perspectief nodig hebben via eigen ontmoetingsplekken en beschikbaarheid van onderwijs, werk, huisvesting en voorzieningen.
Antwoord	Het punt waar aandacht voor wordt gevraagd, is onderdeel van verschillende rijksprogramma's, waaronder het Nationaal Programma Vitale Regio's en het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid. In deze programma's werken Rijk en regio samen om de sociale basis de versterken. Ook de ruimtelijk-economische VISTA-strategie uit de Nota Ruimte streeft ernaar de regionale basis te versterken en om zowel in stedelijke als landelijke gebieden naar een goede balans tussen voldoende woningen, bereikbaarheid en werk te komen.
ID	**1005**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om recreatie en cultuur explicieter te borgen in ruimtelijke plannen.
Antwoord	In het thema Wonen, Werken, Bereikbaarheidwordt in de definitieve Nota Ruimte meer aandacht besteed aan recreatie. In de bouwsteen: 'Complete en Prettige Leefomgevingen', wordt extra aandacht besteed aan het belang van toegang tot onder meer recreatie. Dat geldt zowel voor de bestaande als de toekomstige fysieke leefomgeving. Bij het plannen van nieuwe verstedelijking wordt het belang en de ambitie omschreven om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. De verantwoordelijkheid daartoe ligt vaak bij provincies en gemeenten. Het belang van voorzieningen, waaronder culturele voorzieningen, voor de leefbaarheid in wijken en dorpen wordt onderstreept in het nieuwe sectorale hoofdstuk over voorzieningen. Dit hoofdstuk bevat een beleidsrichting om gemeenten te stimuleren voorzieningen mee te nemen bij gebiedsontwikkeling.
ID	**1006**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de groeiopgave van Flevoland onvoldoende ruimtelijk is uitgewerkt. Zij vragen om de benodigde bovenregionale voorzieningen beter te benoemen.
Antwoord	De groeiopgave van de provincie Flevoland wordt erkend en komt, onder andere, tot uiting in de ruimtelijk-economische VISTA-strategie. Daarin is aangegeven dat in Almere, als onderdeel van de MRA, wordt ingezet op de strategie 'accommoderen' en in Lelystad en Dronten wordt ingezet op de strategie 'stimuleren'. Beide strategieën hebben de basis in een groei van de bevolking en economie (zij het met een verschillende aanleiding en uitwerking). Ook in beide strategieën hebben we expliciet oog voor een gebalanceerde groei, waarin wonen, werken en voorzieningen samen opgaan. Specifiek in Flevoland is het, gezien de historische ontwikkeling, logisch om extra aandacht te besteden aan de groei van werkgelegenheid en voorzieningen. Daarover blijven Rijk en regio in gesprek via de daarvoor ingerichte tafels.
ID	**1007**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om maatschappelijke voorzieningen explicieter mee te nemen bij nieuwe wijken en verdichting.
Antwoord	Mede op basis van de ingebrachte zienswijzen, is in de definitieve Nota Ruimte een nieuw sectoraal hoofdstuk over voorzieningen opgenomen, waarin onder andere de keuze wordt gemaakt om ruimtelijk voorzieningenbeleid te gaan maken. Aanvullend is er in het sectorale hoofdstuk Wonen en wijken een totaalaanpak geïntroduceerd voor grootschalige woningbouw, gericht op een gebalanceerde groei tussen woningen en (oa) maatschappelijke voorzieningen, zoals tevens is gelanceerd met het Actieplan Versnelling Woningbouw.

2.5.4 *Bouwsteen lokaal*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1010**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken het Rijk om in de definitieve Nota Ruimte expliciet aandacht te geven aan de transformatie van bestaande wijken, bijvoorbeeld naoorlogse wijken, met als doel het voorkomen van sociaal en fysiek afglijden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte zijn reeds teksten opgenomen over herstructurering, transformatie en de aanpak van naoorlogse wijken. In de definitieve Nota zijn verdere aanvullingen gedaan op de opgave in het bestaand bebouwd gebied (in het sectorale hoofdstuk wonen en wijken) en specifiek de opgaven in de groeikernen. Aanvullend werkt het Rijk via het NPLV samen met zes ministeries, twintig gemeenten, bewoners en lokale partners werken we aan meer leefbaarheid en veiligheid in twintig kwetsbare gebieden.
ID	**1011**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om New Towns, groeikernen, naoorlogse en opbouwwijken expliciet te benoemen in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor een gezamenlijke maatwerkaanpak met structurele Rijksbetrokkenheid.
Antwoord	Een groot deel van de bestaande woningvoorraad bevindt zich in de New Town, groeikernen en naoorlogse woonwijken. De leefbaarheid in deze wijken, de kansen die er zijn voor verdichting, verduurzaming en versterking passend bij de wijk, is een aandachtspunt in de Nota Ruimte. Zo wordt benoemd dat het Rijk met een brede aanpak zich richt op de verbetering van de leefbaarheid en veiligheid, in combinatie met het versterken van de wijkeconomie, vooral in stedelijke focuswijken (Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid). Het streven is om nieuwe ontwikkelingen ook het bestaande bebouwd gebied versterken. Ook is benoemd dat na de huidige inzet op het toekomstbestendig maken van vooroorlogse en wederopbouwwijken is er op termijn inzet nodig op het toekomstbestendig maken van wijken gebouwd na 1965 (Post 65-gebieden), met hierin speciale aandacht voor de groeikernen, erfgoed en groen. In de uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte zal worden aangeven op welke manier er uitvoering wordt gegeven aan deze keuze en met ontwerpend onderzoek zal ik de opgaven in kaart brengen evenals mogelijke oplossingsrichtingen die hiervoor kunnen worden benut. Via het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid wordt ingezet op het delen van kennis en het versterken van de ondersteuning van gebieden met leefbaarheidsproblemen, waaronder de New Towns.
ID	**1012**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat herstructurering van naoorlogse wijken en wijken gebouwd tussen 1965 en 1990 een nationale opgave is. Zij vragen om duidelijkheid over de rol, inzet en financiële bijdrage van het Rijk.
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte zijn reeds keuzes en teksten opgenomen over de opgave voor de naoorlogse wijken (en specifiek post65). Deze keuzes blijven gehandhaafd in de definitieve Nota Ruimte. In de definitieve Nota zijn verdere aanvullingen gedaan op de opgave in het bestaand bebouwd gebied (in het sectorale hoofdstuk wonen en wijken) en specifiek de opgaven in de groeikernen. In de Nota Ruimte wordt niet ingegaan op de specifieke rol, inzet en financiële bijdrage van het Rijk, dat is aan de daarvoor ingerichte tafels en programma's.
ID	**1013**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor aansluiting van de New Towns, naoorlogse woonwijken uit de jaren '50 en '60 (o.a in de MRA) bij het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid en gecontinueerde inzet vanuit dat programma. Zij vragen om structurele ondersteuning voor kwetsbare wijken.
Antwoord	In 2022 is het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (NPLV) gestart. Samen met zes ministeries, twintig gemeenten, bewoners en lokale partners werken we aan meer leefbaarheid en veiligheid in twintig kwetsbare gebieden. Dat gebeurt in lokale allianties, onder leiding van burgemeesters. Deze inzet wordt gecontinueerd. Per gebied is een programmaplan en uitvoeringsplan ontwikkeld. Daarnaast wordt de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek geactualiseerd. Het NPLV is er ook voor andere kwetsbare gebieden en wijken in Nederland. We delen onze inzichten rond gebiedsgericht werken aan leefbaarheid en veiligheid. Ook delen ze bijvoorbeeld praktijkvoorbeelden en kennis via WijkWijzer, Leefbaarometer en Zicht op wijken.
ID	**1014**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om beleid voor kleine kwetsbare wijken buiten de grote steden.
Antwoord	Voor kwetsbare wijken in kleinere kernen is geen specifieke aanpak, zoals het NPLV. Wel is het zo dat in de ontwerp Nota Ruimte in het hoofdstuk wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen: complete en prettige leefomgeving, al richtinggevende uitspraken zijn gedaan over de gewenste ontwikkelrichting voor het landelijk gebied en de kleine kernen. Ook is in de definitieve Nota Ruimte aangevuld op de opgaven in het bestaand bebouwd gebied. Deze opgaven zijn van toepassing op zowel grote als kleine steden. Ten slotte werkt het Rijk in het Nationaal Programma Vitale Regio's met elf regio's structureel samen om de kracht van de regio te stimuleren, zodat ook in de toekomst de regio's aan de randen van het land vitaal en aantrekkelijk zijn en blijven: met verbeterde veiligheid en leefbaarheid, met een duurzaam en bereikbaar voorzieningenniveau en een gezonde en kansrijke toekomst voor inwoners.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1015**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om stedelijke knooppunten en stationslocaties sterker te benutten voor woningbouw, verdichting, werkgelegenheid en bereikbaarheid. Zij pleiten voor passende OV- en infrastructurele investeringen.
Antwoord	Het is zeker van belang om stedelijke knooppunten en stationslocaties te benutten voor woningbouw, verdichting en werkgelegenheid. Juist vanwege de goede bereikbaarheid van de gebieden in directe nabijheid van deze ov-knooppunten. In de Nota Ruimte staat binnen het Hoofdstuk Visie 2050 in de paragraaf Vier integrale thema's naar 2050, subparagraaf Wonen, werken en bereikbaarheid benoemd dat stedelijke knooppunten van weg en spoor plekken binnen regio's vormen waar wonen, werken en publiekstrekkende voorzieningen zich concentreren. Zo benutten we bestaande infrastructuur en maken we het efficiënt uitbreiden ervan mogelijk. Daartoe onderzoekt het Rijk de bekostiging van zogenaamde structuurversterkende infrastructuur. In de Nota Ruimte staat in het Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid ook benoemd dat nieuwe stedelijke milieus ook hier compacter zullen zijn van opzet dan nu de standaard is. Deels kan dat door verdichting en transformatie in het stadscentrum, in naoorlogse wijken en rond ov-knooppunten. Dit sluit aan op de demografische ontwikkeling en de verwachte verschuiving in de vraag naar typen woningen en woonomgevingen. Dat wil zeggen, meer kleinere woningen voor een- en tweepersoonshuishoudens in de directe nabijheid van werk en voorzieningen. Nieuwe woningen, voorzieningen en werkplekken zijn zoveel mogelijk gebouwd op en nabij goed bereikbare plekken. Hier kan eenvoudig overgestapt worden tussen auto, deelauto, openbaar vervoer en (deel)fiets. Op die manier benutten we ruimte op bestaande infrastructuur en zorgen we voor nabijheid tussen wonen, werken en voorzieningen.
ID	**1016**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte terecht het belang van bereikbaarheid, leefbaarheid en duurzaamheid benoemt. Wat echter nog ontbreekt, is een expliciete verankering van toegankelijkheid voor mensen met een beperking als randvoorwaarde voor een goede ruimtelijke inrichting. Toegankelijkheid is geen sectorale opgave, maar een integraal uitgangspunt bij mobiliteit, woningbouw, infrastructuur en de inrichting van de openbare ruimte.
Antwoord	In de Nota Ruimte is een aanscherping in de tekst opgenomen over toegankelijkheid voor mensen met een beperking bij een goede ruimtelijke inrichting, onder andere in de tekst over de bouwsteen: complete en prettige leefomgevingen. Hier is opgenomen dat er altijd aandacht moet zijn voor nabijheid van voorzieningen, een gezonde, schone en veilige omgeving, de toegankelijkheid en groene kwaliteit van de openbare ruimte, sociale veiligheid, zeker voor kwetsbare groepen, en het voorkomen van vervoersarmoede. Dit geldt in het bijzonder voor kwetsbare groepen. Ook is onder sectoraal beleid over 'Gezonde, schone en veilige leefomgeving' een algemene beleidsrichting opgenomen: "We zorgen ervoor dat de openbare ruimte toegankelijk is voor iedereen, ook voor mensen met een beperking". Het doel daarbij is dat alle mensen in Nederland in 2050 voldoende toegang hebben tot ruimte voor sporten, spelen, bewegen, ontspannen en ontmoeten. (...) De openbare ruimte in Nederland moet toegankelijk zijn voor iedereen, ook voor mensen met een beperking. Mensen met een beperking moeten zoveel mogelijk zelf hun weg kunnen vinden. De openbare ruimte werpt hierbij geen obstakels op. Daarvoor dient het principe van "design for all", waarbij de publieke ruimte zo functioneel mogelijk wordt ingericht voor de grootst mogelijke groep van potentiële gebruikers. Hierbij is de toegankelijkheid niet alleen gegarandeerd voor personen met een beperking (tijdelijk, fysiek of mentaal), maar ook voor ouders met kleine kinderen en voor ouderen. Bij de uitwerking van het ontwerp voor de openbare ruimte betrekt de overheid mensen met een beperking zodat inzicht bestaat in wat nodig is om obstakels te voorkomen. De Nota Ruimte schetst hierover de ruimtelijke kaders, de keuzes van de daadwerkelijke inrichting van de openbare ruimte liggen bij gemeenten. De wettelijke basis voor de gezonde, schone en veilige leefomgeving ligt in de Omgevingswet. In de Omgevingswet is opgenomen dat bij het stellen van regels en het nemen van besluiten altijd rekening gehouden moet worden met gezondheid van mensen en ecosystemen. Dit houdt in dat overheden bij besluiten over de leefomgeving altijd zorgvuldig en transparant een evenwicht zoeken tussen benutten en beschermen.
ID	**1017**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de bereikbaarheid van winkelgebieden te waarborgen. Zij stellen dat ruimte nodig blijft voor consumenten, bevoorrading en parkeren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte hebben we aandacht voor het belang van stads- en dorspkernen waar veel voorzieningen gevestigd zijn en waar mensen samenkomen voor ontmoeten en ontspanning. Ook is er aandacht voor bereikbaarheid en toegankelijkheid. Voor dit laatste dient het principe van “design for all”, waarbij de publieke ruimte zo functioneel mogelijk wordt ingericht voor de grootst mogelijke groep van potentiële gebruikers. Het punt waar aandacht voor wordt gevraagd, ligt niet op het schaalniveau van de Rijksoverheid en is dus niet iets wat geborgd wordt vanuit de Nota Ruimte.
ID	**1020**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat vergroening ook negatieve gezondheidseffecten kan hebben. Zij vragen om groen zorgvuldig te ontwerpen met aandacht voor gezondheid en veiligheid.
Antwoord	De Nota Ruimte richt zich op de nationale ruimtelijke opgaven en kiest daarbij niet voor een nadere uitwerking van locatiespecifieke aspecten van het ontwerp, beheer of de soortkeuze van groen. Deze afwegingen vinden plaats op regionaal en lokaal niveau, passend bij de kenmerken van het gebied. Hoewel deze zienswijze geen aanleiding geeft om de Nota Ruimte aan te passen, wordt het belang van een zorgvuldige inrichting van groen beschreven. Groen kan een belangrijke bijdrage leveren aan onder meer gezondheid, klimaatadaptatie, biodiversiteit en de kwaliteit van de leefomgeving. Op deze manier staat dat ook omschreven in de Nota Ruimte. Tegelijkertijd kunnen bij de inrichting en het beheer van groen ook aandachtspunten spelen, zoals effecten op gezondheid, veiligheid en beheerbaarheid. Deze afwegingen maken onderdeel uit van de gebiedsgerichte uitwerking en inrichting van de fysieke leefomgeving door bevoegde overheden.
ID	**1021**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat klimaatadaptatie in bestaand en nieuw stedelijk gebied onvoldoende concreet wordt geborgd (voor inrichting en locatiekeuze). voorbeelden die worden genoemd zijn hittestress, sponsstrategie, bodemdaling en vergroening. Zij pleiten voor meer Rijkssturing, financiering en uitvoeringskracht.
Antwoord	Het belang van klimaatadaptatie in zowel bestaand als nieuw stedelijk gebied wordt onderschreven in de Nota Ruimte, evenals de aandacht voor instrumenten zoals de regionale sponsstrategie en voor de uitvoerbaarheid van klimaatadaptieve maatregelen in de bestaande leefomgeving. Het ambitieniveau voor klimaatadaptatie in bestaand bebouwd gebied is in de definitieve Nota Ruimte aangescherpt. Daarbij wordt meer aandacht besteed aan de klimaatopgave in stedelijk gebied, zowel bij nieuwe ontwikkelingen als in bestaande woon- en werkomgevingen. Ook wordt de relatie met de Nationale Adaptatiestrategie explicieter gelegd, waarin een samenhangende aanpak wordt geschetst om Nederland klimaatbestendig te maken. Hierdoor krijgt de opgave rond klimaatbestendige inrichting, vergroening, hittestress, wateroverlast en droogte een nadrukkelijkere plaats in de Nota Ruimte en zijn aspecten als hittestress en sponswerking expliciet benoemd. Tevens zijn reeds in de ontwerp Nota Ruimte het ruimtelijk afwegingskader en de landelijke maatlat genoemd als ondersteunende instrumenten ten behoeve van het maken van klimaatadaptieve keuzes voor locatie en inrichting. Dit blijft zo in de definitieve Nota Ruimte. De Nota Ruimte werkt niet uit welke specifieke maatregelen, ontwerpkeuzes of lokale financieringsconstructies moeten worden toegepast. Dergelijke afwegingen vinden plaats in de verdere uitwerking door Rijk, provincies, regio’s en gemeenten.
ID	**1022**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de energieopgave voor woningbouw onvoldoende is uitgewerkt. Voorbeelden hiervan zijn de kansen voor energie-opwek op daken en de relatie met de ondergrond. Zij vragen om meer aandacht voor verduurzaming, lokaal energiegebruik en ruimtelijke inpassing van energie-infrastructuur.
Antwoord	De opgave rondom de energieopgave voor de woningbouw wordt herkend. In de definitieve Nota Ruimte is binnen het integrale thema wonen, werken en bereikbaarheid, meer aandacht besteed aan de samenhang hiertussen. Zo is benoemd dat er de komende jaren een forse verzwaring en uitbreiding van de energie-infrastructuur nodig is, mede als gevolg van de verstedelijkingsopgave. Andersom is ook aangegeven dat de VISTA-strategie richting kan geven aan de lange termijn opgave voor de ontwikkeling van de energie-infrastructuur. De wijze waarop de energieopgave op lokaal niveau neerkomt is een opgave die met name de verantwoordelijkheden van medeoverheden raakt en waar we, om die reden, niet heel gedetailleerde keuzes maken.
ID	**1023**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat herstructurering van bestaande wijken en woningvoorraad (bijvoorbeeld in naoorlogse wijken) meer prioriteit moet krijgen. Zij vragen om Rijkssteun voor uitvoering, financiering en gebiedsgerichte vernieuwing.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte zijn de keuzes voor het bestaand bebouwd gebied geëxpliciteerd in het sectorale hoofdstuk Wonen en wijken. Daarbij wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan klimaatadaptatie, verduurzaming, mobiliteitstransitie, natuurinclusieve ontwikkeling, erfgoed en het beter benutten van bestaande stedelijke gebieden. Hierin wordt ook de opgave in de naoorlogse wijken en specifiek de new towns benoemd. De Nota Ruimte bevat echter geen nationale herstructureringsaanpak of een financiering daarvan. Dat maakt onderdeel uit van (Rijks)beleid in nationale programma’s, zoals het NPLV. De verdere uitwerking van deze opgaven vraagt om samenwerking tussen Rijk, provincies, gemeenten, woningcorporaties en andere betrokken partijen. De Nota Ruimte richt zich op het bieden van richting en het versterken van de samenhang tussen ruimtelijke opgaven.
ID	**1024**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat toegankelijkheid van woningen, gebouwen en openbare ruimte (bijvoorbeeld voor mensen met een beperking) onvoldoende wordt geborgd en dat er grote verschillen bestaan tussen gemeenten. Zij pleiten voor landelijke kaders (bijvoorbeeld in lijn met het VN-verdrag handicap en de NEN 9120) en koppeling met verduurzaming.
Antwoord	Toegankelijkheid is een belangrijk aandachtspunt bij de inrichting van woningen, gebouwen en de openbare ruimte. De inrichting van de openbare ruimte en de afwegingen die daarbij horen, zijn echter in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van gemeenten, provincies en andere bevoegde overheden. De Nota Ruimte bevat daarom geen nieuwe landelijke normen of toetsingskaders voor toegankelijkheid. Wel is in de definitieve Nota Ruimte binnen de sectorale hoofdstukken ‘gezonde, schone en veilige leefomgeving’ en ‘wonen en wijken’ meer aandacht besteed aan toegankelijkheid. Hiermee wordt benadrukt dat deze aspecten bij ruimtelijke ontwikkelingen moeten worden meegewogen. De zienswijze geeft geen aanleiding om aanvullende landelijke kaders voor toegankelijkheid op te nemen in de Nota Ruimte.
ID	**1025**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor de kwaliteit en maatschappelijke waarde van de openbare ruimte. Zij pleiten voor ruimte voor bewegen, ontmoeting, groen, een fijnmazig netwerk voor voetgangers en fietsers, met name inen vitale binnensteden en wijken met hoge dichtheden.
Antwoord	Het belang van een kwalitatief hoogwaardige openbare ruimte wordt onderschreven. In de Ontwerp-Nota Ruimte is hier reeds nadrukkelijk aandacht voor binnen de bouwsteen ‘Complete en prettige leefomgevingen’ en in het sectorale hoofdstuk ‘Wonen en wijken’. Daarin wordt onder meer ingezet op aantrekkelijke leefomgevingen met ruimte voor ontmoeten, bewegen, spelen, sporten, verblijven en recreëren, evenals op een goede bereikbaarheid van voorzieningen via lopen en fietsen. Daarnaast is in de ontwerp Nota Ruimte al ingezet op voldoende groen in en om steden en dorpen. Groen draagt bij aan gezondheid, recreatie, ontmoeting, biodiversiteit, klimaatadaptatie en een aantrekkelijke leefomgeving. We voldoen aan de doelen van de Europese Natuurherstelverordening voor stedelijke ecosystemen en dragen daarmee bij aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving. Ook wordt het belang benadrukt van groenblauwe structuren en fijnmazige netwerken voor wandelen en fietsen die woongebieden verbinden met voorzieningen, landschap en recreatiegebieden. Deze inzet is gehandhaafd in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**1026**
Samenvattende vraag	De indieners voor pleiten het beter benutten van bestaande gebouwen, gebieden en woningvoorraad, waarbij bestaande structuren, kwaliteiten en erfgoed worden benut. Zij vragen om meer aandacht voor transformatie, optoppen, splitsen en hergebruik. De bestaande woonvoorraad en leegstaande gebouwen beter benut moeten worden. Zij vragen om minder belemmeringen voor het realiseren van woningen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is meer aandacht besteed aan bestaand bebouwd gebied. En zijn, in de bouwsteen ‘complete en prettige leefomgevingen’ in het integrale thema wonen, werken en bereikbaarheid, ook specifieke teksten toegevoegd over het beter benutten van het bestaand bebouwd gebied ten behoeve van de woningbouwopgave. Daarbij wordt aangegeven dat het optoppen van platte daken en het transformeren van kantoren, winkels, scholen en ander vastgoed kansen biedt voor het toevoegen van woningen binnen het bestaand bebouwd gebied. Ook het splitsen van grote woningen en het toevoegen van woonplekken door verschillende vormen van woningdelen vallen onder het beter benutten van bestaande gebouwen, en dragen bij aan het terugdringen van het woningtekort. Hierbij wordt ook aangegeven dat, voor het realiseren van een toekomstbestendige leefomgeving met betekenis voor bewoners, het van belang is om bij het beter benutten van bestaande bebouwd gebied in te spelen op de aanwezige ruimtelijke kenmerken, cultuurhistorische waarden en sociale structuren, daarvan gebruik te maken en daarop voort te bouwen. Via de landelijke aanpak beter benutten wordt ingezet op het benutten van de potentie van bestaande gebouwen en bijbehorende omgeving.
ID	**1027**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat nabijheid, verdichting en inbreiding scherper moeten worden uitgewerkt en de voorkeur moeten hebben ten opzichte van buitenstedelijke ontwikkeling. Zij vragen om duidelijke keuzes bij uitbreiding, milieuruimte en regionale afwegingen
Antwoord	Zoals reeds in de ontwerp Nota Ruimte stond aangegeven kiest het Rijk bij verstedelijking voor de strategie van concentratie en nabijheid. Deze principes staan aan de basis van de verstedelijkingsstrategie en bijbehorende VISTA-strategie die in het integrale thema wonen, werken en bereikbaarheid worden gepresenteerd. Deze lijn is gecontinueerd in de definitieve Nota Ruimte Tegelijkertijd kiest de Nota Ruimte niet voor een generieke voorkeursvolgorde waarbij binnenstedelijke ontwikkeling in alle gevallen voorgaat boven uitbreiding. Bovendien staat in de Nota Ruimte aangegeven dat er in heel Nederland mogelijkheden zijn voor een wijkje erbij. De afweging tussen verdichting, transformatie, inbreiding en uitbreiding is afhankelijk van de kenmerken, opgaven en kwaliteiten van een gebied. Juist daarom blijft deze afweging in belangrijke mate een regionale en lokale verantwoordelijkheid van provincies en gemeenten.
ID	**1028**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer inzet op adaptief ontwerpen. Zij vragen om betere benutting van ontwerpkennis van architecten, passende regelgeving en financiële prikkels.
Antwoord	De Nota Ruimte is een visie voor de lange termijn en daarin is het van belang om een zogenaamde ‘stip op de horizon’ te schetsen. In de visie is getracht om een balans te vinden tussen richting geven en adaptief zijn. Over de oproep van de indieners om de kennis en kunde van architecten te benutten worden in de Nota Ruimte verder geen uitspraken gedaan. Het past niet bij een overkoepelende Rijksvisie om daar uitspraken over te doen.
ID	**1029**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat dorpen en kleine kernen ondersteuning nodig hebben om leefbaar en toekomstbestendig te blijven. Zij vragen ruimte en middelen voor passende woningbouw en gebiedsontwikkeling en meer duiding/uitwerking van ‘wijkje erbij’.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is het principe ‘wijkje erbij’ nader toegelicht en uitgewerkt. Daarbij is het maximum verhoogd naar 200 woningen, in lijn met de ingediende motie. De definitieve Nota Ruimte biedt daarmee ruimte voor kleinschalige woningbouwontwikkelingen die aansluiten bij de lokale situatie en kunnen bijdragen aan de vitaliteit van dorpen en kernen. In de bouwsteen ‘prettige en complete leefomgevingen’ wordt in de diverse woon/werkmilieus tevens aandacht besteed aan de opgave rondom woningbouw, werkgelegenheid en leefbaarheid in kleine kernen. Dit wordt ook verder uitgewerkt in het Nationaal Programma Vitale Regio’s (NPVR).
ID	**1030**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat leefbaarheid, brede welvaart en kwetsbare wijken sterker moeten worden verankerd in de Nota Ruimte. Zij vragen om een integrale sociaal-fysieke aanpak.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van een integrale benadering van ruimtelijke ontwikkeling, waarbij woningbouw niet op zichzelf staat, maar wordt verbonden met werkgelegenheid, bereikbaarheid, voorzieningen, groen en leefomgevingskwaliteit. Dit sluit aan bij de keuzes die in de Nota Ruimte in de bouwsteen ‘complete en prettige leefomgevingen’ onder het integrale thema wonen, werken en bereikbaarheid worden geïntroduceerd. Aanvullend is, onder andere naar aanleiding van de zienswijzen, in de definitieve Nota Ruimte een sectoraal hoofdstuk toegevoegd over maatschappelijke voorzieningen om een betere verbinding te leggen tussen het fysieke en het sociale domein. Ook buiten de Nota Ruimte wordt gewerkt aan een integrale sociaal-fysieke aanpak. In het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid wordt ingezet op het verbeteren van de leefbaarheid, veiligheid en kansen in kwetsbare gebieden. Daarnaast wordt via het Nationaal Programma Vitale Regio’s gewerkt aan de versterking van regio’s met sociaaleconomische opgaven. De Nota Ruimte bevat daarmee reeds een integrale benadering voor gebieden waar ruimtelijke, economische en sociale uitdagingen samenkomen.
ID	**1031**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat betaalbaarheid en financiële prikkels op de woningmarkt beter moeten worden meegenomen. Zij vragen om eerlijkere voorwaarden voor huurders, starters en verduurzaming.
Antwoord	De Nota Ruimte is een nationale ruimtelijke visie en richt zich op de ruimtelijke inrichting van Nederland. De Nota Ruimte bevat daarom geen uitspraken over huurprijsregulering, hypotheekrentes, fiscale behandeling van woningbezit, winstmaximering bij woningbouwprojecten of de regulering van particuliere verhuur. Deze onderwerpen vallen onder andere beleidsterreinen en wettelijke kaders. Wel zet de Nota Ruimte in op het vergroten van de woningvoorraad, het realiseren van voldoende woningen en het beter benutten van de bestaande gebouwde omgeving. Daarbij wordt aandacht besteed aan onder meer transformatie, verdichting en andere vormen van woningbouw die bijdragen aan het terugdringen van het woningtekort. De zienswijze geeft daarom geen aanleiding om de Nota Ruimte aan te passen. De aangedragen aandachtspunten betreffen vooral woningmarkt- en volkshuisvestingsbeleid en vallen buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte als nationale ruimtelijke visie.
ID	**1032**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor nieuwe woonvormen en wooncoöperaties. Zij stellen dat deze kunnen bijdragen aan betaalbaarheid, sociale samenhang en toekomstbestendige leefomgevingen.
Antwoord	De Nota Ruimte doet geen uitspraken over specifieke woonconcepten of organisatievormen, zoals wooncoöperaties. De verdere uitwerking van woonconcepten, woningtypen en woonmilieus vindt plaats binnen bestaande programma’s en in samenwerking tussen Rijk, provincies, gemeenten, woningcorporaties en andere betrokken partijen. De zienswijze geeft daarom geen aanleiding om de Nota Ruimte aan te passen. De gevraagde aandacht voor kwaliteit van wonen, sociale samenhang en toekomstbestendige woonomgevingen sluit aan bij de integrale benadering die reeds in de Nota Ruimte is opgenomen.
ID	**1033**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat inclusie en sociale veiligheid explicieter moeten worden verankerd in ruimtelijk beleid. Zij vragen om het perspectief van vrouwen en meisjes structureel mee te nemen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is hier meer aandacht voor opgenomen binnen de bouwsteen ‘Complete en prettige leefomgevingen’ en in het sectorale hoofdstuk ‘Wonen en wijken’. Daarbij wordt benoemd dat aandacht nodig is voor toegankelijkheid van de openbare ruimte en sociale veiligheid. De definitieve Nota Ruimte benoemt daarnaast expliciet dat bij de inrichting van de leefomgeving aandacht moet zijn voor de veiligheid van meisjes en vrouwen en voor de toegankelijkheid van mensen met een beperking, zodat zij gelijkwaardig kunnen deelnemen aan de samenleving. Ook wordt het principe van ‘design for all’ genoemd als uitgangspunt voor een toegankelijke inrichting van de openbare ruimte. De concrete inrichting van de openbare ruimte en de vertaling daarvan naar lokale situaties is primair een verantwoordelijkheid van gemeenten, provincies en andere bevoegde overheden. De Nota Ruimte bevat daarom geen aanvullende landelijke normen of specifieke ontwerpeisen. Wel onderstreept de Nota Ruimte het belang om toegankelijkheid, inclusie en sociale veiligheid expliciet mee te wegen bij ruimtelijke ontwikkelingen en de inrichting van de leefomgeving.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1034**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor natuurinclusieve en klimaatadaptieve inrichting van de bebouwde omgeving. Zij vragen om concrete uitvoering, financiering en toepassing van nature-based solutions.
Antwoord	Het belang van een natuurinclusieve en klimaatadaptieve inrichting van de bebouwde omgeving wordt onderschreven. De Nota Ruimte zet expliciet in op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land en op het versterken van natuurwaarden in zowel stedelijk als landelijk gebied. Daarbij wordt benadrukt dat klimaatadaptatie en natuurinclusiviteit integraal onderdeel moeten zijn van nieuwe ontwikkelingen én van de aanpak van bestaand bebouwd gebied. In het sectorale hoofdstuk Wonen en wijken is opgenomen dat woningbouw, verdichting en herstructurering hand in hand moeten gaan met klimaatadaptatie, vergroening en een verbetering van de leefomgevingskwaliteit. Daarbij wordt onder meer ingezet op meer groen, wateropvang, sponswerking van de bodem en het terugdringen van hittestress. Ook wordt benadrukt dat groenblauwe structuren en stedelijk groen bijdragen aan gezondheid, biodiversiteit, waterberging en verkoeling. De Nota Ruimte beschouwt natuurinclusieve oplossingen nadrukkelijk als een belangrijk onderdeel van de ruimtelijke ontwikkeling. Bij een klimaatadaptieve ruimtelijke inrichting is van belang dat de veerkracht van de fysieke leefomgeving wordt vergroot. Bijvoorbeeld door bij de inrichting van de openbare ruimte voldoende groenvoorzieningen op te nemen die zowel ruimte bieden voor recreatie, als voor wateropvang en hittereductie. Uitwerking hiervan vindt onder andere plaats in de programmatische aanpak Groen in en om de Stad (GIOS). Ook wordt benoemd dat natuurinclusiviteit kan bijdragen aan klimaatadaptatie, stedelijke verkoeling, wateropvang en biodiversiteit. De uitvoering van deze opgaven vindt plaats via de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte en bestaande programma's. Daarbij kan onder meer worden gedacht aan de programmatische aanpak Groen in en om de Stad, het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie, de geactualiseerde Nationale Klimaatadaptatiestrategie, het Actieprogramma Klimaatadaptatie Natuur en het Actieprogramma Klimaatadaptatie Landbouw. Deze programma's geven nadere invulling aan de uitvoering van klimaatadaptatie, vergroening en natuurinclusieve ontwikkeling in de leefomgeving.
ID	**1035**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor expliciete aandacht voor hoogbouw en hogere dichtheden in de Nota Ruimte. Zij vragen om duidelijke kaders voor kwaliteit, leefbaarheid en inpassing.
Antwoord	In de ontwerp Nota Ruimte is, in het hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen complete en prettige leefomgevingen, al volop aandacht besteed aan verschillende typen woon/werkmilieus. Zo ook de metropolitane woon/werkmilieus. Hierin is, op hoofdlijnen, richting gegeven aan de kwaliteit die we in dergelijke gebieden verwachten (bijvoorbeeld hoge dichtheden, functiemening, intensief gebruikte openbare ruimte en volop ruimte voor lopen en fietsen. Dit alles is gehandhaafd in de definitieve Nota Ruimte. De Nota Ruimte bevat hiervoor geen harde kaders. Het is aan de medeoverheden om hier, op lokaal schaalniveau, verder richting aan te geven.
ID	**1036**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw beter moet aansluiten bij water, bodem, klimaatadaptatie en leefkwaliteit. Zij vragen om deze randvoorwaarden sterker te borgen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is de samenhang tussen verstedelijking en het water- en bodemsysteem verder aangescherpt. Zoals in het Hoofdstuk Water en bodem is aangegeven, is Nederland kwetsbaar voor de gevolgen van klimaatverandering. De Nota Ruimte erkent daarom het belang dat we, bij keuzes in de fysieke leefomgeving, systematisch water en bodem sturend als richtinggevend principe hanteren in opgaven zoals bodemdaling, hittestress en wateroverlast. Dit betekent ook iets voor de keuzes die we maken ten aanzien van nieuwe verstedelijking. Voor wonen, werken en bereikbaarheid is onder andere aandacht nodig voor bodemdaling, risico op wateroverlast en minder bodemafdekking. Op de meeste plekken zijn er voldoende mogelijkheden voor wonen, werken en bereikbaarheid, met de juiste aanpassingen. De mate van inspanning die dit extra vraagt, kan onderling sterk verschillen. Maar met de juiste kennis kunnen deze verschillen ook slim worden ingezet. Daarnaast is in de definitieve Nota Ruimte gebruikgemaakt van ondersteunende instrumenten zoals het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving, de Landelijke maatlat groene en klimaatadaptieve gebouwde omgeving en de Handreiking Groen in en om de stad. Deze instrumenten bieden handvatten voor locatiekeuzes en voor de klimaatbestendige inrichting van nieuwe ontwikkelingen, onder meer voor thema's als wateroverlast, hitte, droogte, bodemdaling en biodiversiteit. We voldoen aan de doelen van de Europese Natuurherstelverordening voor stedelijke ecosystemen en dragen daarmee bij aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving. Binnen de NOVEX-verstedelijkingsgebieden wordt uitgegaan van een integrale verstedelijkingsaanpak, waarbij rekening wordt gehouden met het water- en bodemsysteem, klimaatadaptatie en de kwaliteit van de leefomgeving. Daarmee wordt beter geborgd dat nieuwe ontwikkelingen aansluiten bij de draagkracht van water, bodem en leefomgeving en bijdragen aan toekomstbestendige gebiedsontwikkeling.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1037**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om Kampen en Deventer ook aan te merken als kwetsbare stedelijke gebieden.
Antwoord	De aanduiding van kwetsbare stedelijke gebieden in de Nota Ruimte sluit aan bij gebieden die zijn opgenomen in het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid. De selectie van deze gebieden vindt plaats binnen dat programma en maakt geen onderdeel uit van de systematiek van de Nota Ruimte.
ID	**1038**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om drinkwaterbeschikbaarheid zwaarder mee te wegen bij nieuwe verstedelijking.
Antwoord	Het belang van voldoende beschikbaarheid van zoetwater voor zowel huishoudelijk gebruik als het beheer van groen in en rondom bebouwd gebied wordt onderschreven. De Nota Ruimte onderkent dat de beschikbaarheid van zoetwater een belangrijke randvoorwaarde is voor een klimaatbestendige en gezonde leefomgeving. In de definitieve Nota Ruimte is het belang van water en bodem bij ruimtelijke ontwikkelingen reeds benadrukt. Daarbij wordt uitgegaan van een zorgvuldige afweging van de beschikbaarheid van water bij nieuwe ontwikkelingen en van maatregelen die bijdragen aan een robuust en toekomstbestendig watersysteem. Beschikbaarheid van voldoende zoetwater van goede kwaliteit (in de vorm van oppervlakte- en grondwater) is noodzakelijk voor maatschappelijke en economische functies (om te drinken, voor landbouw, industrie, scheepvaart, natuur, et cetera.), ook op lange termijn. De zienswijze sluit daarmee aan bij de uitgangspunten van de Nota Ruimte en geeft geen aanleiding tot een aanvullende wijziging van het beleid.
ID	**1039**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van compensatie bij transformatie van bedrijventerreinen naar woningbouw. Zij willen duidelijkheid over wat wordt gecompenseerd en op welk schaalniveau.
Antwoord	Met de Ruimtelijke Economische Visie (juni 2025) zetten we ruimtelijke ordening in om voldoende ruimte voor een variëteit aan economische activiteiten te borgen. Een belangrijk onderdeel van deze visie is een goede borging van de samenhang tussen wonen, werken en bereikbaarheid. In de Nota Ruimte wordt daarom gekozen om bestaande bedrijventerreinen beter te beschermen, te benutten en waar nodig vraaggericht en strategisch uit te breiden. Daarbij is het uitgangspunt dat bij transformatie van bedrijventerreinen er compensatie van ruimte voor bedrijvigheid plaatsvindt. Zo zorgen we ervoor dat er voldoende ruimte voor fysieke uitbreiding van bedrijven is. Dit betekent niet dat er nergens een bedrijventerrein zal verdwijnen of kleiner zal worden. Maar bij transformatie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd. De implementatie van dit uitgangspunt is onderdeel van de relevante woningbouw- en andere uitvoeringsagenda's, zoals de uitvoeringsagenda Ruimte voor Economie en Nota Ruimte.
ID	**1040**
Samenvattende vraag	De indiener pleit voor duurzame militaire woningen die ruimtelijk en maatschappelijk worden geïntegreerd en vraagt om flexibiliteit in bestemming, regionale spreiding en aansluiting op bestaande woonomgevingen.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat niet in op de locatie en het ontwerp van militaire woningen omdat dat niet past bij het detailniveau van de nota. In meer algemene zin onderschrijft de Nota Ruimte wel dat nieuwe ontwikkelingen moeten worden ingebed in een regionale ruimtelijk-economische visie en planvorming.
ID	**1041**
Samenvattende vraag	De indiener verzoekt om de Hollandse Waterlinies op te nemen op de bouwsteenkaart 'complete en prettige leefomgevingen' en om een passage uit het voorontwerp Nota Ruimte op te nemen in de definitieve Nota Ruimte.
Antwoord	In het sectorale hoofdstuk over cultureel erfgoed is een nieuwe (kader)tekst opgenomen over de Hollandse Waterlinies. Bij dit hoofdstuk hoort ook een kaart waarop de Hollandse Waterlinies staan. De Hollandse Waterlinies zijn niet opgenomen in de bouwsteenkaart 'complete en prettige leefomgevingen' omdat het inhoudelijk niet het meest relevant is voor woon-werkomgevingen en omdat op deze kaart nergens UNESCO werelderfgoed is opgenomen.
ID	**1042**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat sport, spel, recreatie, groen en bewegen structureel moeten worden meegepland bij verstedelijking. Zij vragen om een gezonde leefomgeving als randvoorwaarde voor wonen, werken en bereikbaarheid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is meer aandacht besteed aan sport, spel, recreatie, groen en bewegen ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte. In het hoofdstuk Wonen, werken, bereikbaarheid zijn extra teksten over recreatie opgenomen en in het sectorale hoofdstuk maatschappelijke voorzieningen is meer aandacht besteed aan ruimte voor sport, spel en ontmoeting. In de Nota Ruimte, als nationale visie, wordt dit belang benoemd, maar de daadwerkelijke keuzes voor ruimte voor deze zaken ligt bij provincies en gemeenten.
ID	**1043**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om particuliere gronden en private bouwinitiatieven actiever te benutten voor woningbouw. Zij pleiten voor rijksregie die lokale vastlopers helpt doorbreken.
Antwoord	Het punt waar aandacht voor wordt gevraagd, is onderdeel van het woningbouwbeleid en niet van het nationaal ruimtelijk ordeningsbeleid. Het leidt daarom niet tot aanpassing van de Nota Ruimte.
ID	**1044**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer ruimte voor nieuwe woonvormen. Zij vragen om belemmeringen voor tiny houses, drijvend wonen en kleinschalige woonvormen te verminderen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is een passage opgenomen over dat drijvend wonen kansen kan bieden voor woningbouw. De Nota Ruimte gaat echter niet over belemmeringen voor de ontwikkeling van tiny houses, drijvend wonen of kleinschalige woonvormen. Gemeenten en provincies zijn met name verantwoordelijk voor beleid voor nieuwe woonvormen. In de Nota Ruimte wordt daarom niets opgenomen over het verminderen van eventuele belemmeringen. Wel wordt momenteel onderzoek gedaan naar de potentie van en obstakels voor drijvend wonen.
ID	**1045**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat Noord-Nederland vele kwaliteiten heeft en een sterke uitgangspositie voor de toekomst heeft. De perspectiefnota Noord Nederland 2050 onderschrijft dit. Specifieke aandacht wordt gevraagd voor de regio Emmen, dat volgens de indieners meer kan verstedelijken. De indieners vragen om de perspectiefnota als basis te gebruiken voor de aanpak van vraagstukken door Rijk en regio en voor het uitwerken van afspraken voor het volgende ruimtelijke arrangement.
Antwoord	Het ‘Perspectief 2050 voor Noordelijk Nederland’ is een waardevol document voor de samenwerking tussen Rijk en regio op de brede werkvelden waar het document over gaat. Het ruimtelijk arrangement is een instrument dat gebruikt kan worden voor het maken van bestuurlijke afspraken tussen het Rijk en de betreffende provincie(s) over primair ruimtelijke vraagstukken. Het Rijk staat open voor de suggestie om te bespreken of het document aanknopingspunten biedt voor het nieuw op te stellen ruimtelijk arrangement. In de definitieve Nota Ruimte is de VISTA-kaart aangepast waardoor Emmen nu een ‘initieergebied’ is
ID	**1046**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de circulaire economie ruimte nodig heeft in wijken en binnenstedelijke gebieden.
Antwoord	Circulaire activiteiten vinden plaats op bedrijventerreinen, maar ook dicht bij inwoners, in wijken en binnensteden. De Nota Ruimte kiest er daarom voor om bedrijfslocaties bij logistieke knooppunten, winkelcentra en in woonwijken te behouden of te ontwikkelen voor reparatie, delen, hergebruik en recycling. Ook kiest de Nota Ruimte ervoor de mogelijkheden te benutten voor menging van circulaire activiteiten met wonen in stedelijk gebied, voor kleinschalige reparatie en de deeleconomie. Bedrijventerreinen in of nabij steden worden waar mogelijk behouden, omdat ze goed bereikbaar zijn voor consumenten en de grond- en productstromen zo beperkt blijven. Circulair bouwen en hoogwaardig hergebruik van bouw- en sloopmaterialen vragen eveneens ruimte in en om de stad (hoofdstuk Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes, paragraaf Grondstoffen en circulair). Dit past bij het streven in de Nota Ruimte om zoveel mogelijk nabijheid te creëren tussen wonen, werken en voorzieningen, en bij stads- en dorpskernen als plekken met een menging van wonen, voorzieningen en werken (hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen). Bij menging met wonen gelden de bestaande milieuregels: functies worden gecombineerd waar dat kan en gescheiden waar dat nodig is voor de gezondheid (hoofdstuk Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes, paragraaf Gezonde, schone en veilige leefomgeving). Gemeenten maken die afweging bij de inrichting van wijken en werklocaties.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1047**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om ruimte voor horeca en de gastvrijheidssector structureel te borgen. Zij vragen om deze functies mee te nemen in gebiedsontwikkeling en regionale programmering.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte zijn meer passages over recreatie en de gastvrijheidseconomie opgenomen in het hoofdstuk Wonen, werken, bereikbaarheid. Het is niet passend bij de reikwijdte en het detailniveau van de Nota Ruimte en de rol van het Rijk om specifiek ruimte te reserveren voor horeca en de gastvrijheidssector.
ID	**1048**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer ruimte voor kleinschalige woningbouw bij bestaande dorpen en kernen. Zij stellen dat deze groei moet passen bij landschap, dorpskarakter en lokale woningbehoefte.
Antwoord	“Wijkje erbij” is in de definitieve Nota Ruimte opnieuw gedefinieerd en gaat nu over maximaal 200 woningen. De specifieke invulling en randvoorwaarden van “wijkje erbij” zijn primair aan provincies en gemeenten. In de definitieve Nota Ruimte is het concept ‘passend in de ruimtelijke context’ verder uitgewerkt.
ID	**1050**
Samenvattende vraag	De indieners onderschrijven het belang van een evenwichtige regionale ontwikkeling en koppelen dat wat er in de Nota Ruimte staat omschreven aan lokale trends en beleid.
Antwoord	Deze thema’s worden zeer uitgebreid behandeld in het hoofdstuk Wonen, werken, bereikbaarheid. De gebalanceerde ontwikkeling tussen deze aspecten (zoals de indiener beschrijft) vormt de basis van de keuzes in dit hoofdstuk.
ID	**1051**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor kleinschalige werkfuncties in wijken en buurten. Zij pleiten voor het borgen van betaalbare woon- en werkruimte voor lokale economie, kunst en cultuur.
Antwoord	Het kabinet wil niet alleen huizen bouwen maar complete wijken. Hier hoort ook economie, kunst en cultuur bij en het gaat zowel over nieuwbouw als verdichting en herstructurering. Het nieuwe sectorale hoofdstuk over voorzieningen bevat een beleidsrichting om gemeenten te stimuleren voorzieningen, waaronder culturele voorzieningen, mee te nemen bij gebiedsontwikkeling. Ook is de bouw van complete wijken onderdeel van de ‘totaalaanpak’ voor grootschalige woningbouw die is toegevoegd in de definitieve Nota Ruimte.
ID	**1052**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat betaalbaarheid, kwaliteit en een evenwichtige woningmix beter moeten worden geborgd. Zij vragen om voldoende sociale huur, betaalbare woningen en gezinsgeschikte woonmilieus.
Antwoord	Doel van dit kabinet is de bouw van 100.000 woningen per jaar waarvan 2/3 betaalbaar. Ook vind het kabinet het belangrijk dat in élke gemeente mensen met een laag en middeninkomen meer kans maken op een betaalbare woning. In de wet versterking regie volkshuisvesting is wettelijk geborgd dat elke gemeente een bijdrage levert aan de bouw van betaalbare woningen. Daarbij is er voor gemeenten de ruimte om op lokaal niveau te bezien welke woningtypen het best passend zijn; daar hebben gemeenten het beste zicht op. Omdat dit beleid omtrent de woningmix is en woonbeleid betreft dat wettelijk is geborgd, valt dit buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte. Reacties hebben dan ook niet geleid tot aanpassingen van de Nota Ruimte.
ID	**1053**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een herkenbare strategie voor leefbare dorpen en eilanden. Zij stellen dat passende woningbouw, voorzieningen, bereikbaarheid en lokale werkgelegenheid hiervoor nodig zijn.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst in hoofdlijnen een richting voor de toekomst. Een toekomst waar het overal in Nederland prettig leven is, ook in dorpen en op eilanden. Verdere uitwerking vindt plaats aan de hand van de VISTA-strategie en in het al bestaande Nationaal Programma Vitale Regio’s. Ook is er een sectoraal hoofdstuk toegevoegd aan de Nota Ruimte over maatschappelijke voorzieningen.
ID	**1054**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat woningbouw sterker moet voortkomen uit landschap, erfgoed en lokale identiteit. Zij pleiten voor gebiedsontwikkeling waarin ruimtelijke kwaliteit en lokale ontwerpkennis worden benut.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Ruimtelijke kwaliteit is een belangrijk onderdeel van de Nota Ruimte. Ook het belang van ontwerpkracht en ontwerpend onderzoek en menging van functies komt meermaals aan bod in de Nota Ruimte. Specifieke gebiedsontwikkelingsplannen worden op lokaal en regionaal niveau uitgewerkt. Er is daarom naar aanleiding van deze vraag geen wijziging doorgevoerd in de Nota Ruimte.
ID	**1056**
Samenvattende vraag	De indiener vraagt aandacht voor de rol van binnensteden en de opgaven die daar spelen.
Antwoord	De Nota Ruimte besteedt onder andere aandacht aan centrummilieus, stedelijke knooppunten en stedelijke voorzieningen. Daarin worden de opgaven in binnensteden uitgebreid geschetst. De zienswijze heeft niet geleid tot aanpassingen in de Nota Ruimte.
ID	**1057**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor betere benutting van bestaande gebouwen en woningen. Zij vragen om woningdelen, splitsen, optoppen en efficiënter ruimtegebruik sterker te ondersteunen.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte besteden we in het Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid meer aandacht aan de betere benutting van bestaand bebouwd gebied. In het Hoofdstuk Wonen, werken, bereikbaarheid, bouwsteen 'complete en prettige leefomgevingen' zijn passages opgenomen die de kansen en opgaven rondom optoppen, transformeren en splitsen toelichten. Het toevoegen van woningen lukt niet alleen middels nieuwbouw. Daarom is het essentieel om ook nadrukkelijk in te zetten op het beter benutten van het bestaand bebouwd gebied. Het realiseren van meer woningen binnen bestaand bebouwd gebied biedt kansen in zowel grote steden als kleine kernen. Door wat er is beter te benutten kunnen we op korte termijn stappen zetten in het terugdringen van het woningtekort. De ruimte in Nederland is immers schaars en bestaande gebouwen bieden volop mogelijkheden. Dit gebeurt bijvoorbeeld door het optoppen van platte daken en het transformeren van kantoren, winkels, scholen en ander vastgoed naar woningen. Ook het splitsen van grote woningen en het toevoegen van woonplekken door verschillende vormen van woningdelen vallen onder het beter benutten van bestaande gebouwen, en dragen bij aan het terugdringen van het woningtekort. Gelijktijdig kan het beter benutten van bestaande gebouwen ten behoeve van de woningbouwopgave bijdragen aan de leefbaarheid en de kwaliteit van de leefomgeving in buurten en dorpen. Het toevoegen van woningen creëert meer draagvlak voor winkels, horeca, gezondheidsvoorzieningen en ov-verbindingen en biedt hiermee meerwaarde. Verder draagt beter benutten bij aan het behoud van cultureel erfgoed door het gelijktijdig verlengen van de levensduur van gebouwen en verhoogt dit veelal de economische waarde van vastgoed. Voor het realiseren van een toekomstbestendige leefomgeving met betekenis voor bewoners is het van belang om bij het beter benutten van bestaande bebouwd gebied in te spelen op de aanwezige ruimtelijke kenmerken, cultuurhistorische waarden en sociale structuren, daarvan gebruik te maken en daarop voort te bouwen.
ID	**1058**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe woningbouw kan worden gerealiseerd wanneer industrie meer ruimte krijgt. Zij stellen dat geluid en milieudruk de woningbouwopgave kunnen beperken.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is het sectorale hoofdstuk 'gezonde, schone en veilige leefomgeving' toegevoegd. Hierin wordt omschreven dat we, om dit te bereiken, inzetten op het voorkomen van negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid door vroeg in besluitvormingsprocessen van ruimtelijke procedures milieu en gezondheid expliciet mee te wegen en rekening te houden met enkele richtinggevende keuzes over het scheiden van functies. Als we negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid niet kunnen voorkomen, onderzoeken we de mogelijkheden om de effecten te mitigeren. In sommige gebieden accepteren we negatieve effecten voor de gezondheid en het milieu, zo lang dat niet boven de milieunormen komt.de gevolgen , zoals is beschreven in het sectorhoofdstuk over Gezonde, schone en veilige leefomgeving
ID	**1059**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor bereikbaarheid en mobiliteitsvoorzieningen in relatie tot wonen. Zij pleiten voor meer openbaarvervoer(infrastructuur), fietsvoorzieningen en -infrastructuur en passende parkeeroplossingen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is bereikbaarheid, en de relatie daarvan met de woningbouwopgave, een van de centrale thema's, onder meer in het Hoofdstuk Wonen, werken, bereikbaarheid. Er is veel aandacht voor dit thema en de verschillende modaliteiten. Deze zienswijze leiden dan ook niet tot aanpassing van de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1060**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat detailhandel en winkelgebieden onvoldoende aandacht krijgen. Zij vragen om een nationale visie die retailstructuren en vitale kernwinkelgebieden borgt. Zij vragen om landelijke kaders voor vitale winkelstructuren, PDV-locaties en het tegengaan van leegstand.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is in de bouwsteen 'Complete en prettige leefomgeving', in het Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid, ook de rol van detailhandel benoemd. We kiezen er in de Nota Ruimte niet voor om een nationale visie op retail en detailhandel te introduceren.
ID	**1061**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de kantorenvraag verschuift naar goed bereikbare binnenstedelijke locaties en dat er in meerdere steden tekorten zijn.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt veel aandacht besteed aan knooppunten van mobiliteit en mensen. Zo wordt dat ook omschreven in de bouwsteen 'complete en prettige leefomgevingen' in het Hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid. Dit komt overeen met de geschetste trend in de vraag naar kantoorruimte.
ID	**1062**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een sterkere positie van wooncoöperaties. Zij vragen om beleid dat gemeenschapsvorming, gedeeld eigenaarschap en inclusieve woonvormen ondersteunt.
Antwoord	Beleid over specifieke woon- en eigenaarsvormen is onderdeel van woonbeleid en maakt geen deel uit van de Nota Ruimte. Deze zienswijze is daarom geen aanleiding geweest tot aanpassing van de Nota Ruimte. Wel werkt het kabinet samen met onder meer Cooplink (kennisnetwerk wooncoöperaties) en het Expertteam woningbouw en Platform31 om gemeenten te helpen om beleid te ontwikkelen en meer ruimte te bieden voor wooncoöperaties en andere coöperatieve initiatieven.
ID	**1063**
Samenvattende vraag	De indiener stelt dat de energietransitie arbeidsmigranten en tijdelijke werknemers aantrekt. Zonder beleid leidt dit tot woningdruk en sociale frictie. De indiener vraagt om landelijke kaders en middelen zodat opgaven kunnen worden vertaald in kansen.
Antwoord	De vraag van de indieners valt buiten de reikwijdte van de Nota Ruimte en leidt daarom ook niet tot aanpassingen.
ID	**1064**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meerjarige Rijksbijdragen voor klimaatadaptatie in dorpen. Zij stellen dat klimaatadaptatie onderdeel moet zijn van nieuwbouw, dorpsvernieuwing en leefkwaliteit.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft op diverse plekken het belang van klimaatadaptatie. In de Nota zelf worden geen uitspraken gedaan over meerjarige Rijksbijdragen, dus daarom heeft deze zienswijze niet geleid tot een aanpassing.
ID	**1065**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om inclusieve openbare ruimte onderdeel te maken van economisch beleid. Zij pleiten voor voorzieningen dicht bij woon- en werklocaties en toegankelijke ruimte voor ondernemerschap.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte zijn, in het sectorale hoofdstuk Wonen en wijken, passages opgenomen over de inclusieve openbare ruimtes. Daarnaast zijn teksten over maatschappelijke voorzieningen uitgebreid tot een extra sectoraal hoofdstuk.
ID	**1066**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of bij het combineren van glastuinbouw met wonen de kwaliteit van de leefomgeving beter kan worden meegenomen. Zij doelen op milieu, gezondheid en veiligheid.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is het sectorale hoofdstuk 'gezonde, schone en veilige leefomgeving' toegevoegd. Hierin wordt omschreven dat we, om dit te bereiken, inzetten op het voorkomen van negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid door vroeg in besluitvormingsprocessen van ruimtelijke procedures milieu en gezondheid expliciet mee te wegen en rekening te houden met enkele richtinggevende keuzes over het scheiden van functies. Als we negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid niet kunnen voorkomen, onderzoeken we de mogelijkheden om de effecten te mitigeren. In sommige gebieden accepteren we negatieve effecten voor de gezondheid en het milieu, zo lang dat niet boven de milieunormen komt. Het is aan de medeoverheden om hier specifieke afwegingen in te maken. In het sectorhoofdstuk Gezonde, schone en veilige leefomgeving beschrijft de Nota hoedaarbij moeten worden meegewogen.

2.5.5 *Algemeen Wonen, werken en bereikbaarheid*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1077**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor de Almeerse economische opgave en vragen om campusontwikkelingen toe te voegen aan de kaarten over innovatieve werkmilieus.
Antwoord	De groeiopgave van de Almere wordt erkend en komt, onder andere, tot uiting in de ruimtelijk-economische VISTA-strategie. Daarin is aangegeven dat in Almere, als onderdeel van de MRA, wordt ingezet op de strategie 'accommoderen'. Deze strategie kent een basis in een groei van de bevolking en economie. Specifiek in Almere is het, gezien de historische ontwikkeling, logisch om extra aandacht te besteden aan de groei van werkgelegenheid en voorzieningen. Daarover blijven Rijk en regio in gesprek via de daarvoor ingerichte tafels.
ID	**1079**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat er in Maastricht rekening wordt gehouden met de realisatie van 8.000 tot 12.000 woningen tot 2040. Hiermee menen de indieners concrete invulling te geven aan de strategie 'initiëren' van het Rijk.
Antwoord	De indieners maken een terecht punt dat Maastricht met, onder andere, zijn woningbouwprogramma een belangrijke bijdrage levert aan de strategie 'initiëren' in Zuid-Limburg. Om deze belangrijke bijdrage kracht bij te zetten is de woningbouwlocatie Spoorzone Maastricht in de definitieve Nota Ruimte ook toegevoegd als nationaal grootschalige woningbouwlocatie.

2.6 Sectoraal

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rondom de volgende zes sectorale onderwerpen:

2.6.1 Cultureel erfgoed en landschap
2.6.2 Gezonde, schone en veilige leefomgeving
2.6.3 Defensie
2.6.4 Grote Wateren
2.6.5 Noordzee
2.6.6 Recreatie en toerisme

2.6.1 *Cultureel erfgoed*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1080**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat natuur, landschap, erfgoed en ecologische waarden onvoldoende volwaardig zijn uitgewerkt. Zij vragen om deze waarden sterker als uitgangspunt voor ruimtelijke keuzes te nemen.
Antwoord	Landschaps- en erfgoedwaarden zijn een onderdeel van de Nota Ruimte en worden volwaardig meegewogen bij ruimtelijke afwegingen. Het kader daarvoor is de Omgevingswet. Voor de waardevolle cultuurlandschappen wordt momenteel een aanpak verder uitgewerkt, mede in het kader van de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte en het Programma Erfgoed en Leefomgeving. Daarnaast kiest de Nota Ruimte voor een breder natuurbegrip, waarmee niet alleen wordt ingezet op bescherming van natuur binnen bestaande natuurgebieden, maar ook op versterking van natuurwaarden daarbuiten. We kiezen daarmee voor een goede basiskwaliteit natuur (BKN) in heel Nederland, onder andere door realisering van groen blauwe dooradering, "groen in en om de stad" en natuurinclusieve ontwikkeling van bedrijventerreinen. Door natuur, water, landbouw en andere functies meer met elkaar te verbinden, wordt gewerkt aan een veerkrachtiger natuurnetwerk en een grotere ecologische samenhang tussen gebieden. De inhoud van de Nota Ruimte is daarbij overeenkomstig met de Kamerbrief '*Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw*' van 26 juni 2026. De verdere uitwerking van natuurherstel, natuurverbindingen en andere (natuur)maatregelen vindt plaats in samenwerking met provincies, waterschappen, terreinbeheerders en andere betrokken partijen.
ID	**1110**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om kunst expliciet op te nemen als onderdeel van ruimtelijk beleid en ruimtelijke kwaliteit. Zij pleiten voor structurele financiële borging van kunst bij ruimtelijke plannen en aanbestedingen.
Antwoord	De Nota Ruimte is de omgevingsvisie van het Rijk en bevat op basis van nationale en internationaal beleid de de keuzes voor de Ruimtelijke inrichting van Nederland. Kunst in de openbare ruimte is geen onderdeel van het ruimtelijk beleid van het Rijk en is daarom niet opgenomen in de Nota Ruimte. Het Atelier Rijksbouwmeester heeft daarnaast een lange traditie als opdrachtgever. Al 75 jaar is er een percentageregeling voor Rijksgebouwen: bij nieuwbouw, verbouw of renovatie van rijksgebouwen besteedt het Rijk tussen de 0,5 en 2 procent van de bouwsom aan beeldende kunst. Ook Rijkswaterstaat geeft regelmatig opdrachten aan kunstenaars bij grootschalige projecten en ontwerpopgaven. Kunst in de openbare buitenruimte kan ook onderdeel zijn van beleid van medeoverheden (provincies en gemeenten). Het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs (CRa) adviseert de Rijksoverheid vanuit een onafhankelijke positie over ruimtelijke kwaliteit. Het CRa vertegenwoordigt de ontwerpdisciplines: architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur en raakt daarmee ook de aandachtsvelden erfgoed, interieurontwerp en gebouwgebonden beeldende kunst. Het CRa wordt ondersteund door een Atelier van ontwerpers, kunstenaars, sociologen, antropologen, bedrijfskundigen en communicatiespecialisten. Als multidisciplinair team adviseert het College – gevraagd en ongevraagd – de Rijksoverheid over ruimtelijke opgaven zoals verstedelijking, klimaatadaptie, waterbeheer, energietransitie, erfgoed, mobiliteit, landschap, natuur en landbouw. Het CRa doet dit op basis van onderzoek, programmalijnen en projecten Met het programma 'Een brede waardenaanpak' wil het CRa inzetten op kunst, erfgoed en buitenruimte en cultuurlandschap als belangrijke betekenisdragers. Het CRa propageert de brede waarden daarvan en verbindt erfgoed actief aan nieuw ontwerp en aan het toekomstdenken. Zo wordt de kwaliteit van architectuur, stedenbouw, beeldende kunst en monumenten bevordert en bewaakt. Met het programma 'Ontwerpcultuur' wil het CRa de ruimtelijke ontwerpsector beter positioneren in praktijk, beleid en politiek. Hierbij ligt de focus op goed opdrachtgeverschap en het verbeteren van de positie van ontwerpers in het algemeen en die van jonge ontwerpers in het bijzonder.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1111**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om landelijke kwaliteits- en proceskaders voor kunstopdrachten. Zij pleiten voor transparante opdrachtverlening en borging van goed opdrachtgeverschap.
Antwoord	Het Rijk verleent kunstopdrachten als onderdeel van de percentageregeling van Rijksgebouwen, maar kunstopdrachten zijn geen onderdeel van het ruimtelijk beleid zoals opgenomen in de Nota Ruimte. Opdrachtgevers zijn zelf verantwoordelijk voor een transparante en kwalitatieve opdrachtverlening bij kunstopdrachten en kunnen hierbij gebruik maken van verschillende handreikingen die hierover zijn opgesteld.
ID	**1112**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of regelgeving kan worden aangepast zodat kunstwerken eenvoudiger in parken en groenstroken kunnen worden geplaatst.
Antwoord	Dit is geen onderdeel van het Nationaal Ruimtelijk beleid. Het is een bevoegdheid van lokale overheden om de inrichting van de openbare ruimte vorm te geven. .
ID	**1113**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat erfgoed beter benut kan worden bij ruimtelijke transities. Zij vragen om erfgoed niet alleen sectoraal te beschermen, maar ook actief te verbinden aan toekomstige opgaven.
Antwoord	Het benutten van erfgoed bij ruimtelijke transities wordt benoemd in de Nota Ruimte, juist vanwege de combinatie van functies en een bijdrage aan de ruimtelijke kwaliteit van Nederland. Het punt waar aandacht voor wordt gevraagd is onderdeel van het Programma Erfgoed en Leefomgeving. Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774). De resultaten en lessons learned van de Erfgoed Deal worden onder andere benut bij de grootschalige voorbeeldprojecten. In het bovengenoemde programma worden grootschalige voorbeeldprojecten genoemd, deze zullen erfgoed verbinden aan toekomstige ruimtelijkeopgaven.
ID	**1115**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om onderwaterarcheologie en maritiem erfgoed in het Waddengebied expliciet op te nemen in de Nota Ruimte.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is een verwijzing opgenomen over het maritieme erfgoed van de Waddenzee. De Nota Ruimte is als nationale omgevingsvisie voor heel Nederland met een horizon van 2050 en een doorkijk naar 2100 een Rijksbindend kader voor sectorale beleidsuitwerking. Door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is een beleidslijn over onderwaterarcheologie en maritiem erfgoed in de Waddenzee vastgesteld. Meer informatie kunt u vinden in de Kamerbrief over aanpak maritieme archeologie (Tweede Kamer, vergaderjaar 2025, nr. 32820-544). Daarnaast is er is een programma in uitvoering bij RCE over maritieme archeologie.
ID	**1145**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om erfgoed duidelijker en overkoepelend in de Nota Ruimte op te nemen. Zij pleiten voor betere borging van samenwerking, bescherming en kansen voor recreatie en toerisme.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt aandacht besteed aan recreatie en toerisme. Daarbij wordt ook het belang van cultuur (culturele voorzieningen en erfgoedlocaties) betrokken en gezien als koppelkans. De bescherming van Werelderfgoed wordt eveneens expliciet benoemd in de Nota Ruimte. De kaarten van de Nota Ruimte zijn abstract vormgegeven. De Erfgoed Atlas is ook digitaal raadpleegbaar voor iedereen en geeft een goed beeld van het cultureel erfgoed.
ID	**1146**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de bescherming van Werelderfgoed onvoldoende duidelijk is geformuleerd. Zij vragen om concrete richtlijnen voor ontwikkelingen bij Werelderfgoed en behoud van de uitzonderlijke universele waarde.
Antwoord	De formulering in hoofdstuk 10.6.2 over Werelderfgoed is aangepast om de afweging scherper te maken. In de kern betekent is de bescherming als volgt geregeld; De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie onder de Omgevingswet. Formeel is de bescherming van het Werelderfgoed geregeld via een getrapte instructieregel in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) onder deze zelfde Omgevingswet. Siteholders beschikken in veel gevallen over concrete richtlijnen voor ontwikkelingen bij Werelderfgoed en behoud van uitzonderlijke universele waarden. Daarnaast zijn enkele werelderfgoederensites (of delen daarvan) aangewezen als rijks-, provinciaal of gemeentelijk monument of als (rijks) beschermd stads- of dorpsgezicht.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1147**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat aanduiding van UNESCO-werelderfgoed en Nationale Parken op onderdelen onjuist of onvolledig is. Het gaat dan om Forum Hadriani en Romeinse Neder-Germaanse Limes op Unesco werelderfgoed kaart en Nationaalpark Hollandse Duinen en Duin, Horst en Weide op de kaart Nationale parken. Gesteld wordt dat Limes als samenhangende eenheid bescherming verdient.
Antwoord	De contouren van de Nationale Parken Hollandse Duin en Duin, Horst en Weide zijn aangepast op de nieuwe kaart. De bescherming van de Limes komt overeen met de bescherming zoals opgenomen in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Omgevingswet) en de bijbehorende Omgevingsregeling en zoals ingediend bij UNESCO er zijn geen plannen om dat te wijzigen.
ID	**1148**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Waddenzee als natuurlijk UNESCO Werelderfgoed beter moet worden geborgd. Zij vragen om duidelijke opname op kaarten, in beleid en in algemene rijksregels.
Antwoord	De begrenzing van werelderfgoed Waddenzee is opgenomen op de relevante kaarten. De verplichting om de uitzonderlijke universele waarde te beschermen is al opgenomen in de Omgevingswet, het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) en het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal). Er wordt momenteel gewerkt aan een verdere specificering en borging.
ID	**1149**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om UNESCO Global Geopark De Hondsrug expliciet te erkennen in de Nota Ruimte. Zij stellen dat de geologische en cultuurhistorische waarden nationale bescherming verdienen.
Antwoord	De Hondsrug zal als gebied worden toegevoegd aan het waardevol cultuurlandschap Drentsche Aa, wat daarmee WCL Drentsche Aa en Hondsrug wordt. Het Global Geopark wordt niet expliciet vermeld in de Nota Ruimte maar is op deze wijze opgenomen omdat het overlap heeft met het waardevol cultuurlandschap.
ID	**1150**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijk beleid voor situaties waarin energie-infrastructuur en Werelderfgoed elkaar raken. Zij pleiten voor een beleidskader dat bescherming, mitigatie en uitvoerbaarheid met elkaar verbindt. De indieners pleiten ook om te onderzoeken of er andere beleidsmatige of juridische oplossingen zijn aan de zijde van werelderfgoed om de netversterkingsopgave en werelderfgoedbelangen te harmoniseren.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden integrale afwegingen gemaakt en is ook aandacht voor de samenloop van de activiteiten benodigd voor de energietransitie en waar het werelderfgoed en cultureel erfgoed raakt. In veel gevallen kunnen deze functies met behoud van de landschappelijke kwaliteit en uitzonderlijke unviversele waarde worden gecombineerd. De Landsdekkende Heritage Impact Assesment (LHIA) beschrijft hoe werelderfgoed in een vroeg stadium meegewogen kan worden in energieprojecten. Ook brengt de LHIA knelpunten en mitigerende maatregelen in kaart rekening houdened met cumulatieve effecten van meerdere ontwikkelingen. Waar nog knelpunten resteren is er gebiedsgericht maatwerk nodig om noodzakelijke projecten doorgang te kunnen laten vinden en in balans met het behoud van de uitzonderlijke universele waarde van het werelderfgoed.”
ID	**1151**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer culturele diversiteit en meerstemmigheid in opdrachtverlening. Zij vragen om kunstinstellingen hierbij een duidelijke rol te geven.
Antwoord	Opdrachtverlening voor kunstwerken is geen onderdeel van het ruimtelijk rijksbeleid en het is derhalve geen onderdeel van de Nota Ruimte.
ID	**1152**
Samenvattende vraag	De indieners missen aandacht voor erfgoed bij provincies, gemeenten en waterschappen, zoals stads- en dorpsgezichten, alsmede duidelijke kaders en instrumenten daarvoor.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt ingegaan op Rijksbeschermd erfgoed, dat is opgenomen in het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie voor heel Nederland met een horizon van 2050 en een doorkijk naar 2100 en daarom zijn niet alle rijksbeschermde monumenten zichtbaar gemaakt op de kaart. Provincies, gemeenten en waterschappen nemen zowel het rijksbeschermde erfgoed als eventuele zelf-beschermd erfgoed op in hun omgevingsplan, omgevingsverordening en omgevingsvisies. Op deze wijze wordt doorwerking gegeven aan de keuzes uit de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1153**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om werelderfgoed zoals de Waterlinies en de Limes duidelijke prioriteit te geven boven ruimtelijke claims.
Antwoord	De instandhouding van de Hollandse Waterlinies en de Limes hebben prioriteit in de Nota Ruimte en gelden als een bestaande ruimtelijke bestemming met een bescherming. De ruimtelijke claims die voortkomen uit andere maatschappelijke opgaven moeten zich verhouden tot de instandhouding van deze Werelderfgoedsites. Daarbij wordt gekeken naar eventuele koppelkansen en/of deze het Werelderfgoed kunnen versterken. De instandhouding van de Uitzonderlijke Universele Waarde is daarbij het uitgangspunt.
ID	**1154**
Samenvattende vraag	Indieners vragen om de verplichting om de natuurlijke en geologische processen te beschermen zoals volgend uit de status als Unesco werelderfgoed om te zetten in algemene rijksregels, en er vervolgens op toe te zien dat deze algemene regels worden overgenomen in de decentrale regels
Antwoord	De verplichting om de uitzonderlijke universele waarde te beschermen is al opgenomen in de Omgevingswet, het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) en het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal). Er wordt gewerkt aan een verder uitwerking de meest geschikte borging wordt onderzocht.
ID	**1155**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de visie op Erfgoed duidelijker en overkoepelend aan bod te laten komen, met daarbij aandacht voor de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt.
Antwoord	Cultureel erfgoed en op welke wijze dit bijdraagt aan de inrichting en Ruimtelijke kwaliteit van Nederland is in de Nota Ruimte integraal verwerkt in alle themahoofdstukken en daarnaast komen aan cultureel erfgoed en waardevolle cultuurlandschappen in het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap aan de orde. In de Nota Ruimte worden de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt expliciet meegewogen in de richtinggevende keuzes voor de inrichting van Nederland. De verdere uitwerking van de visie vindt plaats in het programma Erfgoed en Leefomgeving. Zie voor meer informatie: Kamerbrief over het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774).
ID	**1158**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken de benaming Vechtstreek aan te passen naar Gooi- en Vechtstreek. Zij stellen dat dit beter aansluit bij de landschappelijke en cultuurhistorische samenhang.
Antwoord	De benaming van dit waardevolle cultuurlandschap is aangepast naar Vechtstreek en het Gooi. Zie ook antwoord op vraag ID 1159.
ID	**1159**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de selectie van waardevolle cultuurlandschappen aan te passen. De indieners vragen om cultuurlandschappen duidelijk te begrenzen. Zij verzoeken om ontbrekende gebieden toe te voegen of om te schrappen en bestaande aanduidingen uit te breiden.
Antwoord	Naar aanleiding van zienswijzen zijn enkele aanpassingen in de definitieve Nota Ruimte doorgevoerd. Zo zijn het Friese Terpengebied en het Groningse Wierdenlandschap samengevoegd, evenals Gaasterland en het Friese merengebied. Dat is gedaan gelet op overeenkomende waarden of (bestaande) beleidsmatige samenhang. Bij de Drentsche Aa is de Hondsrug betrokken, wat tot een naamswijziging heeft geleid; Drentsche Aa en Hondsrug. Ook Oude Land van Texel is uitgebreid met het voormalige eiland Wieringen en de Vechtstreek is uitgebreid met aangrenzende gebieden in het westen van 't Gooi, wat heeft geleid tot de naamswijziging Gooi- en Vechtstreek. Daarnaast zijn de Friese Waddeneilanden, de Brabantse Maasheggen en Arkemheem-Eemland toegevoegd, gelet op de criteria zoals toegelicht bij vraag ID 1160. Ook de Noordoostpolder toegevoegd om het landschappelijke verhaal compleet te maken. Begrenzing wordt in overleg met de provincies bepaald.
ID	**1160**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkere criteria, onderbouwing en kaartweergave. Zij stellen dat gebiedseigen kenmerken sterker moeten doorwerken in ruimtelijke keuzes." en kaartweergave van waardevolle cultuurlandschappen. Zij vragen ook om duidelijkheid over de status en praktische werking van de aanwijzing alsmede om de uitvoering en gebiedsgerichte uitwerking.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De selectie van waardevolle cultuurlandschappen vertegenwoordigt de verschillende karakters van het Nederlandse landschap en zijn daarmee in de Nota Ruimte als nationaal belang aangemerkt. Dit is mede een invulling van Het Europees Landschapsverdrag (Florence), dat overheden verplicht landschappen te beschrijven, waarderen en met doelen te begeleiden. Het doel is om deze landschappen door te geven aan volgende generaties. Het wil niet zeggen dat andere landschappendan een waardevol cultuurlandschap, die vaak door provinciaal beleid beschermd zijn, van minder belang zijn. Het Rijk hecht belang aan het beleid voor cultuurlandschappen opgesteld door decentrale overheden , deze nemen een belangrijke plaats in het landschapsbeleid. Deze landschappen zijn geen statische monumenten, maar levende gebieden die zich blijven ontwikkelen. Een gebiedsgerichte aanpak maakt het mogelijk om zowel de landschappelijke diversiteit te bewaken als ruimtelijke opgaven, zoals de energietransitie en woningbouw, te realiseren. Door samen te werken met provincies worden de kernkwaliteiten van deze landschappen verder uitgewerkt, zodat ruimtelijke ontwikkelingen bijdragen aan de landschappelijke kwaliteit en waar mogelijk nieuwe kwaliteiten toevoegen. Landschappen kunnen niet altijd in hun huidige vorm behouden blijven, gezien de omvangrijke ruimtelijke opgaven. Wel maakt een ontwikkelingsgerichte benadering het mogelijk om deze opgaven op een verantwoorde wijze vorm te geven. Bij de selectie van deze landschappen is gekeken naar drie aspecten: 1. De geschiedenis van het nationale landschapsbeleid (1971-2025): Hierbij is gekeken naar ruim zes decennia rijksbeleid en het onderliggende onderzoek, waarbij de consistentie en relevantie binnen het bredere kader van het nationale landschapsbeleid is bepaald aan de hand van de tien belangrijkste rijksbeleidstukken. 2. Inhoudelijke toetsing aan de hand van vijf criteria: • *Kenmerkendheid*: Hoe onderscheidt het landschap zich en zijn de karakteristieke kenmerken bewaard gebleven? • *Gaafheid*: In hoeverre is het verhaal van het landschap nog afleesbaar? • *Zeldzaamheid*: Hoe uniek is het cultuurlandschap op (inter)nationaal niveau? • *Samenhang en ensemblewaarde*: Is er sprake van een compleet cultuurlandschap met verschillende facetten van bewoningsgeschiedenis en gelaagdheid? • *Ruimtelijke spreiding en verscheidenheid*: Vertelt de selectie van landschappen qua spreiding en type het verhaal van Nederland? 3. Het landschappelijke verhaal van Nederland: De cultuurlandschappen moeten samen de landschappelijke geschiedenis van Nederland vertellen. Elk landschap fungeert als een venster op een bepaalde periode, en een toe te voegen landschap moet dit verhaal versterken of verdiepen. Bij de uitwerking van de waardevolle cultuurlandschappen worden eerst de kernwaarden beschreven evenals een werkwijze om landschapswaarden vroegtijdig in te brengen bij ruimtelijke ontwikkelingen, ook op Rijksniveau net zoals bij NOVEX-gebieden. Een vorm van begrenzing van de gebieden en de werkwijze voor ruimtelijke opgaven worden in samenspraak met de provincies verder uitgewerkt. De selectie betekent niet dat er buiten deze gebieden geen andere waardevolle cultuurlandschappen bestaan. Het bestaande beleid en de regelgeving van decentrale overheden en het Rijk blijven van groot belang. De aanpak voor waardevolle cultuurlandschappen is complementair hieraan en introduceert geen nieuw juridisch beschermingsregime. Wel wordt de bestaande regelgeving beter benut om ontwikkelingsgericht te werken. Het beleid in de Nota Ruimte heeft een zelfbindende werking voor het Rijk, wat inhoudt dat bij ruimtelijke opgaven informatie over landschapswaarden vroegtijdig moet worden ingebracht. Adequate informatievoorziening en samenwerking tussen alle betrokken partijen zijn hierbij essentieel. Decentrale overheden zoals provincies en gemeenten spelen een cruciale rol in de uitvoering van dit beleid, naast (inter) nationale regels zoals die voor werelderfgoed. Door deze verschillende bestuurslagen en regelgevingen op elkaar af te stemmen, kan een samenhangend en effectief landschapsbeleid worden gevoerd.
ID	**1161**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat beleid voor werelderfgoed moet aansluiten op kernwaarden. Zij vragen om duidelijke formuleringen en om te voorkomen dat regels leiden tot micromanagement.
Antwoord	Het beleid voor werelderfgoed sluit aan op de kernkwaliteiten die omschreven zijn in het Besluit kwaliteit leefomgeving onder de Omgevingswet. Deze vraagt via een getrapte instructieregel om Uitzonderlijk universele waarden en kernkwaliteiten van het Werelderfgoed in stand te houden. De regels leiden niet tot micromanagement.
ID	**1162**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om concrete grootschalige voorbeeldprojecten waarin erfgoed en transities worden verbonden. Zij dragen verschillende gebieden aan als mogelijke projecten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Cultureel erfgoed en op welke wijze dit bijdraagt aan de inrichting en Ruimtelijke kwaliteit van Nederland is in de Nota Ruimte integraal verwerkt in alle themahoofdstukken en het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap. In de Nota Ruimte worden de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt expliciet meegewogen in de richtinggevende keuzes voor de inrichting van Nederland. De verdere uitwerking van de visie vindt plaats in het programma Erfgoed en Leefomgeving waarin ook concrete grootschalige voorbeeldprojecten worden uitgewerkt De voorbeeldprojecten zijn terug te vinden in de Kamerbrief over het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774).
ID	**1163**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het beleid in paragraaf 10.6.1 mooi opgeschreven is, maar dat dit om concrete stappen vraagt om deze uitgangspunten voor archeologie ook daadwerkelijk in de gemeentelijke praktijk te realiseren.
Antwoord	Cultureel erfgoed en op welke wijze dit bijdraagt aan de inrichting en Ruimtelijke kwaliteit van Nederland is in de Nota Ruimte integraal verwerkt in alle themahoofdstukken en het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap. In de Nota Ruimte worden de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt expliciet meegewogen in de richtinggevende keuzes voor de inrichting van Nederland. Dat daarbij ook archeologie een rol speelt moge duidelijk zijn. Op welke wijze datdoor gemeenten wordt toegepast is vormvrij maar om hen te helpen heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed concrete handreikingen opgesteld over hoe de hoofdkeuzes uit de Nota Ruimte toegepast kunnen worden.
ID	**1164**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat erfgoed en cultuurlandschappen een intrinsieke waarde hebben. Zij vragen om duidelijke definities, garanties en beschermingsregimes bij ruimtelijke ontwikkelingen. Bijvoorbeeld via een alternatievenstudie of een afweegkader of door erfgoed steviger te koppelen aan het leidend principe gebiedskenmerken centraal, alsmede om duidelijkheid wat er gebeurt met erfgoed bij transformatie.
Antwoord	Cultureel erfgoed en op welke wijze dit bijdraagt aan de inrichting en Ruimtelijke kwaliteit van Nederland is in de Nota Ruimte integraal verwerkt in alle themahoofdstukken en daarnaast komen aan cultureel erfgoed en waardevolle cultuurlandschappen in het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap aan de orde. In de Nota Ruimte worden de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt expliciet meegewogen in de richtinggevende keuzes voor de inrichting van Nederland. De verdere uitwerking van de visie vindt plaats in het programma Erfgoed en Leefomgeving. Binnen dit programma wordt gewerkt aan een aantal concrete voorbeeldprojecten , dit is terug te vinden in de Kamerbrief over het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774). Het Rijk stimuleert een gebiedsgerichte aanpak, dat biedt mogelijkheden om zowel voorliggende beleidsopgaven te realiseren als de diversiteit van de landschappen te bewaken en te versterken. Het aanwezige erfgoed en cultuurhistorische waarden worden benut om transities zodanig vorm te geven dat ze zo goed mogelijk worden ingepast, zoveel mogelijk bijdragen aan de landschappelijke kwaliteit en waar mogelijk nieuwe kwaliteiten toevoegen.
ID	**1165**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om erfgoed vroeg, doorlopend en gelijkwaardig te betrekken bij planvorming. Zij stellen dat versnelling niet ten koste mag gaan van zorgvuldigheid en ruimtelijke kwaliteit.
Antwoord	Cultureel erfgoed en op welke wijze dit bijdraagt aan de inrichting en Ruimtelijke kwaliteit van Nederland is in de Nota Ruimte integraal verwerkt in alle themahoofdstukken en daarnaast komen aan cultureel erfgoed en waardevolle cultuurlandschappen in het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap aan de orde. In de Nota Ruimte worden de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt expliciet meegewogen in de richtinggevende keuzes voor de inrichting van Nederland. De verdere uitwerking van de visie vindt plaats in het programma Erfgoed en Leefomgeving waarmee gemeenten worden ondersteund, onder andere bij de inpassing van erfgoed en cultuurlandschap in ruimtelijke ontwikkelingen. Het Besluit kwaliteit leefomgeving vraagt van gemeenten voorts om bij de vaststelling van het omgevingsplan rekening te houden met cultureel erfgoed. En daarbij in ieder geval regels te stellen ter bescherming van daarvoor in aanmerking komend cultureel erfgoed.
ID	**1166**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor hergebruik en herbestemming van bestaande gebouwen. Zij stellen dat dit kan bijdragen aan duurzaamheid, woningbouw en leefbaarheid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte is aandacht voorerfgoedinzetten voor dewoningbouwopgave. Hoofdstuk 9. Wonen, Werken en Bereikbaarheid is hierop aangescherpt. Daarnaast is het ook onderdeel van het programma Erfgoed en Leefomgeving en terug te vinden in de Kamerbrief het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774). Zo worden de kennisproducten op het gebied van erfgoedinclusief verdichten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verspreid en met het programma Erfgoed en Overheid gemeenten ondersteund bij de omgang van erfgoed bij ruimtelijke ontwikkelingen.
ID	**1167**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om meer aandacht voor landgoederen en buitenplaatsen zoals Huys ten Donck en de Duivenvoordecorridor; indieners vragen om deze te beschermen en om ondersteuning van het Rijk.
Antwoord	Veel historische buitenplaatsen zijn al beschermd als Rijksmonument. Historische buitenplaatsen en landgoederen wordengeborgd via provinciaal beleid. Binnen het Programma Erfgoed en Leefomgeving wordt gewerkt aan duidelijkheid en voorspelbaarheid rondom erfgoed en ruimtelijke ontwikkelingen, dit is terug te vinden in de Kamerbrief over het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774).
ID	**1168**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om beeldende kunst en artistiek onderzoek als onderdeel van ruimtelijk beleid op te nemen. Zij vragen om structurele financiering en borging in planvorming en uitvoering.
Antwoord	De Nota Ruimte is de omgevingsvisie voor Nederland en bevat keuzes voor 2050 met een doorkijk naar 2100. Ruimtelijke kwaliteit is een onderdeel van de integrale keuzes maar vindt veelal in meer concrete zin plaats op lokaal of regionaal niveau. Als zodanig zijn beeldende kunst en artistiek onderzoek geen onderdeel van het ruimtelijk beleid van het Rijk. Het Rijk zet nadrukkelijk wel ontwerpend onderzoek in bij de uitwerking.
ID	**1169**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat landschap bijdraagt aan identiteit, recreatie en welzijn. Zij vragen om deze waarden beter mee te nemen in ruimtelijke keuzes.
Antwoord	In de Nota Ruimte worden deze waarden erkend. Landschappen en grote natuurgebieden zijn onmisbaar voor de kwaliteit van leven en de aantrekkelijkheid van steden en regio's. Ze vervullen een belangrijke functie in de recreatiebehoefte. Opgaven in de grote landschappelijke eenheden ten aanzien van landschap, natuur en water en bodem bieden dan ook kansen voor recreatie, natuurbeleving en een vitaal platteland, zeker in regio's die nog veel gaan groeien, dit is opgenomen in themahoofdstuk 9. Wonen, werken en bereikbaarheid.
ID	**1171**
Samenvattende vraag	Indieners verzoeken het inzetten van ontwerpkracht om cultuur historie en landschappelijke waarden op een inspirerende manier te verbinden en ruimtelijke kwaliteit toe te voegen.
Antwoord	De inzet van ontwerpkracht is voor het gebruik maken van erfgoed bij grote ruimtelijke ontwikkelingen cruciaal.Ontwerp en erfgoed zijn twee kanten van dezelfde medaille van ruimtelijke kwaliteit. Dit wordt onder andere benoemd in het sectorale hoofdstuk 10.6 Cultureel erfgoed en landschap. Ook wordt het belang hiervan nader toegelicht en uitgewerkt in programma Erfgoed en Leefomgeving, dit is terug te vinden in de Kamerbrief over het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774).
ID	**1172**
Samenvattende vraag	De indieners vragen wat wordt verstaan onder nieuwe ruimtelijke kwaliteit op p245 en wijzen op de beleefbaarheid van de ruimtelijke kwaliteit die behandeld moet worden in de Nota Ruimte.
Antwoord	Met het vormgeven van alle opgaven voegen we een nieuwe laag toe aan ons land. Nieuwe woonwijken kunnen het erfgoed van de toekomst zijn. Cultureel erfgoed is niet statisch omdat het niet alleen wordt beschermd door er een glazenstolp overheen te zetten, maar het juist ook in te zetten bij ruimtelijke transities zoals eerder bij de Erfgoed Deal is laten zien, en nu ook wordt gedaan bij de grootschalige voorbeeldprojecten. Meer informatie over de grootschalige voorbeeldprojecten vindt u in de Kamerbrief over het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1173**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om nadere uitleg over de op p245 genoemde Aanpak Erfgoed en Leefomgeving. Is dat een concreet programma? Of is wat er staat in de Ontwerp Nota Ruimte al de definitieve versie?
Antwoord	Cultureel erfgoed en op welke wijze dit bijdraagt aan de inrichting en Ruimtelijke kwaliteit van Nederland is in de Nota Ruimte integraal verwerkt in alle themahoofdstukkenen daarnaast komen aan cultureel erfgoed en waardevolle cultuurlandschappen in het sectorale hoofdstuk10.6 Cultureel erfgoed en landschap aan de orde. In de Nota Ruimte worden de kansen en mogelijkheden die erfgoed biedt expliciet meegewogen in de richtinggevende keuzes voor de inrichting van Nederland. De verdere uitwerking van de visie vindt plaats in het programma Erfgoed en Leefomgeving. Meer uitleg over het programma Erfgoed en Leefomgeving is terug te vinden in de Kamerbrief het programma Erfgoed en Leefomgeving Een toekomst met een verleden (Tweede Kamer, vergaderjaar 2026, nr. 256774).
ID	**1174**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de slotzin op p248-249 te schrappen of beter uit te leggen die stelt dat landschap en erfgoed kansen bieden voor samenwerking en voor het verweven van maatschappelijk draagvlak.
Antwoord	De zin is in de definitieve Nota Ruimte verduidelijkt.
ID	**1175**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om geen verdere verstening en transformatie van waardevolle cultuurlandschappen toe te staan.
Antwoord	Bij concrete ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang om in een vroegtijdig stadium het belang van een erfgoedwaarden in te brengen in het ontwikkelings- en besluitvormingsproces. In het kader daarvan wordt bekeken hoe waardevolle cultuurlandschappen hun karakter kunnen behouden en hoe ruimtelijke opgaven worden ontwikkeld. Besluitvorming over dergelijke ontwikkelingen vindt plaats door het bevoegd gezag. De Nota Ruimte geeft als Rijksvisie een richting waarbinnen deze uitwerking moet plaatsvinden. Om de decentrale overheden hierbij te ondersteunen zal voor de waardevolle cultuurlandschappen een werkwijze worden opgezet waarbij de aanwezige waarden een rol spelen voor besluitvorming. Dit wil niet zeggen dat landschappen niet kunnen veranderen, maar wel dat kwaliteiten een rol kunnen spelen bij de vormgeving van ruimtelijke ontwikkelingen of dat nieuwe kwaliteiten worden toegevoegd.
ID	**1176**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat eventuele huizenbouw dient te landen in de stedelijke gordel en niet in het unieke middengebied van het Zuid-Limburgse heuvelland.
Antwoord	Bij concrete ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang om in een vroegtijdig stadium het belang van een erfgoedwaarden in te brengen in het ontwikkelings- en besluitvormingsproces. In het kader daarvan wordt bepaald hoe waardevolle cultuurlandschappen hun karakter kunnen behouden en hoe ruimtelijke opgaven worden ontwikkeld. Besluitvorming over dergelijke ontwikkelingen vindt plaats bij het bevoegd gezag, veelal een decentrale overheid, op basis van de daar geldende regels.
ID	**1177**
Samenvattende vraag	De indieners missen beleid ten aanzien van unieke cultuurlandschappen, die zich buiten deze 27 geselecteerde gebieden bevinden.
Antwoord	Het beleid en de regelgeving van decentrale overheden zijn wezenlijk voor het landschapsbeleid in Nederland evenals bestaande rijksregels. Deze gelden ook buiten de waardevolle cultuurlandschappen zoals in de Nota Ruimte aangegeven. Het beleid voor de waardevolle cultuurlandschappen moet dus als complementair worden gezien aan beleid en regelgeving zoals dat reeds geldt.

2.6.2 Gezonde, schone en veilige leefomgeving

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1083**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe Rijksregie wordt vormgegeven binnen bestaande bevoegdheden en hoe lokale overheden en lokale belangen van inwoners worden betrokken.
Antwoord	Het kabinet ontwikkelt een Nationale ruimtelijk-economische strategie voor de energie-intensieve haven- en industrieclusters, mede op basis van de interbestuurlijke afspraken die zijn gemaakt in de Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving. Door meer regie te nemen op de energie-intensieve haven- en industrieclusters beoogt het kabinet de nationale belangen die samenkomen in de clusters beter te borgen. Met de nationale programmalijnen, de versterkte NOVEX-aanpak, de interbestuurlijke afspraken en de Nationale ruimtelijk-economische strategie ligt er een basis om vanuit het Rijk, in nauwe samenwerking met de provincies, gemeenten, waterschappen, havenbedrijven, private partijen en andere stakeholders in de clusters, uitvoering te geven aan de Nationale ruimtelijk-economische strategie voor de energie-intensieve haven- en industrieclusters. Hiermee zal dus binnen de verdeling van de verantwoordelijkheden in de Omgevingswet vormgegeven worden aan deze opgave en blijft de bestuurlijke afwegingsruimte van decentrale overheden intact.
ID	**1084**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een duidelijke definitie van goede leefomgevingskwaliteit.
Antwoord	In de Nota Ruimte is benoemd dat de milieukwaliteit in heel Nederland in 2050 in de basis op orde is en er geen sprake meer is van gezondheidsschade voor mensen en ecosystemen. Dat de basis op orde is betekent overigens niet dat de omgevingskwaliteit overal hetzelfde is. De leefomgevingskwaliteit kan variëren en is afgestemd op specifieke kenmerken van, en samenhang tussen functies in een gebied. In de Nota Ruimte is er dan ook niet voor gekozen om een definitie op te nemen van goede leefomgevingskwaliteit, omdat deze niet eenvoudig en landsdekkend te formuleren is. De kwaliteit van de leefomgeving ziet op verschillende factoren. Het RIVM definieert bijvoorbeeld een gezonde leefomgeving als volgt: “Een gezonde leefomgeving nodigt uit tot gezond gedrag, beschermt en faciliteert de gezondheid en is aantrekkelijk en prettig.” Deze definitie ziet echter alleen op de gezondheidsaspecten van de leefomgevingskwaliteit, terwijl bijvoorbeeld ook esthetische en culturele waarden hiervoor van belang zijn. Daarnaast biedt een dergelijke breed geformuleerde definitie nog niet de nodige handvatten om leefomgevingskwaliteit te realiseren. Daarom is ervoor gekozen om een aantal elementen van leefomgevingskwaliteit concreet te benoemen in de vorm van richtinggevende keuzes (zie hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving). Die zien erop om functies die gezondheidsschade kunnen veroorzaken, onder andere door milieubelasting of risico’s voor zoönosen, te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals wonen, scholen en ziekenhuizen.
ID	**1085**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat nationaal milieubeleid onvoldoende is ingebed in de Nota Ruimte. Zij verzoeken om milieuthema’s en de landelijke milieu- en gezondheidsdoelen en het milieubeleid (Nationaal Milieukader, Nationaalmilieuprogramma) beter door te vertalen in de Nota Ruimte.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie op basis van de Omgevingswet en niet de plek voor het volledige milieubeleid. Wel is het milieu- en gezondheidsbelang mede naar aanleiding van de zienswijzen steviger verankerd in de definitieve Nota Ruimte. Zo zijn er richtinggevende keuzes gemaakt over het scheiden van functies omwille van de gezonde, schone en veilige leefomgeving en over het aan de voorkant meenemen van milieu en gezondheid bij gebiedsprocessen. De verdere uitwerking van het milieuthema vindt plaats in het Nationaal Milieu Programma.
ID	**1086**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe rekening is gehouden met de milieubeginselen uit de Omgevingswet. Zij verzoeken om deze beginselen nadrukkelijker te borgen in de Nota Ruimte.
Antwoord	Het klopt dat niet alle milieubeginselen vertegenwoordigd waren in de Ontwerp-Nota Ruimte. Met het toevoegen van het principe van ‘de vervuiler betaalt’ in hoofdstuk 10.7 zijn alle milieubeginselen uit de Omgevingswet opgenomen in de Nota Ruimte: ‘*In de Omgevingswet is ook het principe “de vervuiler betaalt” opgenomen als een verplichte instructieregel voor beleid (artikel 3.3) én als directe basis voor wettelijke herstel- en verhaalsplichten.*‘ De 4 milieubeginselen zijn: 1. het voorzorgsbeginsel 2. het beginsel van preventief handelen 3. het beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron bestreden moeten worden 4. het beginsel dat de vervuiler betaalt

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1087**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een Europees gelijk speelveld op het gebied van milieu.
Antwoord	Dit valt buiten de scope van de Nota Ruimte. De Nota Ruimte vormt de nationale omgevingsvisie en gaat in op de ruimtelijke ordening binnen Nederland richting 2050 vanuit de verschillende maatschappelijke opgaven. Hoewel het nastreven van een Europees gelijk speelveld kabinetsbeleid is, doet de Nota Ruimte hier dus geen aparte uitspraken over.
ID	**1088**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gezondheid transparant en integraal moet worden meegewogen bij ruimtelijke keuzes. Zij vragen om meer inzet op gezondheidskundige advieswaarden en preventieve maatregelen.
Antwoord	De Nota Ruimte beoogt te faciliteren dat gezondheid transparant en integraal meegenomen wordt en vooraf gewogen bij ruimtelijke keuzes. In de Nota Ruimte is de inzet van het Rijk vastgesteld en het geeft medeoverheden kaders voor het aan de voorkant betrekken van gezondheidsinformatie bij ruimtelijke inrichting (zie hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving). Als onderdeel hiervan wordt ook geïnvesteerd in de adviesrol van de GGD om gemeenten te helpen bij het gebruik van deze instrumenten zoals dit ook in de Omgevingswet is geborgd. Daarbij benoemt de Nota Ruimte ook dat er verschil is tussen milieunormen en gezondheidskundige advieswaarden en dat er onder de milieunormen nog gezondheidswinst te behalen is.
ID	**1089**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe milieugebruiksruimte wordt benut zonder extra milieuschade te veroorzaken. Zij verzoeken om duidelijke kaders voor milieubescherming en gebiedsgericht maatwerk. Tevens wordt gevraagd om de Nota Ruimte aan te vullen door de keuzes ook vanuit het perspectief van milieubescherming te beschouwen.
Antwoord	In hoofdstuk 10.7 wordt aangegeven dat milieu en potentiële milieueffecten aan de voorkant van besluitvorming betrokken dienen te worden bij ruimtelijke trajecten zoals vastgelegd in de Omgevingswet. Daarbij wordt voor de mogelijke negatieve effecten ingezet op de drieslag voorkomen, mitigeren en accepteren. Een van de uitwerkingen daarvan is dat het maximaal benutten van milieuruimte niet een doel op zich is, maar een afweging tussen verschillende belangen. De Nota Ruimte geeft aan dat activiteiten die milieuruimte vragen mogelijk zijn, mits deze milieuruimte beschikbaar is en de gezondheidseffecten aan de voorkant van de besluitvorming integraal zijn meegewogen. De Nota Ruimte benoemt daarnaast dat er verschil is tussen milieunormen en gezondheidskundige advieswaarden: ook onder de milieunormen is nog gezondheidswinst te behalen.
ID	**1090**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een betere koppeling tussen milieukwaliteit, water- en bodemsturing en ruimtelijke keuzes. Zij verzoeken om duidelijke borging van milieueffecten in de uitvoering, met een koppeling naar de provinciale omgevingsvisie.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte meer expliciet aandacht voor de koppeling tussen milieukwaliteit en de ruimtelijke keuzes op andere terreinen. In hoofdstuk 10.7 wordt aangegeven dat milieu en potentiële milieueffecten aan de voorkant van besluitvorming betrokken dienen te worden bij ruimtelijke trajecten zoals vastgelegd in de Omgevingswet. De Nota Ruimte is zelfbindend voor het rijk en richtinggevend en kaderstellend voor de provinciale omgevingsvisies en zal op die manier doorwerking krijgen.
ID	**1091**
Samenvattende vraag	De indieners missen een uitwerking van een gezonde leefomgeving als nationaal belang en vragen aandacht voor de wijze waarop het thema milieu doorwerkt in andere thema's zoals stiltegebieden, water en bodem. Een integrale beoordeling op het niveau van de omgevingsvisie is daarom noodzakelijk.
Antwoord	In hoofdstuk 3 Opgaven wordt de opgave van een gezonde leefomgeving uitgewerkt, waarbij aandacht is voor de spanningen tussen de maatschappelijk vraag naar voedsel, ruimte voor wonen, toekomstbestendige economie en energie, werken en mobiliteit en het streven naar een gezonde leefomgeving. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt dit nader uitgewerkt en is beschreven waar het Rijk in 2050 wil staan. Daarin wordt ook het belang benoemd van de integrale beoordeling van de leefomgeving bij planologische beslissingen. De Omgevingswet biedt overheden de instrumenten voor deze integrale aanpak van de opgaven in de fysieke leefomgeving. De omgevingsvisie is een van die instrumenten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1092**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om omgevingsveiligheid expliciet te borgen in alle relevante NOVEX-gebieden.
Antwoord	Het is inderdaad zo dat omgevingsveiligheid niet in alle NOVEX-gebieden even expliciet genoemd stond, terwijl dit wel een belangrijk onderdeel van de leefomgevingsaspecten is die aan de voorkant meegewogen dienen te worden in gebiedsgerichte processen. Hierom is in hoofdstuk 11.1.3 ter volledigheid een passage opgenomen: *Zes NOVEX-gebieden en Powerport Moerdijk richten zich voornamelijk op opgaven rond de energie- en grondstoffentransitie en verduurzaming van de industrie, in samenhang met leefomgevingskwaliteit (gezondheid, milieu, omgevingsveiligheid, water, landschap en natuur) en duurzame bereikbaarheid en logistiek.*
ID	**1093**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijkheid over de verhouding tussen woningbouw en milieubelastende economische functies, onder meer aan de randen van industrieclusters. Zij stellen dat woningbouwmogelijkheden, gezondheid en leefkwaliteit beter moeten worden geborgd.
Antwoord	Een gezonde leefomgeving is belangrijk nu en voor de toekomst, net als voldoende en betaalbare woningen en een toekomstbestendige industrie. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en geeft aan dat we kijken waar functies passen en welke functies we kunnen combineren binnen de beperkte fysieke ruimte die ons land heeft. Een gezonde leefomgeving is hierbij een vertrekpunt. Soms zullen functies niet te combineren zijn: dan moeten we duidelijke keuzes maken. In die afweging is het van belang dat gezondheid en milieu in een vroeg stadium conform de Omgevingswet worden meegenomen, zodat bij het maken van plannen direct goed nagedacht wordt hoe dit een plek krijgt. De kunst is om alle opgaven en belangen, waaronder het belang van de gezonde leefomgeving, expliciet en transparant onderdeel te laten zijn van die afweging. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt beschreven hoe overheden gezondheid meenemen in integrale besluitvorming over de fysieke leefomgeving. Voor gezondheid en milieu wordt dit nader geconcretiseerd met de drieslag 'voorkomen, mitigeren en accepteren', waarbij het startpunt voorkomen is en de wettelijke milieunormen een harde grens vormen voor wat acceptabel is. Onder de categorie van voorkomen geeft de Nota Ruimte ook een aantal richtinggevende keuzes mee die erop toezien gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals woningen, scholen en ziekenhuizen. Eén hiervan is om woningbouw te scheiden van functies als zware industrie met activiteiten die risico's met zich meebrengen en hinder veroorzaken voor omwonenden. Dit betekent dus ook terughoudendheid met het plaatsen van nieuwe woningbouw, scholen en ziekenhuizen in de buurt van industrieclusters. Uiteindelijk blijft het aan medeoverheden om deze afweging zorgvuldig en expliciet te maken en de juiste balans te zoeken waarbij de Nota Ruimte een richting geeft bij de doorwerking op regionaal en lokaal niveau.
ID	**1094**
Samenvattende vraag	De indieners zien graag in hoofdstuk 10.7 een schets van een toekomstbeeld 2050 waarin de landelijke doelen op het gebied van milieu zijn verwerkt.
Antwoord	In de Nota Ruimte staat dat richting 2050 de milieukwaliteit in heel Nederland in de basis op orde is en er geen sprake meer is van gezondheidsschade voor mensen en ecosystemen. Dat de basis op orde is betekent overigens niet dat de milieukwaliteit overal hetzelfde is. De leefomgevingskwaliteit kan variëren en is afgestemd op specifieke kenmerken van, en samenhang tussen functies in een gebied. Het Nationaal MilieuProgramma (NMP) zal hier nader op in gaan.
ID	**1095**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om expliciete verwijzing naar de WHO-normen en inzet op preventieve maatregelen via de leefomgeving.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat uit van huidige milieuwet- en regelgeving. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt aangegeven dat milieu en potentiële milieueffecten aan de voorkant van besluitvorming betrokken dienen te worden bij ruimtelijke trajecten zoals vastgelegd in de Omgevingswet. Als onderdeel hiervan wordt ook geïnvesteerd in de adviesrol van de GGD richting gemeenten. Daarbij benoemt de Nota Ruimte dat er verschil is tussen milieunormen en gezondheidskundige advieswaarden (bijvoorbeeld voor luchtkwaliteit) en dat er daarom onder de milieunormen nog gezondheidswinst te behalen is. Daarnaast besteedt de Nota Ruimte aandacht aan de rol die de fysieke leefomgeving heeft in het stimuleren en faciliteren van de fysieke, mentale en sociale gezondheid. Zo is in de Nota Ruimte opgenomen dat gezorgd wordt dat de leefomgeving voldoende ruimte biedt voor sporten, bewegen, spelen, ontspannen en ontmoeten. Hier wordt onder andere concrete invulling aan gegeven door te stellen dat alle wijken in 2050 voldoen aan de ontwerp-richtlijn voor sporten en bewegen die eind 2026 door het ministerie van VWS wordt vastgesteld.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1096**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe de ambities voor milieu zich verhouden tot de ingezette instrumenten zoals regelgeving en omgevingsprogramma's.
Antwoord	De ambitie is om in 2050 in een gezond, schoon en veilig Nederland te leven. Een gezonde leefomgeving is hierbij een vertrekpunt. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt beschreven hoe overheden gezondheid meenemen in integrale besluitvorming over de fysieke leefomgeving. Voor milieu en gezondheid wordt dit nader geconcretiseerd met de drieslag 'voorkomen, mitigeren, accepteren', waarbij het startpunt voorkomen is, en de wettelijke milieunormen (in de vorm van grenswaarden) een kader vormen voor wat acceptabel is. Onder de vlag van voorkomen geeft de Nota Ruimte ook een aantal richtinggevende keuzes mee die erop zien gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals woningen, scholen en ziekenhuizen. Eén hiervan is om woningbouw te scheiden van functies als zware industrie met activiteiten die risico's met zich meebrengen en hinder veroorzaken voor omwonenden. Dit betekent dus ook terughoudendheid met het plaatsen van nieuwe woningbouw, scholen en ziekenhuizen in de buurt van industrieclusters. Uiteindelijk blijft het aan medeoverheden om de afweging te maken en de juiste balans te zoeken. Daarbij kunnen gemeenten een andere waarde dan de standaardwaarde vaststellen als lokale belangen daarom vragen, waarbij voor sommige thema's wel een grenswaarde geldt. Zie het bestuurlijk mengpaneel milieu in hoofdstuk 10.7.3 Specifieke beleidsrichting. In de uitvoeringsstrategie zal er duidelijkheid gegeven worden over welke ambities tot inzet van welke instrumenten zal leiden. Daarnaast zal aangegeven worden welke keuzes in welke (lopende) programma's zullen landen.
ID	**1097**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gezondheid onvoldoende concreet en integraal is uitgewerkt in de Nota Ruimte. Zij vragen om gezondheid (en milieu) als leidend principe te positioneren, met concrete doelen, instrumenten en een uitvoerbare richting.
Antwoord	In hoofdstuk 0 Ten geleide is een goede en gezonde leefomgeving benoemd als nationaal belang, naast andere belangen. Daarmee is het belang van een gezonde leefomgeving evident, maar ook dat gezondheid één van de afwegingen is bij het maken van integraal ruimtelijk beleid. Het past daarbij niet om gezondheid als leidend principe te positioneren, het zit verweven en geborgd in het principe 'zoveel mogelijk voorkomen van afwentelen'. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt beschreven hoe overheden gezondheid meenemen in integrale besluitvorming over de fysieke leefomgeving. Voor gezondheid en milieu wordt dit nader geconcretiseerd met de drieslag 'voorkomen, mitigeren, accepteren', waarbij gestart wordt met voorkomen, en de wettelijke milieunormen (in de vorm van grenswaarden) een harde grens vormen voor wat acceptabel is. Onder de vlag van 'voorkomen' geeft de Nota Ruimte ook een aantal richtinggevende keuzes mee die erop zien gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals woningen, scholen en ziekenhuizen. Daarnaast is er specifiek aandacht voor de kennis die beschikbaar is om medeoverheden te helpen gezondheid integraal mee te wegen in hun ruimtelijk beleid zoals bedoeld onder de Omgevingswet, waaronder de producten van het Programma Gezonde Leefomgeving (www.gezondeleefomgeving.nl) en de adviesrol van de GGD.
ID	**1098**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om heldere kaders, normen en keuzes voor milieu en gezondheid. Zij stellen dat de toepassing van wettelijke beginselen, voorzorg en preventie duidelijker moet worden geborgd.
Antwoord	In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt aangegeven dat milieu en potentiële milieueffecten aan de voorkant van besluitvorming betrokken dienen te worden bij ruimtelijke trajecten zoals vastgelegd in de Omgevingswet. Voor gezondheid en milieu wordt dit nader geconcretiseerd met de drieslag 'voorkomen, mitigeren, accepteren', waarbij gestart wordt met voorkomen, en de wettelijke milieunormen (in de vorm van grenswaarden) een harde grens vormen voor wat acceptabel is. Onder de vlag van voorkomen geeft de Nota Ruimte ook een aantal richtinggevende keuzes mee die erop zien gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals woningen, scholen en ziekenhuizen.
ID	**1099**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat milieugezondheidsrisico's in zwaar belaste gebieden onvoldoende doorwerken in ruimtelijke keuzes. Zij vragen om verbetering van leefomgevingskwaliteit als volwaardige afweging.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte geeft de richting dat gezondheid vroegtijdig, transparant en integraal mee wordt gewogen bij het maken van ruimtelijke keuzes zoals bedoeld in de Omgevingswet. In de Nota Ruimte is de inzet van het Rijk om medeoverheden te faciliteren bij het aan de voorkant betrekken van gezondheidsinformatie bij ruimtelijke inrichting. In het sectorhoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving is voor gezondheid en milieu verder geconcretiseerd hoe deze belangen mee te nemen in de integrale besluitvorming over de fysieke leefomgeving, onder meer met een verdere uitwerking van de drieslag 'voorkomen, mitigeren, accepteren'. De voorkeur gaat daarbij uit naar voorkomen, en de wettelijke milieunormen vormen een harde grens voor wat acceptabel is. In de categorie 'voorkomen' maakt de Nota Ruimte ook een aantal richtinggevende keuzes die erop zien gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals woningen, scholen en ziekenhuizen. Als onderdeel hiervan wordt ook geïnvesteerd in de adviesrol van de GGD om gemeenten te helpen bij het gebruik van deze instrumenten.
ID	**1100**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verdere groei en verstedelijking kunnen leiden tot verslechtering van de gezondheid. Zij vragen dat woningbouw en economische ontwikkeling niet ten koste gaan van een gezonde leefomgeving.
Antwoord	De Nota Ruimte erkent dat er op meer plekken spanningen ontstaan tussen de maatschappelijk vraag naar voedsel, ruimte voor wonen, toekomstbestendige economie en energie, werken en mobiliteit en het streven naar een gezonde leefomgeving. Dit kan in sommige gevallen (tijdelijk) leiden tot een minder gezonde leefomgeving, waarbij de wettelijke milieunormen nog altijd een harde grens vormen. In lijn met de ambitie om in 2050 in een gezond, schoon en veilig Nederland te wonen moet dit echter zo veel mogelijk worden vermeden. Anders kan er immers onherstelbare schade ontstaan of kunnen er desinvesteringen optreden doordat gezondheidsschadelijke situaties op de langere termijn gesaneerd moeten worden om de doelen voor 2050 te halen. De gezondheid van mensen is echter niet alleen afhankelijk van de kwaliteit van hun fysieke leefomgeving, maar ook (onder andere) van de mate waarin zij geschikte woonruimte hebben, bestaanszekerheid hebben en zingeving genieten en zich kunnen verplaatsen naar werk, school, voorzieningen of sociale ontmoetingen. Dit vraagt allemaal om ruimte, het goed combineren van functies en aandacht voor ruimtelijke kwaliteit. (Mede)overheden hebben tot taak een zorgvuldige afweging te maken op lokaal niveau waarin de fysieke en mentale gezondheid van bewoners op gelijke voet wordt meegenomen met andere aspecten die de kwaliteit van leven beïnvloeden. De Nota Ruimte geeft hierbij kaders mee maar neemt deze keuzes niet over.
ID	**1101**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verdichting en functiemenging kunnen leiden tot meer geluidhinder. Zij vragen om duidelijke randvoorwaarden en doelen voor omgevingsgeluid.
Antwoord	De Nota Ruimte is niet het nationale milieubeleidsplan maar er wordt uiteraard wel invulling gegeven aan de samenhang van de ruimtelijke keuzes met milieuaspecten zoals geluid. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt aangegeven dat milieu en potentiële milieueffecten aan de voorkant van besluitvorming betrokken dienen te worden bij ruimtelijke trajecten zoals vastgelegd in de Omgevingswet. Daarnaast is in hoofdstuk 10.7 een uitgebreide uitwerking van de drieslag 'voorkomen, mitigeren en accepteren' opgenomen. Het betreft een voorkeursvolgorde in de afweging van inpassing van activiteiten Bij het maken van omgevingsplannen dient aan de voorkant gekeken te worden hoe negatieve effecten voor het milieu voorkomen kunnen worden. Waar dit niet mogelijk is worden mitigerende maatregelen onderzocht. Als laatste stap kan milieudruk geaccepteerd worden indien de uitwerking binnen de wettelijke kaders valt.
ID	**1102**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat laagfrequent geluid en nieuwe geluidsbronnen onvoldoende zijn onderzocht in de plan MER. Zij vragen om deze effecten volwaardig mee te nemen in de beoordeling van de gezonde leefomgeving.
Antwoord	De bescherming tegen eventuele gezondheidseffecten van (o.a. laagfrequent) geluid van energietransitiebronnen, zoals windturbines en warmtepompen, valt niet binnen de reikwijdte van een omgevingsvisie zoals de Nota Ruimte en de bijbehorende planMER. Voor de plaatsing van warmtepompen gelden expliciete geluidnormen. Voor de normering van bestaande windturbines geldt momenteel een overbruggingsregeling. Door het ministerie van IenW wordt in een apart traject gewerkt aan het opstellen van nieuwe milieunormen voor windturbines op land in het ontwerpbesluit windturbines leefomgeving (ontwerpbesluit). Hiervoor heeft in een eerdere fase al een uitgebreide zienswijzeprocedure plaatsgevonden.
ID	**1103**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om straling op te nemen in de Nota Ruimte. Zij pleiten ervoor de gevolgen voor de beleving van burgers mee te wegen in ruimtelijke afwegingen een aandacht te hebben voor elektrogevoeligheid en stralingsarme woonomgevingen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte legt geen nieuwe kaders vast voor de omgang met straling, het bestaande (milieu)beleid is hiervoor het uitgangspunt. Dat neemt niet weg dat overheden oog moeten hebben voor de gezondheidszorgen van burgers bij het inpassen van activiteiten en functies, waaronder ten aanzien van straling. Als deze zorgen ongezien blijven, kan dit het maatschappelijke draagvlak voor nodige ontwikkelingen, zoals het energiesysteem, woningen en telecommunicatie, aanzienlijk ondermijnen. Dit vraagt om actieve betrokkenheid van omwonenden bij ruimtelijke beleidskeuzes zoals vastgelegd in de Omgevingswet. In hoofdstuk 10.7.3 Specifieke beleidsrichting wordt de uitdaging benoemd om ook voor nieuwe ontwikkelingen en zorgen van inwoners, die beperkt ondersteund worden door wetenschappelijke kennis, proportionele besluiten te nemen.
ID	**1104**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat (omgevings)veiligheid en gezondheid als randvoorwaarden moeten worden geborgd bij ruimtelijke keuzes. Zij vragen om omgevingsveiligheid, crisisbeheersing en nieuwe risico's ontstaan door technologische en maatschappelijke ontwikkelingen structureel mee te nemen.
Antwoord	Onder de Omgevingswet fungeert omgevingsveiligheid als een essentiële, wettelijke randvoorwaarde bij ruimtelijke ontwikkelingen en de toelating van activiteiten in de fysieke leefomgeving. Als onderdeel van een brede weging tussen meerdere belangen wordt kennis over wat een gebied gezond, schoon en veilig maakt aan de voorkant betrokken bij de ruimtelijke inrichting.Bij nieuwe ontwikkelingen, zoals de energietransitie, wordt bekeken of kaders passend en toereikend zijn. Er is op lokaal niveau met de instrumenten onder de Omgevingswet de mogelijkheid om dit te vertalen in ruimtelijke keuzes. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving is een uitgebreidere uitwerking van de drieslag 'voorkomen, mitigeren en accepteren' opgenomen. Deze drieslag heeft tot doel om medeoverheden richting te geven om bij het maken van hun omgevingsplannen aan de voorkant expliciet te wegen hoe negatieve effecten voor het milieu en de leefomgeving voorkomen kunnen worden. Waar dit niet mogelijk is worden mitigerende maatregelen onderzocht. Als laatste stap kan eventuele extra milieudruk geaccepteerd worden indien de uitwerking binnen de wettelijke kaders valt.
ID	**1105**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om mentale gezondheid expliciet te betrekken bij de gezonde leefomgeving. Zij stellen dat ruimtelijke ordening ook moet bijdragen aan mentaal welzijn.
Antwoord	De Nota Ruimte gaat als nationale omgevingsvisie bij een gezonde leefomgeving uit van zowel de fysieke als mentale gezondheid. Dit is in hoofdstuk 3.2 Een goede en gezonde leefomgeving verduidelijkt. Concreet krijgt dit vorm door onder andere aandacht voor ruimte voor recreatie, open landschap, sport, spel en bewegen en voor ontmoeten.
ID	**1106**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat ruimtelijk beleid gezondheidsverschillen kan vergroten. Zij vragen om kwetsbare groepen en cumulatieve milieubelasting expliciet mee te wegen.
Antwoord	Bij het maken van ruimtelijk beleid en ruimtelijke keuzes is het belangrijk dat er oog is voor de gevolgen ten aanzien van onder andere gezondheidsverschillen. In hoofdstuk 3.2 Een goede en gezonde leefomgeving wordt nadrukkelijk aandacht gevraagd voor spanningen tussen enerzijds de maatschappelijke vraag naar ruimte en anderzijds het streven naar een gezonde leefomgeving. Er moet daarbij extra aandacht zijn voor wijken, regio's en gebieden waar veel van die spanningen bij elkaar komen, juist omdat de directe leefomgeving mede debet is aan de grote gezondheidsverschillen in Nederland. Dit wordt ook in beeld gebracht met de kaart onder hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving die de stapeling van luchtvervuiling en geluidbelasting toont. In hoofdstuk 10.7 wordt aangegeven dat milieu en potentiële milieueffecten aan de voorkant van besluitvorming betrokken dienen te worden bij ruimtelijke trajecten zoals vastgelegd in de Omgevingswet. Voor gezondheid en milieu wordt dit nader geconcretiseerd met de drieslag 'voorkomen, mitigeren, accepteren', waarbij gestart wordt met voorkomen, en de wettelijke milieunormen (in de vorm van grenswaarden) een harde grens vormen voor wat acceptabel is. Onder de vlag van voorkomen geeft de Nota Ruimte ook een aantal richtinggevende keuzes mee die erop zien gezondheidsschadelijke functies te scheiden van gevoelige bestemmingen zoals woningen, scholen en ziekenhuizen.
ID	**1107**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om volksgezondheidskennis beter te benutten in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor aansluiting op de Landelijke Nota Volksgezondheid en de Volksgezondheidstoekomstverkenning.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is voor gezondheid complementair aan de Landelijke Nota Gezondheidsbeleid (Kamerstuk 32 793 nr. 877) die in 2025 is uitgebracht. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie en bevat op basis van bestaande wet- en regelgeving en beleidskaders, waaronder ook die van het Gezondheidsbeleid, de richtinggevende ruimtelijke keuzes. In de Landelijke Nota Gezondheidsbeleid wordt, mede op basis van de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2024, uiteengezet wat gemeenten kunnen doen om gezondheid mee te wegen in ruimtelijke besluitvorming. De Nota Ruimte is hiermee in lijn en verwijst ook naar de kennisproducten van het Programma Gezonde Leefomgeving om medeoverheden hierbij te ondersteunen.
ID	**1108**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om ruimtelijke inrichting sterker te koppelen aan gezond gedrag. Functiemenging brengt zowel positieve gezondheidseffecten met zich mee alsook aandachtspunten. Indieners pleiten daarom voor meetbare indicatoren voor gezondheid en leefkwaliteit.
Antwoord	In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving wordt gerefereerd aan het Programma Gezonde Leefomgeving die de nodige instrumenten heeft opgeleverd, waaronder een basisset indicatoren en vuistregels voor groen, bewegen en ontmoeten. Deze instrumenten zien expliciet (ook) op gezond gedrag en de positieve uitwerking die de leefomgeving op de gezondheid kan hebben.
ID	**1109**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat groen, natuur en gezondheid sterker moeten meewegen in ruimtelijke keuzes. Zij vragen om deze belangen concreter te borgen in beleid en uitvoering.
Antwoord	In de definitieve Nota Ruimte is meer aandacht voor de koppeling tussen milieukwaliteit en de ruimtelijke keuzes dan in de Ontwerp-Nota Ruimte. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving worden onder andere de vuistregels voor groen genoemd die het RIVM onder de vlag van het Programma Gezonde Leefomgeving heeft ontwikkeld (zie RIVM "Vuistregels Groen"). Deze hebben tot doel om richtinggevend naar medeoverheden aan te geven op welke wijze vergroening en ruimtelijke kwaliteit meegewogen kunnen worden bij het maken van ruimtelijke keuzes.
ID	**1156**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van de drieslag voorkomen, mitigeren en accepteren en waarom voor deze drieslag is gekozen. Zij stellen dat deze moet aansluiten op bestaande milieubeginselen en niet mag leiden tot lagere bescherming of het loslaten van herstel en compensatie.
Antwoord	In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving is een uitgebreidere uitwerking van de drieslag 'voorkomen, mitigeren en accepteren' opgenomen. Deze drieslag heeft tot doel om medeoverheden richting te geven om bij het maken van hun omgevingsplannen aan de voorkant expliciet te wegen hoe negatieve effecten voor het milieu en de leefomgeving voorkomen kunnen worden. Waar dit niet mogelijk is worden mitigerende maatregelen onderzocht. Als laatste stap kan de eventuele extra milieudruk geaccepteerd worden indien de uitwerking binnen de wettelijke kaders valt. Door het toevoegen van het principe 'de vervuiler betaalt' in dit hoofdstuk 10.7 zijn alle milieubeginselen uit de Omgevingswet opgenomen in de definitieve Nota Ruimte. De 4 milieubeginselen zijn: 1. het voorzorgsbeginsel 2. het beginsel van preventief handelen 3. het beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron bestreden moeten worden 4. het beginsel dat de vervuiler betaalt
ID	**1157**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gezondheid en cumulatieve milieubelasting onvoldoende worden meegewogen. Met de focus op de drieslag voorkomen, mitigeren en accepteren wordt voorbijgegaan aan het verbeteren van milieukwaliteit op locaties waar deze nu al slecht is. Zij vragen om bredere afwegingskaders dan alleen wettelijke normen, met aandacht voor milieukwaliteit, gezondheid en kwetsbare groepen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Met milieubeleid is de afgelopen decennia de negatieve invloed van verschillende omgevingsfactoren zoals vervuiling op de gezondheid en natuur aanzienlijk verminderd. Het zoeken is nu naar een goede, toekomstbestendige balans tussen het voorkomen en mitigeren van gezondheidsrisico's en tegelijkertijd ruimte bieden voor andere grote maatschappelijke opgaven. In hoofdstuk 10.7 Gezonde, schone en veilige leefomgeving is ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte een uitgebreidere uitwerking van de drieslag 'voorkomen, mitigeren en accepteren' opgenomen. Deze drieslag heeft tot doel om medeoverheden richting te geven om bij het maken van hun omgevingsplannen aan de voorkant expliciet te wegen hoe negatieve effecten voor het milieu en leefomgeving voorkomen kunnen worden. Waar dit niet mogelijk is moeten mitigerende maatregelen worden onderzocht. Als laatste stap kan de eventuele extra milieudruk geaccepteerd worden indien de uitwerking binnen de wettelijke kaders valt. Ook zijn met het toevoegen van 'de vervuiler betaalt' in dit hoofdstuk 10.7 alle milieubeginselen uit de Omgevingswet opgenomen in de definitieve Nota Ruimte. De 4 milieubeginselen zijn: 1. het voorzorgsbeginsel 2. het beginsel van preventief handelen 3. het beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron bestreden moeten worden 4. het beginsel dat de vervuiler betaalt

2.6.3 Defensie

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1114**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor defensieopgaven te koppelen aan integrale gebiedsontwikkeling. Zij vragen om investeringen in infrastructuur en om benutting van de nationale veiligheidsopgave voor regionale ontwikkeling en brede welvaart.
Antwoord	Defensie zal zowel in het kader van het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) als bij andere defensieopgaven binnen de fysieke leefomgeving in contact blijven met de medeoverheden om de opgaven in een gebied in samenhang te bezien. Ook bij de verdere uitvoering van de defensiebehoeftes wordt gekeken in hoeverre er koppelkansen zijn met andere (Rijks)opgaven, zoals infrastructuur. Voor een aantal behoeftes uit het NPRD start Defensie daarom een gebiedsproces op om de ruimtelijke belangen van Defensie en de regio in samenhang te bezien.
ID	**1133**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om defensieopgaven gebiedsgericht en integraal af te wegen met andere ruimtelijke opgaven en de ruimtelijke en ecologische opgaven in de regio. Zij vragen om maatwerk bij uitbreiding, verplaatsing en inpassing van defensiefuncties.
Antwoord	Met het NPRD is een zorgvuldig proces doorlopen om aanvullende ruimte voor de krijgsmacht te vinden. Zo is er o.a. een alternatieven-onderzoek, een planMER, doorlopen, is er een uitvoerig participatieproces opgezet en zijn medeoverheden uitvoerig betrokken bij de planvorming. Hierbij heeft steeds een zorgvuldige weging plaatsgevonden met andere ruimtelijke en ecologische opgaven.
ID	**1134**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat eerdere zienswijzen over helikopterlandingsplaatsen en laagvlieggebieden moeten worden betrokken. Zij vragen om deze belangen niet vooruitlopend definitief vast te leggen.
Antwoord	Met de definitieve vaststelling van het NPRD in december 2025 heeft het vorige kabinet een keuze gemaakt over de ruimtelijke behoeftes van Defensie, waaronder helikopterlandingsplaatsen en (nieuwe) laagvlieggebieden voor helikopters. Bij verzending van het NPRD aan de Tweede Kamer in december 2025 heeft Defensie ook een Nota van Antwoord meegestuurd waarin zienswijzen op het ontwerp NPRD worden beantwoord. Daar wordt ook verder ingegaan op zienswijzen over helikopterlandingsplaatsen en laagvlieggebieden voor helikopters. De ruimtelijke belangen van Defensie zijn daarnaast altijd integraal en parallel afgestemd met de belangen in de Nota Ruimte. Op deze wijze is voorkomen dat er voortijdig een beslissing is gemaakt op de belangen van Defensie in het NPRD.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1135**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de Veiligheidscampus Assen nadrukkelijker op te nemen in de Nota Ruimte en op de kaarten.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie op de ruimtelijke ordening van Nederland. Als samenwerkingsinitiatief op lokaal niveau staat de Veiligheidscampus Assen daarom niet opgenomen in de Nota Ruimte.
ID	**1136**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat dienstwoningen voor militairen als ruimtelijke opgave moeten worden verbonden met defensiebehoeften, woningbouw en verduurzaming.
Antwoord	Op dit moment is er binnen Defensie geen behoefte aan aanvullende dienstwoningen. Bij de uitbreiding van Defensie in het NPRD is wel rekening gehouden met het principe van vitale regio's. Zo is gekeken wat uitbreiding van Defensie betekent voor de werkgelegenheid in verschillende regio's. Hierbij is ook rekening gehouden met woningbouwopgaves in de verschillende regio's. Daarnaast werkt Defensie zelf ook intensief verder aan verduurzaming van de krijgsmacht en defensielocaties.
ID	**1137**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om bij projecten van nationaal belang met grote impact op gemeenschappen een gebiedsgericht leefbaarheidsfonds als uitgangspunt te hanteren.
Antwoord	Defensie erkent dat haar activiteiten invloed kunnen hebben op de leefbaarheid van een omgeving, onder meer op het gebied van mobiliteit, voorzieningen en de kwaliteit van de leefomgeving. Daarom maakt aandacht voor leefbaarheid integraal onderdeel uit van zowel de dagelijkse uitvoering van militaire activiteiten als van projecten waarbij defensieactiviteiten worden uitgebreid. Defensie streeft ernaar negatieve effecten op de leefomgeving waar mogelijk vooraf te voorkomen en zoekt tegelijkertijd naar kansen om de omgeving duurzaam te versterken. Daarbij wil Defensie haar locaties zo goed mogelijk inpassen in hun omgeving. Initiatieven die hieraan bijdragen worden betrokken bij de verdere uitwerking en beoordeeld in samenhang met de defensieopgave. Het uitgangspunt daarbij is dat dergelijke initiatieven aantoonbaar bijdragen aan een blijvende versterking van de leefomgeving en een relatie hebben met de effecten van een defensieactiviteit of -opgave. In gebiedsprocessen worden deze belangen en kansen in samenhang afgewogen, samen met betrokken overheden en andere belanghebbenden.
ID	**1140**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de uitbreiding van Defensie grote lokale impact heeft. Zij verzoeken om overleg, alternatieve oplossingen en passende compensatie.
Antwoord	Met het NPRD is een zorgvuldig proces doorlopen om aanvullende ruimte voor de krijgsmacht te vinden. Zo is er o.a. een alternatieven-onderzoek, een planMER, doorlopen, is er een uitvoerig participatieproces opgezet en zijn medeoverheden uitvoerig betrokken bij de planvorming. Met de definitieve vaststelling van het NPRD in december 2025, heeft het vorig kabinet een definitieve keuze gemaakt voor de uitbreiding van Defensie. Defensie is momenteel bezig met de uitvoering van de behoeftes in het NPRD. Waar er mogelijk sprake is van compensatie, bijvoorbeeld voor de aankoop van gronden, vinden hier tussen Defensie en betreffende partijen passende gesprekken over plaats.
ID	**1141**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om strategische defensielocaties, defensie-industrie en defensielogistiek explicieter ruimtelijk te borgen. Zij pleiten voor betere benutting van bestaande infrastructuur en dual-use investeringen die ook regionale economie en bereikbaarheid versterken.
Antwoord	Defensie werkt samen met de industrie om de krijgsmacht sneller te versterken en innovatieve technologie toe te passen, zoals vastgelegd in de Defensie Strategie voor Industrie en Innovatie 2025–2029. De extra ruimtebehoefte uit het NPRD biedt kansen om deze samenwerking in regio's te versterken. Defensie ziet mogelijkheden om samen te werken met bedrijven en kennisinstellingen, bijvoorbeeld rond hightech toepassingen en drones. Dit is nodig om de krijgsmacht op orde te krijgen. Bij de verdere uitwerking van de Nota Ruimte en het NPRD kijkt Defensie hoe deze koppelkansen vorm kunnen krijgen, in afstemming met regionale partners en medeoverheden. Daarnaast zullen er blijvend gesprekken worden gevoerd met de industrie om samenwerkingskansen te vinden en benutten. Vanwege het feit dat technologie op militair gebied snel verandert, en daarmee ook de compositie van een moderne krijgsmacht snel verandert, is dit een continu proces, waardoor het op voorhand lastig is om toekomstige defensie-industrie nu al uitvoerig te borgen in de Nota Ruimte. Onder het thema Economie en Industrie wordt wel ingegaan in op de defensie-industrie.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1142**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimtevraag van Defensie integraal en gebiedsgericht moet worden afgewogen met andere ruimtelijke opgaven. Zij vragen om duidelijkheid over de samenhang met woningbouw, mobiliteit, energie, natuur, economie en leefomgeving.
Antwoord	Bij de totstandkoming van het NPRD zijn andere ruimtelijke opgaven integraal meegenomen in de vaststelling van definitieve uitbreidingslocaties. Dit is onder andere gedaan door middel van een planMER-onderzoek, een uitvoerig participatietraject en intensieve afstemming met medeoverheden. Parallel aan het proces van de Nota Ruimte zijn andere nationale belangen in samenhang met de belangen van Defensie gewogen; op basis van de uitkomst van deze afstemming heeft het vorige kabinet in december 2025 met het NPRD een definitieve keuze gemaakt voor uitbreiding van Defensie. In de uitvoering van de verschillende ruimtelijke behoeftes uit het NPRD zal verder worden bekeken hoe verschillende opgaves, waaronder mobiliteit, energie, natuur, als koppelkansen kunnen worden meegenomen.
ID	**1143**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat uitbreiding van defensieruimte niet vanzelfsprekend bijdraagt aan veiligheid. Zij vragen waarom niet sterker wordt ingezet op vrede, diplomatie en neutraliteit.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie van Nederland en gaat over de ruimtelijke inrichting tot 2050 en met een doorkijk naar 2100. Daarom wordt in de Nota Ruimte gefocust op de ruimtelijke aspecten van defensie. Dit laat onverlet dat defensie en de Rijksoverheid zich inspannen om er alles aan te doen een positieve bijdrage aan een duurzame vrede in Nederland, Europa en de wereld te waarborgen. Daarbij wordt via diplomatieke kanalen intensief ingezet op vreedzame oplossingen aan mondiale conflicten. Ondersteuning van vrede en de internationale rechtsorde is één van de drie hoofdtaken van Defensie. Geopolitieke verschuivingen laten echter zien dat er mogendheden en groeperingen zijn die actief en met geweld werken aan de afbraak van de internationale rechtsorde en mondiale vrede. De Nederlandse krijgsmacht moet daarom in staat zijn om deze vrede in Nederland en Europa te verdedigen. Dit doet zij niet alleen, maar samen met andere, gelijkgestemde, bondgenoten. Door middel van militaire afschrikking, trachten Nederland en haar bondgenoten vijandig geweld af te schrikken. Voor geloofwaardige afschrikking dient de krijgsmacht over voldoende capaciteiten, middelen en oefenmogelijkheden te beschikken. Om dit mogelijk te maken is er gezocht naar aanvullende ruimte voor Defensie.
ID	**1144**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat uitbreiding van Defensie natuurwaarden en natuurontwikkeling niet mag belemmeren, expliciet te toetsen aan water, bodem en waterveiligheid en beter te onderbouwen wanneer landbouwgrond wordt geraakt. Zij vragen om borging van monitoring, mitigerende maatregelen, medegebruik, ruimtelijke randvoorwaarden en compensatie.
Antwoord	In het planMER van het NPRD zijn “water en bodem sturend als richtinggevend principe”, natuur en waterveiligheid meegenomen als beoordelingscriteria. De keuze voor uitbreiding van Defensie – ook wanneer dit geldt voor uitbreiding op landbouwgronden – is gebaseerd op een brede afweging van ruimtelijke, operationele en maatschappelijke factoren. Bij uitwerking van een inrichtingsvoorstel in de vervolgfase zullen deze criteria, waaronder water en bodem, natuur en waterveiligheid wederom worden meegenomen en zullen de relevante partners voor het water- en bodem-systeem, zoals waterschap en Rijkswaterstaat, in een vroeg stadium worden betrokken.

2.6.4 *Grote wateren*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1178**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het Waddengebied integraal en samenhangend moet worden benaderd. De indieners stellen dat recreatie en toerisme in het Waddengebied in balans moeten blijven met natuur, rust en leefbaarheid. Zij vragen om een prominentere plek voor het Waddengebied in de Nota Ruimte. De indieners pleiten voor een programmatische aanpak voor het Waddengebied. Zij vragen om bestuurlijke afspraken en samenwerking gericht op bescherming en ontwikkeling van het gebied.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie. De Nota Ruimte is daarmee het instrument om keuzes voor de fysieke leefomgeving op nationaal niveau in samenhang te maken. Een nationale omgevingsvisie is bindend voor het Rijk en richtinggevend voor het bestuurlijk handelen van andere overheden. Daarbij is er voldoende ruimte voor decentrale afwegingen en gebiedsspecifieke oplossingen. Het Rijk is verantwoordelijk voor het beheer van het Nederlandse deel van de Noordzee en de grote wateren in Nederland: de Zuidwestelijke Delta, het IJsselmeergebied en het Waddengebied. De Nota Ruimte stelt dat het Waddengebied een uniek open landschap kent waar mensen wonen, werken en recreëren. Maar het unieke natuur- en cultuurlandschap van het Waddengebied staat ook onder druk. In de Agenda voor het Waddengebied 2050 hebben overheden, natuurorganisaties, visserijorganisaties en de samenwerkende havens een gezamenlijke koers voor dit gebied geformuleerd, voor een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied in 2050. Het unieke natuur- en cultuurlandschap van het Waddengebied vraagt om een integrale benadering, zoals u ook aangeeft. Een integrale aanpak is nodig om de natuur en landschappelijke waarden van internationale klasse te koesteren en anderzijds het gebied goed gebruiken voor wonen, werken en recreëren. Daarom is dit ook één van de leidende principes van de Agenda voor het Waddengebied 2050.
ID	**1179**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat energie-infrastructuur de waarden van het Waddengebied niet mag schaden. Zij pleiten voor ondergrondse infrastructuur zoals een energietunnel onder het Wad.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt nader ingegaan op de aanlanding van windenergie op zee. Bij de uitrol van windenergie moet de ruimtelijk-economische ontwikkeling van de aangrenzende delen van Nederland worden betrokken, alsook het ruimtelijke effect op land. De windenergie van zee landt op een beperkt aantal plaatsen langs de kust aan op het landelijk hoogspanningsnet (in geval van elektriciteit) of gasnetwerk (in geval van moleculen zoals waterstof). Bij de keuze van tracés en aanlandlocaties houdt het Rijk rekening met het ruimtelijk effect op zee en land, met het bestaande net, milieu, ruimtelijke kwaliteit en de leefomgeving. Om de energie van zee optimaal te gebruiken, wordt aanlanding hiervan aan de kust en de energie-intensieve bedrijvigheid waar mogelijk verder geconcentreerd. De afweging van en de besluitvorming over de tracés en aanlandlocaties gebeurt in het kader van het Programma Verbindingen Aanlanding Wind Op Zee (VAWOZ).
ID	**1180**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om expliciete borging van lokale economie en leefbaarheid in het nationale Waddenbeleid.
Antwoord	De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie. Het is daarmee het instrument om keuzes voor de fysieke leefomgeving op nationaal niveau in samenhang te maken. De Nota Ruimte stelt dat het Waddengebied een uniek open landschap kent waar mensen wonen, werken en recreëren. Maar het unieke natuur- en cultuurlandschap van het Waddengebied staat ook onder druk. In de Agenda voor het Waddengebied 2050 wordt ingezet op het behouden van de leefbaarheid en een duurzame economie. Met de agenda wordt gewerkt aan een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied in 2050. Hoofddoelstelling voor het Waddengebied is dat het in 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is. Veilig doordat tijdig wordt geanticipeerd op de gevolgen van klimaatverandering en zeespiegelstijging. Vitaal doordat wonen, werken, onderwijs en zorg mogelijk blijven, op de eilanden en langs de kust, en doordat economische sectoren excelleren in de context van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee. Veerkrachtig doordat robuuste natuur en het landschap van wereldklasse de effecten van klimaatverandering, duurzaam gebruik en nieuwe ontwikkelingen kunnen opvangen.
ID	**1181**
Samenvattende vraag	De indieners vragen toe te voegen dat de Waddenzee binnen het Waddengebied de UNESCO Werelderfgoedstatus heeft en ons enige natuurlijke Werelderfgoed is.
Antwoord	Dit punt is een feitelijke verbetering en wordt overgenomen. De tekst in de Nota Ruimte is op dit punt aangepast, zie paragraaf 11.7.1. Grote wateren, onderdeel Waddengebied. Hierin staat nu dat de Waddenzee binnen het Waddengebied de UNESCO Werelderfgoedstatus heeft en tevens het enige natuurlijke Werelderfgoed van Nederland is.
ID	**1182**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aan te geven dat er ook andere factoren dan klimaatverandering en de energietransitie zijn waardoor het Waddenecosysteem haar natuurlijke veerkracht heeft verloren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Er zijn, naast klimaatverandering en de energietransitie, inderdaad nog andere factoren die de natuurlijke veerkracht van het Waddenecosysteem hebben aangetast. Het gaat bijvoorbeeld om bedijkingen en afdammingen. Veel van deze factoren en hun invloed op het functioneren van het Waddensysteem zijn beschreven in de Agenda van het Waddengebied 2050. In het kader van de Nota Ruimte is het niet zinvol om een uitputtende opsomming te maken. Het volstaat om hier “onder andere” toe te voegen. De tekst in de Nota Ruimte is op dit punt aangepast (paragraaf 11.7.1. Grote wateren, onderdeel Waddengebied). Het Beleidskader Natuur Waddenzee beoogt meer inzicht te verschaffen in en sturing te geven aan de cumulatieve druk van menselijke activiteiten.
ID	**1183**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de tekst op pagina’s 306-307 als volgt aan te passen “Hoofddoelstelling voor de Waddenzee is een duurzame bescherming en ontwikkeling van als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap. Doelstellingen voor het Waddengebied zijn: de natuur is en blijft van wereldklasse en ontwikkelt zich verder, in samenhang met de natuur over de grens. De unieke waarden van het landschap en het cultureel erfgoed blijven behouden en ontwikkelen zich verder. In het Waddengebied is het goed, veilig en klimaatbestendig wonen, werken en recreëren. De economische sectoren excelleren, in de context van het Werelderfgoed Waddenzee.”
Antwoord	Het verzoek is overgenomen. De hoofddoelstellingen voor de Waddenzee en Waddengebied uit de Agenda voor het Waddengebied 2050 zijn toegevoegd aan de tekst in de Nota Ruimte, zie paragraaf 11.7.1. Grote wateren, onderdeel Waddengebied.
ID	**1184**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om expliciete benoeming van de status en waarde van het Geopark Scheldedelta onder de Rijksbeschermde gebieden.
Antwoord	De door UNESCO aangewezen Geoparken hebben geen nationale juridische betekenis, en zijn om die reden niet in de Nota Ruimte opgenomen. Delen van deze geoparken zijn wel onderdeel van de Waardevolle cultuurlandschappen.
ID	**1185**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de natuur- en landschapswaarden van de Zuidwestelijke Delta onvoldoende worden geborgd. Zij verzoeken dat er, net als voor de Noordzee, duidelijke keuzes worden gemaakt die leiden tot herstel van natuur, landschap en erfgoed van de Zuidwestelijke Delta. Ook maken de indieners zich zorgen over het ontbreken van oplossingen voor de waterkwaliteit. Verder vragen indieners om in de Nota Ruimte de onderwerpen stilte en duisternis op te nemen. Gesteld wordt dat ambitie en richtlijnen ontbreken. De indieners verzoeken om de Westerschelde naast flyway ook aan te merken als swimway (kaart pagina 112 / 113).
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het beleid inzake de Zuidwestelijke Delta op hoofdlijnen beschreven. De Nota Ruimte bevat geen concrete ruimtelijke plannen voor de Zuidwestelijke Delta. De ruimtelijke planvorming en de bijbehorende besluitvorming vinden plaats binnen het Nationaal Waterprogramma (NWP). In het NWP is onder andere een gebiedsgerichte uitwerking voor de Zuidwestelijke Delta opgenomen. Met deze gebiedsgerichte uitwerking wordt inzicht gegeven in het beleid en beheer per watersysteem in de planperiode van het NWP. De centrale opgave voor de Zuidwestelijke Delta is het realiseren van een hechte balans tussen veiligheid, economie en ecologie. Daaraan wordt onder andere gewerkt via de Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta 2050. Deze agenda verbindt voor de Zuidwestelijke Delta de streefbeelden en opgaven voor het Deltaprogramma, de ecologische kwaliteit en de regionale economie. Er is op dit moment geen nationaal beleid ten aanzien van lichthinder of beschermen van duisternis. Lichthinder of het beschermen van duisternis is daarom niet als apart thema opgenomen in de Nota Ruimte. Ook voor stilte geldt dat er geen nationaal beleid is. Het is aan provincie om stiltegebieden aan te wijzen. Veel stiltegebieden vallen samen met (beschermde) natuurgebieden. Ruim de helft ligt in de Waddenzee en de Zeeuwse wateren. De migratieroutes (fly- en swimway) op de kaart ‘Noordwest-Europese context voor Landbouw en natuur’ zijn een grofmazige en indicatieve weergave van de internationale routes. De pijlen duiden de richting, maar niet de exacte route.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1186**
Samenvattende vraag	De indieners stellen voor om voor de grote wateren de streefbeelden van PAGW toe te voegen als richtinggevend.
Antwoord	De grote wateren vervullen belangrijke functies voor Nederland. Zij bieden ruimte voor waterberging bij hoogwater, dragen bij aan de beschikbaarheid van zoetwater en vormen een belangrijke basis voor recreatie, natuur en economische activiteiten. In de Nota Ruimte wordt het beleid inzake de grote wateren op hoofdlijnen beschreven. Het Rijk is verantwoordelijk voor het beheer van het Nederlandse deel van de Noordzee en de grote wateren in Nederland: de Zuidwestelijke Delta, het IJsselmeergebied en het Waddengebied. Het Rijk werkt samen met medeoverheden aan toekomstbestendige grote wateren waar een goede waterkwaliteit en hoogwaardige natuur goed samengaan met waterveiligheid en een krachtige economie. Dit gebeurt onder andere via de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW). Voor de ecologische waterkwaliteit van de grote wateren zijn langetermijnvisies richting 2050 opgesteld. De ecologische streefbeelden van de PAGW zijn richtinggevend en ondersteunend. Ze geven de richting aan voor de ontwikkeling van de grote wateren naar een gezond en veerkrachtig ecosysteem in 2050. In Nationaal Waterprogramma (NWP) is voor elk van de grote wateren een gebiedsgerichte uitwerking opgenomen. Met deze gebiedsgerichte uitwerkingen wordt inzicht gegeven in het beleid en beheer per watersysteem in de planperiode van het NWP.
ID	**1187**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat in de Nota Ruimte wel wordt verwezen naar de Agenda Grote Wateren, maar dat niet is uitgewerkt hoe deze agenda doorwerkt naar ruimtelijke keuzes, prioriteiten en investeringslijnen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het beleid inzake de grote wateren op hoofdlijnen beschreven. De grote wateren bieden Nederland grote voordelen. Ze dragen onder meer bij aan ruimte voor waterberging bij hoogwater, het vergroten van onze zoetwaterbeschikbaarheid en bieden ruimte voor recreatie en economische activiteiten. Het vraagt onze continue aandacht en inzet om de verschillende gebruiksfuncties van de grote wateren te kunnen faciliteren. De (financiële) investeringslijnen worden niet uitgewerkt in de Nota Ruimte. De Rijksopgave voor de grote wateren wordt uitgewerkt in het Nationaal Waterprogramma. De uitwerking van het Nota Ruimtebeleid voor de grote wateren vindt plaats in de gebiedsagenda’s voor het IJsselmeergebied, de Zuidwestelijke Delta, Waddengebied en het Programma Noordzee.
ID	**1188**
Samenvattende vraag	De indieners verzoekt om uitwerking te geven aan de opgave om natuurlijke processen in de Zuidwestelijke Delta te herstellen en in de Nota Ruimte aan te geven hoe dit zal gebeuren.
Antwoord	In de Nota Ruimte staat dat de Zuidwestelijke Delta, net als de andere grote wateren, een belangrijke rol speelt bij het robuuster en toekomstbestendiger maken van het water- en bodemsysteem. In de Nota Ruimte wordt het belang van het terugbrengen van natuurlijke processen in de Zuidwestelijke Delta benoemd. De Rijksopgave en uitwerking voor ecologie en waterkwaliteit voor de Zuidwestelijke Delta wordt uitgewerkt in van het Nationaal Waterprogramma 2028 – 2033. Voor verbetering van de ecologie en waterkwaliteit wordt waar mogelijk de werking van natuurlijke processen zoals eb en vloed beperkt teruggebracht. Daarnaast worden intergetijdengebieden behouden, hersteld en vergroot, door deze opgaven te verbinden met andere urgente opgaven in het gebied, zoals zoetwaterbeschikbaarheid, klimaatbestendige waterveiligheid en volhoudbare landbouw.

2.6.5 *Noordzee*

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1116**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Noordzee explicieter als ecosysteem moet worden benaderd. Zij pleiten voor integrale bescherming van natuurwaarden en prioriteit voor natuurversterking bij ruimtelijke keuzes. Daarnaast wordt gepleit voor een proportionele toepassing van natuurregels. Een indiener vraagt om de inpassing van het ruimtelijke aspect van natuurbescherming toe te voegen en aan te geven welke gevolgen dit heeft voor andere activiteiten op de Noordzee.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt onderschreven dat een randvoorwaarde voor gebruik van de Noordzee is dat het past binnen de draagkracht van het ecosysteem. Daarom kent de Noordzee ook diverse beschermde natuurgebieden. Vanwege de wettelijke herstelopgave in het kader van de Natuurherstelverordening zullen daar komende jaren mogelijk meer stappen in gezet moeten worden, wat effect heeft op de ruimtelijke ontwikkeling. Ook worden in het kader van de Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) milieudoelen en -maatregelen geformuleerd om de goede milieutoestand te bereiken: een gezond en veerkrachtig ecosysteem waarbinnen duurzaam gebruik mogelijk is. Daarnaast borgen ander kaders, zoals het OSPAR-verdrag, de Vogel- en Habitatrichtlijnen en de Natuurherstelverordening, dat waardevolle natuur hersteld en beschermd wordt. Verdere uitbreiding van activiteiten op de Noordzee is alleen mogelijk binnen de draagkracht van het ecosysteem, zoals verwoord in de Mariene Strategie onder de KRM. Maatregelen en beleid in de uitwerking van deze Nota Ruimte in het Programma Noordzee worden aan de wettelijke verplichtingen uit de natuurwetgeving getoetst.
ID	**1117**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimte voor de visserij op de Noordzee onvoldoende is geborgd. Ook wordt gesteld dat de positie van de visserij op de Noordzee onvoldoende zorgvuldig wordt gewogen. Zij vragen om een duidelijk en juridisch verankerd afwegingskader voor de positie van de visserij bij conflicterende ruimteclaims en om de belangen en gevolgen voor de visserij beter mee te nemen.
Antwoord	De belangen van de visserij worden in de Nota Ruimte als onderdeel van de integrale ruimtelijke afweging meegenomen. De beperkte ruimte op Noordzee vraagt om een zorgvuldige afweging tussen de verschillende belangen om zo efficiënt mogelijk met de beschikbare ruimte om te kunnen gaan. Daarbij wordt rekening gehouden met de belangen van gebieden voor de visserij en met de gevolgen van andere ruimtelijke ontwikkelingen voor de sector. De Nota Ruimte legt hiervoor de ruimtelijke koers. De verdere uitwerking en afweging van de belangen op de Noordzee vindt plaats in het Programma Noordzee.
ID	**1118**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het strategische belang van visserij voor voedselzekerheid en het sociaal-economisch belang van visserij niet voldoende naar voren komen.
Antwoord	Visserij, waaronder schaal-, schelpdier- en zeewierkweek, maakt onderdeel uit van Nationaal Belang 4: Voedselzekerheid en een duurzame voedsel- en agroproductie. Het Rijk onderschrijft het standpunt van de indiener dat de visserij een belangrijke bron van hoogwaardige, gezonde eiwitten vormt, met een relatief lage CO_2-voetafdruk, en daarmee bijdraagt aan de Europese strategische autonomie en aan regionale economieën en cultuur. Daarnaast wordt in de toelichting op Nationaal Belang 4 expliciet aangegeven dat ook ruimte moet worden geboden voor experimenten en innovatie.
ID	**1119**
Samenvattende vraag	De indiener roept op tot het ontwikkelen van compensatie- en innovatieprogramma's voor de visserijsector als onderdeel van de ruimtelijke plannen, inclusief financiële middelen en technische ondersteuning voor nieuwe verdienmodellen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het beleid inzake de Noordzee op hoofdlijnen beschreven. De ruimtelijke planvorming en de bijbehorende besluitvorming vinden plaats binnen het Programma Noordzee (maritiem ruimtelijk plan). Daarom gaat de Nota Ruimte niet in op mitigerende maatregelen, waaronder compensatie voor de visserijsector, die onderdeel kunnen zijn van deze plannen. Ook informatie over innovatieprogramma's en de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen is opgenomen in het Programma Noordzee. Daarnaast heeft het Rijk in 2024 de Visie op Voedsel uit Zee en Grote Wateren gepubliceerd (Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 21 501-32, nr. 1624) gevolgd door de bijbehorende Uitvoeringsagenda in mei 2026 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2025–2026, 21 501-32, nr. 1793). Deze agenda bevat diverse acties op de genoemde punten, die mede in samenwerking met de indiener zijn opgesteld. Tot slot worden deze onderwerpen binnen het Noordzeeoverleg besproken en verder uitgewerkt, in overeenkomst met de afspraken uit het Noordzeeakkoord.
ID	**1120**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de volgende tekst te verduidelijken: "Met de aanwijzing van windenergiegebieden in de Partiële Herziening blijft deze herijkte doelstelling binnen bereik. Hier zitten nog wel bepaalde onzekerheden aan verbonden." Daarnaast wordt gevraagd om in de Nota Ruimte de stilstandvoorziening van windmolens en andere mitigerende maatregelen te benoemen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De passage waarnaar wordt verwezen is naar aanleiding van het huidige coalitieakkoord aangepast in de Nota Ruimte. In het coalitieakkoord is de ambitie vastgelegd om door te groeien naar 40 GW windenergie op zee, waarmee de Routekaart 21 GW onverkort wordt uitgevoerd. Tegelijkertijd zijn er allerlei uitdagingen om deze ambitie te kunnen realiseren, zoals de inpassing op het elektriciteitsnet op land, de beveiliging tegen sabotage, inpassing in de ruimte, in de ecologische draagkrachten marktomstandigheden. Het kabinet focust nu eerst op het realiseren van 30 GW in 2040, als doelstelling die Nederland minimaal nodig heeft, en het kabinet onderzoekt wat nodig is om de ambitie van 40 GW te realiseren. Beleid zoals de stilstandvoorziening van windturbines en andere mitigerende maatregelen is onderdeel van het Programma Noordzee.
ID	**1121**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de effecten van gasproductie, zandwinning en militaire activiteiten op vogels en andere natuurwaarden beter te onderzoeken en te beperken. Daarnaast vragen de indieners om het deel van het nieuwe militaire oefengebied dat overlapt met Vogelrichtlijngebied Friese Front te schrappen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het beleid inzake de Noordzee op hoofdlijnen beschreven. Er wordt niet specifiek ingegaan op het onderzoeken van effecten van bepaalde activiteiten. De ruimtelijke planvorming en de bijbehorende besluitvorming vinden plaats binnen het Programma Noordzee (maritiem ruimtelijk plan). Het programma zal richting geven aan de ontwikkeling van het Nederlandse deel van de Noordzee in het licht van de energietransitie, de natuurtransitie en de voedseltransitie, elk met eigen doelstellingen. Een balans tussen deze drie transities staat centraal in combinatie met voorwaarden op het gebied van scheepvaartveiligheid, territoriale veiligheid en waterveiligheid en andere nationale belangen zoals voldoende ruimte voor Defensie. Met een planMER en de Passende Beoordelingen worden de effecten van het voorgenomen beleid op natuur en milieu in beeld gebracht. Het planMER vormt de basis voor een integrale afweging van belangen binnen het Programma Noordzee. De uiteindelijke keuzes in het Programma Noordzee worden gemaakt op basis van een balans tussen ecologische belangen, waarbij de ecologische draagkracht gewaarborgd wordt, sociaaleconomische belangen en maatschappelijke opgaven, mede op basis van de MER-resultaten. Met vaststelling van het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie in december 2025 heeft het kabinet een nieuwe militaire zone tussen de bestaande oefengebieden EHD 41 en 42 vastgesteld. Defensie heeft behoefte aan meer mogelijkheden om de gereedstelling van de marine te versterken in de huidige maritieme oefengebieden op de Noordzee. De wapensystemen die getest en waarmee geoefend moet worden, krijgen een steeds langere dracht. Ook is er behoefte om in groter verband (meerdere schepen en vliegtuigen) tegelijkertijd op, onder- en bovenwater te kunnen oefenen. De huidige omvang van het oefengebieden EHD 41 en 42 voorziet hier onvoldoende in. Voor deze nieuwe zone geldt in tegenstelling tot de huidige EHD- oefengebieden, dat multifunctioneel ruimtegebruik daar het uitgangspunt is. De invulling van dit multifunctionele gebruik wordt afgestemd met activiteiten die nu in dit gebied plaatsvinden en zal waar nodig beleidsmatig worden vastgelegd in het Programma Noordzee 2028-2033.
ID	**1122**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer centrale regie en coördinatie bij ruimtelijke keuzes op de Noordzee. Ook wordt er gepleit voor betere coördinatie tussen betrokken partijen en volwaardige betrokkenheid van olie- en gasbedrijven. Daarnaast wordt er gevraagd om één voorspelbaar ordeningskader voor de Noordzee
Antwoord	Op het Nederlandse deel van de Noordzee is het Rijk het bevoegd gezag. Het Noordzeebeleid geldt voor de Nederlandse Exclusieve Economische Zone (EEZ) en de niet-bestuurlijk ingedeelde territoriale zee (TZ). Diverse onderdelen van verschillende ministeries hebben beleidsverantwoordelijkheid voor de Noordzee. De minister van Infrastructuur en Waterstaat is coördinerend bewindspersoon voor het integrale Noordzeebeleid en -beheer. Het Interdepartementaal Directeurenoverleg Noordzee (IDON) heeft tot taak het beleid rond Noordzee-aangelegenheden interdepartementaal af te stemmen en uit te voeren, voor zover deze afstemming niet al in andere kaders is ondergebracht. In de Nota Ruimte wordt het beleid inzake de Noordzee op hoofdlijnen beschreven. De integrale ruimtelijke planvorming voor de Noordzee en de bijbehorende besluitvorming vinden plaats binnen het Programma Noordzee (maritiem ruimtelijk plan), waarin ook diverse beleids- en afwegingskaders zijn opgenomen. Het Programma Noordzee beschrijft de ruimtelijke planning op de Nederlandse Noordzee, de maatregelen om de goede milieutoestand te bereiken en het daartoe te voeren beheer. Met het Programma Noordzee wordt voldoende invulling gegeven aan de centrale regie en coördinatie bij ruimtelijke keuzes op de Noordzee. Bij de totstandkoming van het Programma Noordzee 2028 – 2033 zijn olie- en gasbedrijven betrokken om, samen met andere sectoren en ministeries, de ruimtelijke puzzel op de Noordzee te leggen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1123**
Samenvattende vraag	Indieners vragen om duidelijke beleidskaders voor de Noordzee waarin een toekomstbestendig beleid voor een gezond ecosysteem én een stabiele en duurzame energieproductie geborgd worden.
Antwoord	Zoals aangegeven in hoofdstuk 11.7.2. Noordzee van de Nota Ruimte is de ruimte op de Noordzee schaars. Tegelijk moet het beleid voor de Noordzee meegroei met de veranderende behoeftes en belangen op zee. Deze dynamiek vraagt om periodiek te kijken naar de ruimtelijke ordening op zee. Bij het inpassen van de verschillende opgaven dient rekening te worden gehouden met alle belangen op de Noordzee, en met de landzijdige effecten van deze ontwikkelingen. Ook is de Noordzee als gevolg van zijn ontstaansgeschiedenis en het zeevaartverleden rijk aan cultureel erfgoed onder water, dat bescherming geniet. Hierbij geldt dat dit alles moet passen binnen de draagkracht van het ecosysteem. Binnen de context van de internationale beleidskaders ligt bij het Rijk de taak om de juiste maatschappelijke balans te vinden in de ontwikkeling van alle gebruiksfuncties en belangen die om ruimte op de Noordzee vragen, passend binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee. Bij het aanwijzen van windenergiegebieden wordt gestreefd naar een zorgvuldige balans met andere activiteiten op de Noordzee, waaronder visserij, mijnbouw, scheepvaart en defensie, met oog voor de natuur, kustverdediging, zandwinning en maritiem erfgoed. De ruimtelijke planvorming en de bijbehorende besluitvorming vinden plaats binnen het Programma Noordzee (maritiem ruimtelijk plan). De ruimtelijke keuzes voor de Noordzee tot 2030 met een doorkijk tot 2050 zijn door het Rijk vastgelegd in het Programma Noordzee 2022-2027 en de partiële herziening (2026) daarvan. Dit programma wordt opgevolgd door het Programma Noordzee 2028-2033. Voor een nadere toelichting wordt dan ook verwezen naar het Programma Noordzee.
ID	**1124**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om het Noordzeeakkoord op te nemen in de Nota Ruimte. Zij vragen te bevestigen dat het afwegingskader voor infrastructuur op zee wordt gevolgd.
Antwoord	In de paragraaf over de Noordzee (Nota Ruimte, hoofdstuk 11) wordt verwezen naar het Akkoord voor de Noordzee. De afspraken uit het Noordzeeakkoord zijn beleidsmatig verankerd in het Programma Noordzee 2022-2027. Het afwegingskader voor infrastructuur op zee is hier van toepassing.
ID	**1125**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat gaswinning in de transitieperiode ruimtelijk ondersteund moet blijven. Zij vragen om afstemming met het nationale energiebeleid en om beleidszekerheid voor investeringen.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van een duurzame energieontwikkeling en -transitie. Tegelijkertijd zal in Nederland in 2050 een deel van de energie nog komen uit fossiele brandstoffen, zoals olie- en gaswinning. Op de Noordzee vinden ook olie- en gaswinningsactiviteiten plaats. Deze activiteiten spelen nu nog een belangrijke rol in de transitie naar een klimaatneutrale energievoorziening. Aardgas is belangrijk bij de levering van warmte aan huizen, de industrie en in de productie van elektriciteit. De winning versterkt ook de energie-onafhankelijkheid van Nederland in internationaal perspectief. Voor een nadere toelichting omtrent het nationale energiebeleid wordt verwezen naar het Programma Energie Hoofdstructuur en naar het Programma Noordzee voor de implicaties hiervan op de gaswinning op de Noordzee. Het Programma Noordzee erkent het belang van continue en significante investeringen voor een duurzaam gebruik van de Noordzee.
ID	**1126**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke regels voor het samengaan van windparken, platforms, pijpleidingen en veiligheidszones. Zij stellen dat bereikbaarheid en operationele veiligheid geborgd moeten blijven.
Antwoord	Zoals aangegeven in de Nota Ruimte wordt bij het aanwijzen van windenergiegebieden rekening gehouden met de verschillende belangen op de Noordzee, en met de landzijdige effecten van deze ontwikkelingen. In samenspraak met de mijnbouwsector wordt nagegaan op welke wijze windenergie en mijnbouw – en mogelijk ook CO_2-opslag – in tijd en ruimte zijn te combineren. Voor een nadere toelichting omtrent de bereikbaarheid van mijnbouwplatforms en de bijbehorende infrastructuur wordt verwezen naar het Programma Noordzee en de ontwerpregels die daar instaan voor de afstemming tussen mijnbouw en windenergie op zee.
ID	**1127**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een ruimtelijke routekaart voor ontmanteling. Zij pleiten ervoor hergebruik van infrastructuur te stimuleren voordat verwijdering plaatsvindt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt aangegeven dat het kabinet actief de mogelijkheden voor optimalisatie en integratie van het gehele energiesysteem, zoals hergebruik van gasleidingen voor transport van waterstof dat in de toekomst in of nabij windparken wordt geproduceerd, onderzoekt. In beginsel moeten alle installaties, constructies en objecten op de Noordzee na afloop van een vergunningstermijn of die niet meer gebruikt worden, worden verwijderd. Deze verplichting komt voort uit het verbod op storten op zee en ter bescherming van het milieu. Daarnaast zorgt de opruimplicht ervoor dat het gebied weer beschikbaar en bruikbaar wordt voor andere activiteiten. Voor een nadere toelichting omtrent de opruimplicht wordt verwezen naar het Programma Noordzee.
ID	**1128**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de ruimtelijke randvoorwaarden voor CO_2-opslag onvoldoende zichtbaar zijn. Zij vragen om aandacht voor monitoring, transportinfrastructuur en toekomstige opslagcapaciteit.
Antwoord	Het belang van CO2-opslag op de Noordzee voor het bereiken van de klimaatdoelstellingen wordt onderschreven in de Nota Ruimte (hoofdstuk 10.9.3 Beleidsrichtingen). Met bijvoorbeeld de projecten Porthos en Aramis wordt CO2-opslag onder de Noordzee mogelijk gemaakt. Bij de ontwikkeling van windenergiegebieden wordt rekening gehouden met de mogelijke potentie voor de opslag van CO_2 en waterstof. De ruimtelijke randvoorwaarden voor CO2-opslag kennen een wettelijke basis in de Omgevingswet. Eventuele beleidsmatige aspecten ten aanzien van de interactie met andere maatschappelijke belangen op de Noordzee staan beschreven in het Programma Noordzee.
ID	**1129**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat digitale infrastructuur op en via de Noordzee beter ruimtelijk moet worden geborgd. Zij vragen om rijksregie die voldoende ruimte laat voor aanlanding van datakabels, datacenters en innovatieve toepassingen.
Antwoord	In de paragraaf over de Noordzee (hoofdstuk 11) wordt nader ingegaan op het belang van digitale infrastructuur op en via de Noordzee. ‘Een kwalitatief hoogwaardige digitale connectiviteit’ is één van de dertien nationale belangen uit de Nota Ruimte. De digitale infrastructuur is een nauw verweven systeem van (zee)kabels, glasvezelnetwerken, datacenters en internetknooppunten, die gezamenlijk randvoorwaardelijk zijn voor een rol van Nederland als internationale digitale hub. Uit onderzoek blijkt dat vervangende en aanvullende kabels noodzakelijk zijn om de verwachte groei van dataverkeer te faciliteren en onze positie als digitaal knooppunt te behouden. De inpassing van onderzeese datakabels vraagt daarom aandacht. De Zeekabel Coalitie laat onderzoeken welke synergie er mogelijk is bij de aanleg van verschillende soorten zeekabels (telecom en energie). Het kabinet zorgt voor voldoende ruimte voor aanlanding van zeekabels onder andere door waar mogelijk aanlandpunten van uitgefaseerde zeekabels beschikbaar te houden voor nieuwe kabels.
ID	**1130**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat windenergie op zee duidelijker moet worden verankerd als nationale prioriteit. Zij vragen om concrete ruimtelijke reserveringen en zekerheid over de uitvoerbaarheid van de ambities.
Antwoord	‘Een betrouwbare, betaalbare en veilige energievoorziening en bijbehorende energiehoofdinfrastructuur’ is een van de dertien nationale belangen uit de Nota Ruimte. Nationale belangen zijn de inhoudelijke belangen bij de fysieke leefomgeving, waarbij het Rijk een rol voor zichzelf ziet en waarvoor het kabinet in politieke zin aanspreekbaar is. Zie ook de toelichting over de nationale belangen in hoofdstuk 12 van de Nota Ruimte. De insteek volgens de Nota Ruimte hierbij is om het energiesysteem zo in te richten dat we een weerbare energievoorziening hebben. Hierbij wordt gekeken naar diverse energiebronnen op land en op zee. Windenergie op zee is een van deze energiebronnen en is naar huidige inzichten de meest kosteneffectieve manier van duurzame energieopwekking. In het coalitieakkoord is de ambitie vastgelegd om door te groeien naar 40 GW windenergie op zee. Met de aanwijzing van windenergiegebieden in het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027 is in principe voldoende ruimte voor de kabinetsambitie beschikbaar. Het kabinet focust nu eerst op het realiseren van 30 GW in 2040, als doelstelling die Nederland minimaal nodig heeft, en het kabinet onderzoekt wat nodig is om de ambitie van 40 GW te realiseren. De benodigde alternatieve ruimte wordt op basis van een integrale afweging aangewezen in het volgende Programma Noordzee 2028-2033, dat het Rijk eind 2027 zal vaststellen.
ID	**1131**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een zorgvuldige ruimtelijke afweging bij aanlanding en netuitbreiding. Zij pleiten voor betere bescherming van de leefomgeving, natuur, landbouw en landschappelijke inpassing. Ook wordt verzocht om de ruimtelijke claims op land voor de energie vanuit windparken op zee concreter en inzichtelijker te maken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt nader ingegaan op het strategisch sturen op locaties waar het aanbod wordt vergroot en waar nieuwe grote energievragers worden gesitueerd, om zo vraag en aanbod bij elkaar te brengen. In het kader van het Programma Verbindingen Aanlanding Wind op Zee (VAWOZ) is – in nauwe samenspraak met de omgeving – onderzocht hoe de energie van, nog te bouwen, windparken op zee aan land kan worden gebracht voor de periode na afronding van de aanlandingen uit de Routekaart Windenergie op zee van 21 GW. Het Programma VAWOZ geeft daarnaast een doorkijk naar wat nodig is voor 2050 indien toekomstige besluitvorming resulteert in verdere uitbreiding van windenergie op zee na 2040. Bij de keuze van tracés en aanlandlocaties wordt rekening gehouden met het ruimtelijk effect op zee en land, met het bestaande net, milieu en de leefomgeving.
ID	**1132**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om diepe aanlandingen van windenergie op zee beter te onderzoeken. Zij stellen dat potentiële binnenlandse locaties tijdig moeten worden meegenomen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt ingezet op aanlanding van windenergie op zee bij industrieclusters, waarbij het kabinet ook kijkt naar mogelijke binnenlandse locaties voor diepe aanlandingen. Bij de locatiekeuzes voor aanlandingslocaties wordt een bredere ruimtelijke afweging gemaakt, waarbij ook de indirecte ruimtelijk-economische effecten worden afgewogen. Per brief van 9 juli 2026 is de Kamer geïnformeerd over de voortgang van de energietransitie (Tweede kamer, vergaderjaar 2025-2026, 29023, nr. 721). In deze brief wordt ook ingegaan op diepe aanlandingen. Omdat het aantal geschikte locaties aan de kust beperkt is en de windenergie ook op andere plekken in het land nodig is, is onderzocht of aansluiting dieper landinwaarts mogelijk is. Deze nieuwe landinwaartse vorm van aanlanden bevindt zich met deze voorverkenning in een vroege fase van onderzoek. Om daadwerkelijk tot realisatie van diepe aanlandingen te komen is nader onderzoek nodig. In het kader van het Programma Energie Hoofdstructuur (PEH II) wordt, op basis van de resultaten van de voorverkenning, onderzocht hoeveel diepe aanlandingen nodig zijn en waar deze kunnen plaatsvinden. Ook onderzoekt dit programma of een gelijkstroom schakelstation aan het Nederlandse energiesysteem toegevoegd moet worden. Bij dit onderzoek worden niet alleen de aanlandingen van windenergie van zee betrokken, maar ook alle andere bronnen van energie. Zo ontstaat een integraal beeld hoe vraag en aanbod van energie het beste op elkaar afgestemd kunnen worden. De resultaten van dit onderzoek worden in het eerste kwartaal van 2027 verwacht. Op basis van deze resultaten worden de hoofdlijnen van het PEH II geschetst.

2.6.6 Recreatie en toerisme

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**420**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om recreatie, toerisme, watersportbedrijven en jachthavens te erkennen als nationale ruimtelijke functies.
Antwoord	De Nota Ruimte kent geen ‘nationale ruimtelijke functies’ en deze worden als zodanig dan ook niet opgenomen. Wel is er in de Nota Ruimte meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij de ruimtelijke functie daarvan en de bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving wel worden erkend. Daarbij wordt echter geen onderscheid gemaakt naar afzonderlijke of specifieke recreatieve functies zoals watersport of jachthavens.
ID	**421**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken het Rijk om het werk van de Nationale Raad voor Recreatie en Toerisme en van het Nederland Bureau voor Toerisme en Congressen in dit kader te blijven ondersteunen.
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt meer aandacht besteed aan de functie van recreatie en toerisme. Het ondersteunen van bestaande organisaties en initiatieven is geen onderdeel van de (uitvoering van) Nota Ruimte. Het belang van deze organisaties en initiatieven wordt onderkend en blijkt uit de reeds bestaande ondersteuning daarvan door het Rijk.
ID	**422**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat cultuur, recreatie en evenementen volwaardige ruimtelijke functies zijn. Zij vragen om deze functies expliciet te benoemen en ruimtelijk te reserveren in beleid en gebiedsontwikkeling.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte komen geen ruimtelijke reserveringen in gebiedsontwikkelingen voor cultuur, recreatie en evenementen. Dit is vaak gebiedsgerichte uitwerking welke onder de verantwoordelijkheid van gemeenten valt. Wel is er in de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij de ruimtelijke functie daarvan en de bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving worden erkend en expliciet worden benoemd.
ID	**423**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om sportvisserij en watergebonden recreatie expliciet mee te nemen bij ontwikkelingen rond water, openbare ruimte en nieuwe wijken.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat recreatie een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. Daarbij wordt echter geen onderscheid gemaakt naar afzonderlijke of specifieke recreatieve functies zoals sportvisserij of watergebonden recreatie.
ID	**424**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat recreatie en toerisme onvoldoende structureel zijn verankerd in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor erkenning als volwaardige ruimtelijke, maatschappelijke en economische functie.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. De ruimtelijke, maatschappelijke en economische functie van recreatie en toerisme wordt erkend.
ID	**425**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat recreatieruimte moet meegroeien met woningbouw, verstedelijking en gebiedsontwikkeling. Zij verzoeken om recreatie ruimtelijk te koppelen aan wonen, groen, landschap en andere transitieopgaven.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes.
ID	**426**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om recreatieve netwerken en voorzieningen als ruimtelijke basisvoorziening te borgen. Zij pleiten voor betere toegankelijkheid van routes, oevers (voor sportvissen), zwemwater en recreatieve verbindingen. Ook voor mensen met een fysieke beperking.
Antwoord	In de Nota Ruimte is ook meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. In de Nota Ruimte staat dat wanneer recreatieve kwaliteit pas in een latere fase wordt toegevoegd, het risico ontstaat dat recreatieve functies versnipperd of onvoldoende toegankelijk blijven. Door recreatie niet uitsluitend te benaderen als vrijetijdsvoorziening, maar als onderdeel van ruimtelijke kwaliteit, kunnen investeringen effectiever worden ingezet en kunnen meerdere maatschappelijke doelen gelijktijdig worden ondersteund. Zo ontstaat een leefomgeving die niet alleen functioneel en efficiënt is ingericht, maar ook uitnodigt tot gebruik, ontmoeting, beweging en verblijf. Daarmee wordt recreatie een vanzelfsprekend onderdeel van complete en prettige leefomgevingen. Ook wordt in de Nota Ruimte expliciet aangegeven dat toegankelijke en bereikbare recreatieve voorzieningen en routes lopen en fietsen stimuleren, de verbondenheid tussen gebieden versterken en het mogelijk maken om ontspanning dicht bij huis te vinden.
ID	**427**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat groeiende recreatie- en toerismedruk ruimtelijke sturing vraagt. Zij pleiten voor spreiding, bestemmingsmanagement en aandacht voor de draagkracht van gebieden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. De Nota Ruimte besteedt ook aandacht aan de druk die recreatie en toerisme kan meebrengen op natuur, landschap en water. Bestemmingsmanagement en spreiding is echter geen onderdeel van de scope van de Nota Ruimte.
ID	**428**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat recreatie beter in balans moet worden gebracht met natuur, landschap en water. Zij vragen om recreatie niet alleen als drukfactor te zien, maar ook als bijdrage aan draagvlak en gebiedskwaliteit.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. De Nota Ruimte besteedt aandacht aan de druk die recreatie en toerisme met zich mee kan brengen, maar schetst op verschillende plekken juist ook de kansen die recreatie en toerisme kan bieden, zowel als onderdeel van ruimtelijke kwaliteit maar ook aan de economische ontwikkeling van een regio.
ID	**429**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de toeristisch-recreatieve sector meer is dan extensieve recreatie. Zij vragen om ontwikkelruimte voor recreatiebedrijven, jachthavens, vakantieparken en watergebonden voorzieningen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. In de Nota Ruimte wordt hiervoor geen concrete 'ontwikkelruimte' aangewezen, dit is voor veel van de thema's onderdeel van de gebiedsgerichte uitwerking.
ID	**430**
Samenvattende vraag	De indieners stellen de huidige netcongestie en vergunningverlening de opgave van verduurzaming van recreatie en evenementen in de weg staat. Zij vragen om aandacht voor energie-infrastructuur, vergunningverlening en watergebruik.
Antwoord	Netcongestie en vergunningverlening zijn knelpunten voor alle functies, niet alleen voor recreatie en evenementen. Netcongestie is een grote en complexe opgave en wordt in de Nota Ruimte geadresseerd in relatie tot veel andere functies.
ID	**431**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat sportvoorzieningen ook een bovenlokale functie hebben. Zij vragen om regionale en landelijke sportinfrastructuur mee te nemen in gebiedsontwikkeling.
Antwoord	Er komt geen 'nationale sportinfrastructuur'. Wel komt er in het deel 'complete en prettige leefomgevingen', conform een motie van Kamerlid Zalinyan, meer aandacht voor de lokale ruimte voor sport en bewegen.
ID	**432**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor structurele aandacht voor recreatie en vrijetijd bij woningbouw en gebiedsontwikkeling. Zij vragen om ruimte voor recreatieve voorzieningen en netwerken als onderdeel van leefomgevingskwaliteit.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. In de Nota Ruimte staat dat de ontwikkeling van wonen, werken en bereikbaarheid hand in hand moet gaan met het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving via onder andere ruimte voor recreatie, groen in en om de stad, aanpak van het bestaand bebouwd gebied en klimaatadaptatie. Dat is geen luxe, maar noodzaak.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**433**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om toerisme en recreatie als volwaardige ruimtegebruiker te erkennen. Zij stellen dat dit kansen biedt voor integrale gebiedsontwikkeling in samenhang met andere ruimtelijke transities.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. In de Nota Ruimte is ook opgenomen dat het meenemen van recreatie kansen biedt om ruimtelijke opgaven slimmer met elkaar te verbinden. Recreatie hoeft niet als een afzonderlijke functie te worden benaderd, maar kan juist geïntegreerd worden in andere ruimtelijke ontwikkelingen en functies.
ID	**434**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken sportief fietsen in de Nota Ruimte te verankeren, een nationaal kader en ontwikkelkwader MTB en gravel voor fietsen in natuurgebieden te ontwikkelen, en het opnemen van sportief wegfietsen te benoemen als nationale mobiliteitsopgave.
Antwoord	In de Nota Ruimte is meer aandacht gekomen voor recreatie en toerisme waarbij expliciet wordt gemaakt dat dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt uit van een gezonde, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving en dat bij het plannen van nieuwe verstedelijking het van belang is om recreatie vanaf het begin integraal mee te nemen in de afwegingen en ontwerpkeuzes. In de Nota Ruimte wordt expliciet aangegeven dat toegankelijke en bereikbare recreatieve voorzieningen en routes, lopen en fietsen stimuleren, de verbondenheid tussen gebieden versterken en het mogelijk maken om ontspanning dicht bij huis te vinden. In de Nota Ruimte wordt geen kader ontwikkelt voor specifieke recreatieve functies of routes ook wordt sportief fietsen niet als nationale mobiliteitsopgave benoemd.

2.7 Uitvoering

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond deel III – Uitvoering.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1250**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe rijksregie wordt ingevuld. Zij vragen om duidelijkheid over rollen en bevoegdheden en de samenhang tot provincies, gemeenten en regio's.
Antwoord	In deel III van de Nota Ruimte staat de sturingsstrategie voor de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte beschreven. Rijksregie zit enerzijds reeds in de Nota Ruimte. Door sturende, integrale keuzes te maken voor de fysieke leefomgeving, op verschillende schaalniveaus, herneemt het Rijk de regie en presenteert het een nationaal kader voor de ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving. In de doorwerking en uitvoering is er de keuze of het Rijk zelf de vervolgstappen vormgeeft, of dit in een interbestuurlijke samenwerking doet. Vanuit het subsidiariteitsbeginsel zal er veelal worden gekozen voor interbestuurlijke samenwerking daar waar het de taken en bevoegdheden van medeoverheden betreft. Dit beginsel schept duidelijkheid over rollen en bevoegdheden. Het is echter ook mogelijk dat het Rijk hiervoor sturender juridisch instrumentarium inzet, zoals een instructieregel. De nadere keuzes hierover worden in de uitvoeringsstrategie gemaakt.
ID	**1251**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om gezamenlijke rijksregie op grondbeleid en publieke gronden in geval van functiewijziging.
Antwoord	Met grondinstrumentarium en grondbeleid kan het Rijk regie voeren op gronden. Als de juiste gronden niet beschikbaar komen, kan ook aan vele plannen en projecten geen uitvoering worden gegeven. Dit staat ook beschreven in deel III van de Nota Ruimte. Door middel van het voorkeursrecht kan de minister van VRO een (nationaal) voorkeursrecht vestigen (recht van eerste koop) om zo de regierol van de overheid voor gebiedsontwikkeling te behouden en eventuele prijsopdrijving van grond te voorkomen. Ook een grondbank kan hier invulling aan geven. Dit is geen juridisch instrument, maar een faciliteit. Momenteel wordt reeds gebruikgemaakt van de Nationale Grondbank (NGB) voor het landelijk gebied, die is opgericht om 1) boeren die meedoen aan beëindigingsregelingen van LVVN en hun grond willen verkopen te faciliteren door een aanbod te doen en 2) te dienen als een aanvulling op het provinciaal grondinstrumentarium om landbouw- en natuurdoelen te realiseren. Daarnaast wordt gewerkt aan een landelijke grondbank, die is gericht op ruilgronden en zo kan helpen om op grote schaal schuifruimte te realiseren. Hiermee kunnen bijvoorbeeld vaker en sneller alternatieve gronden worden aangeboden aan agrariërs als op de gronden waar zij op dat moment boeren een functieverandering is voorzien, maar zij hun bedrijf wel voort willen zetten. Het creëren van deze schuifruimte zorgt ervoor dat er tijdige en voldoende beschikbaarheid van grond komt, wat een belangrijke factor is om de grote ruimtelijke opgaven rondom woningbouw, energietransitie, defensie en infrastructuur sneller en goedkoper te kunnen realiseren. Over de oprichting van een dergelijke landelijke grondbank heeft nog geen definitieve besluitvorming plaatsgevonden. Wel is besloten om de kaders hiervoor uit te gaan werken. Zoals daarnaast aangekondigd in de verschillende Kamerbrieven over het grondbeleid in 2023 (Kamerstuk 27 581, nr. 164) en 2025 (Kamerstuk 34 682, nr. 230) en de brief van 26 oktober 2026 over de voortgang en maatregelen voor de modernisering van het grondbeleid, zet dit kabinet zich in om gemeenten te helpen met zowel actief als faciliterend grondbeleid en bijbehorend instrumentarium. De komende tijd worden de instrumenten en producten, zoals een handreiking en voorbeeld model, zoals aangekondigd verder vormgegeven.
ID	**1253**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat besluitvorming uitsluitend moet plaatsvinden via democratisch gekozen organen. Zij wijzen het gebruik van niet-democratisch gelegitimeerde structuren af.
Antwoord	De samenwerking in NOVEX en andere interbestuurlijke trajecten verandert de wettelijke taken en bevoegdheden van Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen niet. Bestuurlijke afspraken ondersteunen de gezamenlijke uitvoering, maar zijn geen alternatief voor wettelijke bevoegdheden en juridisch bindende besluiten. De formele besluitvorming blijft plaatsvinden door het daarvoor bevoegde, democratisch gelegitimeerde bestuursorgaan binnen de kaders van de Omgevingswet.
ID	**1254**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de belangen van dieren te benoemen bij nationale ruimtelijke belangen.
Antwoord	De nationale belangen zien toe op de kwaliteit van de fysieke leefomgeving en het beschermen en benutten daarvan. Belangen van dieren (of mensen) passen niet binnen die scope, maar worden natuurlijk wel ondersteund door een goede kwaliteit van de fysieke leefomgeving. Zo zorgen de nationale belangen 'klimaatbestendig en klimaatneutraal in 2050', 'Waterveiligheid, goede waterkwaliteit, beschikbaarheid van zoetwater en voldoende drinkwater' en 'Vitale natuur en biodiversiteit' voor leefomgeving waarin dieren (en mensen) kunnen floreren.
ID	**1255**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat internationale samenwerking bij wateroverlast en zoetwaterbeschikbaarheid goed moet worden verankerd in de uitvoering. Zij vragen welke rol internationale riviercommissies daarbij hebben.
Antwoord	Het belang van internationale samenwerking bij wateroverlast en zoetwaterbeschikbaarheid wordt herkend. Door klimaatverandering neemt de noodzaak van een sterke Europese samenwerking verder toe. Nederland is al lang actief om in Europees verband afspraken te maken en zet daarbij vooral in op afspraken binnen de riviercommissies. Onder meer binnen de Internationale Commissie ter bescherming van de Rijn (ICBR) en de Internationale Maascommissie (IMC). Deze Rijn- en Maascommissies gaan o.a. over waterkwaliteit en waterkwantiteit. De afspraken zijn vastgelegd in verdragen. Doel van de verdragen is het bereiken van een duurzaam en integraal waterbeheer van de internationale stroomgebieden. Omdat de Nota Ruimte het zelfbindend Rijkskader is voor de fysieke leefomgeving, zal de uitwerking plaatsvinden bijvoorbeeld in het Nationaal Waterprogramma (NWP) '28-'33 en in de Internationale Riviercommissies zelf.
ID	**1256**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de mobiliteitsopgave afhankelijk is van investeringen in het Duitse netwerk. Zij vragen om overleg en afspraken met Duitse overheden.
Antwoord	Voor een goede grensoverschrijdende mobiliteit zijn Nederland en Duitsland mede afhankelijk van investeringen en ontwikkelingen aan weerszijden van de grens. Het is daarom belangrijk om hierover in overleg te blijven met de Duitse overheden. Bestaande overlegstructuren worden hiervoor zo goed mogelijk benut.
ID	**1257**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grensoverschrijdende ruimtelijk-economische ontwikkelingen beter moeten worden meegenomen in de uitwerking van de Nota Ruimte. Zij pleiten voor afstemming met buurlanden en ruimte voor maatwerk in de uitvoering.
Antwoord	Grensoverschrijdende ruimtelijk-economische ontwikkelingen worden via bestaande samenwerkingsstructuren met de buurlanden afgestemd, zoals ook staat beschreven in deel III van de Nota Ruimte. Met Duitsland gebeurt dit onder meer via de Nederlands-Duitse Ruimtelijke Ordeningscommissie, waarin ruimtelijke plannen rond onder andere infrastructuur, energie en stedelijke ontwikkeling worden afgestemd. Met Vlaanderen bestaat een grens-governance-structuur waarin ook decentrale overheden knelpunten en kansen kunnen agenderen. Deze samenwerking biedt ruimte voor gebiedsgericht maatwerk in grensregio's.
ID	**1258**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om opnieuw te worden betrokken bij vervolgplannen wanneer grensoverschrijdende effecten niet kunnen worden uitgesloten.
Antwoord	Zoals beschreven in hoofdstuk 12 van de Nota Ruimte, zijn er goede samenwerkingsverbanden met onze buurlanden. Deze zullen worden blijven benut voor afstemming over ruimtelijke ontwikkelingen met grensoverschrijdende effecten.
ID	**1259**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat verzoeken aan gemeenten en regio's helder en uitvoerbaar moeten zijn. Zij geven aan dat regionale afstemming tijd, draagvlak en ondersteuning vraagt. Ook vragen ze om heldere afspraken over rollen en verantwoordelijkheden tussen Rijk, regio en gemeenten en aandacht voor regellichte oplossingen en ondersteuning vanuit het Rijk.
Antwoord	Het wordt onderschreven dat uitvragen helder en uitvoerbaar moeten zijn. Dit begint bij een helder nationaal kader voor de fysieke leefomgeving, de Nota Ruimte. De rollen en verantwoordelijkheden tussen Rijk en medeoverheden volgt uit de Omgevingswet, maar kan in een regio of gebied ook met maatwerk worden ingevuld. De acties voor doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte zullen volgen in de uitvoeringsstrategie, waarbij uitvoerbaarheid door medeoverheden van groot belang is.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1260**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om gebiedsgerichte samenwerking verder uit te werken. Zij pleiten voor concrete, wederkerige afspraken in NOVEX-gebieden en ruimtelijke arrangementen.
Antwoord	De gebiedsgerichte samenwerking is onderdeel van de NOVEX. In de NOVEX-gebieden werken Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen op basis van gelijkwaardigheid aan een gezamenlijk ontwikkelperspectief en een uitvoeringsagenda met concrete afspraken over maatregelen, fasering, verantwoordelijkheden en uitvoering. In het NOVEX-provinciespoor maken Rijk en provincies wederkerige bestuurlijke afspraken in ruimtelijke arrangementen, die periodiek worden geactualiseerd en doorwerken in zowel rijks- als provinciaal beleid.
ID	**1262**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om verduidelijking van de verhouding tussen nationale sturing en decentrale afwegingsruimte. Zij stellen dat regionale en lokale autonomie voldoende geborgd moet blijven.
Antwoord	De Nota Ruimte, de nationale omgevingsvisie, is zelfbindend voor het Rijk en richtinggevend voor medeoverheden. Via de sturingsstrategie 'rijksregie en interbestuurlijke samenwerking', die in deel III van de Nota Ruimte is toegevoegd, wordt gezorgd voor doorwerking. Voor doorwerking naar decentraal beleid kan het Rijk gebruikmaken van juridisch rijksinstrumentarium of interbestuurlijke samenwerking en afspraken. In de uitvoeringsstrategie wordt deze sturingsstrategie toegepast om concrete acties te formuleren. Regionale en lokale autonomie blijven hierbij geborgd en zijn belangrijk om ontwikkelingen goed aan te laten sluiten op de lokale omstandigheden. De Omgevingswet, en het daaruit volgende subsidiariteitsbeginsel, gelden onverkort. In een interbestuurlijke samenwerking wordt het nationale en decentrale omgevingsbeleid op elkaar afgestemd.
ID	**1263**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om lokale en regionale overheden tijdig te betrekken bij ruimtelijke keuzes van het Rijk. Zij stellen dat gebiedskennis nodig is voor uitvoerbare en gedragen besluiten.
Antwoord	Het Rijk betrekt provincies, gemeenten en waterschappen vroegtijdig bij de uitwerking en uitvoering van ruimtelijke keuzes. Veel keuzes kunnen en moeten juist op regionaal of provinciaal niveau worden gemaakt, omdat daar sectorale opgaven kunnen worden verbonden met gebiedskennis en specifieke kenmerken. In hoofdstuk 11 en in deel III van de Nota Ruimte staat dit toegelicht.
ID	**1264**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor langjarige samenwerking met voldoende financiering. Zij vragen om ontschotte middelen en ruimte voor gebiedseigen oplossingen.
Antwoord	In de uitvoeringsstrategie zal een overzicht worden opgenomen van de middelen die het Rijk op de verschillende departementale begrotingen beschikbaar heeft voor de fysieke leefomgeving en die bedoeld zijn voor opgaven die in lijn zijn met de Nota Ruimte, zoals het versterken van de infrastructuur, het bouwen van huizen en een toekomstbestendige landbouw. In de uitvoeringsstrategie wordt ook een werkwijze opgenomen om, waar mogelijk en passend, deze middelen gericht en in samenhang in te zetten, mede ten behoeve van gebiedsgerichte financiering. De regionale investeringsagenda's (RIA's) uit de NOVEX-gebieden samenwerking worden hierbij benut doordat zij dienen als input voor toekomstige investeringsbesluiten en het stroomlijnen van de inzet van betrokken overheden. Daarnaast wordt er gewerkt aan een nieuwe rijksbrede investeringslogica voor langetermijninvesteringen, met als uitgangspunten langetermijnperspectief, rechtvaardigheid, voorspelbaarheid en continuïteit, en meervoudig doelbereik.
ID	**1265**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat zij de samenwerking met het Rijk willen voortzetten en versterken. Zij stellen dat regionale kwaliteiten en bestaande samenwerkingsverbanden daarbij beter benut kunnen worden.
Antwoord	Gebiedskenmerken centraal is een van de drie leidende principes van de Nota Ruimte. In deel III van de Nota Ruimte staat beschreven dat de fysieke leefomgeving een gedeelde verantwoordelijkheid van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk is. Een samenspel tussen overheden (en ook marktpartijen en samenleving) is essentieel om samenhang aan te brengen in de aanpak van opgaven en de inzet van instrumenten en middelen. Op dit moment werken Rijk en andere overheden binnen verschillende sectorale en integrale gebiedsprocessen samen. Deze processen zijn onmisbaar voor de realisatie van de grote opgaven in de fysieke leefomgeving. In de praktijk zien we dat deze samenwerking en afstemming op veel terreinen en via verschillende van samenwerkingsverbanden vanzelfsprekend is en hiermee aangesloten wordt op gebiedskenmerken en bestaande ruimtelijke kwaliteiten. Het programma NOVEX gaat specifiek uit van regionale context en benutten van kansen die zich van onderop voordoen. In hoofdstuk 11 van de Nota Ruimte wordt de samenwerking per landsdeel nader toegelicht.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1266**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om sectorale opgaven samen met regio's en gemeenten uit te werken. Zij noemen daarbij samenwerking rond energie, economie, wonen, mobiliteit en de bestaande bebouwde omgeving, en vragen daarbij om een actieve rol van de Rijksoverheid.
Antwoord	De fysieke leefomgeving is een gedeelde verantwoordelijkheid van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk. Dit betekent dat samenwerking tussen Rijk en medeoverheden van belang is om te zorgen dat keuzes regionaal en lokaal goed uitwerken. Op de thema's van energie, economie, wonen, mobiliteit en de bestaande bebouwde omgeving worden in verschillende nationale programma's doelen, keuzes en acties geformuleerd waarover actieve afstemming plaatsvindt met de medeoverheden. Deze programma's maken veelal gebruik van hun eigen overlegstructuren. Hierbij worden de inhoudelijke expertise, uitvoeringskennis en netwerken van zowel het Rijk als de medeoverheden benut voor verdere uitwerking.
ID	**1267**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betere kennisuitwisseling en interdepartementale afstemming. Zij stellen dat samenwerking tussen overheden en domeinen nodig is voor een uitvoerbare Nota Ruimte.
Antwoord	Het Rijk onderschrijft dat een uitvoerbaar ruimtelijk beleid samenwerking tussen overheden, uitvoeringsdiensten en beleidsdomeinen vereist. Voor zowel interdepartementale als interbestuurlijke afstemming is een governance om beleid en programma's voor de fysieke leefomgeving met elkaar af te stemmen. In deel III van de Nota Ruimte wordt dit beschreven. Hiernaast wordt interdepartementaal en met rijksuitvoeringsdiensten samengewerkt om kennis en innovaties met elkaar te delen. Via verschillende gebiedsgerichte interbestuurlijke programma's (bijv. NPVR, NPLV of NOVEX) wordt interbestuurlijk samenwerkt om kennis en ruimtelijk beleid op elkaar af te stemmen.
ID	**1268**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om bestaande regionale samenwerking en lokale initiatieven beter te benutten. Zij stellen dat maatschappelijke betrokkenheid kan bijdragen aan uitvoerbare ruimtelijke oplossingen.
Antwoord	De kwaliteit van de fysieke leefomgeving wordt mede bepaald door initiatieven in de samenleving. Het is daarom van belang dat overheden ruimte laten voor privaat initiatief en een participatieve aanpak toepassen. Daarbij wordt het belang van vroegtijdige en betekenisvolle burgerparticipatie en van lokale initiatieven bij de inrichting van de fysieke leefomgeving erkend, in lijn met de uitgangspunten van de Omgevingswet. Gebiedsgerichte en interbestuurlijke samenwerkingen worden gebruikt benut om afstemming tussen omgevingsbeleid en om lokale initiatieven te benutten. In de praktijk zien we dat deze samenwerking en afstemming op veel terreinen en via verschillende van samenwerkingsverbanden vanzelfsprekend is en hiermee aangesloten wordt bij specifieke gebiedskenmerken en de uitvoeringspraktijk.
ID	**1269**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betere afstemming tussen nationaal en provinciaal beleid. Zij stellen dat duidelijke kaders nodig zijn om inconsistentie en uitvoeringsproblemen te voorkomen en pleiten voor eenduidigheid.
Antwoord	De Nota Ruimte is zelfbindend voor het Rijk en richtinggevend voor medeoverheden. Afstemming vindt plaats via de doorlopende strategische dialoog van NOVEX-provincies, waarin nationale en provinciale keuzes vroegtijdig op elkaar worden afgestemd en spanningen inzichtelijk worden gemaakt. Ruimtelijke arrangementen bevatten wederkerige afspraken die doorwerken in rijks- en provinciaal beleid en periodiek worden geactualiseerd.
ID	**1270**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om regionale ontwikkelstrategieën beter te verankeren in de Nota Ruimte. Zij pleiten voor samenwerking met de regio bij de verdere uitwerking van deze agenda's en benadrukken het belang om de diverse ruimtelijke trajecten bij elkaar te brengen.
Antwoord	Bij het opstellen van de Nota Ruimte en de integrale keuzes is gebruik gemaakt van gebiedsgerichte input zoals de Ontwikkelperspectieven uit de NOVEX-gebieden. Het versnellen van uitvoering van de Nota Ruimte is een van de doelstellingen van het programma NOVEX. Voor de fysieke leefomgeving is het van belang om verantwoordelijkheden richting realisatie en uitvoering te specificeren en hierover afspraken te maken. Afstemming in de regio, bijvoorbeeld via gebiedsprogramma's, kan helpen om coördinatie tussen partijen te verbeteren en uitvoeringskracht te versterken. In hoofdstuk 11 staat de landsdelige integratie van de keuzes uit de Nota Ruimte beschreven. De NOVEX-aanpak staat centraal bij een integrale, gebiedsgerichte uitwerking van de keuzes uit de Nota Ruimte.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1272**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat gemeenten beter in staat moeten worden gesteld om integrale keuzes te maken en uit te voeren. Zij pleiten voor interbestuurlijk maatwerk, gezamenlijke uitvoering en monitoring, en voldoende middelen en beleidsvrijheid.
Antwoord	Op gemeentelijk niveau komen veel opgaven in de fysieke leefomgeving concreet samen. Het is daarom van belang dat gemeenten in staat zijn om binnen hun taken en bevoegdheden hier adequaat op te kunnen handelen. De Nota Ruimte beschrijft dat de fysieke leefomgeving een gedeelde verantwoordelijkheid is van alle overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers. In het huidige (wettelijke) stelsel is voldoende ruimte voor maatwerk, gezamenlijke uitvoering en monitoring. Bovendien wordt binnen het programma NOVEX en binnen de meer thematische programma's van het Rijk goed samengewerkt met gemeenten en de andere overheidslagen.
ID	**1273**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een duidelijke rolverdeling tussen Rijk, regio, provincies en gemeenten. Zij pleiten voor stevige regionale samenwerking, heldere rijkssturing en een uitvoeringsagenda met keuzes, instrumenten en investeringen.
Antwoord	Vanuit de Omgevingswet volgen de taken en bevoegdheden van de verschillende overheidslagen. Gemeenten en waterschappen voeren hun eigen taken en bevoegdheden uit, provincies grijpen in als het decentrale beleid niet effectief is en het Rijk voert regie op nationale belangen en kaders. Dit geldt onverkort voor de uitvoering van de Nota Ruimte en staat beschreven in deel III van de Nota Ruimte. In deel III staat ook de sturingsstrategie 'rijksregie en interbestuurlijke samenwerking' omschreven. Het Rijk stuurt door middel van de Nota Ruimte, met keuzes voor de fysieke leefomgeving in heel Nederland. Met de NOVEX-aanpak is sprake van een stevige regionale samenwerking. In de uitvoeringsstrategie bij de Nota Ruimte komen concrete acties te staan om de doorwerking en uitvoering vorm te geven, waarbij het passende instrumentarium wordt ingezet. Voor het financieren van de opgaven die volgen uit de Nota Ruimte wordt uitgegaan van bestaande middelen op de departementale begrotingen.
ID	**1274**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de uitvoering van de Nota Ruimte meer rijksbrede en integrale samenwerking tussen ministeries vraagt.
Antwoord	In deel III van de Nota Ruimte wordt de sturingsstrategie voor doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte beschreven, waarin duidelijk wordt dat alle betrokken ministeries hierin hun verantwoordelijkheid hebben. De programma's van de verschillende ministeries zullen worden benut voor de doorwerking en uitvoering. Hierbij zien we een hoge mate van samenwerking tussen ministeries, ook ingegeven vanuit het feit dat een integrale benadering nodig is om verder te komen op de sectorale opgaven. De minister van VRO heeft hierbij zo nodig een coördinerende rol en ziet toe op het bewaken van de integraliteit. Voor de uitvoeringsstrategie werken ook alle betrokken ministeries mee aan het uitwerken van de benodigde acties voor doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte. En met de uitvoeringsstrategie zal de integraliteit van de keuzes uit de Nota Ruimte worden verder gebracht richting de uitvoering.
ID	**1275**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om NOVEX De Peel te benutten voor een brede en integrale gebiedsgerichte aanpak. Zij pleiten voor het maken van ruimtelijke keuzes en blijvende ondersteuning met (financiële) middelen, kennis en experimenteerruimte.
Antwoord	De NOVEX-gebieden, waaronder in het NOVEX-gebied de Peel, worden benut om nationale en regionale opgaven, keuzes en kansen in kaart te brengen en te benutten. De insteek is gebiedsgericht en integraal omdat in deze gebieden de verschillende ruimtelijke opgaven stapelen. In NOVEX-verband wordt afstemming en samenwerking georganiseerd tussen bestuurslagen en maatschappelijke partners om prioriteiten te stellen, afspraken te maken en uitvoering voor te bereiden. De NOVEX-gebieden worden ondersteund met procesmiddelen, kennis en capaciteit om te zorgen voor goed afgestemd omgevingsbeleid en voor het stroomlijnen van de inzet van betrokken partijen om uitvoering te versnellen.
ID	**1276**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om specifieke regio's duidelijker te positioneren binnen de ruimtelijke hoofdstructuur en het NOVEX-beleid. Zij vragen om dit te concretiseren in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. Zij vragen om erkenning van hun rol in de uitvoering van nationale ruimtelijke opgaven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De regio's zijn belangrijk voor de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte. In hoofdstuk 11 wordt de NOVEX-aanpak beschreven en worden de verschillende gebiedsgerichte samenwerkingen per landsdeel beschreven. In hoofdstuk 13 van de Nota Ruimte wordt laten zien met welke sturingsstrategie de vervolgstappen voor doorwerking en uitvoering worden gemaakt. Interbestuurlijke samenwerking, ook in de (NOVEX-)regio's, is daarin van groot belang. In de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte zullen de acties beschreven worden om de keuzes uit de Nota Ruimte te realiseren. Hierbij wordt aangegeven welke rol specifieke interbestuurlijke samenwerking hierin speelt.
ID	**1277**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een sturingsfilosofie en duidelijke Rijksregie in relatie tot medeoverheden en een heldere rolverdeling binnen NOVEX-samenwerkingen. Zij stellen dat regionale uitvoeringsagenda's, afspraken, middelen en kennis nodig zijn om nationale ruimtelijke opgaven uitvoerbaar te maken.
Antwoord	In hoofdstuk 13 van de Nota Ruimte staat omschreven met welke sturingsstrategie de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte worden vormgegeven. De basis zijn de integrale keuzes in de Nota Ruimte. Vanuit de verantwoordelijkheden van de overheidslagen en vanuit de verantwoordelijkheden van de ministeries wordt gekozen voor ofwel Rijksregie, ofwel interbestuurlijke samenwerking. Vanuit daar wordt passend instrumentarium ingezet. Het kan ook zijn dat het Rijk niet kan of wil sturen op de doorwerking en uitvoering. In dat geval wordt er uitgegaan van decentrale uitwerking door medeoverheden. In algemene zin geldt dat de fysieke leefomgeving een gedeelde verantwoordelijkheid van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk is. Een samenspel tussen overheden (en ook marktpartijen en samenleving) is essentieel om samenhang aan te brengen in de aanpak van opgaven en de inzet van instrumenten en middelen. Op dit moment werken Rijk en andere overheden binnen verschillende sectorale en integrale gebiedsprocessen samen. Deze processen zijn onmisbaar voor de realisatie van de grote opgaven in de fysieke leefomgeving. De regierol van de Minister van VRO in ruimtelijke ordening wordt met de publicatie van de Nota Ruimte en in de gebiedsgerichte doorwerking via de NOVEX versterkt. In de nieuwe werkwijze NOVEX provincies is dit ook expliciet opgenomen. In de NOVEX-gebiedenaanpak wordt gewerkt met regionale uitvoeringsagenda's en investeringsagenda's.
ID	**1278**
Samenvattende vraag	De indieners vragen welke 21 NOVEX-gebieden momenteel concreet in beeld zijn.
Antwoord	Momenteel zijn er 16 NOVEX-gebieden (verstedelijking, haven- en industrie en landelijk). Het gaat om de volgende gebieden, inclusief het trekkende departement: Verstedelijking • Metropoolregio Amsterdam (VRO) • Utrecht-Amersfoort (VRO) • Zuidelijke Randstad (VRO) • Stedelijk Brabant (VRO) • Groningen-Assen (VRO) • Regio Zwolle (IenW) • Lelylijn (IenW) Haven- en industrie • Rotterdamse Haven (IenW) • Noordzeegebied (EZK) • North Sea Port District (KGG) • Groningen | Masterplan Zeehavens (BZK) • Zuid-Limburg (IenW) • Schiphol (IenW) Landelijk • Groene Hart (LVVN) • Arnhem Nijmegen Foodvalley (LVVN) • De Peel (LVVN)
ID	**1279**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om processen voor gebieden met verstedelijkingsstrategieën gelijk te trekken met die van NOVEX-gebieden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De NOVEX-gebieden zijn bestuurlijk vastgesteld en onderscheiden zich door een stapeling van ruimtelijke opgaven en daarmee samenhangende intensieve en doorlopende samenwerking tussen het Rijk en regionale partijen. Er wordt gewerkt met een vaste werkwijze van het gezamenlijk ontwikkelen van een ruimtelijke visie (Ontwikkelperspectief) naar het voorbereiden van uitvoering (uitvoeringsagenda en RIA). De NOVEX-verstedelijkingsgebieden onderscheiden zich doordat in deze gebieden het grootste deel van de nationale woningbouwopgave neerslaat. In de gebieden waar in samenwerking met het Rijk aan een verstedelijkingsstrategie wordt gewerkt is het aandeel van de nationale en regionale opgaven van een andere aard, waardoor er gekozen is voor een ander samenwerkingsproces. Het Rijk is voornemens ook langjarig met deze regio's op de verstedelijkingsopgave samen te werken.
ID	**1280**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om opvolging van bestaande afspraken en beter gebruik van aanwezige kennis in de NOVEX-gebieden om voortgang en realisatie te waarborgen.
Antwoord	In de NOVEX-gebieden wordt in gezamenlijk tussen Rijk en regio gewerkt aan drie samenhangende producten (Ontwikkelperspectief, Uitvoeringsagenda en Regionale Investeringsagenda). Door het gezamenlijk uitwerken van een ruimtelijke visie en het voorbereiden van uitvoering wordt intensief gebruik gemaakt van de aanwezige kennis. Deze producten vormen de basis voor strategische besluiten over de fysieke leefomgeving en het stroomlijnen van inzet van alle betrokken overheden. Alle partijen spreken af om de keuzes in deze producten door te laten werken in ieders Omgevingsbeleid en instrumentarium. Om deze inspanningsverplichting te waarborgen kunnen partijen elkaar aanspreken op opvolging van gemaakte afspraken.
ID	**1208**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om expliciete borging van afspraken uit ruimtelijke arrangementen en NOVEX-gebiedenin de Nota Ruimte. Zij vragen tevens om ondersteuning bij de ontwikkeling en financiering van interbestuurlijke regioprogramma's.
Antwoord	Het Rijk onderschrijft het belang van een goede samenhang tussen de Nota Ruimte en de afspraken die in het kader van NOVEX worden gemaakt. De ruimtelijke arrangementen en de Ontwikkelperspectieven uit de NOVEX-gebieden zijn benut bij het maken van de keuzes in de Nota Ruimte. Relevante ruimtelijke keuzes en afspraken uit deze trajecten worden, voor zover deze van nationaal belang zijn en passen bij het schaal- en abstractieniveau van de Nota Ruimte, betrokken bij de uitwerking en uitvoering van de Nota Ruimte. Interbestuurlijke regioprogramma's kunnen bijdragen aan de uitvoering van samenhangende ruimtelijke opgaven. Eventuele ondersteuning en financiering hiervan vindt plaats binnen de bestaande verantwoordelijkheden en via de daarvoor beschikbare programma's en middelen van Rijk en medeoverheden. De Nota Ruimte creëert hiervoor niet zelfstandig nieuwe financiële middelen.
ID	**1196**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat structurele en langjarige financiering noodzakelijk is om de ruimtelijke opgaven te realiseren. Zij pleiten voor stabiele middelen en investeringszekerheid.
Antwoord	Voor de uitvoering van de verschillende opgaven in de fysieke leefomgeving is stabiliteit in beleid, financiering en doorlopende samenwerking van belang. Het werken vanuit een langetermijnperspectief met stabiele en meerjarige investeringskoers zullen worden opgenomen als uitgangspunten voor investeringsbeslissingen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte. Voor uitvoering van de Nota Ruimte wordt uitgegaan van bestaande (en reeds geoormerkte) middelen op de verschillende departementale begrotingen. Zie ook het antwoord op vraag 635 voor extra inzichten over financiën.
ID	**1197**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een sterkere koppeling tussen woningbouw, economische ontwikkelingen en investeringen in mobiliteit en infrastructuur. Zij vragen om extra investeringen en financiële afspraken in infrastructuur en bereikbaarheid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Er is een sterke link tussen de investeringen in woningbouw, mobiliteit en infrastructuur. De afgelopen periode is er daarom via het programma Woningbouw en Mobiliteit geïnvesteerd (7,5 en 2,5 miljard euro) in de ontsluiting en bereikbaarheid van nieuwe woningbouwlocaties. Ook in de toekomst worden afspraken over investeringen in woningbouw en investeringen in mobiliteit en infrastructuur in samenhang beschouwd. Het kabinet erkent de noodzaak tot investeringen in infrastructuur en bereikbaarheid. Daarbij staan allereerst investeringen om onze bestaande infrastructuur op peil te houden bovenaan. Zo zorgen we ervoor dat ook de bereikbaarheid van woningen, werklocaties, en voorzieningen op peil blijft. Tegelijkertijd blijven ook investeringen in de verdere ontwikkeling van infrastructuur en het mobiliteitssysteem nodig om de bereikbaarheid van nieuwe woningen mogelijk te maken, economische groei te faciliteren en het verdienvermogen op peil te houden, nieuwe woningen te ontsluiten en onze weerbaarheid te verbeteren. Voor de ontwikkeling op lange termijn is in de Nota Ruimte een lijst met structuurversterkende infrastructuur opgenomen. Deze investeringen sluiten aan op de grote ontwikkelrichting, zoals onder andere geschetst in de VISTA-strategie. Hiernaast stellen we een uitvoeringsstrategie langjarige infra en woningbouw op met mogelijkheden om volgende investeringen in structuurversterkende infrastructuur te kunnen uitvoeren en bekostigen. Omdat nu investeringen in nieuwe infrastructuur onder druk staan vanwege de omvangrijke instandhoudingsopgave, zullen we de zwaardere belasting van de mobiliteitsnetwerken als gevolg van woningbouw moeten accepteren.
ID	**1198**
Samenvattende vraag	De indieners stellen datonderdelen van de huidige financieringssystematiek, zoals MKBA, tekortschieten en daterhierbijmeer aandachtmagzijn voor de regionale balans.
Antwoord	Een MKBA ondersteunt het Rijk bij het onderbouwen en afwegen van beleids- en investeringsopties. De bredere weging van maatschappelijke kosten en baten voor de lange termijn is een doorlopende activiteit van het Rijk. De onlangs vernieuwde 'werkwijzer MKBA bij het MIRT' bevat vaste regels voor het doen van een MKBA bij MIRT-projecten, waardoor voor projecten steeds op soortgelijke wijze belangrijke informatie voor het maken van beslissingen inzichtelijk wordt. Bij investeringsbeslissingen is er naast directe financiële effecten aandacht voor evenwichtige regionale ontwikkeling.
ID	**1199**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de omschrijving van de Regionale Investeringsagenda niet klopt en verzoeken om in de RIA's niet alleen opgaven te beschrijven, maar ook te programmeren, prioriteren en middelen gericht toe te wijzen
Antwoord	De omschrijving van de RIA is ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte aangescherpt in deel III van de Nota Ruimte. Een Regionale Investeringsagenda (RIA) is een nadere uitwerking van de uitvoeringsagenda van een NOVEX-gebied. De RIA zet de programmering van de ruimtelijke opgaven uit de uitvoeringsagenda om in een beeld van benodigde investeringen en mogelijke bekostiging daarvan, om invulling te kunnen geven aan de gecombineerde ruimtelijke opgaven. De RIA's zijn geen financiële afspraken. Het inzicht uit de RIA's geeft input voor nog te maken investeringsbeslissingen van betrokken partijen in de NOVEX-gebieden.
ID	**1201**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om de inzet van financiële middelen expliciet te koppelen aan de uitvoeringsagenda, met balans tussen nieuwe ontwikkelingen, herstructurering, verbetering en onderhoud van de bestaande voorraad en middelen voor het landelijk gebied.
Antwoord	In de Uitvoeringsstrategie Nota Ruimte zal de inzet van financiële middelen voor de fysieke leefomgeving worden beschreven. Voor de uitvoering van de Nota Ruimte wordt uitgegaan van de bestaande (en reeds geoormerkte) middelen op departementale begrotingen. De departementale begrotingssystematiek is hierin leidend.
ID	**1202**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat drinkwaterbedrijven en grondeigenaren tijdig moeten worden betrokken bij ruimtelijke planvorming.
Antwoord	Het Rijk deelt dat belanghebbende tijdig moeten worden betrokken bij ruimtelijke planvorming, dat geldt niet alleen voor drinkwaterbedrijven en grondeigenaren, maar voor alle belanghebbenden. In de Omgevingswet zijn hier goede procedures voor ingericht.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1210**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het beter mogelijk maken van meervoudig ruimtegebruik. Zij vragen om aanpassing van regels en inzet van instrumentarium en financiering om stapeling van functies te realiseren, bijvoorbeeld met flexibele omgevingsplannen die meer ruimte bieden voor functiemenging
Antwoord	Meervoudig ruimtegebruik is één van de drie leidende principes in de Nota Ruimte. Dit krijgt gestalte in de keuzes die in de Nota Ruimte worden gemaakt, bijvoorbeeld de keuzes voor ruimte voor defensie in relatie tot natuur en waterbeheer, of stedelijke ontwikkeling in relatie tot een klimaatadaptieve inrichting. Op plan- en projectniveau wordt dit concreet. Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet zijn de bestemmingsplannen van gemeenten vervangen door één omgevingsplan per gemeente. In het omgevingsplan staan de regels over de fysieke leefomgeving en kunnen gemeenten ook zelf regels stellen. Bestemmingen zijn losgelaten en het omgevingsplan kent functies en activiteiten. Er wordt gestreefd naar een evenwichtige toedeling van functies aan locaties. Hiermee ontstaat meer flexibiliteit en ruimte voor maatwerk. Tegelijkertijd zal meervoudig ruimtegebruik zo optimaal moeten worden toegepast in ons land waar ruimte schaars is. Het is een blijvende uitdaging om dit zo goed mogelijk te doen. Bij de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte zal dit een aandachtspunt moeten blijven, waar bijvoorbeeld in de uitvoeringsstrategie aandacht aan besteed kan worden.
ID	**1212**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om een ruimtelijke strategie die meer rekening houdt met provincie-specifieke kenmerken en maatwerk, zodat regionale behoeften beter worden afgestemd op nationale doelen.
Antwoord	In de Nota Ruimte is een regionaal gedifferentieerde strategie opgenomen voor regionale ontwikkeling, VISTA, die uitgaat van specifieke kansen en opgaven van regio's. Ook voor landbouw en natuur en water en bodem zijn regionale kenmerken het vertrekpunt voor strategieën. Op die manier geeft de Nota Ruimte richting aan de uitwerking van opgaven, met ruimte voor regionaal en lokaal passende oplossingen en een samenwerking die op maat gesneden is. Daarnaast dient de NOVEX-aanpak om nationale doelen en regionale doelen en behoeften samen te brengen. Hoofdstuk 11 van de Nota Ruimte gaat hier op in. De komende jaren zal binnen de NOVEX-provincieaanpak een doorlopende (en strategische) dialoog worden gevoerd om nationaal en provinciaal structureel af te stemmen en zo een bijdrage te leveren aan de uitvoering van ruimtelijke opgaven in het fysieke domein. Deze afstemming kan resulteren in bestuurlijke afspraken die worden vastgelegd in een meer selectief en gerichter Ruimtelijk Arrangement. De nieuwe Nota Ruimte vormt het nationale ruimtelijke kader voor de strategische dialoog binnen NOVEX-Provincies. Terwijl de Nota Ruimte op nationaal niveau de strategische kaders en structurerende keuzes aangeeft (het "wat en waarom"), maakt de provincietafel deze concreet in het ''hoe en waar''. Provinciale omgevingsvisies vormen een belangrijk regionaal kader voor gebiedsgerichte uitwerking en uitvoering.
ID	**1214**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het onteigenen van grond onacceptabel is.
Antwoord	Onteigening van gronden is een uiterste redmiddel. Het instrument onteigening wordt enkel ingezet als er sprake is van noodzaak en urgentie en als er sprake is van een voldoende concreet onteigeningsbelang en nadat er een poging is gedaan tot minnelijke verwerving van gronden. Maar soms is onteigening de enige mogelijkheid om gronden die nodig zijn voor het algemene belang, denk aan dijkversterking of infrastructuur, te verkrijgen. Er bestaat een onteigeningsprocedure om te zorgen dat er dan heel zorgvuldig wordt gehandeld.
ID	**1216**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grondbeleid en grondinstrumentarium beter moeten worden benut en gemoderniseerd. Zij vragen om een samenhangende en inzetbare instrumentenset.
Antwoord	Zoals aangekondigd in de Kamerbrieven over de modernisering van het grondbeleid uit 2023 (Kamerstuk 27 581, nr. 164) en 2025 (Kamerstuk 34 682, nr. 230) zet dit kabinet zich in om gemeenten te helpen met zowel actief als faciliterend grondbeleid en bijbehorend instrumentarium. De komende tijd worden de instrumenten en producten, zoals een handreiking en voorbeeld model, zoals aangekondigd verder vormgegeven. In de Kamerbrief van 26 oktober jl. over de voortgang en maatregelen voor de modernisering van het grondbeleid staan de ontwikkelingen beschreven.
ID	**1217**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om snellere en integrale vergunningverleningen betere organisatie van besluitvorming. Voorbeelden die worden genoemd zijn geothermieprojecten en spoorprojecten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Voor dit kabinet zijn het versnellen en vereenvoudigen van procedures een grote prioriteit. Zo is recent de Wet versterking regie volkshuisvesting in werking getreden waarin procedurele versnellingen voor elektriciteits- en woningbouwprojecten zijn opgenomen (Kamerstuk 36 512). Ook werkt het kabinet aan de Vereenvoudigingswet voor een meer slagvaardige overheid. Met de jaarlijkse Vereenvoudigingswet zullen bestaande regels en uitvoering worden aangepast, verminderd en vereenvoudigd (zie Kamerstuk 29 362, nr. 408). Een ander voorbeeld is de Verzamelwet KGG 2026 (Kamerstuk 36 872), die in juni 2026 is aangenomen door de Tweede Kamer, waarmee vergunningprocedures voor hernieuwbare-energieprojecten worden versneld.
ID	**1218**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte duidelijker moet zijn over het instrumentarium dat beschikbaar is en doen suggesties om instrumentarium toe te voegen, zoals het verankeren van de NOVEX-methodiek in de Nota Ruimte en het doen van water- en bodemanalyses.
Antwoord	In deel III van de Nota Ruimte staat het instrumentarium beschreven. Hierbij wordt gewerkt met vier categorieën van instrumenten: 1) kennis, (ruimtelijke) informatie en (ontwerpend) onderzoek, 2) bestuurlijke afspraken, 3) juridisch instrumentarium onder de Omgevingswet en 4) financieel instrumentarium. Deze staan inzichtelijk beschreven en worden gekoppeld aan de beleidscyclus, zodat duidelijk is in welke fase het instrumentarium inzetbaar is. Onder de categorieën vallen vele specifiekere instrumenten. Zo vallen water- en bodemanalyses onder het instrument kennis, (ruimtelijke) informatie en (ontwerpend) onderzoek. De NOVEX-methodiek is een werkwijze. Het instrument dat hierbij hoort om voor daadwerkelijke doorwerking te zorgen is de bestuurlijke afspraak. De NOVEX-methodiek is onmisbaar voor de uitvoering van de Nota Ruimte. De aanpak staat beschreven in hoofdstuk 11 van de Nota Ruimte en zal ook een belangrijke plek krijgen in de uitvoeringsstrategie.
ID	**1219**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het waterbelang en de rol van waterschappen sterker en bindend moeten worden verankerd in het juridisch instrumentarium.
Antwoord	Naar aanleiding van verschillende zienswijzen over de paragraaf over juridisch instrumentarium is deze herschreven om beter inzichtelijk te maken wat het juridisch instrumentarium omvat. Dit is toegespitst op het instrumentarium dat beschikbaar is bij het Rijk. De Omgevingswet beschrijft het volledige instrumentarium vanuit de Omgevingswet, ook de decentrale regels. Specifieke voorbeelden van nieuwe wetgeving zijn achterwege gelaten om de omschrijving van het instrumentarium op stelselniveau te behouden. Eventuele concretere maatregelen zijn onderdeel van de uitvoeringsstrategie en niet van de nationale omgevingsvisie zelf.
ID	**1220**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grond en grondbeleid ontbreken als voorraad en instrument in de Nota Ruimte. Zij vragen om dit expliciet mee te nemen bij het oplossen van ruimtelijke opgaven.
Antwoord	Ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte is in deel III van de Nota Ruimte meer aandacht besteed aan grondinstrumentarium en grondbeleid. De Omgevingswet biedt samenhangende instrumenten en procedures voor beleid en de realisatie van beleid gericht op het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving voor alle bestuurslagen. Hier zitten ook instrumenten voor grondbeleid in, zoals bijvoorbeeld de instrumenten voorkeursrecht, kostenverhaal en onteigening. Voor het oplossen van ruimtelijke opgaven wordt waar nodig van deze instrumenten gebruik gemaakt. Grondbeleid is ook in beweging. In de Kamerbrief van 26 oktober jl. over de voortgang en maatregelen voor de modernisering van het grondbeleid staan de ontwikkelingen beschreven. Wat betreft voorraad beschrijft de Nota Ruimte ook het instrument van een landelijke grondbank als optie die nader wordt verkend. Ook is er in deel I van de Nota Ruimte een infographic over ruimtegebruik toegevoegd.
ID	**1221**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota onvoldoende transparant en onderbouwd is. Zij vragen om inzicht in data, aannames, betrokken partijen en methoden. Zij verzoeken om actualisatie van gegevens en structurele monitoring van effecten.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Deel III van de Nota Ruimte bevat een verantwoording over hoe participatie en de milieueffectrapportage gebruikt zijn bij het opstellen van de Nota Ruimte. In de Ontwerp-Nota Ruimte, de Nota Ruimte en de Nota van Antwoord is als participatieverslag aangegeven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen bij de voorbereiding zijn betrokken, en wat de resultaten daarvan zijn. Per participatiemoment wordt aangegeven wat het moment inhield en wat de resultaten daarvan zijn. Ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte zijn aanscherpingen gedaan, bijvoorbeeld door inzichtelijk te maken welke bandbreedtes gehanteerd worden voor het ruimtebeslag van verschillende sectoren. De Nota Ruimte zal worden gemonitord. Hiervoor lopen gesprekken met het PBL. Bij de Kamerbrief over de Ontwerp-Nota Ruimte van 3 maart 2026 (Kamerstuk 29 435, nr. 271) is tevens een aantal bijlagen meegestuurd, waaronder verschillende ontwerpende onderzoeken die zijn gedaan ter onderbouwing van de keuzes in de Ontwerp-Nota Ruimte voor het thema Wonen, werken en bereikbaarheid. In die Kamerbrief staat de volgende toelichting op de meegestuurde ontwerpende onderzoeken: “In het rapport Netwerkstad – Nevelstad zijn verschillende ruimtelijke varianten voor de verstedelijking van Nederland op lange termijn vergeleken. Daarbij is gebruik gemaakt van het rapport Effect op bereikbaarheid en mobiliteit van verschillende ruimtelijke varianten Nota Ruimte. De mogelijkheden van woningontwikkeling door kleinschalige verdichting van bestaande buurten is onderzocht in Kleinschalig verdichten. Het Werkboek Van vitaliseren naar versterken is de weerslag van een verkenning waarin in samenwerking met regiopartners dieper is ingegaan op de inhoud van de strategie Versterken voor regio’s die zich gebalanceerd door ontwikkelen volgens de VISTA-strategie uit de Nota Ruimte.” Aanvullend zijn bij het huidige pakket, waar deze Nota van Antwoord onderdeel van uitmaakt, een ontwerpend onderzoek en de resultaten van vier werkplaatsen meegestuurd ter onderbouwing van de keuzes in andere thema’s.
ID	**1222**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of ontwerpend onderzoek en scenarioverkenning breder kunnen worden ingezet. Zij pleiten voor het verkennen van alternatieve ontwikkelpaden en economische modellen.
Antwoord	De Rijksoverheid maakt veelvuldig gebruik van ontwerpend onderzoek (en, in het kader daarvan, van scenarioverkenningen). Met behulp van ontwerpend onderzoek verkennen we mogelijke toekomsten om onze keuzes goed te onderbouwen (óók de keuzes in het kader van de Nota Ruimte), en werken we aan concrete oplossingen voor de opgaven waar we voor staan. Hierbij wordt samengewerkt met de departementen, ontwerpers en experts op verschillende thema’s. Bij de uitwerking van de vraagstukken worden inzichten uit de scenariostudies van onder andere het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Wageningen University & Research (WUR), Deltares, VNO-NCW en het College van Rijksadviseurs (CRa) benut. Met deze inhoud is ook toegewerkt naar verschillende integrale toekomstbeelden voor de toekomst van Nederland, waarin samenhangend antwoord gegeven wordt op de grote opgaven, en waarbij ruimtelijke kwaliteit centraal staat. Deze toekomstbeelden laten zien hoe Nederland er in 2030, 2050 en 2100 uit zou kunnen gaan zien op basis van verschillende keuzes. De Rijksoverheid heeft ook de interdepartementale Ontwerpagenda opgezet. Daarin staan de vraagstukken waar we als Rijksoverheid ontwerpend onderzoek willen inzetten, waarbij het zowel om onderzoek naar systemische en nationale thematische opgaven als om gebiedsgerichte opgaven gaat. Deze ontwerpende onderzoeken zijn altijd verbonden aan beleidsontwikkeling en -uitvoering in Nationale Programma’s of in gebieden zoals de NOVEX-gebieden. Zoals toegelicht in deel III van de Nota Ruimte, zal het Rijk in de uitvoering en uitwerking van de Nota Ruimte ontwerpend onderzoek blijven inzetten, onder andere in de samenwerking met de departementen in de Nationale Programma’s en met de andere overheden in het programma NOVEX. Het Rijk zet daarbij ook in op een RuimteLab. Dit nationale GIS-lab ondersteunt en borduurt voort op bestaande ontwerpend onderzoeksinstrumenten en geeft deze een digitale impuls.
ID	**1223**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor intensievere samenwerking tussen overheden, marktpartijen en regio’s. Zij vragen om ruimte voor experimenten, kennisdeling en gezamenlijke uitvoering. Zij verzoeken om ondersteuning en duidelijke afspraken over rollen en middelen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Voor de uitvoering van de Nota Ruimte zal experimenteerruimte, kennisdeling en gezamenlijke uitvoering nodig zijn. Voor wat betreft experimenteren biedt de Omgevingswet de experimenteerbepaling, waarmee tijdelijk kan worden afgeweken van bepaalde (juridische) regels. Kennisdeling is ook essentieel voor goede uitvoering. In deel III van de Nota Ruimte staat beschreven dat goede kennisuitwisseling is een belangrijke voorwaarde is voor het versterken van de uitvoeringskracht en het gebiedsgericht realiseren van onze opgaven. Samen met IPO, VNG en (regionale) kennispartijen blijven we daarom samenwerken aan het ontwikkelen van een gedeelde kennisbasis over en voor gebiedsontwikkeling. In de uitvoering is gezamenlijkheid nodig. De realisatie van veel opgaven zal uiteindelijk plaatsvinden in lokale en regionale gebieds- en projectontwikkelingen, door investeringen en initiatieven van diverse publieke en private partijen. In deel III van de Nota Ruimte staat daarom ook dat een samenspel tussen overheden (en ook marktpartijen en samenleving) essentieel is om samenhang aan te brengen in de aanpak van opgaven en de inzet van instrumenten en middelen. De NOVEX-gebieden zijn al een goed voorbeeld van een dergelijke aanpak. We streven bij de uitvoering van de Nota Ruimte naar vormen van samenwerking die maximaal bijdragen aan de slagkracht van Rijk en andere overheden.
ID	**1224**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het huidige instrumentarium onvoldoende is voor uitvoering. Zij pleiten voor de ontwikkeling van ontwerprichtlijnen, beleidsinstrumenten en een landschapsgerichte aanpak.
Antwoord	De stelling dat het instrumentarium onvoldoende is voor de uitvoering, wordt niet gedeeld. Hoofdstuk 12 van de Nota Ruimte beschrijft het instrumentarium dat beschikbaar is voor de doorwerking en uitvoering. De inzet van instrumentarium zal vaak een mix zijn. Zo kan uit (ontwerpend) onderzoek een richtlijn volgen en kan vervolgens afgesproken worden dat deze wordt gehanteerd binnen een (gebiedsgerichte) samenwerking. Binnen het instrumentarium is een landschapsgerichte aanpak ook mogelijk. Hierbij kunnen ook de handreikingen vanuit het Rijk worden benut, zoals de Handreiking groenblauwe dooradering 2.0. De Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO) 2026-2028 is daarnaast een gezamenlijk programma van de Ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Het programma versterkt de inzet van ruimtelijk ontwerp bij de aanpak van ruimtelijk-maatschappelijke opgaven. In de komende jaren ligt daarbij de focus op regionaal en lokaal niveau. Binnen actielijn 2 ‘Samenwerken aan regionale opgaven’ worden met werkplaatsen ontwerpend onderzoek en maatschappelijke dialoog ingezet om knelpunten in lopende ruimtelijke vraagstukken aan te pakken. Daarbij werken betrokken partijen samen aan nieuwe ideeën en handelingsperspectieven voor de toekomst van een gebied.
ID	**1225**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het kaartmateriaal en de visualisaties onvoldoende duidelijk zijn. Zij verzoeken om meer detail, betere toelichting en goede digitale ontsluiting.
Antwoord	In de Nota Ruime wordt uitgebreid gebruik gemaakt van kaartmateriaal en visualisaties passend bij een Nota en visie voor heel Nederland, waarbij afhankelijk van het doel van de kaart of visualisatie bepaald is welk schaalniveau wordt gehanteerd en hoeveel informatie wordt weergegeven. Dit is een balans tussen het voorzien in kaarten die het totaaloverzicht weergeven en andere kaarten die meer inzoomen op regionaal niveau of een specifiek onderwerp. In veel gevallen ligt er daarom meer data ten grondslag aan de verschillende overzichtskaarten, bijvoorbeeld aan de kaarten met een meer samenvattend karakter. Binnen de vier integrale thema’s laten we bijvoorbeeld aan de hand van een integrale themakaart zien wat de koers richting 2050 is. De integrale themakaarten zijn conceptuele verbeeldingen. Maar ze zijn opgebouwd uit ‘bouwstenen’, gebaseerd op data en ontwerpend onderzoek en met veel meer details. De belangrijkste keuzes en ruimtelijke elementen die daarmee verbonden zijn staan op de bouwsteenkaarten. De kaarten zijn niet te lezen als blauwdruk voor de toekomst. Ze duiden de huidige situatie, de opgaven en de ontwikkelrichtingen. Ze zijn veelal indicatief en vragen om nadere uitwerking in gebieden en met andere partijen.
ID	**1281**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat sectorale aansturing en randvoorwaarden integrale gebiedsontwikkeling belemmeren. Zij vragen hoe integrale afwegingen vorm krijgen en geborgd worden in beleid, instrumenten en interbestuurlijke afspraken.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Sectorale aansturing en randvoorwaarden kunnen inderdaad integrale (gebieds-)ontwikkelingen belemmeren. Een integrale blik en aanpak zijn daarom belangrijk om onze leefomgeving optimaal te benutten en te beschermen en zo toekomstbestendig te maken. De Nota Ruimte is juist met die intentie opgesteld. De vier thema's zijn integraal ingestoken: keuzes zijn gemaakt na een integrale afweging, op basis van integraal (ontwerpend) onderzoek en over de thema's heen worden de integrale verbanden gelegd. De Nota Ruimte is zelfbindend voor het rijksbeleid, waarmee de integrale afwegingen zijn geborgd in beleid. Ook voor de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte is een integrale aanpak van belang. Hiervoor is de NOVEX-aanpak bedoeld. In twee pijlers (NOVEX-provincies en NOVEX-gebieden) wordt samengewerkt om daar waar ruimtelijke opgaven stapelen tot integrale oplossingen te komen en te voorkomen dat sectorale belangen prevaleren (zodat het niet is "wie het eerst komt, wie het eerst maalt"). Dit leidt tot integrale bestuurlijke afspraken. Tot slot is de rol van de minister van VRO belangrijk om de integraliteit te behouden. Verschillende ministers zijn verantwoordelijk voor hun eigen domein en voeren hierop hun eigen (meer sectorale) programma's. De minister van VRO is aangesloten op deze programma's om de integraliteit en verbinding met andere domeinen te bevorderen. Dit staat ook beschreven in deel III van de Nota Ruimte.
ID	**1282**
Samenvattende vraag	Met verwijzing naar verschillende specifieke (sectorale) opgaven, stellen indieners dat duidelijke kaders en handvatten of een uitvoeringsagenda ontbreken. De uitvoeringsagenda moet het juiste instrumentarium, voldoende middelen en voldoende capaciteit bevatten. In de uitwerking van beleid naar uitvoering moet sprake zijn van duidelijke keuzes, prioritering, fasering, rolverdeling en concrete instrumenten.
Antwoord	Bij de Nota Ruimte komt een Uitvoeringsstrategie die de vervolgstappen laat zien waarmee de Nota Ruimte tot doorwerking en uitvoering wordt gebracht. Hierin wordt onder meer duidelijk gemaakt waar het Rijk regie pakt en waar het nadrukkelijk de samenwerking met medeoverheden opzoekt, om via bijvoorbeeld bestuurlijke afspraken de doorwerking naar decentraal beleid en uitvoering vorm te geven. Ook worden de acties in de tijd gezet om de fasering en prioritering van acties te verduidelijken. In de eerste uitvoeringsstrategie zal nog niet de volledige uitvoering van de Nota Ruimte vormkrijgen. De Nota Ruimte is immers een langetermijnvisie voor 2050 met een doorkijk naar 2100. Het gaat erom dat de basis voor doorwerking en uitvoering wordt gelegd, zodat dit de komende jaren, dan wel decennia, verder vorm kan krijgen en kan worden gerealiseerd. De uitvoeringsstrategie zal periodiek worden geactualiseerd, waarmee steeds nieuwe vervolgstappen worden vormgegeven en uitgevoerd en de uitvoering concreter wordt.
ID	**1283**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat financiële middelen en een investeringsstrategie onvoldoende zijn uitgewerkt. Zij verzoeken om een langjarige en integrale financiële onderbouwing en investeringsstrategie ten behoeve van de uitvoering. Dit mede in relatie tot NOVEX-gebieden.
Antwoord	In de uitvoeringsstrategie zal een overzicht worden opgenomen van de middelen die het Rijk op de verschillende departementale begrotingen beschikbaar heeft voor de fysieke leefomgeving en die bedoeld zijn voor opgaven die in lijn zijn met de Nota Ruimte, zoals het versterken van de infrastructuur, het bouwen van huizen en een toekomstbestendige landbouw. In de uitvoeringsstrategie wordt ook een werkwijze opgenomen om, waar mogelijk en passend, middelen gericht en in samenhang in te zetten, mede ten behoeve van gebiedsgerichte financiering. De regionale investeringsagenda's (RIA's) uit de NOVEX-gebieden samenwerking worden hierbij benut doordat zij dienen als input voor toekomstige investeringsbesluiten en het stroomlijnen van de inzet van betrokken overheden. Daarnaast wordt er gewerkt aan een nieuwe rijksbrede investeringslogica voor langetermijninvesteringen, met als uitgangspunten langetermijnperspectief, rechtvaardigheid, voorspelbaarheid en continuïteit, en meervoudig doelbereik.
ID	**1284**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat integrale afwegingen onvoldoende zijn uitgewerkt. Zij verzoeken om een gebiedsgerichte en samenhangende aanpak in de uitvoeringsagenda.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De stelling dat integrale afwegingen onvoldoende zijn uitgewerkt, wordt niet gedeeld. De keuzes in de Nota Ruimte zijn het resultaat van integrale afwegingen en mede gebaseerd op integraal (ontwerpend) onderzoek. Daarnaast hanteren de nationale programma's, waar veel keuzes in landen, een integrale scope en integraal ingestoken werkwijze. De minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening is daarnaast betrokken bij de meeste programma's in de fysieke leefomgeving, met als doel een integrale afweging te agenderen en afwijkingen daarvan te signaleren en waar nodig te escaleren. De gebiedsgerichte, samenhangende aanpak krijgt vorm via nationale programma's en via de integrale NOVEX-aanpak. In de programma's wordt door middel van interbestuurlijke samenwerking en afstemming invulling gegeven aan gebiedsgerichte doorwerking. Daarbij vliegt elk departement integraliteit vanuit zijn eigen vakgebied aan, en wordt vrijwel altijd met meerdere departementen en medeoverheden samengewerkt om tot een integrale uitvoering te komen. De NOVEX-aanpak verzorgt gebiedsgerichte doorwerking wanneer opgaven de reikwijdte van één programma overstijgen, zoals wanneer regionale belangen en opgaven niet samenvallen met de prioriteiten uit programma's. Binnen NOVEX bekijken Rijk en medeoverheden, vanuit een integrale bril, hoe de verschillende ruimtelijke belangen kunnen worden verenigd en om Omgevingsbeleid op elkaar af te stemmen. Daarmee wordt voldaan aan het verzoek van de indieners voor een gebiedsgerichte en samenhangende aanpak.
ID	**1285**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om specifieke thema's expliciet op te nemen in de uitvoeringsagenda. Zij vragen om rijksregie en concrete acties voor onder meer energie, stikstof, infrastructuur, natuur en woningbouw.
Antwoord	De Uitvoeringsstrategie bij de Nota Ruimte maakt per keuze uit de Nota Ruimte duidelijk hoe deze beleidsmatig concreet verder wordt gebracht; dit geldt ook voor thema's als energie, stikstof, infrastructuur, natuur en woningbouw. Hierbij zal worden aangegeven binnen welk programma en met welk instrument, zoals ontwerpend onderzoek, bestuurlijke afspraken of juridisch instrumentarium, de vervolgstap wordt gezet.
ID	**1286**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om duidelijke regie en rolverdeling van het Rijk. Zij verzoeken om heldere verantwoordelijkheden en sturing in de uitvoering.
Antwoord	In deel III van de Nota Ruimte is naar aanleiding van verschillende zienswijzen over verantwoordelijkheden en sturing in de uitvoering een sturingsstrategie opgenomen, die berust op 'rijksregie en interbestuurlijke samenwerking'. De sturing wordt ingezet bij het opstellen van de uitvoeringsstrategie, die invulling geeft aan de beleidsdoorwerking van de keuzes uit de Nota Ruimte. Daarmee wordt de rolverdeling verduidelijkt: waar het Rijk regie pakt, bijvoorbeeld via juridisch instrumentarium, en waar het nadrukkelijk de samenwerking met medeoverheden opzoekt, bijvoorbeeld via bestuurlijke afspraken.
ID	**1287**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het opnemen van een verplichte sociale paragraaf. Zij vragen om toetsing van ruimtelijke plannen op sociale veiligheid.
Antwoord	Vraag vervalt en zienswijzen naar 'inhoudelijk thema gekoppeld aan uitvoering'. Vraag is vervallen gezien het abstractieniveau waarmee de andere deelzienswijzen behandelen niet een eigen samenvattende vraag behoren.
ID	**1288**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat prioritering en uitvoeringscapaciteit onder druk staan. Zij verzoeken om realistische keuzes en focus in de uitvoering, waaronder in nationale programma's.
Antwoord	De Nota Ruimte geeft als nationale omgevingsvisie richting aan de ruimtelijke langetermijnontwikkeling van Nederland. Ruimtelijke ordening gaat hiermee over de verre toekomst, maar ook over morgen. Realisme en uitvoerbaarheid vormen belangrijke uitgangspunten bij de totstandkoming van zowel de keuzes in de Nota Ruimte als de acties in de Uitvoeringsstrategie. Dit is één van de redenen om zo veel mogelijk keuzes te laten landen in nationale programma's, waar reeds expertise en een netwerk aanwezig zijn voor doelmatige uitvoering. Het Rijk zet ook bij veel acties bewust in op interbestuurlijke samenwerking, bijvoorbeeld door middel van bestuurlijke afspraken, zodat met de kennis en ervaring van medeoverheden gezamenlijk kan worden bekeken hoe een keuze richting de uitvoering gebracht kan worden. In de uitvoeringsstrategie zullen de prioritaire acties worden genomen en waar mogelijk worden gefaseerd.
ID	**1289**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om een eerlijk aanbestedingsklimaat in de uitvoeringsagenda op te nemen. Zij stellen dat kwaliteit beter moet worden beloond en dat een nationale standaard nodig is.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Het belang van een eerlijk aanbestedingsklimaat, waarin kwaliteit leidend is, wordt door het Rijk gedeeld. De Nota Ruimte doet echter geen uitspraken over het aanbestedingsklimaat omdat dit buiten de scope van de nationale omgevingsvisie valt. Aangezien de Uitvoeringsstrategie een uitwerking is van de Nota Ruimte, zal dit onderwerp daar evenmin in terugkomen.
ID	**1191**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte niet aansluit bij de systematiek van de Omgevingswet en beschikbare instrumenten, en vragen waarom nog de term 'nota' wordt gehanteerd.
Antwoord	De Nota Ruimte sluit aan bij de systematiek van de Omgevingswet. De Nota Ruimte is de nationale omgevingsvisie, zoals bedoeld onder de Omgevingswet. De gekozen titel voor de nieuwe nationale omgevingsvisie, 'Nota Ruimte', verwijst naar de traditie van Nota's Ruimte, die door de jaren heen een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Dit is ook in de Ontwerp-Nota Ruimte en de bijbehorende communicatie duidelijk naar voren gebracht. In de Nota Ruimte wordt in deel III ook aangegeven dat gebruik wordt gemaakt van het instrumentarium van de Omgevingswet, zoals het projectbesluit en instructieregels.
ID	**1192**
Samenvattende vraag	De indieners vragen hoe de doorwerking via NOVEX, ruimtelijke arrangementen en instructieregels zich tot elkaar verhoudt, omdat de afspraken in NOVEX-verband niet bindend zijn en instructieregels wel.
Antwoord	De Nota Ruimte is zelfbindend voor het Rijk, maar niet voor provincies, gemeenten en waterschappen. Om ervoor te zorgen dat de keuzes uit de Nota Ruimte doorwerken naar decentraal beleid worden verschillende instrumenten ingezet. Doorwerking via de NOVEX-aanpak gaat grotendeels via bestuurlijke afspraken. Een bestuurlijke afspraak is bindend in die zin dat het een afspraak betreft tussen twee of meerdere partijen/overheden waarbij het uitgangspunt is dat deze afspraak niet vrijblijvend is. Met een instructieregel geeft een bestuursorgaan – in dit geval de nationale overheid – aan hoe een ander bestuursorgaan een taak of bevoegdheid moet uitoefenen. Een instructieregel is juridisch bindend. Wanneer het bestuursorgaan de taak of bevoegdheid niet, niet volledig of niet tijdig uitvoert, dan kan het Rijk het instrumentarium van interbestuurlijk toezicht toepassen. Voor uitvoering van de Nota Ruimte wordt de sturingsstrategie 'rijksregie en interbestuurlijke samenwerking' gehanteerd. Het Rijk voert waar nodig de regie met bindend juridisch instrumentarium, maar zet ook in op interbestuurlijke samenwerking en bestuurlijke afspraken om de doorwerking en uitvoering vorm te geven. Met name voor ambities die regio-specifiek zijn, zoals in de NOVEX-gebieden, geniet het vaak de voorkeur om met bestuurlijke afspraken te werken. Bestuurlijke afspraken en instructieregels kunnen ook complementair aan elkaar zijn en tegelijkertijd worden ingezet, waarbij een instructieregel de kaders neerzet en met een bestuurlijke afspraak nadere invulling wordt gegeven.
ID	**1193**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten ervoor om de Nota Ruimte integraal vast te stellen in de ministerraad om samenhang en borging tussen beleidsdomeinen te versterken.
Antwoord	De Nota Ruimte is inderdaad integraal vastgesteld in de Ministerraad door alle ministers van het kabinet. Daar is een intensief interdepartementaal proces aan voorafgegaan, waarbij alle departementen die betrokken zijn bij de fysieke leefomgeving hebben meegewerkt aan de onderliggende onderzoeken, de inhoudelijke teksten en keuzes, en de kaarten. De samenhang en borging tussen de beleidsdomeinen is hierdoor door de hele Nota Ruimte terug te zien en zal ook in de uitvoeringsstrategie worden doorgevoerd.
ID	**1237**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat een samenhangend systeem voor monitoring en evaluatie ontbreekt. Zij verzoeken om een integrale monitoring van de Nota Ruimte met aandacht voor verschillende schaalniveaus en aandacht voor leefbaarheidseffecten, veiligheid en gezondheid.
Antwoord	Er lopen gesprekken met het PBL om een effectieve monitorings- en evaluatiesystematiek voor de Nota Ruimte op te zetten, met aandacht voor de verschillende schaalniveaus en voor leefbaarheidseffecten, veiligheid en gezondheid. Omdat de Nota Ruimte een langetermijnvisie is, is het monitoren ervan niet eenvoudig. Het zal immers nog decennia duren voordat alle keuzes en ambities zijn uitgevoerd. De monitor zal daarom vooral inzicht moeten geven in het doelbereik van het ruimtelijk beleid en de samenhang van ruimtelijke ontwikkelingen op verschillende schaalniveaus. Veel monitoring hierop vindt al plaats binnen bestaande sectorale programma's en NOVEX. De op te stellen monitor voor de Nota Ruimte zal deze benutten voor een integrale aanpak.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1239**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor samenwerking met het Rijk op basis van ontwerpend onderzoek voor de uitwerking en uitvoering van ruimtelijke opgaven.
Antwoord	Op basis van ontwerpend onderzoek kan het goede gesprek worden gevoerd met verschillende partijen en kunnen verschillende belangen bij elkaar worden gebracht voor een gezamenlijke richting voor de toekomst en een goede ruimtelijke afweging en onderbouwing daarvan. In ontwerpend onderzoek wordt daarom altijd samengewerkt met verschillende departementen, provincies, gemeenten, andere stakeholders, ontwerpers en experts. Dit hebben we gedaan bij de ontwikkeling van de Nota Ruimte, en gaan we nu inzetten voor de doorwerking en uitvoering van de keuzes in de Nota Ruimte. De vraagstukken waarop we als Rijk ontwerpend onderzoek in gaan zetten, staan in de Interdepartementale Ontwerpagenda die jaarlijks wordt opgesteld. Op basis van die ontwerpagenda doen we ontwerpend onderzoek naar verschillende opgaven, maar ook in gebieden waar die opgaven samenkomen, verbonden aan Nationale Programma's en gebiedsgerichte aanpakken zoals in de NOVEX-gebieden. De werkplaatsen, waar BZK en OCW gezamenlijk initiatiefnemer van zijn vanuit de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO), zijn ook onderdeel van deze ontwerpagenda. In de ontwerpagenda verbinden we daarmee verschillende opgaven én verschillende schaalniveaus. Met ARO stimuleert het Rijk ook dat anderen ontwerpend onderzoek inzetten voor ruimtelijke opgaven. Het doel van ARO is om de voorwaarden voor die inzet te verbeteren, de kennis erover te verspreiden en de ervaring ermee te vergroten, zodat eenieder er op zoveel mogelijk plekken (zelf) mee aan de slag kan. In het ontwerpend onderzoek worden ook inzichten vanuit verschillende kennisinstellingen benut.
ID	**1240**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om per inhoudelijk hoofdstuk (H6 t/m 9) van de Nota Ruimte een generatietoets toe te passen om de langetermijneffecten van beleid inzichtelijk te maken.
Antwoord	De Nota Ruimte is een visie voor de lange termijn, met als doel om de fysieke leefomgeving in Nederland beter te benutten en te beschermen. Eén van de drie leidende principes hierbij is 'zoveel mogelijk voorkomen van afwentelen', wat inhoudt dat problemen zo min mogelijk worden doorgeschoven naar elders of naar toekomstige generaties, en waarbij gestreefd worden naar een rechtvaardige verdeling van de lusten en de lasten. Het borgen van een aantrekkelijke, veilige en gezonde leefomgeving voor toekomstige generaties is dus een uitgangspunt voor de Nota Ruimte. Er is voor gekozen om de ruimtelijke langetermijneffecten van de Nota Ruimte inzichtelijk te maken via het planMER. Daarnaast zal de Nota Ruimte gemonitord en geëvalueerd worden met een nader op te stellen monitorings- en evaluatiesystematiek. Om jongeren te betrekken bij het opstellen van de Nota Ruimte is in 2023 een jongerenperspectief op de fysieke leefomgeving opgesteld (zie ook vraag 738). In 2026 is het Jongerendebat 'Ruimte voor Jong Nederland' georganiseerd voor jonge professionals en studenten (mbo, hbo en universiteit) en bestuursleden van jongerenkoepels in het ruimtelijk domein (150 jongeren uit heel Nederland) (zie ook vraag 1431).

2.8 Participatie en DSO

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond deel III – Participatie en het Digitaal Stelsel Omgevingswet (DSO).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1203**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte door lengte en taalgebruik onvoldoende toegankelijk is voor burgers en dat de vertaling in andere talen ontbreekt.
Antwoord	Het maken van samenhangende ruimtelijke keuzes voor Nederland is in de loop der jaren steeds ingewikkelder geworden. Dit vraagt om een uitgebreide analyse en beschrijving met als resultaat een omvangrijke publicatie. Vanwege de complexiteit van de opgaven en het feit dat deze keuzes primair zelfbindend zijn voor het Rijk en kaderstellend voor medeoverheden resulteert dit in technisch taalgebruik. Omdat de keuzes wel gevolgen hebben voor alle inwoners van Nederland en hun toekomst zal bij de definitieve Nota Ruimte een publiekssamenvatting worden gemaakt en word er op andere wijzen aandacht gegeven aan de inhoud via publiekscommunicatie. In de Ontwerp-Nota Ruimte is hoofdstuk 4 te lezen als samenvatting. Deze samenvatting (inclusief de kaarten) en ook de samenvatting van de planMER zijn vertaald in het Engels, Frans en Duits. Met deze vertalingen zijn de ons omliggende landen geïnformeerd over de Ontwerp-Nota Ruimte (zie ook vraag 689). Voor de definitieve Nota Ruimte geldt dat de volledige versie wordt vertaald in het Engels. De publiekssamenvatting wordt vertaald in het Engels. De samenvatting van de aanvulling op de planMER wordt ook vertaald in het Engels.
ID	**1227**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor een brede, continue maatschappelijke dialoog over de ruimtelijke toekomst. Zij vragen om vernieuwende vormen van participatie en een dialoog die dicht bij mensen en regio's wordt georganiseerd.
Antwoord	Het kabinet ziet het belang van een brede waardendialoog in het gesprek met de samenleving, in het bijzonder met onze belangrijkste partners zoals medeoverheden, maatschappelijke partijen, ondernemers en burgers. Het is belangrijk om het gesprek over de inrichting van ons land op structurele basis voort te zetten met een representatieve vertegenwoordiging van de samenleving. De ruimte-raadpleging, burger- en jongerenperspectieven bieden diverse aanbevelingen hiervoor. Er wordt onderzocht hoe op structurele basis een nationale ruimtelijke dialoog over ruimtelijke ordening en leefomgevingsbeleid, met oog voor de lange termijn ontwikkeling van Nederland, kan worden vormgegeven. Hierbij worden de regionale werkwijzen op dit gebied betrokken aangezien ook provincies en gemeenten hiervoor beproefde kanalen hebben. Het onderzoek maakt onderdeel uit van de uitvoeringsstrategie die volgt na de Nota Ruimte.
ID	**1228**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat uitvoering meer regionaal en gebiedsgericht moet plaatsvinden. Zij pleiten voor vertrouwen in lokale uitvoeringskracht en actieve betrokkenheid van bewoners en organisaties.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Ruimtelijke opgaven zijn zelden overal in Nederland hetzelfde, net als de oplossingen. Om aan dit feit recht te doen, is gebiedsgericht werken het uitgangspunt voor de uitvoering van de Nota Ruimte. Veel ruimtelijke keuzes kunnen en moeten op regionaal of provinciaal niveau gemaakt worden. Juist op dat schaalniveau kunnen sectorale opgaven beter worden gekoppeld en afgestemd op de specifieke wensen, behoeften en gebiedskenmerken. De samenwerking tussen Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten wordt op deze schaalniveaus vormgegeven langs sectorale lijnen, maar met name via de NOVEX-aanpak (zie ook Nota Ruimte, hoofdstuk 11). De NOVEX-aanpak bestaat uit twee pijlers. De eerste pijler is NOVEX-provincies, een landsdekkende aanpak waarin het Rijk en provincies het omgevingsbeleid met elkaar afstemmen. Centraal in deze werkwijze is een doorlopende (en strategische) dialoog met elkaar om nationaal en provinciaal structureel af te stemmen en zo een bijdrage te leveren aan de uitvoering van ruimtelijke opgaven in het fysieke domein. De Nota Ruimte vormt het nationale ruimtelijke kader voor de strategische dialoog binnen NOVEX-provincies. Terwijl de Nota Ruimte op nationaal niveau de strategische kaders en structurerende keuzes aangeeft (het "wat en waarom"), maakt de provincietafel deze concreet in het ''hoe en waar''. Provinciale omgevingsvisies vormen een belangrijk regionaal kader voor gebiedsgerichte uitwerking en uitvoering. De tweede pijler van de NOVEX-aanpak is de samenwerking in de zestien NOVEX-gebieden. In deze gebieden werken Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen samen aan opgaven waar de ruimtelijke complexiteit en stapeling van nationale belangen om gezamenlijke regie vragen, omdat anders deze gebieden de komende jaren niet de grote ontwikkelingen gaan doormaken die nodig zijn voor het halen van de nationale en Europese doelstellingen. De realisatie van veel opgaven vindt uiteindelijk plaats via lokale en regionale gebieds- en projectprocessen. Veel van de nationale ruimtelijke keuzes moeten op regionaal of provinciaal niveau een doorvertaling krijgen in omgevingsvisies, omgevingsplannen en gebiedsplannen. Dat betekent dat na de vaststelling van de Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie met een planhorizon tot 2050 en de doorkijk naar 2100 een langjarige en gebiedsgerichte samenwerking tussen Rijk en regio nodig is om tot realisatie te komen. De keuzes in de Nota Ruimte zijn bindend voor het Rijk en haar sectorale plannen en programma's en kaderstellend voor de regionale en lokale doorvertaling. Het belang van een actieve betrokkenheid van bewoners en organisaties bij de uitvoering is voor alle schaalniveaus belangrijk. Dit wordt ook onderschreven in de Nota Ruimte.
ID	**1229**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor meer grensoverschrijdende samenwerking bij visievorming en uitvoering van ruimtelijk beleid.
Antwoord	Het belang van grensoverschrijdende samenwerking bij visievorming en uitvoering van ruimtelijk beleid wordt onderschreven. De inrichting en keuzes die het Rijk in Nederland maakt hebben zeker in de regio's aan de grens een impact op die van de landen om ons heen maar ook in de noord Europese context. Zoals ook in de diverse hoofdstukken zichtbaar is, is Nederland in deze context als vertrekpunt genomen. Bij grensoverschrijdende gevolgen is gesprek en goed nabuurschap belangrijk. De samenwerking met Duitsland gaat via de Nederlands-Duitse Ruimtelijke Ordeningscommissie (NDCRO). De commissie is vooral gericht op de samenwerking tussen Nederland en de Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen. Ook met Vlaanderen is een samenwerkingsstructuur opgezet, om de grensoverschrijdende samenwerking te verbeteren. Deze zogeheten grens-governance-structuur is getrapt opgebouwd en biedt decentrale overheden – zoals provincies en gemeenten – de mogelijkheid om knelpunten en kansen rond de samenwerking onder de aandacht te brengen van de centrale overheden, gericht op oplossingen. Een heel concreet voorbeeld is de grensoverschrijdende samenwerking in het NOVEX-gebied North Sea Ports waar Nederland en Vlaanderen voor dit havenindustrieel gebied (met locaties in Gent, Vlissingen en Terneuzen) samenwerken en een gezamenlijk toekomstperspectief hebben opgesteld. In het kader van het Verdrag van Espoo zijn de Ontwerp-Nota Ruimte en de planMER voorgelegd aan de overheden van de ons omliggende landen. Tijdens informerende bijeenkomsten met Duitse en Vlaamse overheden in bovengenoemde overleggen en met de Expert Group on Territorial Cohesion and Urban Matters (EGTCUM) is men op ambtelijk niveau geïnformeerd over het traject om te komen tot de Nota Ruimte. Daarnaast vindt in verschillende programma's afstemming met de buurlanden plaats. In het Nationaal Programma Vitale Regio's (NPVR) is bijvoorbeeld aandacht voor grensoverschrijdende effecten en wordt ook overleg met overheden in buurlanden gevoerd.
ID	**1242**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat burgers onvoldoende zijn geïnformeerd over de Nota Ruimte. Zij vragen om meer publieke aandacht, een breder nationaal debat en aanvullende democratische instrumenten zoals een referendum.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	De Ontwerp-Nota Ruimte is op 6 oktober 2025 ter inzage gelegd. Het bericht hierover, de zogeheten kennisgeving, is diezelfde dag gepubliceerd in Staatscourant. Om te zorgen dat burgers hierover goed zijn geïnformeerd is er ook een bericht geplaatst in het Algemeen Dagblad en in verschillende regionale kranten. Diverse media hebben aandacht besteed aan de publicatie van de Ontwerp-Nota Ruimte. Een ieder werd uitgenodigd om te reageren op de Ontwerp-Nota Ruimte. Provincies zijn gevraagd hun werkwijzen van het betrekken van burgers te benutten. Via de input van de provincies zijn op deze 'getrapte wijze' ook burgers betrokken. De zienswijzen konden worden ingediend tot en met 15 december 2025. Er zijn een kleine 500 reacties ingediend, zogeheten zienswijzen. Hiervan waren ruim 100 afkomstig van burgers. Om waarden voor de leefomgeving inzichtelijk te maken, maken ministeries ook steeds vaker gebruik van de Participatieve Waarden Evaluatie (PWE). In een PWE-raadpleging ervaren deelnemers het keuzevraagstuk van een overheid in een online omgeving. Ze zien de beleidsopties die worden overwogen en de beperkingen die er zijn. Deelnemers beantwoorden de vraag wat zij zouden adviseren als ze in de schoenen van de beleidsmaker of bestuurder zouden staan en ze motiveren hun advies. Dit geeft informatie over hoe mensen de publieke waarden rond een bepaald thema wegen. Ook voor de Ontwerp-Nota Ruimte is zo'n ruimteraadpleging georganiseerd om inzicht te krijgen in de ruimtelijke afwegingen die burgers maken, zie ook vraag ID 1245. Het belang van het voeren van een brede maatschappelijke dialoog over de ruimtelijke toekomst wordt onderschreven. Dit wordt nader toegelicht bij vraag ID 1227. Naast de geïnstitutionaliseerde partijen is er specifiek met jongeren een dialoog gevoerd. Dit wordt nader toegelicht bij vraag ID 1246.
ID	**1243**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor structurele en actieve betrokkenheid van diverse groepen in participatietrajecten. Concreet gaat het hierbij om structurele inbreng van vrouwen, meiden en andere diverse gebruikersperspectieven in visie, ontwerp, beleid en uitvoering. Zij benadrukken dat participatie inclusief moet zijn en verschillende perspectieven moet borgen.
Antwoord	De Nota Ruimte onderschrijft het belang van structurele en actieve betrokkenheid van alle groepen in onze samenleving en dus ook die van vrouwen, meiden en andere diverse gebruikersperspectieven in participatietrajecten. Participatie stopt ook niet met de oplevering van de definitieve Nota Ruimte: het is een continu proces. Het is belangrijk om het gesprek over de inrichting ons land op structurele basis voort te zetten met een representatieve vertegenwoordiging van de samenleving. Dit gesprek vindt plaats op nationaal, regionaal en lokaalniveau. Het is aan de bevoegde gezagen en de initiatiefnemers om ervoor te zorgen dat de participatie zoals bedoeld onder de Omgevingswet bij plannen en projecten inclusief is. Het meenemen van verschillende perspectieven draagt bij aan het ontwikkelen van gedragen plannen en projecten. Een interessante uitdaging voor participatie over nationaal ruimtelijk beleid is, dat beleidskeuzes in dit domein vaak zo abstract zijn, dat het lastig is burgers te laten inzien hoe het hun levens zal beïnvloeden. In de communicatie over de Nota Ruimte zal hier aandacht aan worden geven. De tekst van de Nota Ruimte is voor dit onderwerp op verschillende punten aangescherpt: Zie de tekst bij hoofdstuk Sectoraal beleid, beleidskaarten en keuzes, paragraaf Wonen en wijken, onderdeel 'Opgaven en richting voor de toekomst'. Zie de tekst bij hoofdstuk Onderzoek en maatschappelijk gesprek, paragraaf Participatie, onderdeel Maatschappelijke dialoog.
ID	**1244**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de huidige participatie onder de Omgevingswet tekortschiet. Zij pleiten voor verplicht en vroegtijdig overleg met belanghebbenden en versterking van de positie van burgers. Ook wordt er verzocht om bindende kaders, duidelijke processtappen en aantoonbare verwerking van inbreng.
Antwoord	Participatie is een belangrijke drager onder de Omgevingswet. Participatie houdt in dat burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en andere overheden in een vroegtijdig stadium bij de besluitvorming over omgevingsvisies, plannen, programma's, projecten en activiteiten in de fysieke leefomgeving worden betrokken. De manier van het voeren van participatie is bewust niet in de wet vastgelegd omdat dit voor alle plannen en in alle omstandigheden maatwerk vereist. We willen hierbij ruimte laten aan de lokale en regionale omstandigheden en gebruiken. Er is dan ook geen wettelijk participatiekader. Wel zijn er handreikingen participatie opgesteld voor overheden en initiatiefnemers over de elementen die van belang zijn om een goede participatie vorm te geven zoals bedoeld in de Omgevingswet bij het inrichten van een participatietraject. In het Omgevingsbesluit zijn daarnaast procedureregels opgenomen over participatie voor het projectbesluit, het omgevingsplan, de omgevingsvisie en het programma. Zo is onder meer bepaald dat het bevoegd gezag kennis geeft van de onderwerpen die aan bod komen in het kader van de participatie, wie daarbij worden betrokken en wanneer. Voor de Nota Ruimte is dat gebeurd met de 'Kennisgeving procedure nieuwe Nota Ruimte' op 7 juni 2023. Daarnaast is ook een participatieplan opgesteld waarin de verschillende participatiemomenten omtrent de Nota Ruimte zijn beschreven.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1245**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of de omvang en samenstelling van de betrokken groepen representatief zijn. Zij stellen dat de deelname van burgers en jongeren onvoldoende is onderbouwd.
Antwoord	Voor de representativiteit van de jongerenparticipatie zijn er twee trajecten gelopen, te weten een kwalitatief onderzoek en een ruimteraadpleging. *Jongerenperspectieven* Het kleinschalig kwalitatief onderzoek is opgezet om open gesprekken aan te gaan met jongeren. De deelnemende jongeren (leeftijdscategorie 10 tot 25 jaar) zijn uitgenodigd via het netwerk van het Groene Brein, Stichting Technotrend, de Vereniging van Milieuprofessionals (VVM) en Young Impact Makers (YIM). Het resultaat was een beeldende rapportage. De inzichten hiervan geven een beeld van perspectieven van jongeren. De deelnemende jongeren zijn geen representatieve doorsnede van alle jongeren in Nederland. Om deze reden wordt er nadrukkelijk niet gesproken van hét jongerenperspectief, maar van een jongerenperspectief op de fysieke leefomgeving. *Ruimteraadpleging* Tussen 27 november 2023 en 14 januari 2024 hebben in totaal 9.553 inwoners (18 jaar en ouder) meegedaan aan de ruimteraadpleging (Participatieve Waarde Evaluatie, PWE). De raadpleging bestond uit twee varianten: 1. Gesloten raadpleging (panel): 2.400 Nederlanders hebben deelgenomen via een panelbureau. De gesloten groep is gecontroleerd op de weerspiegeling van de Nederlandse bevolking op de kenmerken leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en provincie. Segmenten van de bevolking die ondanks de controle licht ondervertegenwoordigd waren zijn zwaarder meegewogen, en vice versa (post-stratificatie). Daardoor zijn de resultaten van de gesloten raadpleging *representatief* op de kenmerken leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. 2. Open raadpleging: Alle Nederlanders van 18 jaar of ouder konden meedoen aan de open raadpleging. Dit hebben 7.153 inwoners gedaan. Omdat iedereen die mee wil doen mee kan doen, vergroot een open raadpleging de *inclusiviteit*. Een open raadpleging trekt typisch gezien meer deelnemers met een uitgesproken mening en/of een expliciet belang bij het onderwerp. Zie het Participatieverslag Ontwerp-Nota Ruimte voor nadere informatie over beide trajecten.
ID	**1246**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om betekenisvolle jeugdparticipatie structureel te borgen in ruimtelijke besluitvorming. Zij stellen dat kinderen en jongeren actief moeten worden betrokken bij keuzes over hun leefomgeving.
Antwoord	Het Rijk wil de grote veranderingen richting 2050 nadrukkelijk met de samenleving vormgeven. Jongeren zijn hierbij een extra belangrijke groep, het gaat immers om hun toekomstige leefomgeving. Een gezonde en goede leefomgeving voor toekomstige generaties en het zo veel mogelijk voorkomen van afwentelen was een belangrijk principe in het jongerenparticipatietraject dat we in 2023 organiseerden ten behoeve van het Voorontwerp Nota Ruimte. Hetzelfde principe hanteerden we voor het Jongerendebat 'Ruimte voor Jong Nederland' dat we op 12 maart 2026 organiseerden voor jonge professionals en studenten (mbo, hbo en universiteit) en bestuursleden van jongerenkoepels in het ruimtelijk domein (150 jongeren uit heel Nederland). De afgeronde Ontwerp-Nota Ruimte was de basis voor dit debat. Met hen is gesproken over wat er bij hen leeft ten aanzien van hun eigen leefomgeving en hoe de keuzes en richtingen, die in de Ontwerp-Nota Ruimte zijn gemaakt, verder kunnen worden gebracht in de uitvoering. Jongeren hebben creatief meegedacht hoe opgaven gecombineerd kunnen worden, met ruimtelijke puzzels, hoe je gebiedskenmerken centraal kunt stellen en hoe invulling kan worden gegeven aan het principe van niet afwentelen. De ambitie is om dit traject uit te werken tot een structurele maatschappelijke dialoog. de uitwerking hiervan is onderdeel van de Uitvoeringsstrategie die het komend kwartaal wordt vormgegeven.
ID	**1247**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de betrokkenheid van medeoverheden onvoldoende is geborgd in het proces. Indieners vragen of er voldoende inspraak en co-creatie heeft plaatsgevonden bij de totstandkoming van de Nota Ruimte en onderliggende documenten. Ook wordt gesteld dat maatschappelijke organisaties, sectoren en marktpartijen structureel en vroegtijdig betrokken moeten worden bij de verdere uitwerking en uitvoering van de Nota Ruimte. Samenwerking met regio's, provincies, waterschappen en gemeenten is nodig voor draagvlak, vertrouwen en uitvoerbaarheid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Rijk en provincies hebben in de afgelopen drie jaar hun samenwerking op gebied van de ruimtelijke ordening opnieuw invulling gegeven en hernemen gezamenlijk de regie op de ruimtelijke inrichting van Nederland. In 2025 heeft het Rijk met alle twaalf provincies een ruimtelijk arrangement ondertekend, waarvoor als vertrekpunt de Ruimtelijke voorstellen van de provincies zijn benut die zij hebben gemaakt op basis van de Nationale programma's in hun ruimtelijke vertaling. De arrangementen zijn wederzijdse bestuurlijke afspraken en werken door in het provinciaal beleid en in rijksbeleid. Het Rijk heeft deze provinciale voorstellen en ruimtelijke arrangementen vervolgens benut bij het maken van de nationale keuzes in de Nota Ruimte. Deze nationale keuzes zoals vastgelegd zijn in eerste aanleg voor het Rijk zelfbindend en zijn daarmee een houvast voor de medeoverheden in de doorvertaling en toetsing van hun eigen ruimtelijke visies en plannen. De doorwerking van de Nationale plannen gaat de komende jaren verder in gezamenlijkheid worden vorm gegeven. Naast het betrekken van medeoverheden is ook ingezet op het betrekken van de inwoners, maatschappelijke organisaties en bedrijven en kennisinstellingen. Dit is onder andere gedaan met een ruimteraadpleging en het consulteren van het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) om maatschappelijke organisaties en bedrijven te betrekken. Daarnaast is in een intensief traject van regionale en provinciale bijeenkomsten en waar aan de orde in verdiepende gesprekken met maatschappelijke organisaties, koepelorganisaties van bedrijven en kennisinstellingen de input opgehaald die uiteindelijk is gewogen en betrokken bij de definitieve Rijkskeuzes. Zoals gezegd vormen de keuzes de start van het vervolg van het samen uitvoering geven aan de ruimtelijke inrichting van Nederland. Voor de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte die na de Nota zelf volgt zal dan ook mede op verzoek van de medeoverheden iets meer tijd worden genomen.
ID	**1248**
Samenvattende vraag	De indieners vragen of bestaande bedrijfs-, gebieds- en regionale plannen voldoende zijn meegenomen en afgestemd in de Nota Ruimte.
Antwoord	Om samenhang en integraliteit op nationaal niveau te kunnen borgen, is de Nota Ruimte ontwikkeld als een product van interdepartementale samenwerking, naast een intensieve samenwerking met de medeoverheden en in debat met Tweede Kamer en samenleving. De realisatie van veel opgaven vindt uiteindelijk plaats via lokale en regionale gebieds- en projectprocessen. Veel van de nationale ruimtelijke keuzes moeten op regionaal of provinciaal niveau een doorvertaling krijgen in omgevingsvisies, omgevingsplannen en gebiedsplannen. Dat betekent dat na de vaststelling van de Nota Ruimte als nationale omgevingsvisie met een planhorizon tot 2050 en de doorkijk naar 2100 een langjarige en gebiedsgerichte samenwerking tussen Rijk en regio nodig is om tot realisatie te komen. De keuzes in de Nota Ruimte zijn bindend voor het Rijk en haar sectorale plannen en programma's en kaderstellend voor de regionale en lokale doorvertaling. Gelet op het schaal- en detailniveau zijn specifieke bedrijfs- en gebiedsontwikkelingsplannen niet meegenomen in de Nota Ruimte. In de weergave van de kaarten is er ook bewust voor gekozen om, tenzij expliciet aangegeven, te werken met gestileerde kaarten. De uitvoering van de Nota Ruimte vindt plaats via de sectorale programma's binnen de integrale kaders van de Nota Ruimte of met een provinciale en regionale aanpak. Deze programma's resulteren vaak in te nemen projectbesluiten voor tracés dan wel gebieden. Bij de uitwerking van deze programma's worden specifieke bedrijfs- en gebiedsontwikkelingsplannen nadrukkelijk wel meegenomen en vindt toetsing plaats aan de Nota Ruimte naast wet en regelgeving.
ID	**1195**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de Nota Ruimte onvoldoende digitaal ontsloten en geannoteerd is in het DSO. Zij verzoeken om kaarten en werkingsgebieden digitaal beschikbaar te maken en correct te annoteren, zodat informatie beter raadpleegbaar en doorzoekbaar wordt en aansluit op de vereisten van de Omgevingswet.
Antwoord	Het Rijk onderschrijft het belang van de digi-toegankelijkheid en raadpleegbaarheid van het beleid in de Nota Ruimte, met specifieke aandacht voor de vele kaarten die in de Nota Ruimte zijn opgenomen. Het is belangrijk dat het beleid en de bijbehorende kaarten voor burgers, medeoverheden en andere bedrijven of organisaties makkelijk te raadplegen zijn. In het Digitaal Stelsel Omgevingswet (DSO) zijn tot op heden de kaarten van de Ontwerp Nota Ruimte niet geannoteerd. De kaarten in de Nota Ruimte zijn van een bepaald abstractieniveau (nationale schaal) die zich moeilijk laten vertalen naar specifieke werkingsgebieden. De kaarten zijn vaak indicatief en gaan niet altijd over exacte locaties of gebieden. Dit maakt het lastig om in het DSO specifieke locatie gebonden elementen op te nemen in bijvoorbeeld Regels op de Kaart. Dit in tegenstelling tot omgevingsvisies of bestemmingsplannen van gemeenten en provincies, die vaak een meer nauwkeurige uitwerking hebben in tegenstelling tot de kaarten van een nationale omgevingsvisie. Voor de Definitieve Nota Ruimte is de ambitie om voor bepaalde kaarten waar dit mogelijk is wel werkingsgebieden aan te wijzen in het DSO. Er wordt gewerkt aan het testen van het annoteren van sommige kaarten. Bij de definitieve publicatie van de Nota Ruimte zal in het DSO duidelijk zijn welke kaarten zijn geannoteerd.

2.9 PlanMER

Hieronder volgt de beantwoording van de samenvattende vragen rond deel III – PlanMER.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1194**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat redeneringen in het MER (op specifieke punten) niet altijd goed te volgen zijn en dat conclusies elkaar soms tegenspreken.
Antwoord	Het planMER geeft inzicht in het brede spectrum van omgevingseffecten van de keuzes in de Nota Ruimte, conform het Rad van de Leefomgeving. Zij doet dit op het schaalniveau van heel Nederland, passend bij het detailniveau van de keuzes die zijn gemaakt. De Commissie mer heeft getoetst of deze milieueffecten voldoende zijn uitgewerkt voor de besluitvorming. Op basis van deze beoordeling wordt de effectbeschrijving in het planMER op een aantal punten aangescherpt. De borging van het omgaan en beperken van de milieueffecten zit in de uitvoering van de keuzes uit de Nota Ruimte.
ID	**1204**
Samenvattende vraag	De indieners stellen voor om in de definitieve Nota Ruimte een expliciete vergelijking van de inzichten van de vier toekomstvarianten met de gekozen voorkeursvariant op te nemen.
Antwoord	In de methodiek van het planMER is beschreven hoe zowel de vier varianten als de ontwerp-Nota Ruimte ten opzichte van de referentiesituatie zijn beoordeeld. Deze referentiesituatie is hetzelfde en vormt de basis. Daarmee wordt inzicht gegeven in een brede range aan milieu- en omgevingseffecten, en de verschillen. Een directe expliciete vergelijking van de effecten van de vier toekomstvarianten met de voorkeursvariant is niet mogelijk, omdat zij een verschillende tijdshorizon hebben. De toekomstvarianten richten zich op 2100, de keuzes in de voorkeursvariant zijn concreter en betreffen de planperiode tot 2050.
ID	**1205**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om infectieziekten en de relatie met ruimtelijke inrichting expliciet mee te nemen in het planMER.
Antwoord	In planMER-bijlage I Leefomgevingsfoto zijn ze kort benoemd (onder het thema nationale veiligheid, op p. 165). Ingeschat is dat op het landelijke niveau van de Nota Ruimte de effecten van de keuzes uit de Nota Ruimte op infectieziekten zeer beperkt zijn en daarmee weinig zinvol om hiervoor gefundeerde effectbeoordelingen te presenteren.
ID	**1206**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om geothermie breder toe te passen in het planMER en de veiligheidsrisico's bij uitval expliciet te erkennen.
Antwoord	De impact van de keuzes voor geothermie (aardwarmte) zijn in het planMER meegenomen in de verschillende effectbeoordelingen van keuzes waar aardwarmte een rol speelt, zoals bij emissiereductie van CO2. Het effect van aardwarmtewinning op omgevingsveiligheid speelt op lokale schaal, en komt niet in de effectbeoordeling van deze indicator op landelijke schaal tot uiting. Deze effecten zullen onderdeel zijn van keuzes op regionaal en lokaal niveau in de verdere uitwerking daarvan én moeten aan de geldende normen daarvoor voldoen. De uitwerkingen op lokaal niveau zijn géén onderdeel van de Nota Ruimte en het planMER daarvoor.
ID	**1207**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het PlanMER onvoldoende inzicht geeft in milieugevolgen en te weinig concrete onderbouwing biedt voor beleidskeuzes. Zij verzoeken om betere uitwerking van milieueffecten en onderbouwing van keuzes.
Antwoord	De planMER geeft inzicht in het brede spectrum van omgevingseffecten van de keuzes in de Nota Ruimte, conform het Rad van de Leefomgeving. Zij doet dit op het schaalniveau van heel Nederland, passend bij het detailniveau van de keuzes die zijn gemaakt. De Commissie mer heeft getoetst of deze milieueffecten voldoende zijn uitgewerkt voor de besluitvorming. Op basis van deze beoordeling wordt de effectbeschrijving in het planMER op een aantal punten aangescherpt.
ID	**1230**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om in de milieueffectrapportage en ruimtelijke onderbouwingen een verplichte sociale paragraaf op te nemen waarin de verwachte impact op sociale veiligheid van verschillende groepen wordt geanalyseerd.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	In de Nota Ruimte wordt het belang van sociale veiligheid als ruimtelijke ordeningsaspect aangestipt. In het MER bij de Nota Ruimte is sociale veiligheid (impliciet) onderdeel van de beoordelingen in het thema Welzijn. Vanwege het abstractieniveau van de Nota Ruimte is het weinig zinvol om gefundeerde effectbeoordelingen te presenteren voor sociale veiligheid van verschillende groepen. In de uitwerking van de Nota Ruimte op lokaal niveau met medeoverheden zal sociale veiligheid worden meegewogen. Deze uitwerkingen zijn géén onderdeel van de Nota Ruimte en het planMER daarvoor.
ID	**1231**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat de beoordeling van omgevingsveiligheid in het planMER onvoldoende rekening houdt met negatieve trends en toekomstige risico's door toenemend transport van gevaarlijke stoffen als gevolg van de energietransitie.
Antwoord	In planMER-bijlage I Leefomgevingsfoto is de omgevingsveiligheid in de huidige en referentiesituatie beschreven. Hierin zijn de huidige en toekomstige ontwikkelingen meegenomen. Op p. 34 van deze bijlage gaat het over de ontwikkelingen in de energietransitie. Er is gesteld dat deze tot nieuwe bronnen van veiligheidsrisico's leiden. Door internationale wetgeving en vroegtijdige maatregelen kunnen risico's worden ingeperkt. Binnen industriële omgevingen en langs transportroutes is bekend waar risico's zich voordoen. Deze zijn dan ook onderdeel van de referentiesituatie in het MER. De keuzes in de Nota Ruimte zijn steeds vergeleken met deze referentiesituatie.
ID	**1232**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat de beoordeling van milieukwaliteit in het MER onvolledig is doordat laagfrequent geluid en geurhinder niet of onvoldoende worden meegenomen.
Antwoord	In de Nota Ruimte heeft het Rijk aandacht voor de kwaliteit van de leefomgeving in het algemeen en de uitdagingen van onder andere geurhinder, vooral in relatie tot landbouw, in het bijzonder. Het Rijk werkt daarom aan nieuwe geurnormen binnen de Omgevingswet, gericht op een betere balans tussen een gezonde leefomgeving en een toekomstbestendige landbouw. De bescherming tegen eventuele gezondheidseffecten van (o.a. laagfrequent) geluid van energie-infrastructuur en -installaties, zoals windturbines en warmtepompen, valt niet binnen de reikwijdte en het detailniveau van de Nota Ruimte en de bijbehorende planMER . Voor windturbines werkt het Rijk in een apart traject met een planMER aan nieuwe milieuregels binnen de Omgevingswet om bescherming te bieden tegen o.a. geluidhinder. In augustus 2026 is de Kamer geïnformeerd dat deze nieuwe milieuregels voor het einde van het jaar aan hen zullen worden toegestuurd. De Omgevingswet vraagt aan alle bevoegde gezagen om een brede weging tussen meerdere belangen, te maken zodat kennis over wat een gebied gezond, schoon en veilig maakt aan de voorkant wordt betrokken bij de ruimtelijke inrichting. Een uitdaging daarbij is om ook voor nieuwe ontwikkelingen en zorgen van inwoners, proportionele besluiten te nemen. Hoofdstuk 10.7.3 is hierop aangevuld.
ID	**1233**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het voldoen aan de WHO-advieswaarden voor luchtkwaliteit vanaf 2030 als wettelijke verplichting moet worden meegenomen in het MER en niet alleen als ambitie.
Antwoord	Vanaf 2030 gelden er in de Europese Unie (en dus ook in Nederland) aangescherpte en bindende luchtkwaliteitsnormen volgens de herziene Europese Richtlijn Luchtkwaliteit. Met de aanscherping komen de grenswaarden dichter in de buurt van de advieswaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). De Nota Ruimte volgt de huidige milieuwet- en regelgeving, en daarom nemen we WHO-advieswaarden niet op als wettelijke verplichting in het MER. Het nog niet behalen van deze WHO-advies waarden is daarbij al wél expliciet in het planMER benoemd.
ID	**1234**
Samenvattende vraag	De indieners geven aan dat zeer zorgwekkende stoffen ontbreken in het MER en de Nota Ruimte, terwijl deze stoffen relevant zijn voor waterkwaliteit, bodemkwaliteit en gezondheid.
Antwoord	In planMER-bijlage I Leefomgevingsfoto is hierop ingegaan. Op p. 58 en 63 van deze bijlage gaat het over Zeer Zorgwekkende Stoffen (ZZS) in het Nederlands beleid en over PFAS als voorbeeld van verontreiniging. ZZS zijn daarmee onderdeel van de referentiesituatie en effectbeoordelingen binnen het hoofdthema natuurlijke systemen. Daarbij hebben de keuzes uit de Nota Ruimte nauwelijks invloed op deze ZZS. Dit is specifiek voor PFAS benoemd in de effectbeschrijvingen.
ID	**1235**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat grensoverschrijdende milieueffecten slechts beperkt worden meegenomen. Zij vragen om deze effecten expliciet te betrekken in het MER en de Passende Beoordeling.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	Grensoverschrijdende milieueffecten zijn meegenomen in het MER en in de Passende beoordeling.
ID	**1236**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken het Rijk te zorgen voor een gebiedsgerichte verdieping van de MER-effecten voor water en bodem, en deze te koppelen aan de regionale uitwerkingen. En dat er een landelijk monitoring- en adaptatie kader komt, zodat tijdig kan worden bijgestuurd bij onverwachte waterproblemen.
Antwoord	De Nota Ruimte schetst de nieuwe richting op hoofdlijnen en op nationaal niveau. De precieze regionale uitwerking wordt samen met medeoverheden en lokale partners vormgegeven. Dit vergt een langjarig samenwerkingsproces waarin kan worden bijgestuurd waar nodig. In deze regionale uitwerking komen ook de gebiedsgerichte MER-effecten aan bod. Dit is géén onderdeel van de Nota Ruimte en het planMER daarvoor. Onder andere in de Nationale Adaptatiestrategie en het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie wordt verdere aandacht besteed aan wateroverlastproblematiek.
ID	**1249**
Samenvattende vraag	De indiener vraagt om inzicht in de cumulatieve effecten van integrale beleidskeuzes en projecten op bodem, water, natuur, landschap en erfgoed. Ze verzoekt om duidelijkheid hoe het Rijk omgaat met negatieve versterkende effecten.
Antwoord	In het planMER wordt op twee manieren op cumulatie en integraliteit ingegaan. Ten eerste is er in deel A (de uitwerking per thema (7.3)) ingegaan op hoe het totaal aan relevante beleidsuitspraken tot één effectbeoordeling per thema leidt. Daarnaast is deel B (de integrale impact (7.4)) gericht op de integrale impact, die breder gaat dan de afzonderlijke thema's. In de Nota Ruime zijn ontwikkelingen en hun omgevingseffecten integraal afgewogen bij het maken van keuzes. De specifieke uitwerking van keuzes vindt plaats op lokaal en regionaal schaalniveau. Het is aan provincies en gemeenten om een goede afweging te maken zodat voorgenomen ontwikkelingen elkaar niet negatief versterken.

2.10 Kaarten

In dit deel staan zoveel mogelijk de samenvattende vragen die gaan over ‘feitelijke’ vragen die zijn gesteld over de kaarten van de Ontwerp-Nota Ruimte. Dit kunnen vragen zijn over onjuistheden op kaarten of verzoeken om bepaalde elementen op te nemen op de nieuwe kaarten in de definitieve Nota Ruimte. Voor zover het feitelijke onjuistheden in (legenda-) items op de kaart betreft, is de kaart aangepast. Beleidswensen vanuit zienswijzen zijn voor het merendeel niet in de kaarten verwerkt. Vragen over een kaart (of naar aanleiding van een kaart) die aanleiding geven om het beleid te herzien zijn wel beantwoord binnen Deel I, II en III.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1310**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de Visiekaart 2050 (bladzijde 42-43 en 68 – 69): 1. Opname Steenwijk, Raalte Hardenberg in a. Regio Zwollle en b. Lijst grootschalige woningbouwlocaties 2. Regiokern Kampen, ook vermelden Stationsomgeving Kampen 3. Kleuren en legenda onduidelijk 4. Er missen glastuinbouwclusters 5. Robuuste natuursystemen moeten als infrastructuur ingetekend worden 6. Unesco werelderfgoed Waddenzee tonen op de kaart 7. Gebruik navolgbaar bronmateriaal 8. Rivierenland vermelden 9. Waterstofbackbone loopt niet door Flevoland. Verzoek is deze toe te voegen. 10. A15 opnemen op de kaart
Antwoord	De visiekaart is een meer abstracte weergave van de deelkaarten in Deel II, dus is ook niet compleet en verbeeldt de visie op hoofdlijnen. 1. Stationsomgeving Steenwijk, Raalte en Hardenberg worden niet opgenomen als regionale grootschalige woningbouwlocatie, omdat zij niet voldoen aan de criteria: deze kernen blijven aangeduid als lokale kern. 2. Stationsomgeving – Kampen wordt niet overgenomen als regionale grootschalige woningbouwlocatie omdat deze niet aan de criteria voldoet: start bouw vindt niet voor 2035 plaats. 3. Er is een nieuwe versie van de visiekaart gemaakt, waarbij ook is gekeken naar de kleurstelling en legenda. 4. Glastuinbouwclusters zijn aangevuld (voor de preciezere informatie hierover, zie de kaart in deel II van de Nota Ruimte). 5. Robuust natuursysteem is een vertaling van de kaart uit deel II, waarbij we kijken naar kansen voor natuur, en nog geen exact robuust natuursysteem hebben ingetekend. 6. De visiekaart is een meer abstracte weergave van de deelkaarten in Deel II, dus is ook niet compleet en verbeeldt de visie op hoofdlijnen. 7. Voor alle kaarten zijn bronnen gebruikt met feitelijke informatie, en is een vertaling gemaakt naar de visie voor 2050. 8. De visiekaart is een meer abstracte weergave van de deelkaarten in Deel II, dus is ook niet compleet en verbeeldt de visie op hoofdlijnen. 9. De waterstofbackbone loopt niet door Flevoland en staat daarom niet op de kaart. 10. De A15 staat op de kaart, ook als onderdeel van de goederencorridor naar het oosten/zuidoosten.
ID	**1311**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Noordwest-Europese context voor Water en Bodem, (bladzijde 76-77): 1. Kaart niet goed te lezen voor polder Blokweer (aanduiding 20 cm verhoging niet in overeenstemming beleid Zuid-Holland. 2. Schaal klopt niet 50km moet 100 zijn, 100 200 3. Kleuren : Wat representeren ze (zout, droger, natter?)
Antwoord	1. De kaart is niet bedoeld voor detailniveau van specifieke polders. 2. Er staat geen schaal op deze kaart. 3. De kleuren duiden hoogteverschillen, de legenda is in de definitieve Nota Ruimte verduidelijkt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1312**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de Integrale themakaart Water en bodem (bladzijde 78-79): 1. Voeg inzetten op bodemverbetering toe. 2. Aanpassen intekenen Bethunepolder 3. Pijl verzilting moet verder op het ARK getekend worden. 4. Regio midden-Limburg staat niet goed op kaart. 5. Ook de regionale buitendijkse gebieden die tussen primaire keringen liggen als ‘groen’ aanduiden, zoals dat ook bij het hoofdwatersysteem is gedaan. (Categorie ‘Rekening houden met buitendijkse adaptatie bij hogere waterstanden in de toekomst’). Bij Rijn en IJssel is dat het deel van de Oude IJssel tussen Doesburg en Doetinchem en de Schipbeek tussen Deventer en Bathmen 6. Toenemende bodemdaling op Voorne-Putten mist. Is het veengebied daar hier niet kwetsbaar voor? 7. We vragen de ruimtelijke reservering voor waterveiligheid in de Zuidwestelijke Delta toe te voegen aan de kaart, als binnendijks gelegen zone langs de primaire waterkeringen. 8. De (zoek)gebieden voor zand op zee ten behoeve van kustverdediging worden gemist. Deze ruimteclaim voor Water en Bodem is ook van belang. 9. Geen primaire waterkering tussen Putten en Elburg. 10. Bij de Grebbedijk is momenteel geen ruimtelijke reservering meegenomen. Waar wordt dit vastgelegd/gespecifieerd? 11. Begrensd aantal ha voor landaanwinning ivm bergingsfunctie 12. Legenda kaart: De groene markering geldt voor “Rekening houden met buitendijkse adaptatie bij hogere waterstanden in de toekomst”, maar wordt ook gebruikt voor binnendijks gelegen gebieden op de kaart. Verzoek om dit aan te passen naar “Rekening houden met adaptatie bij mogelijke hogere waterstanden in de toekomst” 13. Het is lastig dat de kaart op pag. 78 niets over landbouw zegt, terwijl die integraal geacht wordt te zijn. Want (aanwijzing van nieuwe) waterbergingen gaat vrijwel altijd ten koste van landbouwgrond, maar in het hoofdstuk landbouw staat dat dit zoveel mogelijk moet worden voorkomen 14. Samenhang tussen hogezand gronden en gebied met meervoudige opgaven ontbreekt. 15. Gebied ten zuiden Hardenberg is ten onrechte aangemerkt als gebied dat snel kan overstromen, aanpassen 16. Legenda Grondwatergebieden ontbreken 17. Bedrijventerreinen vallen weg in Drenthe. alleen industriecluster Emmen is zichtbaar. 18. Kleibodemdaling ontbreekt. 19. Reservering waterveiligheid Zuidwestelijke Delta 20. Ontbreken rijkskanalen op kaart 21. Ook regionale watersystemen op de kaart 22. Lob van Gennep bij Nijmegen niet, juist, op kaart
Antwoord	1. Informatie over de potentie voor sponswerking is toegevoegd aan de kaartenset. Dit is globaal ingetekend. 2. De dataset is aangepast. 3. Deze pijl geeft de richting aan en is geen exacte begrenzing van de verzilting. 4. De dataset is aangepast op basis van informatie van het Waterschap Limburg. 5. Voor de weergave van het hoofdwatersysteem is gebruik gemaakt van de wateren die zijn aangegeven bij het NIS (Netwerkmanagement Informatie Systeem) van Rijkswaterstaat. 6. Dit is aangepast op de kaart. Het stond wel op de kaart, maar was niet goed zichtbaar. 7. Op de kaart staan de primaire keringen waaromheen ruimte moet worden gereserveerd, de reserveringszones zelf staan niet op de kaart. 8. De reserveringszones voor zandwinning staan op de Noordzee kaart (bij de Landsdelige kaarten, toevoeging t.o.v. Ontwerp-Nota Ruimte). 9. Deze is verwijderd uit kaart. 10. Deze omtrek komt uit het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), artikel 5.42. 11. Deze exacte gegevens staan niet op de kaart, wel de aanduiding dat hier beperkingen gelden voor landaanwinning en bouwwerken. 12. De legendatekst bij deze legenda-eenheid is aangepast. 13. Deze samenhang tussen water en bodem en landbouw en natuur is geduid in de kaarten onder het integrale themahoofdstuk Landbouw en natuur. 14. De gebieden voor meervoudige opgaven, nu de kwetsbare gebieden, zijn overgenomen uit de Taskforce Landbouw, natuur en stikstof. 15. Deze data is aangepast naar overstromingsrisico vanuit primair, niet primair en regionaal watersysteem bij 1:100 en 1:1000 (LIWO, 2025). Hierbij worden de overstromingsrisico’s vanuit primair, niet primair en regionaal watersysteem aangegeven met 1:100.

Soort	Vraag en antwoord per ID
	16. De grondwaterbeschermingsgebieden staan op andere kaarten. 17. De dataset is aangepast naar totaal industrieel gebied. 18. De kaart is een interpretatie van de grootst spelende problemen op basis van een dataset. 19. Op de kaart staan de primaire keringen waaromheen ruimte moet worden gereserveerd, de reserveringszones zelf staan niet op de kaart. 20. Voor de weergave van het hoofdwatersysteem is gebruik gemaakt van de wateren die zijn aangegeven bij het NIS (Netwerkmanagement Informatie Systeem) van Rijkswaterstaat. 21. De regionale water- en bodemsystemen is nog geen eenduidige weergave van, zijn dus ook niet op deze manier weergegeven op de kaart. Hier zit nog een uitwerking aan, die ook in de Nota Ruimte als keuze is opgenomen. 22. Lob van Gennep is aangepast op de kaart.
ID	**1313**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: een toekomstbestendig hoofdwatersysteem (bladzijden 84-85): 1. Legenda, Zoekgebieden zijn niet toegelicht. 2. Layout Midden Limburg niet goed op kaart. 3. Er mist een (indicatieve) aanduiding van het essentiële boezemwatersysteem en de Oude Rijn. 4. Wat impliceert de aanduiding 'rekening houden met buitendijkse adaptatie bij hogere waterstanden in de toekomst' langs de Eem, in hoeverre vergt de voorgestelde extra ruimte voor waterberging op het IJsselmeer/Markermeer extra maatregelen 5. Retentiegebied Rijnstrangen onjuist getekend 6. Onduidelijke ruimtelijk beslag aantal begrippen. 7. Plek Ooijpolder 8. Kampereiland, onterecht, opgenomen als zoetwaterbuffer 9. Onduidelijk verandering grootte van streepjes 10. Drentse hoofdvaart en Hoogeveense vaart niet meegenomen 11. Twentekanaal, rijkskanalen brabant en Friesland ontbreken 12. Veluwe en N2000 gebieden beter verbeelden 13. Onvoldoende relatie hoofdwatersysteem en regionaal systeem 14. Verzilting niet verder dan Spui, Middelharnis 15. Lob van Gennep 16. Opnemen Zeewaartse uitbreiding Rotterdamse haven
Antwoord	1. De zoekgebieden zijn niet opgenomen op de kaart en in de legenda, maar worden in de tekst toegelicht. 2. De dataset is aangepast op basis van informatie waterschap Limburg. 3. Wordt niet gezien als hoofdwatersysteem. 4. Wordt toegelicht in de tekst, niet relevant voor de kaart. 5. De kaart is aangepast op contouren. 6. Is aangepast in de tekst. 7. De actualisatie van de ruimtelijke reserveringen in het kader van Ruimte voor de Rivier is nog niet in deze kaarten opgenomen.) 8. Aanpassing in sectorale kaart waterveildigheid. Kampereiland verwijdert uit de Nationale zoetwaterbuffers 9. De kaart is aangepast. 10. Voor de weergave van het hoofdwatersysteem is gebruik gemaakt van de wateren die zijn aangegeven bij het NIS (Netwerkmanagement Informatie Systeem) van Rijkswaterstaat. 11. Voor de weergave van het hoofdwatersysteem is gebruik gemaakt van de wateren die zijn aangegeven bij het NIS (Netwerkmanagement Informatie Systeem) van Rijkswaterstaat. 12. De Veluwe is op de sectorale kaart ondergrond en drinkwater aangegeven als zoekgebied voor nationale grondwaterreserves. 13. Het hoofddoel van deze kaart is de maatregelen in het hoofdwatersysteem weer te geven, in de tekst wordt de samenhang met de regionale water- en bodemsystemen weergegeven, onder deze bouwsteen en onder de bouwsteen Regionale water- en bodemsystemen in balans. 14. De pijlen geven een indicatieve richting aan. 15. Lob van Gennep is aangepast op de kaart. 16. De legenda is aangepast.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1314**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: regionale samenhang landbouw en natuur met water en bodem (water) (bladzijde 90-91 en 118-119): 1. Niet leesbaar door gekozen weergave 2. Aandacht voor hellende gebieden nodig. 3. Beek en droogdalen zijn extra kwetsbaar 4. Legenda Verslechterende waterkwaliteit is ook een veranderende conditie van het water- en bodemsysteem. Neem deze ook hier op.
Antwoord	De kaart is een eerste indicatieve weergave op basis van een feitelijke analyse, waarin de belangrijkste veranderingen van condities zijn weergegeven. In de richting en keuzes onder 'Regionale water- en bodemssytemen in balans' is aangegeven dat we hier met andere overheden verdere uitwerking aan gaan geven.
ID	**1315**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: klimaatadaptieve inrichting (bladzijde 96-97): 1. Retentiegebied Rijnstrangen is onjuist ingetekent, gelders eiland. 2. Gebieden die 20 cm kunnen overstromen niet duidelijk. 3. Aanpassen Layout. Midden-Limburg wegvallen profiel vrije ruimte. 4. Ruimtelijke reservering ZuidWestelijke Delta te dun. 5. Aanpassen aanduiding rond doetichem, regionale stresstest. 6. Zoekgebieden beter toelichten. 7. Veluwe beter weergeven, zeer grote betekenis. 8. Aanpassen: de Drentse Hoofdvaart en de Hoogeveense vaart staan aangeduid als onderdeel van het Hoofdwatersysteem. 9. Legenda aanpassen ook – Voeg 'Inzetten op bodemverbetering (incl. sponswerking)' toe onder het kopje. 10. In beheergebied AGV zou je dat terug willen zien op de Utrechtse Heuvelrug, gecombineerd met infiltratie (met als ambitie om elke druppel die valt vast te houden in het gebied ipv oppervlakkige afvoer naar het oppervlaktewatersysteem). Nu staat daar alleen maar 'toenemende verdroging. 11. Bethunepolder staat ingetekend als 'toenemende verzilting', Onduidelijk is waarop dit is gebaseerd, 'toenemende vernatting' zou beter passen. 12. Moet de pijl met Verzilting via rivier- en kanaalmondingen vanuit IJmuiden niet verder het ARK op getekend worden (idem voor de kaart op p.84 en 85)? In het noordelijke deel van de Vechtstreek zijn ook zorgen over toenemende verzilting agv zoutindringing vanuit IJmuiden. 13. Geen weergave kustuitbreiding. 14. Betekenis streepjes binnendijkse ruimteresvering. 15. Data aanpassen omverstromingsrisico's.
Antwoord	1. De kaart is hierop aangepast. 2. Deze gebieden staan wel op de kaart aangegeven. 3. De dataset is aangepast op basis van informatie van het Waterschap Limburg. 4. Dit is een indicatieve weergave, de dikte correspondeert niet met de daadwerkelijk te reserveren ruimte. 5. Er is een update n.a.v. de stresstest doorgevoerd in de kaart. 6. De zoekgebieden worden toegelicht in de tekst voor deze bouwsteen, en bij de bouwsteen 'Toekomstbestendig hoofdwatersysteem'. 7. De Veluwe is op de sectorale kaart ondergrond en drinkwater aangegeven als zoekgebied voor nationale grondwaterreserves. 8. Voor de weergave van het hoofdwatersysteem is gebruik gemaakt van de wateren die zijn aangegeven bij het NIS (Netwerkmanagement Informatie Systeem) van Rijkswaterstaat. 9. Informatie over de potentie voor sponswerking is toegevoegd aan de kaartenset. Dit is globaal ingetekend. 10. De opgave is weergegeven op de kaart, water vasthouden is inderdaad een van de oplossingsrichtingen. 11. De dataset is aangepast. 12. Dit is een indicatieve weergave, de pijl geeft de richting aan en niet de exacte locatie. 13. Klopt, kustuitbreiding is niet weergegeven op de kaart, dit is ook in principe niet aan de orde. Zie de specifieke keuzes die hiervoor in de Nota Ruimte zijn gemaakt onder Water en bodem. 14. De streepjes zijn indicatie voor de gebieden waar wordt gezocht naar ruimte voor o.a. dijkversterking. 15. De data is aangepast naar overstromingsrisico vanuit primair, niet primair en regionaal watersysteem bij 1:100 en 1:1000 (LIWO, 2025).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1316**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Zoetwaterbeschikbaarheid en waterkwaliteit (bladzijde 226-227): 1. KRW opgave niet duidelijk op de kaart. 2. Een deel van de LInge ontbreekt 3. Onvolledig bij natuurgebieden alleen natura2000 ingetekent, geen NNN en agrarische natuurgebieden(krabbescheer.) 4. Legenda, negatief effect stijgende temp.
Antwoord	1. Deze lagen zijn dominanter aangegeven op basis van KRW-informatie Ecologische toestand (Informatie waterhuis, 2022). 2. Deze stond wel in de kaart maar niet dominant genoeg. Deze laag is op basis van de KRW oppervlaktewateren Ecologische toestand (Informatiehuis 2022) aangepast. 3. De legenda is hierop aangepast. 4. Dit is in de bijbehorende tekst verder toegelicht.
ID	**1317**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bodem en ondergrond (bladzijde 230 -231): 1. Bodemdaling in de noordoostpollder door veenoxidadtie is niet in kaart gebracht. 2. Bodemdalingsgebieden Klei missen
Antwoord	De dataset is ingetekend op basis van bodemdaling op gronden waarbij de toplaag voor een groot deel uit Veen bestaat (direct aan het oppervlak). Hierover is een grid gelegd. Daarmee is dit een indicatieve weergave van de gebieden met de grootste opgaven.
ID	**1318**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Noordwest- Europese context Landbouw en natuur (bladzijde 112-113): 1. Legenda aanpassen, luchtweg is niet flyway 2. Trekvisroute (wester-)Schelde ontbreekt, Opnemen Westerschelde ook als swimway 3. Toevoegen Wadplaten als ecosysteem 4. Arkenheem en Randmeren opnemen als migratieroute vogels 5. Opnemen ecologische verbinding Den Haag tussen duinen en groene hart, de Duivenvoorde corridor, Rijksbufferzone
Antwoord	De kaart bevat grofmazige en indicatieve weergave van de internationale routes voor vogels en vissen (fly- en swimway) en bijzondere ecosystemen in de Europese context.
ID	**1319**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de Integrale themakaart Landbouw en natuur (bladzijde 114-115): 1. Aanpassen naam “De Vechtstreek”naar “Gooi en Vechtstreek” 2. Groene Vallei Lint opnemen als waardevol cultuurlandschap 3. Betekenis Utrechtse heuvelrug benadrukken 4. “Unesco Werelderfgoedgebied Waddenzee” toevoegen 5. grens aanpassen NP Drentsche AA 6. er ontbreken glastuinbouw clusters. 7. Groningse deel NNN mist 8. Legenda aanpassen. 9. Overgangsgebieden N2000 gebieden zijn niet gearceerd. 10. Hollandse kust opnemen als Vogelrichtlijn gebied. 11. Grondwaterbeschermingsgebied (Noord Sleen en Dalen) niet correct, 12. Beken op de kaart

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	1. De selectie van waardevolle cultuurlandschappen is aangepast op basis van onder andere zienswijzen en nadere uitwerking. Niet alle zienswijzen hebben geleid tot een wijziging hierin. 2. De selectie van waardevolle cultuurlandschappen is aangepast op basis van onder andere zienswijzen en nadere uitwerking. Niet alle zienswijzen hebben geleid tot een wijziging hierin. 3. De Utrechtse Heuvelrug staat op de kaart, omdat deze onderdeel is van het Natuurnetwerk Nederland. 4. De Waddenzee is als Natuurlijk UNESCO werelderfgoed opgenomen in de kaart in het sectorale hoofdstuk Cultureel erfgoed en landschap. 5. De actuele begrenzing van de Nationale Parken is gebruikt voor de weergave op de kaart. 6. De glastuinbouwclusters zijn aangevuld op de kaart. 7. Op de kaart is een indicatie van grote gebieden van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) opgenomen, niet het complete NNN. 8. Dit betreft een indicatieve weergave van de kustzone en de grote wateren. 9. Op de kaart zijn alle Natura 2000-gebieden weergegeven, de selectie hiervan en de uitwerking van de zonering is onderdeel van nadere uitwerking. 10. De kust staat als Natura 2000-gebied op de kaart. 11. Voor de grondwaterbeschermingsgebieden staan alleen ‘Grondwaterbeschermingsgebied’ en ‘Waterwingebied’ op de kaart. De 100-jaarszone, intrekgebieden, boringsvrije zones en verbods/restrictiegebieden voor WKO staan niet op de kaart. De gebieden komen overeen met de meest recente data van RIVM (2026). De beken zijn sinds de Ontwerp-Nota Ruimte gewijzigd en komen overeen met de selectie van beken uit de studie “Doorrekening van de effecten van maatregelen in brede bufferzones langs beekdalen voor KRW doelbereik nutriënten” van Deltares (2025). Hier geldt dat er verschillende manieren zijn om beken te classificeren, er wordt aangesloten bij dit rapport in overeenstemming met de Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof.
ID	**1320**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aanpassing van de kaart Bouwsteen: regionale samenhang landbouw en natuur met water en bodem (bodem) (bladzijde 92-93 en 120-121): 1. Verzilting Zeeland onderschat. 2. Kaart is niet leesbaar door gekozen weergave 3. Aanduiding gele cirkels lijkt niet te kloppen. 4. Winderosie niet voor gehele gebeid Geleenbeek
Antwoord	De kaart is een eerste indicatieve weergave op basis van een feitelijke analyse, waarin de belangrijkste veranderingen van condities zijn weergegeven. In de richting en keuzes onder ‘Regionale water- en bodemsytemen in balans’ is aangegeven dat hier met andere overheden verdere uitwerking aan wordt gegeven.
ID	**1321**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: clusteren van glastuinbouw (bladzijde 126-127): 1. Er missen gebieden met potentie diepe Geothermie 2. Koekoekspolder is geen gebied van zoetwatervoorziening, afvoeren. 3. Reserveringen ruimte Rond IJsselmeer verduidelijken (Kampen, Koekoekspolder, IJsselmuiden etc.) 4. Er ontbreken glastuinbouwclusters 5. legenda aanpassen ook 22kv net is weergegeven. 6. Legenda zoetwateropgave geen kleur.
Antwoord	1. De gebieden met potentie voor geothermie zijn aangevuld. 2. Overal in Nederland is in droge periodes in potentie een tekort aan zoetwater, dat is in deze kaart als opgave opgenomen. 3. Het reserveren van ruimte voor primaire keringen rond het IJsselmeer staat op kaarten onder het thema Water en bodem. 4. De selectie van glastuinbouwclusters aangevuld, niet alle voorstellen zijn hierop overgenomen i.v.m. de maat en schaal van de clusters. Er is een selectie opgenomen. 5. 220 kV is in de legenda aangevuld. 6. De legenda is hierop aangepast.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1322**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: robuust natuursysteem (bladzijde 130-131): 1. Opnemen Romeinse Neder-Germaanse Limes 2. Veranderen naam de vechtstreek in “Gooi en Vechtstreek 3. Opnemen Groene Vallei lint als waardevol cultuurlandschap 4. Opnemen Utrechtse Heuvelrug als waardevol cultuurlandschanp 5. Opnemen “Unesco Werelderfgoedgebied Waddenzee. 6. Opnemen gebied “Lieftinghsbroek” 7. Legenda verduidelijken 8. Lay-out begrenzing cultuurlandschappen 9. Het bij systemen onontbeerlijke verbindende netwerk nog onderbelicht. Verbindingen zijn essentieel voor ecologische samenhang. Bij deze uitwerking en toevoeging ook de gewenste verbinding tussen Heuvelrug en Veluwe benoemen. 10. Opnemen Lochem en Zutphen als stad met groen in en om de stad 11. Aanpassing aanduiding Veenendaal met groen in en om de stad.
Antwoord	1. De Limes is weergegeven op de kaart in het sectorale hoofdstuk Cultureel erfgoed en landschap, het is te klein om hier op de kaart te zetten, want het betreft alleen punten en geen vlakken. 2. De selectie van waardevolle cultuurlandschappen is aangepast op basis van onder andere zienswijzen en nadere uitwerking. Niet alle zienswijzen hebben geleid tot een wijziging hierin. 3. De selectie van waardevolle cultuurlandschappen is aangepast op basis van onder andere zienswijzen en nadere uitwerking. Niet alle zienswijzen hebben geleid tot een wijziging hierin. 4. De selectie van waardevolle cultuurlandschappen is aangepast op basis van onder andere zienswijzen en nadere uitwerking. Niet alle zienswijzen hebben geleid tot een wijziging hierin. 5. De selectie van waardevolle cultuurlandschappen is aangepast op basis van onder andere zienswijzen en nadere uitwerking. Niet alle zienswijzen hebben geleid tot een wijziging hierin. 6. De Waddenzee is als natuurlijk UNESCO werelderfgoed opgenomen in de kaart in het sectorale hoofdstuk Cultureel erfgoed en landschap. 7. De actuele begrenzing van de Nationale Parken is gebruikt voor de weergave op de kaart. 8. In de tekst is opgenomen dat bij de ontwikkeling van een robuust natuursysteem ook wordt gekeken naar nieuwe verbindingen, deze zijn nog niet vertaald naar de kaart. 9. Voor Groen in en om de stad zijn in deze kaart ter indicatie van de opgave alleen grotere steden weergegeven. 10. Voor Groen in en om de stad zijn in deze kaart ter indicatie van de opgave alleen grotere steden weergegeven. 11. Het is wel opgenomen, het is alleen heel klein waardoor het moeilijk zichtbaar is op de kaart.
ID	**1323**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Water en bodem voor Landbouw en natuur (bladzijde 132-133): 1. Door grafische weergave niet goed leesbaar 2. Cirkels dalende bodemvruchtbaarheid: kloppen deze? 3. Herstel beekdalen: niet alleen voor waterkwaliteit maar ook tbv waterbeschikbaarheid en wateroverlast 4. Grondwaterbeschermingsgebieden
Antwoord	1. Dit is een indicatieve weergave en er staat veel informatie op de kaart, daardoor is deze ingewikkeld te lezen maar wel de informatie die we willen delen. 2. Dalende bodemvruchtbaarheid en verslechterende bodemstructuur zijn met name zichtbaar op de zandgronden. 3. Het klopt dat herstel beekdalen ook waarde heeft voor waterbeschikbaarheid en wateroverlast, dit zijn goede meekoppelkansen. Dat geldt voor meerdere typen maatregelen. 4. De weergave van de grondwaterbeschermingsgebieden is aangepast op de kaart.
ID	**1324**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Huidig landbouwareaal (bladzijden 238-239): 1. Legenda tekst 2. Bedrijventerrein Poelweg en Noorddammer weg aangegeven glastuinbouwgebied, is nu bedrijventerrein
Antwoord	1. De term medeoverheden wordt vaker gebruikt in de Nota Ruimte. Medeoverheden zijn de provincies, gemeenten en waterschappen. 2. De kaart is gebaseerd op het Landelijk grondgebruik Nederland (LGN), dit is een momentopname waar mogelijk inmiddels al veranderingen in hebben plaatsgevonden.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1325**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Huidig natuurareaal (bladzijden 242-243): 1. Opname Unesco Werelderfgoedgebied Waddenzee 2. Opnemen huidige natuurareaal niet (of in elk geval niet duidelijk) de wateren in de N2000 gebieden op land in Zeeland aangegeven.
Antwoord	1. Het UNESCO Natuurlijk Werelderfgoedgebied de Waddenzee is op de kaart bij het sectorhoofdstuk Cultureel erfgoed en landschap opgenomen. 2. De Natura 2000-gebieden op water zijn, ook in Zeeland, op de kaart weergegeven met wit gestreepte arcering.
ID	**1326**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken aanpassing van de kaart Waardevolle cultuurlandschappen (bladzijden 248-249): Aanpassen naam Vechtstreek in “Gooi en Vechtstreek” Onduidelijke selectie, opname “de IJsselvallei” Opname als waardevol cultuurlandschap de Graafschap. Arkenheem-Eemland Beneden-Linge (bij Vijfherenlanden en Lingestreek) vijfde gebied in Noord-Holland Een Zuiderwaterlinie, de Peel-Raamstelling, de Maaslinie . Binnenduinrand , strandvlakten en polders bij Heilo, Egmond en Bergen. Verduidelijken importantie Utrechtse Heuvelrug. aanpassen Legenda Bij landschapstypen mist het type ‘hellingen’ of ‘heuvellandschap’ zie ook kaart op p. 12. Ook de verdere uitwerking/problematiek hiervan mist. Onduidelijk is wat de exacte begrenzing is van de waardevolle cultuurlandschappen.
Antwoord	1. Naar aanleiding van onder andere de zienswijzen is goed gekeken naar de selectie en naamgeving van de waardevolle landschappen, daardoor zijn nieuwe toegevoegd en een aantal samengevoegd. Niet alle ingebrachte landschappen zijn hiervoor in aanmerking gekomen. 2. De landschappen zijn bewust niet begrensd, alleen met naam en indicatieve weergave van de plek waar de landschappen liggen.
ID	**1327**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Beschermd cultureel erfgoed (bladzijden 250-251): 1. Kaart is onduidelijk, Unesco is goed gemarkeerd, rijksmonumenten onduidelijk. 2. Wij missen hier, en in de overige samengestelde kaarten die betrekking hebben op het thema erfgoed, de Rijksbeschermde Stads- en Dorpsgezichten, evenals de Rijksbeschermde vlakken (zoals Buitenplaatsen) 3. Opnemen Unsesco Geoparken: Geopark Schelde Delta, Geopark de Hondsrug.
Antwoord	1. Rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten staan op de kaart. 2. Rijksbeschermde vlakken (zoals buitenplaatsen) staan ook op de kaart. We hebben hier de Rijksmonumentgebieden opgenomen inclusief groenaanleg (o.a. bij buitenplaatsen en landgoederen). 3. De door UNESCO aangewezen Geoparken hebben geen nationale juridische betekenis, en zijn om die reden niet in de Nota Ruimte opgenomen. (Delen) van deze geoparken zijn wel onderdeel van de Waardevolle cultuurlandschappen. Geopark de Hondsrug: zie ook vraag ID 1149.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1328**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Noord-Europese context voor Economie en energie (bladzijde 148-149): 1. Intekenen twee potentiële locaties voor eventuele ondergrondse opslag van H2, in Drenthe 2. Olie- en gasvelden en gasopslagen op land zijn niet aangegeven 3. De leesbaarheid van velden (wit) is slecht. 4. Geef de feeders richting TEN-T/North Sea–Baltic via de Duitse knooppunten beter weer. 5. De olie- en gasvelden zijn niet goed weergegeven, ook niet in windenergie Zoekgebied 6/7. De actuele kaarten zijn te vinden op NLOG.nl van TNO. 6. CO2-opslag potentie in aquifers is niet meegenomen op de kaart, terwijl aquifers wel geschikt zijn voor grootschalige CO2-opslag. De meeste recente kaarten zijn te vinden op de GEODE-portal. 7. Mijnbouwplatforms zijn zeer moeilijk te zien op de kaart en de pijpleidingen zijn soms onvolledig weergegeven 8. Weergeven Lelystad Noord als onderdeel van “stedelijk-economisch kerngebied”? *aangepast* 9. Hoe verhoudt het voornemen om geen “wind op land meer” te realiseren terwijl Regioplan Windenergie Oostelijk en Zuidelijk Flevoland nog niet geheel zijn uitgevoerd? 10. Opnemen bedrijventerrein Genk-zuid en Genk als internationale poort 11. Neem locaties op zoals genoemd in programma Duurzaam gebruik ondergrond. 12. Actieve steenkoolconsessie (Beatrixmijn) op kaart.
Antwoord	De kaart bevat een grofmazige en indicatieve weergave van de internationale Noordwest-Europese context, en zal om die reden niet compleet zijn en niet alle detailinformatie bevatten waarnaar gevraagd wordt in de zienswijzen.
ID	**1329**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de Integrale kaart Economie en energie (bladzijden 150-151): 1. Opnemen route A4- Beneluxtunnel 2. Weergave bedrijventerrein HMC, Deventer (zie 154). 3. Aansluiting Industriecluster Emmen op waterstofbackbone ontbreekt 4. Onduidelijk is waarom de omgeving Coevorden wel als te versterken industriesysteem is aangeduid en bijvoorbeeld Emmen en Hoogeveen niet. 5. Ter hoogte van Zuidlaren en Assen zijn multimodale bedrijventerreinen met hoge milieucategorie aangegeven. Dat is onjuist. 6. Naast de volwassen campussen zien we op deze kaart ook de in ontwikkeling zijnde campussen opgenomen. Onder andere de veiligheidscampus Assen en de Greenwise-campus Emmen. 7. De term ‘regionaal ecosysteem’ in tekst en legenda is verwarrend vanwege de groen-ecologische associatie, het betreft het economisch ruimtelijk systeem 8. Vaarweg Amsterdam-Lemmer ontbreekt 9. De internationale vaarroute over de IJssel eindigt in Kampen, maar gaat in de praktijk door over het Ketelmeer, IJsselmeer en door de Kornwerderzandsluizen. Verzoek om dit op de kaart aan te passen 10. Overslagpunten Eemshaven, Delfzijl, en Veendam niet genoemd. 11. Leesbaarheid van de kaart
Antwoord	1. Op de kaarten voor Economie en energie zijn de geactualiseerde data voor TEN-T kernnetwerk gebruikt. 2. Dit is aangepast op de kaart. De aanduiding van het multimodaal ontsloten bedrijventerrein met hoge milieubelasting bij Deventer is toegevoegd aan de integrale themakaart, in overeenstemming met de weergave op de bouwsteenkaart. 3. De bestaande reservering voor de waterstofbackbone is opgenomen als kaart. 4. Deze volgt uit een feitelijke analyse, in de definitieve Nota Ruimte is daarvoor de meest actuele informatie gebruikt en deze informatie iets anders op kaart weergegeven. 5. Dit is niet aangepast op de kaart. De aanduidingen zijn gecontroleerd aan de hand van de gebruikte brondata (LISA, 2022). Uit deze controle blijkt dat bedrijventerreinen in de omgeving van Assen en Zuidlaren voldoen aan de gehanteerde selectiecriteria voor hoge milieubelasting. De bestaande weergave is daarom gehandhaafd. 6. Voor de selectie van campussen op de kaart is de formeel aan de Kamer aangeboden campuslijst van Innovatie Spotter gebruikt. 7. De term ecosysteem is ook in de economie een veel gebruikte term, we hebben in de uitwerking van de richtingen en keuzes onder Economie en energie in de definitieve Nota Ruimte wel een andere manier gebruikt om de richting en ambities te beschrijven. 8. Deze staat niet op de kaart omdat deze niet past bij de schaal en het abstractieniveau van deze kaart. 9. Deze staat niet op de kaart omdat deze niet past bij de schaal en het abstractieniveau van deze kaart.

Soort	Vraag en antwoord per ID
	10. Deze staat niet op de kaart omdat deze niet past bij de schaal en het abstractieniveau van deze kaart. 11. Er zijn in de kaart wat aanpassingen gedaan waardoor de leesbaarheid mogelijk ook is vergroot. Daarnaast wordt er veel informatie tegelijkertijd getoond.
ID	**1330**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: toekomstig maken van alle bedrijventerreinen (bladzijde 154-155): 1. Aanduiding multimodaal ontsloten bedrijventerrein HMC < Deventer mist (zie 150) 2. Buitenvaart (Hoogeveen) mist als bedrijventerrein met >200 hectare bestaat uit verschillende plannamen in IBIS (Buitenvaart I, Buitenvaart II en Riegmeer). Gezamenlijk zo’n 250 hectares (bruto). 3. De Wieken (Hoogeveen) mist als multimodale bedrijventerrein met >200 hectare. De Wieken heeft zo’n 350 hectare bruto en is ontsloten via het water.
Antwoord	1. Dit is aangepast op de kaart. De aanduiding van het bedrijventerrein met hoge milieubelasting bij Deventer is gecontroleerd en is reeds opgenomen op de bouwsteenkaart. De weergave op de integrale themakaart is hiermee afgestemd. 2. Dit is aangepast op de kaart. De bedrijventerreinen Buitenvaart I, Buitenvaart II en Riegmeer bij Hoogeveen zijn gezamenlijk beoordeeld op basis van de beschikbare IBIS-gegevens. De gezamenlijke bruto oppervlakte is groter dan 200 hectare. De aanduiding op de kaart is hierop aangepast. 3. Dit is aangepast op de kaart. Bedrijventerrein De Wieken bij Hoogeveen is opnieuw gecontroleerd op basis van de beschikbare bedrijventerreinendata. Het terrein is groter dan 200 hectare en beschikt over multimodale ontsluiting, waaronder via het water. De weergave op de kaart is hierop aangevuld.
ID	**1331**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: versterken van regionale ecosystemen (bladzijde 158-159): 1. Wegcategorisering is niet correct 2. Ontbreken Ketheltunnel 3. Kleur regio Tubbergen controleren: paars en zou moeten zijn waardevol cultuurlandschap 4. Aanpassen naam van de kaart 5. Controle op kleuren regio’s 6. Gebruik navolgbaar bronmateriaal 7. Intekening 110kV/150kV langs Vollenhove staat verkeerd (5402) 8. Windparken niet goed weergegeven. 9. Ontbreken campussen, Dordrecht, fruit, Friesland
Antwoord	1. Dit is indicatief en niet bedoeld als vastgestelde categorisering. 2. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten geactualiseerd op de relevante kaarten. 3. De kleur paars is bedoeld als een ‘hittekaart’ en betekent niet dat het hele gebied een bedrijven/industrieterrein ligt, in het gebied liggen meerdere bedrijventerreinen met een industriefunctie. 4. Er is een nieuwe kaart in de definitieve Nota Ruimte opgenomen met een nieuwe titel. 5. Er is nieuwe kaart in de definitieve Nota Ruimte opgenomen, met aanpassingen hierop. 6. Hiervoor is gebruik gemaakt van de informatie en kaarten uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). 7. Dit is een schematische weergave, waardoor die niet overal op de exacte locatie ligt. 8. Waar mogelijk is update op de kaart opgenomen. 9. Voor de weergave van de campussen is de formeel aan de Kamer aangeboden campuslijst van Innovatie Spotter gebruikt.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1332**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aanpassing van de kaart Bouwsteen: beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten (bladzijden 162-163): 1. Gebruik navolgbaar bronmateriaal 2. Onduidelijk wat voor soort grootschalige elektriciteitsproductie wordt bedoelt. 3. Eemshaven is ook zeehaven in TEN-T 4. Uitgebreide TEN-T is niet goed weergegeven, wees consequent kernnet of uitgebreid. 5. wijzigen grootschalig elektriciteit in grootschalige energie in aanwijsgebied naast MRU. 6. weergeven spoorterminals (bv Coevorden) 7. Grens aangeven Grootschalige elektrolyse, Lelystad krijgt fabriek 100MW, niet op kaart. 8. Icoon verkeerd bij Blocq van kuffeler. Jachthaven, geen haven van internationale betekenis 9. weergave knooppunten Meeden en Vierlaten 10. Weergave Burgum als 380 kV knooppunt klopt dat. 11. impact grens-spooremplacementen, binnenhaven BluePorts Limburg, Delta Rhine corridor
Antwoord	1. Hiervoor is gebruik gemaakt van de informatie en kaarten uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). 2. De aanduiding 'Aanwijsgebieden voor grootschalige elektriciteitsproductie' is gebaseerd op het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). De locaties zijn overgenomen uit de beschikbare PEH-informatie. De kaart geeft daarmee de ruimtelijke aanduidingen uit het programma weer en doet geen zelfstandige uitspraak over de keuze voor een specifieke productietechnologie. 3. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten geactualiseerd op de relevante kaarten. 4. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten geactualiseerd op de relevante kaarten. 5. Dit is niet aangepast op de kaart. De aanduiding 'Aanwijsgebieden voor grootschalige elektriciteitsproductie' is gehandhaafd, omdat deze aansluit bij de terminologie en de brongegevens uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). De bredere term 'grootschalige energie' is daarom niet overgenomen. 6. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten geactualiseerd op de relevante kaarten. 7. Nog geen definitieve besluitvorming, en daarom nog niet aangepast. 8. Dit is niet aangepast op de kaart. De aanduiding van Blocq van Kuffeler als haven van internationale betekenis is gecontroleerd aan de hand van de geactualiseerde TEN-T-gegevens. Deze locatie niet binnen de gehanteerde selectie van TEN-T-knooppunten valt. 9. Vierverlaten en Meeden zijn voor de hoofdstructuur geen primaire knooppunten in het energiesysteem. 10. De kaart is een schematische weergave. 11. Dit is aangepast op de kaart. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten, is geactualiseerd op de relevante kaarten. Hierbij is aangesloten bij de vastgestelde TEN-T-selectie. Grens-spooremplacementen en binnenhavens zijn alleen opgenomen voor zover zij onderdeel uitmaken van deze selectie, tenzij expliciet is gevraagd om specifieke locaties afzonderlijk op te nemen. De Delta Rhine Corridor is daarnaast als afzonderlijke corridor weergegeven op de kaart.
ID	**1333**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: verduurzamen, beschermen en versterken van energie-intensieve industrieclusters (bladzijde 166-167): 1. Gebruik navolgbaar bronmateriaal 2. Chemelot opnemen aanlandlocatie 3. Betekenis Flex- en bufferfunctie voor energie verduidelijken 4. De grenzen van het industriegebied Noordzeekanaalgebied (NZKG) in Hoofdstuk 8 van de Ontwerp-Nota Ruimte zijn niet correct ingetekend 5. In de kaart staat de 380kV Vierverlaten-Ens niet ingetekend. Verder mist de verzwaring 220Kv
Antwoord	1. Hiervoor is gebruik gemaakt van de informatie en kaarten uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). 2. Hierover is nog geen besluit genomen, daarom staat het niet op de kaart. 3. Dit is in de legenda verduidelijkt. 4. De grenzen zijn gebaseerd op het onderzoek 'Nationale prognose ruimtebehoefte industrieclusters'. 5. De kaart is gebaseerd op informatie uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH).

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1334**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: optimaal benutten van de Noordzee voor economie en energie (bladzijde 170-171): 1. Gebruik navolgbaar bronmateriaal, en vermelding daarvan; Target Grid of NRD VAWOZ 2. Opnemen Drenthe voor opslag H2 3. Waterstofbackbone onjuist richting Emmen, aftakking ontbreekt 4. Gasopslagen in ondergrond ontbreken 5. Zet op kaart alleen locaties H2 vanuit programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond 6. Neem Chemelot op als aanlandlocatie H2
Antwoord	Onderhavige kaart is komen te vervallen. Er is een nieuwe kaart voor de Noordzee opgenomen bij de landsdelige teksten en kaarten. Daar waar aan de orde is de bron opgenomen in de legenda. De informatie op de kaart is gericht op de Noordzee. Voor weergave van de energie-infrastructuur op land wordt verwezen naar de kaarten in het hoofdstuk Energie en economie.
ID	**1336**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Energie (bladzijde 270-271): 1. Op p. 162 en p. 270 zijn de gele stippen met "Aanwijsgebieden voor grootschalige elektriciteitsproductie". Onduidelijk is wat voor soort grootschalige elektriciteitsproductie het gaat, maar de locaties zijn in ieder geval wel aangegeven. 2. De locatie van Tennet bij Leemslagenplas/ LeemslagenZuid bij Almelo staat niet op de kaart weergegeven. Hier zijn al afspraken over vastgelegd. 3. De waterstofbackbone is onjuist weergegeven richting Emmen (aansluiting ontbreekt). 4. Emmen ontbreekt op deze kaart als onderdeel van het industriecluster Noord-Nederland. 5. Gemist wordt een aanduiding op de kaart van de ontwikkeling en uitbreiding van het 220 kV- en 380 kV-station op de kaart. (lelystad) Overige aanduidingen voor LLS zijn t.a.v. locatie indicatief, maar wel de juiste 6. Aftakking waterstofbackbone naar westelijk richting regio Zwolle. 7. Opnemen Chemelot als aanlandlocatie Waterstof 8. Opname regionale energiehubs opnemen in de stedelijke zones van de vier F4-steden, inclusief de op termijn te realiseren waterstofaansluiting bij Bolsward West. 9. De 110 kV-verbinding Afsluitdijk–Bolsward–Sneek–A7 als regionale schakel in energie-infrastructuur op kaart zetten (p. 271).
Antwoord	1. De gele stippen geven de 'Aanwijsgebieden voor grootschalige elektriciteitsproductie' weer zoals opgenomen in het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). De locaties zijn gebaseerd op de beschikbare PEH-brongegevens. De kaart geeft deze gebieden indicatief weer, zonder daarbij een specifieke productietechnologie vast te leggen. 2. Deze kaarten zijn gebaseerd op informatie uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). 3. Dit is aangepast op de kaart. De waterstofbackbone is weergegeven op basis van de beschikbare gegevens uit het Programma Energiehoofdstructuur (PEH). 4. Emmen is weergegeven als onderdeel van het energie-intensieve haven- en industriecluster Noord Nederland. 5. De meest actuele informatie is gebruikt. 6. Hier is nog geen besluit over genomen, dus staat om die reden niet op de kaart. 7. Hier is nog geen besluit over genomen, dus staat om die reden niet op de kaart. 8. Deze zijn niet op de kaart gezet. 9. De meest actuele informatie is gebruikt.
ID	**1337**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Economie (bladzijde 280-281): 1. "Eindhoven als Brainport" vervangen door "Brainport Eindhoven als Mainport" 2. Aanpassen zone Eemshaven en Duitse grens: is niet in zijn geheel Industrie 3. Aanduiding industriesysteem: Onduidelijk is waarom de omgeving Coevorden wel als te versterken industriesysteem is aangeduid en bijvoorbeeld Emmen en Hoogeveen niet 4. Emmen ontbreekt op deze kaart als onderdeel van het industriecluster Noord-Nederland 5. De N280/A52 verbinding staat niet op de kaart als internationale verbinding. 6. Opname Campus ontwikkeling Almere 7. Opnemen Eindhoven Airport 8. Meer Inkleuren Midden/Limburg, bv Roermond regionale functie 9. Waardige positionering Midden-Limburg, elke regio telt

Soort	Vraag en antwoord per ID
	10. Opnemen op de kaart N280/A52 als een internationale verbinding 11. Regio's meer eigen status geven (regio Zwolle) 12. Opname Lemmer in de as Drachten-Heereveen-Joure 13. Regio Groningen ook als kenniseconomie op de kaart 14. Opnemen Campus Leerpark (Dordrecht- Gorinchem)
Antwoord	1. "Eindhoven als Brainport" is vervangen door "Brainport Eindhoven als Mainport". 2. Dit klopt, het is weergegeven als een 'hittekaart' met duiding van een gebied met kenmerken van de economie. Dus niet bedoeld als dat dit in zijn geheel een industriegebied is. 3. De kaart is gemaakt op basis van 'hittekaart' van Bureau Louter, zit dus een feitelijke analyse achter. In de definitieve versie zit wel een aangepaste kaart. 4. Deze staat wel op de kaart als onderdeel van het cluster. 5. Dat klopt, het is niet een internationale corridor. 6. Voor de weergave van de campussen is de formeel aan de Kamer aangeboden campuslijst van Innovatie Spotter gebruikt. 7. Op de kaart onder Economie en energie staan de voor goederenvervoer relevante luchthavens. 8. De kaart is gemaakt op basis van 'hittekaart' van Bureau Louter, zit dus een feitelijke analyse achter. In de definitieve versie zit wel een aangepaste kaart. 9. De kaart is gemaakt op basis van 'hittekaart' van Bureau Louter, zit dus een feitelijke analyse achter. In de definitieve versie zit wel een aangepaste kaart. 10. Dat klopt, het is niet een internationale corridor. 11. De kaart is gemaakt op basis van 'hittekaart' van Bureau Louter, zit dus een feitelijke analyse achter. In de definitieve versie zit wel een aangepaste kaart. 12. De kaart is een weergave op hoofdlijnen, waardoor niet alle informatie op de kaart staat. 13. De kaart is gemaakt op basis van 'hittekaart' van Bureau Louter, zit dus een feitelijke analyse achter. In de definitieve versie zit wel een aangepaste kaart. 14. Voor de weergave van de campussen is de formeel aan de Kamer aangeboden campuslijst van Innovatie Spotter gebruikt.
ID	**1338**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Milieu (bladzijde 254-255): 1. Het milieugezondheidsrisico lijkt in de noordelijke helft van de provincie significant groter dan in de zuidelijke helft. Het lijkt erop dat dit beeld cartografisch vertekend is door een inzoom bestand van de MRA, zie de rechthoekige uitsnede rond MRA op de kaart 'Milieu
Antwoord	Er is een nieuwe kaart met actuelere data opgenomen in het sectorale hoofdstuk Milieu en gezondheid.
ID	**1339**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Mobiliteit goederenvervoer (bladzijde 290-291): 1. Ontbreken zoekgebied North Sea Baltic route 2. Binnenhaven Meppel ontbreekt. 3. De internationale spoorterminal Coevorden ontbreekt 4. Feeders richting het TEN-T kernnet missen 5. Ontbreken stukken spoor 6. Alternatief voor spooremplacement Arnhem 7. Opname binnenhavens rond De Port of Zwolle, in de gemeenten Zwolle, Meppel en Kampen en Urk 8. Opnemen spoorverbinding zuidelijk Randstad en Utrecht naar Duitsland, 9. Opnemen spoorverbinding zuidelijk Randstad via Brabantse stedenrij naar Duitsland 10. Opnemen Haven Harlingen, internationaal
Antwoord	1. Het vastgestelde TEN-T-netwerk is geactualiseerd op de kaarten. Voor de specifieke Goederenroutering Noordoost-Europa (GNOE) is geen afzonderlijk zoekgebied opgenomen. 2. Dit is aangepast op de kaart. Meppel maakt onderdeel uit van het uitgebreide TEN-T-netwerk. 3. Dit is niet aangepast op de kaart. Coevorden is niet als TEN-T-terminal opgenomen in Annex II van de TEN-T-verordening van 2024. 4. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten is op alle kaarten geactualiseerd. 5. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten is op alle kaarten geactualiseerd. 6. Dit is niet overgenomen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
	7. Dit is aangepast op de kaart. De binnenhavens van Zwolle, Meppel en Kampen maken onderdeel uit van het uitgebreide TEN-T-netwerk. Urk is niet als afzonderlijk TEN-T-knooppunt opgenomen. 8. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten is op alle kaarten geactualiseerd. 9. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten is op alle kaarten geactualiseerd. 10. Het kern- en uitgebreide TEN-T-netwerk, inclusief de bijbehorende knooppunten is op alle kaarten geactualiseerd.
ID	**1340**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aanpassing van de kaart Noordwest-Europese context voor Wonen, werken en bereikbaarheid (bladzijde 194-195): 1. Ontbreken treinverbinding Den Haag-Brussel. Toevoegen als gewenst corridor traject Den Haag-Rotterdam 2. Niet correct overgenomen van concept toekomst perspectief Hoofdwegen net 3. Ontbreken Houtribdijk 4. IC kwaliteit Maaslijn, Maastricht-Nijmegen ev 5. Ten-T netwerken ontbreken 6. Onduidelijke grenzen stedelijke systemen 7. Ontbrekende corridor A28/a37/E233 8. Corridor richting Luik/aken mist luik. 9. Corridor Brussel/Parijs/Londen geen verbinding met Brainport Eindhoven 10. Nz verbinding Hasselt (ev ontbreekt)
Antwoord	1. Niet overgenomen. 2. Niet overgenomen. 3. Houtribdijk in alle kaarten opgenomen. 4. Niet overgenomen. 5. Meest actuele versie van TEN-T kernnetwerk staat op de kaart. 6. Niet overgenomen. 7. Niet overgenomen. 8. Niet overgenomen. 9. Niet overgenomen. 10. Niet overgenomen.
ID	**1341**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de Integrale themakaart Wonen, werken en bereikbaarheid (bladzijde 196-197): 1. Geen veerdiensten Waddeneilanden genoemd en verbindingen onderling 2. Vermelding Den Haag CS/HS status internationaal station 3. Verbeelding regio Stedendriehoek 4. Positie van Amersfoort als dubbbelstad 5. Verbeelding verbinding Utrecht-Amersfoort 6. Mobiliteitsinnovaties vermelden, zoals smart mobility 7. locatie Utrecht Science Park te noordelijk verbeeld 8. Bestaande HSL verbinding Brussel-Luik-Aken-Keulen vermelden 9. Relatie met Hasselt Genk ontbreekt 10. Regionaam MRE aanpassen van "Eindhoven" naar "MRE" 11. Regio Zwolle niet compleet wat betreft verbindingen naar alle regio kernen 12. Opnemen verbinding/corridor "Baltic Sea Corridor" 13. We stellen voor de corridor Lelystad-Zwolle-Twente via N50-N35/A35 (MIRT-afspraak) en het spoor Hanzelijn – Zwolle – Twente (via Raalte) 14. Bij internationale verbindingen onderscheid maken tussen kort-grens overschrijdend en internationaal 15. Emmen ook verbinden met Coevorden, Hardenberg en Hoogeveen. 16. Opnemen Unesco-parken 17. Zwaarder aanzetten "F4 ruit", Leeuwarden, agglomeratiekracht FSN 18. Maas-Waalkanaal als woon-werkmileu typeren. 19. In provincie Zuid-Holland opnemen De Witt toekomstpact. 20. Regio Rivierenland opnemen 21. Verbinding Groningen Eemshaven 22. Verbinding Emmen uitbreiden naar Coevorden, Hardenberg, Hoogeveen

Soort	Vraag en antwoord per ID
	23. Universiteiten in Noorden missen 24. Niet alleen academische ziekenhuizen hebben regio functie 25. Steenwijk opnemen als regiokern 26. Regio Zwolle beter verbeelde met 8 kernen 27. Hoofdwegen aanpassen
Antwoord	1. Niet overgenomen: geen onderdeel van het hoofdnetwerk van verkeersverbindingen. 2. Niet overgenomen: vanaf Den Haag Centraal rijden er geen internationale personentreinen. 3. Niet overgenomen. 4. Niet overgenomen. 5. Niet overgenomen. 6. Niet overgenomen. 7. De kaart is hierop aangepast. 8. Niet overgenomen: dit is een lijn die uitsluitend buiten Nederland rijdt . 9. Niet overgenomen. 10. Aangepast. 11. Niet overgenomen. 12. Niet overgenomen, de individuele Ten-T-corridors benoemen we niet apart. 13. Niet overgenomen. 14. Hierin is onderscheid gemaakt. 15. Niet overgenomen. 16. Niet overgenomen. Zie ook vraag ID 1327. 17. Niet overgenomen. 18. Niet overgenomen. 19. Niet overgenomen. 20. Niet overgenomen. 21. Niet overgenomen. 22. Niet overgenomen. 23. Niet overgenomen. 24. Niet overgenomen, alleen hoofdvestigingen staan op de kaart. 25. Niet overgenomen. 26. Niet overgenomen . 27. Niet overgenomen.
ID	**1342**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: robuust natuursysteem (bladzijde 130-131): 1. Aanpassing aanduiding Lochem en Zutphen met Stad met groen in en om de stad. 2. Aanpassing aanduiding Veenendaal met groen in en om de stad.
Antwoord	Op de kaart staat ‘Groen in en om de stad’ indicatief voor alleen de grote kernen.
ID	**1343**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart VISTA (bladzijde 188-189): 1. Op kaart 20 regio’s terwijl op blz 48 en 49 22 regio’s worden benoemd 2. Leesbaarheid van de kaart 3. Opnemen regiokernen van regio Zwolle 4. Samenwerking regio Zwolle met 22 gemeenten binnen Daily Urban System beter herkenbaar maken. 5. Amersfoort voorzien van dikke contourlijn 6. Rhenen toevoegen als regiokern in Foodvalley 7. Foodvalley aanduiden als stimuleringsregio 8. Opnemen Barneveld/Nijkerk in twee regio’s Foodvalley en MRU 9. Vianen toevoegen MRU 10. Afbakening Regionale kernen Noord en Midden Limburg 11. Begrenzing Regio Zwolle verbeteren 12. Begrenzing MRA en MRU regio, Hilversum is MRA 13. Opnemen Hoogeveen, Steenwijk en Noordoostpolder in regio Zwolle 14. Nunspeet zichtbaar maken

Soort	Vraag en antwoord per ID
	15. Almelo opnemen als Kernstad. 16. Defensie industrie concentratie gebied Hengelo uitbreiden met Enschede 17. Regionale spreiding goed duiden 18. Regio Rivierenland zichtbaar maken. 19. Land van Cuijk plaatsen Noord Brabant ipv Noord-Limburg 20. Kerkrade opnemen als regiokern in Parkstad 21. Regio Zuidholland in een gebied. Grens XL of versterken loopt door regio heen. 22. Groningen-Assen vergroten over Appingedam en Delfzijl 23. Regio Midden en Zuid Oost Drenthe opgesplitst dor versterken/stimuleren 24. Grensregio’s beter verbeelden
Antwoord	1. Dit is aangepast in de tekst. 2. Niet overgenomen. 3. Niet overgenomen. 4. Niet overgenomen. 5. Niet overgenomen. 6. Niet overgenomen. 7. Dat is al het geval. 8. Niet overgenomen. 9. Niet overgenomen. 10. Niet overgenomen. 11. Niet overgenomen. 12. Deze regio’s zijn aangepast op de kaart en in elkaar laten overlopen. 13. Niet overgenomen. 14. Niet overgenomen. 15. Niet overgenomen. 16. Niet overgenomen. 17. Niet overgenomen. 18. Is benoemd op de kaart. 19. Is aangepast op de kaart. 20. Niet overgenomen. 21. Niet overgenomen. 22. De regio Groningen-Assen loopt door tot in het Noorden van Groningen. 23. Uitgangspunt zijn de analyses van de dagelijkse stedelijke systemen, met op regionale schaal de belangrijkste relaties. 24. Dit gebeurt niet op de VISTA-kaart, wel op andere kaarten.
ID	**1344**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: een ontwikkelgericht nationaal netwerk (bladzijde 200-201): 1. Geen intercitystatus Rotterdam Blaak 2. Deventer aangeven als Centrumstad ipv regiokern 3. Controleer hiërarchie van stedelijk gebied, Amersfoort 4. Venray aanduiden als regiokern 5. Verbondenheid regio’s en kernen. 6. Aanpassing onjuiste weergave Corridor Amsterdam-oosten loopt niet door Almelo 7. Aanpassing weergave Almelo-Zwolle 8. Corridor A28/A37/E233 mist 9. Begrenzing nationaal park Drentsche Aa onjuist 10. Ontbreken N34 als regionaal hoofdwegennet. 11. Veluwe lijn: Opnemen Nijkerk en Harderwijk als intercitystation 12. Opnemen Groene Hart, Rivierengebied, Utrechtse Heuvelrug, Eemland en Gelderse Vallei 13. Ontbreken Unesco Geopark Hondsrug
Antwoord	1. Is aangepast. 2. Is aangepast. 3. Niet overgenomen. 4. Niet overgenomen. 5. Niet overgenomen.

Soort	Vraag en antwoord per ID
	6. Is aangepast. 7. Niet overgenomen. 8. Niet overgenomen. 9. De meest actuele begrenzing is overgenomen op de kaart. 10. Op deze kaart worden alleen rijkswegen weergegeven. De N34 hoort daar niet bij. 11. Niet overgenomen. Dit zijn geen intercitystations volgens de NS-vertrekstaten. 12. Groene Hart en Rivierengebied zijn als eigen regio's opgenomen, de andere gebieden zijn onderdeel van een regio. 13. De door UNESCO aangewezen Geoparken hebben geen nationale juridische betekenis, en zijn om die reden niet in de Nota Ruimte opgenomen. (Delen) van deze geoparken zijn wel onderdeel van de Waardevolle cultuurlandschappen.
ID	**1345**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: sterke en onderscheidende regio's (bladzijde 204-205): 1. Regio Stedendriehoek benoemen als L-regio 2. Ziekenhuis Almelo weergeven 3. Ziekenhuis Deventer weergeven 4. Sleutelsector Groothandel en transport mist bij Groningen-Assen 5. Campus Groningen mist 6. Ziekenhuis Sittard weergeven 7. Dagelijks systeem Emmen alle relaties weergeven. 8. Universiteit van het noorden ontbreekt. 9. Uitwerking recreatief, stadsrand en natuur landbouw- of waterfunctie terugbrengen tot een. 10. Aanpassen groen om de stad in regio MRU 11. De Witt toekomstpact (Zuid-Holland) weergeven. 12. Energyacademie Leggen verbinding tussen Groningen en de Eemshaven. 13. Regio Zwolle goed vermelden met 8 kernen. 14. Regionale voorzieningen Sneek opnemen: het ziekenhuis (3.000 banen, bovenregionale SEH) en onderwijscampussen MBO voor maritieme campus en zorgcampus. 15. Regionale ziekenhuis Dordrecht en Gorinchem.
Antwoord	1. Dit is al het geval. 2. Is aangepast op de kaart. 3. Is aangepast op de kaart. 4. De iconen voor de sectoren zijn gebaseerd op de laag 'toegevoegde waarde per sector' die op de regionale ecosysteemkaart wordt weergegeven. Daarom staat het hier niet vermeld, maar wel in Eemshaven/Delfzijl. 5. Deze staat al op de kaart. 6. Is aangepast op de kaart. 7. Niet overgenomen. 8. Niet overgenomen. 9. Niet overgenomen. 10. Dit is aangepast. 11. Niet overgenomen. 12. Niet overgenomen. 13. Niet overgenomen. 14. De weergave van de ziekenhuizen is gebaseerd op de LISA-data per vestiging. De MBO-campussen maken geen onderdeel uit van de kaart. 15. De weergave van de ziekenhuizen is gebaseerd op de LISA-data per vestiging.
ID	**1346**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Bouwsteen: complete en prettige leefomgeving (bladzijde 208-209): 1. Aanduiding Rivierenland 2. Aanduiding Werelderfgoed Hollandse Waterlinies 3. Verstedelijking Leiden Katwijk weergeven 4. Regionale grond in en om stad aan westzijde MRU regio beter weergeven. 5. Gebied rondom het Maas-Waalkanaal bij Nijmegen als woon-werkmilieu te typeren.

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	1. Is overgenomen. 2. Werelderfgoedgebieden staan op de kaart bij Bouwsteen: een ontwikkelgericht nationaal netwerk. 3. Het huidig en toekomstig bebouwd gebied in de agglomeratie Leiden-Katwijk staat op de kaart. 4. Groen in en om de stad is nader uitgewerkt op basis van data betreffende de invloed van groen op de waardering van de directe leefomgeving. 5. Dit is een bedrijventerrein dat nog in gebruik is. Staat ook als zodanig op de kaart ingetekend.
ID	**1347**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Water en bodem voor Wonen, werken en bereikbaarheid (bladzijde 212-213): Graag hoger gelegen gebieden aangeven Zoekgebied Hoogwater aanpak Brabant Oost/ Den Bosch Rekening houden buitendijkse adaptatie Legenda aanpassen Ruimte reservering Den Bosch toevoegen
Antwoord	In de kaart zijn verschillende kaartlagen uit de kaarten onder 'Water en bodem' gecombineerd, die het meest relevant zijn voor het thema Wonen, werken en bereikbaarheid. De kaart is om die reden niet compleet en niet alle detailinformatie bevatten waarnaar gevraagd wordt in de zienswijzen.
ID	**1348**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Wonen en wijken (bladzijde 298-299) en om aanpassing van de tabel Bijlage bij sectorale kaart Wonen en wijken: conceptlijst regionaal grootschalige woningbouwlocaties (bladzijde 300-302): 1. Ontbreken woonlocaties rond Sneek, spoorzone en Harinxmaland 2. Westervoort, spoorzone Liemers 3. Hoogeveen aanpassing naam van "verbinding stationsgebied-stadscentrum" naar verbinding "stationsgebied stadscentrum-zuid". 4. Woningbouwlocatie langs de Oude lijn vermelden. 5. Ook aantallen woningen vermelden. 6. Aanpassen Regiopoort Driebergen-Zeist/Stationsgebied 7. Aanpassen regiopoort Houten 8. Aanpassen regiopoort Woerden 9. Aanpassen regiopoort Zeist 10. Grootschalige woningbouwlocatie eenduidig vermelden 11. Zwolle Stadshage en centrumschil vermelden 12. Amstelzone 13. Woningbouw rond Maastricht vermelden 14. Merwedelijn opwaarderen en aanpassen 15. Kaart niet doordacht, er missen locaties. Meer Regie door Rijk op woningbouwlocaties 16. Opnemen Meerstad (Groningen) 17. Opnemen Geer III (Houten) 18. Opnemen Friese Meren en Gaasterland als recreatieve gebieden van nationaal en regionaal belang (synchroniseren p196) 19. Ontbreken doortrekking n206-A30-A77naar A50 en A4 20. Zaanstad Achtersluispolder opnemen 21. Beverwijk spoorzone
Antwoord	1. Deze zijn niet overgenomen, tenzij deze zijn opgenomen in lijst regionale of nationale grootschalige woningbouwlocaties 2. Niet overgenomen, de Ontwikkellocatie Spoorzone Liemers wordt niet aangewezen als regionale grootschalige woningbouwlocatie. De stip op de kaart ter hoogte van Westervoort heeft betrekking op de locatie 'Vredenburg-Kronenburg', die in de bijbehorende lijst is opgenomen. 3. Overgenomen: de in de lijst met regionale grootschalige woningbouwlocaties opgenomen locatie 'Verbinding stationsgebied-stadscentrum' wordt gewijzigd in 'Verbinding stationsgebied-stadscentrum- zuid'.

Soort	Vraag en antwoord per ID
	4. De locaties in Delft ontbreken in de lijst van regionale grootschalige locaties, omdat deze onderdeel uitmaken van de nationale grootschalige woningbouwlocatie Oude Lijn. Niet alle verstedelijkingslocaties in Zuid Holland komen in aanmerking om te worden aangewezen als regionale grootschalige locaties. Daarvoor worden criteria gehanteerd, waarbij aansluiting is gezocht bij de verschillende typen regionale systemen die in de Nota Ruimte worden gehanteerd en de daarin onderscheiden typen kernen. Hiermee wordt bijgedragen aan het doel om de agglomeratiekracht in de stedelijke regio's te versterken. Per typologie wordt een minimale ondergrens voor een (samenhangende) woningbouwlocatie gehanteerd, om zo de zeggingskracht van het begrip grootschalig te kunnen waarborgen. De ondergrenzen die gehanteerd worden, zijn 400 woningen voor locaties binnen regiokernen, 1.000 woningen voor locaties binnen centrumsteden (2.000 woningen voor locaties in centrumsteden die onderdeel uitmaken van een metropoolregio) en 2.000 woningen voor locaties die binnen een metropoolkern vallen. 5. Niet overgenomen. 6. Overgenomen, in de lijst met regionale grootschalige woningbouwlocaties wordt de benaming Regiopoort Driebergen-Zeist/Stationsgebied' aangepast naar Regiopoort Driebergen-Zeist. 7. Overgenomen, in de lijst met regionale grootschalige woningbouwlocaties wordt de benaming 'Regiopoort Houten (Centrum Molenzoom Koppeling'), aangepast naar 'Regiopoort Houten'. 8. Overgenomen, in de lijst regionale of nationale grootschalige woningbouwlocaties. De in de lijst met regionale grootschalige woningbouwlocaties opgenomen locaties 'Poort van Woerden' en 'Regiopoort Woerden/ Snellerpoort' zijn dezelfde projecten. Daarom wordt de aanduiding 'Poort van Woerden' geschrapt. 9. Overgenomen, de in de lijst met regionale grootschalige woningbouwlocaties opgenomen locatie 'Regiopoort Zeist (PGGM/ Staatsliedenkwartier)' wordt aangepast naar 'Regiopoort Zeist-Noord (PGGM/Staatsliedenkwartier. 10. Er is gekeken naar een eenduidige vermelding van de grootschalige woningbouwlocaties. 11. Niet overgenomen, Zwolle Stadshagen is getoetst aan de criteria en wordt opgenomen in de lijst van regionale grootschalige woningbouwlocaties. Zwolle Centrumschil maakt reeds deel uit van de nationaal grootschalige woningbouwlocatie en wordt daarom niet opgenomen in de lijst van regionale grootschalige woningbouwlocaties. 12. Niet overgenomen (zie ook vraag ID: 994), zoals weergegeven op de kaart bij de bouwsteen 'Een ontwikkelgericht nationaal netwerk' is Uithoorn een lokale kern en daarom is Amstelzone dan ook niet opgenomen als regionaal grootschalige woningbouwlocatie. 13. Overgenomen (zie ook vraag ID: 1079). De indieners maken een terecht punt dat Maastricht met, onder andere, zijn woningbouwprogramma een belangrijke bijdrage levert aan de strategie 'initiëren' in Zuid-Limburg. Om deze belangrijke bijdrage kracht bij te zetten, is de woningbouwlocatie Spoorzone Maastricht in de definitieve Nota Ruimte ook toegevoegd als nationaal grootschalige woningbouwlocatie. 14. Niet overgenomen, deze staat bij structuurversterkende infrastructuur. 15. Niet overgenomen. 16. Niet overgenomen. Meerstad Groningen is geen regionaal of nationaal grootschalige woningbouwlocatie. 17. Niet overgenomen. Geer III (Houten) Groningen is geen regionaal of nationaal grootschalige woningbouwlocatie. 18. Dit thema staat niet op deze kaart. 19. Niet overgenomen. Dit is geen voorgenomen investering. 20. Zaanstad Achtersluispolder maakt deel uit van de nationaal grootschalige woningbouwlocatie en wordt niet meer aangeduid als een regionaal grootschalige locatie. 21. De in de lijst met regionale grootschalige woningbouwlocaties opgenomen locaties in Beverwijk, te weten Spoorzone De Bazaar en Spoorzone Parallelweg, worden naar aanleiding van de zienswijzen geschrapt als regionale grootschalige locaties.
ID	**1349**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Water en bodem voor Economie en energie (bladzijde 172-173): 1. Het innamepunt van oppervlaktewater voor drinkwater nabij de Punt (provincie Groningen) weergeven 2. Westelijk Nederland en aanpassen aan de drogere omstandigheden: de gevolgen van beperkte Zoetwaterbeschikbaarheid op economie en energie zijn onvoldoende opgenomen in dit hoofdstuk. 3. Legenda- "Bij locatiekeuze en bouwwijze rekening houden met wateroverlast en overstromingsrisico, in het bijzonder vitale en kwetsbare functies". Neem ook bodemdaling op; daar moet ook naar gekeken te worden bij locatiekeuze en bouwwijze. 4. Voeg bij 'Reserveringsgebieden zandwinning Noordzee' toe dat er zandwinning nodig is om de kustlijn te handhaven. 5. "wel wordt een verkenning gestart voor de Rotterdamse haven waarbij zeewaartse uitbreiding één van de te onderzoeken oplossingsrichtingen is" 6. Hoge potentie geothermie, anders dan op kaart p 55 (4986)

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	1. Deze is toegevoegd op de kaart. 2. In het hoofdstuk Economie en energie is een overzicht opgenomen van relevante aspecten vanuit Water en bodem voor economie en energie. Zoetwaterbeschikbaarheid is daar een van de belangrijke onderdelen. Ook in het hoofdstuk zijn koppelingen gelegd met dit vraagstuk. 3. Dit klopt, maar is hier nu niet opgenomen. Het werkt wel door via Afwegingskader. 4. Dat staat zo in de teksten. 5. De verkenning voor de Rotterdamse haven is toegevoegd aan de legendatekst. 6. Dit is aangevuld op de kaart.
ID	**1350**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Gebieden met bijzondere opgaven (bladzijde 123): 1. Kaart mist grondwaterbeschermingsgebieden in Noord-Holland
Antwoord	1. Data is aangepast op basis van expert judgement IenW (grondwatergebied en Naturagebieden overlap).
ID	**1351**
Samenvattende vraag	De indieners vragen om aanpassing van de kaart Mobiliteit personenvervoer op (bladwijze 288-289): 1. Duidelijk onderscheid moet worden gemaakt in grote luchthavens, zoals Schiphol en Rotterdam The Hage Airport en een kleinere luchthaven zoals Eindhoven met een maximale capaciteit van 7,5 miljoen passagiers 2. Opnemen de N280/A52 als nationale verbinding op de kaart 3. Onder de kop gepauzeerde MIRT-projecten staat: 1/A30 Barneveld. Dit moet zijn A1/A30 Barneveld 4. De bestaande doorfietsroute F28 Amersfoort-Nijkerk staat niet aangegeven 5. De NZ-verbinding naar Hasselt (en verder) ontbreekt. Vanuit Eindhoven worden corridors spoor en weg enkel richting Antwerpen en via Zuid-Limburg naar Luik aangeduid 6. Maak van de verbinding Zwolle–Enschede-Munster een hoofdverbinding voor zowel weg als spoor. Dit betekent concreet opname in de lijst op pagina 288 van de Nota Ruimte. 7. Bereikbaarheid Eindhoven beter omschrijven "Bereikbaarheid oostkant Brainportregio Eindhoven" 8. Onjuiste aanduiding station Beverwijk 9. Naamgeving Utrecht-Zeist aanpassen 10. Naamgeving oude lijn aanpassen naar gangbare namen; Zuid Westlandcooridor en ZoRo-verbinding 11. Nedersaksenlijn en relatie Emmen-Twente beter aanduiden 12. Internationaal belang A28/A37/E233 beter aanduiden 13. Opnemen Houtribdijk 14. Opname Lelylijn, Nedersaksen lijn als p200 15. Duidelijk onderscheid internationale luchthavens en anderen 16. Spoorzone Arnhem, alternatief spoorwegemplacement. 17. Opname Merwedelijn 18. Ondertunneling Spoorzone A12, (Huygenstunnel) 19. Opname Regio Zwolle beter benadrukken op export gerichte economische motor met maak- en agro-food industrie 20. Structuurversterking OV Oude Lijn 21. structuurversterking nr. 5 vergroten rond Dordrecht en Zwijndrecht

Soort	Vraag en antwoord per ID
Antwoord	1. Niet overgenomen, er is al onderscheid gemaakt. 2. Niet overgenomen. De N280 is geen onderdeel van het Hoofdwegennet. 3. Aangepast. 4. Niet overgenomen. 5. Niet overgenomen. 6. Niet overgenomen. 7. Overgenomen. 8. Aangepast. 9. Overgenomen. 10. Niet overgenomen. 11. Aangepast op de kaart. 12. Niet overgenomen. 13. Opgenomen op de kaarten. 14. Niet overgenomen. 15. Niet overgenomen, onderscheid zit al in de kaart. 16. Niet overgenomen. 17. Staat al op de kaart. 18. Niet overgenomen. 19. Dit past niet bij deze kaart. 20. Niet overgenomen, want dit is geen nieuwe project. 21. Deze aanduiding is iets vergroot.
ID	**1352**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om aanpassing van de kaart Waterveiligheid en wateroverlast (bladzijde 222-223): 1. Regio Midden-Limburg duidelijker 2. Zuidwestelijk Delta ruimtereservering toevoegen 3. Zoekgebieden (piek)waterberging (Noord-Holland) 4. Wijziging Mastenbroekerpolder aanpassen 5. Noordoostpolder aanpassen, infiltratie 6. Onduidelijke legenda 7. Regio Midden-Limburg aanpassen 8. Bredere ruimtereservering waterveiligheid 9. Onjuiste aanduiding polder Blokweer, Alblasserdam als buffergebied
Antwoord	1. De dataset is aangepast op basis van informatie van het Waterschap Limburg. 2. Dit is een indicatieve weergave, de dikte correspondeert niet met de daadwerkelijk te reserveren ruimte. 3. De zoekgebieden worden toegelicht in de tekst voor deze bouwsteen, en bij de bouwsteen ‘Toekomstbestendig hoofdwatersysteem’. 4. De data is aangepast naar overstromingsrisico vanuit primair, niet primair en regionaal watersysteem bij 1:100 en 1:1000 (LIWO, 2025). 5. In de huidige dataset zoals bekend is vanuit Rijk staan deze gebieden aangegeven (Ministerie van IenW, 2025). 6. De kaarten betreffen een indicatieve weergave. 7. De dataset is aangepast op basis van informatie van het Waterschap Limburg. 8. Dit is een indicatieve weergave, de dikte correspondeert niet met de daadwerkelijk te reserveren ruimte. 9. Niet overgenomen.

2.11 Buiten scope ONR

Vragen die zijn gesteld over onderwerpen die niet raken aan de Ontwerp-Nota Ruimte zijn in dit deel voorzien van een antwoord. Dit kan ook gaan over vragen die niet raken aan ruimtelijke ordening in algemene zin, of gaan over onderwerpen waar het Ministerie van BZK niet voor verantwoordelijk is binnen haar beleid.

Soort	Vraag en antwoord per ID
ID	**1290**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om problemen met riolering, overstorten en foutieve aansluitingen aan te pakken.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1291**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om de gezonde stad als dominant thema te hanteren. Zij stellen dat ruimtelijke keuzes aantoonbaar moeten bijdragen aan een gezondere leefomgeving.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1293**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat belanghebbenden volledige toegang tot juridische procedures moeten hebben. Zij vragen hoe toegang tot rechtsbescherming in alle fasen wordt geborgd.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1294**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat het nationale beleid onvoldoende democratisch gelegitimeerd is. Zij geven aan dat bestuur en ruimtelijk beleid te weinig aansluiten bij nationale belangen en publieke controle.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1295**
Samenvattende vraag	De indieners stellen dat migratie en bevolkingsontwikkeling bepalend zijn voor de woningbouwopgave. Zij vragen of de woningbouwbehoefte opnieuw kan worden bezien.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1296**
Samenvattende vraag	De indieners pleiten voor het benutten van Zandvoort voor elektrische mobiliteit en innovatie.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1297**
Samenvattende vraag	De indieners vragen aandacht voor de financiële gevolgen van netbewust bouwen. Zij verzoeken om een oplossing voor de onrendabele top en een eerlijke kostenverdeling.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.
ID	**1298**
Samenvattende vraag	De indieners verzoeken om een termijn voor het aanvullen van de zienswijze.
Antwoord	De inbreng is ter kennisgeving aangenomen.

Bijlage 1 Overzicht indieners met verwijzing naar samenvattende vraag

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
0I1ZS	Organisatie : 'Koninklijke Metaalunie'	524; 569; 588;
0I4ES	Organisatie : 'SKBN | Stichting Kennisalliantie Bedrijventerreinen Nederland'	575;
0I60S	Particulier	1059; 555; 800; 946; 947;
0I7QS	Organisatie : 'Jong BNSP'	1026; 1050; 1142; 1204; 1222; 1237; 1247; 23; 271; 306; 327; 333; 349; 39; 423; 428; 433; 511; 53; 55; 58; 62;
0IHWS	Organisatie : 'Bezirksregierung Düsseldorf'	1258; 829;
0IN8S	Particulier	422;
0IODS	Organisatie : 'Stichting Ondernemend Twente'	845; 855; 950; 951;
0IU5S	Medeoverheid : 'Gemeente Mook en Middelaar'	1010; 106; 1097; 1098; 1220; 1250; 1259; 1282; 1284; 22; 28; 326; 350; 422; 520; 521; 525; 528; 55; 61; 794; 953;
0M02S	Medeoverheid : 'Gemeente Capelle aan den IJssel'	1011; 118; 1250; 1262; 1273; 1282; 432; 517; 524; 571; 830; 883; 926; 976; 985;
0MQKS	Medeoverheid : 'Vereniging van Waddenzeegemeenten'	1038; 1053; 109; 1148; 1178; 1264; 146; 158; 170; 180; 214; 223; 224; 264; 426; 53; 55; 590; 997;
0MWPS	Particulier	1294;
24AXD	Medeoverheid : 'Gemeente Pekela'	538; 964; 977; 987;
24BMD	Particulier	1040; 1136; 749;
24G2D	Organisatie : 'VNO-NCW Brabant Zeeland'	1197; 524; 529; 572; 573; 575; 710; 944; 986;
24IFD	Medeoverheid : 'Provincie Overijssel'	1003; 1037; 1156; 1160; 1260; 1276; 1282; 1315; 1341; 1343; 1345; 1348; 179; 196; 197; 257; 280; 317; 33; 405; 422; 424; 451; 456; 474; 588; 625; 627; 634; 662; 801; 917; 952;
24KRD	Medeoverheid : 'gemeente Leiden'	1157; 1210; 591; 797;
2H00D	Organisatie : 'Retailagenda'	752;
2H88D	Medeoverheid : 'Gemeente Leidschendam-Voorburg'	1147; 1155; 1351; 258; 791; 831; 863; 905; 947; 977;
2HEED	Organisatie : 'UNICEF Nederland'	1246; 61;
2HOOD	Bedrijf	258; 259; 4; 439; 44; 573; 64;
2HQQD	Organisatie : 'NEPROM'	10; 1196; 1197; 1282; 1283; 345; 524; 525; 744; 804; 882;
2HSSD	Organisatie : 'Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK)'	257; 258; 259; 266; 274; 283; 316;
2HWWD	Medeoverheid : 'Gemeente Geertruidenberg'	1132; 198; 399; 833; 866;
2HZZD	Organisatie : 'Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten'	103; 1247; 1318; 1319; 1325; 1326; 250; 250; 251; 251; 252; 253; 254; 254; 255; 255; 256; 271; 285; 316; 414; 434; 443; 446; 482; 484; 486; 488; 525;
2UUHD	Particulier	424;
3P9LT	Particulier	202; 506; 527; 538;
3PCVT	Organisatie : 'Nederlandse Akkerbouw Vakbpnd'	1131; 173; 259; 283; 292; 299; 316; 340; 361; 369; 415; 427; 441; 442; 585;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
3PFIT	Medeoverheid : 'Gemeente Altena'	111; 1195; 1225; 1259; 225; 441; 55; 802; 805;
3PJFT	Bedrijf : 'J.A.I. van Gisbergen Landbouw BV'	358;
3PLCT	Organisatie : 'Vereniging Dorpsbelangen Anloo'	611; 655;
3PMBT	Bedrijf : 'Rob Voerman'	1001; 1110; 26; 62;
3PVJT	Medeoverheid : 'Gemeente Helmond'	1011; 1263; 58; 591; 850; 917; 951;
3R11T	Medeoverheid : 'Gemeente Eersel'	256; 263; 268; 320; 344; 350;
3R33T	Organisatie : 'Netbeheer Nederland'	1282; 517; 522; 526; 529; 530; 532; 533; 542; 595; 596; 632; 659; 800;
3R55T	Organisatie : 'Vlaamse Overheid – departement MOW-Beleid'	629; 637; 658; 805; 825;
3R66T	Particulier	1031; 270; 535; 56; 66; 947;
3R77T	Organisatie : 'Vereniging Afvalbedrijven'	510; 516; 557; 576;
3RGGT	Organisatie : 'Ieder(in)'	1016; 1024; 1243; 33; 60; 948; 949;
3RHHT	Organisatie : 'P10'	1196; 1198; 1250; 1283; 219; 223; 258; 28; 290; 291; 350; 603; 795; 876;
3RNNT	Medeoverheid : 'Gemeente Nijmegen'	1025; 1147; 1164; 1264; 1341; 217; 22; 227; 29; 510; 517; 616; 774; 783; 952; 996;
3RYYT	Organisatie : 'Stichting Hoogbouw'	1025; 1035; 606; 827; 95;
511IQ	Particulier	231;
565SQ	Organisatie : 'Stichting Goois Natuurreservaat'	1158;
56CRQ	Organisatie : 'Federatie Vruchtgroente Organisaties'	406;
56GEQ	Organisatie : 'Johan Cruyff Foundation'	1033; 1065; 1230; 1243; 46; 47; 60;
56HBQ	Medeoverheid : 'Gemeente Weert'	1023; 1098; 1142; 1229; 1259; 1272; 1284; 27; 28; 281; 350; 456; 520; 524; 525; 55; 657; 780; 951; 952;
56R5Q	Particulier	1110;
56XDQ	Organisatie : 'Destinatie Nederland'	26; 425; 428; 956;
56YFQ	Particulier	149; 228; 231;
5Y07Q	Medeoverheid : 'Provincie Limburg'	106; 1066; 1085; 1089; 1094; 1156; 1164; 1165; 1194; 1195; 1201; 1232; 1233; 1234; 1250; 1282; 1284; 1312; 1313; 1315; 1320; 1328; 1334; 1340; 1341; 1343; 1344; 1345; 1348; 154; 168; 171; 178; 179; 197; 220; 221; 229; 255; 257; 271; 329; 33; 336; 344; 352; 363; 394; 395; 402; 424; 461; 472; 481; 485; 508; 517; 53; 532; 536; 539; 540; 542; 55; 563; 580; 591; 62; 629; 63; 630; 639; 645; 658; 661; 662; 683; 685; 686; 687; 693; 694; 7; 716; 723; 726; 727; 782; 80; 801; 807; 81; 90; 914; 960; 965; 973; 980;
5YEOQ	Organisatie : 'LandschappenNL'	1152; 1158; 1326; 16; 23; 264; 293; 307; 414; 421; 422; 435; 436; 445; 453; 587; 64;
5YN1Q	Organisatie : 'Glastuinbouw Nederland'	1319; 1321; 173; 177; 230; 264; 340; 396; 399; 406; 408; 482; 519; 681;
5YOHQ	Bedrijf : 'Havenbedrijf Moerdijk N.V.'	688; 85;
5YS4Q	Organisatie : 'Stichting Dorpsraad Biervliet'	1227; 1264; 1268; 257; 51; 964; 990;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
5YU6Q	Organisatie : 'Het Zeeuwse Landschap'	1160; 1185; 1221; 1249; 1282; 418; 426; 445; 55; 80;
818W5	Organisatie : 'Landkreis Emsland'	653;
81K25	Organisatie : 'Fietsersbond'	1059; 1084; 822; 939; 947; 956;
81P85	Organisatie : 'ORAM'	1273; 525; 564; 577; 702;
844T5	Particulier	260;
860N5	Organisatie : 'Burgercoalitie Stationsgebied Driebergen-Zeist'	887;
86N45	Bedrijf	1159; 269; 305; 415; 424; 433; 441;
86O75	Medeoverheid : 'gemeente Zwartewaterland'	1022; 1048; 229; 374; 432; 573; 948; 997;
86QZ5	Particulier	1110;
86SU5	Medeoverheid : 'gemeente Uithoorn'	1321; 1324; 1348; 1349; 277; 395; 55; 585; 693; 718; 721; 803; 828;
86UH5	Particulier	1051; 1110;
8HF95	Particulier	13;
9023A	Organisatie : 'Beroepsvereniging Nederlandse Interieurarchitecten'	1026; 1032; 742;
908BA	Organisatie : 'Deltalinqs'	591; 706; 707; 834;
90GYA	Organisatie : 'TU Delft'	100; 1021; 1025; 1027; 222; 54; 64;
90KHA	Particulier	1253; 54;
90P6A	Organisatie : 'VNO-NCW Midden'	226; 525; 546; 567; 674; 693; 765; 829; 853;
90R1A	Particulier	261; 421; 446; 503; 506; 93; 957;
9ZCNA	Medeoverheid : 'Regio Midden-Holland'	1282; 181; 223; 348; 399; 407; 604; 787; 918; 926; 945; 977;
9ZF0A	Medeoverheid : 'gemeente Alphen aan den Rijn'	1012; 122; 201; 232; 257; 303; 317; 473; 57; 879; 94; 985;
9ZLUA	Medeoverheid : 'Gemeente Noardeast-Fryslân'	1114; 1250; 264; 596;
9ZVOA	Particulier	253; 270; 535; 536; 54; 745;
A09JX	Medeoverheid : 'Gemeente Boxtel, Gemeente Sint-Michielsgestel & Gemeente Vught'	1059; 1197; 781; 952; 965;
A0B6X	Organisatie : 'Beweegalliantie'	1025; 1237; 61; 822; 956;
A0CIX	Medeoverheid : 'gemeenten Enschede, Hengelo en Almelo'	1030; 1282; 288; 585; 612; 668; 84;
A0FTX	Medeoverheid : 'Gemeente Oldambt'	1250; 1273; 777; 795; 852;
AS5PX	Organisatie : 'Algemene Vereniging voor Natuurbescherming voor 's Gravenhage e.o.'	1217; 1318; 367; 368; 421; 435; 441; 475; 98;
AS8RX	Organisatie : 'LTO'	103; 124; 1250; 126; 129; 131; 144; 189; 195; 197; 203; 204; 223; 257; 258; 259; 267; 270; 283; 286; 303; 317; 320; 324; 331; 339; 342; 343; 347; 365; 368; 381; 382; 383; 385; 392; 431; 46; 460; 461; 462; 463; 464; 465; 523; 537; 546; 582; 592; 599; 603; 660; 87; 94;
ASGAX	Medeoverheid : 'provincie Noord-Holland'	1086; 110; 1129; 113; 1191; 1218; 1264; 1273; 1277; 1282; 1283; 133; 1350; 186; 187; 229; 256; 257; 258; 264; 283; 298; 306; 308; 316; 379; 401; 421; 437; 488; 510; 520; 531; 55; 585; 596; 609; 62; 675; 695; 769; 790; 800; 822; 826; 828; 829; 834; 875; 917; 93; 945;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
ASKCX	Particulier	1023; 1259; 1262; 1282; 1283; 1286; 19; 55; 743;
ASQGX	Particulier	1021; 1100; 119; 26; 35; 592; 598; 656; 682; 7; 996;
AWWQX	Particulier	1203;
AZ8GX	Particulier	1099;
B290M	Medeoverheid : 'Port of Zwolle'	510; 557; 624; 633; 635; 640; 662;
B2ASM	Organisatie : 'Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen'	196; 271; 323; 48; 5; 527; 93; 998;
B2I8M	Medeoverheid : 'gemeente Noordoostpolder'	1003; 1082; 1250; 1310; 1352; 1317; 1333; 179; 22; 258; 284; 29; 346; 413; 421; 424; 510; 537; 54; 572; 659; 772; 817; 856; 947; 948; 977; 995;
B2VEM	Medeoverheid : 'De gemeenten Bocholt, Bree, Hamont-Achel, Hechtel-Eksel, Lommel, Oudsbergen, Peer en Pelt, verenigd in de Dienstverlenende Interlokale Samenwerking Regio Noord-Limburg (DISV)'	29; 629; 630; 931; 980;
BG4AM	Medeoverheid : 'Gemeente Beesel'	1010; 1220; 1259; 1282; 1284; 22; 28; 281; 350; 422; 456; 511; 520; 521; 522; 55; 74; 921; 935; 953; 965;
BGBDM	Particulier	1143; 1242; 1283; 1295; 342; 431; 598;
BGHXM	Medeoverheid : 'gemeente Voorst'	106; 1130; 1159; 1265; 1284; 1326; 22; 225; 278; 321; 390; 414; 424; 535; 56; 588; 596; 597; 900; 926; 951; 952;
BGYPM	Particulier	54;
BPWIM	Particulier	1103; 1221; 1282; 33; 38; 742;
BRRHM	Particulier	34; 886; 949;
C55ML	Particulier	1044;
C5IWL	Particulier	1084; 109; 1351; 523; 701; 707; 817; 829; 837; 874; 878; 884; 893; 894; 895; 896; 897; 898; 951;
CE6PL	Organisatie : 'Gebiedscommissie Aldeboarn-De Deelen'	317; 374; 425;
CEC0L	Organisatie : 'Toerisme Veluwe Arnhem Nijmegen'	424; 432; 433; 436; 927; 956;
CECQL	Medeoverheid : 'Provincie Fryslân'	1045; 1060; 1098; 1131; 1142; 1164; 1195; 1250; 1263; 1266; 1331; 1339; 134; 193; 213; 374; 415; 425; 426; 446; 523; 541; 557; 56; 585; 591; 592; 625; 63; 73; 80; 817; 948; 969; 977; 988;
CEFEL	Organisatie : 'CoWonen'	1032;
CEI2L	Particulier	1294;
CEIQL	Medeoverheid : 'Metropoolregio Eindhoven'	1247; 1275; 1322; 1337; 1341; 257; 50; 534; 57; 633; 718; 790; 822; 834; 870; 917; 926; 985; 986;
CEJ8L	Medeoverheid : 'gemeente katwijk'	22; 410; 536; 55; 572; 591; 78; 868; 971;
CEJWL	Organisatie : 'Cascade'	513;
CETDL	Medeoverheid : 'gemeente Leeuwarden'	1283; 288; 381; 415; 597; 817; 874; 973;
CEV5L	Medeoverheid : 'Gemeente Zeewolde'	1093; 1142; 1259; 139; 265; 321; 597; 772;
CW21L	Bedrijf	122; 1250; 167; 183; 282; 485; 692;
CW9EL	Particulier	1143; 270; 296; 5; 9;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
CWAOL	Particulier	1110;
CWGHL	Medeoverheid : 'gemeente Weststellingwerf'	1097; 22; 229; 374; 378; 391; 464; 56;
CWGNL	Bedrijf : 'Groningen Seaports'	130; 198; 634; 640; 692; 698; 699; 731;
CWK0L	Medeoverheid : 'Vereniging van Nederlandse Gemeenten, VNG'	1196; 1223; 1250; 1259; 1268; 1282; 1285; 197; 206; 22; 31; 367; 422; 520; 546; 885; 947;
CWP4L	Medeoverheid : 'Gemeente Midden-Drenthe'	1140; 1141; 1198; 22; 257; 514; 655; 780; 919; 948; 959; 960;
CWPOL	Organisatie : 'Expertisenetwerk Zoetwater en Droogte'	145; 171; 222; 231; 354; 90; 93;
CWR7L	Organisatie : 'Dutch Data Center Association'	524; 573; 585; 586;
CWRSL	Organisatie : 'Stichting Stikstof Claim'	1285; 257; 258; 267; 477;
CWXNL	Organisatie : 'Biohuis'	261; 283; 322; 348;
CWXZL	Particulier	1221; 1244; 55;
D10Q8	Organisatie : 'Stichting Laka'	655;
D1ED8	Organisatie : 'Element NL'	1116; 1122; 1125; 1126; 1127; 615; 659;
D1NZ8	Organisatie : 'Geothermie Nederland'	1206; 1210; 1217; 1223; 1321; 505; 539; 601; 721;
D1SE8	Particulier	1110;
D1Z58	Particulier	1159; 1167; 421; 887;
D7H48	Particulier	71;
D7RK8	Bedrijf : 'HETLAND Vastgoedontwikkeling'	1043;
DH2R8	Organisatie : 'Wandelnet'	1084; 1108; 1247; 1282; 61; 822; 947; 956; 997;
DHDP8	Medeoverheid : 'Provincie Limburg België'	1257; 1328; 1333; 1340; 1351; 536; 547; 591; 62; 623; 629; 630; 645; 683; 825; 848; 980;
DHFB8	Bedrijf : 'Stichting SSNB Dienstverlening'	1033; 1065; 1230; 1243; 14; 46; 47; 60;
DHJM8	Particulier	1294; 573; 68;
DHPX8	Medeoverheid : 'Metropoolregio Utrecht'	1021; 1095; 1097; 1107; 1142; 1159; 1162; 1264; 1313; 1319; 1351; 18; 182; 211; 223; 282; 422; 425; 451; 486; 489; 525; 591; 640; 662; 671; 722; 724; 725; 726; 75; 76; 790; 87; 881; 915; 926; 951;
DHXL8	Particulier	1242;
E35RW	Particulier	891;
E38KW	Medeoverheid : 'Regio Stedendriehoek'	1051; 1052; 107; 1142; 1159; 1209; 1250; 1279; 1282; 1330; 223; 291; 32; 395; 422; 427; 517; 588; 597; 623; 662; 718; 744; 789; 794; 836; 948; 973;
E3BHW	Organisatie : 'Ondernemend Emmen'	525; 56; 626; 662; 697; 874;
E3DXW	Medeoverheid : 'Gemeente Kerkrade'	796;
E3EGW	Organisatie : 'Nederlandse Vereniging van Leveranciers van Bouwgrondstoffen (NVLB)'	10; 513; 55;
E3QPW	Organisatie : 'Nederlandse Vereniging van Toerzeilers'	1120; 138; 147; 205; 254; 424; 428; 926;
E6VMW	Organisatie	1163;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
ET0DW	Organisatie : 'Stichting Behoud Waterland mede namens 8 andere organisaties'	1027; 1057; 1145; 1159; 1164; 1175; 260; 262; 309; 340; 425; 426; 55; 998;
ET4ZW	Medeoverheid : 'Gemeente Maastricht'	1079; 1264; 1283; 1284; 19; 28; 29; 55; 63; 658; 846; 849; 973; 984; 989;
ETH0W	Bedrijf : 'Mts Ahm Lankveld en Aaj Lankveld-Lageschaar'	449;
ETNQW	Organisatie : 'Stichting BuurtBalans'	1021; 1034; 1052; 1244; 1291; 215; 427; 63; 782;
ETO5W	Medeoverheid : 'Gemeente Renkum'	1057; 157; 367; 369; 55; 566; 572; 61; 807;
ETUEW	Organisatie : 'Vakcentrum'	1017; 1060; 1218; 525;
ETZ2W	Organisatie : 'Stichting Natuur & Milieuzorg Noord West Veluwe'	1144; 1159; 1318; 1326; 421; 426; 428; 430; 774;
F5A0J	Organisatie : 'VEreniging Oud Edam'	1145; 1152; 1164; 1167; 1172; 1173; 1174; 1250; 16;
F5ACJ	Organisatie : 'Wielersportbond NTFU'	434;
F5CEJ	Particulier	309; 36; 652;
F5CFJ	Organisatie : 'Bouwstenen voor Sociaal'	1000; 1282; 60; 800; 996; 997; 998; 999;
F5K9J	Organisatie : 'Natuurbeschermingsvereniging De Steltkluut'	655;
F5KOJ	Organisatie : 'NLconnect'	585;
F5PXJ	Organisatie : 'Natuur en Milieufederatie Limburg'	1036; 1098; 1210; 222; 257; 265; 307; 320; 335; 345; 350; 36; 40; 426; 435; 542; 55; 93;
F5RNJ	Organisatie : 'Spoor 2050'	1004; 104; 1244; 198; 293; 295; 440; 711; 889; 990;
F5VQJ	Medeoverheid : 'Gemeente Rijswijk'	1027; 1282; 566; 600; 785; 832; 973;
F5XLJ	Organisatie : 'Nederlandse Vereniging Duurzame Energie'	1130; 529; 530; 533; 546; 592; 658;
F5XSJ	Organisatie : 'Holland Solar en NedZero'	1123; 1131; 517; 536; 597;
F814J	Medeoverheid : 'Gemeente Beverwijk'	1099; 1196; 122; 1351; 27; 293; 427; 61; 659;
F83PJ	Medeoverheid : 'Gemeente Velsen'	1099; 1282; 32; 54; 686; 704; 950;
F84UJ	Particulier	537;
F886J	Medeoverheid : 'Gemeentebestuur Lochristi'	654;
F8B3J	Medeoverheid : 'Gemeente De Fryske Marren'	1249; 1273; 1282; 226; 229; 255; 374; 54; 546; 590; 594; 794; 797; 988;
F8ETJ	Particulier	143; 223; 284; 301; 381; 388; 389; 431; 443; 54;
F8F5J	Medeoverheid : 'Gemeente Midden-Delfland'	1223; 1260; 1282; 1283; 322; 397; 558; 600; 796; 832; 834; 907;
F8HAJ	Medeoverheid : 'Gemeente Roerdalen'	1250; 1259; 1281; 1285; 22; 28; 281; 456; 520; 55;
F8I8J	Medeoverheid : 'gemeente Pijnacker-Nootdorp'	1052; 1282; 1283; 324; 398; 399; 517; 600; 740; 919; 920;
F8MDJ	Organisatie : 'NVTL (Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur)'	22; 252; 310; 48; 485;
F8TGJ	Bedrijf : 'Havenbedrijf Rotterdam N.V.'	1349; 197; 623; 681;
F8TYJ	Medeoverheid : 'GR De Waddeneilanden'	1053; 1115; 28;
F8UCJ	Medeoverheid : 'Gemeente Zaanstad'	1050; 1099; 1109; 1160; 1196; 22; 26; 32; 33; 427; 517; 588; 685; 771; 826; 883; 92; 968;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
F8YRJ	Particulier	1110;
FDA9J	Particulier	486;
FDI5J	Organisatie : 'Erfgoedvereniging Bond Heemschut'	1152; 1164; 1165; 1166; 1282;
FDULJ	Bedrijf : 'Circul8 development BV'	255; 366; 437;
G4042	Organisatie : 'Vereniging tot Behoud van het Lingelandschap'	1159;
G45S2	Particulier	1105; 1242; 1245; 1250; 2; 21; 54; 77;
G4DZ2	Organisatie : 'Plaatselijk Belang Gasselte-Kostvlies'	1228; 175; 28; 55;
G4EN2	Bedrijf : 'Schiphol Nederland BV'	696; 828; 945;
G4WU2	Medeoverheid : 'Landkreis Leer'	1203; 373; 527; 653;
G73V2	Organisatie : 'Netwerk Openbare Ruimtemakers voor Meiden'	1033; 1065; 1230; 1243; 1287; 46; 47; 60;
G7AD2	Medeoverheid : 'gemeente Westerkwartier'	1141; 1259; 148; 17; 226; 257; 265; 276; 28; 318; 346; 422; 524; 57; 596; 817; 883; 93; 948;
G7CP2	Medeoverheid : 'Gemeente Leudal'	106; 1097; 1259; 1272; 1282; 1284; 1286; 197; 225; 258; 268; 30; 318; 422; 520; 528; 55; 596; 965;
G7IA2	Particulier	1026;
G7K52	Organisatie : 'Woonin'	793; 891; 903;
G7PE2	Organisatie : 'Regio Zwolle'	1029; 111; 1310; 1336; 1339; 1341; 1343; 1344; 1351; 307; 588; 625; 628; 770; 938; 966;
G7RQ2	Particulier	1048; 1247; 22; 223; 257; 269; 441; 524; 546; 595; 715; 860; 965; 977;
G7U32	Particulier	25; 627; 827;
GUZH2	Particulier	421;
I27QF	Bedrijf	1294;
I89YF	Medeoverheid : 'Stadsregio Parkstad Limburg'	1030; 821; 914; 964; 977; 989;
I8A3F	Organisatie : 'Branche Organisatie Zeehavens'	1250; 140; 432; 623; 681; 709;
I8C1F	Bedrijf : 'Sweco'	1033; 1065; 1230; 1243; 1287; 14; 47; 60;
I8CDF	Organisatie : 'Bode'	691; 701;
I8J4F	Organisatie : 'Burgemeester en wethouders van de gemeente Haarlemmermeer'	1283; 1285; 226; 35; 425; 440; 585; 595; 793; 828; 830; 885;
I8JGF	Organisatie : 'de Natuur en Milieufederaties'	43;
I8KBF	Particulier	284;
I8L6F	Bedrijf	513;
I8L8F	Medeoverheid : 'NOVEX Groene Hart – regionale overheden'	103; 1159; 1260; 194; 257; 262; 349; 391; 425; 443; 475; 572; 587; 658; 773; 797; 926;
I8VHF	Organisatie : 'Stichting Duinbehoud'	1042; 1080; 1121; 114; 158; 224; 288; 302; 420; 421; 422; 435; 927;
I8XEF	Bedrijf : 'Sweco'	1021; 1097; 188; 33; 424; 53; 61;
ID3SF	Particulier	815;
ID6ZF	Medeoverheid : 'Gemeente Aalsmeer'	1093; 1282; 950;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
IDBKF	Medeoverheid : 'Unie van Waterschappen'	101; 1021; 1026; 1027; 1029; 1036; 105; 107; 109; 1144; 115; 1156; 1159; 1160; 117; 118; 12; 121; 1218; 1219; 122; 123; 1242; 1248; 125; 1250; 1259; 1260; 1282; 131; 1311; 1313; 1314; 1323; 133; 134; 136; 137; 140; 141; 144; 145; 147; 149; 156; 157; 159; 163; 165; 166; 171; 173; 174; 179; 186; 189; 190; 191; 193; 195; 196; 200; 201; 203; 205; 206; 208; 209; 212; 217; 218; 219; 22; 220; 221; 222; 223; 226; 24; 251; 253; 260; 265; 269; 271; 294; 306; 308; 310; 311; 312; 313; 314; 315; 317; 321; 322; 327; 334; 336; 34; 340; 351; 355; 356; 357; 358; 362; 363; 364; 374; 375; 377; 379; 380; 382; 385; 387; 391; 40; 403; 429; 432; 440; 462; 467; 468; 472; 482; 50; 508; 51; 52; 537; 54; 55; 576; 587; 6; 604; 607; 62; 7; 728; 73; 76; 789; 80; 802; 81; 82; 83; 86; 87; 88; 90; 93; 94; 95; 976;
IDI7F	Medeoverheid : 'Groene Metropoolregio Arnhem – Nijmegen'	107; 1147; 1208; 1348; 152; 422; 517; 546; 595; 647; 648; 717; 836; 928;
IDIPF	Bedrijf : 'Coöperatie Delta21'	1274; 1283; 232; 520; 55; 680; 86;
IDMUF	Medeoverheid : '8RHK ambassadeurs'	1003; 1235; 1277; 1282; 1345; 269; 320; 335; 353; 525; 794; 932; 951; 952;
IDOBF	Particulier	1052; 903;
IDTOF	Organisatie : 'Cumela Nederland'	1247; 1282; 259; 270; 279; 292; 346; 368; 512; 524; 556; 578;
IDTXF	Medeoverheid : 'Gemeente De Wolden'	1022; 1048; 226; 281; 291; 342; 459; 57; 628;
IDUIF	Particulier	1057; 108; 138; 145; 150; 214; 229; 378; 393; 41; 6; 952; 954;
J53WV	Organisatie : 'BOVAG'	1059; 1210; 1247; 1282; 524; 555; 565; 956; 957;
J56CV	Organisatie : 'Stuurgroep Feangreide Landbouw'	381; 382; 383; 384; 392;
J57IV	Particulier	881;
J5ELV	Particulier	1167;
J5FNV	Medeoverheid : 'Gemeente Aa en Hunze'	1282; 175; 319; 525; 55; 964;
J5JGV	Organisatie : 'Vogelbescherming Nederland'	1034; 1116; 1117; 1120; 1121; 1124; 1144; 115; 1181; 1182; 1183; 1185; 1186; 1188; 120; 1213; 1254; 1277; 1312; 1313; 1315; 1352; 1318; 1319; 1320; 1322; 1331; 182; 184; 195; 201; 223; 228; 250; 252; 253; 254; 255; 257; 258; 260; 261; 265; 266; 269; 271; 288; 304; 328; 329; 375; 415; 421; 423; 426; 432; 433; 434; 441; 442; 444; 445; 446; 447; 450; 454; 455; 471; 482; 483; 484; 485; 488; 490; 517; 657; 660; 686; 80; 82; 88; 90;
J5MKV	Medeoverheid : 'Gemeente Dinkelland'	1160; 1198; 257; 359; 917; 933;
J5NPV	Particulier	1110;
J8RBV	Particulier	1021; 105; 503; 54; 884;
J8U2V	Medeoverheid : 'Gemeente Arnhem'	1197; 590;
JQ9HV	Organisatie : 'VNO-NCW en MKB Nederland'	1005; 1247; 227; 368; 396; 524; 534; 585;
JQA5V	Organisatie : 'Vereniging Nederlandse Riviergemeenten'	104; 106; 1247; 225; 600;
JQC2V	Organisatie : 'Verbond van Verzekeraars'	205; 227; 51;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
JQKEV	Medeoverheid : 'Gemeente Almelo'	1283; 1336; 1344; 1345; 525; 641; 722; 84; 952;
JQKYV	Medeoverheid : 'Gemeente Delft'	1196; 1283; 1348; 1351; 577; 591; 776; 791; 827; 952;
JQLDV	Organisatie : 'Agractie Nederland'	1269; 252; 253; 259; 284; 286; 292; 346; 348; 360; 381; 431; 439; 461; 54;
JQPTV	Particulier	1087; 1290; 284; 527;
JQPZV	Particulier	1110;
JQR3V	Organisatie : 'Bouwend Nederland'	1109; 1218; 1247; 1250; 1267; 1282; 1285; 222; 287; 30; 338; 422; 428; 440; 530; 531; 533; 534; 55; 805; 806; 94; 950;
JQRWV	Organisatie : 'Stichting Dijk van een Delta'	426;
JQX6V	Bedrijf : 'Energiebeheer Nederland (EBN)'	1122; 1128; 1321; 1328; 412; 538; 548; 562; 601; 64; 686; 70; 723; 727;
JQXQV	Particulier	1098; 1160; 1242; 1282; 1283; 149; 21; 228; 259; 262; 272; 3; 30; 38; 441; 477; 5; 535; 585; 747;
KNDXR	Organisatie : 'Commissie Transport Gevaarlijke Goederen (CTGG)'	1250; 639;
KNQPR	Medeoverheid : 'Metropoolregio Rotterdam Den Haag'	1193; 1196; 1197; 1270; 1339; 591; 646; 776; 822; 831; 832; 834;
KNW2R	Organisatie : 'Landschap Noord-Holland'	1048; 1148; 1154; 1158; 1159; 1160; 1178; 122; 123; 1318; 1319; 232; 376; 417; 426; 76; 927;
KO4SR	Particulier	102;
KO9FR	Organisatie : 'G40 stedennetwerk- het netwerk van de 41 (middel)grote steden'	1250; 1282; 804;
KOGAR	Organisatie : 'Wageningen University & Research'	11; 1276; 264; 37; 59; 591; 930; 973;
KOKCR	Organisatie : 'Federatie Instandhouding Monumenten (FIM)'	1026; 1150; 1152; 1164; 1166; 1167; 1177; 27; 422; 53; 55; 64; 665; 799;
KOLIR	Bedrijf : 'TenneT TSO B.V.'	1130; 1150; 504; 530; 531; 541; 605; 657;
KOVBR	Medeoverheid : 'Gemeente Schiedam'	576; 591; 686; 888; 968; 992;
KOXVR	Organisatie : 'DeventerWint'	1227; 1244; 503; 527; 596; 598; 945;
KSSER	Organisatie	1319; 482;
LE2O9	Bedrijf : 'NS'	819; 952; 959; 968; 997;
LE5J9	Particulier	1100;
LEHD9	Particulier	1042;
LEYL9	Particulier	1242;
LQIP9	Particulier	581; 973;
LW7P9	Medeoverheid : 'Gemeente Drechterland en BPD Ontwikkeling namens ontwikkelende partijen'	769; 804; 891; 899;
LWC29	Medeoverheid : 'gemeente Horst aan de Maas'	1220; 1275; 1276; 1282; 1284; 1332; 218; 23; 28; 281; 424; 426; 456; 511; 520; 522; 525; 528; 55; 596; 601; 629; 74; 925; 952; 953; 965;
LWCU9	Medeoverheid : 'gemeente Emmen'	1045; 54; 768; 78; 803; 858; 874; 987;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
LWFR9	Particulier	284; 535;
LWFS9	Organisatie : 'Natuur & Milieu'	296; 42; 827; 947; 968; 997;
LWJO9	Particulier	1242; 1283; 259; 28; 30; 880;
LWJP9	Organisatie : 'Woonin'	891; 903; 979;
LWL79	Organisatie : 'Tu Delft, Faculteit Bouwkunde'	1250; 17; 33;
LWLD9	Organisatie : 'Platform Gastvrij Nederland'	1047; 422; 424; 433; 515; 927; 929;
LWMZ9	Organisatie : 'Natuur & Milieu'	230; 289; 521; 530; 545; 597; 660; 667;
LWVG9	Organisatie : 'Natuur & Milieu'	1285; 253; 260; 271; 414; 421; 423; 424; 432; 434; 442; 445;
LWVN9	Particulier	1110;
LWZ19	Particulier	259; 54; 573; 949;
LZ209	Medeoverheid : 'Gemeente Voorne aan Zee'	140; 222; 708; 751; 965; 977; 99;
LZ2T9	Particulier	889;
LZA89	Organisatie : 'Nederlandse Vereniging van Binnenhavens (NVB)'	1273; 1282; 590; 624; 644;
LZDB9	Organisatie : 'Programmabureau Noordzeekanaalgebied'	1097; 435; 686; 692; 694; 702; 704; 705;
LZDS9	Organisatie : 'Federatie Particulier Grondbezit'	1167; 1202; 1282; 231; 279; 293; 371; 422; 472; 473; 619;
LZG39	Bedrijf : 'Kunstenbond'	1110;
LZGZ9	Medeoverheid : 'Gemeente Smallingerland'	319; 381;
LZKQ9	Organisatie : 'Koninklijke Bond van Nederlandse Architectenbureaus | BNA'	1028; 1054; 1247; 1289; 350; 367; 55; 572; 65;
LZPW9	Organisatie : 'BGTS North Sea Port District'	1257;
LZPY9	Medeoverheid : 'Gemeente Den Haag'	1026; 1036; 1250; 1260; 1283; 1285; 1351; 153; 344; 349; 367; 398; 4; 591; 600; 791; 832; 847; 883; 952; 973;
LZR69	Medeoverheid : 'Provincie Limburg'	1201; 1250; 1284; 525; 591; 63; 630; 658;
LZR70	Medeoverheid : 'Provincie Limburg'	1201; 1212; 1257; 1265; 1284; 56; 570; 591; 63; 630;
LZXH9	Medeoverheid : 'gemeente Tubbergen'	1160; 1198; 1331; 257; 345; 933;
M23EI	Medeoverheid : 'Provincie Noord-Brabant'	104; 1085; 1091; 1098; 1250; 1266; 1273; 1282; 257; 32; 345; 351; 423; 539; 55; 613; 639; 688; 792; 851; 933; 942; 960;
M23XI	Organisatie : 'Transport en Logistiek Nederland (TLN)'	623; 631;
M242I	Medeoverheid : 'gemeente Apeldoorn'	1142; 1265; 343; 367; 424; 426; 476; 520; 524; 595; 836; 875; 885;
M265I	Medeoverheid : 'gemeente Wassenaar'	1048; 1167; 1197; 1239; 1262; 1283; 1351; 148; 426; 435; 591; 600; 791; 883; 951; 952; 967;
M269I	Particulier	1143; 258; 28; 439; 501; 54; 880;
M2AWI	Particulier	1096;
M2BRI	Medeoverheid : 'Gemeente Hellendoorn'	1048; 1282; 1288; 857; 919; 937;
M2BZI	Medeoverheid : 'Omgevingsdienst IJmond'	1027; 1058; 1099; 1101; 1277; 1283; 35; 419; 421; 445; 517; 524; 538; 540; 566; 61; 686;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
M2GBI	Organisatie : 'Samenwerking Midden-Limburg'	1046; 1220; 1259; 1273; 1282; 446; 456; 520; 528; 55; 792; 965;
M2GNI	Medeoverheid : 'Gemeenschappelijk Orgaan Werelderfgoed Hollandse Waterlinies'	1041; 1146; 1162;
M2M0I	Medeoverheid : 'Gemeente Dronten'	1059; 1134; 1277; 1336; 279; 546; 558; 573; 793; 817; 829; 856; 884; 906; 976;
M2MPI	Organisatie : 'NL-2120'	1310; 1322; 423;
M2TKI	Medeoverheid : 'Gemeente Doetinchem'	1003; 525; 779; 912; 932; 965;
M2TWI	Particulier	1221; 1244; 1262; 21; 254; 55;
MD94I	Medeoverheid : 'Lochristi'	654;
MD9QI	Bedrijf	1248; 257; 284;
MDAEI	Organisatie : 'Kunstpunt Groningen'	1110; 1168;
MDAHI	Organisatie : 'VNO NCW MKB Noord'	524; 525; 56; 596; 697; 768; 817; 934;
MDCUI	Medeoverheid : 'Stedelijke Regio Breda Tilburg'	1013; 1015; 1026; 1027; 1109; 1141; 1195; 1250; 1282; 1283; 1288; 257; 351; 414; 426; 525; 568; 596; 605; 608; 61; 616; 617; 62; 638; 644; 657; 688; 73; 775; 917; 94; 951; 952; 955; 975;
MDFGI	Medeoverheid : 'Gemeente Den Helder namens Ontwikkelperspectief NHN'	1131; 1141; 1142; 1197; 1340; 264; 524; 537; 769; 793; 861; 904; 950; 951; 967; 981;
MDFSI	Bedrijf : 'Breman'	741;
MDJ2I	Bedrijf	1143; 1242; 270; 431; 54; 598; 880;
MDL7I	Bedrijf : 'Campus Orleon'	1254; 260; 300; 432;
MDVDI	Organisatie : 'Stichting Windmolens N57 Nee!'	1299;
MDVNI	Organisatie : 'Environmental Sciences Group, Wageningen University & Research'	105; 1273; 184; 222; 223; 225; 254; 266; 343; 384; 486; 52; 55; 802; 93; 95;
MDX1I	Organisatie : 'Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV)'	1247; 1293; 228; 253; 258; 259; 262; 267; 273; 284; 308; 336; 337; 344; 346; 360; 369; 371; 392; 427; 439; 440; 448; 458; 463; 477; 487; 598;
MDXWI	Particulier	1110;
MGZTI	Particulier	108; 109; 1297; 180; 223; 656; 701; 707; 829; 874;
NFBBU	Particulier	1102; 1231; 1232;
NFIIU	Medeoverheid : 'Gemeente Hoeksche Waard'	510;
NFRRU	Bedrijf : 'Nanoc Group bv'	748;
NJ0ZU	Medeoverheid : 'Provincie Drenthe'	1012; 1085; 1135; 1137; 1144; 1159; 125; 1260; 1282; 1312; 1313; 1314; 1319; 1320; 1321; 1322; 1323; 1326; 1328; 1329; 1330; 1331; 1332; 1334; 1336; 1337; 1339; 1340; 1341; 1343; 1344; 1345; 1349; 1351; 153; 265; 27; 271; 378; 40; 425; 482; 483; 531; 54; 56; 591; 592; 640; 717; 718; 719; 723; 727; 728; 73; 768; 797; 803; 806; 81; 818; 874; 884; 886; 90; 916; 948; 985;
NJ8DU	Organisatie : 'Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen'	424; 427; 433;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
NJEQU	Medeoverheid : 'Gemeente Roermond'	1010; 106; 1098; 1141; 1259; 1263; 1282; 1288; 1310; 1337; 1351; 22; 23; 28; 30; 31; 350; 422; 456; 520; 521; 525; 528; 55; 56; 74; 766; 796; 797; 925; 952; 953; 960;
NJKXU	Particulier	1033; 1065; 1230; 1243; 1287; 46; 47; 60;
NJNOU	Medeoverheid : 'gemeente Eindhoven'	1022; 1025; 1027; 1034; 1056; 1264; 1337; 1340; 1341; 1343; 1351; 185; 2; 206; 22; 223; 288; 31; 515; 517; 525; 537; 54; 55; 596; 602; 634; 790; 86; 883; 925; 952; 955;
NJOSU	Medeoverheid : 'Regio Rivierenland'	1132; 1159; 1250; 1259; 1274; 1282; 1310; 1316; 1326; 1331; 1343; 1346; 149; 205; 22; 227; 228; 253; 257; 258; 26; 264; 28; 282; 425; 462; 464; 504; 517; 546; 547; 55; 557; 572; 597; 600; 627; 711; 717; 765; 79; 796; 827; 833; 864; 919; 936; 94; 948; 951; 975;
NJPRU	Medeoverheid : 'Gemeente Nijkerk'	1142; 1159; 1263; 1318; 1319; 1322; 231; 344; 421; 774; 820; 843; 884; 917; 975;
NV36U	Organisatie : 'Stichting Het Geldersch Landschap (Geldersch Landschap & Kasteelen)'	1109; 1146; 1152; 1160; 253; 271; 432; 445; 452; 62; 64; 88; 93;
NV6HU	Organisatie : 'NOC*NSF'	1002; 1025; 1042; 1267; 431; 61;
NV7NU	Medeoverheid : 'Gemeente Almere'	1011; 1015; 1077; 1337; 159; 224; 525; 579; 591; 596; 892; 952;
NVB3U	Organisatie : 'Vereniging Nederlands Cultuurlandschap'	1080; 1144; 1159; 1164; 250;
NVH7U	Organisatie : 'Vereniging voor Evenementenmakers (VVEM)'	422; 430; 963;
NVTYU	Medeoverheid : 'Gemeente 's-Hertogenbosch'	1026; 1027; 1144; 1162; 1247; 294; 321; 350; 775; 78; 802; 951;
NVY1U	Organisatie : 'Alliantie Zuiderwaterlinie'	1159;
OF01N	Organisatie : 'Vereniging Behoud Lithse Polder'	1294; 21; 26; 288; 296; 30; 500; 501; 535; 54; 55; 550; 573; 613; 68; 926;
OF8ON	Bedrijf : 'GGD ZHZ'	1033; 1065; 1230; 1243; 14; 46; 47; 60;
OFIXN	Particulier	1242;
OFOYN	Medeoverheid : 'Gemeente Coevorden'	1012; 1024; 1133; 1195; 1282; 1319; 1344; 226; 261; 345; 353; 367; 459; 482; 525; 535; 572; 634; 73; 796; 854;
OFS6N	Medeoverheid : 'Gemeente Barneveld'	1142; 1282; 345; 348; 774; 885;
OFW4N	Medeoverheid : 'Gemeente Deventer'	1012; 1051; 1052; 107; 1250; 1344; 22; 230; 304; 524; 546; 575; 576; 635; 662; 740; 743; 784; 877; 886; 917; 952; 962; 973; 976;
OJ1IN	Organisatie : 'ZMf & HISWA-RECRON Zeeland'	1159; 1184; 1185; 1318; 222; 325; 425; 43; 452; 580; 610; 652; 7; 778; 94;
OJ3VN	Organisatie : 'BO Akkerbouw'	257; 258; 264; 301;
OJ6FN	Organisatie : 'Nederlandse Vissersbond'	1116; 1117; 1118; 1119;
OJ7TN	Organisatie : 'Koninklijke INretail'	1060; 995;
OJYJN	Particulier	1282; 1283; 258; 259; 501; 54;
P75TG	Bedrijf : 'Urban Opportunities'	1273;
P783G	Organisatie : 'Sportvisunie'	1247; 149; 228; 423; 426; 466;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
P7DYG	Organisatie : 'Koninklijke Vereniging van de Nederlandse Chemische Industrie (VNCI)'	687; 693; 694; 696;
P7QBG	Organisatie : 'Cooplink'	1032; 1062; 1250;
P7WIG	Bedrijf : 'North Sea Port'	139; 140; 256; 637; 710; 711; 778;
PUAUG	Particulier	535;
PUIEG	Particulier	903;
PUK4G	Medeoverheid : 'Platform Slappe Bodem'	164; 181; 219; 223; 229;
PULOG	Medeoverheid : 'Burgemeester en wethouders van de gemeente Venray'	1010; 106; 1097; 1098; 1216; 1237; 1250; 1272; 1282; 1284; 1286; 1332; 22; 23; 281; 31; 350; 399; 424; 456; 457; 511; 520; 521; 528; 55; 585; 596; 629; 717; 743; 792; 796; 921; 925; 935; 953; 965;
PURHG	Medeoverheid : 'Gemeente Doesburg, Duiven, Westervoort en Zevenaar'	1147; 1315; 1322; 522; 525; 533; 719; 890;
PUX7G	Medeoverheid : 'gemeente Reusel-De Mierden'	22; 263; 268; 296; 350; 55;
Q1HXE	Particulier	35;
Q37VE	Organisatie : 'Greenports Nederland'	277; 400; 406; 408; 412; 413; 523;
Q3NFE	Medeoverheid : 'Regio Holland Rijnland'	1059; 1197; 1264; 1282; 540; 570; 591; 776; 789; 883; 942; 952; 961;
Q3OIE	Organisatie : 'Leidingenstraat Nederland (LSNed)'	618; 833; 955;
Q3SME	Organisatie	103; 1054; 1164; 1224; 39; 62;
Q3UJE	Bedrijf : 'Royal IHC Merwede Holding BV'	1141;
Q3W3E	Bedrijf : 'Noordgastransport BV'	615;
Q3ZTE	Organisatie : 'Pandemic and Disaster Preparedness Center'	1205; 460; 835;
QY24E	Particulier	480;
QY56E	Medeoverheid : 'Gemeente Heerenveen'	319; 381; 386; 510; 525; 666; 817; 917; 923; 934; 979;
QY81E	Medeoverheid : 'Gemeente Lelystad'	1022; 1025; 1030; 1250; 128; 138; 197; 264; 525; 536; 546; 56; 613; 622; 729; 771; 908; 952; 982;
QYDHE	Medeoverheid : 'Gemeente Venlo'	1010; 104; 106; 116; 1259; 1272; 22; 281; 456; 520; 522; 55; 616; 62; 629; 630; 803; 921; 93; 935; 953;
QYPUE	Particulier	1242; 270; 502;
QYQYE	Medeoverheid : 'Gemeente Rheden'	1014; 1029; 1030; 1282; 225; 226; 567;
QYRNE	Medeoverheid : 'Gemeente Harlingen'	1265; 27; 625; 841; 934; 965;
RN9UP	Medeoverheid : 'gemeente Groningen'	1247; 1285; 1337; 1345; 1348; 158; 223; 525; 53; 591; 653; 817; 901; 902; 987;
RNCOP	Medeoverheid : 'Gemeente Borger-Odoorn'	1149; 1351; 54; 655; 720; 768; 952;
RNIWP	Organisatie : 'ANWB'	1197; 1201; 1282; 1344; 1351; 424; 425; 426; 427; 452; 927; 956;
RNKHP	Medeoverheid : 'K80'	1169; 1262; 1272; 223; 226; 257; 258; 28; 282; 65; 794; 948;
RS09P	Particulier	287;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
RU2YP	Organisatie : 'Jonge Klimaatbeweging'	1026; 1044; 1116; 1240; 1255; 208; 208; 22; 226; 253; 261; 344; 422; 424; 440; 479; 49; 503; 517; 524; 53; 61; 696; 947;
RU5BP	Organisatie : 'Vereniging De Hollandsche Molen'	1113; 1145; 1152; 1164; 1165; 1167; 1250; 53;
RU8TP	Medeoverheid : 'Ministerium für Landwirtschaft, Ernährung und Verbraucherschutz'	585;
RUD3P	Medeoverheid : 'Gemeente Nederweert'	1026; 1098; 1142; 1229; 124; 1282; 131; 22; 23; 258; 28; 281; 306; 456; 521; 524; 525; 55; 59; 657; 798; 951;
RUEIP	Medeoverheid : 'Gemeente Zoetermeer'	1015; 1266; 1284; 886; 952;
RUQMP	Bedrijf : 'Cushman & Wakefield Netherlands B.V.'	959;
RUWFP	Bedrijf	372;
SF16O	Particulier	155; 334; 446; 51;
SF3TO	Organisatie : 'Dutch Green Building Council'	156; 222; 224; 36; 440; 7; 72; 876; 94;
SF6YO	Particulier	1052;
SFY3O	Organisatie : 'Logistieke Alliantie'	623; 631;
SI5EO	Organisatie : 'Landelijke Vereniging voor Kleine Kernen (LVKK)'	1228; 1282; 57; 917; 948; 977; 998;
SID5O	Medeoverheid : 'RNOB, Energie Regio Noordoost-Brabant en Stedelijke Regio 's-Hertogenbosch'	104; 1097; 110; 1223; 1260; 1266; 1267; 1275; 1282; 194; 195; 199; 202; 218; 257; 295; 296; 322; 333; 421; 504; 51; 517; 525; 530; 544; 546; 55; 570; 595; 596; 613; 719; 775; 803; 86; 93; 951; 952; 955; 984;
SIEZO	Bedrijf : 'Nedmag B.V.'	588; 693;
SIQWO	Particulier	1214;
SISNO	Medeoverheid : 'Gemeente Súdwest-Fryslân'	1160; 1220; 1259; 1282; 1310; 1336; 1341; 1345; 1348; 138; 163; 17; 257; 266; 28; 381; 535; 546; 599; 600; 770; 78; 911; 917; 934; 964;
SIW0O	Medeoverheid : 'Smart Delta Drechtsteden'	1022; 1029; 1098; 1195; 1250; 1282; 1283; 1351; 164; 252; 282; 482; 529; 566; 574; 577; 590; 591; 716; 78; 786; 797; 865; 909; 983; 996;
SIZSO	Particulier	585;
TG93B	Particulier	672;
TGC6B	Organisatie : 'HISWA-RECRON'	1042; 1169; 1247; 207; 420; 424; 429; 430; 91; 956;
TGF4B	Organisatie : 'Stichting Agrarisch Erfgoed Nederland | Stichting Boerderijenfonds'	1166;
TGI7B	Bedrijf : 'DSM Nederland BV'	1285; 1333; 1336; 524; 616; 658; 681; 683; 684; 692;
TGJHB	Organisatie : 'Beroepsvereniging van Nederlandse Stedebouwkundigen en Planologen'	1171; 1223; 1250; 1264; 1268; 1277; 55;
TGLYB	Organisatie : 'Vereniging Deltametropool'	1015; 1227; 1229; 1247; 144; 260; 422; 517; 520; 53; 54; 55; 693; 800; 801; 808; 87; 94; 978;
TGV1B	Organisatie : 'PO-Raad en VO-raad'	1000; 33;
TP1ZB	Organisatie : 'Departement Omgeving (Vlaamse Overheid)'	1235;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
TP4EB	Medeoverheid : 'Gemeente Moerdijk'	1083; 1093; 1159; 12; 1250; 22; 350; 367; 55; 616; 617; 633; 686; 688; 689; 690; 709; 85;
TP60B	Medeoverheid : 'Gemeente Staphorst'	1114; 22; 297; 381; 628; 965;
TP89B	Medeoverheid : 'Gemeente Land van Cuijk'	1134; 1159; 1282; 1343; 257; 264; 446; 514; 546; 599; 627; 658; 803; 91; 92; 948; 964; 987;
TPN8B	Bedrijf : 'ProRail'	1141; 1283; 1329; 55; 632; 634; 716; 730; 800; 819; 821; 838; 952; 955;
TPTNB	Medeoverheid : 'Gemeente Harderwijk'	1142; 1263; 1265; 270; 333; 369; 596; 76; 780; 820;
TPU5B	Organisatie : 'NLBuiten'	1282; 22; 425;
TPYSB	Particulier	258; 284; 301; 330; 469;
V5T4C	Organisatie : 'Stichting Zeeuws Platform Stralingsrisico'	1103; 8;
V86MC	Particulier	1022; 1031; 183; 223; 26; 260; 545; 696; 947;
V88RC	Particulier	441; 524;
VE28C	Bedrijf	1129; 585;
VE2LC	Organisatie : 'Vewin'	122; 125; 1250; 127; 1282; 1285; 140; 142; 148; 157; 158; 160; 161; 210; 211; 218; 224; 228; 230; 260; 385; 434; 62;
VE9BC	Bedrijf : 'Mts AHJ en MAM te Bogt'	372; 431;
VEGDC	Particulier	655;
VEKFC	Organisatie : 'GGD GHOR Nederland'	1007; 1020; 1032; 1036; 1039; 1088; 1089; 1097; 1098; 1100; 1106; 1107; 1108; 1109; 1157; 1247; 1282; 17; 217; 456; 457; 517; 566; 61; 670; 686; 943; 987; 991;
VELTC	Particulier	21;
VEP2C	Organisatie : 'Landschap Overijssel'	1159; 182; 333; 345; 452; 453; 483; 62; 719; 745;
VERGC	Organisatie	1283; 138; 229; 259; 275; 284; 317; 375; 380; 416; 431; 473; 54; 62;
VEXRC	Organisatie : 'Dilas'	1210; 1282; 285; 517; 524; 54; 563; 564; 572; 575; 631;
VQE0C	Particulier	1216; 1259; 1282; 446; 456; 520; 528; 55; 697; 964; 965;
VQI1C	Medeoverheid : 'Gemeente Nissewaard'	1011; 262; 285; 686; 886; 977;
VQMJC	Bedrijf	1218; 259; 276; 342; 370;
VQTIC	Medeoverheid : 'Gemeente Assen'	1003; 1023; 1135; 1224; 525; 595; 789; 885; 952;
VQV9C	Organisatie : 'Samenwerkingsverband DOVA'	55; 947; 968;
WB0UZ	Medeoverheid : 'Gemeente Hengelo'	1196; 1250; 1256; 1340; 1343; 159; 224; 504; 53; 54; 612; 626; 633; 717; 743; 789; 855; 868; 950; 952;
WB4YZ	Organisatie : 'BoerenNatuur'	1247; 346; 384; 427; 437; 443; 445;
WB76Z	Bedrijf : 'Nederlandse Vereniging van Makelaars en Taxateurs (NVM)'	1026; 1060; 1061; 1283; 258; 524; 575; 585; 875;
WBH3Z	Bedrijf : 'Port of Amsterdam'	1247; 1277; 1283; 256; 517; 623; 694; 695; 702;
WBS7Z	Bedrijf : 'De Zeeuwse Mossel'	1117; 469; 470;
WBU1Z	Medeoverheid : 'Verstedelijkingsalliantie'	1288; 566; 947;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
WT50Z	Medeoverheid : 'Interprovinciaal Overleg'	1023; 1042; 1097; 110; 1142; 1196; 1198; 1262; 1264; 1265; 1266; 1273; 1282; 1283; 1284; 169; 179; 19; 196; 22; 257; 265; 266; 282; 283; 32; 344; 345; 347; 424; 474; 510; 520; 525; 529; 537; 55; 59; 636; 657; 661; 693; 789; 804; 834; 875; 93; 947; 996;
WTBVZ	Particulier	1097; 1262; 1283; 162; 24; 55; 74;
WTQSZ	Medeoverheid : 'NWO-I / ASTRON'	11; 551;
X0DCK	Particulier	535;
XO2FK	Medeoverheid : 'Bestuurlijke Begeleidingsgroep Zuid-Limburg (Stadsregio Parkstad Limburg en Stichting Samenwerking Zuid-Limburg)'	1027; 1030; 1282; 257; 421; 424; 478; 525; 541; 543; 55; 63; 683; 79; 869; 989;
XODJK	Organisatie : 'Raad van Commandanten en Directeuren Veiligheidsregio – Brandweer Nederland'	1034; 105; 1092; 1104; 1223; 1237; 1247; 1263; 199; 214; 217; 227; 544; 61; 639; 696; 943;
XOGIK	Organisatie : 'Limburgse Werkgevers Vereniging'	1141; 1196; 1285; 517; 525; 534; 55; 575; 589; 591; 616; 658; 986;
XOPMK	Organisatie : 'Stadscuratorium Amsterdam'	1110; 1111; 1151; 1168;
XOQLK	Bedrijf : 'RailGood'	1217; 1282; 27; 623; 632; 646; 660; 694;
XS9YK	Medeoverheid : 'Gemeente Leeuwarden, mede namens Provincie Fryslân en de gemeenten Heerenveen, Smallingerland en Sudwest-Fryslân'	1284; 1341; 1345; 770; 934; 972; 976; 988;
XSIUK	Medeoverheid : 'Gemeente Hardenberg'	1310; 1312; 1345; 910;
XSL6K	Medeoverheid : 'Vereniging van Groninger Gemeenten'	1133; 1250; 1265; 15; 231; 257; 67; 697; 997;
XSN2K	Particulier	68;
ZBDJ0	Medeoverheid : 'Metropoolregio Amsterdam (MRA) inclusief provincie Noord-Holland en Flevoland'	1003; 1011; 1013; 1085; 1142; 1158; 1164; 1196; 1197; 12; 1218; 1222; 123; 1259; 1260; 1262; 1267; 1273; 1280; 1284; 1319; 1322; 1326; 1332; 1333; 1343; 180; 226; 232; 254; 32; 344; 427; 508; 510; 524; 525; 529; 530; 537; 572; 58; 585; 633; 634; 767; 771; 789; 828; 830; 840; 862; 875; 883; 917; 925; 943; 96; 974; 976;
ZBGI0	Particulier	1044; 1059; 108; 1161; 143; 156; 212; 231; 233; 393; 41; 954;
ZBL10	Particulier	1026; 1250; 260; 750;
ZBWA0	Medeoverheid : 'gemeente Hoogeveen'	1329; 1344; 1348; 546; 55; 568; 595; 662; 770; 911;
ZM150	Organisatie : 'Stichting Het Huys ten Donck en familie Groeninx van Zoelen'	1167; 1247;
ZM4D0	Medeoverheid : 'Provincie Gelderland'	1133; 1142; 1145; 1153; 1208; 1263; 1282; 1286; 1298; 1343; 222; 257; 425; 525; 537; 572; 593; 779; 822; 913; 93;
ZM720	Organisatie : 'VNO-NCW West'	1273; 1282; 411; 524; 525; 534; 585; 612; 623; 707; 744; 746; 803; 828;
ZMUG0	Organisatie : 'gebiedscommissie Idzegea'	381;
ZT2J0	Organisatie : 'Wij Maken Nederland'	12; 1227; 1228; 1264; 1268; 1282; 22; 24; 422; 520; 803; 90;
ZTOG0	Particulier	1294;
ZZ001	Particulier	507; 598; 810;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
ZZ002	Organisatie : 'PSP'92'	1260; 1266; 1278; 1282; 28; 55; 56; 67;
ZZ003	Particulier	1311;
ZZ004	Medeoverheid : 'Gemeente Oss'	1264; 1282; 391; 591; 801; 952;
ZZ005	Medeoverheid : 'Bestuurlijk Overleg Geus'	1133; 370; 371; 426;
ZZ007	Organisatie : 'PSP'92'	806;
ZZ008	Medeoverheid : 'Gemeente Drechterland'	769; 899;
ZZ009	Medeoverheid : 'Landkreis Aurich'	1229; 653;
ZZ010	Particulier	270;
ZZ011	Particulier	1057; 270; 55; 947;
ZZ012	Particulier	1176; 4; 58; 782; 889;
ZZ014	Particulier	1242; 54;
ZZ015	Particulier	1051; 1110; 1112;
ZZ016	Medeoverheid : 'Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier'	113; 176; 198; 205; 230; 669;
ZZ017	Medeoverheid : 'IHK Mittlerer Niederrhein'	373;
ZZ018	Medeoverheid : 'Niedersächsische Ministerium für Umwelt, Energie, und Klimaschutz'	1258; 151; 251; 373; 653;
ZZ020	Medeoverheid : 'Provincie Zeeland'	1004; 1141; 1142; 1284; 182; 198; 223; 295; 332; 424; 525; 56; 652; 660; 778; 867; 885; 930; 960;
ZZ021	Medeoverheid : 'Provincie Zuid-Holland'	1002; 1022; 1027; 1035; 1042; 1086; 1133; 1150; 1164; 1195; 1199; 1207; 1216; 1244; 1250; 1282; 130; 140; 150; 196; 206; 258; 295; 303; 367; 375; 426; 452; 474; 50; 504; 510; 520; 525; 529; 539; 540; 572; 576; 581; 595; 633; 642; 693; 708; 774; 776; 828; 875; 885; 915; 917; 93; 933; 950; 951; 952; 956; 992;
ZZ022	Organisatie : 'Stichting Scoren Doe Je Samen'	1002; 1004; 1030; 1105;
ZZ023	Organisatie : 'Dorpsbelangen Drouwen, Bronneger, Bronnegerveen'	1164; 1169; 561;
ZZ024	Medeoverheid : 'Gemeente Steenwijkerland'	1159; 376; 426; 427; 716; 722; 770; 79; 86; 883; 919; 938;
ZZ025	Medeoverheid : 'Gemeente Kampen'	1021; 1097; 1263; 1285; 1313; 1321; 295; 377; 473; 520; 625; 79; 82; 856; 886;
ZZ026	Medeoverheid : 'Gemeente Gennep'	1010; 106; 1097; 1098; 1259; 1264; 1266; 1282; 1284; 182; 218; 257; 281; 350; 422; 456; 520; 528; 55; 592; 629; 717; 74; 766; 935;
ZZ027	Organisatie : 'Staatsbosbeheer'	250; 251; 252; 316; 421; 441; 442;
ZZ028	Medeoverheid : 'Gemeente Tynaarlo'	1029; 1050; 1262; 32; 567; 929;
ZZ029	Medeoverheid : 'Gemeente Vlaardingen'	1050; 1191; 1192; 1237; 1250; 1262; 1288; 24; 48; 510; 517; 55; 559; 577; 643; 65; 708; 797;
ZZ030	Organisatie : 'RONA, Regionaal Overleg Noord Aftakking'	1237; 1247; 1282; 1285; 222; 311; 540; 639; 646; 952; 97;
ZZ031	Medeoverheid : 'Gemeente Alkmaar'	1050; 524; 525; 769; 826; 879;
ZZ032	Particulier	1159; 518;

Referentiecode	Type indiener	Verwijzing naar Samenvattende vragen
ZZ033	Particulier	1086; 537; 63; 633;
ZZ034	Medeoverheid : 'Gemeente Krimpenerwaard'	1004; 1029; 1048; 971;
ZZ035	Medeoverheid : 'Gezamenlijke Limburgse kernboodschap'	1283; 1284; 27; 56; 591; 63; 630; 658; 965;
ZZ036	Medeoverheid : 'Gemeente Best'	1266;
ZZ037	Medeoverheid : 'Provincie Groningen'	1023; 1058; 1080; 1089; 1090; 1097; 1141; 1149; 1160; 1171; 1195; 1208; 1216; 1247; 1250; 1262; 1269; 1282; 1285; 1319; 1321; 1351; 139; 200; 226; 251; 253; 257; 282; 325; 362; 384; 391; 415; 422; 482; 510; 517; 525; 532; 539; 54; 55; 58; 600; 62; 646; 653; 699; 700; 716; 717; 719; 722; 724; 73; 76; 803; 806; 93; 94; 942; 950; 952; 987;
ZZ038	Medeoverheid : 'Gemeente Peel en Maas'	106; 1097; 1098; 1099; 1142; 1259; 1266; 1281; 1282; 1284; 163; 218; 23; 257; 261; 281; 282; 350; 39; 404; 422; 424; 426; 456; 482; 520; 528; 55; 592; 629; 717; 74; 766; 925; 93; 935; 953; 965;
ZZ039	Medeoverheid : 'Provincie Flevoland'	1006; 110; 1133; 1207; 124; 1247; 1250; 1252; 1260; 1282; 1283; 1284; 1285; 1286; 144; 172; 173; 525; 540; 573; 585; 651; 772; 875; 887; 970; 996;
ZZ040	Medeoverheid : 'Gemeente Het Hogeland'	1023; 1063; 1064; 1131; 1141; 1142; 1179; 1180; 1196; 1263; 1276; 1282; 197; 437; 525; 699; 700; 743; 874; 883; 951; 952;
ZZ041	Medeoverheid : 'Gemeente Rotterdam'	1097; 1196; 1265; 1283; 147; 149; 158; 184; 192; 22; 222; 223; 224; 228; 405; 447; 514; 62; 685; 693; 830; 832; 875; 94;
ZZ042	Organisatie : 'FC Social Work'	1042;
ZZ043	Organisatie : 'Kennisnetwerk Arnhem Nijmegen'	1247; 1285; 966;
ZZ044	Medeoverheid : 'Stad Emden'	653;
ZZ045	Medeoverheid : 'KIMO/VNKG'	112; 424;
ZZ046	Medeoverheid : 'Ministerium für Wirtschaft, Industrie, Klimaschutz und Energie des Landes Nordrhein-Westfalen'	525; 552; 620; 65;
ZZ047	Medeoverheid : 'Landkreis Leer'	506; 653; 655;
ZZ048	Medeoverheid : 'Bezirksregierung Düsseldorf'	20; 620;
ZZ049	Medeoverheid : 'Niedersächsisches Ministerium für Umwelt, Energie und Klimaschutz'	506;
ZZ050	Organisatie	1259; 1266; 1277; 264; 350; 435; 515; 55; 613; 951;
ZZ051	Medeoverheid : 'Gemeente Eemsdelta'	1250; 1283; 133; 1343; 168; 206; 227; 29; 316; 320; 39; 509; 540; 653; 698; 777;
ZZ053	Medeoverheid : 'New Town Alliantie'	1011;
ZZ054	Medeoverheid : 'Gemeente Opmeer'	656;

Dit is een uitgave van:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
www.rijksoverheid.nl
Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20011, 2500 EA Den Haag

november 2026